

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСНА РАДА
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ЕТНОЛОГІЇ І ПРАВОНАВСТВА
ім. О. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО ЧЕРНІГІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА
ПОШУКОВЕ АГЕНТСТВО ПО СТВОРЕННЮ НАУКОВО-ДОКУМЕНТАЛЬНИХ
СЕРІАЛІВ «КНИГА ПАМ'ЯТІ» ТА «РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ»
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
Відділ по розробці архівів ВУНК–ДПУ–НКВС–КДБ

**НАСТРОЇ ТА ПОВЕДІНКА
НАСЕЛЕННЯ ЧЕРНІГІВЩИНИ В УМОВАХ
СТАЛІНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ «ЗГОРИ»
1928–1938**

Збірник документів та матеріалів

Чернігів – 2012

УДК: 323.281:323.11(477.51) «1928–1938»

ББК 63.3(4УКР-4ЧЕР)62-38

Н 32

Настрої та поведінка населення Чернігівщини в умовах сталінської революції «згори». 1928–1938 / Авт. вступ. ст. та упоряд.: О. Коваленко, Р. Подкур, В. Васильєв, О. Лисенко. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2012. – 464 с.

ISBN 978-966-2765-89-2

Збірник документів та матеріалів присвячений маловідомим проблемам настроїв та поведінки населення Чернігівщини в умовах сталінської революції «згори» та здійснення політичних репресій в регіоні.

Книга розрахована на науковців, викладачів, вчителів та студентів, а також всіх, хто цікавиться історією України.

УДК: 323.281:323.11(477.51) «1928–1938»

ББК 63.3(4УКР-4ЧЕР)62-38

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту історії України НАН України
(протокол № 9 від 25 жовтня 2012 р.)*

ISBN 978-966-2765-89-2

© КЗ «Пошукове агентство по створенню науково-документальних серіалів «Книга Пам'яті та Реабілітовані історією» Чернігівської обласної ради, 2012
© О. Коваленко, Р. Подкур, В. Васильєв, О. Лисенко, упорядники, 2012

Валерій Васильєв

Чому потрібно вивчати соціальні настрої суспільства доби сталінізму (Замість передмови)

Складні шляхи реформування сучасного українського суспільства, його державних інституцій, стосунків між державою та громадянами наочно демонструють взаємовпливи та обумовленість системних перетворень і коливань масових настроїв. Актуальним стає пошук закономірностей та форм співвідношення між соціальними зсувами та пануючими у суспільстві настроями. Практика показала, що успішність політичних та соціально-економічних реформ, окрім іншого, залежить від врахування пануючих у суспільстві настроїв і свідчить про гнучкість та адаптивність державного курсу до швидко змінюваних умов; вміння державних лідерів не випускати з поля зору стратегічну мету, але при цьому застосовувати ефективну тактику; використовувати у державній політиці позитивні моменти масових настроїв та згладжувати негативні.

Із цієї точки зору, історія України радянського періоду є важливою та показовою для сучасного українського суспільства. Керівники СРСР, які намагалися реалізувати на практиці своєрідні марксистські ідеологічні конструкції, лише в поодиноких випадках звертали увагу на масові настрої у суспільстві, не проводили громадського діалогу, віддавали перевагу насильству та репресіям. За таких умов суспільство перебувало у постійному кризовому стані, люди не відчували зв'язку з державою, що намагалася атомізувати соціальні структури, втручалася у всі сфери соціальних стосунків, повсякденне життя тощо. Зважаючи на це, увага авторів книги зосереджувалася на проявах масових настроїв та поведінці людей у політичній сфері.

Під масовими настроями у політиці укладачі збірника документів розуміють особливі психічні стани, однорідну для значної кількості людей суб'єктивну сигнальну реакцію, специфічні переживання комфорту або дискомфорту, що в інтегрованому вигляді відображають:

- ступінь задоволеності або незадоволеності загальними соціально-політичними умовами життя;
- суб'єктивну оцінку можливості реалізації соціально-політичних уявлень та вподобань у конкретних умовах;
- намагання змінити умови з метою реалізації уявлень та вподобань.

Політичні настрої – це суб'єктивна оцінка соціально-політичної дійсності, що, так би мовити, «відфільтрована» відповідними інтересами, потребами та домаганнями певної людської спільноти.

Увага авторів видання зосереджувалася на подіях кінця 1920-х – 1930-х рр. Це був час так званої революції «згори» – форсованої індустріалізації, насильницької суцільної колективізації, масових політичних репресій. Про настрої суспільства того періоду знаємо мало. Є окремі причини такої ситуації в сучасній українській історіографії. Коротко їх розглянемо. Нині українські вчені оперують, переважно, категоріальним апаратом так званої «тоталітарної школи» в світовій історіографії, що формувалася протягом 1920–1930-х рр. і набула широкого поширення у період «холодної війни» кінця 40-х – початку 80-х рр. ХХ ст.

1923 р. в Італії вперше з'явився термін «тоталітаризм», який італійські фашисти почали використовувати у пропаганді «тотального духу, тотальної єдності» у межах «тотальної держави». Так, 1925 р. голова уряду Італії Б. Муссоліні використав термін для характеристики фашистського руху¹. Німецькі нацисти майже не використовували цю дефініцію, її критикували італійські антифашисти, утім, вона постійно зустрічалася в економічних та психологічних дослідженнях західноєвропейських інтелектуалів, які намагалися порівняти фашизм, нацизм та комунізм.

Протягом 1940-х – 1960-х рр. у центрі англомовної історіографії-радянології знаходилося питання природи «сталінської держави» та її взаємовідносин із суспільством. Старше покоління істориків у ті роки притримувалося поглядів «тоталітарної школи» (Х. Арендт², К. Фрідріх, З. Бжезинський³ та ін.), що репрезентувала ідеологію ліберальної демократії, а антисталінські соціалісти й марксистські інтелектуали (Західної Європи, особливо Німеччини) трактували події у СРСР як дегенерацію/термідор революції. За таких умов «тоталітаризм» протягом десятиріч слугував базою для наукового розуміння моделей державності в СРСР, нацистській Німеччині, муссолінівській Італії, що мали суттєві відмінності від ліберально-демократичних режимів (Велика Британія, США).

Симпатичні «тоталітарної школи» стверджували – радянська тоталітарна система була унікальною формою державного управління, що з'явилася у ХХ ст. В основі їх критичного ставлення до «сталінського тоталітаризму» знаходився нині широко відомий, так званий, «синдром шести характеристик» З. Бжезинського.

Віддамо належне вченим тих років, адже вони стверджували, що тоталітаризм – «породження Європи» в усіх своїх іпостасях – є антилібераль-

¹ Работяжев Н.В., Соловьев Э.Г. Феномен тоталитаризма: политическая теория и исторические метаморфозы. – М.: Наука, 2005. – С. 55–56.

² Аренд Х. Джерела тоталітаризму – К., 2005. – 584 с.

³ Friedrich Carl Joachim, Brzezinski Zbigniew. Totalitarian Dictatorship and Autocracy. – Cambridge: Harvard University Press, 1956. – 439 p.

ною, антидемократичною, репресивною політичною практикою, котру широко використала диктатура, що підкорила собі суспільство. Іншими словами – це була найбільш жорстока та жаклива форма державної влади. Представники різних гуманітарних наук слушно підкреслювали, що в диктатурі провідну роль відігравала тоталітарна ідеологія, що надавала їй цілісного, системного явища. Цікаво, що відповідно до будь-якої телеологічної картини світу, усі люди підвладні «вищій силі/силам», але земну долю вибирають самі, завдяки власним діям. Щодо тоталітарних ідеологій, то вони розміщують у центрі світу людину, яка є самодостатня та самовладна, що на практиці означало – обрані індивіди, соціальні групи та організації спроможні вирішувати долю багатьох людей.

Філософсько-ідеологічні та політичні парадокси ідеї «totalitas/totalite» – всеохоплюваності, цілісності, єднання – полягали у тому, що вона не мала негативного ціннісного навантаження, але її політична реалізація неминуче супроводжувалася примусом та насиллям. Оскільки індивіди, громадяни, нації, людство різні, встановити соціальну рівність, гармонію, єдність можливо тільки за допомогою або реалізації внутрішнього вибору людини на користь свідомого самообмеження, або насильства, характерного для різних тоталітарних режимів.

Представники «тоталітарної школи» переконливо довели, що всі тоталітарні режими з'являлися з рухів, що стимулювалися соціальною або національною ураженістю та/або надихалися ідеями переулаштування світу чи даного суспільства. У випадку Російської імперії початку ХХ ст. виникла політична партія нового типу, від початку існування орієнтована В. Леніним на універсальне переулаштування соціального порядку, світову революцію, збройну боротьбу, що несла у собі величезний потенціал реалізації харизматичних ідей насильницькими методами у випадку приходу до влади. Після 1917 р. ці методи перетворювалися у сутність політики Компартії – відверто терористичної стосовно суспільства.

Одночасно у світовій історіографії публікувалися праці Е. Карра⁴, І. Дойчера⁵, Р. Девіса⁶, М. Левіна⁷ та ін., які розглядали події у Радянському Союзі поза сегментами «тоталітарної школи». Утім, ці дослідження аналізували події «радянської історії» без належної уваги до соціальних та національ-

---

⁴ Carr E.H. «Revolution from Above: Some Notes on the Decision to Collectivize Soviet Agriculture» // K.H.Wolff and B.Moore, Jr. (eds). The Critical Spirit. – Boston, 1967. – P. 323; Carr Э. История Советской России [Текст]: [в 14 т.]. – М. : Прогресс, 1990. Кн. 1. – Т. 1, 2: Большевицкая революция, 1917–1923 / Пер.: Вольская З. П., Захарова О.В., Кольцов Н.Н. – 1990. – 763 с.

⁵ Дойчер И. Троцкий: изгнанный пророк, 1929—1940. / Пер. с англ. А. С. Цыпленкова. — М., 2006. – 527 с.

⁶ Davies R.W. The Soviet Offensive. The Collectivisation of Soviet Agriculture, 1929–1930. – Macmillan Press, 1980. – 492 p.

⁷ Lewin M. The Making of the Soviet System. – New York, 1985. – 354 p.

них проблем, що залишалися «неораним ланом» для інтелектуальних зусиль, хоча дозволяли висвітлити суттєві механізми функціонування феномену, що отримав назву «сталінська диктатура». Названі вище історики зосередилися на змінах у Компартії та її керівництві після захоплення влади у центрі Росії, проблемах встановлення життєздатної системи державного управління, економічної модернізації, існування СРСР в умовах міжнародної ізоляції тощо.

Починаючи з 1960-х рр., у США та Західній Європі нова хвиля вчених, акцентувала увагу на соціальних та національних факторах історичних процесів в СРСР і піддала жорсткій критиці «тоталітарну школу». Не вдаючись до детального аналізу наукових дискусій (вони тривали до середини 1990-х рр., а іноді спалахують й нині), відзначимо, що так звані «ревізійністи» доводили нездатність тоталітарної концепції адекватно пояснити радянську історію. Вони стверджували, що суспільство в СРСР у міжвоєнний період не було атомізованим та дезорганізованим під впливом репресивного тиску держави. Навпаки, формувалися нові соціальні ієрархії, вертикальні та горизонтальні зв'язки, з'явилася висока соціальна мобільність. Це свідчило про динамізм радянського суспільства, що формувалося, й не було пасивним об'єктом політики вождів⁸. На думку істориків-«ревізійністів», тоталітарний підхід до вивчення радянської історії, особливо сталінського періоду, фокусував увагу лише на Компартії та державі, а суспільство розглядалося як результат дій влади. Воно вивчалось у межах категорій «сталінського марксизму», тобто «робітничий клас», «селянство», «інтелігенція», що викривлювало реальну картину різноманітності та складності структури сталінського суспільства. Узагальнюючи висновки «ревізійністів», підкреслимо принципово важливі моменти їх поглядів: режим мав менший контроль над суспільством, ніж проголошував; його дії були скоріше імпровізацією, ніж частиною чітко окресленого плану; його радикальні рішення часто розходилися з намірами місцевих керівників й мали численні незаплановані соціальні наслідки. Така логіка призвела, наприклад, до радикальних тверджень Г. Ріттершпорна⁹, який вважав, що політичні рішення того часу визначалися тиском «мас на Сталіна», а, отже, чистки 1936–1938 рр. були викликані народним незадоволенням свавіллям, корупцією та неефективністю правлячого класу.

Але історики С. Коен, Р. Конквест, П. Кенез¹⁰ не погоджувалися з такими підходами і вказували, що лише політичні репресії й державний терор надавали «вірний кут зору» на процеси в СРСР, тому дослідження тоталітар-

---

⁸ Fitzpatrick S. New Perspectives on Stalinism // *Russian Review*. – October. – 1986. – Vol. 45, N 4. – P. 357–373.

⁹ Gabor T. Rittersporn. *Stalinist Simplification and Soviet Complications: Social Tensions and Political Conflicts in the USSR, 1933–1953*. – Philadelphia, 1991. – 334 p.

¹⁰ Наприклад, див.: *Kenez P. Stalinism as Humdrum Politics* // *Russian Review*. – October. – 1986. – Vol. 45. – N 4. – P. 395–400.

ного режиму були цілком обґрунтованими. Вчені вказували, що терор організовувався та управлявся державою, але він руйнував зв'язки між суспільством та державою. Він був присутнім у кожному явищі радянського життя принаймні до смерті Й. Сталіна, тому сталінізм – кривава система.

Термін «сталінізм» увійшов до наукового обігу не випадково. У 1975 р. Р. Такер організував конференцію, де вчені віддавали перевагу не поняттю «тоталітаризм», а «сталінізм», як ідеології та політичній практиці комуністичного режиму кінця 1920-х – початку 1950-х рр. Обговорювалися проблеми співвідношення сталінізму з попереднім ленінським та революційним періодами історії Росії. Р. Такер вказував, що наприкінці 1920-х рр. «сталінізм» вступив у вирішальний етап розвитку, названий істориком «революцією згори». Інтерес привернула точка зору Т. Рігбі, який вважав «сталінізм» комбінацією тиранічної влади та «моно-організованого суспільства»¹¹.

Аналіз дискусій у світовій історіографії свідчить, що складнощі у вивченні радянської історії полягають, перш за все, у відсутності адекватних понять, що здатні описувати своєрідність процесів, що відбувалися в СРСР. Історики застосовують категоріальний апарат, вироблений в умовах ліберально-демократичних режимів, що не дає адекватної характеристики радянській державі, режиму її функціонування, взаємовідносин із суспільством. Що ж стосується так званої «кризи концепції тоталітаризму», про яку багато говорилося останніми роками, то вона пов'язана не стільки з її статичністю, ідеологізованістю, скільки з пошуком адекватної теоретичної основи для описання феномену тоталітаризму.

Пояснимо цю засадничу теоретичну проблему досліджень таким чином: у тоталітарній державі майже ніщо не відповідає своїй назві. Є «конституція», заповнена брехливими твердженнями, «парламент», який одногосно приймає закони, що вироблені у надрах партійно-державного апарату, «партія», яка не є партією у звичайному розумінні (вільною спілкою однодумців), а державною машиною, «вибори» із заздалегідь підібраними безальтернативними кандидатами, «радянська влада», якою керують партократи, «профспілки», що допомагають експлуатувати людей, «суд», який не встановлює істину на основі закону, а втілює настанови «партії-держави». Але поки що іншої термінології для пояснення тоталітарної системи влади та режиму не існує, тому використовуємо усталені поняття.

Як бачимо до початку 1990-х рр. у світовій історіографії точилися серйозні дискусії навколо стосунків держави і влади в радянський період. Що стосується радянського періоду української історіографії, зазначимо лише окремі принципові моменти.

Це панування «марксистсько-ленінської» методології, коли основна маса літератури виконувала пропагандистсько-методичні функції. Наукові

---

¹¹ Див.: Stalinism: Essays in Historical Interpretation/ R.C.Tucker (ed.). – New York, 1977. – 332 p.

праці вирізнялися фактографічним характером, своєрідним двоколірним зображенням історичних процесів: з одного боку, переможних шлях Компартії у будівництві соціалізму (наприкінці існування, навіть, розвинутого) з всенародною підтримкою блоку комуністів та безпартійних; з іншого – трактування усіх труднощів, невдач, незадоволення, як опору класово ворожих елементів. З другої половини 1950-х рр. історики намагалися переосмислити механізми діалогу (якщо такий інколи відбувався) партійно-радянського керівництва СРСР з суспільством на основі традиційних для цього етапу історіографії джерел з позицій усталеної марксистсько-ленінської методології. Величезне коло джерел було залучено до наукового обігу та присвячене одній загальній проблематиці – мотиваційним засадам змагальних форм організації праці.

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. у ситуації кризи в гуманітарних науках активізувалося обговорення «білих плям», «лакун», «слабких місць» домінуючих пізнавальних моделей, а констатація «критичного повороту» в історіографії перетворилася на стереотип майже всіх наукових праць. Відмова від марксистської методології, «деідеологізація історії» супроводжувалася пошуком нових концептуальних підходів до переосмислення історії. Зародилася тенденція до переоцінки ієрархії дослідницьких інтересів на основі використання нових джерел та методів їх обробки. Розпочався етап створення національної концепції історії України. Зокрема, увага вчених зосередилася на репресивному характері функціонування компартійно-радянських структур у 1920-х–1930-х рр.

З середини 1990-х рр. – на початку XXI ст. публікуються праці з різних аспектів взаємодії влади та суспільства, що вирізнялися плюралізмом наукових оцінок, використанням нової історико-методологічної бази. Історики розпочали вивчення проблем соціальної опори комуністичного режиму, формування та функціонування номенклатури, повсякденного життя соціальних груп в умовах сталінської революції «згори». З'явилися праці, що аналізували різноманітні форми опору суспільства політиці керівництва СРСР. Більш детально процеси в українській історіографії останніх років із заявленої тематики проаналізовані в статті О. Коваленко, Р. Подкура.

* * *

Метою даної книги є введення до наукового обігу та ознайомлення громадськості з новими архівними документами, що розкривають такі простори життя людей, які були раніше невідомі. Без цих документів, за нашим глибоким переконанням, неможливо відновлення складної, мозаїчної картини життя суспільства. Водночас, малося на увазі показати усю глибину протиріч сталінської епохи у так званому «місцевому вимірі», зафіксувати площини реального життя людей в умовах насильницького наступу держави, яка вважала населення «сировиною», матеріалом для подальшого перебудування в ім'я світлого майбутнього – комунізму.

Документи свідчать, що масові політичні настрої та моделі поведінки людей були різноманітними. Одна частина суспільства ідеологічно та полі-

тично підтримувала політичний курс або намагалася активно пристосуватися до насильницьких дій влади в умовах «розгорнутого наступу соціалізму». Наприклад, значна частина міських мешканців бачили свою місію в соціалістичному перетворенні села, здійснювали його вкрай жорстко. Це стосується також районних і сільських начальників, сільських комуністів та активістів, які за реалізацію політичного курсу на місцях отримували певні привілеї та матеріальні блага. Така підтримуюча модель поведінки або стратегія активного пристосування була характерна для певної частини механізаторів, стахановців, керівників колгоспів та сільрад, їх родичів або друзів, знайомих.

Для певної частини селян колгосп був ідеалом, як би це дивно сьогодні не виглядало. Інші виступали за єдність селянської громади перед діями влади, треті, особливо молодь, масово тікали з села. Четверті – намагалися збільшити розмір присадибної ділянки, торгові обороти, приховану оренду землі та працівників.

Модель поведінки або стратегію опору діям влади можна поділити на пасивний опір та активний опір. За усієї розпливчатості, нечіткості меж пристосування та опору до пасивних форм останнього відноситься постійна циркуляція чуток, пліток, що мали апокаліптичний, антиурядовий характер. Характерними з них були такі: «війна настає, іноземні армії увійдуть до України, колгоспи відмінять (розпустять)». До повсякденних форм пасивного опору відносилися «праця абияк», демонстративна апатія, небажання сіяти або збирати врожай, безініціативність, невиходи на роботу зранку, нерозуміння отриманих розпоряджень, дрібні крадіжки.

До активних форм опору належать індивідуальні та колективні скарги й доноси селян, листівки та анонімки, терористичні акти (побиття, підпали, замах на життя, вбивства). Активний опір сталінізму, особливо на межі 1920-х – 1930-х рр., часто набував організованого характеру, про що свідчать так звані «волинки», «італьянки», «бабські бунти».

Зрозуміло, що збірник документів не може претендувати на всеохоплюючий характер висвітлення історичних подій та процесів. Утім, він надає змогу для подальших досліджень не лише масових настроїв та моделей поведінки, а й глибоких суспільних протиріч та гострих конфліктів на рівні мікроісторії, що дуже важливо для подальшого вивчення та розуміння сталінської революції «згори», а також життя людини в умовах сталінізму.

**Олександр Коваленко,
Роман Подкур**

Джерела дослідження настроїв та поведінки населення Чернігівщини у 1920–1930-х рр.

Суспільно-політичні процеси протягом 1917–1920-х рр. різко змінили перебіг життя селянської громади в Україні. Зречення російського імператора, реформи Тимчасового уряду, створення УНР, громадянська війна, повстанський рух, утвердження радянської влади і НЕП стали періодом сподівань і втрачених можливостей для селянства. Їхня суспільна свідомість зазнала колосальних трансформацій, традиційні стереотипи соціальної поведінки були зруйновані, змінилися погляди та реакція на діяльність вищого партійно-державного керівництва країни та місцевого бюрократичного апарату, події загальнодержавного масштабу.

Реакція селянства на соціально-політичні реформи лідерів більшовицької партії завжди була у центрі досліджень вітчизняних істориків. У радянську добу вчені на основі методології «класової боротьби» наголошували на «дрібнобуржуазних настроях селянства», «селянському індивідуалізмі», «консервативному одноосібному господарюванні».

Натомість, «комуно-артільно-колгоспна» система господарювання оголошувалася «соціалістичним перетворенням сільського господарства для підвищення добробуту радянського селянства». Автори численних праць з історії селянства 1920–1930-х рр. акцентували основну увагу на кількості колективізованих селянських господарств, землі, худоби, зростанні чисельності колгоспів, тракторів, автомашин, іншого сільськогосподарського знаряддя¹. Факти негативної реакції селян на «суцільну перебудову сільського господарства» інтерпретувалися як окремі прояви «класової боротьби на селі», «куркульського терору», «дрібнобуржуазної петлюрівської/націоналістичної агітації», «свідоме шкідництво соціалістичному способу життя» тощо. Тобто, реакція і типи поведінки сільського населення оцінювалися, виходячи з двох чинників: економічних показників «зростання продуктивних сил» та «класової боротьби».

¹ Радянська Україна за 20 років / АН УРСР. Інститут економіки. – К., 1937. – 111 с.; *Слинько І.І.* Перемога колгоспного ладу на Україні (1927–1932 рр.): дис. ... д-ра. іст. наук.: 07.00.02.: Історія СРСР / Слинько І.І. – Інститут історії АН УРСР. – К., 1968. – 569 с.; Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР. У 2-х т. / Ред. А. Д. Скаба. – К., 1973. – Т. 1. – 358 с.; *Лях С.Р., Кульчицький С.В., Марочко В.И.* Становление основ социалистического уклада жизни крестьянства УССР. – К., 1988. – 180 с.; *Рибак І. В.* Соціально-побутовий розвиток українського села в роки передвоєнних п'ятирічок // Питання історії СРСР. – 1991. – № 36. – С. 68–75; *Його ж.* Преобразования в быту украинского крестьянства в доколхозный период // Вопросы истории. – 1987. – № 32. – С. 83–90 та ін.

Регіональні дослідження, зокрема з історії Чернігівщини, періоду 1920–1930-х рр. за радянської доби не виходили за межі сформованої партійної ідеології. Документальні збірники, наукові статті, нариси історії обласних громадських і політичних організацій не лише персоніфікували історичні події у регіоні, а й утвердили у світогляді жителів області ідеологічні засади компартії². Виступи на різного рівня зборах, конференція, з'їздах, у засобах масової інформації, відібрані ідеологічно «правильні» архівні документи стали основним джерелом для наукових праць. Виявлені факти негативної реакції селян на дії більшовицького керівництва здебільшого залишалися поза межами історичних досліджень.

Ідеологічну схему «розвитку соціалістичного способу життя на селі», запропоновану лідерами ВКП(б) наприкінці 1920-х у 1930-х рр., було дещо відкориговано у 1960-х рр. Окремі політичні діячі та вчені подію початку 1930-х рр. обережно визначили як «наслідки культу особи Сталіна», проте загальна ідеологічна схема змін не зазнала. Боротьба із куркульством і суцільна колективізація були визначені як єдино можливий спосіб «модернізації сільського господарства».

Докорінно змінилася ситуація у другій половині 1980-х рр. Проголошені лідерами КПРС «гласність» та «демократизація» спровокували масштабний процес переосмислення історії радянської доби. Він став одним із численних факторів подальшого розпаду СРСР і тотальної «декомунізації» колишніх радянських республік. Розсекречення архівних документів та запровадження у науковий обіг документів партійних органів та радянських спецслужб кардинально змінили підходи до реконструкції історичного минулого, зокрема, так званої «сталінської доби».

Спочатку вчені почали публікувати значний фактичний матеріал, виявлений у центральних, обласних та галузевих державних архівах. Це доповідні записки, інформаційні зведення партійних комітетів, виконавчих органів та місцевих апаратів органів державної безпеки про реакцію населення на проведення політико-господарських кампаній, ініційованих вищим партійно-радянським керівництвом СРСР³. Вже хрестоматійними

² *Пушкаренко М.Г.* Роки трудового подвигу (З історії партійної організації Чернігівщини 1934–1941 рр.) // *Деснянська правда*. – 1963. – 9 листопада; *Курганський О.П.* Партійна організація Чернігівщини в боротьбі за колективізацію сільського господарства (1927–1933 рр.) // *Тези доповідей і повідомлень ювілейної наукової конференції, присвяченої 50-річчю ЧДП*. – Чернігів, 1966. – С. 13–17; *Марценюк Н.Я.* З досвіду комнезамів Чернігівщини по створенню сільськогосподарських артілей і комун у 1921–1925 рр. // *Укр. іст. журн.* – 1968. – № 2. – С. 92–95; *Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації* / М. Д. Брезкун, М. Н. Кононенко та ін. – К.: Політвидав України, 1980. – 318 с.; *Социалистическое строительство на Черниговщине. 1921–1941: Сб. док. и матер.* / Сост. С. М. Мельник и др. – К.: Наукова думка, 1983. – 229 с.; та ін.

³ *Голос народа. Письма и отклики рядовых советских граждан о событиях 1918–1932 гг.* / Отв. ред. А. К. Соколов. – М.: РОССПЭН, 1998. – 384 с.; *Общество и власть: 1930-е годы. Повествование в документах.* / Отв. ред. А. К. Соколов. – М.: РОССПЭН,

стали багатотомні збірники документів «Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД. (1918–1939): Документы и материалы», «Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939. Документы и материалы»⁴, «Совершенно секретно. Лубянка–Сталину о положении в стране (1922–1934 гг.)»⁵ та ін.

Особливий інтерес становили документи періоду суцільної колективізації та голодомору 1932–1933 рр.⁶, політичних репресій 1937–1938 рр.⁷ На тлі боротьби національно-демократичних сил з Комуністичною партією України у період становлення незалежної Української держави проблема перманентних політичних репресій, наслідків суцільної колективізації стала не лише аргументом у політичній дискусії, а й предметом наукових досліджень. Науковці, краєзнавці з числа журналістів, вчителів, архівістів складали первинні списки померлих від голоду, виявляли місця поховань, публікували зібрані спогади про «лихоліття голоду» та репресій тощо.

Реалізація науково-документальних видавничих проектів «Реабілітовані історією. Чернігівська область» та «Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Чернігівська область», публікація окремих документальних збірників зробили доступними для дослідників тисячі документів регіонального походження про особливості реалізації політичних та соціально-економічних настанов вищого партійно-державного керівництва СРСР у Чернігівській області⁸. Серед виявлених та опуб-

---

1998. – 352 с.; Письма во власть 1917–1927. Заявления, жалобы. Доносы, письма в государственные структуры и большевистским вождям / Сост. А. Я. Лившин, И. Б. Орлов. – М.: РОССПЭН, 1998. – 664 с. та ін.

⁴ Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД. 1918–1939. Документы и материалы. В 4-х т. / Под ред. А. Береловича, В. Данилова. – М.: РОССПЭН, 1998–2012. – Т. 1. – 864 с.; Т. 2. – 1167 с.; Т. 3. – Кн. 1. – 864 с., Кн.2. – 840 с.; Т. 4. – 983 с.; Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939. Документы и материалы: В 5-и т. / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М.: РОССПЭН, 1999–2006. – Т. 1. – 879 с.; Т. 2. – 927 с.; Т. 3. – 1008 с.; Т. 4. – 1056 с.; Т. 5. – Кн. 1. – 648 с.; Кн. 2. – 704 с.

⁵ Йдеться про публікацію щомісячних інформаційних оглядів ОДПУ СРСР для вищого партійно-радянського керівництва СРСР за період 1922–1934 рр. з фондів Центрального архіву ФСБ РФ. Вже опубліковано 8 томів (12 книг).

⁶ Колективізація і голод на Україні: 1929–1933. Зб. матер. і док. / АН України. Інститут історії України та ін.; упоряд.: Г. М. Михайличенко, Є. П. Шаталіна; відп. ред.: С. В. Кульчицький. – К.: Наукова думка, 1992. – 736 с.; та ін.

⁷ Реабилитация. Политические процессы 30–50-х годов / Под ред. А. Н. Яковлева. – М.: Политиздат, 1991. – 461 с.; Маршрутами історії / Упоряд. Ю. І. Шаповал; редкол.: Ф. М. Рудич, І. Ф. Курас [та ін.]. – К., 1990. – 655 с.; *Цаплю В.В.* Статистика жертв сталинізму в 30-е годы // Вопросы истории. – 1991. – № 4. – С. 154–163; Шаповал Ю. Людина і система: Штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні. – К., 1994. – 272 с. та ін.

⁸ Реабілітовані історією. Чернігівська область / Упоряд. О. Б. Коваленко, Р. Ю. Подкур, О. В. Лисенко та ін. – Чернігів, 2008. – Кн. 1. – 800 с., 2010. – Кн. 2. – 710 с., 2011. – Кн. 3. – 600 с., 2012. – Кн. 4. – 632 с.; Національна книга пам'яті жертв Голодомору

лікованих джерел виявилося чимало документів про реакцію населення на проведення «соціалістичної перебудови українського села». Спочатку подібні факти вчені, журналісти, краєзнавці використовували як підтвердження неприйняття населенням ідеологічних принципів більшовизму, ініціатив лідерів РКП(б)–ВКП(б) та КП(б)У щодо суцільної колективізації, індустріалізації, культурно-освітніх перетворень, масового терору⁹. Публікації у засобах масової інформації утверджували серед громадськості думку про існування активного спротиву більшовицькому режиму¹⁰.

Однак, згодом вивчення настроїв та поведінки населення у досліджуваній період стало предметом як спеціального дослідження, так і в контексті вивчення повсякденного життя населення України. Вчені на основі виявлених документів почали аналізувати духовний світ селянина, його реакцію на дії місцевої влади, трансформацію світоглядної концепції в умовах запровадження засад більшовицької ідеології¹¹. Окремі аспекти настроїв та поведінки у повсякденному житті чернігівської інтелігенції вивчала О. Коляструк¹².

1932–1933 років в Україні. Чернігівська область / Український інститут національної пам'яті, Чернігівська обласна державна адміністрація, Чернігівська обласна рада; редкол.: В. М. Хоменко (голова редкол.) та ін. – Чернігів: Деснянська правда, 2008. – 1060 с.; Радянська влада і Церква на Чернігівщині у 1919–1930 рр. Зб. док. та матер. / Упоряд.: А. В. Морозова, Н. М. Полетун. – Чернігів, 2010. – 408 с. та ін.

⁹ Свідчать документи [Про роботу по запровадженню української мови у 1920-ті – перша пол. 1930-х рр. у Чернігівській обл.] // Деснянська правда. – 1991. – 14 травня; *Ткаченко В.В.* Участь викладачів та студентів Чернігівського інститут народної освіти в історико-краєзнавчому русі 20-х років // Шоста Всеукраїнська наукова конференція із історичного краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С. 368–369; *Ісаков П.* Зведена таблиця селянських повстанських загонів, що діяли на Сумщині та Чернігівщині (20-ті рр.) / Сіверянський літопис. – 1997. – № 3. – С. 1–26; *Демченко Т., Бутко С.* Український національно-визвольний рух на Чернігівщині // Чернігівщина incognita. – Чернігів, 2004. – С. 121–126; *Населевець Є.* Ічнянська підпільна організація «Патріотичне кубло»: 1921 р. виявився кризовим для національно-визвольного руху на Чернігівщині. // Сіверянський літопис. – 2004. – № 2/3. – С. 50–52; *Конончук І.М.* Динаміка етнокультурних процесів на Чернігівщині 1917 – початку 30-х XX ст. // Література та культура Полісся / Ред. Г. В. Самойленко. – Ніжин, 2007. – Вип. 34. – С. 247–257 та ін.

¹⁰ *Науменко М.* Боротьба за «селянське щастя»: мітинг-реквієм за загиблими під час бою з махновцями міліціонерами та червоноармійцями біля Ніжина у 1921 р. // Сіверщина. – 2011. – 19 травня; *Ясенчук О.* «Любо, братці, любо». [Розповідь про загін Феодосія Щуся, бойовий шлях якого проліг по населених пунктах південних повітів Чернігівської губ.] // Сіверщина. – 2011. – 28 квітня та ін.

¹¹ *Дровозюк С.* Соціально-психологічний портрет сільського «активіста» 20–30-х рр. в українській історіографії // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 2003. – № 9. – С. 360–372; *Його ж.* Поведінка сільських активістів під час суцільної колективізації та голодомору українського народу (1932–1933 рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Зб. ст. – К., 2007. – Вип. 34. – С. 67–79.

¹² *Коляструк О.* Повсякденні умови життя та праці інтелігенції Чернігівщини у 20-х рр. XX ст. // Сіверянський літопис. – 2004. – № 2/3. – С. 71–75.

Чернігівські історики Т. Демченко, Н. Климович досліджували реакцію населення області на пропагандистську кампанію у зв'язку з процесом «Спілки визволення України». Проаналізувавши численні інструкції, постанови вищих та місцевих партійно-радянських органів, дослідниці зробили цілком слушний висновок про заформалізованість місцевого партійно-державного керівництва, низький політико-освітній рівень пропагандистського активу і, як наслідок, численні виступи про процес «СВУ» зводилися «до ліквідації куркульства як кляси». Авторки були впевнені, що партійний та комсомольський актив мало цікавилися перебігом процесу, а пересічні громадяни взагалі були далекі від політичних дискусій щодо перспектив національної та економічної політики. Однак, на думку дослідниць, численні ритуальні колективні осуди, що проводилися у відповідності з вказівками вищого партійно-державного керівництва республіки, привчали людський загал до лицемірства. Вимагаючи смертної кари для міфічних ворогів, учасники зборів робилися співниками більшовицького керівництва. Організатори ретельно стежили, щоб усі брали участь у церемонії голосування, сповнених прокляттями резолюцій. Т. Демченко та Н. Климович акцентували, що саме в ході таких масових акцій формувалося зневажливе ставлення до інтелігенції, байдужість до людського життя, закладалися підвалини нетерпимості до чужих думок та переконань¹³.

Інша чернігівська дослідниця О. Лисенко вивчала поведінку однієї із ключових соціальних груп в українському селі – сільських активістів. Вона відзначила, що діяльність сільських активістів як «провідників волі партії» при проведенні суцільної колективізації і розкуркулення стала одним з чинників масових повстань взимку–навесні 1930 р.¹⁴

Первинний історіографічний аналіз засвідчив, що дослідники вже виявили цілий спектр документальних джерел для вивчення настроїв та поведінки населення Чернігівської області у 1920–1930-х рр.

Одним з базових джерел стали інформаційно-аналітичні документи органів державної безпеки. Специфіка цього комплексу полягає у виключній інформаційній насиченості. Практично всі документи радянських спецслужб призначалися для вузького кола керівників і мали обмежувальний гриф «Совершенно секретно», «Секретно», «Лично». Виявлені інформаційно-аналітичні доповідні записки можна класифікувати за призначенням:

- по лінії відомства (ВУНК–ДПУ–НКВС УСРР–УРСР, ВНК–ОДПУ–НКВС СРСР);

¹³ Демченко Т., Климович Н. Процес «СВУ» крізь призму пропагандистських заходів на Чернігівщині (березень–квітень 1930 р.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. / Відп. ред. С. В. Кульчицький. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – Вип. 15. – С. 326–338.

¹⁴ Лисенко О. Діяльність сільських активістів як один з факторів виникнення селянських повстань весною 1930 р. // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. – К., 2011. – Вип. 37. – С. 166–179.

- по партійній лінії (районним, окружним, обласним комітетам КП(б)У та ЦК КП(б)У);
- по радянській лінії (районним, окружним обласним виконавчим комітетам, РНК України).

За часовим проміжком, що охоплювали інформаційно-аналітичні матеріали, ці джерела поділяються на добові (щоденні), тижневі, десятиденні, двотижневі, місячні, тримісячні, піврічні та річні інформації (звіти). Вони, безумовно, відрізнялися повнотою інформації, ступенем узагальнення та оперативністю подання фактів. Зокрема, щоденні повідомлення являли собою просту констатацію перебігу події. Типовим прикладом стали повідомлення про «контрреволюційне висловлювання» відповідального працівника, факти порушення соціалістичної законності, селянське заворушення, «волинку», збройний напад тощо. Вони не містять аналізу причин, мотивів, прогнозованих наслідків. Так, 19 березня 1929 р. начальник Ніжинського окружного відділу ДПУ УСРР С. Самовський у повідомленні під грифом «Секретно», «Терміново» доповів голові Ніжинської контрольної комісії РСІ про висловлювання уповноваженого Мірошніченка під час створення колгоспу в с. Переяслівка про те, що незгодних із колективізацією «будуть розстрілювати»¹⁵. Вірогідно, швидкість передачі інформації була зумовлена можливими наслідками радикалізованої селянської громади.

Вимоги до дводенних зведень були незрівнянно вищі. Інформація обов'язково опрацьовувалася, уточнювалася, систематизувалася, непотрібні деталі опускалися. Подавалися реальні факти, отримані з різних джерел інформації, потім робився первинний висновок.

Щотижневі та десятиденні спеціальні зведення (отримали свою назву через наявність агентурної інформації) відрізнялися наявністю затвердженої форми подання інформації, її обсягом (від 5 і більше сторінок машинописного тексту), інформаційною насиченістю. Так, у спеціальному зведенні начальника Прилуцького окрвідділу ДПУ УСРР Миронова секретарю Прилуцького окружкому КП(б)У Стецюрі про ставлення селянства до колективізації від 7 січня 1930 р. вказувалися види антирадянських проявів: «Протирадянські балачки», «Реагування навколо репресій до куркуля», «Відмовлення від землі», «Протирадянські балачки і ревності до міста». Кожний вид антирадянського прояву у свою чергу представлений висловами представників конкретних соціальних груп – «куркулів», «середняків», «бідняків». Для місцевого і вищого партійно-державного керівництва було важливо простежити динаміку типів реакції населення на проведення політико-господарських кампаній та репресивних заходів.

У піврічних та річних інформаційно-аналітичних звітах подробиці та цитування висловлювань поступалися узагальнюючим відомостям, окресленням наявних тенденцій громадсько-політичного життя. Для ілюстрації бралися лише яскраві факти, епізоди; статистична інформація подавалася

¹⁵ Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 97, арк. 53.

у вигляді таблиць, діаграм. Висновки у таких документах, здебільшого, були політизованими і відповідали ідеологічним засадам більшовицької партії.

Для вищого партійно-державного керівництва УСРР інформаційний відділ ДПУ УСРР готував квартальні й піврічні бюлетені про основні тенденції політичного, соціально-економічного та культурного життя республіки. Практика детального інформування керівництвом органів держбезпеки політичних лідерів країни та республіки існувала від початку функціонування ВНК–ВУНК. У циркулярному листі голови ВУНК М. Лациса місцевим надзвичайним комісіям в Україні наказувалося постійно інформувати партійні органи: «Про кожну велику операцію, яку ви намічаєте, поділіться інформацією із партійним комітетом та виконкомом. Партійна директива понад усе».

ЦК КП(б) України постійно вимагав від чекістів звітів, доповідних записок, інформацій про роботу. Так, на засіданні політбюро ЦК КП(б)У від 4 липня 1919 р. ВУНК пропонувалося інформувати ЦК про найбільш важливі контрреволюційні справи, що перебували у розробці.

Подібна практика продовжилася у наступні роки. Виступаючи перед керівним складом ДПУ УСРР, секретар ЦК КП(б)У Л. Каганович зауважив: «[...] Ви пишете зведення й інформації, які ми, керівники партії, з превеликим інтересом читали і з яких ми черпали правду, бо від виконкомів, від місцевих Рад, іноді навіть і від партійних комітетів – ми правди не отримуємо. Це, товариші, дуже часто. Всіляко прикрашають і стараються всіляко применшити ті негаразди, що маються на місцях». Тодішній лідер українських комуністів назвав співробітників держбезпеки «сигналізаторами партії, очима і вухами партії і радянської батьківщини»¹⁶.

У бюлетені аналітична інформація подавалася по розділах «Промисловість», «Сільське господарство», «Діяльність контрреволюційних організацій» тощо. Аналіз підкріплювався посиланнями на «фактичний матеріал», згрупований у додатках, що співвідносився з відповідними розділами. Загалом додатки склали вагомий частку (іноді дві третини) бюлетеню. У додатки потрапляв лише той фактичний матеріал, що конкретно й яскраво ілюстрував виявленні політичні та економічні тенденції. Співробітники інформаційного відділу ДПУ УСРР повністю цитували виявлені антирадянські листівки, позитивні й негативні висловлювання представників різних соціальних груп, подавалися приклади поведінки місцевих партійно-радянських керівників, активістів, директорів промислових підприємств. Колорит епохи відтворювався з достатнім ступенем вірогідності, оскільки керівництво республіки наполягало на «висвітленні настроїв різних груп населення» для об'єктивного осмислення дійсності. Подібна інформація співробітниками ДПУ УСРР бралася з інформаційних звітів районних та

---

¹⁶ Див. доклад: *Подкур Р.Ю., Ченцов В.В.* Документы органов государственной безопасности СССР 1920–1930-х годов: источниковедческий анализ. – Тернополь: Збруч, 2010. – С. 183.

окружних апаратів ДПУ УСРР. Тому, важливо простежити зміну інтерпретацій первинного фактичного інформаційно-аналітичного матеріалу у бюлетенях для вищого політичного керівництва республіки¹⁷.

Наступною складовою документального комплексу колишніх радянських спецслужб стали архівно-кримінальні справи. Про ступінь їх достовірності вже два десятиліття точаться джерелознавчі дискусії. Дослідники С. Білокін¹⁸, О. Гранкіна, Д. Омельчук, Н. Московченко¹⁹, Р. Подкур і В. Ченцов²⁰, Є. Петровський²¹ намагалися виробити алгоритм дослідницької роботи з цим видом матеріалів, здійснити внутрішню та зовнішню критику відповідних документів.

У досліджуваній період часто відбувалися арешти селян за проведення «контрреволюційної агітації». Факт злочину сумнівів не викликав. Дійсно, незадоволені масовими конфіскаціями, безоплатними хлібо- та картоплезаготівлями селяни активно виступали проти представників сільської та районної влади, проведення політико-господарських кампаній. Так, у травні 1929 р. селянин с. Савин Остерського району Кузьма Сизоненко почав вести агітацію проти заготівлі картоплі, кажучи: «Доки ще будуть їздити та драти з нас кожу, нехай платять по півтора карбованця за пуд, годі їм грабити нас по 30 копійок за пуд». Представник кооперації сказав, що «державна не грабує, а платить гроші». Натомість Сизоненко відповів, що, хто хоче бути добрим – нехай віддає все своє господарство, і почав загрозувати членам заготівельної комісії: «Ви від нас брали по 50 пуд. хліба, ми цього ще не забули». Мотивація судді була лише у політичній площині – «підтримка куркулів, хоча будучи середняком, повинен підтримувати радянську владу», «під час проведення заготівельної кампанії розгортається класова боротьба і куркулі будуть використовувати підкулачників, тому Сизоненко є соціально небезпечним». Суд ухвалив покарання – ув'язнення терміном на 1,5 року²².

Отже, опрацювання таких архівно-кримінальних справ демонструє зразу декілька зрізів для дослідження настроїв та моделей поведінки учасни-

¹⁷ Див.: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3196, арк. 9, 12, 14–18, 21–23.

¹⁸ Білокін С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.) Джерелознавче дослідження. – К., 1999. – 447 с.

¹⁹ Гранкіна О., Мельничук Д., Московченко Н. Використання архівно-слідчих справ громадян, репресованих у 1920–1950-ті рр. Методичні рекомендації. К. – 1997. – 34 с.

²⁰ Подкур Р.Ю., Ченцов В.В. Документы органов государственной безопасности УССР 1920–1930-х годов. – С. 245–305.

²¹ Петровський Е. Архівно-слідчі справи як джерело вивчення репресій в Україні у 1937–1938 роках: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06: Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – К., 2006. – 22 с.; Його ж. Документи архівно-слідчих справ як джерело вивчення методів провадження слідства органами НКВС на Одещині в період «великого терору» 1937–1938 рр. // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2007. – № 1. – С. 172–188.

²² Держархів Чернігівської обл., ф. Р-328, оп. 6, спр. 268, арк. 32.

ків «контрреволюційного прояву», у тому числі й реакцію владних органів в особі судді. Захист власного майна від конфіскаційної заготівлі був інтерпретований представниками влади як «контрреволюція». Обтяжуючою обставиною стало те, що К. Сизоненко висловлювався посеред натовпу селян. Але варто зазначити, що за такі дії можна було засудити чи не половину сільської громади. Тому, на нашу думку, тут мав місце «людський фактор». Саме представники сільської адміністрації за власними критеріями «обрали» та ініціювали засудження К. Сизоненка. Ухвалений вирок мав продемонструвати селянам небезпеку протидії як загальним політико-господарським кампаніям, так і представникам місцевої влади. Про це, зокрема, свідчить політичне забарвлення самого вироку та мінімальний термін ув'язнення.

Важливим джерелом також стали оперативні матеріали місцевих апаратів ДПУ–НКВС УСРР–УРСР. Йдеться про відомості, отримані від освідомлювачів, агентів, секретних співробітників шляхом негласного спостереження, використання перлюстрованої кореспонденції.

Зважаючи на значну кількість негласних помічників органів держбезпеки та міліції, їх кадровий склад, способи та методи збирання інформації, можна стверджувати, що правоохоронні органи та ДПУ–НКВС УСРР–УРСР володіли колосальним обсягом інформації, що охоплювала всі сторони громадсько-політичного та соціально-економічного життя сільського населення.

Донесення, записки агенти писали власноруч, датували і підписували псевдонімом. Завдання негласних помічників органів державної безпеки залежали від оперативних даних ДПУ–НКВС України – одних орієнтували на добування антирадянських висловлювань, виступів проти політико-господарських кампаній по лінії секретно-політичного відділу, інших – на виявлення причин економічних негараздів на підприємствах по лінії економічного відділу тощо.

Після отримання агентурної інформації уповноважений місцевого апарату держбезпеки чи агент розшуку районного відділку міліції складали агентурний меморандум. Іноді для відстеження динаміки події чи явища меморандуми об'єднували декілька агентурних донесень однієї тематики. Так, в опрацьованій агентом розшуку Ніжинської районної міліції агентурній інформації від 12 лютого 1930 р. йшлося про створення «куркульського» колгоспу у с. Кропивне. Освідомлювач описав спробу заможного селянина Опанаса Ляшенка пристосуватися до вимоги місцевої влади створивши колективне господарство. Він пропонував заможним селянам: «Ну що ж, треба тепер і нам іти в колектив, бо нам місця в селі не останеться. Давай ми самі організуємо колектив, навіщо нам здалася голота»²³. О. Ляшенко діяв на власний розсуд, виходячи з економічної доцільності та свого розуміння формальної логіки аграрної політики керівництва держави.

---

²³ Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 92, арк. 4–4 зв.

Якщо представники влади вимагали створити колектив для товарного виробництва сільськогосподарської продукції, то він буде працювати у селі. Однак, така спроба політичної мімікрії була невдалою. О. Ляшенко та інші заможні селяни не врахували політичного змісту ініціативи лідерів ВКП(б) та конфіскаційного підтексту процесу суцільної колективізації. Цікаво, що освідомлювач посилався на селян – свідків розмов О. Ляшенка.

Наступним документальним комплексом для вивчення настроїв населення Чернігівської області стали документи місцевих партійних та радянських органів. Значний інтерес в інформаційному плані становлять протоколи та стенограми сільських, районних, обласних партійних зборів, пленумів, засідань виконавчих комітетів, спільних нарад тощо. Спільність у класифікації документів партійних та радянських органів зумовлено двома факторами. По-перше, зрощенням партійного та радянського апарату. Відповідальні працівники та значна частина апарату виконавчих органів були членами або кандидатами у члени КП(б)У. Також часто відбувалося переміщення відповідальних працівників партійних органів на «радянську роботу» і навпаки. По-друге, подібністю принципів функціонування інформаційних потоків партійних і радянських органів, що отримували легальну інформацію від підзвітних органів.

Цілком зрозуміло, що стенограма чи розширений протокол не завжди точно передають зміст виступу. Однак навіть у суб'єктивно переданому тексті можливо вичленили особливості поведінки селян. Так, у протоколі загальних зборів Ніжинської районної парторганізації від 11 березня 1928 р. йшлося про «скорочення куркулями посівної площі через відбір лишків хліба», «створення насінневих фондів кооперації для бідняків» як компенсаторного механізму зменшення посівів заможними селянами; у протоколі від 13 травня 1928 р. окремі партійці вважали дивним десятилітнє існування «контрреволюційної справи на Донбасі» (Шахтинська справа. – *Авт.*) та «сліпу довіру до спеців»; у протоколі від 28 жовтня 1928 р. пропонувалося «повикидати із сільрад непрацездатних, а зоставити тих, що проявили себе в час проведення минулих кампаній»²⁴. Звичайно, що подібні настрої та поведінка демонструють політичну лояльність виступаючих, і тут важко визначити, чи зумовлена така позиція внутрішніми переконаннями. У стенограмах виступів звучали також критичні зауваження щодо порушення окремими сільськими керівниками та районними уповноваженими «соціалістичної законності», необхідності активізувати діяльність сільських осередків громадських організацій (комітету незаможних селян, ЛКСМУ) для посилення боротьби проти «куркуля» та загальної радикалізації селянської громади.

Важливе джерело являють собою також періодичні (щомісячні, кварталні, піврічні, річні) інформаційно-аналітичні записки райкомів, окружкомів, обкомів КП(б)У про політико-економічний стан адміністративно-

---

²⁴ Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 45, арк. 1–8.

територіальних одиниць. Вони у значній кількості збереглися у Державному архіві Чернігівської області та Центральному державному архіві громадських об'єднань України. Записки надсилалися по партійній вертикалі, готувалися по затвердженій формі, що передбачала наявність окремого розділу «Політичний стан району/округи». Одним з основних критеріїв визначення політичного стану адміністративно-територіальної одиниці були настрої населення. Їх аналіз здійснювався по соціальних групах «Робітники», «Селяни», «Інтелігенція», «Бідняки», «Середняки», «Куркулі». Іноді в окремій категорії застосовувалася внутрішня класифікація. Зокрема, інтелігенцію місцеві партійні керівники групували за принципом політичної лояльності: «пасивні», «лояльно налаштовані до радянської влади», «скрито ворожі». Подібна класифікація використовувалася при оцінці настроїв окремих професійних груп: «Учительство на селі розподіляється на дві групи: 1) вороже настроєні, що бачать у наших труднощах неминучий кінець Радвлади, ухиляються від громадської роботи, підтримують заможні кола села, іноді проводячи агітацію проти Радвлади (Остер); 2) друга група – лояльна, приймає участь у громадській роботі, підтримує заходи Радвлади, бере взагалі участь у переведенні кампаній (це яскраво видно в с. Дроздівка Куликівського району)»²⁵.

Місцевих партійних і радянських керівників інформували про «характерні виступи» делегатів на партійних зборах, «безпартійних», «жіночих», професійних з'їздах. Під словосполученням «характерні виступи» вони розуміли спільність порушених проблем, акцентів, проявів політичної лояльності. Окремо цитувалися негативні, антирадянські висловлювання, що були виголошені як з трибуни, так і в кулуарах. Зокрема, цікаву реакцію на спроби вищого партійно-державного керівництва СРСР залучити до «соціалістичного будівництва» жіноцтво містили доповідні записки секретарів райкомів про виступи «делегаток» на районних жіночих з'їздах. Так, у грудні 1928 р. секретар Городнянського райкому КП(б)У писав до Чернігівського окружному КП(б)У, що «жіночі делегат-збори» проходили із зацікавленістю там, де їх раніше не проводили. Натомість, у селах, де вже були жіночі збори, цікавість у жіноцтва та місцевого активу незрівнянно менша. Вірогідно тут подіяли традиційні засади гендерної нерівності та відсутність конкретних рішень щодо поліпшення якості життя жінок. На зборах/з'їздах традиційно порушувалися питання про забезпечення села дошкільними закладами, обговорювалася проблема допомоги вдовам, завантаженості жінок «домашньою роботою», масової неписьменності²⁶.

Інформації (у поєднанні з іншими джерелами) секретарів партійних комітетів дозволяють типологізувати поведінку різних соціальних груп населення, представників партійно-радянської бюрократії. У першу чергу,

²⁵ Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 140, арк. 34–37.

²⁶ Там само, спр. 156, арк. 13–16.

це районні уповноважені, які під час виконання політико-господарських кампаній, суцільної колективізації координували їх реалізацію. Так, в Остерському районі уповноважений райвиконкому, член КП(б)У Дем'янець боявся організувати бойкот куркуля; голова сільради с. Галків Любецького району відмовився «грабувати мірошників». Інший тип поведінки продемонстрували голова районного КНС та голова районного кооперативу Любецького району: «Дайте нам дозвіл [на безконтрольний силовий тиск на селян], ми у два дні зуміємо виконати завдання»²⁷. Звичайно, ми продемонстрували лише крайні протилежні типи поведінки. При докладному опрацюванні архівних матеріалів їх можна виявити значно більше.

Матеріали місцевих партійно-радянських органів дають унікальну можливість простежити спроби вирішення національних конфліктів на різних рівнях спілкування. Зокрема, однією з болючих міжнаціональних проблем, характерних для Чернігівщини, Київщини, Поділля, Півдня України був антисемітизм. У період розростання політико-економічної кризи кількість проявів побутового антисемітизму різко збільшувалася. Подібні факти ставали предметом обговорення та засудження на різного рівня засіданнях як порушення «принципу інтернаціоналізму», проголошеного більшовицьким керівництвом.

Окрім громадського осуду, антисеміти підпадали під кримінальне покарання. Обтяжуючою обставиною для них було членство в КП(б)У. Зокрема, за переслідування за національною ознакою була засуджена до 1 року ув'язнення член КП(б)У Кисла. У першій половині 1929 р. у Чернігівському ІНО до карної відповідальності було притягнуто 5 осіб, із них двоє – комсомольці²⁸. У дослідженні міжнаціональних конфліктів із точки зору динаміки впливу «інтернаціоналістських засад» більшовиків на мотиви поведінки місцевих партійно-радянських керівників та пересічних громадян проявляються цікаві моменти: з одного боку – формальне засудження переслідування за національною ознакою, з іншого – латентна недовіра до представників інших національностей.

Важливим джерелом дослідження настроїв населення стали доповідні записки партійно-радянського апарату з переліком запитань, що ставилися під час пропагандистських заходів – лекцій, бесід, політичних інформацій тощо. Такі записки мали два формати: у першому – фіксувалися лише типові та «антирадянські» питання; у другому – занотовувалися всі задані питання. Якщо запитання ставилися у письмовому вигляді, то вони, здебільшого, були анонімними. Це дозволяло виявити неформальні настрої населення. Форма заходу, де ставилися запитання, передбачала процедуру роз'яснення тих чи інших аспектів соціально-економічних реформ, політичних кроків вищого керівництва країни. Таким чином, учасники

²⁷ Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 156, арк. 41–46

²⁸ Там само, арк. 44–46.

зборів могли задавати «незручні» питання, не побоюючись обвинувачень у «контрреволюційній агітації».

Окремі питання демонстрували наявні серед населення інтерпретації конфліктів у вищому партійно-державному керівництві СРСР. Так, після лекції 21 червня 1929 р. для червоноармійців Ніжинського гарнізону про рішення XI Всеукраїнського та V Всесоюзного з'їздів рад лектору задали наступні питання: «Чому була знята доповідь Ворошилова, він вказав би на помилки щодо червоноармійських родин під час хлібозаготівлі?»; «За що знімали тов. Ворошилова?»²⁹. Подібних питань про зняття доповіді К. Ворошилова з 53 питань налічувалося дев'ять. Форма запитань, наполягання на чіткій відповіді свідчили про уявлення постаті К. Ворошилова як «захисника інтересів червоноармійців». Така інтерпретація, вірогідно, була пов'язана із створенням міфу про «хороброго, нещадного до ворогів, справедливого комісара Першої Кінної армії».

Важливою особливістю доповідних записок партійних секретарів стало використання матеріалів про «контрреволюційні прояви», що надходили із місцевих апаратів ДПУ УСРР. В ухвалі ЦК ВКП(б) наприкінці 1925 – на початку 1926 рр. щодо вдосконалення режиму використання та зберігання секретних документів ОДПУ СРСР серед іншого наголошувалося: «Надалі по використанні акуратно повертати в ДПУ їхні огляди та зведення не пізніше 1,5 місяців із дня отримання»³⁰. Тому більшість спецзведень місцевих апаратів ДПУ УСРР були повернуті на зберігання по приналежності. Наявність окремих екземплярів спецзведень у фондах партійних комітетів була наслідком недбалого ставлення завідувача загального відділу районного, окружного, обласного партійного комітету до своїх обов'язків. Натомість інформація про «контрреволюційні прояви» використовувалася у доповідних записках секретарів партійних комітетів з посиланням на джерело інформації – «за матеріалами ДПУ». Так, 22 квітня 1931 р. секретар Городнянського райкому КП(б)У І. Федорченко інформував ЦК КП(б)У про «повстанські тенденції» селян сіл Тупичів, Бурівка, Пекурівка, Великий Листвен, Дібровне, Солонівка, Невкля. У травневих 1931 р. доповідних записках І. Федорченко інформував керівництво ЦК КП(б)У про наростання «бандитського руху», формування загонів з числа партійців, міліції, залучення підрозділів ДПУ УСРР, озброєних кулеметами³¹. Окрім детального висвітлення поведінки селян, партійців, активістів, представників міліції, детальна поінформованість районного секретаря КП(б)У про перебіг повстання свідчила про налагоджений обмін інформацією між партійними та чекістськими апаратами, відсутністю управлінських конфліктів тощо.

²⁹ Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 4, спр. 138, арк. 154.

³⁰ Подкур Р., Ченцов В. Документы органов государственной безопасности УССР 1920–1930-х годов. – С. 194.

³¹ Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 240, арк. 1–2, 5, 10, 53.

Маловивченим джерелом є доповідні записки начальників політвідділів МТС, начальника політичного сектору обласного земельного управління керівництву політсектору Наркомату землеробства УСРР та політуправління НКЗ СРСР. Політвідділи МТС були створені у січні 1933 р. як надзвичайні органи з повноваженнями політичних, господарських та каральних органів. Вони діяли лише в тих селах, де існували колгоспи, що виробляли товарне продовольство та сировину. Із часу заснування МТС були не лише засобом інтенсифікації сільського господарства, а й своєрідним ідеологічно-пропагандистським символом більшовицького режиму. Сюди направлялися перевірені, «ідеологічно стійкі» комуністи й комсомольці, технічно підготовлені фахівці³². Враховуючи повноваження політвідділів, їх співробітники мали докладну інформацію про ситуацію у колективних господарствах. Особливу увагу у політдонесеннях вони акцентували на «елементах класової боротьби» під час проведення політико-господарських кампаній, що зумовлювалося наявністю у політвідділі спеціальної посади заступника начальника політвідділу по ДПУ. Так, начальник політичного сектору Чернігівського облЗУ Кудрявцев у політдонесенні від 15 липня 1933 р. до політуправління Наркомату землеробства СРСР описав окремі стратегії виживання селян в умовах голоду. Так, секретарі партійних осередків колгоспів ім. Ворошилова та ім. Леніна, що обслуговувалися Яблунівською МТС, зменшували показники врожайності, намагаючись створити хоча б мінімальні запаси хліба для харчування; правління Дубовецького колгоспу (Ярославська МТС) сховало 46 га картоплі й наполягало на зменшенні плану хлібозаготівлі; працівники МТС брали участь у визначенні врожайності посівних площ у с. Зруб після отримання інформації про заниження сільськими керівниками врожайності жита до 4 цнт та пшениці до 3 цнт. Кудрявцев інтерпретував масове зрізування колосків дітьми у селах Андріяшівського, Засульського, Носівського, Батуринського районів як «організовану розкуркуленими та іншими ворожими елементами» акцію. Співробітники політвідділу фіксували численні розкрадання колгоспного майна (худоби, збіжжя тощо).

У цьому політичному донесенні також описувався один з типів конфлікту між політвідділами (як надзвичайними органами партії на селі) та місцевими органами. Зокрема, Кудрявцев скаржився на діяльність «судово-слідчих» органів, які, на його думку, недбало ставляться до проявів класової боротьби. Як приклад, він навів ситуацію із звільненням куркуля, який вкрав у колгоспі «Нове життя» племінного коня і забив його на м'ясо. Колгоспники його впіймали і відвели до міліції. Однак невдовзі «куркуль» був випущений на волю. Начальник політвідділу місцевої МТС поскаржився на дії міліції на засіданні бюро райкому партії. Натомість, начальник районної міліції заявив, що він «не має права тримати під арештом

---

³² Див. докладніше: Зеленин *И.Е.* Политотделы МТС – продолжение политики «чрезвычайщины» (1933–1934 гг.) // Отечественная история. – 1992. – № 6. – С. 41–62.

злочинів». Кудрявцев тлумачив такі дії «судово-слідчих органів» як «при-
туплення класової пильності» і джерело масових селянських самосудів³³.

Різке зростання випадків селянських самосудів стало предметом до-
повідної записки начальника політичного сектору МТС при Наркоматі
землеробства УСРР О. Асаткіна генеральному прокурору УСРР М. Михай-
лику. Вірогідно масштабне зростання крадіжок колгоспного та приватно-
го майна було результатом голодомору 1932–1933 рр. і, водночас, втрати
правоохоронними органами контролю над криміногенною ситуацією. На-
явні сили міліції були нездатні швидко реагувати на численні крадіжки.
Причиною звільнення грабіжників, цілком можливо, була відсутність до-
казів, яких потребувало оформлення справи згідно з кримінально-проце-
суальним кодексом³⁴.

Наступним важливим джерелом стали періодичні звіти, інформаційні
доповідні записки районних, окружних та обласних органів прокуратури.
Форма піврічного та річного звіту місцевого органу прокуратури у 1920-х –
на початку 1930-х рр. передбачала наявність політико-економічної інфор-
мації про адміністративно-територіальну одиницю (розвиток сільського
господарства, промисловості, культури, фінансовий стан, рівень землеза-
безпеченості та колективізації, якість землі, середню врожайність, план
хлібозаготівлі, соціальні групи тощо). На економічне тло накладалося став-
лення населення до політико-господарських кампаній (хлібозаготівлі, пе-
ревибори, сплата податків, позики). На основі цих параметрів працівники
прокуратури робили висновок про посилення «класової боротьби на селі»
й аналізували діяльність прокуратури щодо ліквідації «контрреволюцій-
них проявів» як одного з напрямів поточної роботи. Так, у річному звіті
Чернігівської окружної прокуратури за 1929 р. наголошувалося: «[...] Май-
же абсолютна відсутність пролетаріату, культурна відсталість населення,
відстале сільське господарство та кустарна промисловість, дрібнобур-
жуазна, власницька ідеологія селянства, зовсім ворожий настрій кур-
кульсько-непманської частини населення та “бувших людей” мали свій
вплив на політичне становище округи та революційну законність й вима-
гали як від керівничих органів округи, так і прокуратури максимальної
напруженості в роботі [...]». Усього в окрузі було ліквідовано 6 «контрре-
волюційних організацій, що ставили за мету повалення Радянської влади
або затримання її соціалістичного будівництва». Із них 3 організації – «пет-
люрівського змісту». До їх складу входили педагоги, колишні гетьманські
чиновники та їхні діти. Наскільки реальними були спроби «повалення ра-
дянської влади» – це предмет подальших досліджень. Однак кадровий
склад «контрреволюціонерів» засвідчив потенційну можливість протес-
ту (активного, пасивного чи інтелектуального спротиву) більшовицьким
соціально-економічним проектам.

³³ Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 82, арк. 46, 52–53.

³⁴ Там само, спр. 166, арк. 72–75.

Особливу увагу прокуратура звертала на активний спротив, що був поширений серед чернігівських селян. Лише за 1929 р. в окрузі було здійснено 47 терористичних актів, з них, 30 вбивств радянських працівників, 17 підпалів. Окружний прокурор був переконаний: «[...]Теракти вчинялися куркулями та кримінальним елементом при безумовній участі керівників контрреволюції».

У звіті відзначалася масова агітація «проти радянської влади, колективізації, хлібозаготівлі та позики індустріалізації з боку куркулів та підкуркульників». У документі цитувалися найбільш яскраві «антирадянські цитати»: «Держава хліб від нас забирає, переводить у міста та за кордон, в країну нам не дають, тому й не треба здавати хліба»; «Той, хто піде до колективу – загине, бо скоро кінець Радвлади, китайці вже зайняли Сибір, поляки та румуни так скоро наступають». Прояви антирадянських настроїв також підпадали під кримінальне переслідування, зокрема, за звітний період було розглянуто 41 справу³⁵. Незначна кількість розглянутих справ при масових проявах «антирадянської»/«контрреволюційної»/«куркульської» агітації свідчила, що слухання таких справ проводилося з метою попередження широких мас населення щодо спротиву заходам партійно-державного керівництва УСРР та СРСР.

Унікальним джерелом для вивчення настроїв та поведінки мешканців Чернігівщини у 1920-х – 1930-х рр. стали документи особового походження (вірші, спогади, щоденникові записи). Їх автори, не дотримуючись правил віршування, намагалися висловити своє ставлення до поточних подій. Часто такі вірші були речовими доказами у розслідуванні кримінальних справ по обвинуваченню в «антирадянській агітації». Зокрема, житель с. Данівка Козелецького району Юхим Гридько був заарештований 31 березня 1931 р. за обвинуваченням у контрреволюційній агітації (ст. 54-10 КК УСРР). Постановою Особливої наради при колегії ДПУ УСРР від 10 червня 1931 р. він був засуджений до трьох років ув'язнення у концентраційному таборі³⁶.

У вилучених співробітниками місцевого апарату ДПУ УСРР віршах Ю. Гридько нарікав на обмеження свободи («широкі комуни, да в тісні кайдани»), «селянське рабство», масові конфіскації («майно своє їм отдайте, а самі конайте»). У вірші «Що із себе уявляє селянство» Ю. Гридько наголошував, що селянин мав бути обов'язково членом «хоть кооперативу»; наполягання активістів на сплаті кооперативних паїв він інтерпретував як будівництво «драбини до раю»; акцентував увагу на вилученні усіх «с'єстних припасів» під час хлібозаготівлі. Особливо автор віршів підкреслював порушення віковичних селянських традицій та загострення класової боротьби: «Дали наглуу свободу – друг друга душили/ Бо із цього їм

³⁵ Держархів Чернігівської обл., ф. П-10, оп. 1, спр. 748, арк. 170–175.

³⁶ Див.: Чаус І. «Заарештований за те, що живе...» // Реабілітовані історією. Чернігівська область. – Чернігів: Десна-Поліграф, 2011. – Т. 3. – С. 299–302.

вигодніше у державі жити». Водночас, у віршованій формі він розкрив центральний мотив проведення сталінської суцільної колективізації: «З целью дали крестьянину,/ Над землею волю./ Чтоб мать право забирати,/ Те, що росте в полі/ В нас держава забирає,/ Жито та пшеницю./ Крестьянину зоставляє,/ Кукіль та метлицю»³⁷. Таким чином, у віршах Ю. Гридька відобразилися окремі аспекти настроїв та поточні події суцільної колективізації на Чернігівщині.

В іншому вірші, виявленому у с. Пролетарське Ічнянського району в серпні 1933 р., викривалися факти зловживання службовим становищем сільського керівництва та активістів. Вірш, що доданий до доповідної записки завідуючого організаційно-інструкторським відділом Чернігівського міськкому КП(б)У, став і доказом, й ілюстрацією реакції селян на зловживання сільського активу. Автор «пригадав» сільським керівникам факти отримання подвійних пайків, використання колгоспних коней для особистих поїздок, неправильне нарахування трудоднів колгоспникам та виплату збільшених трудоднів дружинам і родичам, пияцтво та розпусту, захист «глитаїв» тощо³⁸.

Цікаві оцінки радянської дійсності містить у щоденник Тимофія Трегубова, засудженого 29 листопада 1937 р. «трійкою» УНКВС по Чернігівській області до розстрілу за «контрреволюційну агітацію, поширення антирадянської провокації про загибель радянської влади, нанесення контрреволюційної образи вождям партії, висловлювання пораженьської тенденції»³⁹. Рукопис, який став речовим доказом, був вилучений під час обшуку. Він був датований листопадом 1936 – січнем 1937 рр.

Щоденникові записи за 12 листопада 1936 р. містять оцінки політичної ситуації у Європі. Важливо, що автор, пересічний громадянин, користуючись газетними повідомленнями, був переконаний у політичних симпатіях англійського уряду до нацистської Німеччини.

Т. Трегубов зазначив, що проблема наступу нацистів у Європі в 1936 р. хвилювала селян: «Сільська маса цікавиться все більше питанням фашизму і часто на базарі чуються потаємні питання: «А що таке фашизм?». Цілком вірогідно, що селяни розглядали європейський військовий конфлікт у контексті можливого втручання у нього СРСР. Хоча частина селян говорила: «Що завгодно, але тільки не це». Для селянської громади війна означала мобілізацію, підвищення плану хлібозаготівлі, можливість поразки більшовицького режиму. Знаючи загальне ставлення селян до більшовицького режиму, автор задається питанням: «А де тил у нас у цій війні?». Водночас, частина селян на прямі запитання Т. Трегубова відповідала, що війна небажана подія: «Хай вже й так потерпимо, може щось на-

³⁷ Держархів Чернігівської обл., ф. Р-8840, оп. 3, спр. 6406, арк. 4, 6, 10–11, 14–14 зв., 15, 18–19.

³⁸ Там само, ф. П-616, оп. 1, спр. 85, арк. 215–216.

³⁹ Див.: Там само, ф. Р-8840, оп. 3, спр. 8105, арк. 12–13.

лагодиться. Хліба би чистого і вдосталь наїститися». За спостереженням автора, так відповідали селяни, діти яких отримали освіту і стали «радянською інтелігенцією» чи служили у Червоній Армії.

Інші категорично заявили: «Хай, що завгодно, хай війна, потоп, землетрус, тільки не радянська влада зі своїми колгоспами. Все рівно гірше не буде, при кожному уряді, навіть чужоземному, легше буде жити нам, селянам, прикріпленим до землі, до колгоспів. Це зараз не життя, а каторга». Така критична оцінка пов'язувалася із злиденним повсякденним життям колгоспників. Колишні партизани, яких було чимало серед селянської громади, також заявляли, що під час війни «ми підемо із гвинтівками, але не на фронт, а в інше місце».

Критично оцінював Т. Трегубов і промову Й. Сталіна щодо проекту нової Конституції СРСР. Він задався питанням, що при задекларованому Конституцією СРСР зростанні рівня демократизації радянського суспільства, залишався поділ на два класи – робітників та селян. Але держава задекларувала загальнонародну власність на фабрики, заводи і землю, тому повинен існувати лише один клас: «[...] по партійному лозунгу землю вони перетворили також на фабрику хліба».

Таким чином, сучасні дослідники вже окреслили основне коло джерел для дослідження типології настроїв та поведінки населення Чернігівщини у 1920-х–1930-х рр. Частина документальних матеріалів вже опублікована у численних збірниках документів та матеріалів. Згадки про значну кількість однотипних настроїв у різних категоріях документів уможливує проведення первинної статистичної вибірки. Звичайно, вона не буде демонструвати, як звичні соціологічні дослідження, відсоток уподобань, але зафіксує певні процентні співвідношення типів настроїв мешканців Чернігівщини.

Дослідницька практика показала можливість вивчення динаміки настроїв та поведінки населення для розкриття мотивів ухвалення вищим та місцевим партійно-державним керівництвом управлінських рішень та їх впливу на подальший рівень підтримки більшовицького режиму.

Настрої та поведінка населення Чернігівщини доби «великого переламу» та початку суцільної колективізації сільського господарства

Настрої в суспільстві під час так званої сталінської революції «згори» є однією з малодосліджених наукових проблем в історичній науці. Оскільки характеристика історіографії та джерельної бази, що існує по темі, вміщена в статтях інших авторів нашої книги, перейдемо до короткого аналізу подій.

Зауважимо, що Чернігівщина була одним з сільськогосподарських регіонів України – землезабезпеченість на один двір пересічно складала 5,49 дес. землі; якість переважної кількості землі для ведення зернового господарства була не придатна (50% пісок); обробіток землі здійснювався примітивними сільськогосподарськими знаряддями (сохою та дерев'яною бороною); товарність зернового господарства оцінювалася як «низька»; значна частина селянства мала скотарсько-огородницький тип господарства. З деяких районів (Добрянського, Городнянського, Ріпкинського, Остерського, Козелецького та часткою Бобровицького), внаслідок зазначених особливостей, селяни влітку вимушено їхали на заробітки¹.

Нагадаємо, що наприкінці грудня 1927 – на початку січня 1928 рр. політбюро ЦК ВКП(б), РНК СРСР, інші центральні відомства країни направили місцевим партійно-радянським органам низку директив, в яких вимагали посилення хлібозаготівлі, застосування жорстких репресивних заходів до нездатчиків хліба, пошуку надлишків хліба у селян. Репресивний настрій вищого політичного керівництва країни яскраво проявився під час поїздок Й. Сталіна та інших посадовців у різні регіони країни наприкінці грудня 1927 – на початку лютого 1928 рр. для «проведення хлібозаготівлі». Вони показали приклад масового застосування адміністративно-репресивних методів місцевим партійно-радянським працівникам. Зокрема, в Україні 28 грудня 1927 – 6 січня 1928 рр. перебував секретар ЦК ВКП(б) В. Молотов. Він використовував репресивні заходи стосовно низових керівників і вимагав у ході хлібозаготівлі жорстких репресій проти куркуля. Невдовзі Й. Сталін назвав це «уральсько-сибірським методом» хлібозаготівель, а у середовищі радянських управлінців з'явилося поняття «надзвичайщина» (рос. – «чрезвычайщина»).

Паралельно на місцях почали втілювати в життя ухвалені за ініціативи генерального секретаря ЦК ВКП(б) Й. Сталіна закон «Про самообкладання» від 11 січня 1928 р. На відміну від попередніх законів, він передбачав примусові заходи щодо його виконання селянами. Встановлений у законі розмір самообкладання – 35% сільгосподатку – для вилучення у селян

---

¹ Держархів Чернігівської обл., ф. П-10, оп. 1, спр. 748, арк. 170–189.

фінансових ресурсів за вказівкою ЦК КП(б)У збільшували адміністративним шляхом.

В українському селі знову з'явилися заготівельні загони, що спільно із місцевим партійно-радянським апаратом, закривали базари, встановлювали пости на дорогах, щоб не давати селянам збувати збіжжя приватним перекупникам, обшукували комори тощо. Співробітники місцевих органів ДПУ УСРР широко застосовували арешти за підозрою у «контрреволюції», а місцеві активісти, використовуючи ситуацію, конфісковували збіжжя таких селян.

Як свідчать документи, вміщені у збірнику, за таких умов створювалася атмосфера необхідності радикальної зміни форми господарювання у сільськогосподарському виробництві. Постанови вищого партійно-радянського керівництва СРСР та УСРР акцентували увагу окружних та районних працівників Чернігівщини на організації колгоспів і «рішучий наступ на куркуля», до якого пропонувалося вжити суворих заходів. За такої атмосфери місцеві чиновники заявляли про необхідність колективізації сільського господарства².

Адміністративний, фінансовий, податковий тиск викликав масове незадоволення у селянській громаді. На сільських сходах виступали представники різних соціальних прошарків селянства з критикою дій владних органів. Насильницькі дії місцевого апарату, конфіскації хліба, розорення селянських господарств (незважаючи на їх рівень заможності), арешти викликали відкриті протести та опір не лише постраждалих, але й громади загалом.

Таким чином, початок 1928 р. супроводжувався посиленням напруги в селянському середовищі: село розколювалося на прихильників більшовицької влади – представників сільрад, комітетів незаможних селян, сільських активістів – провідників політики та селян, які чинили активний або пасивний опір владним діям.

Для розширення соціальної бази свого політичного курсу вище партійно-державне керівництво СРСР ініціювало цілий ряд заходів. Зокрема, 25% конфіскованого у куркулів та середняків хліба роздавалося сільській бідноті. У квітні 1928 р. пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) ініціював звільнення 35% «маломісних господарств від сільськогосподарського податку, як одне з найважливіших досягнень останніх років» та підтвердив збільшення сільськогосподарського податку для інших верств села. Частина сільської бідноти підтримувала такі ініціативи більшовиків. Проте під час проведення самообкладання проявилися інші моделі поведінки – біднота підтримувала протестні настрої заможних селян³. Документи партійно-державних органів фіксували на Чернігівщині «прояви різкого озлоблення на адресу партії та Радвлади з боку куркульсько-заможної частини й анти-

² Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 45, арк. 1–3.

³ Там само.

радянського елементу», незадоволення частини середняцтва та окремих бідняків⁴.

На спектр настроїв нечисельних працівників промисловості краю, які були тісно пов'язані з селом, впливала ситуація в сільськогосподарському секторі економіки. Незадоволення «надзвичайними заходами на селі» посилювалося низьким рівнем зарплати, несвоєчасною виплатою її та підвищенням у 1928 р. норм виробітку в різних галузях промислового виробництва. На цьому ґрунті спалахували страйки, відмови від роботи (так звані «італ'янки»), різноманітні конфлікти з адміністрацією підприємств.

Серед чуток, якими був наповнений селянський світ, поширювалася тема можливої інтервенції Англії, Франції, Польщі в СРСР. Втім, чутки про війну постійно циркулювали в селянському середовищі та й серед інших соціальних груп протягом кінця 1920-х – 1930-х рр. Вони виникали не лише як протест проти політики влади, але й в результаті читання та тлумачення селянами радянських газет. Про загрозу іноземної інтервенції газети твердили постійно ще із 1927 р. Складовою усної інформації, якою обмінювалися селяни, стала тема ймовірного голоду через підготовку «влади» до майбутньої війни.

Серед інтелігенції також циркулювали чутки про війну, зокрема, зазначалося, що селян «обдирають», «знову повернулися методи воєнного комунізму». Ця соціальна група (звичайно, умовна навіть у межах радянських ідеологічних конструкцій) поділялася на тих, хто підтримував політичний курс більшовиків, брав участь у проведенні кампаній. Інші висловлювали незадоволення, сподівалися на «загибель радянської влади», провадили «контрреволюційну агітацію». Більшість службовців, вчителів, агрономів намагалися уникнути публічного життя, демонстрували заглибленість у роботу та повсякденні родинні клопоти. Така модель поведінки, хоча не віталася владними структурами, але була доволі безпечною.

Принагідно зауважимо, що, окрім різкого зростання соціальної напруги у суспільстві, посилювалися протиріччя у міжетнічних відносинах, свідченням чого стало зростання на Чернігівщині антисемітизму⁵.

Нова хвиля застосування репресивних заходів почала підніматися наприкінці 1928 р. Вона виявилася потужнішою за попередню. У 1928 р. в Україні стався великий недорід. Хоча запаси хліба у селян скоротилися до мінімуму, держава посилювала хлібозаготівлі. Вони здійснювалися силовими методами, що призвело до серйозного загострення продовольчого стану. У деяких районах республіки почався голод⁶.

Після директив вищого політичного керівництва СРСР у ході хлібозаготівлі знову застосували арешти. У різних сферах життя посилювався адміністративний тиск на селянство, що поєднувався із брутальною ан-

⁴ Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 140, арк. 34–37, 65, 70–71.

⁵ Там само.

⁶ Історія українського селянства. Нариси в 2-х т. – К., 2006. – Т. 2. – С. 115.

тирелігійною кампанією, що призвело до взаємопов'язаних процесів у суспільному житті. З одного боку, в Чернігові партійно-радянські органи зафіксували падіння кількості віруючих до 25% мешканців. Але на селі релігійні почуття посилювалися: 75% селян відверто визнавали, що вірили у Бога. Одночасно в регіоні зростала кількість карних злочинів: крадіжок, підпалів господарств та будівель, пограбувань; почастишали випадки індивідуального терору проти представників сільських активістів та комуністів на селі, що суперечило християнським нормам⁷. На наш погляд, це свідчило про певну радикалізацію суспільних настроїв та дій.

Новий сплеск державного насилля на селі розпочався під час весняної посівної кампанії 1929 р. Місцеві партійно-радянські керівники та комуністи намагалися прискорити колективізацію селянських господарств. Хоча в їх середовищі не було одностайної думки з приводу цього процесу. Наприклад, у Плисецькому районі член партії заперечив: «Колективізація – це засіб закабалення». У тому ж районі декілька партійців не вступили до ТСОЗ, один з них, щоб уникнути колективізації господарства, заявив, що живе на хуторі.

Бідняки та середняки підтримували заходи виконавчих органів щодо проведення посівної кампанії, але виступали проти колективізації. Так, у Веркіївському районі селянин заявив: «Колективізація вигідна тільки державі, а тому держава й переслідує цю мету, бо з колективу легше забирати лишки хліба, а хто буде в колективі, той нічого не буде мати». У Ніжинському районі на зібранні громади щодо колективізації та проведення посівної кампанії бідняк, колишній червоний партизан сказав: «Нас обдурюють, проводять колективізацію, а хліба не дають». Підтверджуючи свою незгоду, він демонстративно повернув свій партизанський квиток.

Документи партійно-радянських органів зазначали негативне ставлення так званих куркулів до політики лідерів ВКП(б). Адже заможні та економічно потужні селянські господарства зазнавали як утисків фіскальних органів, так і критики місцевого партійного апарату через приналежність до «класово-ворожого прошарку». Під час посівної кампанії навесні 1929 р. у Ніжинському районі заможні селяни – «куркулі» серед селянської громади заявляли: «Радвлада на кожному кроці обдурює селян, вводить зерноочистку, аби таким шляхом виявити лишки, щоб потім забрати»; «Раніше не чистили та й хліб їли, а тепер підводять паніку, примушують чистити зерно і врешті голодні й босі»; «Тепер держава хоче останню шкіру здерти»; «Нічого не будеш робить, очистиш зерно і одержиш 200 пудів з десятини».

Значна кількість селян чинила активний опір спробам колективізації. У Козелецькому районі після організації ТСОЗ жінки, зібравшись біля колодязя, побили свою односелицю – члена ТСОЗ, викрикуючи: «Оце тобі комунія». Селяни загрожували вбити голову ТСОЗ та вчителя, що брав активну участь в організації колективного господарства. Також «куркулі» агітували: «Колективізація – це кріпацтво».

⁷ Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 140, арк. 34–37, 65, 70–71.

В Іченському районі заможні селяни при зустрічі вели розмову: «Не слід підвищувати врожайність, бо буде великий податок, з нас здеруть останню шкіру, нам, заможнім господарям, прийдеться зробити одне – опуститися зовсім, пахати тільки для себе, бо сільське господарство розвивати при існуванні радвлади неможливо». Куркулі Носівського району виступили проти колективізації: «Комуна – це засіб для експлуатації, в комуні краще забирати хліб, ніж в індивідуальних господарствах»⁸.

Наприкінці березня 1929 р. в основу хвилі «надзвичайщини» поклали так звані «нові методи хлібозаготівель». Постанова політбюро ЦК ВКП(б) від 20 березня 1929 р. передбачала доведення твердих планових завдань по хлібозаготівлі до кожної сільської громади. Ініціатива ухвалення цього плану на загальних сходах мала виходити від груп бідноти, сільських активістів. Процес «доведення планів» використовувався для активізації «класового розколу на селі». Зокрема, під час сільського сходу сільське керівництво при підтримці активістів та бідняків повинне було ухвалити підвищені зобов'язання здачі державі збіжжя із «хлібних надлишків» для заздалегідь обраної «куркульської верхівки села».

В Україні тверді планові завдання застосували наприкінці травня 1929 р. Загальна практика була наступна: районні організації направляли до кожної сільської громади визначений план хлібозаготівлі із вимогою виконати його в найкоротші терміни. З цією метою у кожне село призначався уповноважений райпарткому або райвиконкому. Він діяв у тісному контакті із сільською «Комісією сприяння хлібозаготівлі», партосередком й активом, частиною незаможників. Уповноважений отримував від сільради списки боржників. Один примірник вручався старшому хлібозаготівельної бригади. Активісти-хлібозаготівельники діяли, здебільшого, методом «червоної валки»: йшли по селу, зупиняючись біля господарств – боржників. У разі відмови віддати «по-доброму» хліб влаштовувалися обшуки, збіжжя насильно вилучалося. Якщо його не знаходили – робили опис майна. Незабаром воно виставлялося на сільський розпродаж. Покупцями «боргового майна» були сільські активісти або їх родичі, знайомі.

На Чернігівщині застосування такої практики мало певну специфіку. Секретар Городнянського райкому КП(б)У 30 травня 1929 р. доповідав секретарю Чернігівського окружкому: «Робота по хлібозаготівлі розгортатися почала з 20 травня цього року. По всіх сільрадах були надіслані районні уповноважені, які на місцях провели пленуми сільрад, наради сільського активу, або збори КНС, де інформували про стан і завдання хлібозаготівлі і нові методи (бойкот куркуля). Були по всіх селах складені списки бойкотованих. А там, де вони були, по кооперативах переглянуті і вивішені на людних місцях. Були проведені «червоні обози», але значних наслідків вони не дали. Кожного з бойкотованих викликали потім до сільради і ставили йому вимогу внести протягом 2–3 днів призначену йому суму хліба та картоплі, роз'яснюючи наслідки нездачі хліба».

⁸ Держархів Чернігівської обл., ф. П-45, оп. 1, спр. 47, арк. 8–11.

У відповідь, як повідомляли з Остерського району, частина «бойкотованих» після занесення їх на «чорну дошку», як «нездатчиків», вносили збіжжя та картоплю. Інші категорично відмовлялися, у них так звані «надлишки» вилучалися насильно. У Любецькому, Сновському та інших районах куркулі, відмовляючись від здачі хліба, заявляли: «Лодирям не давали і давати не будемо, ідіть забирайте самі, що у мене є». Часто бідняки, особливо сільські активісти, вимагали примусового вилучення хліба у куркулів. Іноді бідняки висловлювали незадоволення хлібозаготівлею, говорили: «Від куркуля хліб заберуть, а тоді не буде і бідності чого купити». В окремих випадках бідняки захищали куркулів, виступаючи на зборах проти будь-якого бойкоту. Схожі моделі поведінки спостерігалися у середняків, частина яких поводи́ла себе пасивно, жодним чином не проявляла ставлення до політики більшовицької влади.

У ході хлібозаготівлі зросли масштаби арештів. Лише у Чернігівській окрузі в 1929 р. органи ДПУ УСРР ліквідували 5 контрреволюційних організацій, «що ставили собі за мету повалення радянської влади, або затримання її соціалістичного будівництва». Три з них визначили як «петлюрівського змісту»: до них входили педагоги, колишні гетьманські чиновники та куркулі. Дві організації виявилися «монархічного змісту». До їх складу входили діти «бувших людей» (попів та куркулів). Саме наявністю таких організацій пояснювали чекісти зростання кількості терактів у Чернігівській окрузі. Всього було зафіксовано 47 терактів, з них убивств радянських робітників – 30, підпалів – 17. Паралельно місцеві апарати органів держбезпеки провели адміністративне вислання 61 особи – контрреволюційного елемента та 252 осіб – карного елемента⁹.

Однак арешти та вислання не могли зупинити зростання активного опору заможних селян діям місцевої влади. Наприклад, в Ріпкінському районі бойкотували понад 400 куркульських господарств. Натомість, ці селяни в окремих селах організовувалися, висували «ультиматум» колективним товариствам про зняття бойкоту. Лише за цієї умови вони здадуть «надлишки». Схожі випадки спостерігалися в Остерському районі. Так, у с. Буянки «куркуль» Кирило Яценко «збирав збори у себе в хаті, де обговорювалися питання боротьби з активом села».

Одним із проявів спротиву «бойкотованих» традиційно стали побиття сільського керівництва й активістів. Так, у с. Булахів Олишівського району куркулі побили голову колективного товариства, напавши на нього під час розклейки списків «бойкотованих». Районні керівники відзначали «почастішання використання місцевих хуліганів для тероризування сільського активу»¹⁰.

Восени 1929 р. після застосування фінансового, адміністративного та громадського тиску у ході хлібозаготівлі селянський опір набув різнома-

⁹ Держархів Чернігівської обл., ф. П-10, оп. 1, спр. 748, арк. 170–189.

¹⁰ Там само, спр. 156, арк. 39–39 зв., 41–46.

нітних форм. На селі поширилися чутки релігійного змісту, антирадянська та антикомуністична агітація, погрози та теракти проти сільських активістів та комуністів. Наприклад, у с. Вороб'їв Ріпкінського району надіслали анонімку голові сільради, що вб'ють, коли будуть забирати хліб, таку ж анонімку підкинуто уповноваженому у с. Постовбиця. У с. Суличівка того ж району спалили будівлі голови КНС, а у с. Шумани Любецького району – хати двох активістів. У с. Борсуковий Хутір Чернігівського округу під керівництвом куркуля Переденко сільрада двічі виступала проти плану хлібозаготівлі. Представнику району Переденко заявили: «Коли віддаватимете під суд за невиконання хлібозаготівлі, то віддавайте зараз, бо все рівно ми плану виконувати не будемо». Члени Старгородської сільради Фурс, Пат та Красний активно виступали на загальних зборах селян проти ухвали плану хлібозаготівлі¹¹.

Із початком хлібозаготівельної кампанії різко посилювався тиск на селян, спрямований на утворення колгоспів. Курс на колективізацію виростав з практики «надзвичайних» хлібозаготівель, з самого початку був підпорядкований їх завданням. У центральних газетах 7 листопада 1929 р. була опублікована стаття Й. Сталіна «Рік великого перелому», в якій у повному протиріччі з дійсністю, стверджувалося, що «в колгоспи пішов середняк, почався масовий колгоспний рух». Під впливом статті Й. Сталіна відбувалася робота листопадового (1929 р.) пленуму ЦК ВКП(б), який проголосив першочерговим завданням здійснення суцільної колективізації. На засіданнях цього партійного форуму керівництво УСРР підтримало настанови Й. Сталіна. Вже 5 січня 1930 р. з'явилася постанова ЦК ВКП(б) «Про темпи колективізації та заходи допомоги колгоспному будівництву», що орієнтувала партійно-радянських працівників, місцеві органи влади на форсування колективізації та розкуркулення. Передбачалося, що в Україні колективізація може бути закінчена восени 1931 р. або навесні 1932 р.¹²

На Чернігівщині суцільна колективізація розпочалася в листопаді-грудні 1929 р. Державне насилля наштовхнулося на запеклий опір селянства. У повідомленні начальника Прилуцького окрвдділу ДПУ УСРР Миронова секретарю Прилуцького окружкому КП(б)У Стецюрі фіксувалися наступні типи настроїв та моделі поведінки селян: «[...] ми фіксуємо багато випадків негативного, ворожого і навіть протирадянського ставлення до колективізації з боку окремих груп села й, в першу чергу, з боку куркулів і осіб з протирадянським минулим. В основному прояви носять характер негативних виступів протирадянської агітації, переселення в інші місцевості республіки, загроз активним колективізаторам, запальної організаційної діяльності з метою зриву колективізації і таке інше[...]. Ця агітація полягає в балачках, що колективи – це панщина, що темп колективі-

¹¹ Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 156, арк. 113–118.

¹² Валерій Васильєв, Лінн Віола. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.) – Вінниця, 1997. – С. 71–73.

зації надзвичайно швидкий і що його намічали люди, які нічого в справі сільського господарства не розуміють, що в колектив селянина тягнуть аби краще його обібрати і таке інше [...]. Випадки відмовлення куркулів від землі продовжують мати місце по цей час. Поруч з цим, помічаються також випадки навмисного руйнування господарств і активна агітація серед куркулів і середняків про відмовлення від своїх господарств [...]. Висловлюють протирадянські балачки такого характеру, що у селян забирають усе, що селянам живеться погано в той час, коли гарно живеться робітникам і взагалі міським мешканцям, що селянам нічого не дають, а робітникам усе»¹³.

В історичній науці вже детально висвітлені події суцільної колективізації. Акцентуємо увагу на типовій поведінці місцевих партійно-радянських керівників. 20 січня 1930 р. на загальних зборах селян с. Переяслівка Ніжинського району, присвячених суцільній колективізації, один з присутніх задав питання: «Що будете робити з тими, хто не піде в колектив?». Уповноважений райкому партії Мірошниченко відповів: «Будемо розстрілювати». Відповідь викликала обурення селян, які пішли зі зборів¹⁴. Це була звичайна насильницька практика створення колгоспів.

Таким чином, документи, опубліковані у збірнику, свідчать, що на Чернігівщині, як скрізь в Україні, після рішень листопадового (1929 р.) пленуму ЦК ВКП(б), заможні селяни почали продавати свої господарства, частина передавала майно до колгоспів з надією уникнути розкуркулення.

У січні–лютому 1930 р. розпочалася масова втеча селян зі своїх сіл до міст, новобудов, на шахти Донбасу. Набула масового характеру «антиколгоспна агітація» серед селянської громади. Загалом вона проводилася на нелегальних зібраннях селян. Масовим явищем були зриви сільських сходів з приводу утворення колгоспів. Окремі селяни обходили господарства односельчан і просили не вступати до колгоспів або вийти з них. У деяких селах селяни йшли до сусідніх сіл під виглядом злидарів – розорених колгоспників. Чутки про війну СРСР з Англією, Францією, Польщею, Румунією супроводжувалися відвертими закликами до опору владі та розправи з комуністами та активістами.

Цікавою була реакція селян Чернігівщини на розкуркулення як складову суцільної колективізації. Й. Сталін у виступі 27 грудня 1929 р. на конференції марксистів-аграрників заявив, що куркуля потрібно «ліквідувати як клас», позбавити можливості вступу до колгоспів¹⁵. Після директив та наказів вищих партійно-радянських органів СРСР та УСРР у лютому 1930 р. в Україні розпочалося розкуркулення, що здійснювалося надзвичайно жорстокими методами, за широкої участі органів держбезпеки,

¹³ Держархів Чернігівської обл., ф. П-342, оп. 1, спр. 887, арк. 19–22.

¹⁴ Там само, ф. П-1669, оп. 1, спр. 97, арк. 53.

¹⁵ Валерій Васильєв, *Лінн Віола*. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.) – С. 32.

місцевих працівників та сільських активістів. Значну кількість селянських господарств передбачалося виселити за межі України.

Стосунки між людьми, стратегії виживання, моделі поведінки коротко висвітлюємо на прикладі Прилуцької округи, де розкуркулення почалося з 23 лютого 1930 р. Під час укладання в селі списків куркулів на вислання відмічалися втечі селян – голови родини, або усієї сім'ї; ліквідація майна; навмисне псування сільгоспмашин; фіктивні розділи майна; фіктивні розлучення; зафіксовано багато випадків відвертих погроз з боку куркулів на адресу учасників розкуркулювання. Проте активної (збройної) протидії розкуркуленню та виселенню з боку куркулів не спостерігалося, хоча під час обшуків у деяких знаходили зброю.

Навпаки, вони не бажали виходити з власної хати та переселятися до хат бідняків. Робилися спроби збирати підписи бідняків, щоб не підпасти під виселення. Часто для цього використовувалися загальні збори селян, де лунали вимоги залишити в селі «куркулів». З іншого боку, частина селян, особливо активістів, вимагали «прибрати з села куркулів». Такі дії супроводжувалися заявами окремих колишніх червоних партизан розправитися з куркулями¹⁶.

Одну з провідних ролей в розкуркуленні відіграли партійно-радянські працівники районного та окружного штаблів управління. Під впливом настанов лідерів ВКП(б), публікацій у газетах, спеціально створеної суспільної атмосфери вони діяли брутальними, антилюдськими методами. Типовою була ситуація на хуторі Лендин Плисківського району, де мешканці ухвалили постанову про перехід на суцільну колективізацію. Райвиконком ухвалив відібрати у куркулів майно та передати його до сільгоспартілі ім. Петровського. Голова райвиконкому Страшенко приїхав на хутір та наказав уповноваженому Михайлову, членам правління артлі, активістам «із наступного дня негайно приступити до вилучення куркульського майна». Коли селяни спитали Страшенко: «Що можна залишити куркулям», він відповів: «Залишати їм по одному комплекту одягу, взуття та дати по буханці хліба. А все інше: будівлі, живий та мертвий реманент, посівний матеріал, зайвий одяг, хатні речі та інше – забрати»¹⁷.

Недивно, що такі дії обурювали людей, зросла кількість масових селянських виступів. Часто вони набували форми відкритого протесту проти дій влади (див. табл. 1).

За весь 1930 р. органи держбезпеки зафіксували у республіці 4 098 виступів, в т.ч. з відомою кількістю учасників – 3 208. В останніх, за даними ДПУ УСРР, брало участь 956 587 осіб. Середня кількість одного селянського виступу становила 298 осіб¹⁸.

¹⁶ Держархів Чернігівської обл., ф. П-342, оп. 1, спр. 887, арк. 91–95; Реабілітовані історією: У 27-ми т. Чернігівська область / Упоряд.: О. Б. Коваленко, Р. Ю. Подкур, О. В. Лисенко, О. І. Железна. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2008. – Кн. 1. – С. 311 – 315.

¹⁷ Держархів Чернігівської обл., ф. П-8, оп. 1, спр. 269, арк. 44–44 зв.

Кількість та динаміка масових селянських виступів в Україні у 1930 р.

Таблиця 1

Дата	Кількість виступів	Орієнтовна кількість учасників
січень 1930 р.	45	13 410
лютий 1930 р.	200	59 600
березень 1930 р.	2945	677 610
Всього	3190	950 620

Пік селянських виступів в Україні припав на березень 1930 р., коли понад 677 тис. осіб брали участь у масових протестах проти політики суцільної колективізації. Особливо небезпечним для місцевих партійно-радянських керівників було те, що в ході виступів проявилися елементи організованості та згуртованості селян: спільні виступи декількох сіл, створення озброєних загонів, висування селянських вожаків, вибори звичних для селян старост та писарів. Однак, загалом селянські виступи в УСРР, як по усьому СРСР, залишилися стихійними і роз'єднаними. Беззбройні українські селяни не могли тривалий час чинити опір добре озброєним і спеціально підготовленим загонам ДПУ УСРР. Керівництву компартії удалося втримати ситуацію під контролем ціною сотень вбитих, тисяч поранених і десятків тисяч заарештованих селян.

У даній книзі опубліковано документ про селянський виступ у с. Боршна Прилуцького району 29–30 травня 1930 р. Зауважимо, що на цей час в Україні кількість та масштаби масових виступів селян зменшилися. Причина полягала в тому що, на початку березня 1930 р. особисто Й. Сталін, наляканий опором суспільства, зупинив першу хвилю суцільної колективізації. Він звинуватив місцевих партійно-радянських працівників у «перегинах/перекрученнях», частину з них віддали під суд. Інші відчували розгубленість та роздратованість, але за нової можливості були готові продовжити колективізацію та розкуркулення. У такій обстановці спалахували масові виступи селян, серед них у Боршні. На наш погляд, події в цьому селі – це «мікрокосм», яскравий зріз ситуації в суспільстві того часу. Тут є вимоги повернення куркулів, звільнення з під арешту священика, відкриття церкви, ліквідації сільради та колгоспу. Привертають увагу вартівні пости у селі, щоб попередити про приїзд співробітників ДПУ, ініціативна група селян, яка гуртується навколо церкви, загальні збори селян, поведінка місцевих чиновників та активістів – членів сільради, комсо-

¹⁸ Lynn Viola. Peasant Rebels under Stalin. Collectivisation and the Culture of Peasant Resistance. – New York, 1996. – P. 139–140; Viktor Danilov et Alexis Berelowitch. Les documents de la VCK–OGPU–NKVD sur la campagne sovietiov // Cahiers du Monde russe, XXXV (3), juillet–septembre 1994. – P. 673.

мольців. Показовою є масова демонстрація селян, їх поведінка під час придушення виступу міліцією та оперативною групою місцевого апарату ДПУ УСРР¹⁹.

Впродовж збору непоганого врожаю 1930 р. (внаслідок сприятливих кліматичних умов) здавалося, що ситуація на селі більш-менш стабілізувалася. Проте наприкінці серпня – у вересні 1930 р. загальносоюзні та республіканські установи й відомства ухвалили низку рішень, що, на відміну від адміністративних методів першої хвилі суцільної колективізації, передбачали застосування проти селян економічних та організаційно-масових заходів впливу. Особливо це стосувалося одноосібників, тому що колгоспи та колгоспники звільнялися від деяких платежів, їм надавалися податкові пільги. Різко збільшений річний план хлібозаготівель адміністративно примушували виконувати, перш за все, одноосібників, зросли їх платежі за різного роду податками.

Селянство відповідало антирадянськими листівками, підпалами господарств сільських активістів та членів правлінь колгоспів, терактами тощо. Результатом посиленої хлібозаготівлі стало голодування серед різних соціальних груп населення. Показовими стали висловлювання селян в Ніжинському районі, які в березні 1931 р. на зборах після оголошення розмірів додаткових хлібозаготівель для кожного господарства, заявили: «Забирайте вже і нас. Накладайте скільки хочете, але ми більше не повеземо й фунту. В нас вже усе забрали і самим їсти немає. Скажіть вже нам – віддайте усе й конайте». На селі побутувала цілком вірна думка, що хлібозаготівлею та податками влада хоче «загнати селян в колективи»²⁰.

Одночасно одноосібників залякували розкуркуленням, намагаючись втягнути їх до колгоспів. У червні 1931 р. в Україні здійснили чергову депортацію розкуркулених селянських господарств. Внаслідок недоступності архівних документів, вона залишається поки недослідженою. Але вдалося віднайти документи щодо різноманітних суспільних настроїв під час цієї висилки. Наприклад, в с. Дроздовиця Городнянського району сільські активісти та колгоспники заявляли: «Як би скоріше від їх позбавитися»; у с. Вихвостів того ж району лунали виступи: «Так їм і треба було, щоб не вважали Радвладу якоюсь “цяцькою” й не висміювали бідноту та колгосп, а виконували завдання. Тепер будуть знати, як треба жити». Утім, у багатьох випадках існували інші настрої та моделі поведінки. Так, в с. Хоробичі під час виселення селяни збиралися групами на вулицях. Родичі депортованих вигукували на адресу сільради та райвиконкому: «Вас би всіх треба виселяти, а то на що ви чесних людей мучаєте». У селах Автуничі, Андріївка, Жабчичі з боку жінок та родичів відмічалися розмови: «Почали з них, закінчать нами. Сьогодні – їх, а завтра й нас»²¹.

¹⁹ Держархів Чернігівської обл., ф. П-342, оп. 1, спр. 887, арк. 601–604.

²⁰ Там само, ф. П-1669, оп. 1, спр. 102, арк. 47–50.

²¹ Там само, ф. П-20, оп. 1, спр. 240, арк. 12.

Із початком нової хлібозаготівельної кампанії з врожаю 1931 р. знову зріс рівень насилля на селі. Хлібозаготівлі здійснювалися методами обшуків кожного господарства, що викликало масове незадоволення колгоспників та одноосібників. Наприклад, у с. Кропивне Ніжинського району бідняки та середняки були налаштовані проти хлібозаготівлі. Селяни Василь Пашенко та Яким Черняк у колі селян говорили: «Вже взялися за нас, якщо б заможні не мовчали, ми б з ними за два тижня зробили кінець радянської влади. Робітники з нами теж організовані та нас чекають». Коли місцеві партійно-радянські працівники намагалися щось пояснити людям, то чули у відповідь: «Ми залишаємося без шматка хліба, нам труднощі не цікаві». Селяни ігнорували представників місцевої сільської влади та обурювалися тим, що їх працівники різними шляхами звільняли родичів або друзів від виконання хлібозаготівель та податків²².

Восени 1931 р. селяни приховували збіжжя, або робили з нього борошно, щоб не віддати державі. Ті, до кого доводили «тверде завдання» з хлібозаготівлі, часто залишали господарства, переходили на нелегальне становище. Таких людей боронили односельчани, але вони теж не мали хліба. У Ніжинському районі заможні селяни та середняки продавали частину хліба, іншу частину (як і цінні речі та майно) ховали у бідняків. Спостерігався масовий продаж та забій худоби. Колгоспи навмисно не молотили збіжжя, щоб його не можна було поставити на облік. Деякі колгоспи не здавали хліб державі, обгрунтовуючи дії необхідністю розподілити прибутки серед колгоспників. Непоодинокими були випадки, коли сільради вилучали у так званих боржників (селян, що не виконали завдання хлібозаготівлі та інші податки) майно без відповідного оформлення. Це майно не здавалося, а забиралося в особисте користування. Люди с жахом спостерігали за ситуацією. Так, середняки с. Степанівка Василь Шумейко та Петро Лисиця з приводу хлібозаготівлі висловилися: «Що думає партія та радвлада, що весь люд залишається голодним»²³. Отже, наприкінці 1931 р. селяни Чернігівщини розуміли, що насувається нечувана катастрофа – голодомор 1932 – 1933 рр. Передчуття страшної трагедії охопило суспільство.

Таким чином, політика вищого партійно-державного керівництва СРСР та УСРР наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. спровокувала у суспільстві хаос, насильство, ворожнечу, відчай та переляк. З сучасної точки зору політика комуністичних керівників того часу виявилася не чим іншим, як «другим комуністичним штурмом» (у порівнянні з подіями 1917–1920 рр.). Це спроба насильницьким шляхом впровадити/насадити таку структуру владних та суспільних відносин, яка б відповідала пануючим в уявленнях Й. Сталіна та його найближчого оточення своєрідним марксистським ідеологічним конструкціям.

²² Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 164, арк. 20–23.

²³ Там само, спр. 140, арк. 20–22, 24–28.

Державне насилля, навмисні дії щодо атомізації суспільства породжували (створювали) привілейовані соціальні групи, надавали за рахунок підтримуючих комуністичний режим моделей поведінки можливість досягнення життєвого успіху, матеріальних благ, кар'єри. Так відбувалося розширення соціальної бази режиму.

Утім, таким групам протистояли інші соціальні групи, що вороже відносилися до дій партійно-радянських керівників та чиновників, сільських активістів, місцевих комуністів та комсомольців. Важливо звернути увагу, що пануючою моделлю поведінки або життєвою стратегією в умовах тривалого екстремального насильства держави було виживання. Часто стратегії виживання обумовлювали ворожнечу не лише із привілейованими групами, а з собі подібними. Образно кажучи, комуністичний режим породив та підтримував приховану громадянську війну у суспільстві. Проте, незважаючи на антилюдську політику, в суспільстві завжди залишалися почуття співучасті, взаєморозуміння, взаємодопомоги. Люди не корилися злочинним насильницьким діям влади, несправедливості, аморальності. Їх опір – це історія мужності, героїчних вчинків та людяності.

Олена Лисенко

Сільські активісти: формування соціальної групи, типи поведінки та методи роботи

Дослідження періоду ліквідації одноосібного господарювання та проведення суцільної колективізації наприкінці 1920–1930-х рр. довгий час не враховували всього спектру реакції сільського населення України на насильницькі дії більшовицького керівництва СРСР та УСРР. Відомий український дослідник доктор історичних наук, професор С. Кульчицький означив ці події як складову частину «другого воєнно-комуністичного штурму»¹.

Прагнення вчених поглянути на історичні події крізь призму соціальної психології стало не тільки виявом загальної закономірності розвитку історичної думки, а й реакцією на історіографічний досвід минулого століття, у якому не знаходилося місця «живій людині». Тому нині є актуальним дослідження поведінки суспільних груп, що займали активну позицію у соціально-економічних змінах під час «великого перелому» початку

---

¹ *Кульчицький С.* Між двома війнами (1921–1941 рр.) // Укр. іст. журн. – 1991 – № 8. – С. 13; *Його ж.* Сталінська диктатура в період другого комуністичного штурму (1929–1938 рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідом. зб. наук. праць. – К.: Ін-т історії України, 2012. – Вип. 21. – С. 118–134.

1930-х рр., що здійснювалися за задумом Й. Сталіна. Саме поведінка як психологічна категорія, що позначає сукупність вчинків людини, надає можливість проникнути у її духовний світ, є критерієм оцінювання моральності і рівня соціалізації особистості протягом конкретного історичного проміжку. Подібні дослідження мають міждисциплінарний характер, адже психологи, соціологи, юристи почали активно вивчати поведінку особистості в екстремальних умовах депортації, колективізації та опору².

В умовах формування тоталітарного суспільства, де панував жорсткий державний контроль у політичній та соціально-економічній сферах, велике значення набувало формування прошарку виконавців волі більшовицьких лідерів. Й. Сталін та його оточення серйозно опікувалися створенням низового партійно-радянського апарату, що повинен був втілювати ідеї побудови «нової економічно могутньої соціалістичної держави». Поступово відпрацьовувалися критерії його відбору, проявів політичної лояльності, формувалася «соціальний ліфт», що відкривав перспективи кар'єрного та професійного росту представникам робітників та селян. Одним із джерел поповнення партійно-радянського апарату були сільські активісти.

Вітчизняні дослідники частково вже опублікували новий фактичний матеріал та висловили цікаві міркування, що розкривали соціально-психологічну сутність, мотиви поведінки цих виконавців «більшовицької перебудови сільського господарства». Вчені В. Васильєв³, Н. Бем⁴, Л. Гриневич⁵, С. Дровозюк⁶, С. Кульчицький⁷, В. Марочко⁸, А. Матвеев⁹, Р. Подкур¹⁰,

---

² *Афонін Е., Мартинов А.* Соціетально-психологічний чинник трансформації і соціетальна структура кризового суспільства // Соціальна психологія. – № 4. – 2009. – С. 3–11; *Лобода Ю.П.* Правова традиція українського народу (Феномен та об'єкт загальнонаукового дискурсу) – Львів: Світ, 2009. – 280 с.; *Афонін Е., Сушний О., Усаченко Л.* Закономірності та особливості суспільно-трансформаційних процесів в Україні // Український соціум. – № 3/38. – 2011. – С. 7–30. та ін.

³ *Васильєв В.Ю.* Селянський опір колективізації в Україні (1930-ті рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – № 31. – С. 140–150.

⁴ *Бем Н.* Морально-політичний стан українського селянства в умовах голодомору // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – № 10. – С. 250–284; *Її ж.* Відображення суспільних настроїв у взаєминах українського селянства та інтелігенції (1928–1930рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – № 16. – С. 307–315.

⁵ *Гриневич Л.* Червона армія і українське суспільство під час кампанії ліквідації куркульства як класу (зима-весна 1930 р.): історичний аналіз соціальної психології і поведінки // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідом. зб. наук. праць. Вип. 7: Спеціальний. – К., 2003. – С. 290–292.

⁶ *Дровозюк С.* Соціально-психологічний портрет сільського «активіста» 20–30-х рр. в українській історіографії // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – № 9. – С. 360–372. *Її ж.* Поведінка сільських активістів під час суцільної колективізації та голодомору українського

І. Шульга¹¹ неодноразово замислювалися над важливими питаннями: «Хто вони, сільські активісти?», «Їх роль та місце у соціалістичних перетвореннях?», «Чи були вони гвинтиками бездушної машини?».

Намагання вищого партійно-державного керівництва Радянської Росії ліквідувати одноосібне землеволодіння і сконцентрувати сільськогосподарське виробництво у колективних господарствах не зустріли на селі ні підтримки, ні розуміння із самого початку встановлення радянської влади в Україні. Ще на Всеросійському з'їзді земельних відділів, комітетів бідноти і комун було ухвалено резолюцію «Про колективізацію землеробства». Незабаром Всеросійський з'їзд рад схвалив декрет «Про соціалістичний землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства». У тексті декрету, опублікованого газетою «Правда» від 19 лютого 1919 р., була вміщена фраза, що пояснювала його суть: «На всі види одноосібного землекористування треба дивитися як на скороминущі і відживаючі»¹².

Поодинокі комуни в Україні виникли переважно у поміщицьких маєтках, врятованих від поділу всілякими ініціативними групами (не завжди селянськими за складом). Зокрема, перші спроби колективізації на Чернігівщині були ініційовані місцевими більшовиками після утвердження радянської влади. Вже навесні 1919 р. з'явилися перші колективні господарства. Влітку по губернії було зареєстровано 46 радгоспів, 54 комуни, 69 артільей¹³. Однак в умовах НЕПу вони були або збиткові, або працювали на межі рентабельності.

народу (1932–1933 рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: 36. ст. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – – Вип. 34. – С. 67–79.

⁷ Кульчицький С. 1933: трагедія голоду // Літературна Україна. – 1989. – 26 січня; Його ж. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). – К.: «Альтернативи», 1999. – 335 с.

⁸ Марочко В. Створення колгоспного ладу // Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного (1921–1928 рр.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. – № 2. – С. 239–243. Марочко В. Повсякденні «Червоні валки» // Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного (1921–1928 рр.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. – № 2. – С. 261–276.

⁹ Рибак І.В., Матвеев А.Ю. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. – 140 с.

¹⁰ Подкур Р.Ю. Збройний виступ як радикальна форма опору радянській владі в УСРР в 1920-ті – початку 1930-х рр. (за матеріалами ВУЧК–ГПУ) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – Вип. 31. – С. 90–102.

¹¹ Шульга І. Людомор на Поділлі. – К.: Республіканська асоціація українознавців, 1993. – 235 с.

¹² Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 343

¹³ Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської обл.), ф. Р-5, оп. 1, спр. 4, арк. 30–31

Станом на листопад 1928 р. у Чернігівській окрузі було зареєстровано 76 колективних господарств: комун – 5, сільгоспартілей – 19, товариств по спільному обробітку землі – 52¹⁴. Загалом у користуванні цих колективів було 5 897 дес. землі, що складало 0,6%¹⁵ від загальної площі земельного клину округи.

Після проголошеного Й. Сталіним курсу на суцільну колективізацію керівники УСРР не залишилися осторонь і на листопадовому 1929 р. пленумі ЦК КП(б)У взяли підвищені зобов'язання щодо здійснення «соціалістичної реконструкції села». С. Косіор заявив, що для «більшовиків немає нічого неможливого», закликав до збільшення у 1930 р. посівної площі удвічі, а колгоспів у 3,5 рази¹⁶. Після таких політичних обіцянок наркомзем СРСР намітив для України план – весною 1930 р. повинно бути колективізовано 33,8% селянських посівів, до осені 1930 р. – 53,8%, до кінця п'ятирічки (осінь 1933 р.) – 95%¹⁷. Зокрема, по районах, які згодом увійшли до складу Чернігівської області, в 1930 р. – 20%. У 1932 р. частка колективізації становила 48%¹⁸, в 1933 р. – 61,8% господарств, на перше січня 1934 р. – 71,6%, на 1 січня 1935 р. – 91,1%, на перше січня 1937 р. в колгоспи було об'єднано вже 94,4% селянських господарств¹⁹.

У реалізації політики суцільної колективізації вагому роль відгравали саме низовий партійно-радянський апарат та сільські активісти. Ще протягом 1920-х рр. більшовицьке керівництво намагалося через місцеві вибори, призначеннями, надсиланням робітників з великих промислових центрів «на допомогу селу» утвердити свій вплив на сільські органи самоуправління.

Практика направлення міських комуністів, комсомольців, робітників і студентів на проведення колективізації на певний термін, з точки зору керівників ВКП(б), мала сенс. Серед них чільне місце належало «двадцятип'ятитисячникам» – робітникам-комуністам, мобілізованим на великих промислових підприємствах згідно з рішенням листопадового 1929 р. пленуму ЦК ВКП(б) для здійснення масової колективізації, розкуркулення, створення колгоспів. Передбачалося направити до сіл, колгоспів, МТС,

¹⁴ Держархів Чернігівської обл. ф. П-10, оп. 1, спр. 748, арк. 20.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 1, спр. 331, арк. 1–24. Див. також: Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.). Вінниця: Логос, 1997. – С. 47.

¹⁷ *Ивницький Н.А.* Коллективизация и раскулачивание (начало 30-х годов). – М., 1994. – С. 31; *Васильєв В., Віола Л.* Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.). – С. 47.

¹⁸ Краєзнавчі матеріали з історії Чернігівщини. – К., 1968. – С. 120.

¹⁹ *Коваленко О., Ткаченко В.* Політика розкуркулення і голодомор 1932–1933 років на Чернігівщині // За них скажемо (Голодомор 1932–1933 років на Чернігівщині). – Чернігів, 2003. – С. 76.

кущових об'єднань 25 тис. робітників «з достатнім організаційно-політичним досвідом». За дорученням РНК СРСР набором робітників займалася ВЦРПС, що мала його завершити до 15 листопада 1930 р. На початку січня 1930 р. бажання працювати в селах виявили 60 тис. робітників, у т. ч. в УСРР – 16 тис. Але спочатку залучили лише 8421 особу, а безпосередньо на село виїхало до колгоспів 6435 осіб. Решту добровольців ЦК КП(б)У відрядив на роботу до Північного Кавказу, Середнього Поволжя та Казахстану. Серед робітників комуністи становили 64 %, комсомольці, які мали виробничий стаж понад 5 років – 10%. Весною 1930 р. вони були в кожному третьому колгоспі, а 80 % їх входили до складу правлінь. Значна кількість «25-тисячників» після нетривалої роботи в колгоспах перейшла працювати в інші господарства та організації. Тому 21 травня 1930 р. ЦК ВКП(б) директивним листом звернув увагу «колгоспно-кооперативних центрів» на те, що вони не виконували рішення партії про цільове використання робітників «як організаторів колгоспного ладу». Загальна кількість надісланих із міст осіб, досягла понад 10 тисяч²⁰.

Будучи з точки зору селян «чужаками», свій вплив на сільські органи самоуправління у більшості своїй вони утверджували через адміністрування та залякування. Це підтверджують і самі партійні функціонери, адже не маючи належного керівництва в практичній роботі, 25-тисячники допускали серйозні помилки в процесі колективізації і господарської діяльності колгоспів, перегини і адміністрування²¹.

Юнацький революційний романтизм, бажання змінити «оточуюче похмуре життя» залучав до середовища активістів молодь. У 1929 р. у 6900 комсомольських осередках на селі на обліку було 200 тис. комсомольців. «Цього було достатньо, – зазначав відомий український дослідник, доктор історичних наук С. Р. Лях, – щоб підтримувати певне ідеологічне і емоційне напруження на селі, але якихось реальних наслідків не мало: на комсомольців мало хто зважав». Так, у с. Дрімайлівці Ніжинського району Чернігівської області селяни вказували: «Нам не треба вибирати до рад комсомольців та піонерів, бо вони молоді, і в нашому житті ніякої користі не дадуть». Крім того, на цьому ж засіданні були балачки про те, що «комсомольці с. Дрімайлівка ходять гулять у друге село за 5–6 верст. Так що, коли ми їх оберемо до рад, то вони і на засідання сільради не будуть ходити за гульнею»²². Це визнавали самі патрони комсомолу – функціонери партійних і радянських органів. В аналітичному огляді Уманського окрвиконкому за підсумками перевиборчої кампанії до сільських рад 1927 р. визнавалося:

²⁰ Демченко Т. Свідчення про Голодомор як джерело вивчення феномену сталінських активістів // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідом. зб. наук. праць. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – № 19. – Ч. 2. – С. 73.

²¹ Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД. 1918–1939. Документы и материалы. В 4-х т. / Т. 3. 1930–1934 гг. Кн. 1. 1930–1931 гг. / Под ред. А. Береловича, В. Данилова. – М.: РОССПЭН, 2003 – С. 630.

²² Держархів Чернігівської області, ф. П-60, оп. 1, спр. 384, арк. 66.

«Роль комсомолу як організатора всієї молоді села ще й по цей час лишається невеликою [...]. Участь комсомольців в повсякденній роботі сільрад і взагалі в громадсько-політичному житті села ще невелика, господарськими справами села ЛКСМ цікавиться ще мало[...]»²³.

Демобілізовані солдати Червоної армії, учасники громадянської війни, ставали ударною силою більшовиків на селі. З одного боку, вони визнавали владу за політично лояльних громадян, а з іншого, їх визнавали «за своїх» більшість односельчан. Після служби в армії вони поверталися додому озброєними певним набором навичок успішної політичної поведінки, знанням риторики правлячого режиму, письменними, впевненими у собі. Про рівень їх впливовості свідчили результати виборів до місцевих сільських рад. Серед членів сільрад, обраних у 1927 р., чоловіки, які пройшли службу в Червоній армії, становили 26%, у 1929 р. – 35%. Серед голів сільрад їх у 1926 р. було 41%, а в 1929 р. – 50%.²⁴

Вчителі, культурно-освітні фахівці, направлялися у сільську місцевість не лише для проведення роботи по ліквідації безграмотності, а й для масштабної політичної роботи. Їх завданням була пропаганда «колгоспного будівництва», «колгоспного способу життя». Для цього вчителі під час уроків налаштовували селянських дітей щодо необхідності підтримки хлібозаготівлі, учні були учасниками різного роду карнавальних та театралізованих вистав із засудженням куркулів та селян, що не виконали хлібозаготівлі чи відмовлялися вступати до колгоспу.

Фахівцям культурно-просвітницького профілю доручалося, використовуючи самодіяльні гуртки, лекції, поточну просвітницьку роботу, заронити у традиційний селянський світогляд хоча б окремі ідеологічні засади більшовизму. Іноді культурно-освітні працівники не зовсім вписувалися у громаду і починали навіть конфліктувати із сільськими активістами. У с. Химо-Рябушине Ніжинського району у 1930–1931 рр. працювала вчителькою Уляна Євтушенко. Вона брала активну участь у проведенні колективізації та хлібозаготівлі і намагалася всілякими методами впливати на сільських активістів щодо активізації господарсько-політичних кампаній. Така діяльність не сподобалася місцевим активістам, адже вчителька втручалася в усталені міжродинні та традиційні «сільські зв'язки». Школу У. Євтушенко не забезпечили паливом і загалом створили атмосферу «громадського осуду». Вчителька у листопаді 1931 р. була змушена виїхати із села²⁵.

Наступним джерелом активістів стали найбідніші селянські верстви. С. Р. Лях вказував, що селянська біднота всіляко висувалася владою на роль

²³ Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький. У 2 ч. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. – Ч. 1. – С. 164.

²⁴ Там само.

²⁵ Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 140, арк. 24–26.

провідної політичної сили, але реалізувати цей намір на селі було важко. Біднота отримувала від держави настільки значні матеріальні пільги, що це викликало нарікання з боку більшості сільського населення і навіть ставало предметом глузувань, докорів на адресу «голодранців». Бідноту звинувачували у «дармоїдстві», «ледарстві». Полегшення для неімущої частини села оберталися збільшеним тягарем для решти селян.

Окремі селяни, які на підставі «Декрету про землю» отримали земельну ділянку і змогли у період НЕПу власною працею розбудувати рентабельне сільськогосподарське виробництво, теж поповнили ряди активістів. Вони вважали «радянську владу» своєю через отримані майнові перспективи і сподівалися укріпити власне становище «радянського хазяїна» у поточній ситуації. Вони загалом не заперечували необхідності соціально-економічних реформ більшовиків і розуміли їх необхідність, але сподівалися на еволюційний розвиток та збалансованість економічної політики, користуючись авторитетом серед селянської громади за свою працездатність. Саме цій категорії активістів найважче було зробити вибір в умовах суцільної колективізації – або повністю підтримати політику більшовиків і отримати перспективи кар'єрного зросту, або розділити долю із більшістю односельців.

Особливою категорією сільського населення були наймити. З точки зору впливу на місцевих селян, вони не мали особливих шансів в царині громадської роботи. Переважна більшість наймитів постійно міняла місце роботи, а отже, і проживання. Частина з них приходила на заробітки здалеку, і вони були чужими для місцевих мешканців. Наймити не мали авторитету господаря-землероба, який був особливо важливий для селянина. Нарешті, наймит економічно залежав від наймача, з чого могла випливати його громадська залежність.

Документи зберегли свідчення зневажливої оцінки здібностей наймитів як можливих депутатів рад не тільки з боку селян, а й окремих представників радянських органів²⁶. Фактично наймити були маргіналами у сільському середовищі.

Як показала практика 1920-х рр., не дивлячись на зусилля вищого та місцевого партійно-державного керівництва України та СРСР, сільські активісти не зуміли змінити традиційне селянське життя, зовнішній вплив не створив політичної підтримки більшовицьким ініціативам щодо перебудови сільського господарства.

Враховуючи ліквідацію внутрішньопартійних опонентів (М. Бухарін, О. Риков та інш.) та постійну небезпеку «капіталістичного вторгнення», Й. Сталін та його оточення вирішили розпочати масштабний соціально-економічний експеримент. Його результатом повинно було стати створення могутньої промислової та продовольчо-сировинної бази і формування більшовицького світогляду пересічного радянського громадянина.

---

²⁶ Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.). – С. 166.

Для мобілізації місцевого партійно-радянського активу та громадськості на виконання програми суцільної колективізації на Чернігівщині створювалася відповідна «бойова» атмосфера. Через місцеві газети, листівки, плакати, численні гасла селян переконували у необхідності вступу до колгоспів. Майже в кожному номері ніжинської газети «Нове село» у 1930 р. було вміщено публікації із схожими на військові заклики заголовками – «Не дати глітайні зірвати пляни колективізації»²⁷, «В наступ на глітайню»²⁸, «За ліквідацію глітайні як кляси»²⁹, «Підглітайникам не місце в радах»³⁰, «Посилити темпи соціалістичної перебудови села», «Завдамо рішучого вдару глітайні! Замінімо глітайське господарство радгоспами й колгоспами. Ліквідуємо глітайство – клясу дармоїдів, кровопивців, експлуататорів»³¹, «З бойового фронту колективізації. Будемо переможцями і на господарчому фронті»³².

Паралельно уповноважені від різних державних установ і партійних організацій, пропагандисти розповідали про переваги колективного господарювання, спокушали можливістю отримати на колективне господарство нову техніку та знаряддя для обробітку землі, безпроцентні позики тощо. Але селяни не дуже вірили у необхідність «соціалістично перебудувати село»³³. Основною причиною їх недовір'я була незрозуміла система розподілу врожаю – основного результату селянської праці, та його подальший збут.

Тому політика масового розкуркулення, проголошена одночасно з початком кампанії суцільної колективізації, повинна була змусити вступати селян до колгоспу. Формально вступ до колгоспу був добровільним. Однак супротивники колективізації, незважаючи на рівень матеріального добробуту, потрапляли до розмитої категорії «ворогів народу». Заможні селяни, у тому числі і окремі середняки, стали об'єктом розкуркулення, а бідняки опинилися у «списку підкуркульників», тобто не лояльних до радянської влади і підлягали покаранню.

Для сільських активістів реалізації рішень політичного керівництва ВКП(б) стало своєрідним «Рубіконом». Від самого початку вимагався результат, і від того, наскільки ефективно вони будуть діяти, залежав їх подальший кар'єрний зріст та отримання «владних важелів впливу» у сільській громаді. Ми розглянемо окремі типи їх поведінки на теренах Чернігівщини у процесі насильницької «соціалістичної перебудови сільського господарства».

---

²⁷ Нове село. – 1930. (Орган окрпарткому, окрвиконкому та окрпрофнаради Ніжинщини). – 1930. – № 524 – С. 2.

²⁸ Там само. – № 532 – С. 1.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само. – № 545. – С. 2.

³¹ Там само. – № 542. – С. 4.

³² Там само.

³³ Там само. – № 527. – С. 1.

Одним із типів поведінки стали *майнові зловживання, відверте розкрадання/розбазарювання та грабунок селянських позитків*. Сталінська логіка колгоспного будівництва полягала у вилученні засобів виробництва у «куркулів» і передачі їх «незаможникам», організованим у колгоспи, і забезпечення їх первинною матеріально-технічною базою для сільськогосподарського виробництва. Однак на практиці засоби виробництва, конфісковане майно і самі колгоспники потрапляли у залежність від сільського керівництва (члени сільради та правління колгоспу). Голова сільради та голова місцевого колгоспу, обрані, здебільшого, за рекомендацією районного осередку КП(б)У та райвиконкому, уособлювали «радянську владу на селі». Основну підтримку в організації «соціалістичного сільськогосподарського виробництва» вони отримували від сільських активістів з числа бідноти, молоді та сільської інтелігенції (вчителі, працівники культурно-просвітницьких організацій, яких направили після навчання у відповідних навчальних закладах, курсах).

Саме сільські управлінці та активісти вважали конфісковане «куркульське майно» і колгоспні засоби виробництва своєю власністю³⁴. Про це також свідчили спецповідомлення місцевих апаратів ГПУ УСРР. Зокрема, начальник Ніжинського окрвідділу ГПУ УСРР С. Самовський писав до Інформвідділу ГПУ УСРР 25 березня 1930 р., що уповноважені райкомів і райвиконкомів, сільські активісти під час проведення колективізації сільського господарства, «перекручували лінію партії шляхом залякування селян», «примусово записували в колективи», «незаконно вилучали і уступляли майно та інвентар»³⁵.

Для хоча б приблизного уявлення кількості і переліку конфіскованого майна, що потрапило у розпорядження місцевих активістів варто звернутися до оперативного наказу ГПУ УСРР № 42167 від 7 лютого 1930 р. про організацію операції з масового виселення «куркульського елемента» з території УСРР. Наказ, серед іншого, містив конкретні вказівки щодо речей, які селяни могли взяти з собою: «Лише найбільш необхідні предмети домашнього вжитку, а також теплий одяг, деякі елементарні засоби виробництва у відповідності з характером їх роботи на новому місці (у зв'язку з відправкою на Північ та використанням їх на лісорозробках) вони беруть з собою сокиру, пилку, лопату та інші необхідні інструменти, які повинні вантажитися у окремому вагоні. При цьому загальна кількість речей та продовольства не повинна перевищувати 25–30 пудів. Грошові заощадження залишати на руках лише у мінімальних сумах (до 500 крб. на сім'ю), які необхідні для переїзду та облаштування на новому місці, а також зобов'язати в рахунок 25–30 пудів речей брати не менше, ніж на 2 місяці продовольства»³⁶. Отже, практично все хатнє начиння (посуд, одяг), худоба,

³⁴ *Фицпатрик Ш.* Сталинские крестьяне. Социальная история Советской России в 30-е годы: деревня. – М.: РОССПЭН, 2001. – С. 199.

³⁵ Держархів Чернігівської обл. ф. П-8, оп. 1, спр. 269, арк. 46.

реманент, збіжжя, продовольчі запаси опинилися у розпорядженні управлінської верхівки села.

Аналізуючи численні доповідні записки місцевих партійних, радянських, правоохоронних органів, апаратів ГПУ УСРР на Чернігівщині, можна стверджувати про типові випадки присвоєння розкуркуленого майна. Так, у с. Комарівка Комарівського району постановою президії райвиконкому, без затвердження окрвиконкому конфісковано майно куркуля Івана Васильця і передано в користування артїлі «Хвиля революції». Але на практиці майно було присвоєно членами правління артїлі Василем Колодкою, Лукою Харченком і Омеляном Чумаком³⁷. У с. Гнидинці Варвинського району члени комісії по розкуркуленню вкрали у куркуля Володимира Онищенка два годинники, грамофон та мило. Зокрема, грамофон забрав член комісії Опанас Кушвід, годинники і мило Свирид Соляник. У с. Олексинці Срібнянського району куркулю Опанасу Калімону активісти залишили буханець хліба і два фунти сала. Натомість члени бригади Опанас Щербина та Федір Дмитрюк присвоїли хліб, сало, три банки варення, сім фунтів масла³⁸. Член сільради с. Горки Путівльського району Туркін під час обшуку у твердоздавця Погорілова забрав у останнього курей та відніс до себе додому³⁹.

Іноді сільські активісти, бажаючи довести селянам реальність більшовицьких гасел про «соціальну справедливість» та розкріпачену «вільну працю», намагалися на основі майна розкуркулених організувати комуну. Але здебільшого потрапляли у трагікомічні ситуації. У с. Михалівка Драбівського району Прилуцької округи у помешканні висланого за невиконання хлібозаготівлі «куркуля» Івана Цікори головою сільради та місцевим комсомольським осередком було організовано «молоду комуну». Комсомольці зайняли господарство і почали «господарювання». Протягом кількох днів вони з'їли всі «куркульські» продукти і розійшлися по власних господарствах⁴⁰.

Іншим типом поведінки активістів були відверте **ошуканство, обман, маніпулювання**. У першу чергу, це стосувалося створення колгоспу. Селяни відмовлялися ставати колгоспниками й усупільнювати власне майно. Але районні партійно-радянські організації вимагали «відсотки по суцільній колективізації». Тому районні уповноважені та активісти вдавалися до обману селян. Так, уповноважений по проведенню кампанії ко-

³⁶ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3120, арк. 2–13; див.: Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.) – С. 147–151.

³⁷Держархів Чернігівської обл. ф. П-8, оп. 1, спр. 269, арк. 44.

³⁸Реабілітовані історією. У 27-ми т. Чернігівська область / Упоряд.: О. В. Коваленко, Р. Ю. Подкур, О. В. Лисенко, О. І. Железна. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2008. – Кн. 1 – С. 321.

³⁹Там само. – С. 409.

⁴⁰Держархів Чернігівської обл., ф. П-342, оп. 1, спр. 887, арк. 19–22.

лективізації сільського господарства у містечку Носівка Руденко обходив квартири бідняків і середняків, робив описи майна, не інформуючи селян про мету. Закінчивши опис, Руденко пропонував селянам розписатися, а потім Руденко повідомляв: «Поздоровляю тебе зі вступом в колектив»⁴¹.

Активісти маніпулювали селянами, протиставляючи небажання вступати до колгоспу як протидію «робітничо-селянській владі, що наділила селян землею». Типові факти маніпуляції та ошуканства генеральний секретар ЦК КП(б)У С. Косіор зазначив у листі до окружкомів і райкомів КП(б)У від 20 березня 1930 р. Зокрема, «Голосувати проти колективізації – це все одно голосувати проти комуністичної партії та радянської влади». Для селянина така інтерпретація означала його персональний виступ проти влади, яка у традиційних уявленнях «вважалася від бога», тобто поза межами ідеологічних орієнтирів. Через, начебто, збирання підписів на кіно, радіо, «статистичну інформацію» сільські активісти домагалися необхідної кількості заяв для створення колективного господарства⁴².

Архівні матеріали фіксували численні факти **свідомого розорення одноосібних господарств**. Так, тимчасово виконуючий обов'язки Чернігівського дільничного прокурора Кліменко у доповідній записці до Чернігівського та Олишівського районних виконкомів зазначав: «[...] До прокуратури поступили відомості, які свідчать про те, що деякі сільради стають на шлях масового продажу майна селян, які не виконали повністю твердих завдань. Є випадки, сільрада за не здачу 7 пудів хліба штрафує й продає все майно [...]»⁴³.

Негативну реакцію селян викликала **зневажлива поведінка активістів щодо людського життя, гідності особистості**, навіть стосовно «класового ворога». Так, у с. Тertiшники Носівського району 8 березня 1930 р. на жіночих зборах із приводу створення колгоспу біднячка у доповідь Блінова запитала: «Що робитимуть в колективах люди похилого віку, які не здатні до праці?». Блінов відповів: «Людей похилого віку будемо переварювати на мило». Після такої відповіді, що викликала обурення присутніх на зборах жінок, почувлися вигуки: «Нам такий колектив не потрібен!»⁴⁴. Осуд викликало і зневажливе ставлення активістів до куркульської родини (жінок та дітей). Окремі активісти виганяли сім'ю куркуля з будинку і заявляли: «Іди куди хоч, а дітей можеш потопити»⁴⁵. У даному випадку у селянській традиційній культурі збиткування над людьми похилого віку, жінками та дітьми вважалося злочинним через їх безпорадність і завжди було обтяжуючою обставиною у ставленні до злочинця.

⁴¹ Держархів Чернігівської обл., ф. П-8, оп. 1, спр. 269, арк. 46–47.

⁴² Державний архів Вінницької області (далі Держархів Вінницької обл.), ф. П-29, оп. 1, спр. 577, арк. 141–148 зв.

⁴³ Держархів Чернігівської обл., ф. П-466, оп. 1, спр. 4, арк. 166.

⁴⁴ Там само, ф. П-8, оп. 1, спр. 269, арк. 47.

⁴⁵ Там само, ф. П-466, оп. 1, спр. 4, арк. 166.

Селяни відкрито засуджували факти свідомого знищення навіть куркульського майна, навіть через перехід його у «громадську власність». Адже до суспільного майна, вважали хазяйновиті колгоспники, теж треба ощадливо ставитися. Натомість сільські активісти при ліквідації куркульського господарства били вікна, ламали двері тощо⁴⁶.

Місцеві партійні керівники засуджували такі дії, розуміючи, що вони лише збуджують негативні настрої стосовно партійно-радянського апарату. Зокрема, члени бюро Олишівського райкому КП(б)У 25 грудня 1931 р., розглянувши поведінку членів бригади по розкуркулюванню с. Горбове, визнали грубим поводження членів бригади стосовно «твердоздавців на кшталт «викидування з люльки немовляти», «вилучення барахла замість незнайденого хліба, включаючи найдрібніші і зовсім непотрібні речі», «наявність озброєного бригадира», «систематичне пияцтво у середовищі активу» тощо⁴⁷.

Активісти для залучення одноосібників до колгоспу іноді вигадували єзуїтські методи. У с. Осьмаки Понорницького району комсомолец, голова сільради Царенко та член КП(б)У, голова артлі Кравець організували бригади, які ходили до одноосібників з пропозицією написати заяву про вступ до колективу. Для одноосібників, що категорично відмовилися вступати до колгоспів, сільські керівники організували так звані «комуни». Таких комун було організовано дві, зокрема, одна у будинку психічно хворого селянина Є. Кота. У новостворені «комуни» стали примусово переселяти одноосібників, що відмовилися вступати до колгоспів. Натомість, у їх хатах виймали вікна, двері, розвалювали печі⁴⁸.

Типовою поведінкою низових партійно-радянських працівників і сільських активістів були **заликування, психологічний тиск**. Уповноважений Ніжинського райкому КП(б)У Мірошниченко на зборах с. Переяслівка 20 січня 1930 р. на запитання про долю незгодних підтримати суцільну колективізації заявив, що їх «будемо розстрілювати»⁴⁹. Уповноважений окружного комітету КП(б)У Шевлюга 14 березня 1930 р. на сільських зборах с. Британи Комарівського району запропонував присутнім записатися на вибір у три списки. У перший – бажаючих вступити у колектив; другий – небажаючих вступити у колектив; третій – тих, хто чекає повернення царя⁵⁰. Заява уповноваженого викликала панічні настрої у селян. Така реакція була цілком закономірна. Традиційно селяни поважали «владу» і намагалися пристосуватися до її вимог. Запропонований уповноваженим варіант «трьох списків», не залишав можливості для маневру й одразу визначав селян, які не погоджувалися на вступ до колгоспу «як противників влади»⁵¹.

⁴⁶ Держархів Чернігівської обл., ф. П-466, оп. 1, спр. 4, арк. 166.

⁴⁷ Там само, спр. 9, арк. 174.

⁴⁸ Там само, ф. Р-362, оп. 1, спр. 14, арк. 110–111

⁴⁹ Там само, ф. П-1669, оп. 1, спр. 97, арк. 53.

⁵⁰ Там само, ф. П-8, оп. 1, спр. 269, арк. 44–44 зв.

⁵¹ Там само.

Учителька Кравченко с. Яблунівка Яблунівського району у травні 1930 р. на зборах щодо проведення колективізації погрозувала: «Хоч ви і перевішайтесь, а в колектив підете»⁵².

Типовими були погрози щодо «виселення» загалом, конкретного «виселення на Соловки», «до Сибіру» тощо. Селяни не розуміли причини та механізму позбавлення їх права проживання у рідному селі і не завжди брали до уваги погрози активістів. Але погрози перетворювалися сільським керівництвом у конкретні ухвали органів самоуправління. Так, начальник Ніжинського окрвідділу ГПУ УСРР С. Самовський у спецповідомленні від 20 березня 1930 р. до інформаційного відділу ГПУ УСРР інформував, що у с. Британи Комарівського району за ініціативою уповноваженого окрпарткому Шевлюги сільрадою, КНС і осередком ЛКСМ була ухвалена постанова про висилку за межі України групи бідняків і середняків, які нібито зривають колективізацію сільського господарства⁵³. Звичайно, у даному випадку був порушений затверджений вищим партійно-державним керівництвом УСРР як принцип відбору контингенту, так і бюрократичне оформлення депортації. Але для селян, не знайомих із тонкощами сталінської бюрократії, ухвалення місцевим самоуправлінням такого документу означало реальну можливість бути виселеним. Тим паче, що за «царського режиму» сільська громада мала право клопотати до інстанцій щодо виселення окремих селян за межі села. Звичайно, що історичний досвід екстраполювався на тодішню ситуацію.

Окремою моделлю поведінки варто вважати **побиття та фізичні знущання/застосування фізичних методів впливу** над селянами. У спецзведенні Бахмацького райвідділу ГПУ УСРР від 14 січня 1932 р. райкомун КП(б)У доповідалося про незадоволення селян хлібозаготівлею, зловживаннями з боку влади, покарання за невиконання плану хлібозаготівлі та агітацію проти хлібозаготівлі. Так, у с. Фастівці члени президії сільської ради Кирило Ганага, Василь Шкерба, член КП(б)У Максим Муха перевіряли виконання селянами плану хлібозаготівлі. Прийшовши до садиби твердоздавця Ганни Ковтун, виявили замкнутий будинок. Розлючені активісти почали вибивати двері. На гамір прибігла від сусідів родичка Параска Ковтун і запитала: «В чому справа? Що ви б'єте двері? Ось у мене ключ». Активісти, відкривши будинок, ще в коридорі почала бити цю жінку, вимагаючи від неї гроші. К. Ганага душив за горло, В. Шкерба тримав у руках шило і почав колоти боки, М. Муха, тримаючи в руках ножа, кричав: «Говори живо, а то все рівно тобі кінець життя». Параска Ковтун втратила свідомість. Лише тоді активісти залишили жінку і вийшли із садиби⁵⁴.

⁵² Держархів Чернігівської обл., ф. П-342, оп. 1, спр. 887, арк. 593–595.

⁵³ Там само, ф. П-8, оп. 1, спр. 269, арк. 44.

⁵⁴ Голодомор 1932–1933 рр. на Чернігівщині: Влада та народ. Зб. док. / Відп. ред. Р. Б. Воробей; упоряд.: Н. М. Коваль, А. В. Морозова, Н. М. Полетун – Чернігів: КП «Вид-во “Чернігівські обереги”», 2008. – С. 22.

У доповідній записці Чернігівської обласної прокуратури секретарю Чернігівського обкому КП(б)У вказувалися типові «перекручення лінії партії та уряду та зламання революційної законності в різних районах області» протягом 15–25 січня 1933 р. Це, зокрема, допити, побиття селян, погрози зброєю та розстрілом. Так, у с. Івашківка Чернігівського району хлібозаготівельна бригада, «викликаючи селян до штабу, мордувала їх, що виявлялося в підвішуванні, обкурюванні димом. Окремих селян роздягали та саджали в холодні приміщення, незаконно затримували по 7 діб»⁵⁵.

Практика знущань не припинялася і в наступні роки. За інформацією секретаря Чернігівського обкому КП(б)У В. Тодреса від 7 березня 1935 р. голова сільради с. Гужівка Ічнянського району Христюк, парторг колгоспу ім. Постишева Івченко та директор місцевої МТС Селецький одноосібників, що не бажали вступати до колгоспів, Селюцький, Христюк та Івченко примушували роззуватися, виводили на двір і залишали стояти босими на снігу. Їх майно незаконно забирали, а будинки і сільськогосподарські будівлі руйнували⁵⁶.

Загалом середовище сільського активу не було однорідною масою. Частина з них в екстремальні періоди зберегли традиційні селянські соціальні орієнтири і не бажали брати участь у свідомій ліквідації селянського соціуму. Вони перестали демонструвати «більшовицьку твердість» та «незламність» як прояв політичної лояльності до більшовицького режиму у проведенні «політико-господарчих кампаній на селі» і реалізації конкретних репресивних заходів. Окремі сільські керівники та активісти навіть спробували на **відвертий спротив політиці** Й. Сталіна у сільському господарстві. Комсомольці окремих осередків КСМУ Олишівського району у червні 1929 р. під час хлібозаготівлі мали «хвостиські настрої», співчували селянам, яких «бойкотували» через «нездачу хлібозаготівлі» і навіть «допомагали бойкотованим купівлею краму»⁵⁷. Голова сільгоспартії ім. Петровського на х. Лендин Комарівського району Захарій Чуб відмовився проводити розкуркулення, заявляючи: «Я не ходив і не буду грабувати людей»⁵⁸. Окремі активісти та уповноважені районних організацій намагалися уникнути «хлібозаготівельної роботи» і, використовуючи різні причини, виїжджали із сіл⁵⁹.

Дискусії про відсутність хліба для хлібозаготівлі, нереальність планів суцільної колективізації серед низового активу інтерпретувалися вищим партійно-державним керівництвом СРСР та УСРР як «опортунізм». Генеральний секретар ЦК КП(б)У С. Косіор у директиві від 20 жовтня 1931 р. вимагав «розкрити і розвінчати опортуністів, куркульські елементи, які

⁵⁵ Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 78, арк. 112–119.

⁵⁶ Там само, ф. Р-362, оп. 1, спр. 14, арк. 110–111.

⁵⁷ Там само, ф. П-20, оп. 1, спр. 156, арк. 41–43.

⁵⁸ Там само, ф. П-8, оп. 1, спр. 269, арк. 44 зв.

⁵⁹ Там само, ф. П-1669, оп. 1, спр. 89, арк. 10–11.

ведуть боротьбу проти хлібозаготівлі». Він пропонував комуністів, що «підпали під вплив куркульських елементів, покривали і організували утаювання хліба, займалися поширенням чуток про нереальність планів, проповідували точку зору, що спочатку треба задовольнити повністю колгоспників, забезпечити всі фонди, а що залишиться здати державі – негайно виключати з партії»⁶⁰.

Вказівка політичного лідера була виконана. У доповідній записці голови ГПУ УСРР секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору від 22 листопада 1932 р. про ставлення членів партії та комсомольців УСРР до хлібозаготівлі цитувалися висловлювання партійно-радянських працівників і сільських активістів, зокрема, по Чернігівській області. Інформація була зібрана із 20 районів, 42 сіл області. Всього «правоопортуністичні настрої та спротив» висловили 11 відповідальних працівників, 16 уповноважених райкомів (відправлених у села), 5 голів сільрад, 8 голів та членів правління колгоспів, 6 секретарів сільських партійних осередків, 1 секретар осередку ЛКСМУ, 14 партійних і 12 комсомольських активістів. Вказані особи проявили їх наступним чином: відмови від ухвалення плану хлібозаготівлі – 1 випадок, тенденції до звільнення із роботи – 2, відмова від виконання хлібозаготівлі – 19, опортуністичні настрої – 70, тенденції до виходу із партії – 3⁶¹. Вірогідно, що загальні цифри по УСРР по лінії ОГПУ СРСР були повідомлені Й. Сталіну.

Для лідера ВКП(б) подібні показники означали наявність «контрреволюціонерів» в КП(б)У й очевидну недосконалість системи підбору місцевих кадрів. Виявлення такої кількості незгодних з політикою Кремля на посадах уповноважених райкомів КП(б), секретарів партосередків, голів колгоспів та активістів – головної опори більшовиків на селі – означало втрату важелів впливу на селянство, гальмування процесу створення сільськогосподарських фабрик і перетворення «дрібнобуржуазної маси» на сільських пролетарів. Цифри офіційної чекістської статистики для Й. Сталіна були лише верхівкою «контрреволюційного айсбергу»⁶².

Подібна тенденція збереглася і в наступний 1933 р. У червні 1933 р. Чернігівський обком КП(б)У підготував інформацію для ЦК КП(б)У про «опортуністичні прояви» серед районних працівників та сільських активістів. Всього було виявлено 255 таких фактів у 27 районах. Серед них: відмова від прийняття планів – 3 факти, ухилення та відмова від роботи по хлібозаготівлі – 18, відмова від здачі хліба сільським активом і протидія

⁶⁰ Держархів Чернігівської обл., ф. П-466, оп. 1, спр. 5, арк. 251–252.

⁶¹ Розсекречена пам'ять. Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ–НКВД. / Упор. В. Борисенко, В. Даниленко, С. Кокін, О. Стасюк, Ю. Шаповал. – К.: ВД «Стилос», 2007. – С. 194–195.

⁶² *Podkur Roman. Rozsekrechna pamiat: Holodomor 1932–1933 rokov v Ukraini v dokumentakh GPU–NKVD [Declassified Memory: Holodomor 1932–1933 in Ukraine in GPU–NKVD Documents]*, comp.: V. Borysenko, V. Danylenko, S. Kokin, O. Stasiuk, Yu. Shapoval. – Kyiv: Stylos, 2007. 604 p. // *Holodomor studies*. – N 1. – 2010. – P. 137–151.

хлібозаготівлі – 27, пияцтво і зв'язок із куркульством – 89, опортуністичні розмови – 118. За ці прояви було виключено із партії 16 відповідальних районних працівників, 18 уповноважених райкомів КП(б)У, 22 голови і членів сільрад, 12 секретарів осередків, 34 голів і членів правління колгоспів, 27 представників сільського активу; заарештовано і засуджено 5 відповідальних районних працівників, 7 уповноважених райкомів КП(б)У, 15 голів і членів сільрад, 11 секретарів осередків, 31 голову і членів правління колгоспів, 17 представників сільського активу. Для прикладу згадувалася справа заворга Носівського райкому КП(б)У Яременка. Його у 1933 р. відрядили уповноваженим до с. Лихачів Носівського району. Прибувши у село, він відмовився проводити хлібозаготівлю, понаднормово збирати збіжжя у твердоздавців. За його «не більшовицькі дії» бюро райкому КП(б)У двічі попередило. Протестуючи проти політики ВКП(б)–КП(б)У, Яременко вийшов із лав КП(б)У. У розмовах він стверджував, що у політбюро ЦК ВКП(б) засіли «контрреволюціонери», а «всі чесні люди, зокрема, Риков, Бухарін» вийшли із ЦК і тому «всі чесні комуністи повинні припинити хлібозаготівлі та вийти з партії». Яременка заарештували та засудили до 8 років ув'язнення. Також за «зрив хлібозаготівлі» із складу бюро Носівського райкому КП(б)У були виключені із лав партії та заарештовані культпроп Басов і голова районної профспілки Костюченко⁶³.

Як «спротив хлібозаготівлі» кваліфікувалися спроби активістів «захистити» родичів від хлібозаготівлі. Заступник голови Химо-Рябушинської сільради Ніжинського району конфліктував із районним уповноваженим через знайдені у його родича 60 пудів збіжжя. Тимчасово виконуючий обов'язки секретаря цієї сільради І. Горбатько теж постійно приховував своїх родичів від хлібозаготівлі⁶⁴. Але такі дії сільських активістів не варто вважати свідомим спротивом «більшовизму».

Й. Сталін розумів, що екстремальна ситуація із проведенням суцільної колективізації виявила певний шар низових керівників та партійців, незгодних із політикою політичного керівництва ВКП(б). Тому було ухвалено рішення про їх вилучення із лав партії. Спочатку ЦК ВКП(б) та РНК СРСР 14 грудня 1932 р. ухвалили постанову «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західних областях». Й. Сталін на В. Молотов вважали, що найбільшими ворогами партії, робітничого класу і колгоспного селянства є «саботажники з партквитком у кишені». Тому пропонували до «переродженців і ворогів Радянської влади і колгоспів, які все ще мають у кишені партквиток», застосовувати суворі репресії – «довгострокове ув'язнення у концтаборі, а при певних умовах – розстріл»⁶⁵. Такі суворі санкції стосувалися осіб, що активно протистояли більшовицькому режиму. Інших

⁶³ Реабілітовані історією. Чернігівська область. – Кн. 1. – С. 407–408.

⁶⁴ Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 140, арк. 24–26.

⁶⁵ Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К.: Політвидав, 1990. – С. 292.

партійців, що критикували і не погоджувалися із політикою ВКП(б), чекала «партійна чистка», санкціонована 12 січня 1933 р. Аналіз матеріалів «чисток» виявив типові причини виключення із КП(б)У. Згідно інформації, що вміщена у доповіді голови комісії по чистці Городнянської парторганізації Клеймана від 17 серпня 1934 р. з лав партії було виключено парторга Нечая, партійця з 1927 р., за «захист антидержавних тенденцій колгоспників, що виступали проти лісовивозки та хлібозаготівлі»⁶⁶; члена партії з 1932 р., голову сільради с. Вихвостів Городнянського району Апанасенко – «за незабезпечення виконання господарсько-політичних кампаній на селі та політичну безграмотність»⁶⁷; кандидата у члени КП(б)У із 1931 р., голову колгоспу Сороку виключили «як куркуля» та за зловживання посадовими обов'язками (як секретар сільради видавав довідки куркулям, про те, що вони бідняки), «працюючи головою колгоспу зривав всі політико-господарчі кампанії»⁶⁸. Наслідком спротиву низових партійно-радянських керівників стали не лише арешти та засудження до ув'язнення у таборах. Такому жорстокому покаранню підлягали лише активні противники більшовицьких реформ. Інших незгодних вилучили через проведення «партійної чистки», яку проголосили у січні 1933 р.

Всього протягом 1933 р. партійна організація УСРР скоротилася на 109 556 членів (за іншими даними 194 822 ос.). Причому, українські партійні керівники визнавали, що 48,1% виключених вступили в партію у 1931–1932 рр., тобто у період розгорнутого «комуністичного штурму». У Чернігівській області станом на 1934 р. ситуація склалася наступним чином – до відповідальності було притягнуто 16% членів обласної парторганізації (2775 осіб), виключено 5,5% (1051 осіб). Із виключених – 44% були позбавлені партквитка за «саботаж партійних директив та викривлення лінії партії»⁶⁹.

Отже, можемо припустити, що молоді «за партійним стажем» партійці не підтримували силового проведення соціально-економічних реформ. Для підвищення політичної активності сільських партійних осередків та заміни «вчищених комуністів» у сільську місцевість із промислових міст було направлено 15 928 комуністів. Саме вони на 95% зайняли керівні посади у сільському самоуправлінні та колгоспах (парторги, секретарі партосередків, бригадири, голови та члени правління колгоспів тощо)⁷⁰.

Окремі представники сільського активу намагалися **створити колективні господарства із складу заможних селян**. У с. Кропивне Ніжинсь-

⁶⁶ Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 581, арк. 143.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Там само, спр. 579, арк. 57.

⁶⁹ Там само, ф. П-470, оп. 1, спр. 148, арк. 73–74.

⁷⁰ *Єфіменко Г.Г.* Національні аспекти у формуванні компартійно-радянського апарату в УСРР (1932–1938) // *Укр. іст. журн.* – № 6. – 2000. – С. 51; *Всесоюзная партийная перепись 1927 г.: Основные итоги переписи.* – М.: Изд-во стат. Отдела ЦК ВКП(б). – 1927. – С. 13.

кого району 21 січня 1930 р. відбулося засідання сільського активу по створенню колгоспу. Активіст Опанас Ляшенко вирішив, що колгосп варто створювати із економічно спроможних господарств. Тому він обійшов садиби «куркулів» і середняків та наголосив: «Ну, що ж треба тепер і нам іти в колектив, бо нам місця в селі не останеться, давай ми самі організувати колектив навіть нам задалася голота»⁷¹. У містечку Ічня у лютому 1930 р. на зборах технік Таран заявив про необхідність обрання до правління колгоспу «Переможець» «добрих господарів, а не батраків та якусь там злидоту, що не вміє мов господарювати». Також на «курси членів комісії із оцінки майна господарств та вступу до колгоспу, також варто посилати людей вчених, або досвідчених вже господарів, а не батраків»⁷².

Райкоми КП(б)У також фіксували **небажання сільських активістів**, навіть членів КП(б)У, **вступати до колективних господарств**. Таку тенденцію фіксували ніжинські районні партійні керівники ще 1928 р. Тому на засіданні Ніжинської районної партійної організації від 5 серпня 1928 р. пропонувалося «рішуче припинити» таку практику⁷³.

Але наступні події продемонстрували явне небажання заможних сільських комуністів вступати до колгоспу. У с. Веркіївка Ніжинського району секретар партійного осередку, член партії із 1917 р., Судьбін та його однопартійці були заможними селянами. Члени партійного осередку відмовилися усупільнювати худобу і не радили це робити іншим селянам. Партійці заявляли, що усупільнена худоба «буде недоглянута, може бути непоєна, запалена». Сам Судьбін, «маючи в своєму господарстві декілька штук рогатої худоби, свиней, вуликів, мед, своєї худоби та меду не контракував, а без контракції по хлібозаготівлі відмовився здавати, чим зірвав заготівлю м'яса по селу». Цікаво, що веркіївські партійці не були проти колективного господарювання як способу сільськогосподарського виробництва. Але вони пропонували спочатку випробувати нижчі форми колективного господарювання, які не передбачали суцільного усупільнювання та чіткий розподіл результатів праці відповідно до затраченої праці. Вірогідно, що заможним Судьбін став після розподілу землі на початку 1920-х рр. Отримавши земельну ділянку відповідно до проголошеного «Декрету про землю» і розбудувавши міцне сільськогосподарське виробництво, Судьбін розумів: перехід до суцільної колективізації, як еволюційний процес, можливий через виховання у селян відповідального ставлення до усупільненого майна. Інтерпретувавши поведінку партійців як «правий ухил у проведенні суцільної колективізації», секретар Ніжинського райкому КП(б)У Шуляк у жовтні 1930 р. рекомендував бюро райкому виключити Судьбіна із лав КП(б) і розформувати веркіївський осередок⁷⁴.

⁷¹ Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 92, арк. 4–4 зв.

⁷² Там само, спр. 60, арк. 108.

⁷³ Там само, спр. 45, арк. 1–31.

⁷⁴ Там само, спр. 89, арк. 5–8.

Планомірне формування необхідного рівня політичної лояльності середовища сільських активістів та низових партійно-радянських працівників позначилося в умовах «великого терору» 1937–1938 рр. Аналіз архівно-кримінальних справ заарештованих селян чи працівників сільського господарства виявив наявність довідок сільради чи правління місцевого колгоспу, тобто видавались місцевим активом.

У вищезгаданих документах, як правило, містилася детальна інформація про соціальний стан підозрюваного/заарештованого, склад його родини, релігійні уподобання, політичну приналежність. Причому, відомості на особу надавалися починаючи з дореволюційних часів. Так, в архівно-кримінальній справі на Авксентія Корнійовича Губу, мешканця с. Мацько-Іванівське Борзнянського району⁷⁵, міститься довідка-характеристика Шаповалівської сільської ради від 13 серпня 1937 р. № 15/с, адресована начальнику Борзенського райвідділу НКВД УРСР. Слід звернути увагу на те, що А. К. Губа був заарештований лише 10 вересня 1937 р. Тобто довідка-характеристика сільської ради була надіслана до райвідділу НКВД майже на місяць раніше. Можемо припустити, що вона була надана саме для підготовки попередніх списків для арешту «соціально-небезпечного елемента».

У довідці-характеристиці зазначалося, що за «соцстаном він одноосібник, але у минулому – куркуль. До лютневої революції мав землі 25 га; худоби – великої 12 голів, дрібної – 18 голів, млин-вітряк та користувався молотаркою»⁷⁶. Особливо наголошувалося на приховуванні земельного наділу та майна під час колективізації. Голова сільради акцентував увагу чекістів на факті приховування «куркульського господарства» через поділ на 3 частини. Господарство тоді налічувало 3,28 га землі, 8 голів великої худоби, дрібної – 5 голів. У довідці вказано, що до 1934 р. – господарство «твердовицьке»⁷⁷.

Також міститься інформація про позбавлення А. К. Губи виборчих прав, як білогвардійця-денікінця, його еміграцію до Польщі та повернення до села у 1921 р. Наводиться інформація про те, що А. К. Губа майна не продав і сам не судився, що «живе він у своїй хаті і займається грабарництвом на власній коняці». Окрім того, у довідці поданий склад сім'ї: дружина, дві доньки та двоє синів, сестра дружини⁷⁸.

---

⁷⁵ ГУБА А.К., 1897 р.н., с. Миколаївка Борзнянського р-ну, українець, письменний. Проживав у с. Мацько-Іванівське Борзнянського р-ну, без певних занять. Заарештований 10.09.1937 р. За постановою «трійки» при УНКВД по Чернігівській області від 16.09.1937 р. за проведення антирадянської діяльності застосована ВМП. Розстріляний 01.10.1937 р. у м. Чернігів. Реабілітований 11.08.1989 р. Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. Р-8840, оп. 3, спр. 11066.

⁷⁶ Там само, арк. 3.

⁷⁷ Там само

⁷⁸ Там само, арк. 3–3 зв.

Подібна довідка-характеристика зберігається і в архівно-кримінальній справі на Єлисея Васильовича Градобика, уродженця с. Кропивне Ніжинського району, який був заарештований 8 березня 1938 р.⁷⁹ Вона була видана Кропивнянською сільською радою 13 березня 1938 р., вже після арешту Є. В. Градобика. У довідці вказано, що батьки засудженого за майновим станом були куркулями. Вони володіли 14 га землі, мали 2–3 коней, 2–3 корів та дрібну худобу і вітряний млин. Члени сільради надали відомості про не лише майнові параметри родини Градобика, а й їх «політичне забарвлення». Наголошувалося на наступному:

- батько Є. В. Градобика злісно ухилився від виконання державних зобов'язань, був засуджений на 3 роки позбавлення волі «за агітацію»;
- родина Градобиків ставилася до бідноти «іздевательські»⁸⁰;
- невиконання вимог політико-господарчих кампаній: «Градобики закупували хліб у землю і на те місце накладали кучі навозу, в його неодноразово було знайдено хліб в ямах, який був зіпсований (гнилий)»;
- позичання хліба біднякам за умови «якщо береш 2 пуди, то отдаси 4»⁸¹, або позичальник повинен був відпрацювати весною декілька днів;
- під час суцільної колективізації Єлисей Градобик втік і «працював невідомо де, в останній час працював на з/д [залізничному транспорті]»⁸².

В архівно-кримінальних справах на колгоспників містяться також довідки-характеристики, видані правлінням колгоспів. Цілком очевидно, що інформація про майновий стан, релігійну приналежність дублювалася. Однак, вони мали ще додаткову інформацію про роботу у колгоспах, виробітку трудоднів тощо. Зокрема, в архівно-кримінальній справі на уродженця с. Неданчичі Ріпкинського району, колгоспника Івана Терентійовича Гончаренка, заарештованого 27 листопада 1937 р.⁸³ довідка-характеристика сільської ради була датована днем арешту. Члени сільради характеризували І. Т. Гончаренка «як свідомо чужий елемент», «агітатора еван-

⁷⁹ *ГРАДОБИК Є.В.*, 1899 р.н., с. Кропивне Ніжинського р-ну, українець, освіта початкова. Проживав у с. Кропивне, робітник залізниці. Заарештований 08.03.1938 р. За постановою «трійки» при УНКВД по Київській обл. від 10.05.1938 р. за ст. 54-10 КК УРСР застосована ВМП. Розстріляний 16.05.1938 р. у м. Київ. Реабілітований 11.09.1989 р. Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. Р-8840, оп. 3, спр. 11087.

⁸⁰ Там само, арк. 7.

⁸¹ Там само.

⁸² Там само, арк. 7–7 зв.

⁸³ *ГОНЧАРЕНКО І.Т.*, 1877 [1880] р. н., с. Неданчичі Любецького (нині Ріпкинського) р-ну, українець, освіта початкова. Проживав у с. Неданчичі, одноосібник. Заарештований 24.12.1932 р. за ст. 54-10 КК УСРР. 06.03.1933 р. справу припинено. З-під варті звільнений 21.02.1933 р. На час другого арешту – колгоспник. Заарештований 27.11.1937 р. за ст. 54-10 ч. 2 КК УРСР. 17.05.1939 р. звільнений на підписку про невиїзд. Рішення по справі відсутнє. Реабілітований 23.01.1998 р., 25.12.1996 р. Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. Р-8840, оп. 3, спр. 747.

гельських громад та розкладника проти заходів радянської влади»⁸⁴. Акцентувалося, що до І. Т. Гончаренка у 1929–1930 рр. «приїздили невідомі люди, і сам він часто виїздив із села у невідомому напрямку»⁸⁵.

У довідці-характеристиці правління колгоспу подана інформація про роботу І. Т. Гончаренка як члена колгоспного колективу з моменту його вступу у 1934 р. Так, правління зазначало, що І. Т. Гончаренко «хоч і вступив до колгоспу, але на роботу не ходив, а проводив агітацію за вступ колгоспників в євангельські громади». «Він казав, що у неділю працювати не можна, не дивлячись ні на які уборочні, через що, не раз зривав роботу в гарячу пору»⁸⁶. Голова колгоспу підкреслював, що у 1937 р. І. Т. Гончаренко «не виробив жодного трудовдя, в той час вечорами збирав у себе групи колгоспників, займаючись непотрібними розмовами»⁸⁷. Також у «колгоспній» та «сільрадівській» довідках дублювалася інформація про майновий стан та поведінку заарештованого І. Т. Гончаренка.

Подібні довідки є також і в архівно-кримінальній справі на Івана Федоровича Гавриша, уродженця с. Шатура Лосинівського (нині Ніжинського) району, одноосібника, заарештованого 7 березня 1938 р. за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР «за пропаганду або агітацію, яка полягає в заклику до повалення, підризу або послаблення радянської влади чи до вчинення окремих контрреволюційних злочинів [...]». Дана архівно-кримінальна справа цікава тим, що згідно постанови Чернігівського обласного суду від 1 квітня 1939 р. справу було закрито, а І. Ф. Гавриша звільнено 8 квітня 1939 р.⁸⁸ Довідки, що містяться в архівно-кримінальній справі, видані 1 серпня 1938 р. Очевидно, що, заарештувавши підозрюваного, слідчі намагалися назбирати хоч якийсь компромат.

У довідці-характеристиці виданій Шатурською сільрадою Лосинівського району зазначалося, що І. Ф. Гавриш народився у 1902 р. у родині куркуля. До жовтневої революції разом з батьком мав значне господарство: 50 га землі, будинок, 2 сараї, 2 комори, клуню, 4 коней, 2 пари волів, 4 корови, одного бугая, жеребця, 40 овець. Після революції, на думку членів сільради, теж мав куркульське господарство: 13 га землі, пару коней, 2 корови, 2 пари волів, січкорізку, хату, 2 сараї, 2 комори, клуню. Протягом всього періоду родина Гавришів користувалася найманою працею – працювало 4 постійних наймити, сезонних робітників до 10 осіб. У 1929 р. на

⁸⁴ Держархів Чернігівської обл., ф. Р-8840, оп. 3, спр. 747.

⁸⁵ Там само, арк. 6–6 зв.

⁸⁶ Там само, арк. 6.

⁸⁷ Там само, арк. 7–7 зв.

⁸⁸ ГАВРИШ Іван Федорович, 1902 р.н., с. Шатура Лосинівського (нині Ніжинського) р-ну, українець, освіта початкова. Проживав у с. Шатура, одноосібник. Заарештований 07.03.1938 р. за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР. За постановою Чернігівського обласного суду від 01.04.1939 р. справу закрито. Звільнений 08.04.1939 р. Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. Р-8840, оп. 3, спр. 1326.

господарство І. Ф. Гавриша був накладений експертний податок. За його невиконання майно останнього було передано до колгоспу, а сам власник майна І. Ф. Гавриш був позбавлений виборчих прав. Під час проведення масової операції по депортації куркулів він втік, з'явився у селі у 1934 р. і вступив до колгоспу⁸⁹. За свідченням членів сільради він «займався агітацією проти радянської влади та розкладом трудової дисципліни поміж колгоспниками»⁹⁰.

Керівництво Шатурської сільськогосподарської артільі ім. Блюхера у виданій довідці вважало І. Ф. Гавриша вже «колишнім членом колгоспу», вказувало, що його господарство у 1929 р. розкуркулювалося. У 1937 р. він виробив 222,4 трудові дні, а в 1938 р. – лише 45,33 трудові дні⁹¹. На їх думку, колгоспник Іван Гавриш, працюючи у колгоспі на різних роботах, до роботи «відносився нечесно, до колгоспного майна відносився неакуратно, псував його, вів агітацію проти підписки на позику державі і сам підписався на малу суму»⁹².

Отже, аналізуючи цей вид документів архівно-кримінальної справи, виявлено, що основними критеріями оцінки особистості у довідках сільрад та правління колгоспів були:

- майновий стан селянина;
- приналежність до певної соціальної групи, яка загалом визначалася за майновим параметром та ставленням до колективізації;
- участь у політико-економічних та агітаційних кампаніях (суцільна колективізація, кампанія позички тощо);
- ставлення до релігії;
- ставлення до діяльності місцевих активістів.

Подібні довідки знаходяться у більшості архівно-кримінальних справ стосовно селян. Цілком вірогідно, що вони надавалися у місцевий апарат держбезпеки на вимогу, як до арешту «підозрюваного», так і після.

Сільські ради були низовою владною структурою і саме вони за час боротьби за виконання планів пошуку «ворогів народу» акумулювали доволі великий пласт інформації про мешканців населеного пункту. Зважаючи на специфіку сільського буття, інформація, яку надавали сільські ради, була вичерпною.

Отже, протягом 1920-х рр. більшовицьке керівництво намагалося через місцеві вибори, призначеннями, направленням робітників з великих промислових центрів «на допомогу селу» утвердити свій вплив на сільські органи самоуправління. Використовуючи сільських комуністів, представників громадських організацій, комсомольців, двадцятип'ятитисячників,

⁸⁹ Держархів Чернігівської обл., ф Р-8840, оп. 3, спр. 1326, арк. 7.

⁹⁰ Там само.

⁹¹ Там само, арк. 8.

⁹² Там само.

сільських вчителів та наймитів вище партійно-державне керівництво створило досить монолітну структуру активістів, які, завдяки різноманітним політико-господарчим кампаніям, перетворились на бездумних, ідеологічно витриманих, «правильно мислячих» виконавців.

Також лави сільських активістів поповнювалися за рахунок осіб, які в інших соціально-політичних умовах навряд чи опинились би серед тих, хто наділений владою: юні комсомольці, піонери, декласовані елементи, особи з садистським нахилами. Включаючи таких осіб до лав активістів, вище партійно-державне керівництво «вбивало двох зайців» одночасно. По-перше, завдяки тому, що вони не були обтяжені «мораллю» і працювали завжди на результат. По-друге, саме на них владою були списані численні «перекручення» та перегини.

Однак, з точки зору селян – ці люди знаходилися поза селянським світоглядним виміром. Саме це стало вирішальним для селян у визначенні ролі сільських активістів у проведенні суцільної колективізації.

Більшість типів поведінки сільських активістів теж свідчать про їх маргінальність. Натомість, активний та пасивний спротив частини сільських активістів означав неприйняття селянами силового шляху проведення «соціалістичної реконструкції промисловості та сільського господарства». Відсутність політичної лояльності викликало прогнозовану реакцію вищого партійно-державного керівництва СРСР у вигляді репресивних акцій та «партійної чистки».

Протягом середини 1930-х рр. Й. Сталіну та його оточенню вдалося сформувавши політично слухняне середовище сільських активістів. Тому при оформленні підстав для арешту «антирадянських елементів на селі» у місцевих апаратів органів державної безпеки не виникало проблем із отриманням детальної інформації про члена сільської громади.

Дослідження всього спектру можливих типів поведінки сільських активістів дозволило б розкрити глибинні механізми впливу на формування свідомості українських селян в умовах радянської дійсності.

Археографічна передмова

Основна частина опублікованих матеріалів зберігається у Державному архіві Чернігівської області. У збірнику були використані документи наступних фондів:

- ф. П-8 Ніжинська окружна контрольна комісія КП(б)У;
- ф. П-10 Чернігівський окружний комітет КП(б)У;
- ф. П-20 Городнянський районний комітет КП(б)У;
- ф. П-45 Козелецький районний комітет КП(б)У;
- ф. П-260 Іваницький районний комітет КП(б)У;
- ф. П-293 Ічнянський районний комітет КП(б)У;
- ф. П-342 Прилуцький окружний комітет КП(б)У;
- ф. П-466 Олишівський районний комітет КП(б)У;
- ф. П-470 Чернігівський обласний комітет Компартії України;
- ф. П-616 Чернігівський міський комітет КП(б)У;
- ф. П-720 Любецький районний комітет КП(б)У;
- ф. П-742 Новгород-Сіверська контрольна комісія КП(б)У та робітничо-селянська інспекція;
- ф. П-890 Прилуцький районний комітет КП(б)У;
- ф. П-1029 Бахмацька районна контрольна комісія КП(б)У та робітничо-селянська інспекція;
- ф. П-1669 Ніжинський районний комітет КП(б)У;
- ф. Р-328 Чернігівський окружний суд;
- ф. Р-362 Народний суд 8-ї ділянки Сосницького повіту Чернігівської губернії с. Охрамієвичі;
- ф. Р-1360 Шептаківська МТС, с. Шептаки Новгород-Сіверського р-ну;
- ф. Р-8840 Управління Комітету державної безпеки Ради Міністрів УРСР у Чернігівській області.

Із фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України були відібрані та опубліковані документи фонду 1 (Центральний комітет КП(б)У) описів 16 (засідання політбюро, оргбюро і секретаріату ЦК) та 20 (відділи ЦК КП(б)У), що стосувалися Чернігівщини.

Із фонду 16 (Секретаріат ГПУ–КГБ УРСР) Галузевого архіву Служби безпеки України були виявлені та опубліковані доповідні записки, надіслані до секретаріату ЦК КП(б)У про політико-економічну ситуацію у Чернігівській області.

Автори-упорядники із вже опублікованих збірників документів передрукували окремі документи із Російського державного архіву соціально-політичної історії, Центрального архіву Федеральної служби безпеки Російської Федерації, Державного архіву Російської Федерації, вважаючи, що вони розкривають окремі аспекти досліджуваної проблеми.

Опубліковані документи мають авторські засовки й об'єднанні у тематичні розділи. Кожний документ забезпечено заголовком, в якому зазначено його порядковий номер у публікації, дату і місце написання, діловодний різновид, автор, адресат, короткий зміст. Передруковані документи, окрім архівної легенди, означені назвою, місцем, роком та сторінками видання.

Відсутні і встановлені за змістом дати написання документа подано в квадратних дужках; якщо дати встановлювалися за супровідними (іншими) документами, то це обумовлювалось у примітках.

Більшість документів публікується повністю. Якщо публікувався фрагмент документу, то його заголовок починається із словосполучення «Витяг із» або «Із». Передавання тексту здійснювалося відповідно до вимог опублікування архівних документів, тобто упорядники намагалися відтворити його повно, адекватно і максимально наближено до оригіналу. Стилістичні особливості (вulgаризми, канцеляризми, діалектизми) обумовлені у примітках: «Так у тексті».

Підкреслення, авторські виділення у тексті, резолюції відтворюються у публікації також обумовлюються у текстуальних примітках.

У легендах зазначається назва архіву, номер фонду, опису, справи, аркушів, оригінал чи копія, спосіб відтворення документу: машинопис, рукопис тощо.

РОЗДІЛ I

Початок другого «воєнно-комуністичного штурму»: державне насильство та протидія суспільства

1928–1931

№ 1

**Довідка начальника
Економічного управління ДПУ УСРР Й. Блата¹
про кількість заарештованих приватних торгівців
через проведення хлібозаготівлі в Україні
станом на 26 січня 1928 р.**

4 лютого 1928 р.

Всього привлечено к ответственности органами ГПУ с 5 января 1928 г. по 26 января 1928 г. 876 человек, из них арестовано 704².

Закончено и передано прокуратуре дел на 354 человека, нарсудам для дополнительного следствия — на 162 человека и милиции для производства дознания — на 82 человека. Всего передано дел на 598 человек.

Заканчиваются дознания на 278 человек.

Судебных приговоров на 25 января 1928 г., по имеющимся данным окротделов ГПУ, состоялось по 275 частникам.

Приговорены от одного месяца до пяти лет строгой изоляции с конфискацией всего имущества и высылкой за пределы Украины.

Через Особое совещание пропущено 34 человека, из них: выслано 33 человека, прекращено дело на одного человека.

Время проведения дознания колеблется от двух до девяти дней. Время заслушания дел в суде колеблется от двух до четырнадцати дней.

За последнюю неделю количество дел, возбуждаемых на частников, резко уменьшилось и передвинулось в северные районы Украины, граничащие с РСФСР, а также на второстепенные округа, не работавшие по обслуживанию хлебозаготовок (Чернигов, Конотоп, Могилев, Каменец и друг.)³.

НАЧАЛЬНИК ЭКОНОМУПРАВЛЕНИЯ ГПУ УССР [підпис] БЛАТ

ЦА ФСБ РФ, ф. 2, оп. 6, д. 567, л. 206. Оригінал.

Опуб.: Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939. Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т. 1. Май 1927 – ноябрь 1929 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М.:РОССПЭН, 1999. – С. 201.

¹ *Блат Іосиф (Іось-Герш) Михайлович (Михелевич)* (1894–1937) – народився у м. Полтава у родині дрібного торгівця. Член РСДРП(і) у травні–грудні 1917 р., з червня 1919 р. – член РКП(б) – ВКП(б). У 1910 р. закінчив вище початкове училище у м. Могилів-Подільський, у 1917–1918 рр. – навчався у Катеринославському політехнічному інституті. У січні–жовтні 1917 р. служив у 8-й армії, у жовтні–грудні 1917 р. – секретар, заступник голови Могилів-Подільської ради. У грудні – червні 1919 р. працював завідувачим продовольчим відділом Катеринославської ради. У 1919 р. – слідчий ревтрибуналу 14 армії. Із січня 1920 р. – слідчий, начальник слідчої частини ОВ 14 армії, з серпня 1920 р. – начальник Особливого прикордонного відділення № 1 охорони румунського кордону. У березні – червні 1921 р. – начальник ОАЧ ОВ, у грудні 1921 – травні 1922 рр. – начальник СОЧ ОВ Київського ВО. У серпні 1922–1930 рр. – член колегії ДПУ УСРР, у серпні 1922–1923 рр. – начальник АОЧ – АОУ ДПУ УСРР, у лютому 1924 – серпні 1930 рр. – начальник ЕКУ ДПУ УСРР, у травні 1925 – липні 1928 рр. – начальник Південного ОКТО ОДПУ СРСР, липні

1928 – жовтні 1930 рр. – начальник Харківського окрввідділу ДПУ УСРР. У грудні 1930 – жовтні 1931 рр. – начальник Донецького оперативного сектору ДПУ УСРР, жовтні 1931 – липні 1934 рр. – повпред ОДПУ СРСР по Західній області, у липні 1934 – вересні 1936 рр. – начальник УНКВС по Західній області, у вересні 1936 – липні 1937 рр. – начальник УНКВС по Челябінській обл. Заарештований 13 липня 1937 р., засуджений ВК ВС СРСР 15 листопада 1937 р. до розстрілу. Не реабілітований.

² За січень–березень 1928 р. органи ДПУ УСРР арештували за антрадянську агітацію – 448 осіб, з них 207 куркулів, 159 середняків, 40 бідняків, 31 службовця низового радянського апарату, 11 представників «колишніх людей»; за терор – 66 осіб (33 куркулі, 20 середняків, 10 бідняків і 3 особи із антирадянським минулим. Всього 514 осіб, із них у березні 1928 р. – 88 осіб. Див.: *Совершенно секретно»: Лубянка – Сталину о положении в стране (1922–1934 гг.). – Т. 6. 1928 г. – М., 2002. – С. 175.*

³ Така ситуація була зумовлена низькими державними хлібозаготівельними цінами. Так, 11 травня 1928 р. начальник ЕКУ ОДПУ СРСР Г. Раппопорт писав: «Спекулятивные тенденции крупных держателей хлеба в одинаковой мере характерны как для частных хлебозаготовителей и хлеботорговцев, так и для кулацких элементов деревни. При этом необходимо отметить, что последние, то есть кулацкие элементы, стремятся, опять-таки в целях спекуляции, умножать свои собственные запасы хлеба, скупая его у нуждающихся крестьян по повышенным, против конвенционных, ценам. Факты припрятывания частными хлебозаготовителями и хлеботорговцами хлеба с полной очевидностью были установлены при обысках во время арестов частных, а равно и при ведении расследования спекулятивной деятельности последних, дела о которых в настоящее время или уже заслушаны Особым совещанием, или будут заслушаны им в ближайшее время. [...] Спекулятивные действия частных хлебозаготовителей характеризуются следующими нижеприведенными цитатами: «[...]Частник в округах после проведенных операций пассивен и с заготовительной работы ушел. Во время операции обнаружены тайные склады зерна: в Нежине — до 10 000 пуд., в Мариуполе — 10 000 пуд., в Одессе — 4 000 пуд., в Черкассах — 20 000 пуд., в Прилуках — 3 500 пуд., в Первомайске — 6 700 пуд., в Харькове — 30 000 пуд.» и т.д. (Украина)». Див.: *Опуб.: Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939. Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т. 1. Май 1927 – ноябрь 1929 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М.: РОССПЭН, 1999. – С. 265.*

№ 2

Витяги з протоколів засідання загальних зборів Ніжинської районної партійної організації КП(б)У

11 березня 1928 р.

Протокол № 1

Присутні: членів ВКП(б) – 27, кандидатів – 7.

Президія: Свириденко, Пархоменко та Бугаєць.

Слухали: доповідь про весняну засівкампанію. (Худотьоплов).

В суперечках:

Парубець: Пізно взяли за організацію колгоспів, бо в літній термін утворення колгоспів неможливе. Необхідно конкретно намітити села і виділити туди

товаришів, які б переводили роботу по організації колгоспів, налягаючи на утворення безстатутних товариств – першої ступені колективів.[...]

Багато кулаків будуть скорочувати площу засівів, через те, що у них відбирають лишки хліба, необхідно збільшити засів у бідноти, для чого кооперації необхідно утворити насіньові фонди.

Вольнистий. Є випадки коли приватники провадять по селах контракцію огірка, такі явища треба виживати. По с. Крути норма контракції буряка збільшена проти минулого року на 10 десятин і виконати її буде трудногато.

З машинопостачанням справа теж обстоїть слабугато, бо буде незадоволення з боку окремих селян, через те, що одна борона не задовольнить декількох господарств. [...]

Свириденко. До цього часу осередки мало [звертали] уваги на роботу існуючих колективів. Наше завдання укріплення маючих та утворення нових колективів, про [що] мається і постанова XV партійного з'їзду. У нас біднота, яка одержала наділ землі сидить, майже без хліба. Позаяк, при існуючих формах ведення сільського господарства немає змоги підвищити свого господарства завдяки відсутності коштів. З цього, як висновок, що необхідно піти по новим формам ведення сільського господарства – колективізації, чим ми виконаємо постанову XV партійного з'їзду про побудову соціалізму на селі. Утворювати об'єднання треба там, де вони зможуть проіснувати.

У бідноти насіння немає, а у середняка і кулака – є, а з цього висновок, що бідноті треба об'єднуватися для одержання кредиту, бо такий відпускається в першу чергу організованим об'єднанням. [...]

Нам треба слідкувати, аби відпускаемі кредити попали в руки тільки колгоспів, бідноти та маломіцного середняцтва.

Це ті основні моменти роботи, на які нам треба звернути належну увагу, а особливо на утворення нових колективів, не забуваючи про хлібозаготівлю та реалізацію позики.

Ухвалили: Резолюція до цього додається¹.

Слухали: Інформацію про реалізацію позики та хлібозаготівлю. (Беклешов)

Доповідач зазначає, що купівля позики примусить кулаків продавати лишки хліба, що збільшить хлібозаготівлю, а тому, в найближчий час необхідно реалізувати всю позикку, яка надана для нашого району. Необхідно відмітити, що ми відстаємо від других районів по виконанню завдання. Майже всі села району знаходяться в критичному становищі по розповсюдженню позики. Ми повинні повести рішучий наступ на кулака, як на центральну економічну фігуру на селі. Необхідно примусить його взяти позикку. Для чого на сході поставити питання про позикку і, коли сход постановить, щоб колективно купити позикку і доручить розкладку позики сільраді, необхідно, певно, встановити кількість кулаків в кожному селі окремо і наложити на кожного кулака кількість облігацій, додержуючись принципу самобокданання. Але це треба робити тільки в тих селах, де Ви будете певні в гарних наслідках.

У нас помічається явище, коли ми жмемо середняка і навіть бідняка. Цього ні в якому разі робити не слід і питання примусовості можна ввести тільки по відношенню до куркулів. Всю роботу необхідно скінчити якомога швидше, навіть в декілька днів.

Необхідно повести наступ на кулака, щоб він свої лишки хліба здав кооперативу.

Робота по хлібозаготівлі переводиться дуже слабо і ми попали в один із трьох відстаючих районів. Є випадки, коли селяни здають хліб поганої якості, необхідно слідкувати, аби приймали хліб середньої якості пересічно.

Висловились:

Тов. Свириденко: До цього часу мало виконано позику, всього на 20 тисяч. Це пояснюється тим, що мало переводиться обробка кулаків на предмет купівлі позики. При належній обробці ми будемо мати гарні наслідки. Хлібозаготівля йде також слабо, кулаки хліба не продають. Необхідно вести теж обробку кулаків в напрямку здачі хліба, бо до цього часу здають хліб тільки біднота та середняки.

Ухвалили: інформацію прийняти до керування та виконання, доручивши РПК дати директиву по цьому напрямку в письмовій формі².

Президія:

Певно: діловод РПК

Ткаленко

Протокол № 2

13 травня 1928 р.

Присутніх було: чл. партії – 26, кандидатів – 12, членів ЛКСМУ – 9.

Президія: Свириденко, Яковина, Охріменко, Шумило, Романенко.

Слухали: 1. Доповідь про квітневий пленум ЦК та ЦКК ВКП(б)³.

В суперечках:

Гузь. Ми ще знаходимося в залежності від закордонних капіталістів в відношенні постачання машин, що виробляють машини і експорт хліба необхідний. Треба, щоб заготівля хліба переводилась [через] 3–4 місяці після зняття врожаю, аби не дати можливості закупки хліба спекулянтами. Необхідно по відношенню кулака вживати більш суворих заходів, щодо здачі хлібних лишків.

Дуже дивно, що на протязі майже 10-ти років існувала контрреволюційна організація Донбасу. Пленум правдиво підійшов до цього питання, засудивши велике довір'я до «спеців»⁴.

Охріменко. Робота низових кооперативів в відношенні хлібозаготівлі слабувала, в чому винні і вищі заготовчі органи. Сезоном хлібозаготівлі березень і квітень місяці бути не можуть, а необхідно вести заготівлю з осені. Поспішність заготівлі мала і негативні наслідки, і визвала ряд непорозумінь в переведенні

кампанії. Багато хлібних лишків пішло в руки приватників, які своєчасно вели скупку хліба і підвищували ціни. Необхідно повести рішучу боротьбу з базаром, на якому спекулянтами скуповують хліб по дуже високим цінам, що шкодить хлібозаготівлі, [замість] написаних обіжників про боротьбу з спекуляцією, [адже пропозиції] зостаються тільки на папері.

З «шахтинською справою» штука погана і вийшла вона через те, що дуже довірялось «спецам». В нашій окрузі теж помічаються явища великого довір'я «спецам». Необхідно вирощувати своїх червоних спеців, на яких можна було б покластись в переведенні роботи по підняттю нашого господарства.

Шумило Х. Нам треба виявити хиби в роботі та нездорові чутки на селі. Помічалось під час переведення самообкладання явище підтримки кулаків біднотою, але це зусиллями партійної і комсомольської організації поборемо. У відношенні хлібозаготівлі вищі заготовчі органи майже не давали директив низовим коопераціям, через що і переводилася ця робота дуже кволо. На базарі можна купити тисячу пудів хліба, що вивозиться селянами і скуповується спекулянтами по високій ціні. Заходів до ізжиття цього явища не приймається і конвентажна ціна не додержується. Таке явище не припустиме і в корні зриває хлібозаготівлю на місцях і не дає можливості успішного переведення зазначеної кампанії. Помічаються випадки невір'я селян, що заготовлювана картопля йде на користь пострадавшим округам, а що йде вона на горілчані заводи, як казав один селянин, що йому так сказав один інструктор, чи весовщик на прийомному пункті. [...]

Слухали: Відчитну відповідь райкому. (Свириденко).

В суперечках:

Шельменко. Робота райпаркому переводилася добре. Більшому охопленню всіх галузей роботи шкодило переведення поточних кампаній, яким РПК вділив достатню кількість уваги і має гарні наслідки в роботі. Організація КНС брала активну участь в переведенні кампаній, за винятком окремих чужих елементів, яких треба відсіювати. Участь бідноти в переведенні кампанії хлібозаготівлі гарна, були часто випадки здачі лишків хліба біднотою, яка несла по 20–30 фунтів до кооперації. Робота серед жінок проходила слабо.

Зоценко. Не приходиться говорити про досягнення в роботі, бо вони нам відомі, а слід побалакати про роботу надалі та виправлення маючих хиб та недоліків. Партосередки повинні більше звертати уваги на втягнення активу села до партії, особливо звертати уваги на втягнення активу села до партії, особливо звернути увагу на бідноту та жінок. Форми переведення партзборів мусять бути такі, щоб виховувати позапартійну масу бідноти, яку можна втягнути до партії. Треба звернути увагу на виховну роботу серед членів КНС, бо є часті випадки пияцтва членів КНС і т. д.

Хомич. Надалі необхідно осередкам звернути увагу на втягнення батрацтва до партії та переведення систематичної виховної роботи серед нього.

Парубець. Райпарком надавав покарання під час переведення кампанії дуже часто, навіть частіше, ніж було треба. Надалі необхідно до накладення покарань підходити більш обережно. [...]

Президія:

Певно: діловод РПК

Ткаленко

Протокол № 3

17 червня 1928 р.

Присутніх було: членів партії – 13, кандидатів – 14.

Президія: Гузь, Охріменко і Фесюн.

Слухали: 1. Доповідь про XV з'їзд ВКП(б)⁵. (тов. Гузь)

В суперечках:

Пархоменко. Для виконання постанов XV-го партз'їзду по роботі на селі, районній парторганізації необхідно звернути увагу на колективізацію сільського господарства, а також закріпляти вже утворені колгоспи. Багато товаришів ще не проробило детально постанови XV-го партз'їзду, на що районній парторганізації необхідно звернути увагу, щодо вивчення таких.

Іллюхін. У порядку виконання постанов XV-го партз'їзду про культурне будівництво СРСР, необхідно звернути увагу на посилення культроботи на селі, укріплюючи школи, хати-читальні, сільбуду та притягти до активної участі в політпросвітній роботі вчительство та населення, одночасно звернувши увагу на використання коштів самообкладання по призначенню щодо будови шкіл, хат-читалень, сільбудів. Для правдивого виконання директив XV-го партз'їзду необхідно вивчити детально постанови такого.

Ухвалили: резолюція до цього додається⁶.

Слухали: Доповідь про сільськогосподарський податок на 1928–1929 рр. (тов. Охріменко).

В суперечках:

Шумило. Треба заздалегідь провести роз'яснючу роботу серед бідноти, щодо оподаткування, а також негайно повідомляти бідноту про звільнення від податку. Районній податковій комісії треба до стягнення податку розібрати всі скарги платників, що будуть надходити. В цьому році податок тріпає кулака як слід, а біднота буде звільнена і, таким чином, ми практично переведем в життя постанови з'їзду про наступ на кулака.

Передня. У минулому році ми мали випадки недообкладання кулака і переобкладання бідняка. В цьому році треба уважніше ставитися до облікової роботи, чим усунути цю хибу, суто додержуючись [цього] положення. На селі біднота ще пасивно ставиться до переведення основних міроприємств, отже, необхідна масова роз'яснювальна робота.

Погорілко. Розгляд скарг районною податкомісією треба прискорити, установивши певний термін подавання скарг. До роз'яснюючої роботи треба було вже давно приступити, а тому, хоч і з запізненням, необхідно приступити зараз.

Кургак. Після вручення окладних листів додається два тижні строку для подачі скарг, але заяви надходять і після цього терміну та протягом цілого року, тому що бувають різні стихійні лиха. [...]

Скрипка. Я гадаю, що до нарахування податку треба притягти більше бідноти, цим можливо зменшити кількість скарг.

Гузь. Завдяки новому положенню ми зможемо в більшій мірі наступати на кулака. Треба на місцях звернути увагу на те, аби сільради зараз же після вручення окладних листів приступили до стягнення податку, не чекаючи на уповноваженого РВК. Крім цього, на місцях треба зараз же приступити до роз'яснюючої роботи серед бідноти і притягти її до активної участі в виявленні об'єктів обкладання у заможних шарів населення.

Ухвалили: резолюція до цього додається⁷.

Президія:

Певно: діловод РПК

Ткаленко

Протокол № 4

5 серпня 1928 р.

Президія: Свириденко, Охріменко, Шумило і Мищенко.

Слухали: Доповідь про господарче становище та чергові завдання політики партії в сільському господарстві в зв'язку з рішенням липневого пленуму ЦК ВКП(б) та КП(б)У. (тов. Свириденко)

В суперечках:

Мірошниченко. Поруч з промисловістю необхідно розвивати і сільське господарство. При сучасних засобах ведення сільського господарства ми не можемо підвищити врожайність, а тому необхідно якомога більше відляти уваги питанню колективізації. В час хлібозаготовки виявилось, що кооперації ще не скрізь відповідають своєму призначенню і не уявляють своїх завдань в будові нашого народного господарства. Завдання партії піднімати сільське господарство шляхом колективізації бідняцьких та середняцьких господарств і наступу на кулака.

Кобизький В. Шкодила хлібозаготівлі недостача промислових продуктів і краму, що в майбутньому році необхідно уникнути.

Передня. Мануфактуру на села давали, але це не збільшило притоку хліба. Це з'ясується тим, що куркулі вигодовують хліб худобі, яку продають і одержують більші прибутки, через що хліб кооперації здавати не хочуть. Необхідно на майбутній рік дати певний наряд на кожне кооперативне товариство, який воно повинно виконати, і більше не надавати.

Фесюн. Треба коопераціям стягувати паї повністю, що дасть змогу більшого постачання крамом. Є також хиба в заготовчій роботі кооперації, що не всі члени правління приймають участь в роботі, а покладають на 1–2 чоловіків, це гарних наслідків в роботі не дасть.

Динька. Всі виступавші товариші обвинувачують в слабості хлібозаготівлі низові кооперації, але це неправдиво, бо кооперація на місцях роботу проводила. До контрактації хліба на корню необхідно вживати більш рішучі заходи, практикуючи обходи по дворах та широко популяризуючи її серед селянства.

Шельменко. Партиїці мало йдуть до колективів, а мають тенденцію ведення індивідуального господарства. Це явище треба рішуче вижити. Треба більш уваги вділити питанню популяризації сільськогосподарського податку серед населення.

Дорошенко. Ми сільське господарство повинні підвищувати шляхом колективізації та кооперування. Необхідно рішення XV партійного з'їзду роз'яснювати серед бідноти на селі, аби більш успішно виконати ці постанови. Хлібозаготівлю треба вести планово, а не компанійські, як в цьому році. Треба звернути увагу на підбор кооперативного заготовчого апарату, аби зробити його більш працездатним, що дасть змогу кращого переведення заготовчої роботи. Треба також правдиво розподілити наряди по окремих селам, враховуючи можливості виконання такого.

Гузь. Хлібозаготівля в майбутньому році буде залежати від того, як наші партійці уявлять собі всю необхідність переведення такої, як для забезпечення промцентрів, так і для експорту, аби дістати з-за кордону машини виробляючі машини, котрі потрібні нам для індустріалізації. У комуністів є тенденція ведення індивідуального господарства, а не організація в колгоспи, таке явище визиває недовір'я селян щодо колективізації.

Желада. Хлібозаготівлю в цьому році почали в неналежний час, а тоді, коли у селян вже не було хліба, через що не допомгла хлібозаготівлі доставка мануфактури, краму і т. і., а також шкодило заготівлі те, що приватники з осені платили ціни дорожчі за кооперацію. Вигодувати скот хлібом рекомендували самі агрономи.

Гавриль. Необхідно постачати хлібом бідноту, в якій не вистачає свого хліба для прожиття та для засіву.

Охріменко. Правдиве виконання міроприємств влади залежить від правдивого розпланування. Наприклад, хлібозаготівля – щоб хліба вистачило і для внутрішніх потреб, і для експортування. Експортувати хліб треба гарної якості, аби мати первенство на світовому ринкові, а тому нам необхідно підняти якість зерна. Контрактація являється плановим збутом хліба приватником, а не державні організації, але зараз хлібна торгівля монополізується в руках держави. Помічались панічні настрої, навіть серед партійців, щодо недохвату хліба для наших внутрішніх потреб. Скот хлібом годувати треба і агрономія права, що рекомендувала це, але не треба зловживати цим. Хліба для внутрішніх і екс-

портних потреб хватить, і те, що постраждали південні округи не впливає на це, бо Сибір може поповнити недохват з ізбитком. Через це вдаватись в паніку не слід і треба ліквідувати такі настрої серед маси. Контракція не є методом збільшення хлібозаготівлі, а є способом забезпечення ринку від приватника і переведення планової заготовчої роботи.

Шумило. Ножниці вже сходяться, бо ціни на хліб підвищені, а на продукти промисловості зменшені, але звичайно не на всякий крам. Це пояснюється тим, що у нас ще не забута розруха й промисловість не може випустити потрібної кількості краму, позаяк в зв'язку з економічним укріпленням потреби населення зростають. Треба підвищувати кваліфікацію партійців, шляхом посилки таких до учбових установ (Робфаки, ВУЗи і т. і.)

Ухвалили: резолюція до цього додається⁸.

Слухали: Доповідь про підсумки весняної посівної кампанії та підготовку осінньої. (тов. Охріменко).

В суперечках:

Шельменко. В порівнянні з минулим роком підготовча робота розгорнена своєчасно і проведена гарно. Помічався частково недохват машин для очистки зерна. Надалі необхідно подбати про придбання таких машин заздалегідь, аби вижити явище загруженості прокатних пунктів.

Іллюхін. В роботі сільських посівних трійок була хиба, як не плановість в роботі і відсутність системи в переведенні засідань трійок. Кредити на обробку землі використовувалися не по призначенню. Таке явище треба ліквідувати.

Передня. Безумовно, в переведенні посівкампанії були хиби, без яких не можна було обійтись. Головною хибою був невірний підхід сільських посівних трійок до розподілу кредиту. Є такі господарства, що кожного року одержують посів матеріал і не використовують його по призначенню, а витрачають на інші потреби. Надалі необхідно більш уважно підходити до цього питання.

Дорошенко. Треба підсумувати весняну засів кампанію на зборах громади по селах. Сільським посівним трійкам необхідно подбати про те, аби взяти на облік потреби бідноти в кредитах на ті чи інші потреби, а також звернути увагу на допомогу сім'ям червоноармійців і інвалідів війни, аби такі не залишили ні жодного класу землі не засіяно.

Свириденко. Недоліків в переведенні весняної посів кампанії ми бачимо багато, виною яких є ми самі. Кредити на обробку землі не використані, в той час, як ми маємо господарства дійсно потребуючі допомоги. В осінню посів кампанію ми повинні використати надані кредити на обробку землі повністю. Цим питанням треба зайнятись КНС у напрямку популяризації цього питання серед бідноти. Треба мати облік бідняцьких господарств, потребуючих тих чи інших кредитів, які їм і надавати. Хоча ми маємо досягнення в галузі колективізації, але на цьому зупинятись не слід, а треба вести роботу по поширенню колективізації, добиваючись повного виконання плану колективізації району.

Осередкам необхідно зайнятися перевіркою виконання директив вищестоящих партійних органів по цьому питанню.

Ухвалили: резолюція по цьому питанню додається⁹.

Президія:

Певно: діловод РПК
[...]

Ткаленко

Протокол № 5

16 вересня 1928 р.

Присутні: членів партії – 24, кандидатів – 11.

Президія: Свириденко, Охріменко і Дорошенко.

Слухали: доповідь про поживавлення хлібозаготівлі (тов. Свириденко).

В суперечках:

Мірошниченко. Недоліки минулого року необхідно виправляти. Хлібозаготовчі органи мало вділяли уваги хлібозаготівлі і обмежувалися лише прийомкою. Осередкам на місцях треба контролювати роботу хлібозаготовчих органів та виправляти недоліки в цій роботі. Провокаційні чутки, розповсюджені ворожим елементом, необхідно розсіювати та роз'яснювати населенню їх неправдивість, вживаючи заходів до тих, що розповсюджують такі чутки. Необхідно перевіряти виконання директив РПК та РВК в цьому напрямкові, а також своєчасно стягнути сільськогосподарський податок, реалізувати 2-у позику індустріалізації і т. і., але принципу добровільності при розповсюдженні позики необхідно додержуватися.

Шумило. Кооперативний апарат не має належної гнучкості та зворотливості і неуважно ставляється до хлібозаготівлі. Треба предмети першої необхідності продавати за хліб. Зарплатню робітникам кооперації треба підвищити, що дасть більшу зацікавленість в роботі. Треба на осередках підтягувати частіше партійців, працюючих в сільрадах та коопераціях, перевіряючи виконання директив вищих парторганів та надавати вказівки в роботі.

Романенко. Селянство не задоволено розходженням цін на промислові та сільськогосподарські продукти. Треба більш просувати крам на село, це поживить хлібозаготівлю.

Лікштейн. Народний комісар торгівлі т. Чернов приїздив в Ніжин і вказував на необхідність дачі зерна постраждалим округам¹⁰, Червоній Армії та промисловим районам. На ввіз хліба з-за кордону держава піти не може, бо це шкодить золотому фондіві, та й свого хліба вистачить для наших потреб. Наша округа по хлібозаготівлі відстає проти інших округ, не дивлячись на те, що там врожай гірший, чим у нас. Постачання промислових товарів збільшиться, але повного забезпечення такими чекати не слід, бо це зараз неможливо. Треба стягати сільськогосподарський податок, страхплатежі і т. і., а також звернути

увагу на виконання контрактації. Треба зайнятися перевіркою заготовчого апарату, замінюючи непрацездатних, а також зайнятися перевіркою виконання контрактації. Треба покращити роз'яснювальну роботу по позиці, бо така (позиція) до цього часу посувається слабо.

Передня. Врожай деяких культур у нас в цьому році кращий, ніж в минулому році, але жито надзвичайно погане. Але, не дивлячись на це, план хлібозаготівлі треба виконати повністю. Директиви надані РПК та РВКом на місцях не виконуються. Помічається також байдуже ставлення партійців до хлібозаготівлі. Таке явище рішуче треба вижити. Коопероване населення повинно здавати хліб лише в кооперацію, а не продавати приватникам. Треба переводити кооперативні наради, де заслуховувати доповіді про хід хлібозаготівлі і надавати вказівки щодо поживлення цієї роботи. Питання з мірчуком треба остаточно вирішити, надавши певну кількість такого на кожен млин, бо є випадки симуляції з боку господарств млинів.

Гузь. Директиви і вказівки на місцях не виконуються, і методи, які надаються, не використовуються. Сільськогосподарський податок і різні платежі необхідно стягати, що посилить приток хліба. Недбайливо ставлячись до цього голів сільрад необхідно фракції РВК притягти до судової відповідальності. Треба посилити роз'яснючу роботу серед населення, особливо звернути увагу на купівлю позики на великі суми зажиточною частиною населення.

Лікштейн. На пробні обмолоти не треба звертати увагу, а треба брати врожай в загальному, і впадати в паніку відносно поганого врожаю тов. Передні не слід.

Міщенко. Сільрадам треба більше нажимати на стягнення податків з куркулів, що дасть більший приток хліба на ринок.

Динька. Помічається явище, що центральні органи погано регулюють ринок, і районна спілка, одержуючи, наприклад, чоботи по дешевій ціні, продає їх по такій ціні, як на ринкові, не дивлячись на те, що можна продати по дешевій ціні без збитків для районної спілки. На мануфактуру і другий крам націнка дуже велика.

Дорошенко. Треба провести боротьбу з провокаційними чутками, які розповсюджують спекулянти. Крам на 25% треба продавати за хліб. Кооперації провадять роботу дуже кволо, і при такій постановці роботи плану виконати неможливо. Недбайливо ставлячись до роботи по хлібозаготівлі треба віддати до суду. Треба також посилити реалізацію 2-ї позики індустріалізації.

Дем'яненко. Кооперації по деяких селах не відповідають своєму призначенню і не займаються питанням хлібозаготівлі. Сьогодні необхідно намітити методи для поживлення роботи кооперації в цьому напрямкові. Кооперуванню населення відляється зовсім мало уваги. Недбайливі правління кооперації треба притягти до відповідальності. В роботі сільрад теж маютьяся недоліки в переведенні хлібозаготівлі.

Охріменко. Успішне переведення міроприємств залежить від того, як ми будемо виправляти недоліки минулих років та враховувати досвід в роботі.

Антирадянський елемент веде провокаційну роботу і ми мало з ним боремось. Кооперативні товариства питанню виконання контрактації не придали належної уваги, роз'яснююча робота про завдання хлібозаготівлі проводиться слабо. Кооператори не цікавляться хлібозаготовчою роботою. Врожай хліба неважний, але це не загрожує голодом. Лишки хліба є і підуть на ринок, треба так зробити, щоб вони в кооперацію, а не приватнику. Можливості для виконання наряду є, але треба подолати, що маються в переведенні хлібозаготівлі, негайно виправляти. Стягнення сільськогосподарського податку і різних недоплат треба посилити і придати цьому належного значення. Позику треба продавати не лише в розстрочку, а й за готівку.

Ухвалили: резолюція до цього додається¹¹. [...]

Президія:

Певно: діловод РПК

Ткаленко

Протокол № 6

28 жовтня 1928 р.

Присутні члени: членів партії – 22 та кандидатів – 17.

Президія: Свириденко, Охріменко та представник ОПК Мартинюк.

Слухали: Доповідь тов. Мартинюка про правий уклон в Московській парт-організації.

Ухвалили: заслухавши доповідь тов. Мартинюка про правий уклон в Московській парторганізації, районні партзбори рахують, що тверде виконання рішень XV партійного з'їзду і останніх пленумів проходить в обставинах розвитку соціалістичного будівництва при наявності класової боротьби з боку дрібнобуржуазних елементів в державі, що вимагає від парторганізації твердого більшовицького партійного керівництва в переведенні пролетарської класової лінії, вести боротьбу з усіма уклонами та шатаннями, які будуть відхилитися від лінії партії, накресленої XV партійним з'їздом.

Районна парторганізація Ніжинського району засуджує правий опортуністичний уклон в лавах нашої партії, який не відрізняється від лівого троцкістського, що цей ухил намагається відхилитись від рішень XV-го партійного з'їзду.

Районна парторганізація цілком і єдинодушно приєднується до листа ЦК ВКП(б) до московської парторганізації і обіцяє підтримувати таку піддержку Центральному Комітету в боротьбі з опортуністичним ухилом.

Да здравствує ЦК та його ленінська лінія.

Слухали: відчитну доповідь Окрпаркому (тов. Мартинюк).

В суперечках:

Гузь. Робота і керівництво ОПК в цьому році колосальні, особливо в переведенні кампанії самообкладання, хлібозаготівлі, реалізації позик, господарчого будівництва і т. і. Зріст окружної парторганізації задовольняючий. Як подолати

в роботі є те, що мало звернути увагу на шляхобудівництво, бо зараз з влаштуванням шляхів справа обстоїть зовсім погано і є вимоги з боку селянства щодо покращення таких. Неправдива постановка роботи кооперації у відношенні постачання міста хлібом. Контрольній Комісії в відношенні виправлення поступків членів партії треба підходити більш суворо. Безробіття ліквідується слабо, надалі необхідно переглянути склад безробітних, бо є багато економічно небезпечних, які теж рахуються безробітними, а також посилати на роботу в першу чергу не маючих других засобів існування.

Мірошниченко. В роботі ОПК є і досягнення, і є недоліки, в відношенні самокритики є явища, що по відношенню критикуючих піднімають антагонізм і склоки. Кооперативні і заготовчі органи мало звертають увагу на постачання міста хлібом. Треба поставити питання про поширення хлібопечення, аби покращити постачання міста хлібом.

Передня. Доповідач мало зупинився на культурності в школах соцвиху та політосвітніх установах. Школи соцвиху знаходяться в кепському економічному стані, є недохват парт і т. і. І це не дає змоги провадити виховну роботу в належній мірі. Коштів на устаткування шкіл відпускається мало. Помічається неправдивий розподіл будівельного матеріалу між містом та селом, що шкодить будівництву на селі. Хати-читальні провадять свою роботу дуже слабо, кваліфікованих політосвітніх робітників немає і більшість завідуючими хатами-читальнями не відповідають своєму призначенню. На це ОПК треба звернути увагу. Медичні профшколи мало забезпечені партійним керівництвом і не помічають явища, що лікувальний персонал в лікарнях краще ухажують за непманами, а за селянами уход зовсім поганий. На це треба буде звернути увагу, подбавши про більший прийом до профшкіл робітників та селян, а також збільшити партійне керівництво.

Іллюхін. В переведенні господарчого будівництва є ряд перешкод, особливо на селі. При переведенні різних міроприємств, як землеустрій, колективізація на селі парторганізації мало звертають уваги на те, аби розбити намагання ворожого елемента перешкодити переведенню цих міроприємств. У нас до цього часу ще не має селянського будинку, а тому, завдяки маючій потребі в цьому, необхідно ОПК поставити питання про утворення такого.

Левінська. На роботі серед жінок доповідач зовсім мало зупинився, особливо, яку участь приймають жінки в радянській та громадській роботі, чи достатньо на селі ясел і т. і., необхідних для звільнення жінки від домашніх робіт. Треба особливу увагу звернути [на роботу] серед жінок на селі. На цих моментах доповідачу треба зупинитися в заключному слові. По відношенню популяризації революційної законності на селі ОПК нічого не проробив.

Свириденко. Явище опортунізму являється явищем загрозливим. В Московській парторганізації появилася правий уклон, котрий шкодить роботі партії по соціалістичному будівництву. З боку цих товаришів є недооцінка роботи партії в галузі господарчої роботи. Правий уклон суперечить лінії партії по постановам XV партійного з'їзду. Перед нами стоїть завдання боротьби з такими ук-

лонами і тими особами, які намагаються підірвати соціалістичне будівництво. Робота ОПК в цілому задовольняюча і політично витримана, але є також і недоліки, як в відношенні виробництва. Наприклад, виробництво возів подорожчало, чим селянство незадоволене і каже, що балачки про зниження цін zostались лише балачками, а на ділі не переводиться. Такі явища треба виживати. Постачання колгоспів тракторами та взагалі машинами слабе, не дивлячись на запити з боку колгоспів. Треба ОПК поставити питання перед вищими партійними органами про посилення машинного постачання. Контрольна Комісія не карає, а веде виховану роботу.

Дем'яненко. Доповідач по роботі КНС не зупинився і не сказав про наслідки перевірки соціального складу КНС та які перспективи роботи надалі. Вся робота на селі повинна йти за ініціативою КНС, як в галузі колективізації, так і в останніх галузях роботи на селі. Керівництво з боку вищих органів над роботою КНС слабе. В час переведення перевиборів рад треба спиратися на КНС, для чого необхідно провести гарну підготовчу роботу серед останніх.

Горлач. Партійне керівництво організаціями КНС слабе і робота прикріплених товаришів не перевіряється. Постанова АПВ ЦК КП(б)У про надання коштів на дитячу роботу не виконується, і ОПК, надавши по цьому поведі директиву, і не перевіряв її виконання.

Москаленко. Колгоспи машинами забезпечуються слабо, що не дає змоги розвитку господарства колгоспів. Треба надалі звернути увагу на своєчасне машинопостачання, бо до цього часу заявки колгоспів на машини не задоволені.

Броханда. Зв'язок шкіл соцвиху з округою слабкий і під час екскурсій учнів до міста навіть немає помешкання для ночівлі учнів. Кількість проведених відчинених¹² партзборів на селі дуже мала і це шкодить охопленню бідноти, а тому надалі на це необхідно звернути увагу, притягаючи на відчинені збори позапартійний актив.

Шельменко. Гальмувало роботу по хлібозаготівлі те, що кооперації не зуміли використати дефіцитний промисловий крам для збільшення хлібозаготівлі. В відношенні колективізації є досягнення по організації колективних об'єднань початкових форм, а тому надалі необхідно звернути увагу на перетворення їх у вищі форми колективних об'єднань, як комуни, артлі.

Жіноча робота на селі провадилася слабо, переведенню такої шкодить недохват на селі дитячих ясел. З правим ухилом треба рішуче боротися, проробив це питання на зборах осередків.

Охріменко. До того часу поки будуть перешкоди в роботі, будуть помічатися і нездорові уклони. Районні партзбори повинні виступити проти правого уклону і рішуче засудити такий. Робота серед КНС і бідноти провадиться слабо. Треба піднімати активність позапартійної бідноти проводячи у цьому напрямку повсякденну роботу, особливо зараз, в час перевиборів сільрад. Низові кооперації роботу по проведенню хлібозаготівлі провадять слабо, а провадять цю роботу безпосередньо адміністративні органи. Треба за адміністративними органами залишити керівництво, а не безпосередню заготівельну роботу, яку треба по-

класти виключно на кооперації, про що ОПК треба поставити питання перед сільськогосподарським союзом та районною спілкою. З самокритикою треба питання поставити руба, бо, наприклад, в окружному фінвідділі zostалися всі старі службовці, не підходящі для радянських установ, не дивлячись на шумиху в місцевій і центральній пресі. Таке явище підриває авторитет партії. На цей рік господарче будівництво треба покращити і регулювати постачання будівельного матеріалу. В місті з постачанням хліба є нерозбериха¹³. Треба врегулювати та налагодити постачання місцевого населення хлібом, вжити заходів до покращення роботи ЦРК в цьому напрямкові. Питанню розвитку рогатої худоби гарних пород треба вділяти більш уваги, бо справа скотарства займає значне місце в сільському господарстві Ніжинської округи. Треба також звернути увагу на якість роботи в сільськогосподарських об'єднаннях, особливо новостворених, аби такі розвивались та перетворювались в вищу форму сільськогосподарських об'єднань.

Ухвалили: для проробки резолюції скласти комісію з т.т. Мартинюка, Скрипки, Свириденка, Охріменка та Романенка.

Слухали: доповідь про переобрання Рад (тов. Свириденко).

В суперечках:

Мірошніченко. Наступна перевиборча кампанія не буде відрізнятися від попередніх. Наше завдання – перевірити роботу кожного члена сільради і непрацездатних треба повикидати з складу сільрад, а залишити в сільрадах тих, що проявили себе в час проведення минулих кампаній. Партійним і комсомольським осередкам та КНС треба зайнятися цим питанням, обговоривши попередньо кандидатури в сільради на кандидатів, які будуть висуватися куркульською частиною, і які до сільрад не підходять, треба зібрати компрометуючі матеріали і скомпрометувати їх так, щоб вони ніколи вже не попали в сільради.

Левинська. При переобранні сільрад намагатимуться звернути на свій бік жінку, як менш розвинену, аби вона голосувала за висунені ними кандидатури. Нам, навпаки, треба жінку перетягнути на свій бік, висуваючи кращих, працездатних жінок до складу сільрад.

Гузь. Кулацтво в час перевиборів намагається не провести в члени сільради тих товаришів, які проявили себе в час переведення кампанії, а тому партосередкам треба скупчити громадську думку бідності навколо дачі відсічі спробам куркулів в цьому напрямкові. Треба звернути увагу на постановку відчитів сільрад та РВК в усіх селах.

Іллюхін. З боку куркульської частини населення є вороже ставлення до активних робітників, які проводили минулі кампанії, і вони будуть намагатися не провести їх до членів сільрад. Треба скупчити навколо партійних і КСМ осередків весь актив, КНС та бідноту, зорганізував їх так, аби кулак не міг використати малописьменних бідняків для своїх цілей. Треба також слідкувати, аби не попали на збори позбавлені виборчих прав по суду, карний елемент.

Охріменко. Мета й завдання підготовчої роботи до перевиборів полягає в підборі працездатних членів сільрад та підготовки бідноти й середняцтва до

перевиборів. В час переобрань треба звернути увагу на відчутність сільрад та участі населення в відчитних зборах, а тому треба широко оповіщати населення про час зборів, особливо звернув увагу на участь в зборах жінок. Ревкомісії працювали слабо, треба поставити питання так, аби ревкомісії перевели ревізії і зробили відчити перед виборцями в напрямку виконання сільрадами наказу, наданого в час виборів, складанню списків виборів, треба звернути належну увагу, аби не попали до складу виборців небажані елементи. На втягнення в сільрад жінок теж треба звернути належну увагу, а також на роботу ЛКСМ серед молоді, аби така теж брала активну участь в перевиборах. Необхідно також подбати за повну явку виборців на перевибори. Сільради треба обрати бідняцько-середняцькі, аби не порушувати блоку бідняка з середняком.

Ухвалили: резолюція до цього додається¹⁴.

Президія:

Певно: діловод РПК

Ткаленко

Протокол № 7

11 листопада 1928 р.

Присутні: членів партії – 32, кандидатів – 17.

Президія: Свириденко, Охріменко, Левінська, Передня та представник ок-парткому тов. Райченко.

Слухали. Відчитну доповідну райпарткому (тов. Свириденко).

В суперечках:

Ведмідський. Кулаки на селі ведуть ворожу агітацію. З такими випадками треба боротися шляхом притягнення до цього сільрад і всіх організацій села, притягаючи винних в розповсюдженні чуток до відповідальності. Роботу серед жінок партосередки вели слабо, а тому в подальшому на цю роботу треба звертати належну увагу. В відношенні кредитування бідноти мала вестися роз'яснювальна робота, що надалі треба буде покращити. У багатьох партійців ще до цього часу маються в хатах ікони, це явище ненормальне, яке надалі треба рішуче вижити, бо воно підриває авторитет партійців серед населення.

Єсипенко. Недоліком хлібозаготівлі є недостача дефіцитного краму на селі, а також є випадки, що поступивший гарний крам кооператори ділять поміж себе, а поганіший крам продають пайщикам, через що є незадоволення з боку селянства. Партійцям-селянам необхідно всім вступати до колгоспів, бо коли такі не вступають, а агітують за це серед населення, то населення не довіряє балачкам і не гарно береться до колективізації.

Зоценко. Партосередки недбайливо відносилися до роботи серед позапартійного активу, на партзбори цей актив не притягався, а збори проходили замкнуто. Треба надалі звернути на це увагу і ставити на зборах осередків питання цікавлячи населення. РПК погано ставився до керівництва комсомольською роботою та ЮП, а тому наділі треба звертати більш уваги на жіночу роботу, а також на військову роботу та роботу громадських організацій.

Желада. У відношенні розповсюдження ворожим елементом різних провокаційних чуток треба кулакам давати відсіч в цьому, роз'яснюючи серед населення неправдивість цих чуток. Жіноча робота проходила слабо. Керівництво добровільними організаціями району майже відсутнє, через що і слабує робота цих організацій. На ці моменти треба в подальшому звернути увагу і вжити заходів до вижиття цих недоліків.

Левінська. Будова соціалізму без участі жінки не можлива, але до цього часу робота серед жінок переводиться зовсім слабо, і РПК не вділяв належної уваги цій роботі. Втягнення жінок до партії також слабе і за відчитний термін прийнята до кандидатів лише одна жінка. Надалі новообраному РПК прийде-ся звернути належну увагу на цю роботу, виділяючи на цю роботу гарно підготованих працездатних товаришів.

Шельменко. Жіноча робота слабує через те, що жінки слабо відвідують збори, а тому треба звернути увагу на утворення на селі дитячих ясель, аби звільнити жінку від домашньої роботи і дати змогу відвідувати делегатів збори і взагалі приймати участь в громадській роботі. Література в хатах-читальнях майже не використовується. Завідуючі хат-читальень проводять роботу слабо, через те, що не сплачується їх робота, а тому надалі треба звертати увагу на сплату зав[ідуючим] хат-читальень, аби покращити роботу таких.

Хлібозаготівля йде слабо через те, що партійці кволо переводять цю роботу. Робота кооперації в відношенні хлібозаготівлі слабує там, де голова правління позапартійний, а тому треба збільшити нажим на них з боку сільрад та РВК.

Динька. Робота райпарткомом пророблена велика. Директив осередкам надавалося достатня кількість. Робота гуртків при хатах-читальнях провадиться слабо через недбайливе відношення до роботи прикріплених партійців. Хлібозаготівля слабує через те, що на ринкові приватники платять за хліб дуже дорого, через що селяни везуть хліб на ринок, а не в кооперацію.

Фень. У слабому рості винні самі партосередки, що не виконували директив наданих з боку РПК, яких надавалося достатня кількість. До виявлення ворожого елементу осередки поставилися недбайливо. Виховна робота серед членів КНС проводиться погано. На ці моменти в подальшому прийде-ся звернути увагу.

Охріменко. Доповідач правдиво висвітлив всі позитивні і негативні моменти роботи РПК. Є випадки ворожої агітації з боку куркулів, які носять політичний характер. На це явище треба звернути серйозну увагу, виявляючи цих кулаків, присікаючи своєчасно їх ворожі дії, бо такі ворожі елементи активних провідників міроприємств партії підпалюють. Є партійці, що не викривають цих куркулів з боязні, що самого підпалять. Відносно зросту в кандидатській групі робота не провадилася, не дивлячись на те, що база зросту є, на що в подальшому треба буде звернути серйозну увагу.

Партійно-освітня робота провадиться слабо, а тому треба звернути належну увагу на зимове партнаванчання. Робота КНС слаба і, не дивлячись на перевірку соц[іального] складу, є ще такий небажаний елемент. Треба повсякденно звер-

тати увагу на цю роботу, уникаючи явища зросту за рахунок середняків, а ведучи зріст за рахунок неорганізованої бідноти. Антирелігійна робота в районі слабує. Треба звернути також увагу на те, аби у партійців в хатах не було ікон, бо таке явище до цього часу ще помічається, і воно підриває авторитет партійців. Роботі серед партійців-одиначок треба вділяти належну увагу на те, бо помічається відрив таких від осередків. Директив і вказівок по роботі ЛКСМ та ЮП з боку РПК було досить і не права т. Зоценко, що каже про слабе керівництво над роботою РК ЛКСМУ.

Гузь. Слабкість пар[тійної] учоби пояснюється недбайливим ставленням до цього партійців, і є такі партійці, що одержавши книжки навіть не розрізали їх. Партучобі шкодила також часта зміна зав[ідувачих] АПВ і те, що зав[ідувачий] АПВ весь час сидів по селах по переведенню кампанії. Надалі роботу серед жінок треба поживити, використавши для цієї роботи жінок-партійців. Треба добитись аби всі партійці-селяне пішли в колгоспи.

Райченко. Робота райпарткомом переведена задовільно, і лінія була правдива, й робота йшла по лінії накресленій вищими партійними органами. Вказівок по всіх галузях роботи РПК давав досить. Як видно з виступів, слабує культурно-освітня робота. Антирелігійна робота і робота добровільних організацій теж слабкі. Це пояснюється відсутністю системи в роботі по цій галузі. До роботи громадських організацій треба притягти позапартійні маси, особливо позапартійний актив, бо самі осередки зробити нічого [не можуть]. На це треба звернути належну увагу й налагодить роботу громадських організацій, залишивши керівництво за партосередками. Роботу серед бідноти треба покращити, ведучи серед такої виховану роботу через громадські організації. На роботу серед батрацтва треба звернути особливу увагу, бо така до цього часу теж слабувала.

Романенко. Райпаркому треба краще перевіряти протоколи осередків та вживати по них заходи до ізжиття ненормальних явищ, що помічаються в роботі, а також треба поставити питання перед сільськогосподарським районним союзом та держторгом про кращий підбор заготовчого кооперативного апарату на ст. Крути, бо з боку маючих заготовачів помічаються зловживання.

[...]

Президія.

Певно: діловод РПК

Ткаленко

[...]

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 45 арк. 1–31.
Копія. Машинопис.*

¹ Не публікується.

² Не публікується.

³ Об'єднаний пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) за участі членів Центральної ревізійної комісії проходив 6–11 квітня 1928 р. Пленум обговорив питання хлібозаготівлі поточного року й організації хлібозаготівельної кампанії на 1928–1929 рр., доповідь комісії політбюро про заходи щодо ліквідації недоліків виявлених під час «шахтинської справи», план роботи

політбюро і пленуму ЦК ВКП(б) на 1928 р. Й. Сталін виступив з доповіддю щодо інформації комісії політбюро ЦК ВКП(б) і був обраний до складу комісії для остаточного редагування резолюції про «шахтинську справу» та практичних заходів по боротьбі з недоліками господарського будівництва». Пленум ухвалив окрему постанову про щорічні відрядження членів ЦК, Президії ЦКК та інших керівних працівників на місця для посилення боротьби з «недоліками місцевої роботи».

⁴ Йдеться про «Справу контрреволюційної організації інженерів та техніків, що працювали в кам'яновугільній промисловості СРСР». Це був один із перших сфабрикованих відкритих судових процесів над «шкідниками» у вугільній промисловості Шахтинського району Донбасу. Він проходив 18 травня – 6 липня 1928 р. у Москві. Підсудним інженерам та керівникам вугільних підприємств інкримінували «контрреволюційну змову», «колосальну шкідницьку роботу, спрямовану на руйнування вугільного господарства», яка начебто одночасно здійснювалася на користь кількох держав – Польщі, Франції та Німеччини. Див.: *Экономическая контрреволюция в Донбассе (итоги шахтинского дела). Статьи и документы.* – М.: Юридическое изд-во, 1928. – 306 с.; *Реабілітовані історією. Донецька область.* – Донецьк, 2004. – Кн. 1. – 648 с.; *Шахтинский процесс 1928 г.: подготовка, проведение, итоги: в 2 кн.* – М.: РОССПЭН, 2010. – Кн. 1. – 975 с.; 2012. – Кн. 2. – 1087 с.

⁵ XV з'їзд ВКП(б) відбувся 2–19 грудня 1927 р., проголосив курс на колективізацію сільського господарства та пріоритет державного плану над ринком. У доповіді Й. Сталін наголосив на наступній формулі: наші плани – це не плани-прогнози, а плани-директиви. З'їзд накреслив надзвичайно високий – 19% щорічний – приріст промислової продукції. Під час розробки першого п'ятирічного плану на 1928–1933 рр. директивні темпи зросли ще більше, посилюючи розбалансованість народного господарства.

⁶ Не публікується.

⁷ Не публікується.

⁸ Не публікується.

⁹ Не публікується.

¹⁰ Йдеться про голодування населення південних округів УСРР. Див.: *Гриневич Л.В. «Прийняли скорочення постачання другорядних споживачів...»: Хлібозаготівельні кампанії і голод 1928–1929 рр. в Україні // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідом. збір. наук. праць.* – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – Вип. 10. – С. 208–234; *Акунін О. Голод 1928–1929 рр. в південному регіоні України: злам стереотипів // Емінак.* – 2009. – № 1–4(4). – С. 58–68.

¹¹ Не публікується.

¹² Так у тексті. Вірогідно «відкритих».

¹³ Так у тексті.

¹⁴ Не публікується.

№ 3

Витяг із звіту Чернігівського окружного КП(б)У про настрої населення за період з жовтня 1927 року по жовтень 1928 року

[Не раніше 1 листопада 1928 р.]

[...] ПОЛІТ[ИЧНИЙ] СТАН ОКРУГИ.

Вище зазначено, що Чернігівська округа є переважно округою сільськогосподарською з недостатньо розвиненою промисловістю. Невеликий склад парторганізації й не зовсім задовольняючий її соціальний склад, слабе охоплення партійним впливом мас при великій наявності засміченості округи антирадянськими елементами (більше, ніж 2000 ч.) потребують особливого напруження й глибини при переведенні основних заходів партії і радянської влади з боку всіх керуючих партійних, радянських, профспілкових організацій округи.

За останні півріччя основними питаннями, навколо яких скупчувалася увага й настрої усіх кіл населення, як міста, так і села було: хлібозаготівлі, самообкладання, позика, землеустрій, колективізація, продовольчі та товарні труднощі, закон про сільськогосподарський податок, міжнародний стан СРСР та небезпека війни й вирішення липневого пленуму ОПК.

Настрої робітників.

На настрої робітників головним чином впливає питання зарплатні, норми вироблення. Крім того, мали відповідний вплив і ті кампанії, які переводилися на селі. Нові норми вироблення у 1928 р. встановлювалися не на всіх підприємствах, але й цей частковий перегляд норм вироблення потяг за собою низку непорозумінь. Були випадки, коли на деяких підприємствах непорозуміння переростали в серйозні конфлікти (спілка РЗЛ Остер – для вантажників були встановлені непомірні високі норми вироблення при низькій розцінці, що давало нелегкий заробіток). На ґрунті незадоволення цим виник конфлікт, який прийняв характер стихійного страйку. Так, «1 травня»¹ було обурення робітників з приводу встановлення високих норм, а також і тим, що колективний договір складався кабінетним порядком, без участі робітників (несвоєчасна виплата зарплатні теж негативно відбилася на настрої робітників). Були випадки, коли незадоволення цим переходило в конфлікт (будівля мосту, цегельня № 1, «Жовтневий молот»). Серед сезонних робітників помічалася незадоволення цими підрахунками, які відраховувалися з утримання на різні організації, з приводу чого були заяви.

Щодо впливу на робітників кампаній, які проводилися на селі, то великий вплив, безумовно, має хлібозаготівля. Серед деякої незначної частини робітників були навіть антирадянські балачки. (Сновськ, залізниця). У загальному ж, після роз'яснення про значіння хлібозаготівлі настрої змінюється в кращий бік.

Проведення реалізації позики індустріалізації (I та II) зустрічає співчуття серед переважної більшості робітників.

Міжнародне становище СРСР викликало низку балачок про війну; паніки серед робітників не спостерігалось. Є серйозне ставлення до питань оборони країни, є тяга до покращення підвищення військових знань.

Шахтинський процес обговорювався дуже жваво на всіх колективах. У виступах робітники вимагали суворої кари шкідникам. Були й балачки про те, що менше треба довіряти спеціалістам.

Необхідно зазначити, що після липневого пленуму ОПК піднялася активність робітників. Вони широко взяли участь у проведенні самокритики й критики, після тих практичних заходів, які було переведено ОПК, помічається ліквідація тих настроїв, які були викликані перекручуванням партійної лінії з боку окремих керуючих товаришів.

Настрій селян.

Період переведення основних господарчих кампаній характеризувався загостренням класової боротьби на селі й підвищенням активності всіх кіл населення, проявлення різкого озлоблення на адресу партії та Радвлади з боку кулацької-заможної частини й антирадянського елементу. Також було виявлено незадоволення з боку частини середняцтва й окремих бідняків. Це незадоволення виникло на ґрунті перекручування методів при переведенні даних кампаній.

Необхідно зазначити, що завдяки кваліфікації масової роботи, невміння низки товаришів, сільськими організаціями та РВК правильно реагувати на настрої села й згладжувати помилки, вище зазначене незадоволення й наші помилки вміло використовувалися кулацькими та антирадянськими елементами. Це ускладнило проведення кампаній і відповідним чином відбилося на проведенні весінньої посівної кампанії.

Місяці липень, червень та серпень, в зв'язку з тим, що селянство було зайнято польовими роботами, характеризується зниженням активності бідняцько-середняцьких мас. У той же час [цей період характеризується] неослабною активністю кулацько-заможних елементів по використанню наших помилок і слабих місць у роботі наших організацій та установ (Городня, Ріпки і т. п.). В цей час помічаються з боку цих елементів попитки підризу наших міроприємств (колективізація, землеустрій, сільськогосподарський податок і т. п.)

Розповсюдження невірних чуток про війну, голод і т. п., як серед відсталих кіл населення, так і в листах до червоноармійців на лагерні збори. За останній час мають місце окремі факти терору по відношенню [до] окремих сільських активістів (Лукашівка Олишівського р-ну, убито голову сільради Беліча). Завдяки труднощам у задоволенні бідності продовольством і неправильної роботи в окремих районах по розподілу кредитів і зерна, а також нечуткість районного і сільського активу до потреб бідняцько-батрацької частини села з боку окремих бідняків мається незадоволення. При слабкому обліку цих незадоволень місцевими організаціями, куркульство й антирадянські елементи використовують ці настрої.

Інтелігенція.

В кожній прослойці інтелігенції (вчительства, агрономів, землемірів і т. і.) є різні групи – пасивні, лояльно настроєні до Радвлади й скрито ворожі. Найбільш характерні та більш міцні кола інтелігенції на селі – це вчительство.

Учительство на селі розподіляється на дві групи: 1) вороже настроєні, що бачать у наших труднощах неминучий кінець Радвлади, ухиляються від громадської роботи, підтримують заможні кола села, іноді проводячи агітацію проти Радвлади (Остер); 2) друга група – лояльна, приймає участь у громадській роботі, підтримує заходи Радвлади, бере взагалі участь у переведенні кампаній (це яскраво видно в с. Дроздівка Куликівського р-ну).

Заходи, що проводяться на селі, викликали серед значної частини службовців масу балачок, які, нарешті, зводилися до балачок про війну. Були балачки, що селян обирають, що вернулися знову до методи військового комунізму. Господарчі труднощі викликали низку балачок про те, що утримання не задовольняє, що відповідальні робітники, які здебільшого складаються з євреїв, одержують велике утримання, на ґрунті чого були випадки проявлення антисемітизму.

Взагалі, ті групи інтелігенції, які ворожо настроєні проти Радвлади, в усіх труднощах бачать початок кінця Радвлади.

Особливо необхідно зупинитися на тих настроях, які формувалися навколо загрози війни, і, окремо, навколо Київських маневрів, [які] нещодавно проходили. Куркулі ведуть агітацію, що війна вже розпочалася, що треба вести боротьбу з міроприємствами Радвлади. [Так, у] Городнянському р-ні с. Автуничі зібралася група кулаків в кількості 20 чол. і обговорювала питання про необхідність у випадку війни розігнати представників влади і обрати старшину).

Куркульство рішуче виступає проти заходів влади, особливо в частині землеустрою, колективізації і т.п. Поруч із цим, куркульство і, в низці випадків, середняки закупають сіль, мануфактуру й т. п.

Є випадки активної підтримки куркульством карного елемента, що спрямовує його дії проти керівників села. В останній час є випадки підпалу бідноти (Березна, Ріпки, Любеч).

При цьому необхідно відмітити, що період липень, червень, серпень, м-ці характеризується відносно загально задовольняючим політичним станом округи й задовольняючі настрої основної маси робочих, бідняків та середняків.

Бандитизм, уголовщина, хуліганство.

У звітному періоді на території округи політичного бандитизму не помічалось, а має місце лише дрібний карний бандитизм. По окрузі здебільшого мали місце такі злочини: крадіжки (кваліфіковані та прості), підпали, конокрадіжки, вбивства, розбої та пограбування.

За останній час помічаються випадки індивідуального терору антирадянських елементів проти представників влади на селі. Показником у цьому відношенні є справа Беліча (Лукашівка Олишівського р-ну). Перед початком звітного періоду на території округи оперувало лише одне бандитське групування Ступака-Зайця кількістю 5 чол.

У звітному періоді ліквідовано 24 карних групувань та шайок, затримано бандитів та по підозрінню в бандитизмі 229 чол. Притягнуто до карної відповідальності за злочин, по яких необхідно пристосування розшукових дій – 2197 чол., за інші злочини притягнуто до карної відповідальності – 3281 чол.[...]

Всього головних видів злочинів за 1927/1928 рр. було заявлено 3112 і розкрито – 1471, себто 47%. За 1926–1927 рр. головних видів злочинів було зареєстровано 3724, розкрито – 1722, себто 46%. Всього злочинів за 1927/1928 рр. було зареєстровано 6502, за 1926/1927 рр. було зареєстровано злочинів 7507. У кооперації за 1927/1928 рр. було зареєстровано 41 випадок і розкрито 17, за 1926/1927 рр. крадіжок та пограбувань у кооперації зареєстровано 44 і розкрито 25. Вбивства представників влади і членів КП(б)У та ЛКСМУ за 1927/1928 рр. було 13 і розкрито 10. За 1926–1927 рр. було 24, а розкрито – 17. Надіслано справ до Окремої наради при ДПУ УСРР² на осіб, що призначені до адміністративного виселення, на 1927/1928 рр. – 83, з яких розглянуто 6 і клопотань по адміністративному виселенню задоволено по 33 справах, 47 справ окремою нарадою ще не розглянуто. У провадженні окрміліції на осіб, що призначені до адміністративного виселення 25 справ.

Релігійний рух та антирелігійна пропаганда округи.

Майже вся антирелігійна пропаганда скупчувалася протягом останнього року в руках «Спілки безвірників»³, яка почала своє існування з жовтня 1927 року. Інші організації, маючи на увазі, головним чином, профспілки та КСМ, майже ніякої антирелігійної роботи не проводили.

У грудні м-ці 1927 р. було складено першу округову конференцію Спілки Безвірників, на якій було обрано постійну округову раду Спілки Безвірників. До цього часу спілкою засновано по окрузі 43 осередки, з них 20 – у місті Чернігів, та останні по селах та райцентрах. По всіх цих осередках налічується 2100 членів.

Спілка Безвірників, поруч із іншими організаціями, провела облік антирелігійної літератури по окрузі, який показав, що ні установи, ні організації зовсім не забезпечені антирелігійною літературою. По районних бібліотеках є найбільш як по 20–30 антирелігійних брошур. В самому м. Чернігів невеличкі відділи антирелігійної літератури є при бібліотеці ІНО, Робосі та при бібліотеках АПК ОПК.

За останні півроку значно збільшилася передплата на періодичну антирелігійну літературу. У той час, як 1 січня 1928 р. через контору «Комуніст» записувалася газета «Безбожник» – 30 прим., журнал «Безвірник» – 30 прим., журнал «Антирелігіозник» – 5 прим., журнал «Безбожник» – 2 прим. Тепер випускається газета «Безбожник» – 75 прим., журнал «Безвірник» – 25 прим., журнал «Антирелігіозник» – 22 прим., «Безбожник у станка» – 12 прим., журнал «Безбожник» – 55 прим.

Протягом звітного періоду вивчалася релігійний рух по окрузі. Вивчено матеріали щодо церковних угруповань і сектантства, обстежено 1 сектантську общину, вивчено матеріальний стан духівництва по всій окрузі. Населення витрачає майже 400.000 крб. на духівництво та церкви. Окружна рада СБ також виявила [значну] кількість населення, що й досі перебуває під впливом релігії і що вже стало на безвірницький шлях. За підрахунками Ради в м. Чернігів є

зараз до 75% населення, а на селі до 25%, що порвали з релігією й фактично нічого не мають з церквою. Релігійного населення нараховується на селі до 75%, а в Чернігові – до 25–30%.

За останній час розпочато роботу серед учителів і по школах.

На низці вчительських конференцій було зачитано доповідь про антирелігійне виховання дітей. Відношення вчительства до антирелігійної роботи ще не досить свідоме.

За останні півроку пропагандисти-антирелігійники прочитали до 50 доповідей на різні теми.

В м. Чернігів при Окружній раді проводив свою роботу антирелігійний семінар у кількості 40 чол.

Матеріальної бази для проведення антирелігійної роботи СБ майже ніякої. [...]

У К Р А Ї Н І З А Ц І Я .

У справі українізації по окрузі є деякі досягнення: українізували при допомозі курсів української мови, більш-менш, учителів соцвиху, збільшилася I категорія за рахунок II та III-ої, але ці досягнення не доказують, що зі справою українізації ми просовуємось вперед. Коли прийняти до уваги те, що з I категорії при перевірці безпосередньо переходять до 3, або коли зауважити, що деякі установи не тільки ведуть розмови в апараті з відвідувачами російською мовою, але й навіть діловодство переводять ще до деякої міри російською мовою.

Протягом цього року підлягало перевірці знання української мови 4069 чол.: від 72 установ м. Чернігів – 2392 службовця, від 9 районів – 826 службовців та вчительства з 9 районів, що його пропущено через курси окружкому – 851 чол. В такий спосіб стан українізації характеризується такими даними:

	I кат.	%%	II кат.	%%	III кат.	%%	З них технічні робітн.	%%	Не з'явил.	%%	Всього:
Міські співробітники	469	19,6	630	26,75	258	60,75	584	24,48	451	18,19	2392
Районні робітники	37	43	255	31,57	250	29,9	42	4,39	242	29,8	826
Окружні курси	169	–	256	–	5	–	–	–	–	–	430
Районні вчителі	88		294	–	39	–	–	–	–	–	421
	763		1435		552		626		693		4069

Особи, що не з'явилися до перевірки, головним чином, є партійці та комсомольці. Крім цього, працювало 52 групи українізації, з них 11 груп округово-державних, що містились в установах та підприємствах і вмщали в себе – 1205 осіб. З цих груп закінчило роботу 464 і не закінчило 559. Кваліть роботи курсів пояснюється неправильною постановкою організації педагогічних процесів. [...]

Нар[одное] образование и поли[тико-]просветит[ельская] работа⁴.

[...] Условия сложились так, что русским и украинским школам достались помещения старых гимназий, более-менее благоустроенные. В эти школы большая тяга детей наиболее обеспеченных родителей, поэтому школы все время увеличивают свои спецсредства. В то же время еврейские школы начали создаваться лишь после Октябрьской революции, ничего не унаследовали, бедно все время выглядят и пополняются, в значительной степени, детьми городской бедноты и деклассированных разоренных элементов, поэтому и спецсредства ничтожны и, как результат, нет тяги детей в эти школы.

Положение, таким образом, чуть ли не увековечивается: с одной стороны, русские и украинские школы улучшаются в благосостоянии, а с другой – еврейские школы находятся на одном уровне. Необходимо в корне изменить это положение, ведь совершенно недопустимым является тот факт, когда при 23-тысячном еврейском населении округа, еврейские школы охватывают лишь 0,5 тысяч еврейских детей, а остальные еврейские школьники учатся в украинских и русских школах.

Улучшение материального положения еврейских школ, несомненно, изменит это. Такое положение показала Черниговская еврейская семилетка, увеличив значительно количество учеников, когда ей в этом году село предоставило хорошее помещение. Достижением за прошлый год в линии наробразов нужно отметить организацию вечерних его рабочих курсов и создание еврейского рабочего клуба в г. Чернигов. Организацией еврейского клуба создавалась возможность обслуживания членов профсоюзов на их родном языке. Клуб работает удовлетворительно и количество его членов все время растет, но отсутствует подходящее помещение.

Антисемитизм.

Безусловным фактом является рост антисемитизма по нашему округу. Антисемитизм силен не только в мещанских слоях населения, но также среди части рабочих партийцев и комсомольцев. Причины роста антисемитизма кроются, прежде всего, в экономической неустойчивости некоторых слоев населения, недовольства на почве безработицы в городе и деревне, очередях и дефицита на предметы широкого потребления. Недовольства вызываемые отмеченными фактами, умело направляется контрреволюционными элементами в сторону вражды еврейскому народу и косвенно – к Соввласти, так как открыто выступать против власти трудно. Часть партийцев и комсомольцев, находясь в мелкобуржуазном окружении, бессознательно поддаются антисемитским настроениям, не подозревая, что они являются в данном случае слепым орудием в руках более умной и хитрой, чем они, контрреволюции. Антисемитизм встречается иногда в оголенном, незамаскированном виде, часто открыто-погромном. Наиболее всего бывает он в скрытом для плохого наблюдателя виде. Среди партийцев он большей частью носит скрытый, на первый взгляд, невинный характер, но встречается антисемитизм явный. Вот несколько фактов и случаев антисемитизма среди беспартийных, коммунистов, а также

реагирование на это ячеек. При посылке на работу студенты в ссоре ругали друг друга «жидом», комсомольцы дразнили евреев «жидами». При назначении лектора спрашивали: «А може, вона жидівка?» (ячейка ИНО). «В комсомолі находяться всі жидаи». (Рабочие клинкерного завода).

Постоянное обращение в цехах – «жид», «нос», разговорчики в цехах – «клуб находится у жидов», «бригада на жидов». Из кроватного цеха уволено 3 еврея и оставлены менее способные русские. Один рабочий ткнул еврея-комсомольца ножом. (Завод «Октябрьский молот»). Все приведенное взято из материалов обследования городской организации.

На пленуме ОПК был задан вопрос: «Не было бы лучше при приеме на работу установить для евреев процентную норму».

Имелись случаи избиения евреев школьников, продавцу-еврею в кооперативной лавке заведующим (коммунист) было запрещено отвечать евреям покупателям на еврейском языке. (Сновск) Заведующий школой укрывает и покровительствует явной антисемитке. (Городня)

Нужно отметить, что, как правило большинство наших ячеек безразлично относятся к вопросу об антисемитизме. При обследовании городских ячеек 14 ячеек этим вопросом вовсе не интересовались. Характерно, что, приводя факты антисемитизма по некоторым ячейкам, товарищи тут же отмечают, что «ячейка на это не реагирует». Ряд партийных ответработников, как бы это на первый взгляд не казалось странным, отрицает наличие антисемитизма. [...]

[без підпису]

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 140, арк. 34–37, 65, 70–71.
Копія. Машинопис.*

¹ Так у тексті.

² Особлива нарада при ОДПУ СРСР та Особлива нарада при колегії ДПУ УСРР (1924–1934 рр.) були утворені відповідно до затвердженого ЦВК СРСР 28 березня 1924 р. Положення про права ОДПУ щодо адміністративних заслань, висилок і ув'язнень у таборах. Перебрали функції Особливої комісії з питань адміністративної висилки при НКВС РСФРР і НКВС УСРР, що діяли впродовж 1922–1924 рр. Особлива нарада при ОДПУ складалася із 3 членів колегії цього відомства. Мала виключне право ув'язнювати строком до 3 років в таборах, висилати в межах СРСР або за кордон осіб, причетних до контрреволюційної діяльності, шпигунства та інших держаних злочинів; підозрюваних у контрабанді чи незаконному переході кордону; фальшивомонетників, щодо яких не було достатніх підстав для притягнення їх до суду; спекулянтів валютою та дорогоцінними металами. Винесення постанов про висилку мало відбуватися у присутності представника прокурорського нагляду, який міг призупинити постанови та оскаржити їх до Президії ЦВК СРСР. Особлива нарада при ОДПУ СРСР періодично звітувала про свою діяльність перед Президією ЦВК СРСР. Особлива нарада при колегії ДПУ УСРР утворена у складі голови ДПУ та 2 членів колегії. Права наради обмежувалися висилкою лише в межах республіки, їй надавалося виключне право висилки підозрюваних у причетності до бандитизму, грабежів, розбою; осіб без певних занять (шулерів, аферистів, торгівців наркотиками, спекулянтів чорної біржі; утримувачів будинків розпусти тощо); осіб, які раніше мали дві судимості або чотири приводи до правоохоронних органів за підозрою у вчиненні майнових злочинів або посяганні на особу та її гідність (хуліганство, звідництво та ін.). Особлива нарада при ДПУ УСРР звітувала про свою діяльність перед ВУЦВК та ОДПУ СРСР.

³ *Спілка войовничих безвірників України* (до 1929 р. – *Спілка безвірників України*) – республіканський філіал масової антирелігійної організації «Союзу войовничих безбожників СРСР (у 1925–1929 рр. «Союз Безбожников СССР»). Була створена у 1927 р. Перший з'їзд відбувся у 1928 р. Знаходилася під безпосереднім керівництвом Агітаційно-пропагандистського відділу КП(б)У. Осередки СВБ України організували масову антирелігійну роботу, включно з атеїстичною агітацією і пропагандою, висміювали і цькували духовенство і віруючих, ініціювали закриття храмів і монастирів, нищення ікон, церковних книг тощо. Друкований орган – журнал «Безвірник» (1925–1935 рр.) та газета «Войовничий Безвірник» (1929–1935 рр.). З 1947 р. майно та кадри було передано у розпорядження республіканського Товариства для поширення політичних та наукових знань.

⁴ Так у тексті. Частина звіту була надрукована російською мовою.

№ 4

Статистична довідка Інформвідділу ДПУ УСРР про терористичні прояви в УСРР

[Не раніше 29 листопада 1928 р.]

Всього по Україні с января по 29 ноября 1928 г. зафиксировано случаев террора 351.

Кривая террористических проявлений в первой половине 1928 г. достигает наивысшей точки – в мае и июне месяце доходя до 36 случаев, в мае – 30, 6 – июне.

Начало второго полугодия 1928 г. характеризуются резким снижением террористических проявлений (в июне месяце 6 фактов). Октябрь и ноябрь месяцы вновь дают резкий рост террористических актов: октябрь – 38, ноябрь – 46.

О распределении случаев террора по округам мы располагаем данными с 1 мая 1928 г., рисующими следующую картину:

	[Округ]	[Количество случаев]
1	Киевский	45
2	Черниговский	43
3	Полтавский	14
4	Запорожский	12
5	Артемковский	12
6	Одесский	10
7	Шевченковский	9
8	Каменецкий	9
9	Винницкий	9
10	Харьковский	7
11	Мариупольский	7
12	Мелитопольский	7
13	Днепропетровский	6
14	Прилуцкий	6
15	Волынский	6
16	Проскуровский	6

17	Уманский	5
18	Шепетовский	5
19	Нежинский	4
20	Сталинский	4
21	Старобельский	4
22	Роменский	3
23	Купянский	3
24	Первомайский	3
25	Николаевский	3
26	Херсонский	3
27	Луганский	2
28	Лубенский	2
29	Изюмский	2
30	АМССР	2
31	Зиновьевский	2
32	Кременчугский	1
33	Глуховский	1
34	Сумской	1
35	Конотопский	1
36	Бердичевский	1

Классификация террористических проявлений по отдельным видам по данным на октябрь и ноябрь месяцы 1928 г. представляет следующую картину:

	Октябрь	Ноябрь
Убийства	6	7
Покушения на убийства	9	18
Поджогов	7	11
Ранений	3	5
Избиений	7	1
Угроз	6	3
Политхулиганство	38	46

Для сравнения приводим цифры террористических проявлений за 1927 г. и октябрь-ноябрь 1928 г.:

Весь 1927 г.	Количество	Октябрь-ноябрь 1928 г.
Убийства	25	13
Покушения на убийства	26	27
Поджогов	18	18
Ранений, избиений, угроз, политхулиганства	104	26

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2800, арк. 203–204.
Незавірена копія. Машинопис.*

№ 5

Витяг із доповідної записки секретаря Городнянського райкому КП(б)У секретарю Чернігівського окружкому КП(б)У про типові виступи під час обрання делегатів на жіночі з'їзди

[Не раніше 1 грудня 1928 р.]

[...]

IV. Треба зазначити, що делегатські збори проходять з зацікавленістю в селах, де їх не було до цього часу. В селах, де раніш були делегатські збори, зараз робота проходить з меншою зацікавленістю, бо нового активу жінок мало.

Характерні виступи на загальних зборах при переобранні жіночиделегаток.

с. Дроздовиця.

Тов. Куліш. Мало звертають уваги на вдів і примушують виконувати громадські обов'язки, коли приходиться в хаті кидати малих дітей та йти на громадську роботу.

Тов. Куцяя. Весною була постанова на загальних зборах, щоб безлошадним колективно обробляти землю, але ж приходиться здавати і досі землю в оренду куркулям.

Гребеннік М. Треба втягнути жінок в гурток «Геть неписьменність».

с. Вихвостів.

Тов. Бугрімова. Не має часу ходити на збори, треба прясти. Бідності на селі тяжко живеться. Через прядиво жінка не може бути вільна, брати участь в громадських організаціях, треба гарну механізовану прялку. Немає краму в кооперації та не дають бідності, окрім як за хліб, великий пай в кооперації. На мірошників великий податок, а це все тягарем лягає на плечі родини, бо мірошник набавляє ціну за промис[лові товари].

с. Хоробичі.

Тов. Толочко. Найбільш треба звернути увагу на ліквідацію неписьменності та на підбор гарного складу делегаток, бо жінки не хочуть ходити на збори, тому що делегатки не користуються авторитетом.[...]

Секретар РПК

[підпис нерозбірливий]

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 156, арк. 13–16.
Оригінал. Машинопис.*

№ 6

Витяг із зведення редакції «Крестьянской газеты», підготовленого на основі селянських листів, отриманих у грудні 1928 року – січні 1929 року

[Не раніше лютого 1929 р.]

[...] УССР, Глуховський округ, Н.Северський район, м. Гремяч, Мига Н.Н.

В м. Гремяч в 1928 г. проходило землеустройство. Началось оно еще в 1925 г., но наше кулачье старалось всеми силами сорвать землеустройство. По борьбе

с землеустройством выделилась группа кулаков во главе с жандармом П. Трусевичем и с офицером Бондаренко. В период землеустройства эта группа вела агитацию среди крестьян и всеми силами старалась утягивать массы середняков в свое общество. В это общество кулаки принимали только зажиточных крестьян, и наше общество раскололось, кулаки отошли от бедноты и не согласились мерять землю. Под теплым крылышком жандарма группа кулаков устраивает подпольные собрания в оврагах и в кулацких домах и ставит себе главным вопросом не дать бедноте лучшую землю. Но наша беднота не испугалась кулацких намерений и под руководством партии начала землеустраиваться. Кулаки же всякими своими выходками начинают вредить общественным работникам. Горят гумна общественных уполномоченных, убивают лошадей незаможников и срывают хлебозаготовки. Наши же окружные органы ничего к этим вредителям не применяют. Нельзя так оставлять кулацкие группы, создавшие по борьбе с Советской властью. Надо разбить их теплое гнездышко, свитое жандармом Трусевичем. [...]

*ГАРФ, ф. 1235, оп. 140, д. 1139, л. 65–75.
Копія. Машинопис.*

Опуб.: Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939. Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т. 1. Май 1927 – ноябрь 1929 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. — М.:РОССПЭН, 1999. — С. 540.

№ 7

Доповідна записка завідуючого оргвідділом Ніжинського окружкому КП(б)У Ганжи про настрої селянства в умовах посівної кампанії

11 квітня 1929 р.

1. ПІДГОТОВЧА РОБОТА.

РПК багато приділили уваги питанню переведення весняної посівкампанії. Деякі РПК з грудня м-ця розпочали підготовчу роботу до посівної кампанії. З початку це питання стояло на РПК, а потім на районових нарадах та зібраннях партійних і комсомольських організацій. Підготовча робота полягала в складанні планів посівної кампанії та в переведенні агітаційно-роз'яснювальної роботи, скупуючи¹ громадськість навколо питання посівкампанії, підвищення врожайності та усупільнення сільського господарства на основі вирішень XV партійного з'їзду та послідуєчих постанов пленумів ЦК КП(б)У та ВКП(б). Остаточний перелом в роботі розпочався між 21/III та після пленуму ОПК.

УЧАСТЬ ПАРТОСЕРЕДКІВ У ПОСІВ КАМΠΑНІЇ.

Партосередки своєчасно роботу весняної посівкампанії поставили першорядною, а також збільшено керівництво в порівнянні з минулою посівкампанією.

Завчасно переведена пояснююча робота серед партійної маси та громадських організацій, а також серед громадянства. В цілому партосередки жваво ставляться до питання посівкампанії, підвищення врожайності, колективізації

та контрактації, надаючи серйозності цій роботі, виносять постанови про обов'язкове виконання плану посівкампанії.

Поруч з цим, є деякі нездорові моменти з боку деяких окремих партійців, недооцінка міроприємств, стимулюючих піднесення врожайності, та по відношенню [до] усупільнення сільського господарства. От як приклад:

ПЛИСЕЦЬКИЙ РАЙОН: член партії по питанню колективізації висловлювався: «Колективізація – це засіб закабалення». В тому ж районі декілька партійців не вступили до СОЗ та один з них, аби запобігти колективізації записався на хутір.

ІЧЕНСЬКИЙ РАЙОН: член партії, настроений антиколективно, висловлювався: «Членам партії слід вести своє індивідуальне господарство та будувати будинки по декілька кімнат наприклад для других».

КОЗЕЛЕЦЬКИЙ РАЙОН: член партії в часи перевиборів до рад відмовився внести додаток до наказу «Про всебічне сприяння СОЗ», антиколективно настроений, плентається в хвості куркулів.

В тому ж районі голова сільради, партієць та уповноважений від РПК не уважно поставилися до посівної кампанії, не вжили ніяких заходів до переведення зерноочистки, внаслідок чого зерноочистка переводиться кволо.

НОСІВСЬКИЙ РАЙОН: член партії, перебуваючи в СОЗ, недбайливо ставився до роботи, не цікавився щодо зміцнення його, а навпаки, переводив розклад і, врешті-решт, вибув з нього, опісля чого СОЗ розпався.

В цьому ж районі член партії затаїв 5 га землі, має господарство середняцьке, а в колектив не йде.

Ці моменти зле відбиваються на роботі по перебудові сільського господарства і оточуюче селянство реагує на такі явища.

СТАВЛЕННЯ БІДНОТИ ТА СЕРЕДНЯЦТВА.

Питання посівної кампанії достатньо популяризовано серед бідноти та середняцтва, внаслідок чого останні зрозуміли завдання партії в справі розвитку сільського господарства та його перебудови. Біднота й середняцтво йде на зустріч всім міроприємствам, зв'язаним з посівною кампанією.

Між тим, є деякі окремі нездорові настрої з боку бідноти. От як наприклад:

ВЕРКІВСЬКИЙ РАЙОН: бідняк по питанню колективізації висловлюється: «Колективізація вигідна тільки державі, а тому держава й переслідує цю мету, бо з колективу легше забирати лишки хліба, а хто буде в колективі, той нічого не буде мати». Той же бідняк висловлюється: «Як у колективі не працюй, то все ж таки жид буде більш мати».

НІЖИНСЬКИЙ РАЙОН: на зібранні громади по питанню колективізації та посівної кампанії, бідняк, бувший червоний партизан виступив проти колективізації, висловлюючись: «Нас обдурюють, переводять колективізацію, а хліба не дають» і тут же демонстративно повернув свій партизанський квиток.

СТАВЛЕННЯ ДО ПОСІВНОЇ КАМПАНІЙ КУРКУЛЬСТВА.

Питання посівної кампанії та заходи партії щодо підвищення врожайності та перебудови сільського господарства, куркульством обмірковується всебічно.

Також, як і в попередній роботі (перевибори рад), так і в роботі щодо посівної кампанії куркульство намагається всіляко перешкодити і вишукати для цього різні методи.

Наведемо деякі яскраві характерні моменти:

БОБРОВИЦЬКИЙ РАЙОН: першого дня, коли розпочалася зерноочистка куркулі, зібравшись ввечері в куркуля (де містилися зерноочисні машини), влаштували вечірку-пьянку, де обговорювали заходи, аби перешкодити в роботі по очистці посівного матеріалу. Внаслідок чого, на ранок машини були попсовані й ремні (паси) покрадені. Таким шляхом затрималася на декілька днів робота.

В тому ж районі куркулі переводять агітацію проти зерноочистки: «Радвлда на кожному кроці обдурює селян, вводить зерноочистку, аби таким шляхом виявити лишки, щоб потім забрати». Першого дня куркулі, зібравшись у дворі, де провадилася зерноочистка, іронічно висловлювалися: «Раніше не чистили та й хліб їли, а тепер підводять паніку, примушують чистити зерно і, врешті, голодні й босі»; «Тепер держава хоче останню шкіру здерти»; «Нічого не будеш робить, очистиш зерно і одержиш 200 пудів з десятини»; «Не слід переводити зерноочистку, бо підвищення врожайності, а разом і підвищення сільськогосподарського податку не тільки на заможних, а і на середняків».

КОЗЕЛЕЦЬКИЙ РАЙОН: опісля організації СОЗ жінки, зібравшись біля колодязя, побили жінку члена СОЗ, викрикуючи: «Оце тобі комунія». В тому ж селі куркульство загрожувало вбити голову СОЗ та вчителя, що приймав активну участь в організації СОЗ. Цей випадок каже за те, що куркульство використовує жінок в перешкоді по колективізації.

В цьому ж районі куркульство агітує: «Колективізація – це кріпацтво».

ІЧЕНСЬКИЙ РАЙОН: куркулі, зібравшись, вели таку розмову: «Не слід підвищувати врожайність, бо буде великий податок, з нас здеруть останню шкіру, нам заможним господарям прийдеться зробити одне – опуститися зовсім, пахати тільки для себе, бо сільське господарство розвивати при існуванні радвлди неможливо».

МРИНСЬКИЙ РАЙОН: куркулі кажуть: «Радвлда вже не знає, що робить, примушують перечищати зерно, а потім збільшать податок». Внаслідок куркульської агітації по деяких селах зерноочистка хромає.

НОСІВСЬКИЙ РАЙОН: куркулі агітують проти колективізації: «Комуна – це засіб для експлуатації, в комуні краще забирати хліб, ніж в індивідуальних господарствах». В цьому ж районі міцний середняк відмовився від 4-х гектарів землі, мотивуючи, ніби боїться експертного оподаткування.

Цей випадок характерний, на який слід своєчасно реагувати.

НІЖИНСЬКИЙ РАЙОН: куркулі с. Липів Ріг проводили агітацію, аби пошкодити в роботі і зерноочистки: «Нас обдурюють, хочуть виявити лишки, щоб потім забрати». Між тим, самі цікавляться зерноочисткою і потайцем везуть перечищати в сусідні села, а також перечищають дома.

КОЗЕЛЕЦЬКИЙ РАЙОН: Корнієвська земгромада по питанню контрактації ви-несла таку постанову: «Відхилити контрактацію культур, що намічено по Корнієвській земгромаді, як непотрібне нам міроприємство радвлди». Цей випа-

док характерний і каже за те, що куркульська частина проводить уперту роботу, впливаючи на бідноту та середняцтво, також те, що керівництво з боку сільради відсутнє.

СТАВЛЕННЯ АГРОНОМІЇ?

Спостерігається з боку деякої частини агрономії ліквідаційний настрій та недооцінка методів роботи партії по питанню посівної кампанії та підвищенню врожайності. От як вони висловлюються: «Партія неправдиво поставилася до питання підвищення врожайності через те, що до цієї роботи [залучені] маси, учительство, робітників, громадські організації і т. інш. На думку агрономії, цю роботу слід доручити лише агрономії». Також є деякі нездорові моменти з боку інших земельних робітників, от як наприклад:

КОБИЗЬКИЙ РАЙОН: землевпорядник на зборах машиново-тракторного товариства не радив землевпорядкуватися машининово-тракторному товариству, а також на зборах Олександрівської земгромади загострював думку про те, що власне господарство вигідніше за колективне.

Веркіївський район: ветлікар проводить агітацію проти колективізації, розповсюджуючи чутки, ніби комуни скрізь розпадаються, що такі нежитьові, приводить деякі приклади з інших округ.

НЕДОЛІКИ В РОБОТІ ПОСІВНИХ КОМІСІЙ.

Сільські посівні комісії, здебільшого, кульгають на організаційний бік роботи посівної кампанії. Через що, вноситься деяка плутанина та незадоволення громадянства.

КОЗЕЛЕЦЬКИЙ РАЙОН: Козелецька селищна посівна комісія оповістила населення про те, аби везли посів матеріал на зерноочисний пункт. Селянство на вказаний час прибуло, а трієр несправний. Отже, селянство примушено було повернутись без ніяких наслідків.

Навіть деякі бідняки, що не мають свого тягла, привезли зерно самотужки й теж повезли назад, нарікаючи на посівну комісію.

В тому ж районі садово-городнє товариство (м. Козелець) помістило декілька сотень пудів картоплі в помешканні непристосованому [для зберігання]. Внаслідок чого, картопля померзла.

В деяких районах трапляються випадки, коли сповіщають про зерноочистку на той день, в який зерноочисний пункт не працює, цим викликають плутанину та підрив в роботі.

ПОЗИТИВНИЙ БІК ПОСІВНИХ КОМІСІЙ.

Мринський район: посівна комісія с. Зруб жваво поставилася до роботи по посівній кампанії, встановили трієр та змійку, селянство йде назустріч всім заходам, що зв'язані з підвищенням врожайності. Селяни висловлюються: «Дійсно в цьому році можливо чекати на підвищення врожайності».

КОЗЕЛЕЦЬКИЙ РАЙОН: Берлозька посівна комісія своєчасно склала план посівної кампанії, яким охопила всі необхідні моменти, як то: скільки слід перелічити зерна, протруїти, скільки потрібно землі під контрактацію різних культур

й т. інш. Сколочена громадська думка навколо питання підвищення врожайності. Населення ставиться гарно, є тяга до посіву свого зерна рядовими сівалками. За ініціативою громадянства винесена постанова, аби осіб, що не перечислять свого посівного матеріалу притягувати до судової відповідальності, як за підрив посівної кампанії.

ПЛИСЕЦЬКИЙ РАЙОН: в с. Загорівка за ініціативою посівної комісії в помешканні, де містилися зерноочисні машини устаткували опалення, що дало змогу і в час холодної погоди проводити зерноочистку.

НИЖИНСЬКИЙ РАЙОН: у с. Липів Ріг за ініціативою громадянства бідноти та середняцтва ухвалено «добитись, аби обов'язково устаткувати зерноочисний та протравний пункт, придбати тріер й інші машини».

НЕДОЛІКИ В КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ.

У справі колективізації спостерігаються деякі факти неправдивої постановки, тобто утворення «штучних» колективних об'єднань. От як наприклад:

ПЛИСЕЦЬКИЙ ТА НОСІВСЬКИЙ РАЙОНИ: Утворивши 3–4 колективних об'єднань, РЗВ дає розпорядження організувати обов'язково артіль. Так, наприклад, у с. Івангород (Плисецький р-н) т-во СОЗ складається з 113 дворів, 650 гект. землі, члени котрого довідавшись про те, що т-во СОЗ буде переведено на статут артілі, почали продавати коней, мов, щоб не усупільнили, маються і інші випадки.

КОЗЕЛЕЦЬКИЙ РАЙОН: комуна «Червоний Сад» організована з 1924 р., але весь час мається нездоровий внутрішній стан і не являється певним показником, а навпаки, обстановка в комуні зле відбивається на організації нових колективних об'єднань, всі нездорові моменти впливають на оточуюче селянство.

У низці районів спостерігаються випадки, коли РВК не створюють належних умов для роботи агрономам-колективізаторам, [відсутні] засоби пересування, планове керівництво їх роботою й іншої моральної підтримки.

Підсумовуючи попередній стан руху посівної кампанії, слід відмітити, що недостатньо мається перелому і директиви ОПК по питанню поширення засіву, підняттю врожайності, усупільненню сільського господарства й т. інше, ще й досі не преломлюються та не охопили селянські маси.

Треба підкреслити, що агромінімум пророблений недостатньо та вузько популяризовано положення про сільськогосподарський податок, що стимулює піднесення розвитку сільського господарства, поширенню засівної площі, тощо.

Виробничі наради, як чинник підняття врожайності, не набули певної установки в своїй роботі, навіть по деяких селах зовсім не організовано. Також є колективні об'єднання, де не утворено виробничих нарад і члени об'єднання не втягуються в практичну роботу.

Організація КНС ще недостатньо втягнута в роботу та не веде перебудову сільського господарства, не має цікавості в змаганні в кращому переведенні посівної кампанії.

Організації ЛКСМУ не досить здійснюють гасло ЦК ВЛКСМ «В похід за врожай»³.

Парторганізаціям, відповідним радянським, ЛКСМУ та кооперативним органам слід віддати максимум енергії, аби успішно перевести посівну кампанію.

Зав[ідує] Орг[анізаційним] відділом ОПК [підпис] ГАНЖА

Зав[ідує] Інформ[аційним] відділом ОПК [підпис] ШЕВЧЕНКО

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-45, оп. 1, спр. 47, арк. 8–11.
Оригінал. Машинопис.*

¹ Так у тексті. Вірогідно «об'єднуючи».

² Вірогідно йдеться про фахівців сільськогосподарського виробництва.

³ Сподівання на комсомольські осередки, як «рушійну силу» більшовицького реформування сільського господарства, не завжди виправдовувалися. Зокрема, секретар Городнянського райкому КП(б)У в річному звіті за 1928 р. писав про «хворобливі явища» в осередках ЛКСМУ: «По городу: 1) Член ЛКСМ ячейки кустарей участвовал в бесплатной выпечке мацы для еврейской пасхи, устраиваемой еврейской религиозной общиной, чем способствовал обеспечению евреев мацей.

2) Помещенные 3 статьи в стенгазете ячейки профшколы на еврейском языке были сорваны, как выявлено – сделано на почве антисемитизма.

3) Член ЛКСМУ ячейки служащих находится под судом за пьянство и изнасилование девушки.

По селу: 1) Хреновская ячейка: секретарь ячейки присужден за хулиганство к 6-ти м-цам условно. По мнению секретаря ячейки, из личных переговоров с ним, дело вышло из-за спора по вопросу о самообложении. Вообще комсомолец энергичный, хороший общественник.

2) Андреевская ячейка: после выявления дела сельсовета при выезде для обследования секретарь ячейки сказал, что о некоторых фактах знали, но боялись возбуждать дела.

3) Ст. Руднянская ячейка: в выявлении дела сельсовета участия не принимало, хотя ячейка как таковая молодая – организована лишь в феврале 1928 года.

4) Из ячеек Камка, П. Рудня, Солонька: (откуда есть сведения) по 1–2 комсомольца из ячейки поговели.

5) В ячейке Хотуничи: в дни пасхи половина комсомольцев пьяны были». *Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 153, арк. 263.*

№ 8

Витяг з інформаційного листа секретаря Чернігівського окружкому КП(б)У П. Масленка ЦК КП(б)У про настрої населення округу

18 червня 1929 р.

[...]

в) Хід бойкоту.

Категоричні директиви з боку ОПК щодо бойкоту куркуля, зосередження навколо цього громадської думки дали свої наслідки. Кооперативні організації, торговельні організації та установи стали на шлях рішучого бойкоту куркуля, зосередивши думку громадськості.

Ось що повідомляють РПК про хід бойкоту: «У селі Єліне Сновського району бойкот куркуля набув особливої уваги як з боку організацій, так і бідняцько-середняцького населення, і в день, коли організували «червону валку», бойкотовані куркулі почали вносити зернопродукти – 15–20 пудів». Бойкот куркуля впливає на останнього, і як повідомляє Березенський РПК куркулі поступово починають вносити до кооперативів лишки, хоча і не повністю.

Як повідомляють з Остерського району, частина бойкотованих зразу з занесенням їх на «чорну дошку» як нездатчиків, вносять свої лишки, тоді як відверто ворожа частина категорично відмовляється від внесення.

Любецький РПК повідомляв, що куркулі, відмовляючись від здачі хліба, заявляють: «Лодирям не давали і давати не будемо, ідіть забирайте самі, що у мене є». Такі випадки маємо в Сновському районі, і кожен район подає низку фактів, стверджуючих активні виступи куркулів проти бойкоту¹.

г) Ставлення окремих шарів населення до хлібозаготівлі та настроїв останніх.

БІДНОТА. Майже всі райони округи повідомляють про те, що біднота енергійно підтримує заходи щодо посилення хлібозаготівлі: обговорюючи плани хлібозаготівлі, списки бойкотованих, організовано бере участь у червоних обозах.

Майже всі райони округи повідомляють про те, що біднота, особливо бідняцький актив, вимагають примусової «викачки» хліба від куркулів. І як окремі випадки є незадоволення бідноти хлібозаготівлею. Свої незадоволення біднота формулює так: «Від куркуля хліб заберуть, а тоді не буде і бідноті чого купити». Є випадки, коли біднота задобрена куркулями, виступає активно захищати бойкотованих куркулів, купляючи їм крам у кооперативах, виступаючи на зборах проти будь-якого бойкоту.

В окремих випадках куркулі ведуть роботу щодо задобрення бідноти, допомагаючи їм матеріально (Городнянський р-н).

СЕРЕДНЯЦТВО. Середняцька частина села в основній масі настрою задовільного і вкупі з біднотою підтримує заходи бойкоту куркуля і, зокрема, заходів щодо підсилення хлібозаготівлі. У «червоних валках» середняцтво приймає участь, вносячи свої лишки. При обговоренні списків бойкотованих, середняцтво активно захищає лінію щодо бойкоту, і наміри куркулів, що використовують карно-хуліганські елементи, зірвати збори активу, чи збори населення, де обговорюються списки бойкотованих, не мають успіху. У деяких випадках середняцтво ставиться пасивно до міроприємств, і особливо в питанні бойкоту куркуля (не голосування на зборах і т. д.), а подекуди є поодинокі випадки підтримки куркуля з боку середняків. Треба відзначити, що негативне ставлення середняцтва до хлібозаготівлі є там, де недосить розгорнуто роз'яснюючу роботу.

КУРКУЛЬСТВО. Майже по всіх селах маємо активні ворожі виступи з боку куркульства. У Ріпкінському р-ні бойкотовано біля 400 заможного-куркульських господарств. По окремих селах цього ж району куркулі організуються, ставлячи «ультиматум» колективним товариствам про зняття бойкоту, тоді вони здадуть лишки. Такі ж випадки маємо і в Остерському р-ні.

У Сновському р-ні куркулі намагалися натравлювати на уповноваженого від району селян, пускаючи слухи про те, що в других селах уже повигонили всіх уповноважених, нам теж треба [так] зробити.

У Козлянському районі бойкотовані куркулі вимагають повернення паю з кооперації, уперто відмовляючись здавати хліб. Куркульська частина іноді використовує хуліганів для тероризування сільського активу. В селі Свинопухи Ріпкінського р-ну у час переведення хлібозаготівлі хулігани-бойкотовані побили голову сіль СТВ.

У селі Буянки того-ж району куркуль Яценко Кирило збирав збори у себе, де обговорювалися питання боротьби з активом села.

У селі Булахів Остерського р-ну п'яні куркулі побили голову колективного товариства, напавши на нього в час розклейки списків бойкотованих.

д) Участь партійних осередків та осередків КСМ.

Партосередки в основному вжили своєчасно заходів щодо поживлення роботи по хлібозаготівлі, і особливо радянського та кооперативного апарату на селі, та організували своєчасно думку мас навколо цього питання. Але разом із піднесенням уваги до хлібозаготівлі, ми мали окремі випадки, припущені окремими партійцями недбайливого ставлення до роботи. Так, в Остерському районі уповноважений від РВК член партії Дем'янець боявся організувати бойкот куркуля: «Голова сільради села Галків Любецького р-ну, член партії заявив: «Ніхто нічого не дає і давати нічого, я не можу грабити мірошників». Природно, хлібозаготівлі не проводилися. Голова кооперативу та голова РайКНС члени партії в тому ж районі заявили: «Дайте нам дозвіл, так ми у два дні зуміємо виконати завдання». У той час, коли з боку цих товаришів не вживалося заходів скористати всі можливості, що ними можна підсилити хлібозаготівлю». (Політ-лист Секретаря РПК).

Також маємо випадки, коли осередки майже нічого не вживали щодо підсилення хлібозаготівлі: Городищенський осередок Борзенського району не розглядав питання про хлібозаготівлі, а звідсіля, кволо працювали в цьому напрямку сільрада, колективне товариство та інші організації. У селі ж Городище мається біля 100 господарств, що мають значні лишки хліба та картоплі.

Деякі комсомольські осередки, зокрема комсомольці, проявляють кволу участь у поживленні хлібозаготовки. Серед комсомольців маємо низку хвостиських настроїв, а іноді і співчуття бойкотованим, в окремих випадках допомогу бойкотованим купівлею краму (Олишівський район).

Не дивлячись на опір куркуля, проведення пояснюючої роботи щодо проведення бойкоту куркуля, організації навколо нього громадської думки, дало можливість, хоч незначно поживити хлібозаготівлі, але треба визнати, що переводима робота за старими методами (нових методів у нашій окрузі як не заготовчим, не дозволили), потрібних наслідків не дала і дати не могли, по відношенню до куркуля потрібні «чрезвичайні заходи». [...]

ІІ. ПРОЯВИ АНТИСЕМІТИЗМУ ТА БОРТЬБА З НИМИ.

Останніх 3 місяці в місті Чернігів було виявлено 2 випадки антисемітизму. Але один з них набирив особливої ваги, оскільки носієм антисемітизму являєть-

ся член партії. І останній був скерований на травлю єврейки-комсомолки. Ці два випадки мали місце на курсах кооперативного активу та в молодшому концентрі ІНО. В останньому випадкові носіями антисемітизму являлися антирадянські елементи та перебуваючи під їх впливом декілька студентів.

Характеристика випадків антисемітизму.

а) У січні м-ці цього року до їдальні кооперативних курсів на [посаду] вбиральниці надіслала Біржа праці комсомолку-єврейку Зеленкоз. З перших днів її роботи проти неї озброїлись останні робітники їдальні – Хведусь та Людендорф на чолі з економкою, членом партії Кислою. Перші сварки та тенденційні зауваження перейшли в травлю Зеленкоз. Обзиваючи Зеленкоз «жидівською мордою», група Кислої утворила таке становище, що Зеленкоз намагалася втратити собі життя². Взнавши про такі наміри Зеленкоз, Кисла, аби позбутися Зеленкоз, намагалася відправити її в психіатричну лікарню, і при відмовленні Зеленкоз їхати в лікарню (бо вона була здорова), Кисла намагалася силою відвезти її, і тільки тому, що Кислої ніхто не підтримав з її заходами, намір Кислої не вдався. Кислу з групою було притягнуто до карної відповідальності і навколо справи було створено громадську думку. Справа розглядалася Окрсудом у показовому порядку. Суд засудив Кислу на 1 рік ув'язнення та Людендорф на 1 рік умовно, ОКК Кислу з партії виключила.

б) У Чернігівському ІНО на факультеті комплексників у гуртожитку в одній кімнаті серед групи студентів був один студент-єврей Чернявський. В цій же кімнаті оселився і студент Троїцький син попа, що з перших же днів зустрічі з Чернявським розпочав глузуватися з Чернявського. Перші прояви антисемітизму полягали в тому, що питаючи Чернявського «Де столиця України», показуючи на мапу й на відповідь Чернявського, що це Харків, Троїцький казав: «А може жидівська мордо ось де», показуючи на Бердичів. Після глузування з Чернявського, як єврея, під підтримку всієї кімнати були випадки знущання, що полягали в нанесенні побоїв та інше.

За антисемітизм у цьому випадкові притягнуто до карної відповідальності 5 осіб, з них 2 комсомольці. Справу розглянуто в відкритому судовому засіданні. Антисемітів засуджено на такі строки: керівників, 2 чоловіки, по 1¹/₂ роки ув'язнення, 2 – на 1 рік, 1 – на 6 місяців. Крім того, перших двох позбавлено виборчих прав після відбуття кари на 1 рік.

Біля справи антисемітизму зосереджено громадську думку, а особливо студентів учбових закладів.

Громадська думка.

Як у першому, так і другому випадкові прояв антисемітизму робітничої маси Чернігівщини, колективи службовців та студентство, висловлюючи своє обурення, засудили носіїв антисемітизму, вимагаючи в своїх постановках жорстокої кари антисемітам.

III. АНТИПАСХАЛЬНА КАМПАНІЯ.

Підготовка до переведення проти пасхальної кампанії.

Увагу організації щодо переведення проти пасхальної кампанії було зосереджено і остання була скерована до переведення пояснюючої роботи об'єд-

нання безвірницьких лав, популяризації завдань, що стоять перед безвірницьким рухом та організації громадсько-корисної роботи як у місті, так і на селі (лекції, бесіди, гасла, плакати, вистави, концерти, карнавали, допомога бідноті організацією громадської запашки полів бідноти, посадка лісу, скверів, будівлення та об'єднання пожежних обозів, праця на підприємствах і т. і.) Для характеристики якості проведеної роботи треба розділити місто з селом, бо і умови переведення оточення цього вимагають³. Як по місту, так і на селі було заздалегідь питання проведення проти пасхальної кампанії пророблено на громадських організаціях, складені конкретні плани переведення, але треба відмітити, що підготовка по селу і в деякій частині в місті була недостатня, професійні організації не звернули достатньої уваги щодо участі у проведенні проти пасхальної кампанії. В той час як художньо кампанія обслуговувалася задовільно. Партійним супроводом кампанія була забезпечена. Партосередки та комсомольські осередки, де є безвірницькі осередки, були керівниками й приймали безпосередню участь у переведенні кампанії.

МІСТО. Парторганізацією, радою безвірників та профспілками було переведено дві наради, на яких обговорювались питання форм та методів проведення кампанії, календар проведення проти пасхальної кампанії.

На передодні великодня було по клубах, червоних кутках, на зборах робітників прочитано 80 лекцій антивеликодневого змісту. Вночі з 4 на 5/V було переведено антирелігійну демонстрацію і майже всю ніч по вулицях демонструвалися кінокартини, по клубах було влаштовано художні вечори, скористовано всі гучномовці-радіо. 5-го травня було улаштовано антивеликодній карнавал та культурну гулянку. Всі ці міроприємства притягли дуже багато людства як організованого, так і неорганізованого. Така ж художньо-масова робота була переведена в містах: Сновськ, Березна, Добрянка, Городня та Остер.

В СЕЛІ. Підготовча робота на селі, як і саме проведення кампанії не набуло тої масовості та жвавості, що мали в місті. Але все таки цього року ми маємо значні досягнення, маємо поживалення роботи сільбудинків та хат-читалень, з одного боку, також жваву участь безвірницьких осередків у цій роботі. Майже по всіх селах, де є сільбудинки та хати-читальні було улаштовано лекції, художні вечори, культурні гулянки і т. і. розваги. Біля 50 населених пунктів було обслуговано кінокартинами протирелігійного змісту, використано радіогучномовці.

Ставлення мас до підготовчої та проти великодньої кампанії.

РОБІТНИЦТВО. Частина підприємств працювала під час великодніх свят без перебою і треба відзначити ставлення робітництва до роботи. Святкування великодня частково відбілося на будівельних роботах, де працюють робітники, пов'язані із сільським господарством. Вони не виходили на працю 3–5 днів (будівництво електростанції, клінкерні заводи і т. д.).

БІДНОТА ТА НАЙМИЦТВО. Підходячи до характеристики наймицтва та бідноти в час підготовчої та переведення проти великодньої кампанії, можна навести такий приклад, що його повідомляє Городнянський РПК: «В селі Великий Листвен Городнянського р-ну був даний дозвіл відкрити церкву групі куркулів, що

біля року була закрита. Вся біднота, за окремими одиницями, обурено протестували проти цього, організувавши навколо себе середняцтво села».

СЕРЕДНЯЦТВО подекуди підтримувало бідноту (Великий Листвен), але у більшій мірі реагувало пасивно або негативно на виступ безвірницьких осередків. Але організованих виступів проти проводимої кампанії з боку середняцтва не було.

КУРКУЛІ. Пожвавлення протирелігійної роботи, безумовно, привело до пожвавлення роботи куркульсько-непмановської частини, і особливо духівництва. Навіть був випадок терористичних актів. У селі Хотівля Городнянського р-ну куркулі вбили комсомольця, що переводив протирелігійну роботу. У тому ж районі в селі Жевідь під керівництвом дяка була організована група жінок, що вимагала повернення попу будинку, що [в] нього відібрали для культурних потреб села. Також саме в цьому районі розгорнута жвава робота церковників проти відібрання церкви та синагоги.

У с. Леніівка Березенського р-ну в час проведення вчителем роботи в школі зайшли до школи декілька куркулів і, зайшовши в клас, привітались «Христос Воскрес», вчитель відповів їм :»Здравствуйте», після такої відповіді («Здравствуйте»), куркулі вчинили дебош і побили вчителя. У цьому ж районі куркулі виступали проти радіофікації сіл району.

Наслідки переведеної роботи.

Показателями проводимої роботи є наслідки, що їх досягли за час переведення кампанії.

а) Протягом противеликодньої кампанії закрито 1 синагогу, зібрано 3000 підписів на закриття трьох церков у місті Чернігів. Організована робота про відібрання 2 церков у Добрянському р-ні, синагоги та церкви в Городнянському р-ні, і зараз цей матеріал оформляється.

б) Протягом антивеликодньої роботи значно зросли безвірницькі осередки та кількісно членство. За період підготовчої роботи та противеликодньої кампанії зорганізовано нових осередків т-ва «Безвірників» – 22, кількісно організація зросла на 2000 членів.

Секретар ОПК	[підпис]	МАСЛЕНКО ⁴
Зав[ідує]чий] Інформвіддлом	[підпис]	САЧЕНКО

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 156, арк. 41–46.
Оригінал. Машинопис.*

¹ Про «бойкот куркулів» секретар Городнянського райкому КП(б)У доповідав секретарю Чернігівського окружкому ще 30 травня 1929 р.: «[...]. Робота по хлібозаготівлі розгортатися почала з 20 травня ц. р. По всім сільрадам були надіслані районні уповноважені, які на місцях провели пленуми сільрад, наради сільського активу, або збори КНС, де інформували про стан і завдання хлібозаготівлі і нові методи (бойкот куркуля). Були по всім селам складені списки бойкотованих – через ці наради. А там, де вони були, по кооперативах переглянуті і вивішені на прилюдних місцях. Були переведені «червоні обози», але значних наслідків вони не дали. Кожного з бойкотованих викликали потім до Сільрад і ставили йому вимогу внести на протязі 2–3 днів призначену йому суму хліба та картоплі, роз'яснюючи наслідки не здачі хліба.

По всій кооперації в районі запроваджена система видачі будь-якого краму виключно по відмітках по пайових книжках або окремих довідках сільради, що такий то громадянин не бойкотований. Списки бойкотованих, крім того, надсилалися в ближчі колективні товариства. [...] Настрій окремих груп.

Куркулі зайняли в більшості вижидуючу позицію і ждуть, що з цього буде. Багато сподівається на те, що нічого серйозного з цього не вийде. І майже всі приходять до сільради і говорять, що хліба у них нема. Частина просить зменшити призначену суму або замінити хліб картоплею. Менша ж, більш одверта частина, заявляє в приватних розмовах з своїми односільчанами, що бойкот для них нічого не вартий, бо продавши хліб на приватному ринкові в 6 раз дорожче, він має змогу дорожче платити за крам приватникові і він буде навіть з баришем, а деякі навіть підсміються з бойкоту. Були окремі випадки, але їх поки що зареєстровано мало, що бідняк купував крам по своїй книжці для бойкотованих (Великий Листвен, Андріївка, Городня). З північної частини району бойкотовані їдуть в Гомельщину, де бойкот не провадиться і купують там крам. Останніми днями помічається, що незначна частина куркулів починає везти хліб до кооперації, але не повністю і зараз же починає просить зняти бойкот.

На місцях дана установа, аби бойкот не знищать, поки не вивезуть всієї суми. Ставлення середняків і бідноти до хлібозаготівлі цілком позитивні, і більшість заготовленого за цей час хліба і картоплі здана не бойкотованими. Але бували випадки, коли на зборах бідноти бідняки говорили приблизно так: «Коли заберете хліб у куркуля, то нам зовсім ніде буде взяти хліба». Нам не дають [хліба] і в зв'язку з незабезпеченням бідноти хлібом почувається серйозне незадоволення. Багато говорять, що ми сидимо без хліба, і нам не допомагають. Крім того, впливає на бідноту нерівномірний розподіл хліба. У той час як Ваганичі заможне село Добрянського району одержало 30 пудів хліба, Лемешівка бідняцьке село одержало тільки 12 пудів. Про це селянство знає і біднота не задоволена.

У Хоробичах залізничних селян не бойкотували. Говорять, що коли б на хліб була базарна ціна, то куркулі б повезли хліб до кооперації, а по такий ціні не повезуть. Іноді говорять так: «Нащо бойкотувати, коли є, то він і сам привезе» ([селянин] Жовідь). «Бідняк голодний, а тому приймати участі в бойкоті не буду», говорить член КНС Смяч. В тому ж селі бідняк говорить: «Навіщо ви нам про юг кажете, коли у нас у самих юг, або коли позабираєте хліб, то де купить бідняк?» (там же). Багато селян на зборах висловлюють думку, що при існуванні приватників бойкот нічого не дасть. Ті куркулі, що мають дітей в школах або службовців, бояться, аби дітей не викинули зі школи або посади, і це впливає, коли їх пристрашить. Ця група перша, між іншим, починає здавати хліб.

У Тупичеві куркулі одверто насміхаються з бойкоту. Приклад: приходять до кооперації і з посмішкою просить продайте хоч за копійку олівець. Або: «Обсіємось і коли залишиться, то може продамо». Помічається, що коли обговорюється справа с бойкотами на узькому активі, то виявлення злісних нездатників хліба більш-менш нормальне. Адже на більш широких зборах, особливо в присутності бойкотованих, основна маса бідноти в більшості мовчить, а куркулі та їхні прибічники в деяких випадках намагаються підвести під бойкот середняків, а то й бідняків з метою дискредитувати саму роботу (с. Хоробичі).

Бідняки в більшості говорять, що бойкотом нічого не вдієш, [треба] окремі, більш рішучі заходи на зразок минулого року. Поскільки бойкотовані мають запаси краму, частина зв'язана з приватним ринком, задача ними хліба на протязі ближчих днів не розв'яжеться. Вони будуть в основній масі вижидать ще деякий час. Помічається, що і останній час в кооперації починає зменшуватися попит на крам, бо бойкотований куркуль поки ще хліба в кооперацію не везе, а у бідняка та почасти середняка хліба й грошей або нема, або мало. Приклад, Тупичівське КТ за 6 днів ледве вторгувало 500 карб.,

щоб виплатити борг. Останній час вивіз картоплі і хліба до залізничних станцій налагоджений. Секретар РПК [підпис]. Окружний уповноважений РПК [підпис]». Див.: *Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 156, арк. 39–39 зв.*

² Так у тексті.

³ Так у тексті.

⁴ *Масленко П. Ф.* (1890–1937) – член партії з 1917 р. У 1929–1930 рр. – секретар Чернігівського окружкому КП(б)У, з липня 1932 р. – секретар Луганського міськкому КП(б)У, згодом секретар Донецького обкому КП(б)У. У листопаді 1927 – серпні 1937 рр. – член ЦК КП(б)У. Заарештований у 1937 р. Розстріляний.

№ 9

Запитання червоноармійців Ніжинського гарнізону після лекції про рішення XI Всеукраїнського¹ та V Всесоюзного² з'їздів рад

21 червня 1929 р.

1. Тов. партийцы, очень Вы обижаєте крестьян, но это Вы сами себя бьете по носу. Вы знаете то, что Вы поддерживали свой авторитет и на Вас все крестьяне смотрят так, как на противника. Так что, кто у вас был из крестьян примерный и оброблял культурно землю, а сейчас вы их повинищували, то вы хотя и не думаете, что это вы изделали хорошо. Но это не правильно, потому что кто из вас держав на свете хлеба, а вы их заставляете только сеять для себя. Так что, кто за вас стоял, то уже и тот говорит против. Так что, Ваш авторитет погиб, хотя вы думаете по-своему, что вы делаете хорошо. Но вы очень ошибаетесь, так что, на тот год будет голод больше, чем в этот, а крестьян вы разграбили³.
2. Прошу ответить на мой вопрос, зачем у крестьян в настоящее время отбирают хлеб, несмотря на то, что у него в поле ничего нет, озимые хлеба все вымерзли, а яровые посохли.
3. Тов. докладчик, прошу ответить на мой вопрос. Вы говорили, что большие средства отпускаются крестьянам. Но может ли крестьянин получать какую-нибудь помощь, если он нетрудоспособен. 2-й вопрос – Вы говорили, что увеличиваем посевную кампанию, но в настоящее время у крестьянина последнюю лошадь отбирают. Как же мы можем поднять [сельское хозяйство], когда [у] кр[естьян] нет привилегий?
4. Тов. докладчик ответьте на вопрос – почему это так, что говорят, какое у нас в Советском Союзе сельское хозяйство очень слабое, но его еще и разоряют, не считая кулака, но даже и середняка, очень ухудшают его положение, хозяйства конфискуют, что не дают хлеба. Они бы дали, но его нет, прошу ответить, почему это и к чему это ведет?
5. Ответьте на вопрос, почему разоряют бедняков, описывают хозяйство и распродают в полцены. Наверно пятилетний план подгоняют?
6. Тов. докладчик, Вы сказали, что промышленность у нас очень быстро развивается, а почему сельское хозяйство падает, особенно в нынешнем году?
7. Тов. докладчик, вот Вы говорите, что [надо] поднять промышленность и сельское хозяйство. Правильно, что промышленность подымается, а сельское хозяйство беднеет, вот ответьте, почему сельское хозяйство беднеет?

8. Почему был снят доклад тов. ВОРОШИЛОВА, он бы указал на ошибки, которые в связи с хлебозаготовкой затрагивают семьи красноармейцев?
9. Почему у крестьян отбирают хлеб и новый не растет, особенно на Урале. Тогда, что крестьяне будут делать?
10. Тов. докладчик, ответьте на вопрос, как Вы сказали, что сейчас у нас Красная армия находится в самых лучших условиях жизни. Я думаю, что нельзя так считать, что в лучших условиях жизни. Я думаю, что и у нас в Красной армии есть большие еще недостатки. Как, например, взять наше обмундирование, как мы ходим в одних штанах и в город, и на занятия, но, конечно, не будем говорить и о достижениях, есть и достижения, но не нужно говорить, что лучшие условия.
11. Тов. докладчик, будет или нет эта задача выполнена к пятилетнему плану⁴. Так что есть много трудностей, всю тяжелую индустрию поднять, так что эта сумма будет большая, и все будут требовать с крестьянина.
12. Почему тем красноармейцам, у которых нет рабочего дома и хозяйство совсем заглохло [нет ничего] и как тогда можно развивать хозяйство?
13. Тов. председатель, прошу ответить на мой вопрос, почему хлеба требуют, а хлеба нет – забирают скот? Этого не должно быть.
14. Пока он получит сеялку и трактор, а сейчас перед уборкой хлеба забирают, последнюю лошадь и продают за 45 руб., которая стоит 300 руб., где же, в конце, правда?
15. Тов. председатель, прошу эту заметку взять и прошу выявить такового красноармейца ЧУМАЧЕНКО?
16. Тов. докладчик. Этого красноармейца, во что бы то ни стало нужно выявить и изъять из армии, ибо такой красноармеец будет и дальше разжигать наши красные ряды пролетарских бойцов (ЧУМАЧЕНКО).
17. Тов. докладчик, вы говорите, что есть постановление правительства держать на одном уровне цены на товары и сельскохозяйственные продукты, а в данное время и товары, и продукты дорожают. Почему же не выполняется постановление правительства?
18. Какой будет урожай 1929 года? Сколько и какие районы охвачены засухой и грозит ли это серьезной опасностью?
19. Тов. докладчик, когда был восьмой съезд⁵, когда мы говорим о пятом съезде?
20. Когда будет строиться автомобильный завод американским фермером и на каких условиях будет строиться?
21. В каком государстве стремятся к тому направлению, как и у нас? За что снимали тов. ВОРОШИЛОВА?
22. За что наше правительство выписывает из-за границы тракторы чи за хлеб, чи за деньги? Дайте відповідь.
23. Наблюдался ли правый уклон как на Украинском, так и на Всесоюзном съездах?
24. В газете писалось, что тов. КРИЖАНОВСКИЙ показывал огни великого строительства. Объясните, что это за карта как показатель пятилетнего плана.

25. Культура – фактор, який тільки й може здвинути вперед наше сільське господарство й промисловість, але п'ятирічного плану розвитку культури нема. Чому це так?
26. Тов. докладчик, скажите, сколько содержит 1 киловатт электрической силы перевести на конскую, т. е. лошадиных сил.
27. Скажите, кому будет эта земля, которая осушена от воды, когда в сучасний момент мелиоративное товарищество [получило] трактора? То скажи, чи эта земля останется в фонде, чи на населення не роздадуть эту землю?
28. У нас развивается промышленность. В связи с ростом промышленности уменьшается ли безработица или же наоборот? Растет сельхозмашиностроение, уменьшается ли цена на машины? [Решения] июльского Пленума 1928 года одобрены съездом о поднятии индивидуального крестьянства бедняка и середняка. Выражается ли оно в отпуске крестьянам одиночкам машины и трактора? Будь ласка, ответьте на все 3 вопроса.
29. Тов. докладчик, ответьте на мой вопрос, почему это не дали сделать доклад тов. ВОРОШИЛОВУ? Разве он хотел сказать не на счет Конференции, разъясните лучше этот вопрос?
30. Насчет чего был доклад тов. ВОРОШИЛОВА?
31. Тов. докладчик, почему тов. ВОРОШИЛОВ снял доклад? Прошу ответить.
32. Тов. докладчик, ответьте, почему тов. ВОРОШИЛОВА сняли с доклада?
33. Тов. докладчик, ответьте на мой вопрос, по каким причинам сняли доклад ВОРОШИЛОВА? Так как нам интересно знать.
34. Тов. докладчик, ответьте на мой вопрос, почему сняли доклад тов. ВОРОШИЛОВА? Может посчитали ненужным? Прошу объяснить подробно.
35. Тов. докладчик, ответьте на мой вопрос. Как Вы говорили, что доклад ВОРОШИЛОВА был снят. Почему он был снят?
36. Ответьте на мой вопрос, что тов. ВОРОШИЛОВ коснулся своим вопросом Красной Армии?
37. Не будет ли кризиса металла, как-то: железа, стали и жести при окончании 5-тилетки?
38. Тов. докладчик, ответьте на мой вопрос, как на 1929 год поднятие сельского хозяйства и промышленности, и сколько процентов нет данных или есть? Так на сколько процентов есть по сравнению с 1928 годом? Прошу ответить на мой вопрос.
39. Тов. докладчик, объясните, какого числа и в котором часу начался Всеукраинский съезд и когда закончился числа и часа, а также и Всесоюзный съезд?
40. Скажите, сколько есть на Украине колхозов и по всему СССР, и коммун?
41. И были ли на съездах какие либо другие народности, т. е. какие были нации?
42. Еще были ли с чужих стран, если были, то откуда и сколько?
43. Почему берут хлеб дешево, а мануфактура дорогая, це торкається й бідноти?
44. Удовлетворяют ли крестьян по выполнению пятилетнего плана машинами и мануфактурой, снизиться стоимость того или иного качества?
45. Сколько в настоящее время безработных в СССР? Сколько поглощает безработицу промышленность за один год в среднем и какой прирост людей тоже за 1 год?

46. Тов. докладчик, ответьте на вопрос, а в каких городах строится электрификация?
47. Тов. докладчик, ответьте на такой вопрос, сколько у нас построено на Украине электростанций до сего времени?
48. Будет ли еще безработица при окончании 5-тилетки, если будет, то какой процент по сравнению с данным временем?
49. Тов. докладчик, скажите, пожалуйста, как теперь насчет неграмотных в обязательном порядке или нет, и от скольких лет до скольких лет, и, если кто не занимается, то их штрафуют или нет?
50. Тов. ЗЕЛЕНСКАЯ⁶, ответьте на вопрос интересно знать какого Вы социального положения из рабочих или из крестьянок?
51. Еще прошу ответить, были ли Вы на Украинском съезде и на Всесоюзном?
52. Тов. докладчик ответьте на мой вопрос, на сколько процентов поднялось производство сельского хозяйства с того времени, как утворили пятилетний план? Просьба ответить.
53. Тов. докладчик, сколько имеем мы до настоящего времени тракторов?

Згідно:

[підпис]

ПЕРГАМЕНЩИК

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 4, спр. 138, арк. 154.
Завірена копія. Машинопис.*

¹ XI Всеукраїнський з'їзд рад відбувся 7–15 травня 1929 р. Делегати ухвалили п'ятирічний план розвитку народного господарства УСРР на 1928–1933 рр. План передбачав щорічний приріст промислової продукції на 20–22%, згодом цю цифру було збільшено до 37,7%. Також була ухвалена нова Конституція УСРР.

² V Всесоюзний з'їзд рад відбувся 20–28 травня 1929 р. у Москві. Делегати ухвалили перший п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР, підтримали ідею колективізації сільського господарства СРСР.

³ Так у тексті.

⁴ Так у тексті.

⁵ Йдеться про VIII Всеросійський з'їзд рад, що відбувся у грудні 1920 р. Його делегати ухвалили «ленінський план ГОЕЛРО».

⁶ Вірогідно, доповідачка.

№ 10

Вирок Чернігівського окружного суду у кримінальній справі про обвинувачення жителя с. Савин Остерського району К. Сизоненка у контрреволюційній агітації

5 серпня 1929 р.

Вирок

Іменем Української Соціалістичної Радянської Республіки

1929 року, серпня 5 дня, Чернігівський окружний суд по кримінальному відділу в складі: головуєчого тов. Гуревича, народних засідателів: т.т. Стомба та Завгородного, при секретареві тов. Ольховик, за участю прокурора Зоніна та захисника Раєвського.

Розглянувши у відкритому судовому засіданні справу про звинувачення Сизоненко Кузьми Дорофійовича, 24 років, селянина с. Савин Остерського райо-

ну, хлібороба, позапартійного, малописьменного, неодруженого, не судився, середняка за арт. 67 КК.

Даними судового слідства, поясненнями підсудного, свідченнями свідків, а також матеріалом, що є при справі, [суд] знайшов:

У травні місяці 1929 р. у с. Савин прибув представник від кооперації для заготівлі картоплі. До сільради, де був представник кооперації, зібралось багато селян, які зацікавилися приїздом інструктора і запитали з якої мети він приїхав. Член заготовчої комісії Бойко Кирило з'ясував селянам, що інструктор приїхав для заготівлі картоплі. Сизоненко Кузьма, що стояв посеред селян перед сільрадою почав вести агітацію проти заготівлі картоплі, кажучи: «Доки ще будуть їздити та драти з нас кожу, нехай платять по півтора карбованця за пуд, годі їм грабити нас по 30 копійок за пуд». Коли Сизоненку сказали, що держава не грабує, а платить гроші, Сизоненко відповів, що, хто хоче бути добрим нехай віддає все своє господарство і тут же загрожував членам заготовчої комісії, кажучи: «Ви від нас брали по 50 пуд. хліба, ми цього ще не забули».

Взагалі, як це установлено судовим слідством, Сизоненко ставився вороже до всіх міроприємств Радвлади, що проводилися на селі. У 1928 р. він виступав проти землеустрою і колективізації, також виступав проти передання церкви сільбудові, кажучи: «Хто притронеться до церкви, тому голову зрубаю», лаючи представників Радвлади.

На підставі вищенаведеного, суд вважає: закинуте Сизоненку звинувачення за арт. 67 КК за доведене.

Обсудивши особу підсудного, ступінь суспільної небезпеки як його, так і його вчинку, суд вважає, що Сизоненко [за] своїм соціальним станом є середняк і в своїх класових інтересах він повинен бути спільником бідняків і допомагати Радвладі у її міроприємствах на селі. Замість цього Сизоненко підтримував зв'язок з куркулями, які використовували його в своїх інтересах.

В даний момент розгортається нова заготовча кампанія, під час якої розгортається клясова боротьба на селі і куркулі будуть використовувати своїх підкулачників, а тому Сизоненко є в даний момент соціально небезпечним на селі. Тому окружний суд керуючись 6, 42-43 арт. КК, 296 арт. КПК присудив:

Сизоненка Кузьму Дорофійовича на підставі 67 арт. КК до позбавлення волі на 1 рік 6 місяців. Крім того, позбавити його прав по пунктам «а», «б» і «в» 29 арт. КК терміном на два роки після відбуття їм всього заходу соціальної оборони або умовно дотермінового визволення. Зарахувати йому попереднє судове ув'язнення з 23 червня 1929 р. Судові витрати покласти на засудженого. Запобіжного заходу до надання вироку правової сили залишити попереднього, себто тримання під сторожею. Цей вирок може бути оскаржений до найвищого суду УСРР у 7-ми денний термін зі дня одержання копії вироку засудженим.

З оригіналом згідно:
Секретар

[підпис]

*Держархів Чернігівської обл., ф. Р-328, оп. 6, спр. 268, арк. 32.
Копія. Машинопис.*

№ 11

**Вирок Чернігівського окружного суду у кримінальній справі
про обвинувачення жительки с. Бобровиця Чернігівського району
Н. Пузан у контрреволюційній агітації**

21 серпня 1929 р.

Вирок

Іменем Української Соціалістичної Радянської Республіки

1929 р., серпня 21 дня. Чернігівський окр[ружний] суд по Кримінальному відділу в складі Головуючого тов. Гуревича, народних засідателів: т.т. Нашатиркіна та Балашова, при секретареві тов. Ольховик за участю громадського обвинувача та захисника тов. Соколовського.

Розглянувши у відкритому судовому засіданні справу про обвинувачення Пузан Наталки Гаврилівни, 44 років, селянки, с. Бобровиця Чернігівського району, неписьменну, замужню, позапартійну, біднячку, несудиму, за арт. 7, 54-10 КК. Даними судового слідства, поясненнями підсудної, свідченнями свідків, а також матеріалом, що є при справі знайшов:

В червні місяці 1929 року на хуторі Яцеве зібралося загальне зібрання громадян для того, щоб обговорити питання землеустрою та колективізації. На ці збори явилася гр. Пузан, яка тимчасово проживала в сестри на хуторі і по закінченню доповіді землевпорядника тов. Шатана, виступила з промовою. Зазначила, що радянська влада душить селян, заганяє їх в колективи, що радвлда з початку революції душить і грабує селян, то краще здихати так, чим йти в колектив. Що селяни працюють і набивають кишені жидам. Як приклад привела своє життя, що ніби вона внесла пай в кооперацію, а їй нічого не дають. Також зазначила, що православну церкву закрили, а жидівську синагогу лише обіцяли, а не закрили. Що радвлда кругом дурить селян, запропонувала зібранню не слухати доповідача і не довіряти уповноваженому і не утворювати колектив. Пузан явилася на збори з дитиною на руках, під час розмови плакала, тому її промова мала тимчасовий вплив на селянство. Пузан по своєму соцстану – біднячка, проживаючи в м. Чернігів попала під вплив антирадянського елементу. На підставі вищенаведеного суд вважає закинуте Пузан обвинувачення за арт. 7, 54-10 КК за доведене.

Обсудив особу підсудної, ступінь небезпеки, як її, так і її вчинок, маючи на увазі, що проводима радвлдаю тверда класова лінія на селі викликала шалений опір глитайства, будучи подавлені під напором блока середняка з бідняком на перевиборах рад, минулій хлібозаготовчій кампанії, глитайство в даний момент намагається [сконцентрувати] зусилля [і] дати опір реконструкції сільського господарства, утворенню колективів, які з'являються останнім засобом знищення глитайства і знищення експропріації на селі. Боячись одверто виступати, глитайство в даний момент різними методами ховає своє обличчя, використовує підкулачників, спробує підкупити окремих бідняків, примушує їх захищати інтереси глитаїв. За останні часи замічається, що глитайство використовує одсталість жіноцтва, натравлює жіноцтво проти міроприємств радвлди, що є і в даному разі. А тому, щоб паралізувати надалі таке явище, окр[ужний] суд

вважає за необхідне до цього вчинку покласти більш суворого заходу соціальної оборони. Тому, керуючись арт. арт. 6, 42, 44 КК і 296 арт. КПК присудив Пузан Наталку Гаврилівну на підставі 7, 54-10 арт. КК до позбавлення волі зі суворою ізоляцією на один рік. Судові витрати віднести за рахунок держави. Запобіжний захід [до] надання вироку правної сили залишити попередній – підписку про невиїзд з постійного місця перебування. Цей вирок може бути оскаржений до найвищого суду в 7-ми денний термін зі одержання копії вироку засудженою.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:

Секретар

[підпис]

*Держархів Чернігівської обл., ф. Р-328, оп. 6, спр. 285, арк. 30.
Копія. Машинопис.*

№ 12

Вирок Чернігівського окружного суду у кримінальній справі про обвинувачення жителя с. Кучинівка Сновського району М. Демиденка у контрреволюційній агітації

[Серпень 1929 р.]

Обвинительное заключение.

По делу № 79 по обвинению гражданина с. Кучиновка Сновского района Демиденко Никиты Григорьевича по ст. 54-10 УК УССР.

В 1928 году окр[ужным] земотделом было поручено землеустроителю Федорченко В.П. провести работу по разделу земель с. Кучиновка Сновского района, которую он начал проводить, как руководитель землеустроительной партии. Когда им была произведена съёмка всей земли Кучиновской дачи площадью 10 558 га, то выяснилось разное качество почвы, а также невыгодное положение таковой для проведения зональности. И поэтому вопрос об организации территории был поставлен на тех[ническом] совещании при окр[ужном] земотделе, а потом обсуждался вопрос на заседании фракции ОИКа, на котором было постановлено командировать комиссию в составе представителя ОИКа – Орлика, представителя ОПК – Фесенко, представителя Сновского РИКа и специалистов Гусева, Хлуса и Комарницкого.

Указанная комиссия по обследованию дачи Кучиновки выяснила, что лучшие земли находятся в так называемом [участке] Рогозки и поэтому комиссия предложила организовать на этом участке 4 выселка, которые были отведены исключительно для бедноты. При селе ж в каждом земельном обществе оставить незначительное количество бедняков и членов КНС.

По проекту, составленному тов. Федорченко и рай[онным] агрономом, на территории дачи Кучиновки намечено было 12 выселков, на переход в которые желающим давалось право в установленный срок подавать заявление.

По истечении установленного срока состав зем[ельного] общества формировался комиссией из представителей парт[ийной] ячейки, КНС, сельсовета и зем[ельного] общества. Состав зем[ельного] общества обсуждался на собрании

актива и сельсовета и утверждался. После этого тов. Федорченко проводились организационные собрания каждого зем[ельного] общества, на которых проводились выборы уполномоченных и обсуждались все вопросы, касающиеся раздела земли.

24 ноября 1928 г. тов. Федорченко было созвано собрание 13 земельного общества с. Кучиновка для обсуждения вопросов о распределении земли и выборов уполномоченных. На это собрание в числе других явился гр-н Демиденко Никита Григорьевич, занимавший в дореволюционное время должность старосты с. Кучиновка, в настоящее время, ввиду наличия у него большой семьи, проживающей в нескольких дворах, раздел которых юридически не оформлен, отнесенный к середнякам.

В самом начале собрания Демиденко Н.Г. заявил, что: «Советская власть разоряет крестьянство, крестьянин не землеустроивает, а землерастраивает необходимо так провести землеустройство, чтобы было для всех справедливо и дать всем одинаковые по качеству земли». Другие крестьяне из зажиточных слоев поддержали Демиденко, также выступали и говорили, что они не хотят идти на выселок, ибо этим самым [их] привлекут в коллектив. Когда Демиденко было предложено оставить собрание, он за собой увлек остальных присутствующих на собрании крестьян, чем данное собрание было сорвано.

30 ноября 1928 г. было созвано вторичное аналогичное собрание указанного зем[ельного] общества. Некоторые находившиеся в президиуме собрания крестьяне, благодаря агитации Демиденко Н.Г., отказались вести собрание, мотивируя это неграмотностью. Протокол же собрания ими был подписан.

Уже в течение 1929 г. дважды созывались собрания 13 зем[ельного] общества, но под влиянием агитации Демиденко Н.Г. на эти собрания никто не являлся. Таким образом, благодаря агитации Демиденко Н.Г. и его влиянию на группу крестьян 13 зем[ельной] громады, которые также не заинтересованы в проведении землеустройства, все время никак не удается покончить с вопросом о землеустройстве в с. Кучиновка.

Являясь, как указано выше, бывшим старостой царского времени, Демиденко Н.Г. и в настоящее время неоднократно выражает надежду на возвращение царского строя. Характерно, что он, до настоящего времени собирает денежные знаки царского и гетманского выпусков, ожидая возвращения старого времени. При проведении в 1928 г. самообложения Демиденко Н.Г. на сходе выступал против проведения этой кампании, говоря что: «Если и проводить самообложение, так со всех граждан, в том числе из бедняков». В настоящее время Демиденко Н.Г. бойкотируется, как антисоветский элемент и несдатчик хлеба государству.

Характерно, что, несмотря на предоставленное ему право льготного вступления в кооперацию, Демиденко Н.Г. в кооперацию упорно не вступает, причем, однажды он заявил, что: «В кооперацию он даже картошку не будет сдавать, а лучше отдаст ее чужим свиньям».

Демиденко Н.Г. ходит по хатам своих соседей и распускает слухи, что: «Советская власть скоро провалится и будет царь Николай».

В разговорах Демиденко Н.Г. всегда ругает власть и партию. Членов КНС он называет «лодырями», а представителей власти «дармоедами» и «самозванцами». По его словам: «Скоро настанет конец этому всему», т. е. «Советской власти» и тогда он будет расправляться: одного повесит на одном столбе, другого на втором и т. д.». И все это по отношению представителей партии, власти и КНС.

В с. Кучиновка комиссией по национализации лесов все леса были взяты на учет как лес[ной] фонд. Причем, под влиянием Демиденко и других кулаков, имеющих свои леса, на общем сходе было постановлено передать леса старым хозяевам. Когда Сновский райисполком это постановление аннулировал и передал леса в распоряжение земельного общества, Демиденко заявил, что он никаким постановлениям об отбирании у него леса не подчиняется и если кто придет брать лес, хоть и сам председатель сельсовета, он разрубит тому голову.

Демиденко Н.Г. неоднократно угрожал расправится с председателем сельсовета.

Всеми опрошенными свидетелями по данному делу Демиденко Никита Григорьевич характеризуется, как выразитель надежд и чаяний кулаков, всегда проводящий их линию по отношению ко всем мероприятиям Соввласти на селе.

Принимая во внимание все вышеизложенное

Постановил:

Следственное дело № 79 по обвинению гр-на с. Кучиновка Сновского района Демиденко Никиты Григоровича, родившегося в 1865 г. в с. Кучиновка, проживающего там же, занимающегося хлебопашеством, по профессии хлебопашца, по социальному положению середняка, беспартийного, неграмотного, украинца, гражданства УССР, по ст. 54-10 УК УССР направить Черниговскому окр[ужному] прокурору для предания Демиденко Н.Г. суду.

Справка: обвиняемый по настоящему делу Демиденко Н.Г. содержится под стражей в Черниговском окр[ужном] Допре и с сего числа содержание перечисляется за Окр[ужным] Прокурором.

Вещ[ественных] док[азательств] по данному делу нет.

Уполномоченный

ИОФФЕ

«Согласен»

В[ременно исполняющий обязанности]

Нач[альника] УЧОСО

НАДЕЖДИН

«Утверждаю» В[ременно исполняющий обязанности]

Нач[альника] окр[ужного] отдела ГПУ

КОЛПАКЧИ

З оригіналом згідно:

Діловод

[підпис]

*Держархів Чернігівської обл., ф. Р-328, оп. 6, спр. 280, арк. 51–54.
Завірена копія. Машинопис.*

¹ Громадянин М. Г. ДЕМИДЕНКО 23 серпня 1929 р. був засуджений виїзною сесією Чернігівського окружного суду в м. Городня на підставі арт. 54-10 КК до позбавлення волі

терміном на 1 рік 6 місяців з зарахуванням досудового ув'язнення з 17 червня 1929 р. Запобіжну міру залишити – тримання під сторожею. Судові витрати покладені були на засудженого. Також він був позбавлений виборчого права згідно арт. 29 п. «а, б і в» КК після відбуття міри соціального захисту терміном на три роки. *Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. Р-328, оп. 6, спр. 280, арк. 55.*

№ 13

Із доповідної записки секретаря Бахмацького райкому КП(б)У Дрейзенштока секретарю Конотопському окружному КП(б)У про політичні настрої селян в умовах хлібозаготівлі

10 вересня 1929 р.

Зовсім таємно

[...] 3. З політичних настроїв, які мають значення, це слідує: куркуль активно підриває роботу, користуючись трьома методами: «Даєш краму», «Треба взяти червоних куркулів», «Поганий врожай». Під цими гаслами куркуль скриває своє небажання дати хліба державі. Приведемо деякі факти. В Курінь-2 на сході зять одного куркуля – середняк, так поставив питання: «Ми хліба віддамо, краму нам не дадуть, а потім прийдеться непману продавати кровать»; «Радвлада забирає у нас хліб, тим самим нас віддає непману». На цьому сході куркулька висловила, що «Радвлада не дбає про селянство». В Курінь-1 куркуль на сході казав: «План приймемо, а що до виконання, то почекаємо», а коли біднота його обірвала за такий виступ, то він бере слово в другий раз і каже: «Обіцяли в минулий рік краму і не дали, нехай привезуть краму, я перший вивезу все, бо ходжу босий».

У селі Варварівка син куркуля, виключений з комсомолу, виступив на сході і каже: «Куркулі виконують своє завдання, бо їх примусять, а ось як біднота допоможе, то це побачимо». По висілку Бахмач група куркулів намагалася зірвати збори, загострюючи увагу навколо колективізації, що «цей хліб піде дармоїдам колективістам». По всіх селах при обмірковуванні питання про хлібозаготівлі висовувалися питання про поганий врожай у цьому році.

4. Із активних дій куркульства, де останні [не] обмежуються словами, треба виділити слідує: в Курінь-2 куркулям через підкуркульників вдалось прийняти постанову: «План прийняти, але прохати зменшити його за рахунок іншого села». В с. Піски перший раз прийняли постанову: «План прийняти, прохати зменшити контракцію з кожного законтракованого гектара». В Курінь-2, Халимонове куркуль вигнав комісію по розповсюдженню позики. В с. Халимонове куркулі відмовляються в одержанні повідомлень про кількість накладеного на них хліба. В с. Стрільники куркуль зламав свою молотилку, яка працювала по обмолоту бідняцького хліба. В селі Тиниця в неділю під час ярмарку був влаштований карнавал-мітинг по хлібозаготівлі. Куркуль і бідняк в п'яному вигляді штовхали всіх, зриваючи цим самим мітинг. Коли їх арештували, то виявилось, що вони не п'яні, а притворялися. По всіх вищезазначених фактах вжиті відповідні організаційні заходи. [...]

б. З боку працівників виявились помилки:

1) Коли усіх критикуючих відносять механічно до куркулів або підкуркульників;

2) Коли голова КНС відповідає на запитання щодо підготовки бідноти до сходу: «Я їх попередив, що, коли не прийдуть, то знімемо пільги по сільгосподатку». Звичайно, що така підготовка бідноти нікуди не годиться. Є факт, коли відповідальний партієць голова Робкоопу тов. Гришко напився, на селі п'яним, розгубив документи і, звичайно, підірвав авторитет партії. Питання про його обмірковуватимемо на кожному партосередку. Окремі партійці ставлять питання: «Коли кінець поїздок?», «Я не зумію виконати завдання по хлібозаготівлі». З такими настроями ведемо рішучу боротьбу.

7. З боку округових керуючих органів щодо хлібозаготівлі і взагалі біжучої роботи є наступні недоліки:

1) Циркуляр окрФВ за № 26907 від 16/VII неправильно дає наголос, аби у господарств, які працюють по колгоспам, сільгосподаток брати по окремим листам, це не стимулює усупільнення процесів виробництва колгоспів.

2) Постанова президії ОВКУ від 30/VIII щодо доведення планів хлібозаготівель до двора дуже неясна і викликає багато непорозумінь в окремих позапартійних робітників райВНКУ і голів сільрад.

3) Установка завідувача торгвідділу Райспоживспілки про те, що крам треба дати селянину тоді, коли повністю виконає план хлібозаготівлі, на практиці не може бути проведено і може тормозити роботу по хлібозаготівлі. До цього часу ще на селі крам в збільшеному розмірі, по зрівнянню з часом до хлібозаготівель, не поступив. І Райспоживспілка вимагає перевірку з боку РСІ стану своєї роботи. [...]

З комуністичним привітанням,

Секретар Бахмацького РПК

[підпис]

ДРЕЙЗЕНШТОК

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-276, оп. 1, спр. 331, арк. 15–15 зв.
Оригінал. Машинопис.*

№ 14

Витяг з інформаційного листа секретаря Чернігівського окружного КП(б)У П. Масленка ЦК КП(б)У про настрої населення округи

16 жовтня 1929 р.

Цілком таємно

Чернігівська парторганізація за останній відрізок часу (липень, серпень, вересень місяці) була занята переведенням основних державно-господарчих політичних кампаній (реалізація III позики, індустріалізація, підготовча робота до хлібозаготівлі та переведення останньої, підготовка та переведення осінньої посівкампанії) та в партійній роботі – переведенням перевірки й чистки парторганізації, виявленням правого ухилу та примиренства до нього у практичній роботі парторганізацій і окремих партійців, та боротьби з цими проявами.

І. Здійснюючи завдання піднесення ідеологічного рівня парторганізації, ОПК гостро поставив питання щодо боротьби з проявами правого ухилу та прими-

ренства до нього в галузі ідеологічній й у практичній роботі партосередків, ком- фракцій та окремих партійців. Внаслідок переведеної роботи було виявлено правий ухил у практичній роботі керівничої частини окрспілки, Кустпромко- операції та примиренське ставлення до нього Кустпромосередку й особливо окремих членів фракції та бюро партосередку.

Голова окрспілки Кустпрокооперації тов. Роденков – член партії, він же сек- ретар фракцій Окркустпромспілки майже протягом року завідомо знав про те, що артіль Кустпромкооперації засмічені, що артіль «Реноме» [складається] з бувших великих спекулянтів, і що ця артіль є ширма для спекулянтів, не тільки не перевадив боротьби, а й навіть допомагав артілі кредитами, захищаючи їх від усяких «неприємностей». Окремі члени фракції – члени осередку КП(б)У Кустпромспілки, знаючи про безобразя в Кустпромспілці й, зокрема, в арті- лях, не сигналізували своєчасно ОПК, боялись виносити «сміття з хати». Тільки заходами ОПК було виявлено правий ухил у керівництві Окрспілки Кустпром- кооперацій. З цього випадку прояв правого ухилу та примиренства до нього зроблено ОПК відповідний висновок організаційного порядку та загострено увагу парторганізацій щодо рішучої боротьби с проявами правого ухилу в світлі рішення вересневого Об'єднаного пленуму ОПК та ОКК на доповідь про внут- рішньопартійне становище та боротьбу з проявами правого ухилу та прими- ренства до нього в практичній роботі.

Крім того, правий ухил на практиці має місце в Куликівській районній партор- ганізації, що його викрила округова газета «Червоний стяг». Бюро ОПК виділило спеціальну комісію для обслідування стану парторганізації й особливо вияв- лення правого ухилу та примиренства до нього. Висновки роботи комісії після закінчення нею роботи будуть надіслані додатково. [...]

Підготовка до переведення кампаній.

ОПК директивами загострив увагу РПК та фракцій відповідних установ щодо підготовки переведення основних кампаній (хлібозаготівля, реалізація позики та весняної посівкампанії), вказавши на стимули, що їх організації мали застосу- вати аби забезпечити як кількісне, так і якісне переведення кампаній та досяг- нення максимуму виконання планів. Липневий пленум та вересневий пленум ОПК (перший – липневий) загострив увагу парторганізації на важливості кам- паній, а другий (вересневий) підсумував уже деякі досягнення та недоліки у виконанні директив, ще раз загострив увагу парторганізації щодо негайного перелому в галузі виконання чергових завдань по хлібозаготівлі та зв'язаних з нею фінансових міроприємств, пожвавлення роботи посівної кампанії.

Громадський обмолот, як засіб прискорення темпу хлібозаготівлі не набув масового характеру і його переводили в поодиноких випадках. Округові коопе- ративні організації не підготувалися до одержання законтракованого зерно- хліба. Районові та сільські організації не урахували важливості мобілізації проф- спілкового, радянського та громадського активу для виконання покладених завдань, рішуче не поставили питання перед громадськими організаціями про їх участь у роботі. І тільки завдяки рішучим заходам з боку ОПК добилися значно-

го перелому у цій роботі, що дало певні наслідки, але тільки через недостатню підготовку місць, ми маємо зовсім кволе надходження сільгосподатку та невиконання планів осінньої посівкампанії.

Ось як характеризується Любецьким РПК в постанові бюро стан переведення кампаній: «Повна бездіяльність з боку сільрад основних хлібозаготувачів та слабе керівництво райуповноважених, відсутність рішучого переведення директив щодо наступу на куркульські елементи села характеризують невиконання директиви ОПК в зазначений термін. Слабе розгортання масової політичної роботи серед бідняцько-середняцьких кіл села і т. д.». Таку ж характеристику можна дати і для інших районів з початку розгортання кампаній.

Скористання заходів, стимулюючих виконання завдань.

Заходи, які стимулюють виконання завдань: масово-виховнича робота, організація «червоних обозів», громадського впливу, самообов'язки активу та членів колективних товариств, скористання фінансових міроприємств, допомога сільським організаціям з боку виробничих підприємств, профспілок міста та застосування адміністративних заходів до куркульсько-заможних елементів переломлялися у практичній роботі парторганізації. Але, як одна з хиб у цій роботі, є недостатня увага по всіх установах на місцях стягнення фінансової заборгованості села і, зокрема, його заможної частини. [...]

Роль партосередків (сільських та виробничих).

Партосередки в основному забезпечили партійним супроводом переводимі кампанії, але достатньої уваги, особливо з початку кампаній не було. Окремі партосередки недбайливо, халатно поставилися до переведення кампаній, не проявили достатньої ініціативи в переведенні міроприємств на селі. Так, т. Рубашенко, надісланий у допомогу РПК з округи, зазначає: «Церковищенський партосередок Ріпкінського р-ну не справився з покладеними на нього завданнями – по виконанню планів хлібозаготівлі та реалізації позики індустріалізації нічого не зробив». Такі ж випадки недбайливого ставлення мали місце і в других районах. «Партосередок Старогородської комуні Остерського р-ну, абсолютно нічого не робив у підготовці та переведенні хлібозаготівлі та інш. заходів, що перевадяться зараз на селі». (Повідомлення Окрробрітника Христенка).

Хвостинські настрої серед окремих партійців поодинокі, але мали місце і особливо в питаннях наступу на куркуля та їх практичної участі в хлібозаготівлі. Згаданий Рубашенко повідомляє: «Робота партосередків у переведенні кампаній недостатня, були випадки відмовлення членів партії їхати на села допомагати перевести кампанію. Є випадки, коли члени партії плелись у хвості при здачі хліба, не здавали своїх лишків, не подавали прикладу та інше». Партосередки міста, головним чином виробничі, своєчасно реагували щодо організації допомоги селу, але частина партосередків навіть не проробляли питання хлібозаготівлі та інших важливих кампаній на селі.

Неданчинський виробничий партосередок, якому доручено РПК обслуговувати село Неданчичі, не тільки не цікавився тим, що діється на селі, а вважає, що це не його справа, і з початку кампанії не послав ні жодного свого пред-

ставника на село, завідомо знаючи непрацездатність президії сільрад та кваліфікація роботи КНС. (З повідомлення інструктора ОПК). [...]

Настрої соціальних груп.

На фоні переводимих кампаній, і особливо хлібозаготівлі та зв'язаних з нею міроприємств фінансового, адміністративного і громадського впливу на куркульсько-заможні господарства щодо здачі хліба, доведення плану до двору і виконання його на 35–40% куркульсько-заможною частиною села (8–10% господарств), настрої бідняцьких кіл характеризуються цілком задовільним ставленням та активною підтримкою бідняцьких кіл переводимих міроприємств щодо хлібозаготівлі й щодо засобів впливу на куркульські господарства.

На зборах у с. Кезі Любецького р-ну біднота внесла пропозицію взяти на облік хлібні лишки куркульсько-заможних господарств і за винятком норми потрібної для потреб господарства, весь останній хліб із'ять. (Сводка ДПУ).

«На зборах селян с. Слобода Олишівського р-ну бідняки виступили з пропозицією негайно обмолотити весь хліб, залишити потрібний запас до нового врожаю, всі лишки здати в хлібозаготівлі».

Такі ж настрої бідноти й щодо реалізації позики індустріалізації. Підтримуючи останню, біднота підписується на позику й, як окремі випадки, маються відмовлення бідняків від передплати позики та пасивне ставлення до переводимих міроприємств на селі. Так, в селі Олишівка того ж району була низка випадків відмовлення з боку членів КНС передплачувати позику. Також відмовилися брати позику окремі члени КНС Рогізького сільКНС та інших сільських організацій.

Не дивлячись на окремі випадки відмовлення бідноти від передплати позики та пасивне ставлення до виконання завдань – планів хлібозаготівлі, а іноді й співчуття куркуля (Борсуківська сільрада) роля бідноти в переведенні кампаній значно збільшилася.

Середняцькі кола села, за окремими випадками незадоволення окремими міроприємствами, підтримують заходи партії та радвлади на селі, а подекуди незначна частина середняцтва проявляє пасивність. Середняцтво активно приймає участь у передплаті позики, такі випадки мали місце в с. Кезі Любецького р-ну та інших селах.

Як повідомляють РПК, виконання планів по реалізації позики, хлібозаготівлі та інших кампаній ідуть за рахунок бідняцько-середняцької частини села.

Діяльність антирадянських елементів і методи боротьби проти переводимих міроприємств.

Антирадянські кола і, зокрема, куркульство та духівництво, як реалізацію позики, так і хлібозаготівлю та зв'язані з ними міроприємства зустріли вороже. Експертне оподаткування, доведення плану хлібозаготівлі до двору і взагалі доведення плану хлібозаготівлі до села зустріло шалений опір куркульства. Вся діяльність куркульсько-церковних елементів була скерована по лінії впливу на радянські, громадські та інші органи, що переводили або мали переводити міроприємства партії та Радвлади на селі; придушення активності бідняцько-

середняцьких кіл села через загрози, теракти та інші заходи; контрреволюційної агітації та розповсюдження різних легенд, зосередивши увагу вплинути на жіночу частину села. Так, у с. Борсуковий Хутір під керівництвом куркуля Переденка сільрада два рази виступала проти плану хлібозаготівлі по сільраді. Представнику району цей куркуль заявив: «Коли віддаватимете під суд за невиконання хлібозаготівлі, то віддавайте зараз, бо все рівно ми плану виконувати не будемо». Три члени сільради Старгородської сільради – Фурс, Пат та Красний – під впливом кулацтва виступали на зборах проти кампаній, на загальних зборах селян і особливо активно під час обговорення плану хлібозаготівлі.

По окремих селах куркульська частина уперто відмовляється від виконання хлібозаготівлі. У с. Кучинівка на сході селян кулак заявив: «Что вы хотите добиться от нас помощи, когда мы знаем, что государство против нас, мы займа платить не будем и хлеба не дадим». (Політлист РПК Сновськ).

Намагаючись підірвати виконання агромінімуму в час посівкампанії, куркулі в Ріпкінському р-ні привозять на зерноочисний пункт не насіння, а «послід», заявляючи «у мене все таке жито, кращого нема». В цьому ж районі куркульство проти громадського обмолоту врожаю виступало з заявою, що «цей обмолот доведе до того, що лишимось без хліба, громадський обмолот переводиться для того, щоб виявити кількість хліба, а потім забрати». Таким же чином куркульство розцінює апробацію чистосортних масивів (Ріпкінський РПК).

У селі Кучинівка Сновського району куркулі склали таку легенду: «Советская власть боится Китая, отдала ему свой хлеб, аэропланы, скоро китайцы придут сюда и острым топором будут рубить правую руку тем, кто будет голосовать за хлебозаготовку, самообложение и брать заем»¹. (Політлист Сновського РПК).

Для зриву кампаній куркулі намагаються використати бідноту. У с. Вербичі куркулі підкупили жінку-біднячку, щоб остання виступила на загальних зборах проти плану хлібозаготівлі, гарненько підготували її з «промовою». Після пояснюючої роботи, остання заявила, що її виступ був за наукою куркулів (Повідомлення Округного уповноваженого т. Рубашенка).

Для зменшення активності бідняцько-середняцьких кіл куркульня стає на шлях терору сільських активістів. У час проведення кампаній спалено будівлі двох активістів с. Шумани (Повідомлення Любецького РПК).

У с. Случівка Ріпкінського р-ну спалено будівлі голови сільКНС. У с. Вороб'їв було надіслано анонімку голові сільради, що вб'ють, коли будуть накладати хліб, також анонімку підкинута уповноваженому с. Постовбиця того ж району. (Повідомлення Ріпкінського РПК).

Крім того, по окремих селах куркулі використовують хуліганські елементи для зриву роботи громадських організацій. У селі Короп'є Остерського р-ну під час переведення зборів КНС, де обговорювали питання про хлібозаготівлю та самооподаткування, вдерлися п'яні кулаки та підкуркульники в кількості 5 чоловік з метою зірвати збори, чого останні й досягли. Ця група на кожному кроці тероризувала населення, ведучи розкладницьку лінію проти міроприємств, що переводяться на селі. (Інформзбірка адмінвідділу).

Закріплення бідняцько-середняцького блоку на фоні переводимих кампаній.

У протилежність куркульській діяльності на фоні переводимих міроприємств на селі, ми маємо значне закріплення блоку бідноти з середняцтвом, що об'єднано, виконуючи завдання партії та Радвлади, дають відсіч куркульсько-церковницьким елементам та їхнім «прибічникам». Низка р-нів повідомляє, що виконання завдань по хлібозаготівлі, реалізації позики індустріалізації проходить за рахунок активної участі бідноти та середняцтва. Плани хлібозаготівлі активно захищалися бідняцько-середняцькою частиною села, також самопання самообкладання і особливо щодо проценту самообкладання, проти чого куркульська частина активно виступала, проходило під об'єднаною підтримкою бідноти та середняцтва.

ПОЛІТИЧНИЙ СТАН ОКРУГИ ХАРАКТЕРИЗУЄТЬСЯ:

В зв'язку із форсованим наступом на куркульсько-приватницькі елементи, загостренням класової боротьби на селі, а також у місті, значним піднесенням активності бідняцько-середняцьких кіл села та зміцненням керуючої ролі бідноти в переводимих міроприємствах на селі.

Виходячи з вищенаведеного, ми вважаємо на даний час політичний стан округи за задовільний та відмічаємо значне поліпшення в закріпленні позицій пролетаріату на селі.

Секретар ОПК

Певно: Завідуючий Інформ. ОПК [підпис]

Масленко

Саченко

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 156, арк. 113–118.
Завірена копія. Машинопис.*

¹ Подібні чутки поширилися після опублікування у пресі інформації про збройний конфлікт на Китайсько-Східній залізниці. З 1924 р. залізниця стала комерційним підприємством. Керівництво здійснювалося спільною адміністрацією СРСР та Китаю на паритетних началах. В умовах громадянської війни в Китаї (1925–1927 рр.) на залізниці неодноразово виникали збройні сутички, що у 1929 р. переросли у збройний конфлікт між двома державами. Окрема Далекосхідна армія Червоної армії розгромила прикордонні частини китайської армії. Після підписання Хабаровського протоколу 22 грудня 1929 р. Китайсько-Східна залізниця знову стала спільним підприємством. Див.: Шталь А.В. *Малые войны 1920–1930-х годов.* – М.: АСТ, 2003. – 544 с.

№ 15

**Витяг із звіту Чернігівського окружної прокуратури
про політико-економічну ситуацію в окрузі**

[Грудень 1929 р.]

[...] Чернігівська округа по економічним відзнакам є округа виключно сільськогосподарського значення. В окрузі мається 100–200 сільськогосподарських дворів з населенням 559 624 чол., з яких 43% – бідняцьких дворів, 53,7% – середняцьких й 3,3% припадає на куркульські двори.

Землезабезпеченість на один двір пересічно сягає 5,49 дес. землі. Якість переважної кількості цієї земельної площі для ведення зернового сільського

господарства вже не придатна (50% пісок), чому селянство в сільському господарстві має більший ухил скотарсько-огородницький, [до] того дуже відсталий. Ще й досі в окрузі обробка землі переводиться старими примітивними засобами, як то сохою та дерев'яною бороною. Навіть соціалістичний сектор (колгоспи, радгоспи) не лічить і двох десятків тракторів. Не дивлячись на більш-менш задовільну землезабезпеченість, товарність сільського господарства надто низька. У цьому році лишки зерно-хліба по окрузі складають 1 050 000 пудів. В окрузі низка районів (Добрянка, Городня, Ріпки, Остер, Козел та часткою Бобровиця) з приводу зазначеної якості землі та її непридатності до ведення зернового господарства, примушені щорічно в літні часи відходити на заробітки.

Скотозабезпеченість в окрузі, хоча і задовольняюча й мається щорічно зріст, але якість скота дуже недостатня. Племінної худоби в окрузі у селянства мається незначна кількість, чому товарність скоту також не займає відповідного місця.

Таким чином, Чернігівська округа, являючись сільськогосподарською, по суті здебільшого бідняцького-середняцька округа.

Тяжкої промисловості і легкої індустрії в окрузі майже нема. Є лише два цегельних заводи, на яких працює 68 робітників. Достатньо зазначити, що виробничою спілкою в окрузі є будівельники, 90% з яких сезонні робітники.

Значне місце в окрузі займає кустарна промисловість, але ж як засоби виробництва так і якість її продукції відстала.

Місцева промисловість в округовому бюджеті займає 0,6%.

По своєму характеру бюджет округи являється споживчим, бо з загальної кількості 5 915 700 крб. – 1 550 000 крб. складає дотація уряду.

Культурний рівень сільського населення занадто низький, зовсім неписьмових – 35–40% населення.

Населення м. Чернігів та райцентрів містечкового типу, складається на 90% з дрібного буржуа-міщанина, з колишніх торговців та бувшої царської бюрократії, які «за вислугою лет» посідали [у м.] Чернігів та його околиці на відпочинок (пенсіонери).

Таким чином, майже абсолютна відсутність пролетаріату, культурна відсталість населення, відстале сільське господарство та кустарна промисловість, дрібно-буржуазна-власницька ідеологія селянства, зовсім ворожий настрій куркульсько-непманської частини населення та «бувших людей» мали свій вплив на політичне становище округи та революційну законність й вимагали як від керівничих органів округи, так і прокуратури максимальної напруженості в роботі.

Міроприємства Радянської влади на селі скеровані на соціалістичне будівництво, особливо реконструкцію сільського господарства на Чернігівщині, викликали шалений опір з боку куркульсько-непманського елемента та контрреволюційного елемента взагалі.

Під час переведення перевиборчої кампанії до Рад, хлібозаготівлі, колективізації, контрактації, землеустрою та агромінімуму, 2-ої та 3-ої позики індустріалізації країни, міроприємств фіскальних органів куркулі на селі, не тільки робили опір і злісно ухилялись від покладених на них державою обов'язків, а

часто-густо переходилили в відкритий наступ, як шляхом агітації проти цих міроприємств, так і шляхом скоєння терористичних актів на низовий радянський актив (вбивства, підпали).

За відчитний операційний рік в окрузі ліквідовано: 6 контрреволюційних організацій, які ставили собі за мету повалення Радянської влади, або затримання її соціалістичного будівництва; петлюрівського змісту – 3 організації, які склалися з елементів: педагогів, гетьманських чиновників та куркулів, і монархічного змісту – 2 організації, які склалися з дітей «бувших людей» (попів та куркулів).

Ініціативний центр однієї з згаданих вже 5 організацій був в м. Чернігів.

За операційний рік в окрузі мало місце: 47 терактів, з них убивство радянських робітників – 30, підпалів – 17. Теракти вчинялися куркулями та кримінальним елементом при безумовній участі керівників контрреволюції.

Випадків агітації проти міроприємств Радянської влади, зокрема колективізації, хлібозаготівлі та позики індустріалізації з боку куркулів та підкуркульників було багато, слухалася 41 справа. Зміст цієї агітації такий:

«Не треба здавати лишків хліба, ви самі (себто біднота й середняки) будете голодувати».

«Держава хліб від нас забирає, переводить у міста та за кордон, в країну нам не дають, тому й не треба здавати хліба».

«Той, хто піде до колективу – загине, бо скоро кількість Радвлади [зменшиться], китайці вже зайняли Сибір, поляки та румуни так скоро наступають».

«Землеустрій переводити не треба, бо знову прийдеться переводити його, й тоді хто зараз забирає кращу землю, будемо вішати на перших стовпах».

«Якби від нас не відбирали землі та хліба, не з організували колективи, ми (куркулі) допомогли б бідноті більш, ніж жиди, які панують у Радвладі».

У своїй агітації ворожий нам елемент використовує все легальні можливості – як церкву, загальні збори та індустріалізацію. У першу чергу, серед найменш свідомих кіл села, зокрема жіноцтва.

Поруч з наявністю терористичних актів та контрреволюційної агітації на терені округи, за відчитний час мав місце політичний та карний бандитизм. В першому та другому кварталі було ліквідовано 3 бандитські зграї, в кількості 65 осіб, вояками яких були «Заєць», «Панчоха» та ад'ютант «Галаки» (про що в свій час сповіщалося окремими меморандумами) та невеличкі бандитські групировки в 2–3 чоловіка, всього 83 особи, які на протязі першого та частково другого кварталу поруч з роботою антирадянського елемента, буквально тероризували сільське населення, особливо бідноту.

У селах, в районі яких оперували банди та проводилася терористична робота куркулів, культурно-політичне життя завмирало з заходом сонця. Загальні збори селян та громадських організацій не відбувалися, робота хат-читальень та сільбудів припинялася.

Роботу по ліквідації контрреволюції й бандитизму та куркульської агітації прокуратура в купі з ДПУ та органами довіду перевадили, головним чином, як цього вимагав політичний стан округи в першому та другому кварталі.

У ліквідації вищезазначених подій контрреволюції та куркульсько-кримінального елементу приймали участь бідняки й деякі кола середняцьких мас. Біднота та сільський актив подавали нашим органами величезну допомогу в боротьбі з вищезазначеними контрреволюційними та кримінальними подіями.

Внаслідок вжитих рішучих заходів поруч з ліквідацією політичного бандитизму, контрреволюційний елемент активно себе менш проявляє. Випадків терористичного акту за останній квартал зафіксовано всього 6, в той час як за перші три квартали було 41.

Кримінальна злочинність в окрузі взагалі значно зменшилася.

Але опір ворожих елементів в селах не зменшився, а навпаки, куркуль весь час уперто продовжує, всіма засобами робити опір нашим міроприємствам, які ми в сучасному переводимо.

Успішному покращенню політстану округи та зменшенню злочинності взагалі сприяло адміністративна висилка куркульського-контрреволюційного елементу – 61 особу, карного елементу – 252 чол. за межі округи. На сьогодні настрої бідноти та переважної [більшості] середняцтва, цілком радянський, а політичний стан округи та революційна законність, як то визнали керівними органами в задовільний. [...]

[без підпису]

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-10, оп. 1, спр. 748, арк. 170–189.
Копія. Машинопис.*

№ 16

**Витяг зі спецзведення № 422637 начальника Прилуцького
окрвідділу ДПУ УСРР Миронова секретарю Прилуцького окружному
КП(б)У Стецюрі про ставлення селянства до колективізації**

4 січня 1930 р.

Зовсім таємно

Серія «К»

Проведення колективізації форсованим темпом в основному викликало позитивні реакції широких бідняцько-середняцьких мас округи, які за останній час охоче йдуть у колективи.

Але поруч з цим, ми фіксуємо багато випадків негативного, ворожого і навіть протирадянського ставлення до колективізації з боку окремих груп села й, в першу чергу, з боку куркулів і осіб з протирадянським минулим.

В основному негативні прояви носять характер негативних виступів протирадянської агітації, переселення в інші місцевості республіки, загроз активним колективізаторам, підпільної організаційної діяльності з метою зриву колективізації і таке інше.

Раніш, ніж перейти до аналізу характеру зафіксованих негативних явищ, слід констатувати, що окремі випадки хворобливих наслідків в процесі колективізації, через байдуже ставлення місцевих органів зі свого боку, викликають законні незадоволення з боку селян. [...]

Підходячи до характеристики конкретних негативних проявів навколо колективізації, ми зупинимось на таких моментах:

З боку окремих соціальних груп села: куркулів, середняків і навіть бідняків ми фіксуємо непоодинокі випадки негативного ставлення до колективізації, що полягають в небажанні вступати до колективів, в балачках, що в колективах буде значно гірше аніж так, в балачках, що в колективі буде погано тому, що там будуть усі вкупі, і справжні трудівники і ледацюги, в протирадянських балачках, що в окремих випадках приймають повстанський характер і таке інше.

Наводимо найбільш характерні приклади:

[...] Куркуль с. Заїзд Прилуцького району Музика Порфир Григорович недавно в балачках з селянами з приводу СОЗів казав: «Поналазили в СОЗ і хочуть, щоб і ми були туди втягнені. Зараз ви (бідняки) заправляете в селі по-своєму. Ніколи не доживете до того дня, щоб у СОЗ пішли маси» [...].

Середняк с. Ладан Прилуцького району Науменко Кирило на куткових зборах 17/XII-29 року, де стояло питання про колективізацію, в своєму виступі сказав: «Хай мені глотку роздеруть, я в колектив не піду, бо там хорошого нічого не буде». [...]

Бідняк с. Ладан Прилуцького району Оленичева Христя на куткових зборах, де стояло питання про колективізацію, підтримуючи середняка Науменка Кирила (див. вище), заявила: «Я на дорозі пропаду, а в колектив не піду, я вік робила багатіям, а в колективі треба буде робити панам». [...]

З боку багатьох бідняків с. Журавка Варвинського району помічається небажання йти в колектив. Там це пояснюється відсутністю належної роз'яснювальної роботи, а, між тим, с. Журавка намічено до сполотної колективізації, через що на це село слід було звернути особливу увагу.

АГІТАЦІЯ ПРОТИ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ

З боку працівників різних соціальних шарів села помічаються випадки активних виступів і агітації серед селян проти колективізації. Ця агітація полягає в балачках, що колективи – це панщина, що темп колективізації надзвичайно швидкий і що його намічали люди, що нічого в справі сільського господарства не розуміють, що в колектив селянина тягнуть аби краще його обібрати і таке інше.

Приводимо такі факти:

[...] В х. Петрівський Заїздської сільради Прилуцького району 28/XII-29 р., коли обирали нову кандидатуру до сільради, було зачеплене питання про колективізацію хутора, з приводу чого були такі виступи:

Шевченко Матвій, середняк: «Казали, що за п'ять років охоплять колективізацією селянства тільки на 25%. А тепер хочуть уже на всі 100%. Може слабше буде легше, бо хто спішить, той людей смішить».

Глушенко – середняк: «Куркулів поперед розкулачать, а потім заберуть в колектив».

Коробка – середняк: «Ті, що намічали плани колективізації, нічого в сільському господарстві не розуміють».

Середняк села Красляни Прилуцького району Цимба Йосип Ількович, член сілради, з приводу колективізації каже: «З нас тягнуть шкуру, далі не можна жити. Ходимо босі й голі. А вони тягнуть, щоб в колектив ішли. А люди аж режуть та не хотять. Коли силою затьягнуть, то може рік поживемо. А потім порозбігаємось як миші, хто куди попав. Тепер є хоч по одній корові, а тоді як підемо в колектив, то й хвоста не буде». [...]

За останній час зафіксовані окремі випадки загроз і хуліганства навіть з боку окремих бідняків, що звичайно перебувають під впливом куркулів.

В цій галузі нами помічені такі факти:

[...] Селянин с. Срібне того ж району Нікожико Омелько, соціального стану якого не встановлено, загрожує біднякам, що вступають в колективи, кажучи: «Свинцю вам треба, а не колективізації. Он приїде графиня, будете звозити майно».

Начальник окружного відділу ДПУ	[підпис]	МИРОНОВ
Начальник СПВ	[підпис]	БЕРШАДСЬКИЙ
Старший уповноважений СПВ	[підпис]	БЛОГІН

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-342, оп. 1, спр. 887, арк. 19–22.
Оригінал. Машинопис.*

№ 17

Витяг із спецзведення начальника Прилуцького окрвідділу ДПУ УСРР Миронова секретарю Прилуцького окружному КП(б)У Стецюрі про ставлення селянства до колективізації

7 січня 1930 р.

Зовсім таємно
Серія «К»

Незважаючи на те, що основна увага селянства протягом останнього часу сконцентрована навколо колективізації і весняної засівної кампанії в зв'язку із форсованою роботою різних організацій навколо цих питань, ми все ж таки, спостерігаючи за настроєм селян, політичних і економічних прояв негативного і навіть протирадянського характеру, зміст яких дозволяє приходити до певних політичних висновків, а тому ми на них і зупинимось. Основними проявами, що їх помічено з боку представників різних соціальних шарів села, з'являються: протирадянські балачки і агітація навколо різних питань політики партії та влади на селі, відмовлення куркулями від землі й навмисне руйнування своїх господарств, виступи проти деяких сільськогосподарчих міроприємств, що виникають від загальної установки партії щодо поліпшення сільського господарства. Негативні балачки навколо внутріпартійного становища та інші. Зупинимось, більш-менш, докладно на окремих питаннях.

ПРОТИРАДЯНСЬКІ БАЛАЧКИ. З боку представників всіх соціальних шарів села і, в першу чергу, і головним чином з боку куркулів, продовжують мати місце балачки про те, що Радянська влада своєю політикою не дає селянству розвинути своє господарство, що владою керують пани, і що утворити лад в респуб-

ліці зможуть тільки чужоземні держави, що самі селяни винуваті, бо коли б не підтримували влади, то вона скоріше загинула б, що Радянська влада експлуатує селян і таке інше і тому подібне. Наводимо деякі факти.

КУРКУЛІ. [...] Куркуль с. Красляни Прилуцького району Мелашенко Василь Семенович в гурті інших куркулів: Марченка Гаврила Андроновича, Федоренка Федора Зіновійовича, Радченка Левка Васильовича, Маценка Івана, Вашури Якіма Антоновича та інших вів таку розмову: «Це так не буде, все-таки чужі держави прийдуть і зроблять лад. У вищій владі сидять пани і нацьковують, щоб один у одного розтаскував господарство, щоб ні в кого не було нічого, як не має тепер у панів. Ось скоро Англія і Польща підуть на нас війною». Куркуль с. Леляки Варвинського району Ус Федір Микитович, бувший вчитель, якого з роботи усунено як куркуля, в присутності 70–80 селян каже: «Коли б всі селяни нічого не брали б в кооперації, то вони б нас просили, а то ми їх просимо, треба нам дружно взятись і зробити їм бойкот, тоді вони на нас, селян, будуть зважати». [...]

СЕРЕДНЯКИ. Середняк с. Заїзд Прилуцького району, бувший фельдфебель, в розмові зі своїм знайомим каже: «Мені нічого не дають, нічого нема, на чорта здалась Радянська влада. Це все дурниця, бо в сільраді і скрізь бардак». [...]

БІДНЯКИ. Бідняк с. Красляни Прилуцького району Власенко Микита Андрійович, голова КВД, в сільраді, в присутності селян каже: «Радянська влада викинула гасло, щоб не було експлуатації, а сама експлуатує всіх. Вся громада даром робить для держави».

ВІДМОВЛЕННЯ ВІД ЗЕМЛІ. Випадки відмовлення куркулів від землі продовжують мати місце по цей час. Поруч з цим, помічаються також випадки навмисного руйнування господарств і активна агітація серед куркулів і середняків про відмовлення від своїх господарств. Основний мотив цього явища – важко жити, бо влада все забирає, а тому краще нічого не робити, аніж даром усе віддавати владі. Наводимо факти:

У с. Подище Прилуцького району збільшилися випадки відмовлень від землі. Так, за останній час від землі відмовилося біля 10 заможних господарств з метою позбавитися великих податків і щоб їх не вважали за куркулів. Останнє до деякої міри пояснюється тим, що в с. Подище місцева влада невірно визначає куркуля, як-то: середняка, що має вітряка з одним посадом відносять до рубрики куркулів і обкладають в експертному порядку. У той час, коли в експертному порядку слід обкладати ті господарства, які мають вітряків з двома посадами, що встановлено постановою Раднаркому від 6/IX-1929 року.

У с. Драбів того ж району також мають місце випадки відмовлень від землі. Так, куркуль Снігір Митро відмовився від частини своєї землі, заявив: «На чорта пахати, коли забирають хліб, живи як прийдеться, а то будуть розкулачувати, як більше напахаш». [...]

Куркулі с. Леляки Варвинського району Ус Іван Микитович, бувший дякон, і Бобошко Гаврило в присутності багатьох селян агітували: «Нам, багатим, необхідно продати все своє майно, тому що Радянська влада все забирає у нас. Тепер Радянська влада взялася за нас, а потім візьметься за середняків, а

тому і середнякам також необхідно знищувати свої господарства, аби Радянська влада не одібрала». [...] Відповідних заходів по змісту відмічених фактів окривді-ділом буде вжито.

Начальник окружного відділу ДПУ	[підпис]	МИРОНОВ
Начальник СПВ	[підпис]	БЕРШАДСЬКИЙ
Старший уповноважений СПВ	[підпис]	БЛОГІН

*Держархів Чернігівської області. ф. П-342, оп. 1, спр. 887, арк. 28–31.
Оригінал. Машинопис.*

№ 18

Список населенных пунктов «ураженных антирадянским элементом»¹

18 січня 1930 р.

Зовсім таємно

1. Туровский район

1. Аркадьевка – имелись анонимки, поджоги. Есть петлюровский элемент.
2. **х. Боротьба**² – связь с границей. Засоренность кулацким элементом.
3. **с. Гнилица** – имеется активное и развитое кулачество.
4. **с. Погребы** – много случаев антисоветской агитации. Имеются сектанты.

2. Березоворудский район

1. с. Бубновщина – много случаев антисоветской агитации кулачества.
2. с. Вечерки – то же самое.
3. с. Кроты – то же самое.
4. **с. Малютинцы** – в селе имеется кулацкая группировка.
5. **с. Алексеевка** – имеется активное и влиятельное кулачество.
6. **с. Сасиновка** – имеется кулацкая группировка.
7. с. Тепловка – много случаев антисоветской агитации кулачества.

3. Варвинский район

1. с. Богданы – много случаев антисоветской агитации кулачества. Бывшие бандиты.
2. **с. Журавка** – большое село с большим процентом активного кулачества.
3. **с. Леляки** – неоднократные случаи террора кулачества.
4. **с. Озеряны** – активное кулачество. Засоренность местных организаций.
5. с. Светличное – неоднократные случаи антисоветской агитации.

4. Яготинский район

1. **с. Войтовцы** – активное кулачество. Много бывших бандитов.
2. с. Годуновка – неоднократные случаи антисоветской агитации.
3. **с. Лозовой Яр** – имеется кулацко-уголовная группа. Много уголовников.
4. с. Лесняки – имеется активное кулачество.
5. с. Лизогубова Слобода – то же самое и антисоветская агитация.
6. **с. Райковщина** – имелись поджоги и террор. Активное кулачество.
7. **с. Сотниковка** – активное кулачество и неоднократные случаи антисоветской агитации.

5. Иваницкий район

1. с. **Верескуны** – многочисленные проявления кулачества.
2. с. **Городня** – случаи поджогов и антисоветской агитации.
3. с. **Ряшки** – массовые случаи антисоветской агитации кулачества.
4. с. **Смошь** – то же самое.
5. с. **Бережевка** – поджоги и террор. Активное кулачество.

6. Сребнянский район

1. с. **Грициевка** – поджоги (подожжен сельсовет), антисоветская агитация.
2. с. **Горобиевка** – имеется кулацкая группировка.
3. с. **Иванковцы** – то же самое.
4. с. **Побочиевка** – антисоветская агитация кулачества.
5. с. **Алексинцы** – кулацкая группировка.

7. Драбовский район

1. с. **Белоусовка** – бегство кулаков из села и антисоветская агитация.
2. с. **Бойковщина** – случаи антисоветской агитации со стороны кулачества.
3. с. **Вершиногорский** – активное кулачество и антисоветская агитация.
4. с. **Золотоношка** – поджоги, имеется группировка.
5. с. **Крыштоповка** – антисоветская агитация кулачества.
6. с. **Мехедовка** – то же самое.
7. с. **Михаловка** – многочисленные случаи антисоветской агитации.
8. х. **Рождественский** – имеется сильная кулацкая группировка.
9. с. **Коломицы** – активное кулачество и антисоветская агитация.
10. с. **Степановка** – многочисленные случаи антисоветской агитации кулачества.

8. Ковалевский район

1. с. **Бырловка** – антисоветская агитация.
2. х. **Кооптевичево** – то же самое.
3. с. **Капустинцы** – сильная кулацкая группа. Сектанты.
4. с. **Кононовка** – активное кулачество и антисоветские элементы.
5. с. **Нечипоровка** – антисоветская агитация.
6. с. **Нехайки** – активное противопоставляющее себя кулачество.
7. х. **Полуботовка** – подпольные собрания и антисоветская агитация.
8. с. **Фарбовано** – активное и влиятельное кулачество. Антисоветская агитация.
9. с. **Черняховка** – то же самое.

9. Прилукский район

1. с. **Валки** – кулацкая группировка, бывшие политбандиты.
2. с. **Высокое** – сравнительно большой процент кулачества.
3. с. **Густыня** – неоднократные случаи антисоветской агитации.
4. с. **Дубовый Гай** – большое село с активным кулачеством.
5. с. **Заезд** – случаи антисоветских проявлений.
6. с. **Ивковцы** – кулацкая группировка под руководством духовенства.
7. с. **Красляны** – активное кулачество. Засоренность местных органов.

8. с. **Боршна** – активный антисоветский элемент. Влиятельное духовенство.

10. Яблоновский район

1. с. **Белошапки** – высокий процент кулачества.
2. с. **Крутояровка** – случай террора (убийство, поджоги).
3. с. **Линовица** – антисоветская агитация.
4. с. **Лутайки** – то же самое.
5. с. **Мамаевка** – то же самое, убийства.
6. х. **Мазки** – то же самое.
7. с. **Рудовка** – большое село с активным кулачеством.
8. с. **Старая Тернавщина** – то же самое.

11. Пирятинский район

1. с. **Белоцерковцы** – активное и крупное кулачество.
2. с. **В. Круча** – то же самое плюс покушения.
3. с. **Городище** – то же самое плюс бывшие петлюровцы.
4. с. **Григорьевка** – то же самое.
5. с. **Дащенки** – случаи антисоветской агитации.
6. с. **Короваи** – многочисленные случаи антисоветской агитации.
7. с. **Кулажинцы** – сильная кулацкая группировка.
8. с. **Марьяновка** – многочисленные случаи антисоветской агитации. Кулачество.
9. с. **Майорщина** – то же самое.
10. с. **Максимовка** – то же самое и бывшие петлюровцы.
11. с. **Меченки** – бегство кулаков и многочисленные случаи агитации.
12. с. **Первомайское** – случаи агитации.
13. с. **Повстань** – активная антисоветская агитация даже повстанческого характера.
14. с. **Слободо-Петровка** – антисоветская агитация бывших петлюровцев.
15. с. **Тарасовка** – активно проявляющее себя кулачество.
16. с. **Харьковцы** – то же самое.

12. Малодевицкий район

1. с. **Вейсбаховка** – террор (поджоги, покушения) и антисоветская агитация.
2. с. **Великая Девица** – то же и убийства.
3. с. **Сезьки** – кулацкая группировка.
4. с. **Хаенки** – многочисленные случаи антисоветской агитации.
5. с. **Колесники** – случаи антисоветской агитации.
6. с. **Левки** – многочисленные случаи антисоветской агитации и террор.
7. с. **Обычев** – несколько случаев анонимок и антисоветской агитации.

Старший уполномоченный [підпис] БЛОГИН

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-342, оп.1, спр. 887, арк. 121–123.
Оригінал. Машинопис.*

¹ Список був наданий секретарю Прилуцького окружкому КП(б)У Стецюрі старшим уповноваженим Прилуцького окружного відділу ДПУ УСРР Блогінім.

² Примітка у тексті: «Виділені села заслуговують особливої уваги».

№ 19

Витяг із додатку до бюлетеню ІНФВ ДПУ УСРР про виявлені листівки за період 20 вересня 1929 – 1 січня 1930 років

24 січня 1930 р.

[...] Конотопський округ – 17/XI – в селі Стрельники Бахмачського р-на обнаружена листовка.

«Приказываем немедленно вернуть все забранное имущество. Если этого не исполните, то будете висеть на столбах. А это огласите на собрании». [...]

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3198, арк. 5.
Копія. Машинопис.*

№ 20

**Витяг зі спецзведення начальника Прилуцького окрвідділу ДПУ
Миронова секретарю Прилуцького окружкому КП(б)У Стецюрі
про негативне ставлення селянства до колективізації
та репресивних акцій стосовно куркулів**

24 січня 1930 р.

Куркульство нашої округи за останні дні часто-густо висловлює свої реактування навколо репресій до куркуля взагалі й розстрілів учасників куркульсько-терористичних груп, що їх було окрвідділом ліквідовано за останній час. Навколо цього моменту ми маємо також реактування як з боку середняків, так і бідняків. Зупинимось на окремих зафіксованих моментах:

Реактування навколо репресій до куркуля.

Куркулі і окремі представники середняцько-бідняцької частини села в зв'язку з розстрілом учасників Сліпорід-Іванівської терористичної групи ведуть балачки, що Радянська влада розстрілює невинних людей і що завдання Радянської влади, за словами Сталіна, розстрілювати «на дев'ять чоловік невинних – одного винного» і таке інше. Окремі середняки і бідняки, поруч з цілком позитивним реактуванням навколо цього, в окремих випадках жаліють куркулів, але це ми пояснюємо відсутністю належної роз'яснювальної роботи навколо політики партії щодо куркуля. Зафіксовані також балачки, що засланих куркулів відправляють за кордон, де вони гарно живуть. Наводимо деякі характерні факти.

КУРКУЛІ. Куркуль х. Кудлаї Городищенської сільради Пирятинського району Кудлай Семен Мануїлович з приводу розстрілу учасників Сліпорід-Іванівської куркульської групи серед селян каже: «Завдання Радянської влади, як сказав тов. Сталін, заможне населення розстрілювати на 9 чоловік невинних – одного винного. А тому так стріляють невинних людей». Кулачка с. Максимівка Пирятинського району Плескун Василина і куркуль того ж села Левченко Ілько в балачках про розстріл Сліпорід-Іванівських куркулів кажуть: «Даремно розстріляли, то були люди такі, що таких тепер побити треба, те, що нібито вони тероризували представників влади, то це брехня, ми за них ручаємось» (чоловік Плескунової Василини теж нами нещодавно засланий на Соловки).

БІДНЯКИ. Бідняки с. Сліпорід-Іванівка Дупенко Данило, Курочка Михайло та інші з приводу розстрілу односельчан-куркулів кажуть: «Правильно зробила Радянська влада і ДПУ, що своєчасно анулювали куркулів, бо було б погано».

Брат розстріляного Тищенка Миколи (кримінальник, що був одним з виконавців терористичних намірів куркулів), Тищенко Іван каже: «Туди йому й дорога, бо коли б не розстріляли, то було б погано активу». Так само казав його батько Федір. Поруч з цими позитивними балачками, що відбивають думку більшості бідняцько-середняцького населення, маються і негативні балачки окремих осіб з бідноти і середняцтва. Так, наприклад, біднячка, член КНС, Бідненко Устя і середнячка Кравченко Ониська, зустрівшись на дорозі, почали плакати і казати: «І що воно робиться на білому світі, розстріляли людей, а за що?». Корнієнко Павло, бідняк, член КНС, каже: «Гордієнки (розстріляні) були неблагонадійні люди, били людей, а от за що саме їх розстріляли, не знаємо». На адресу розстріляного Тищенка він каже, що «туди йому і дорога». Біднячка с. Короваї Пирятинського району Гавриленко Лукерія з приводу заслання на Соловки куркулів каже: «Вони тільки балакають, що куркулів на Соловки одправляють, а на самому ділі їх довозять до моря, а там підходять кораблі з-за кордону і їх забирають за кордон, а там вони живуть припиваючи».

Протирадянські балачки і ревності до міста.

Окремі середняки навколо різних питань політики влади на селі висловлюють протирадянські балачки такого характеру, що у селян забирають усе, що селянам живеться погано в той час, коли гарно живеться робітникам і взагалі міським мешканцям, що селянам нічого не дають, а робітникам усе. Наводимо деякі виступи і балачки в цій галузі:

СЕРЕДНЯКИ. [...] Середняк с. Линовця Яблунівського району Харченко, в бесіді зі своїм родичем каже: «[...] тепер скажу тобі, що жити в деревні ніяк не можна, бо сильно великі податки, що приходиться майже все господарство продавати і що хоч роби. Ніякої допомоги ні від кого. Гарно живуть тільки в місті, бо там нема таких податків, маються всякі товари... Одним словом, раджу жити тільки в місті». 9-го січня 1930 року в с. Замостя Прилуцького району на загальних зборах пайщиків голова правління кооперації Шевель робив звітну доповідь, де між іншим зазначив, що «Гальмом в роботі з'являються великі податки фінвідділу на кооперацію [...] Фінвідділ так різанув нашу кооперацію, що скоро не очухається». На тому ж зібранні виступив середняк Маценко Петро Андрійович, який сказав: «Робочим в ЦРК усе є: і макарони, і сало, і олія, і цукор, а нам нічого немає, тільки деруть з нас. То люди, а ми собаки. Фінвідділ шкуру дере». Після цієї промови почався шум, а Остапенко Олександр Трохимович кричав: «Що це – хіба все робочим, а у нас – хіба не такі шлунки». Іваненко Павло заявив: «Зараз у дядьків немає грошей. Я робив по селах і знаю, що грошей немає, і дядьки починають собі шити штани з полотна». Маценко з'являється організатором церковного хору, гарно письменна людина, має тісний зв'язок з куркулем Онищенком Василем. Маценко має великий вплив на селян.

КУРКУЛІ. З боку представників куркульства, поруч з вищезгаданими проявами, маємо ще цілу низку інших прояв, що полягають в тенденції до саморозкуркулювання, відмовлення від господарств, в намаганнях зірвати збори і т. п. Наводимо такі факти: [...] Коли 18-го січня цього року до села Голубівка Прилуцького району приїхала бригада по колективізації, підводи якої розміщали по дворах, то на першій і другій ділянцях, де живуть куркулі, були випадки, що не пускали підводи до двору. Так, куркуль Колочко Порфир Петрович категорично не пустив підводи до себе. [...] 20-го січня цього року в с. Голубівка були загальні збори виборців, де було душ 800. У приміщенні школи маса не вміщалася, а тому була внесена пропозиція одним стариком, Яровим Федором Івановичем, бідняком, аби збори перевести до приміщення бувшої церкви, що її нещодавно забрали під культурні потреби. Майже всі закричали: «Давай церкву». Голова сільради поставив на голосування і «за» ліс рук, «проти» – 12. З прапорами та співами маса ринула до церкви. Але церковники-куркулі: Юрченко Михайло Васильович, його син Петро, Ленець Іван Микитович намагались зірвати збори і горланили: «Чого ми підемо в церкву, там холодно, ноги померзнуть».

З початку мали успіх – душ 300, переважно жіноцтво, почали вагатись, але хвилин через 15 усі пішли до церкви за винятком душ 40, що демонстративно залишили збори. [...]

Начальник окружного відділу ДПУ	[підпис]	МИРОНОВ
Начальник СПВ	[підпис]	БЕРШАДСЬКИЙ
Старший уповноважений СПВ	[підпис]	БЛОГІН

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-342, оп. 1, спр. 887, арк. 83–86.
Оригінал. Машинопис.*

№ 21

Витяг із бюлетеня ІНФВ ДПУ УСРР про факти терору за період 1–10 січня 1930 року

28 січня 1930 р.

НА ПОЧВЕ ХЛЕБОЗАГОТОВОК

Поджоги.

[...] Прилуцький округ. В селі Заезд Прилуцького р-на 12/ХІІ подожено имущество активиста по хлебозаготовкам КИРНОСА. [...]

НА ПОЧВЕ Е[ДИНОГО] С[ЕЛЬСКО]Х[ОЗЯЙСТВЕННОГО] Н[АЛОГА]

Избиения.

[...] Прилуцький округ. В ночь на 5-ое января в с. Радьковцы Малодевицкого р-на неизвестными лицами тяжело избит комсомолец за то, что последний отказался указать квартиру председателя сельсовета этим лицам, заявившим: «МЫ ЕМУ ХОТИМ ПОКАЗАТЬ, КАК ОБЛАГАТЬ ЭКСПЕРТОМ».

В результате нанесенных побоев у потерпевшего перебиты обе ноги. [...]

НА ПОЧВЕ КЛАССОВОЙ МЕСТИ

Убийство.

[...] Прилукский округ. 2/1 в с. Мамаевка Яблунковского р-на убит член правления кооперации СИЛЕНКО Григорий.

По делу арестовано 5 человек (кулаки). [...]

Поджоги.

[...] Прилукский округ. В с. Сулимовка Яготинского р-на в ночь на 29/XII подожжено имущество члена сельсовета КРАВЧЕНКО. [...]

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3196, арк. 4–6.
Копія. Машинопис.*

№ 22

Витяг із бюлетеня ІНФВ ДПУ УСРР про факти терору станом на 23 січня 1930 року

30 січня 1930 р.

НА ПОЧВЕ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ

[...] Убийство.

Черниговский округ. 5 января с. г. бедняк с. Николаевка Березинского р-на ШУЛЬГА Корней убил свою жену.

Установлено, что в этом убийстве нет никаких элементов семейных ссор, что оно вызвано исключительно тем обстоятельством, что жена убийцы, вопреки запрещению мужа, вступила в коллектив.

Ведется срочное расследование под углом выявления вдохновителей убийства. [...]

Поджоги.

Конотопский округ. В с. Григорцы Дмитровского р-на 5/1 в момент проведения расширенного пленума сельсовета по вопросам коллективизации подожжено имущество члена сельсовета ЛОЗОВОГО.

В этом же селе 8/1 во время общего собрания селян по вопросам коллективизации, с целью срыва его, было подожжено имущество местной школы, где проводилось данное собрание. [...]

НА ПОЧВЕ ПЕРЕВЫБОРОВ

[...] Ранение.

Нежинский округ. 10/1 во время заседания сельзбиркома с. Бельмачовка Плисковского р-на выстрелом через окно ранена зам. пред. сельсовета МАРИНЕЦ. [...]

НА ПОЧВЕ КЛАССОВОЙ МЕСТИ

[...] Поджоги.

Конотопский округ. 3/1 подожжено имущество председателя КНС с. Максаки Менского р-на Драгуна Гавриила. [...]

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3196, арк. 9, 12.
Копія. Машинопис.*

№ 23

Витяг із довідки Інформаційного відділу ОДПУ СРСР про спротив колективізації в Україні станом на 20 січня 1930 року

31 січня 1930 р.

Совершенно секретно

По мере расширения колхозного движения противодействие кулацко-зажиточных прослоек и антисоветских элементов села коллективизации принимает все более ожесточенный и ярко выраженный контрреволюционный характер.

Методы антиколхозной деятельности кулачества становятся все более разнообразными и гибкими.

[...] Листовки и террор.

Из антисоветских проявлений на почве коллективизации необходимо указать на рост за последнее время распространения противоколхозных и антисоветских листовок и кулацкого террора против активистов-колхозников. Так, за первые 20 дней января мес. обнаружено 49 противоколхозных листовок (Черниговский, Кременчугский и другие округа).

За этот же период зарегистрирован 21 случай кулацкого террора на почве коллективизации, из них 15 поджогов хозяйств активных колхозников. В ряде районов кулаки от поджогов имущества отдельных активистов колхозников переходят к уничтожению обобщественного имущества колхозов (Прилукский, Киевский и другие окр.).

Борьба кулачества против колхозного движения принимает особо резкие и ожесточенные формы в районах, перешедших и переходящих на сплошную коллективизацию, а также в пограничных округах. [...]

Отрицательные моменты в настроении основных прослоек села.

Крайне недостаточное развертывание массовой разъяснительной работы, усилившаяся антиколхозная кулацкая агитация и наблюдающееся по ряду округов извращение классовой и партийной линии при проведении коллективизации и раскулачивания обуславливают ряд отрицательных моментов в настроении части бедноты и середнячества в связи с коллективизацией. В ряде районов отдельные середняцкие и бедняцкие группы, находясь под влиянием кулацкой агитации, сильно заражены антиколхозным настроением («коллектив – ловушка, она превратит крестьян в батраков», «нас тянут в коллектив, чтобы мы были вечными рабами» – Одесский, Черниговский и другие окр.).

В Проскуровском и других округах имеет место ряд случаев выхода из колхозов. Для отдельных середняцких групп характерны антибедняцкие и выжидательные настроения в отношении вступления в колхоз: «Подождем, посмотрим, как будут идти дела в колхозах, а пока вступать рискованно» (Сумской округ).

Зарегистрирован также ряд случаев ликвидации отдельными середняками своего имущества (распродажа скота и с/х машин). Имевшие место по ряду сел Харьковского, Одесского и Кременчугского округов случаи искривления

классовой линии при раскулачивании и принудительного проведения коллективизации вызвали сильное недовольство среди основных прослоек села, что не в малой степени используется кулачеством для усиления антиколхозной и антисоветской агитации.

Помощник начальника ИНФО ОГПУ

ЗАПОРОЖЕЦ¹

Начальник 7 отделения

АГАЯНЦ²

*РГАЭ, ф. 7486, оп. 37, д. 61, л. 134–130.
Ротаторный экземпляр с подлинника.*

Опуб: Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939. Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т. 2. Ноябрь 1929 – декабрь 1930 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. — М.: РОССПЭН, 2000. — С. 157–158.

¹ *Запорожець Іван Васильович (1895–1937)* – нар. у м. Великий Токмак Катеринославської губ. у родині службовця. Освіта – середня. Брав участь у Першій світовій війні. З 1915 р. – в австрійському полоні. Після повернення у 1918 р. – у Червоній армії. Член партії «боротьбистів». З 1919 р. – член РКП(б). У 1920 р. – завідувач військовим відділом Київського губкому КП(б)У. З 1921 р. – в ІНВ ВНК, на нелегальній роботі в Польщі, Чехословаччині, Австрії. У 1923 р. – в ЕКУ ОДПУ СРСР. До 1927 р. – у Берліні і Відні, резидент радянської розвідки, потім помічник начальника ІНВ ОДПУ СРСР. З 1929 р. – помічник, заступник, начальник ІНФВ ОДПУ СРСР. У 1931–1935 рр. – заступник начальника СПВ ОДПУ СРСР, заступник повпреда ОДПУ по ЛВО, начальник ОВ НКВС ЛВО і перший заступник начальника УНКВД по Ленінградській обл. ВК ВС СРСР від 23 січня 1935 р. за «злочинне ставлення» до охорони С. Кірова засуджений до 3-х років ув'язнення у ВТТ. Комісією НКВС, Прокурора СРСР і голови ВК ВС СРСР 1 травня 1937 р. засуджений до розстрілу. Не реабілітований.

² *Агаянц Олександр Іванович (1900–1939)* – нар. у Азербайджані у родині священика. Освіта – незакінчена вища, вчитель. Член РКП(б) із 1919 р. Брав участь у громадянській війні, комісар частин Червоної армії. У 1919–1922 рр. – помічник уповноваженого Ганджинського повітового ЧК, брав участь у роботі підпільного Ганджинського повітового комітету КП(б) Азербайджану. У 1922–1925 рр. – завідувач Інформаційним відділом ЦК КП(б) Вірменії. У 1926–1930 рр. – уповноважений, помічник начальника 2 відділення ІНФВ ОДПУ СРСР. У наступні роки займав відповідальні посади в ІНФВ і КРВ ОДПУ СРСР. Помер у 1939 р.

№ 24

Доповідна записка начальнику Ніжинської районної міліції про спробу створення «куркульського» колгоспу у с. Кропивне

12 лютого 1930 р.

Докладна записка.

Доношу, що по агентурним відомостях мається, що 21 січня цього року після засідання активу в с. Кропивне по справі колективізації, на якому було поставлено, щоб мобілізувати кращий актив для переведення запису до колективу і в тім числі, добровільно пішов Ляшенко Опанас Миколайович, мешканець с. Кропивне. Взявши список, і пішов по селу для запису до колективу, який бідняків лишав, а заходив до кулаков та заможних середняків, де в хаті і казав:

«Ну, що ж треба тепер і нам іти в колектив, бо нам місця в селі не останеться. Давай ми самі організувати колектив навіщо нам задалася голота», що може підтвердити громадянин того ж села Бойко Андрій Савелійович. Ці слова Ляшенко казав в хаті Ляшенка Андрія. Послідній теж агітує проти колективу і каже давай організуємо свій колектив. І весь час займається агітацією проти колективізації. Усі факти агітації підтвердять свідки с. Кропивне Бойко Маруся О., Примаєк Марфа П., Бойко Андрій Савелійович.

Підстава збірка № 77

Агент розыска

[підпис]

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 92, арк. 4–4 зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 25

Витяг із бюлетеня ІНФВ ДПУ УСРР про терористичні прояви в Україні у період 20 січня – 1 лютого 1930 року

12 лютого 1930 р.

[...] НА ПОЧВЕ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ

[...] Избиения и ранения.

Нежинский округ. 19/І с. г. в селе Свидовец Кобыжского р-на во время проведения пленума сельсовета по вопросу о коллективизации бедняком-подкулачником КРАСУЛЕЙ избит заведующий агитпропом райпаркома КРИЧЕВСКИЙ. КРАСУЛЯ арестован. [...]

[...] Покушения на убийство.

Нежинский округ. 19 января в селе Горбачи Кобыжского р-на во время собрания по вопросу о коллективизации местный бедняк-подкулачник СИДОРКО набросился с криком: «ВСЕ РАВНО Я ТЕБЯ ЗАДУШУ, ЗА ТО ЧТО ТЫ У НАС ПРОВОДИШЬ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИЮ» на председателя КНС Дешку, пытаюсь его задушить.

СИДОРКО арестован. [...]

Поджоги.

Нежинский округ. В ночь на 19 января в селе Свидовец Кобыжского р-на подожжено имущество активиста по коллективизации – председателя КНС ЧЕРНОБАЯ.

Черниговский округ. В селе Волчок Олишевского р-на 30/І подожжено имущество коллективиста РАЙЧЕНКО. [...]

НА ПОЧВЕ БОРЬБЫ С РЕЛИГИЕЙ

[...] Избиения.

Черниговский округ. В селе Постовица Репкинского р-на во время общего собрания по вопросу о снятии церковных колоколов кулаком ТАРАБЕНКО избит комсомолец УГЛИК.

По делу арестовано 4 кулака. [...]

НА ПОЧВЕ КЛАССОВОЙ МЕСТИ

[...] Покушение на убийство.

Нежинский округ. 22 января в селе Сыраи Козелецкого р-на выстрелом в окно произведено покушение на убийство активиста ОРЫЖКО Григория. [...]

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3196, арк. 15–17, 19.
Копія. Машинопис.*

№ 26

Циркулярний лист секретаря фракції Ніжинського окружного «Колгоспсоюзу»¹ секретарям райкомів КП(б)У Ніжинського округу про настрої селян під час створення колгоспів

16 лютого 1930 р.

Таємно

До всіх секретарів РПК.

Окремі випадки недостатнього контролю та догляду за ходом колгоспного руху з боку парторганізацій змушують фракцію ОКС попередити всіх секретарів РПК про дачу відповідних директив партосередкам на місцях та ще глибшого догляду за ходом процесів колективізації як в цілому, так і окремих ділянках. Особливо на бік класової чіткості в справі колективізації. Так, наприклад, в м. Ічня на переводимих цими днями зборах артiлі «Переможець» технік Таран проводив лінію до того, аби до складу органів правління колгоспу обрати тих людей, що вже були «добрими господарями», а не батраків та якусь там злидо-ту, що не вмiє господарювати, що на курси до комісії до оцінки майна, вступаючих до артiлі, також слід посилати людей вчених, або досвідчених вже господарів, а не батраків. Він, як технік, практик, вчений – це по собі знає, що замовлення тракторів не треба давати та грошей збирати, бо в державі тракторів не має, а коли треба буде купити трактори, то коней продамо та й купимо трактора за готівку.

Ці його пропозиції підкуркульники підтримали й питання [колективізації] були зірвані. На превеликий жаль, збори не були забезпечені членами партії, що могли зразу відповідним чином реагувати на такі прояви.

Слід додати, що на виступи й спроби одного з кандидатів партії т. Тютюника щодо виправлення лінії Тарана, технік Таран утворив таку атмосферу, що Ви у нас гість, а тому слухайте як гість, а до наших внутрішніх справ не втручайтеся. А коли додати ще й те, що такий явно куркульський випадок техніка Тарана був під боком парторганізації у 40–50 чоловік та бюро РПК. В умовах сільського осередку, що не мають парторганізацій, увага [за] доглядом та контролем й вчасному реагуванні з боку парторганізації мусить бути загострена, особливо на класову чіткість та боротьбу з куркульськими агітаціями та випадками.

У нашій щоденній практиці необхідно звертати увагу кожного члена партії, кожного батрака та бідняка, колгоспника на вчасне переборювання куркульських проявів подібних до Іченьських.

У с. Черняхівка, що прийняла повністю селом 375 дворів Статут артiлі на суцiльну колективiзацiю та звезла увесь посiвний матерiал, усупiльнила та прочистила його, звезла увесь реманент та знаряддя й, кiнець-кiнцем, Статут пiдписало лише 121 господарство. Це наслiдок лютої куркульської роботи та декого «з активiстiв», що кричали [про] масову колективiзацiю й пiд кiнець першi вiдмовилися вiд пiдписання Статуту та, врештi-решт, виявили своє повне та iдеологiчне куркульське обличчя.

Цей факт ще раз говорить за необхiднiсть глибокого вивчення окремих активiстiв, що на дiлi, врештi, проводять куркульську роботу. Також слiд не обмежуватися прийняттям постанов загальних зборiв та винесенням резолюцiй про масову колективiзацiю, а доводити справу на окремих дiлянках до краю, не послаблюючи щоденного та повсякчасного керiвництва та догляду за колгоспну роботу.

У с. Галиця Лосинiвського району, що також усупiльнилося повністю й майже всiм селом пiдписали Статут, опiсля ряд громадян подають заявки про вихiд iх з членiв колгоспiв.

Всi цi факти говорять за недостатньо глибоке керiвництво та заспокоєння парторганiзацiї, тому що село вже пiдписало Статут. Отже, треба буде вiдповiдним чином реагувати на «холодок», що в деяких мiсцях проявляють парторганiзацiї та загострити iх увагу на якнайскорiшому та чiткому реагуваннi на будь-якi недолiки в колгоспбудiвництвi, а особливо на переведеннi класової лiнiї та її чiткостi.

СЕКРЕТАР ФРАКЦIЇ ОКС

[пiдпис]

ПiДЛУЖНИК

*Держархiв Чернiгiвської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 60, арк. 108.
Завiрена копiя. Машинопис.*

¹ Згiдно постанови ЦК ВКП(б) вiд 30 грудня 1926 р. «Про результати колгоспного i радгоспного будiвництва» i постанови ВЦВК i РНК РСФСР вiд 16 березня 1927 р. «Про колективнi господарства» був створений Всеросiйський союз сiльськогосподарських колективiв (Колгоспцентр). У рiгiонах були створенi спецiальнi колгоспнi об'єднання (секцiї, союзи, бюро колгоспiв). Завданням «Колгоспцентру» стала розбудова колгоспiв та iх об'єднань, представництво колгоспного руху в урядових установах та громадських органiзацiях, пiдтримка органiзацiї господарств, iх внутрiшнього розпорядку, органiзацiя через сiльськогосподарськi кооперативнi об'єднання i державнi установи збуту продукцiї колгоспiв i постачання iх засобами виробництва. Пiсля об'єднання 7 жовтня 1929 р. Всесоюзної Ради колгоспiв i «Колгоспцентру РСФСР» була створена об'єднана установа «Колгоспцентр ССРСР и РСФСР». Мiсцевими вiддiленнями «Колгоспцентру» стали «Колгоспсоюзи». У груднi 1932 р. «Колгоспцентр» був лiквiдований, його функцiї переданi наркомату землеробства СРСР. Див.: *Ивницкий Н.А. Фонд Колхозцентра СССР и РСФСР и его значение для изучения истории коллективизации в СССР // Проблемы источниковедения. – М., 1955. – Вып. 4. – С. 6–113.*

№ 27

**Витяг із бюлетеня ІНФВ ДПУ УСРР
про факти терору станом на 15 лютого 1930 року**

25 лютого 1930 р.

НА ПОЧВЕ КОЛЛЕКТИВИЗАЦІИ

[...] Убийства.

Нежинський округ – 29/І с. г. в селі Дремайловка Веркиєвського р-на вистрелом через окно во время собрания по коллективизации убит председатель Дремайловского сельсовета. [...]

Поджоги.

Конотопський округ. В селі Ворошиловка Кролевецького р-на с целью срыва собрания по коллективизации подожжено имущество члена окрисполкома МИРОВНИ Христины.

По подозрению в поджоге арестованы 2 человека. [...]

НА ПОЧВЕ РАСКУЛАЧИВАНИЯ

[...] Покушения на убийства.

Конотопський округ. В селі Белошицька Слобода Холменського р-на 3/ІІ с. г. обстреляна квартира двух комсомольцев. [...]

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3196, арк. 21, 22, 23.
Копія. Машинопис.*

№ 28

**Витяг зі спецзведення № 423493 начальника Прилуцького
окрвідділу ДПУ УСРР Миронова секретарю Прилуцького
окружкому КП(б)У Стецюрі про опір розкуркуленню**

27 лютого 1930 р.

Зовсім таємно
Серія «К»

Куркульські прояви мають до цього часу аналогічний характер минулим, раніш відміченим проявам: тікають з сіл, причому в окремих селах по 10–15 чол., провадять різні нездорові балачки, намагаються розпродувати і розбазарювати майно і таке інше.

Останні дні виявили наявність тенденцій до організації й випадки групування куркулів. З боку останніх маються також випадки загроз місцевим активістам і намірів утворювати терористичні акти.

Для ілюстрації ми зупинимось на характеристиці окремих моментів.

ВТЕЧІ З СІЛ

Практична робота по розкуркулюванню, що вже почалася на території нашої округи з 23/ІІ цього року, і обмірковування списків куркулів на заслання за межі

України утворюють нові випадки втеч куркулів як в одиночному порядку, так і з родинami.

Наводимо такі факти:

По Яблунівському району за останні дні втекли:

- 1) з села Мамаївка: Бобренко Митрофан Сергійович і Зленко Михайло;
- 2) з села Сергіївка: Матюх Василь, Матюх Оврам Васильович;
- 3) з села Мазки: Котеленець Федір Олексійович;
- 4) з села Ковтунівка: Ярмак Костянтин Омелькович;
- 5) з села Крутоярівка: Шигань Дмитро Артемонович, Паска Омелько Остапович;

6) з села Яблунівка: Шевченко Савка, Романець Олександр Романович, Браславський Іван Данилович, Рибка Грицько Федорович й Черненко Іван Сидорович. [...]

Куркуль села Красляни Прилуцького району Борода Грицько Миколайович втік невідомо куди. З того ж села втекли ще деякі куркулі, за відомостями, в Самарканд.

Коли куркулеві села Валки Прилуцького району стало відомо, що його мають розкуркулити і заслати, то він захопив кобилу вартістю в 300 крб. і зник. [...]

Коли на зборах земельної громади села Дубовий Гай Прилуцького району стояло питання про розкуркулювання і заслання куркулів, то куркуль Левченко Антон Олексійович, що був на цих зборах, намагався оправдатися перед ними, але йому було запропоновано покинути збори. Тоді він вийшов зі словами: «Прощайте, люди, тільки ви мене й бачили», – і дійсно з села втік. [...]

У куркуля села Сергіївка Яблунівського району Остапенка Василя Івановича мешкає куркуль села Грабарівка ТОВКАЧ Захарко зі своєю дружиною, що з Грабарівки втекли.

ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ І ЗАГРОЗИ

В окремих селах округи почали помічатися випадки, коли куркулі збираються в одне місце по декілька чоловік, радяться і ведуть балачки про те, що навесні буде переворот, що на випадок, коли їх вишлють в Сибір, то вони тікатимуть в Китай, звідкіля вернуться, коли не буде вже Радянської влади. З боку куркулів маються також випадки загроз активістам села.

Наводимо в цій галузі такі факти:

[...] Після того, як на зачинених зборах активу хутора Онищенків Богданівської сільради Прилуцького району стояло питання про експропріацію куркулів, то куркуль Онищенко Іван Сергійович, якого за постановою артїлі і сільради мають вислати за межі України, звернувся до голови артїлі, щоб той дозволив взяти коня і поїхати по справі до Яблунівки. Причому він заявив, що все знає, що балакали на зборах. На запитання, хто йому про це розказав, відповів: «У мене багато людей бідняків та середняків, що передають мені усе, про що балакають на активі. За мною маса більше, ніж за вами». Цей же куркуль в присутності голови артїлі Шкуренка Грицька Даниловича заявив: «Як будуть мене виселяти з мого господарства, все одно комусь смерть. Для мене вже однаково. Є ще такі люди, що за мною підуть».

У селі Горобіївка Срібнянського району за останні дні учасились випадки підкинення анонімок з загрозою розправитися з тими, хто користуватиметься куркульськими будинками і взагалі куркульським майном¹.

РІЗНІ ПРОЯВИ

Крім вищезгаданих куркульських проявів, маються ще й інші, як наприклад: ліквідування майна, навмисне зіпсування сільськогосподарських машин і продаж їх за лом Рудметалторгу, фіктивні розділи майна, фіктивні розводи, повернення до села куркулів, що раніш втекли, й інше.

Так, наприклад:

[...] Куркуль села Рудівка Яблунівського району Кисленко Іван Андрійович в ніч на 24/II переправив свої речі до хутора Нетяжино до Макухи Павла Петровича. [...]

Начальник окружного відділу ГПУ	[підпис]	МИРОНОВ
Начальник СПВ	[підпис]	БЕРШАДСЬКИЙ
Старший уповноважений СПВ	[підпис]	БЛОГІН ²

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-342, оп. 1, спр. 887, арк. 91–95.
Оригінал. Машинопис.*

*Публ.: Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Чернігівська область /
Упоряд.: О. Б. Коваленко, Р. Ю. Подкур, О. В. Лисенко, О. І. Желізна. –
Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2008. – Кн. 1. – С.311–315.*

¹ Анонімні листи і погрози активістам та колгоспникам кваліфікувалися співробітниками ДПУ УСРР як прояви «куркульського опору». У спецзведенні Прилуцького окрвідділу ДПУ УСРР від 10 березня 1930 р. вказувалося: «Якщо до останніх днів в основному прояви куркулів мали характер втеч із сіл і розповсюдження протирадянських та провокаційних балачок, то тепер нами зафіксовано багато випадків відвертих загроз з боку куркулів на адресу активних учасників розкуркулювання. Є також випадки відмовлення від переселення до хат бідняків. У цій галузі маємо такі факти. У селі Світличне Варвинського району 4/III біля поштової скриньки знайшов анонімку загрозливого характеру голова сільради, в якій обіцяється розправитися зі всіма активними учасниками розкуркулювання. Ця анонімка з'являється по черзі друга. Першу було підкинуто за два дні до цього. Почувається в зв'язку з цим деяка заляканість бідноти. На цьому ж ґрунті є окремі випадки настирливого вимагання виключити з колгоспу. Так, 5/III до сільради з'являлася громадянка Грош Марія з проханням виключити її з колгоспу, мотивуючи тим, що боїться помсти, причому заявила, що коли її не виключать, то вона покінчить самогубством. У селі Високе Прилуцького району 4/III цього року з поштової скриньки вилучено анонімку загрозливого характеру на адресу усієї комісії по розкуркулюванню та складанню описів на заслання. Син куркуля с. Дейманівка Срібнянського району Ніконенко Олександр Федорович та його брат Павло загрожували 9/III члену КНС Семененку, кажучи: «Я з вами ще порохуюсь[...] Ви у нас ще будете скакати». Куркуль с. Голубівка Прилуцького району Дуброва Іван Кузьмович, коли його виселяли з хати, то він членам комісії Нощенко Івану Максимовичу, Радченку Пилипу й Ленцю Семену Івановичу загрожував, кажучи: «Беріть, грабуйте. Наберетесь, п'яниці, ледарі, довго брати не будете». В с. Переволочна Прилуцького району дочка куркуля Філобок Маруся Степанівна на другий день після того, як їх виселили з хати, зайшла до бідняка Кукшина Василя Омельковича, який зайняв їхню хату, й почали ляяти його дружину, кажучи: «Злидні, не хотіли робить,

на дурнички рота пороззявляли» та інше, причому викинула дрова з печі. [...] У с. Іванківці Срібнянського району були не одиничні випадки загроз з боку куркулів. Так, куркуль Нестеренко Михайло Прокопович, коли виїжджав з свого двору, казав: «Це не влада робить, а роблять активісти села. Нехай роблять, прийде час, ми з ними розправимося». Куркуль Нестеренко Дмитро Іванович так заявив: «Беріть, беріть, ми ще зуміємо з вами розправитись». Куркуль Сава Іван Гнатович сказав: «Беріть, беріть, воно вам боком вилізе». [...] Коли розкуркулювали куркуля с. Гриціївка Срібнянського району Мосієнка Гаврила Івановича, останній загрожував членам комісії й кидався з сокирою на представника, що вивозив майно. Дружина куркуля с. Баліцьке Прилуцького району Шульженко при розкуркулюванні намагалась пляшкою вдарити по голові уповноваженого райвиконкому тов. Токаря, який був примушений витягти револьвера. Внук куркуля Лукаша Василя Степановича с. Переволочна Прилуцького району Лукаш Іван Павлович на другий день після розкуркулювання зайшов в хату, з якої його було виселено, і не захотів виходити. Бідняк, що зайняв цю хату, взяв його за шиворот і випхнув з хати. Лукаш побив вікна [...]». Див.: *Держархів Чернігівської обл., ф. П-342, оп. 1, спр. 887, арк. 307–312.*

№ 29

Витяг із бюлетня ІНФВ ДПУ УСРР про виявлені анонімки за період 1 січня – 1 березня 1930 року

6 березня 1930 р.

[...] Прилуцький округ. В конце января сего года по дороге в г. Прилуки в вагоне в пальто (карман) брошена анонимка агроному Горбоносу: «Горбоносу. Гад советский. Осталось тебе жить 10 дней. Прощайся со светом. Комиссия по уничтожению коммунаров».

25/12¹ в селе Коломицы Драбовского р-на обнаружена анонимка на имя Пред. КНС в почтовом ящике.

«Берегись Пред. КНС. Все равно убьем через окно, за то, что ты нападаешь на кулаков».

Конотопський округ. На ст. Мальчик Конотопского р-на 30/1 с. г. на стенах сельсовета были написаны лозунги повстанческого характера: «Товарищи крестьяне с Вас коммунисты дерут шкуры. Долой коммунистов. Давай войну и хлеба». [...]

Черниговський округ. – В селе Петровка Городнянского р-на 27/II найдена листовка:

«Бабы на селе смеются, в коллектив все суются, говорят, что там лучше жить... Хорошо жить в коллективе, да малый паек – 1 ф. хлеба... Что наработаете, то товарищи заберут, а коллектив останется не при чем... Один кожух на 7 дворов, а топор на восемь... Сдадите хаты, а вам плохо будет без них».

В селе Куликовка того же р-на 22/II обнаружены 2 листовки, наклеенные на телеграфных столбах:

«ТОВАРИЩИ СЕЛЯНЕ УКРАИНЫ. Вспомните, когда мы были свободные, вспомните своего защитника Петлюру, который хотел вас сделать свободными, но он живет и будет жить. Товарищи селяне, организуйте кружки и не идите в коллективы, тогда мы сумеем победить».

«ВОЗЗВАНИЕ КО ВСЕМ СЕЛЯНАМ. Товарищи селяне всей Украины, вы теперь переживаете трудное время. Вы не бойтесь, что высылают вас на Соловки. Когда-то паны высылали туда разбойников, грабителей и селян и теперь насилуют крестьян, это доказательство, что панщина возвратилась. В коллектив не пишитесь, ибо эта власть не долго продержится. Вы организуйте кружки и тогда легче будет бороться и будьте готовы – ждите, когда мы восстанем и сбросим эту власть».

В селе Куликовка 13/III на почтовом ящике наклеена листовка такого содержания:

«СЕЛЯНЕ. Призываю вас в коллектив не идти, там панщина, если бы была выгода крестьянам, то силой не гнали бы, объединяйтесь и не идите в коллективы, а когда придет время, мы прогоним негодяев... Все селяне Украины к дружному выступлению будьте готовы».

В том же селе 18/II была найдена такая листовка:

«Товарищи селяне Украины. Вы вспомните, когда мы были вольные, вспомните своего защитника Петлюру, желавшего вас сделать вольными. Не идите в коллективы, тогда мы вырвемся из жидовской кабалы». [...]

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3198, арк. 9, 14, 18.
Копія. Машинопис.*

---

¹ Так у тексті.

№ 30

**Витяг із спецзведення начальника Прилуцького окрвдділу
ДПУ УСРР Миронова секретарю Прилуцького окружкому КП(б)У
Стецюрі про протидію колективізації та розкуркуленню**

7 березня 1930 р.

Сов. секретно
Серия «К»

По-прежнему в округе заметно не прекращающееся бегство кулаков по различным направлениям, незначительная часть которых вылавливается на станциях органами Дорожно-транспортного отдела ОГПУ. Наряду с этим, отмечается возвращение в села скрывшихся на небольшое время кулаков. Проведенное в округе раскулачивание, связанное с переселением кулаков в бедняцкие хаты, дает ряд фактов, угроз комнезаму и беднякам со стороны кулаков, переселившихся в бедняцкие хаты. Распространяются различного рода провокационные слухи с целью запугать бедноту, как подлежащую вселению в кулацкие хаты, так и уже переселившуюся. При раскулачивании выявлено много случаев разбазаривания и утайки кулаками имущества, которое зачастую пряталось у середняков и бедняков. У некоторых кулаков при обысках было найдено оружие. Активных противодействий раскулачиванию и переселению со стороны кулаков в округе не наблюдалось, если не считать случаев нежелания кулаков выходить со своей хаты и переселяться в хату бедняков. Отмечены попытки кулаков путем сбора подписей у бедноты закрепить в селах, случаи

пьянок, хулиганства и целый ряд других. Остановимся на отдельных проявлениях.

Бегство из сел. За последние дни зарегистрированы случаи бегства 21 кулака, из коих один задержан Дорожно-транспортным отделом ОГПУ. Отмечен случай бегства кулака с семьей, оставившей на произвол судьбы только одну старуху. Есть случаи возвращения в село двух бежавших кулаков. Перечисляем следующие факты. [...] Из с. Полонки Яблоновского района бежал кулак Горященко Григорий Петрович. Последний знаком с директором металлургического завода в Борисполе Киевского округа, а также с заведующим пивной «Новой Баварии» в г. Прилуки, где возможно и скрывается.[...]

Противодействие. В связи с раскулачиванием и переселением, отмечены случаи слабых противодействий кулачества, выразившиеся в нежелании выйти из своей хаты и переселиться в хаты бедняков. Отмечен случай поджога хаты бедняка, куда должны были быть выселены кулаки. Различного рода угрозами беднякам и заклипаниями женщин-кулачек кулачество пыталось затормозить ход вселения бедноты в кулацкие хаты. Отмечен случай группировки кулаков. Приводим следующие факты. [...] 27/II с. г. вечером от поджога сгорела хата, принадлежавшая члену колхоза Ковалю Василию (с. Мильки Прилукского района). В эту хату предполагалось вселить кулаков. Поджог произведен кулачеством, очевидно, с целью не попасть туда на жительство, так как она стоит на краю села, не имея никаких подсобных хозяйственных построек. [...] При раскулачивании в с. Дегтяри Сребнянского района кулак Луценко Мануил не хотел выходить из своей хаты и вышел только при появлении заместителя начальника райадминотдела. [...] При переезде в бедняцкую хату кулака с. Малая Девича Демченко Андрея Степановича последний заявил беднячке Омельченко: «Не смійся, бо сьогодні ваше право, а завтра ми будемо сміятися і буде наше право». Кулак Луценко Иван [...] Сребнянского района при раскулачивании начал спорить с председателем КНС Козюлевым, ругая его за то, что: «Через їх мені така тормозня». [...]

Распространение провокационных слухов. Отмечены случаи распространения кулачеством слухов о выселении бедноты из кулацких хат, а также о насильственном вселении. В связи с высылкой на Соловки, кулачество усиленно распространяет слухи о приезде иностранных кораблей, забирающих кулаков за границу. Кое-где говорят об американских кораблях, а кое-где – о французских. [...]

Продажа и утайка имущества. Имеется много фактов отсутствия у кулаков описанного имущества. Последнее пряталось кулаками в сараях, на чердаках и у родственников середняков и бедняков. Во время обыска рабочими бригадами спрятанного имущества были случаи нахождения у кулаков оружия. Такие непредусмотренные обыски забирали много времени у рабочей бригады, растягивая ход раскулачивания. Были случаи одевания кулаками теплой одежды. Последние заявляли пришедшей комиссии по раскулачиванию, что они уже собрались ехать на Соловки. Приводим следующие факты. [...] При обыске у гражданина с. Полонки Яблоновского района Фитрика Макара Ивановича

найдено охотничье бельгийское ружье и автомат «Браунинг». Это оружие принадлежало раскулаченному кулаку Горященко Григорию Петровичу, который рядом с ним живет. [...]

Разные проявления. Наряду с указанными небольшими противодействиями кулачества, зафиксированы случаи сбора подписей кулаками у бедняков на заявлении, ходатайствующем об их оставлении в селе. Были случаи хулиганства и пьянства кулаков в связи с ожидаемым раскулачиванием. Некоторые кулаки, высказываясь за скорое выселение, заготавливали продукты – готовились к отъезду. Приводим следующие факты. [...] В с. Замостье Прилукского района вошедшей комиссии по раскулачиванию кулак Микитенко Никита Григорьевич заявил: «Берите, ребята, все. Я когда-то был батраком и теперь буду, так оно и должно быть. У кулацких хозяйств нужно все забрать». По указанным фактам окротделом ГПУ будут приняты соответствующие меры¹.

Начальник окружного отдела ГПУ	[підпис]	МИРОНОВ
Временно исполняющий должность начальника УЧОСО	[підпис]	БЛОГИН
Уполномоченный УЧОСО	[підпис]	ВЛАДИМИРОВ

*Держархів Чернігівської області, ф. П-342, оп. 1, спр. 887, арк. 360–364.
Оригінал. Машинопис.*

¹ У іншому спецзведенні від 11 березня 1930 р. зафіксовані наступні факти: «Проведенное раскулачивание и переселение кулаков в бедняцкие хаты прошло в округе в целом удовлетворительно. Вся работа по раскулачиванию проходила в продуктивной поддержке бедняцко-средняцкой массы, часть коей переселена в кулацкие хаты. Отмечены, как и раньше, случаи защиты кулаков со стороны бедноты и середняков-подкулачников. Не редко для этого использовалось общее собрание селян, где подкулачники выступали с требованием об оставлении в селах кулаков, собирали для этой цели подписи у бедноты. Угрозами и слухами о бандах подкулачникам кое-где удается запугать бедноту, которая, в связи с этим, боялась переходить в хаты кулаков. Наряду с настроением запуганности у части бедноты, имеются настроения «левого» порядка, требующие убрать всех кулаков из села. Эти требования нередко сопровождаются, главным образом, со стороны отдельных бывших красных партизан, угрозами физически расправиться с кулаком.

Остановимся подробнее на некоторых моментах.

Защита кулака. Бедняки. Приведенные ниже факты говорят о случаях защиты кулаков со стороны отдельной середняцкой и даже бедняцкой части села. Сбором подписей бедноты, агитацией на сходах подкулачники добиваются оставления кулаков в селе, не раскулаченными и не переселенными в бедняцкие хаты. Отдельные выступления требуют принятия кулака в колхоз, под надсмотр бедноты. Распространяются слухи о бандах, вывозе кулаков за границу, ведутся разговоры о красном терроре и пр. Есть случаи продуктовой поддержки раскулаченных кулаков середняками. Приводим факты. [...] У бедняка села Сребное Сребнянского района Акименко Василия Степановича найдены табуреты и венские стулья, сданные ему на хранение кулаком Котляревским Платоном. [...] В селе Сергеевка Яблоновского района были случаи при вселении бедняков в кулацкие хаты, говорящие о запуганности бедноты. При переездах в кулацкие хаты некоторые бедняки целовались с кулаками. В селе Валки Прилукского района бед-

няк Лабунец Иван в связи с раскулачиванием говорил: «Самі нічого не роблять, до кулака, було, підеш на роботу, то він тебе й погодує, як слід. Коли б їх допустили в колгосп, то вони б там гарно робили». [...]

Середняки. [...] В селе Подыще Прилукского района середняк села Варва Стареченко разнес слухи, что в селе возле Варвы в лесу появились партизаны около 60-ти человек и, якобы, вызванные из Хорола красноармейцы их разогнали, захватив пулемет и несколько винтовок. Слухи эти используют кулаки. [...] На собрании Плескуновского колхоза Прилукского района выступил середняк Клязника Петр Михайлович, требуя возвратить имущество кулаку Яценко Николаю Осиповичу, ему в этом помогли Клязника Мирон Макарович и Масюма Настя. Собрание было до того взбудоражено указанными середняками, что у отдельных селян было настроение побить председателя собрания Зайца Григория. В связи с раскулачиванием кулака в селе Ковалевка того же района, середняки говорят: «Може й нас жде така участь, як ми щось прошкодимось».

Не хотят вселяться в хаты кулака. Нередки случаи нежелания бедняков переселяться в хаты кулака. Причины – угрозы беднякам со стороны подкулачников и боязнь поспорить с кулаком. В некоторых местах беднота заявляет, что пока кулак оставлен в селе, они боятся переходить на жительство в кулацкие хаты, а в особенности, еще где-нибудь на краю села. [...]

Левые настроения. Наряду с общим настроением бедноты, одобряющим мероприятия власти, связанные с ликвидацией кулака как класса, имеются и настроения левого порядка, требующие убрать всех кулаков из села, лишить их вовсе какого бы то ни было жилья и прочее в этом духе. Эти настроения имеются у отдельных бедняков, в особенности из бывших красных партизан, которые эти требования сопровождают угрозами физической расправы с кулаком на месте. [...] Начальник окружного отдела ГПУ Мионов. Временно исполняющий должность начальника УЧОСО Блогин. Уполномоченный УЧОСО Владимиров». *Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. П-342, оп. 1, спр. 887, арк. 313–316.*

№ 31

Спецзведення № 5/11 голови ДПУ УСРР В. Балицького генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору про антирадянські прояви у селах Конотопської округи

12 березня 1930 р.

Совершенно секретно

[...] Отмечена волынка 12 марта в селе БАСОВКА. Туда ворвалась толпа крестьян из Сумского округа, пытаясь освободить арестованных.

Благодаря предупредительной стрельбе вверх отряда милиции, толпа рассеялась. Аналогичная волынка произошла в селе БРЕЛЕВКА Бурынского района.

Проводиться изъятие контрреволюционного актива. В селах, охваченных нежелательными настроениями, брошены партийцы для проведения массово-политической работы¹. [...]

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ГОСПОЛИТУПРАВЛЕНИЯ [підпис] В. БАЛИЦКИЙ

*ЦДАГО України, ф.1, оп. 20, спр. 3195, арк. 47.
Оригінал. Машинопис.*

¹ У спецзведенні № 12/18 від 20 березня 1930 р. генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору заступник голови ДПУ УСРР Карлсон описав ще одну волынку в Конотопському

окрузі: «Совершенно секретно [...] В селе Беловежи Дмитриевского района 50 женщин пытались оказать противодействие в продаже имущества местного кулака. В толпе преобладали родственники кулака, им же собранные, с целью не допустить продажи имущества. Эта волынка была ликвидирована местными силами[...]». Див.: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3195, арк. 111.

№ 32

Витяг із бюлетеня ІНФВ ДПУ УСРР про виявлені листівки станом на 7 березня 1930 року

15 березня 1930 р.

[...] ЧЕРНИГОВСКИЙ ОКРУГ: в селе Одинцы Остерского района обнаружена листовка, приклеенная к столбу, следующего содержания:

«Дорогие товарищи, выступайте на борьбу против эксплуатации крестьянства. Да здравствует троцкизм, долой сталинщину». [...]

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3198, арк. 25.
Копія. Машинопис.*

№ 33

Доповідна записка начальника Ніжинського окрвдділу ДПУ УСРР С. Самовського голові Ніжинської контрольної комісії РСІ про роботу районного активу щодо колективізації с. Сираї Козелецького району та реакцію селян на створення колгоспу

18 березня 1930 р.

Совершенно секретно
Серия «К»

9-го марта сего года в с. Сыраи Козелецкого района председатель РИКа Ручка и уполномоченный РИКа Биндер проводили собрание по вопросу коллективизации сельского хозяйства. На собрании присутствовало не более 100 человек, причем меньшая половина приняла постановление по коллективизации сельского хозяйства. На другой день бригады стали ходить по дворам для производства описи имущества вступающих в коллектив, подвергая описи все, до кур включительно, что вызвало недовольство селян, т. к. организация коллектива юридически не была оформлена и постановление схода не являлось обязательным для селян, не желающих вступать в коллектив. Когда селяне стали подавать заявления о нежелании вступать в коллектив, им была предложена уполномоченным следующая форма заявлений: «9-го марта постановлением земельной громады было постановлено, что было принято единогласно. Я, опомнившись, не желаю быть членом коллектива и прошу меня исключить». Кроме того, при подаче заявлений взималось с каждого селянина по 25 коп., которые, по словам Биндера, шли в пользу ОСоавиахима. По предложению того же Биндера на местного попа было наложено 100 руб. тракторных обязательств, для внесения каковой суммы ему был дан 2-х часовой срок. Попом деньги были доставлены через час. Увлечшись удачей с попом, Биндер совмест-

но с сельсоветом предложил религиозной общине внести 135 руб. Поп обратился к верующим с жалобой на непосильные налоги, и в результате чего добился самообложения верующих в пользу попа, дьяка и общины. Некоторые верующие вносили по 3–5 руб.

Следует отметить, что эта церковь имеет большой приток прихожан из окружающих сел.

НАЧАЛЬНИК ОКРОТДЕЛА ГПУ	[підпис]	САМОВСКИЙ
НАЧАЛЬНИК УЧОСО	[підпис]	ЗАГОРОДНИЙ

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-8, оп. 1, спр. 269, арк. 43–43 зв.
Оригінал. Машинопис.*

№ 34

Доповідна записка начальника Ніжинського окружного відділу ДПУ УСРР С. Самовського голові Ніжинської контрольної комісії РСІ про висловлювання уповноваженого Мірошніченка під час створення колгоспу в с. Переяслівка

19 березня 1930 р.

Литер А
Секретно
Срочно

Сообщается, что 20 января с/г на собрании селян Переясловка Нежинского района, на котором обсуждался вопрос коллективизации сельского хозяйства, на вопрос бедноты: «Что будете делать с теми, кто не пойдет в коллектив», уполномоченный райкома Мирошниченко ответил: «Будем расстреливать»¹. Этот ответ вызвал возмущение селян, которые стали уходить со схода.

На изложенное обращается Ваше внимание для принятия соответствующих мер.

НАЧ[АЛЬНИК] ОКРОТДЕЛА ГПУ	[підпис]	САМОВСКИЙ
НАЧ[АЛЬНИК] УЧОСО	[підпис]	МАТВЕЕВ

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 97, арк. 53.
Оригінал. Машинопис.*

¹ Практика залякування була типовим явищем. Так, у повідомленні секретаря Ніжинського окружного комітету КП(б)У від 30 березня 1930 р. вказувалося:

«[...] Носівський район. У с. Степові Хутори – 2 сотня при переведенні сходу головою робіткому Саранчуком А.Ф. замість роз'яснення питання колективізації, заявив селянам: “Ми Вас просить не будемо, а ви будете проситися в колектив, но буде пізно, коли Вас, що не записалися в колектив, виселять на плохую землю як кулаков”. Не дивлячись на відмову селян від колективізації, Саранчук написав резолюцію, що вони згоджуються, коли селяне довідалися про це, намагалися вирвати протокол, але цього їм не вдалось. В тому ж селі на задані питання селянами: “А что будет тому, кто не пойдет в коллектив?”»

Уповноважений РВКа Добрицький на це відповів: “Кто не пойдет в коллектив, тому не будет места ни в коллективе, ни в совхозе, а придется жить с кулаками на самих худших землях, а тому можно будет им свободно присоединится к кулаку как классу”. [...]

Плисецький район. У с. Петрівка при переведенні зборів по колективізації окремі селяни висловилися, що вони не можуть вступити до колективу по родинним обставинам, а головне, через дружин. На це їм відповів агроном Поліщук, який провадив збори, так: “Каким бы я был мужем, если бы не мог свою жену заставить записаться в коллектив. Я бы ей голову срубил и она пошла бы со мною в коллектив”. Коли один з селян – Демченко І.П. – бідняк запитав агронома: “Чого вы нас тянете насильно в коллектив, як будто хотите нас там задушить?”. Поліщук відповів: “Я вас душить не собираюсь, вы сами себя скоро задушите”. [...]». Див.: *Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 60, арк. 124–126.*

№ 35

Поштотелеграма начальника Ніжинського окрвдділу ДПУ УСРР С. Самовського Інформвідділу ДПУ УСРР про діяльність районних уповноважених під час колективізації

20 березня 1930 р.

Совершенно секретно
Серия «К»

Сообщается, что, по-прежнему, имеют место случаи искривления линии партии при проведении кампании коллективизации сельского хозяйства со стороны уполномоченных РИКов, райпарткомов и других лиц, проводящих эту кампанию в жизнь. Так, рабочий г. Харьков, прикомандированный в с. Омбыш Комаровского района для работы по коллективизации из числа 25-тысячников¹ Ткаченко, вызвав в сельсовет местного попа, предложил ему в церкви проводить агитацию среди верующих за коллективизацию сельского хозяйства.

Этот же Ткаченко, зайдя к одному из селян с. Омбыш, который вступал в коллектив и, заметив в углу комнаты иконы, сказал: «Ты вступил в коллектив и перешел на новые рельсы жизни, а потому не должен держать у себя иконы».

В с. Британы Комаровского района по инициативе уполномоченного окрпарткома Шевлюги сельсоветом, КНС и ячейкой ЛКСМ вынесено постановление о высылке за пределы Украины группы бедняков и середняков, которые, якобы, срывают коллективизацию сельского хозяйства. Эти же организации без всякого основания вынесли постановление о раскулачивании ряда кулацких хозяйств.

14 марта с. г. уполномоченный окрпарткома Шевлюга на сходе селян с. Британы Комаровского района предложил присутствовавшим на сходе селянам записаться в списки: 1) желающих вступить в коллектив; 2) нежелающих вступить в коллектив и 3) ожидающих царя, что вызвало паническое настроение у присутствующих на сходе.

В с. Комаровка того же района постановлением президиума райисполкома, без утверждения окрисполкома конфисковано имущество кулака Васильца Ивана Михайловича и передано в пользование коллективов, в частности сельхозартели «Волна революции». Причем, имущество фактически присвоено чле-

нами правления артели Колодка Василием Филипповичем, Харченко Лукой Савичем и Чумаком Емельяном Пантелеевичем. Имущество на учете артели не состоит. Следует отметить, что описи составлены неверно и неправильно.

Сиволожским сельсоветом Комаровского района направлены райисполкому постановления о конфискации имущества кулаков Личака и Годилевской. Райисполком эти постановления не утвердил и возвратил сельсовету для оформления. В это время сельсовет провел уже ликвидацию имущества указанных кулаков.

На хуторе Лендин Плисковского района было вынесено постановление о переходе на сплошную коллективизацию, в связи с чем, райисполком постановил отобрать у кулаков все имущество и передать таковое в сельскохозяйственную артель имени Петровского. После постановления о переходе на сплошную коллективизацию на хутор Лендин приехал председатель райисполкома Страшенко, который приказал уполномоченному по хутору Михайлову и членам правления артели и активистам хутора с «завтрашнего дня немедленно приступить к изъятию кулацкого имущества». Когда некоторые из селян спросили Страшенко: «Что можно оставить кулакам», он ответил: «Оставлять им по одному комплекту одежды, обуви и дать по буханке хлеба. А все остальное: постройки, живой и мертвый инвентарь, посевматериал, лишнюю одежду домашние вещи и прочее – забрать».

Все было сделано по приказу председателя райисполкома Страшенко, который совместно с активом хутора Лендина, членом РИКа Папенко, Махно принимал участие в изъятии имущества.

Вернувшись 12-го марта с. г. на хутор Лендин, председатель райисполкома Страшенко строго предложил уполномоченному по хутору Михайлову и активу немедленно вернуть кулакам конфискованное у них имущество – одежду, обувь, домашние вещи, столы, самовары, посуду, хлеб, сундуки, швейные машины и прочее. В случае невыполнения этого, Страшенко грозил отдачей под суд.

В связи с этим, у актива и бедноты создалось паническое настроение и непонимание политики председателя райисполкома, который раньше предлагал забрать имущество кулаков, а когда его забрали, то отдал распоряжение немедленно вернуть его обратно.

Помимо этого, среди селян вызывает недовольство то обстоятельство, что председатель организованной на хуторе Лендин сельхозартели имени Петровского является Чуб Захарий Афанасьевич, систематически искривляет линию партии, защищая кулаков, находится под следствием злоупотребления, когда он был уполномоченным сельрады по хутору.

Чуб, будучи связан с кулаками, помог кулакам-экспертникам Дудке Василию Ивановичу, Демиденко Сергею Степановичу, Бигаде Якову Дмитриевичу и другим избежать раскулачивания. Когда Чубу было предложено помочь производить раскулачивание, он заявил: «Я не ходил, и не буду грабить людей».

После того, как председатель РИКа отдал распоряжение о возврате кулакам отобранного у них ранее имущества, Чуб, встречая такого кулака, говорит: «Ты на меня не сердись, я в грабеже не участвовал, ничего твоего не брал».

Далее следует отметить, что членами сельхозартели имени Петровского являются Гаврилей Лука Иванович, брат [которого был] выслан на Соловки за антисоветскую агитацию, другой брат сидит в Допре; Сидоренко Матвей Ефимович – в 1919 г. раскулачивался, имел 20 десятин земли. Председателем данной артели является Шульга Яков Денисович, который до Революции имел 40 десятин земли, авторитетом у селян не пользуется².

НАЧАЛЬНИК ОКРОТДЕЛА ГПУ	[підпис]	САМОВСКИЙ ³
ВРИД НАЧ[АЛЬНИКА] ОКРОТДЕЛЕНИЯ	[підпис]	МАТВЕЕВ
УПОЛНОМОЧЕННЫЙ	[підпис]	ЭДЕЛЬМАН

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-8, оп. 1, спр. 269, арк. 44–44 зв.
Оригінал. Машинопис.*

¹ *Двадцятип'ятитисячники* – робітники промислових підприємств Москви, Ленінграда, Харкова та ін. міст СРСР, мобілізовані згідно з рішенням листопадового 1929 р. пленуму ЦК ВКП(б) для здійснення масової колективізації, розкуркулення, створення колгоспів. Передбачалося направити до сіл, колгоспів, МТС, кущових об'єднань 25 тис. робітників «з достатнім організаційно-політичним досвідом». За дорученням РНК СРСР набором робітників займалася ВЦРПС, що мала його завершити до 15 листопада 1930 р. На початку січня 1930 р. бажання працювати в селах виявили 60 тис. робітників, у т. ч. в УСРР – 16 тис. Але спочатку залучили лише 8421 особу, а безпосередньо на село виїхало до колгоспів 6435 осіб. Решту добровольців ЦК КП(б)У відрядив на роботу до Північного Кавказу, Середнього Поволжя та Казахстану. Серед робітників комуністи становили 64%, комсомольці, які мали виробничий стаж понад 5 років – 10%. Весною 1930 р. вони були в кожному третьому колгоспі, а 80% їх входили до складу правління. Значна кількість «25-тисячників» після нетривалої роботи в колгоспах перейшла працювати в інші господарства та організації. Тому 21 травня 1930 р. ЦК ВКП(б) директивним листом звернув увагу «колгоспно-кооперативних центрів» на те, що вони не виконували рішення партії про цільове використання робітників «як організаторів колгоспного ладу». Згодом більша частина «25-тисячників» працювала в МТС та керівній партійно-радянській роботі.

² У наступній доповідній записці від 25 березня 1930 р. Самуїл Самовський доповідав інформвідділу ДПУ УСРР про антирадянські висловлювання селян Носівського, Ічнянського та Кобыжського районів щодо колективізації, що були інспіровані діями районних уповноважених: «Носовський район. Уполномочений по проведенню кампанії колективізацій сільського господарства в м. Носовка по 4-му участку председатель СТВ Руденко обходил квартиры бедняков и середняков, производил описи имущества, не говоря хозяевам для какой цели. Окончив опись, Руденко предлагал селянам расписываться, а после расписки Руденко говорит расписавшемуся селянину: “Поздравляю тебя с вступлением в коллектив”. Такое насилие со стороны уполномоченного Руденко вызвало недовольство селян, которые жалуются на то, что их обманым образом втягивают в коллектив.

Производящий в с. Коломийцевка Носовского района взыскание налогов, уполномоченный райисполкома Балицкий производит описи имущества бедняков, за коих числится недоимка в 1–2 рубля. Причем, описи ими производились у сирот, ведущих голодный образ жизни. Балицкий у таких лиц отбирал и отправлял в сельсовет подушки, коужухи и прочие предметы первой необходимости, что вызвало недовольство селян.

8-го марта с. г. в с. Тертышники Носовского района на собрании женщин разбирался вопрос о коллективизации сельского хозяйства. Когда одна из присутствовавших на собрании беднячка спросила докладчика Блинова: “Что будут делать в коллективах старики, которые не способны к труду?”. Блинов отвечает: “Стариков будем переваривать на мыло”. После такого ответа, вызвавшего возмущение присутствовавших женщин, послышались выкрики: “Нам тогда коллектив не нужен”.

Выступавшая на том же собрании женщина Забелина – представительница женорганизации – неправильно сформулировала свое выступление, говорила на непонятном для женщин языке. Отчего после собрания были слышны разговоры: “На зборах толкуют нам о коллективизации и хотят нам отрубить руки, как это говорит Забелина. Пока мы еще в коллектив не записывались. А что будет, когда вступим в коллектив, а поэтому коллектива нам не нужно”. [...]

Кобыжский район. На последнем собрании селян х. Екатериновка по вопросу коллективизации сельского хозяйства, уполномоченному райисполкома Евлаху, проводившему данный сход был задан вопрос: “Как будет, если мне нужно будет по своему делу съездить куда-либо? Ну, например, в Новую Басань”. На это Евлах ответил: “Будете платить 15 копеек в час”. После этого ответа со стороны селян послышались выкрики: “Нам такой коллектив не нужен. Выписываете нас из коллектива”.

Этот же уполномоченный райисполкома Евлах груб в обращении с крестьянами и ругает последних площадной бранью. Так, недавно выругал площадной бранью жену коллективиста Стецкую за то, что ее муж Стецкий Григорий не сvez свои семена на обществственный склад. В связи с этим, среди селян слышны такие разговоры: “Это еще ничего. А вот когда мы будем в коллективе, тогда на нас будут ездить верхом и бить нагайками”.

Зажим и искривление линии партии привело к тому, что на хуторе Екатериновка 20 хозяйств подало заявления о выходе из коллектива, причем, запугивая последних, уполномоченный РИКа Евлах и председатель сельсовета Детименко говорят: “Вам земли не будет, семян не получите и будете сидеть голодными”. [...]

Иченский район. По с. Монастырище отмечается массовый выход селян из коллектива «Червона Зірка», особенно после появления в прессе статьи тов. Сталина и постановления ЦК ВКП о недопущении извращении линии партии при организации коллективов.

По с. Монастырище председатель артели Мульованый Иван Иванович – член партии – ходил по хатам селян и заставлял их записываться в коллектив, говоря: “Пишись или в коллектив или в собственники”. При этом он имел при себе два списка. Проводивший кампанию в этом же селе по вопросу коллективизации сельского хозяйства, Свинар Алексей говорил на сходе: “Для тех, кто не хочет записываться в коллектив, существует советский пресс” – чем напугал селян, не желавших записаться в коллектив.

Среди селян с. Монастырище вызывает недовольство то обстоятельство, что председатель артели “Червона Зірка” Мульованый, получаемые от селян заявления о выходе из коллектива, уничтожает на глазах селян, говоря им: “Хоч подавайте хоч ні, все рівно нічого не поможе тепер”. По этому поводу селяне говорят: “Сталін пише одно, а вони роблять друге”. [...]. *Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. П-8, оп. 1, спр. 269, арк. 8–9.*

³ Копії були направлені секретарю окружному КП(б)У та голові Ніжинської контрольної комісії РСІ.

№ 36

**Спецзведення № 14/20 заступника голови ДПУ УСРР К. Карлсона
генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору
про волинки у селах Прилуцької округи**

22 березня 1930 р.

Совершенно секретно

[...] В двух селах – Яготин и Вишняки Яготинского района происходят волын-ки, подготовляются демонстрации с требованиями освобождения арестован-ных зачинщиков беспорядков. Проводится участниками волынки расхищение обобщественного имущества, причем, в с. Яготин произведен поджог склада с посевным материалом колхоза.

Расхищение обобщественных лошадей и посевного материала имеет мес-то также в ряде сел Ковалевского и Драбовского районов. Принимаются опера-тивные меры. [...]

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ ГОСПОЛИТУПРАВЛЕНИЯ [підпис] КАРЛСОН¹

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3195, арк. 124.
Оригінал. Машинопис.*

---

¹ У спецзведенні № 16/22 ДПУ УСРР від 24 березня 1930 р. заступник голови ДПУ УСРР К. Карлсон поінформував С. Косіора про ліквідацію волинки у Яготинському районі. Див.: *ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3195, арк. 136.*

№ 37

**Спецзведення № 16/22 заступника голови ДПУ УСРР К. Карлсона
генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору
про волинки у селах Прилуцької округи**

24 березня 1930 р.

Совершенно секретно

[...] Серьезная волынка возникла в селе Черняховка Ковалевского района, где в свое время оперировала банда. 22 марта толпа требовала возвращения обобщественного имущества и выбрасывала такие лозунги: «ДОЛОЙ СОВЕТ-СКУЮ ВЛАСТЬ! БЕЙ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ВЛАСТИ! РАЗБИРАЙ ВСЕ!». При производ-стве ночью операции, к сельсовету явилась толпа мужчин и женщин, которые подняли по сельсовету стрельбу. Весь актив бежал по направлению к разъезду Черняховка. Толпа погналась за активом, окружила разъезд и потребовала вы-дачи всех активистов и представителей власти. Приняты решительные опера-тивные меры. Утром 23 марта выехал начальник окружного отдела с группой работников ГПУ для ликвидации выступления¹ [...].

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ ГОСПОЛИТУПРАВЛЕНИЯ [підпис] КАРЛСОН

*ЦДАГО України, ф.1, оп. 20, спр. 3195, арк. 136–137.
Оригінал. Машинопис.*

---

¹ У спецзведенні № 17/23 ДПУ УСРР від 25 березня 1930 р. заступник голови ДПУ УСРР К. Карлсон детально поінформував С. Косіора про перебіг волинки у с. Черняхівка

Ковалівського району: «Совершенно секретно. [...] По существу массового выступления в с. Черняховка Ковалевского района (см. сводку № 16) выехавшей оперативной группой с отрядом установлено следующее: 22 марта толпа названного выше села, руководимая несколькими кулаками и подкулачниками, не ограничиваясь разбором обобществленного инвентаря и лошадей, начали организовываться для разграбления посевного материала. Выбрасывались лозунги “ДОЛОЙ СОВЕТСКУЮ ВЛАСТЬ И КОЛЛЕКТИВИЗАЦИЮ”. При производстве операции из толпы выделилась группа в 26 человек, которая пыталась организовать активное выступление под контрреволюционными лозунгами: “УНИЧТОЖИТЬ АКТИВ. ДОЛОЙ СОВЕТСКУЮ ВЛАСТЬ. ДОЛОЙ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИЮ. УНИЧТОЖИТЬ КРАСНЫХ БАНДИТОВ. ДА ЗДРАВСТВУЕТ СВУ”. Местный актив, опасаясь расправы толпы, бежал к разъезду Черняховка, расположенному в 1,5 км от села. Часть участников выступления на лошадях погналась за уведёнными из села арестованными, настигла конвой из местных активистов и освободила задержанных зачинщиков. Добравшись до станции, активисты предложили начальнику станции остановить проходивший курьерский поезд, желая таким образом спастись от преследования толпы. Но последняя окружила шпалами поезд с обеих сторон, задержала его отход на две минуты. Активистам сесть на поезд не удалось. Толпа в течении часа добивалась выдачи ей активистов для расправы. Благодаря активной помощи рабочих и служащих станции, где активисты скрывались, последние были спасены. Подоспевшие к тому времени сотрудники ГПУ толпу рассеяли и возвратили ее в село. Здесь часть «волынщиков» обходила хаты активистов, желая расправиться с последними. Было избито несколько человек, причем 4 комсомольца тяжело. В село немедленно выехал начальник окружного отдела ГПУ с отрядом. Было созвано собрание бедноты и КНС, на котором присутствовало 500 человек. СОБРАНИЕ ВЫДАЛО ВСЕХ ЗАЧИНЩИКОВ, ТРЕБУЯ ИЗЪЯТИЯ ИХ ИЗ СЕЛА, осудив бедноту, принимавшую некоторое участие в выступлении. К концу собрания вся беднота защищала коллективизацию, было постановлено вернуть колхозу разобранных лошадей и инвентарь. На этом же собрании было передано 30 человек в партию. Собрание закончилось криками “Ура” и пением “Интернационала”. Арестовано 26 человек, в том числе арестованы [зачинщики], ранее отбитые толпой у активистов. Проводится изъятие контрреволюционного актива. Следствием устанавливается, что часть арестованных инициаторов волынки ездил 22 марта в с. Богдановка, находящееся в трех верстах от Черняховки, пытаясь организовать совместное выступление, угрожая в противном случае Богдановку уничтожить. В Богдановке были разобраны обобществленные лошади и другой инвентарь. Здесь также выбрасывался лозунг “Да здравствует СВУ”. [...]». Див.: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3195, арк. 142–144.

№ 38

**Спецзведення № 18/24 заступника голови ДПУ УСРР К. Карлсона
генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору про волинки
у селах Прилуцької та Чернігівської округи**

26 березня 1930 р.

Совершенно секретно

[...] В селе Мойсевка, где отмечалась серьезная волынка (см. сводку № 17)¹, проведена операция, арестовано 32 активных участника волынки, 4 инициатора последней скрылись с двумя револьверами, отобранными у представителей местной власти. В селе наступило успокоение. Созывается собрание бедноты и коллективистов.

Устанавливается, что участники выступления, не ограничиваясь избиваниями уполномоченного ГПУ, председателя совета, милиционеров и ряда активистов, намеревались убить 2 работников милиции. При ликвидации волынки ранен один с противной стороны, пытавшийся вырвать из рук милиционера винтовку.

В некоторых селах округа обнаружены писанные от руки листовки с призывом «ВЫХОДИТЬ ИЗ КОЛЛЕКТИВОВ», «ПАЛИТЬ КОЛЛЕКТИВЫ», «ОРГАНИЗОВАТЬ ЯЧЕЙКУ СВУ», «ВЫЗВОЛИТЬ УКРАИНУ». [...]

24–25 марта происходила волынка в селе Великий Злеев Репкинского района, где толпа препятствовала снятию колоколов. Одному рабочему толпа разбила голову. Характерно, что в это село прибыли отдельные крестьяне из 2 двух пунктов Любечского района, где волынки возникли на почве требования прекращения коллективизации.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ ГОСПОЛИТУПРАВЛЕНИЯ [підпис] КАРЛСОН

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3195, арк. 150, 155.
Оригінал. Машинопис.*

¹ У спецзведенні № 17/23 ДПУ УСРР від 25 березня 1930 р. заступник голови ДПУ УСРР К. Карлсон писав: «Совершенно секретно. [...] 24 марта утором возникла волынка в селе Мосевка Дрбовского района, где толпа женщин собралась у сельсовета, предъявляя требование возвращения высланных кулаков. Был выброшен лозунг “Долой Советскую власть”. На место выехал уполномоченный ГПУ с начальником районной милиции и 7 милиционерами. По последним данным, не проверенным, в указанном селе состояние напряженное: убито несколько активистов, местная власть бежала из села, уполномоченный ГПУ и два активиста ранены. [...]». У спецзведенні № 19/25 від 27 березня 1930 р. К. Карсон писав: «[...] Материалами следствия по делу ликвидированной волынке в с. Мойсевка установлено следующее. Руководили выступлением и избиванием активистов два известных уголовника. На стенах местных организаций были написаны до выступления такие лозунги: “ВЕРНУТЬ КУЛАКОВ, ВЫСЛАТЬ НА СОЛОВКИ АКТИВИСТОВ, ДОЛОЙ СОВЕТСКУЮ ВЛАСТЬ”. В этом селе не было организации КНС, отсутствовало классовое расслоение. За несколько дней до возникшей волынки, лишенцам, под нажимом кулаков, предоставлялось право присутствовать на собраниях и выступать. В результате принятых мер, организован КНС, усилена вообще массово-политическая работа нас селе [...]». Див.: ЦДАГО України, ф.1, оп. 20, спр. 3195, арк. 144, 158.

№ 39

Витяг із бюлетня ІНФВ ДПУ УСРР про виявлені листівки станом на 22 березня 1930 року

27 березня 1930 р.

[...] НЕЖИНСКИЙ ОКРУГ. В селе МАЛАЯ ЗАГОРОВКА Плисковского р-на 4/III с. г. в хате-читальне была обнаружена листовка от имени «казаков украинской национальности», призывающей селян держаться против коллективизации. Далее говорится о том, что весной они приступят «К УНИЧТОЖЕНИЮ ВСЕХ СОЗов, артелей и коммун, а также ОРГАНИЗАТОРОВ КОЛЛЕКТИВОВ».[...]

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3198, арк. 29.
Копія. Машинопис.*

№ 40

**Спецзведення № 19/25 заступника голови ДПУ УСРР К. Карлсона
генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору
про волинки у селах Прилуцької округи**

27 березня 1930 р.

Совершенно секретно

[...] В селе Новая Шрамовка Ковалевського району толпа женщин раздела активистку и вела ее топить. Последняя была отбита активистами.

В с. Кононовка толпы женщин ходили 23–24 марта по селу с криками: «ВЕРНУТЬ КУЛАКОВ. ОТКРЫТЬ ЦЕРКОВЬ, ДАТЬ ПОПА. ДОЛОЙ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИЮ И СОВЕТСКУЮ ВЛАСТЬ». В отдельных случаях выбрасывались такие лозунги: «ДАВАЙ ЦАРЯ, ПРИ ЦАРЕ ЛУЧШЕ ЖИЛОСЬ. ВЫСЕЛИТЬ ВАГОН ПОРТФЕЛЬЩИКОВ И ВЕРНУТЬ КУЛАКОВ».

Два местных кулака забрали лошадей из конюшни коллектива, перешли в свои хаты, выгнав бедняков. Активизация кулачества отмечается также в ряде других сел Ковалевского района. Проводиться операция по изъятию кулаков и организаторов выступления. [...]

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ
ГОСПОЛИТУПРАВЛЕНИЯ

[підпис]

КАРЛСОН

*ЦДАГО України, ф.1, оп. 20, спр. 3195, арк. 159.
Оригінал. Машинопис.*

№ 41

**Спецзведення № 21/27 голови ДПУ УСРР В.Балицького
генеральному секретарю ЦК КП(б)У С.Косіору
про припинення волинок у селах Прилуцької округи**

1 квітня 1930 р.

Совершенно секретно

[...] Резкий перелом в сторону успокоения отмечен во всех тех селах, где ранее были волинки. Совершенно прекратились волинки в Иваницком, Туровском, Пирятинском, Сребнянском, Березоворудском и Малодевицком районах.

Небольшие волинки продолжаются только в 6-ти селах округа, сводящиеся, по существу, к разбору обобщественного материала. [...]

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ
ГОСПОЛИТУПРАВЛЕНИЯ

[підпис]

В. БАЛИЦКИЙ

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3195, арк. 175.
Оригінал. Машинопис.*

№ 42

**Спецзведення № 24/30 заступника голови ДПУ УСРР К. Карлсона
генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіюру
про волинки у селах Конотопської округи**

16 квітня 1930 р.

Совершенно секретно

[...] В селах Погорельцы и Тополевка Холминского района волнения разрастаются. В Погорельцах подожжены две СОЗовские постройки. Там же, по сообщению окротдела, 11 апреля была устроена демонстрация с белым флагом и криками «ДОЛОЙ КОММУНИСТОВ».

На место выехал ряд ответственных работников вместе с отрядом коммунистов в 20 человек.

По последнему сообщению толпа в 400 человек разгромила 8 апреля СОЗ и коммуны в селе Александровка Бурынского района, где волынка возникла 6 апреля на почве земельных споров.

Возникло также массовое выступление в селе Гвинтовое названного района, где волынщики выбросили дела, мебель на улицу. В этом выступлении принимали участие крестьяне соседнего села Нечаевка. Причина выступления – перегиб при проведении антирелигиозной кампании. Местными властями был арестован поп, которому было предложено оставить село.

В результате проведенной работы в селах Бурынского района по данным на 12 апреля наступило успокоение. Лишь в селах Успенка и Дяковка продолжается настроение недовольства единоличников на почве нежелания сеять на новых участках.

В пораженные пункты высылаются бригады политработников. По селу Александровка, где толпа намеревалась разгромить совхоз и телефонную сеть – приняты соответствующие меры. [...]

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ
ГОСПОЛИТУПРАВЛЕНИЯ

[підпис]

КАРЛСОН

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3195, арк. 195.
Оригінал. Машинопис*

№ 43

**Витяг із бюлетня ІНФВ ДПУ УСРР
про виявлені антирадянські анонімки, плакати та вірши
за період 17 березня – 7 квітня 1930 року**

16 квітня 1930 р.

[...] КОНОТОПСКИЙ ОКРУГ. 23/III в с. Волковцы была прислана по почте на имя председателя сельсовета анонимка с угрозой, что 1-го апреля объявляется «красный террор» за грабежи мирных жителей и с предупреждением бросить занимаемые должности поименованным в анонимке лицам, в противном случае они будут уничтожены. Анонимка подписана «організатор повстанців».

Установлено, что указанную анонимку написал ГАЕВОЙ Митрофан, сын раскулаченного кулака, каковой задержан.

ЧЕРНИГОВСКИЙ ОКРУГ. Председатель правления СОЗа села Королинцы Любечского района 26/III получил по почте анонимку следующего содержания: «ЕСЛИ ТЫ И ДАЛЬШЕ БУДЕШЬ ПРОВОДИТЬ РАБОТУ ПО КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ – БУДЕШЬ УБИТ. БРОСЬ СВОЙ СОЦИАЛИЗМ».

3 марта председатель КНС села Буянки Репкинского р-на получил по почте анонимку следующего содержания:

«ЕСЛИ ТЫ БУДЕШЬ ВЫСТУПАТЬ НА СОБРАНИЯХ И БУДЕШЬ АГИТИРОВАТЬ ЗА ВСТУПЛЕНИЕ В СОЗ, ТО МЫ ТЕБЯ ЗАДУШИМ. ЛУЧШЕ ВЫПИСЫВАЙСЯ».

На имя заведующей семилетки села Олишевка того же района, члена партии МАСЛО была прислана анонимка с угрозами за ее работу по коллективизации.

ЧЕРНИГОВСКИЙ ОКРУГ. На имя председателя Лукашовского сельсовета Олишевского района ЧЕРНЕНКО в марте месяце из Москвы и Харькова были присланы 2 анонимных письма:

«ТЫ СМОТРИ НЕ ОБИЖАЙ МОЮ СЕМЬЮ, ПОТОМУ ЧТО НАМ ЕЩЕ ПРИДЕТСЯ ВСТРЕТИТЬСЯ».

«Я ВАС НАУЧУ КАК НА СВЕТЕ ЖИТЬ, ЕСЛИ ХОЧЕШЬ ЖИТЬ, ТО НЕ ТРОГАЙ ЛЮДЕЙ».

31-го марта в селе Камка Городнянского района в почтовом ящике были обнаружены 2 анонимки, адресованные председателю сельсовета ЗУБУ и организатору вновь создавшегося коллектива КОСИЧУ. Обе анонимки содержат в себе угрозы по адресу вышеуказанных лиц за их работу по коллективизации.

В селе Неданчичи Любечского района 26/III активу села была подброшена анонимка с угрозами. Анонимка, кроме ряда угроз, заканчивается следующими словами:

(ряд фамилий). «ОНИ УТОПИЛИ НЕВИННЫХ ЛЮДЕЙ И ДОЛЖНЫ ВОЗВРАТИТЬ ИХ. МЫ БЕДНЯКИ ЗАГУБЛЕНЫ И ЗАЧЕМ НА КУЛАКЕ СГОНЯЕТЕ ЗЛО». [...]

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3198, арк. 36 зв., 38 зв. – 39.
Копія. Машинопис.*

№ 44

Витяг із бюлетня ІНФВ ДПУ УСРР про виявлені антирадянські листівки станом на 10 квітня 1930 року

17 квітня 1930 р.

[...] НЕЖИНСКИЙ ОКРУГ. В с. Малая Загоровка Плисковского района 9/III обнаружена листовка:

«МЫ КАЗАКИ СВОБОДНЫХ УКРАИНСКИХ ГРУПП БОРЕМСЯ ЗА НАЦИОНАЛЬНУЮ СВОБОДНУЮ УКРАИНУ. ПУСТЬ ВСЯ БЕСПАРТИЙНАЯ МОЛОДЕЖЬ БУДЕТ ГОТОВА ВСЕГДА К БОРЬБЕ С ПАЛАЧАМИ РУССКИХ КОММУНИСТИЧЕСКИХ БАНД. ЛИКВИДИРОВАТЬ ЛЕНДЕНСКИЙ СОЗ И СТЕРЕТЬ С ЛИЦА ЗЕМЛИ 23 АКТИВИСТА».

В с. Степные Хутора Кобыжского района 12/III выявлена листовка повстанческого характера:

«ПРИКАЗ. ТОВАРИЩИ, НЕ ТРАТЬТЕ ВРЕМЕНИ, ПОРА ЧТО-НИБУДЬ ПРИДУМАТЬ, ДОВОЛЬНО ТЕРПЕТЬ. ХОТЯ МЫ И НЕ В КАНДАЛАХ, НО СВОБОДЫ НЕ ИМЕЕМ. ВСТАВАЙ, ПОБЕДА БУДЕТ ЗА НАМИ».

В с. Степные Хутора Кобыжского района 27/III обнаружена повстанческого характера листовка:

«ТОВАРИЩИ, НЕ ТРАТЬТЕ ВРЕМЕНИ, ДОВОЛЬНО НАМ ТЕРПЕТЬ. ВСТАВАЙ КАК ОДИН. ПОБЕДА БУДЕТ ЗА НАМИ. НЕ НУЖНО БОЯТЬСЯ ТЮРЬМЫ И ВЫСЫЛКИ. НАШИ ОТЦЫ НЕ СМОТРЕЛИ НА ТО, ЧТО ЛЬЕТСЯ КРОВЬ, И ШЛИ, И ДОБЫВАЛИ ВОЛЮ».

ПРИЛУКСКИЙ ОКРУГ. В с. Алексинцы Сребнянского района 22/III вывешена была листовка, содержащая в себе призыв к выходу из колхозов, организации ячеек «СВУ», т. к. такие ячейки имеются в некоторых селах, задание которых провалить коллективизацию. Открыть вольную торговлю, и освободить Украину от гнета.

В с. Голубовка Великорудского района 26/III найдена листовка повстанческого характера:

«ПОРА УЖЕ ПРОСНУТЬСЯ, ДОВОЛЬНО ТЕРПЕТЬ, ВЕДЬ ГОЛОДНЫЙ ЧЕЛОВЕК ХУЖЕ ЗВЕРЯ. ДОВОЛЬНО ИЗДЕВАТЬСЯ НАД НАМИ».

26/III в с. Григоровка Пирятинского района также обнаружена листовка:

«ПРИКАЗЫВАЕМ НЕМЕДЛЕННО РАЗОБРАТЬ КОНЕЙ, ПОСЕВМАТЕРИАЛ, А КТО НЕ РАЗБЕРЕТ, ТОГО СПАЛИМ».

В с. Мойсеевка Ковалевского района 24/III в период массовых выступлений в пораженном районе наклеивались листовки с призывом выходить из коллективов, организовать ячейки «СВУ», освободить Украину. [...]

*ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3198, арк. 45.
Копія. Машинопис.*

№ 45

**Витяг зі спецзведення № 425403 начальника Прилуцького
окрвідділу ДПУ УСРР Миронова секретарю Прилуцького
окружкому КП(б)У Стецюрі про настрої сільської інтелігенції**

28 травня 1930 р.

Сов[ершенно] секретно
Серия «К»

Большая засоренность сельской интеллигенции, особенно учительства, все время порождает среди некоторой части ее целый ряд отрицательных реактированных и разговоров вокруг проводимых на селе кампаний и мероприятий. Зафиксированы антисоветские разговоры, агитация против коллективизации и посевкампании, явное искривление классовой линии, перегибы, перекручивание. Наблюдалась также жалость, сочувствие и защита кулака.

Во многих школах со стороны части учительства наблюдаются неправильные и грубые методы воспитания детей, доходящие до явного избиения их. Наряду с этим, мы имеем массовые случаи проявления антисемитизма со стороны школьников, что, безусловно, является продуктом наличия шовинистических и антисемитских тенденций среди учительства.

Для иллюстрации приводим факты.

ЗАСОРЕННОСТЬ.

Имеющаяся большая засоренность проходит, главным образом, за счет бывших белых офицеров, активных участников выступления против Советской власти, выходцев из кулацких семей, не порвавших связи с родителями и теперешних кулаков, поддерживающих связь с кулаками и пр.

Учитель хутора Райковщина Пирятинского района Задацкий Григорий Михайлович, сын кулака, в прошлом был организатором петлюровских отрядов, будучи прапорщиком петлюровской армии. Будучи учителем, еще в Алексинцах Сребнянского района, имел тесную связь с кулацкой частью села, пьянствуя совместно с кулаками. Будучи в с. Сребное, Задацкий на одном из собраний показал свое классовое лицо, где в выступлении на собрании членов сельбуда настаивал на том, чтобы не принимать в драмкружок батраков, считая недопустимым видеть на сцене батрака рядом с собой. Везде и всюду называет батраков «люмпен пролетариатом».

Инспектор районного Наробраза Сребнянского района, учитель Макаренко Иван Васильевич, бывший белый офицер, выступавший с оружием в руках против Советской власти, происходит из кулацкой семьи, имеет тесную связь с бывшими петлюровцами. При его помощи как инспектора Наробраза принят на работу в школы антисоветский и социально чуждый элемент, как Задацкий Григорий Михайлович (см. факт выше), Марьянко Варвара Ивановна, дочь кулака, с которой Макаренко поддерживает тесную связь. Во время укомплектования школ в первую очередь старался предоставить место учителям-кулакам, даже и таким, которые не имеют права учительствовать, как-то: Задацкой Евдокии Георгиевне, учительнице Савинской школы, Бородака из села Красляны, [дочери] кулака-экспертника, который скрылся из села в связи с раскулачиванием. В Сребнянской школе было предоставлено им место дочери кулака, Гайдамаке, несмотря на то, что были другие кандидаты на это место, и лишь позже, когда выяснилось, что она не соответствует назначению, она была заменена. [...]

Учитель Сребнянской 7-летней трудшколы Ярмоленко Степан Матвеевич происходит из крупной кулацкой семьи с. Красляны Прилукского района. Отец его во время гетманщины был активным членом союза «хлеборобов-собственников». В 1919 году большевистским отрядом был расстрелян. Брат его расстрелян за бандитизм. До 1922 года он в Пирятине проявил себя как хулиган, ходил с оружием в руках и избивал селян. С 1922 по 1925 год служил в Красной Армии и по демобилизации был назначен на должность учителя Сребнянской школы. За время его пребывания в школе он, благодаря пьянству и грубому обращению с детьми, пользуется плохим авторитетом. Ярмоленко ведет развратный образ жизни, имеет половую связь с учительницей Лукомской Марией и очень многими батрачками. Его образ жизни имеет определенное отрицательное влияние на учеников школы. Все это известно инспектору Макаренко, но последний никаких мер не принимает. [...]

Учитель села Рудовка Яблоновского района Джигурда С.Я., бывший поп, не порывает связи с кулачеством. Председатель райисполкома Мирошниченко

П.Н. во время пребывания в селе Рудовка живет у Джигурды. Указанный Джигурда, узнавая в процессе бесед с Мирошниченко о судьбе того или иного кулака, все это передает кулакам, давая им разные советы, как противодействовать. Джигурда имеет знакомства со служителями автокефальной церкви, с которыми не порывает связи.

Кошлак Петр Ефимович, отец его раскулачен по 2-й категории, а он учительствует в Сребнянском районе. [...]

В с. Новая Гребля Яблоновского района учительствует в ликбезе Табаченко Макар Михайлович, сын кулака, у коего в настоящее время отчуждалась земля и он был переселен в другую хату. Табаченко является членом семьи своего отца. К работе в школе относится халатно, поздно является на занятия, пьянствует, что вызывает большое недовольство среди учеников.

В Варвинском районе учительствует сын кулака села Горобиевка – Луценко, каковой является членом хозяйства своего отца. [...]

АНТИСОВЕТСКИЕ РАЗГОВОРЫ И АГИТАЦИЯ ПРОТИВ КАМПАНИЙ.

Вследствие большой засоренности, мы фиксируем целый ряд антисоветских разговоров вокруг кампаний, особенно вокруг коллективизации, выражающихся в том, что партия якобы не сумела оправдать себя и беспланово и принудительно проводила коллективизацию. В некоторых местах разговоры эти принимают явный характер антисоветской агитации. [...]

Учитель Варвинского района, происходящий из села Дегтяри Сребнянского района, Луценко Иван по поводу коллективизации говорит: «Маси в колектив не йдуть, а їх ведуть насильно окремі одиниці – партія». Осуждает партийцев за проведенную работу по раскулачиванию и переселению кулаков, говоря: «Все это могли сделать только партийцы-мерзавцы». [...]

Сестра советской больницы г. Прилуки Рашкевич, происходящая из семьи помещиков, проводит агитацию против коллективизации среди больных селян: «В связи с коллективизацией нечего есть, скоро и вы будете рады сухому хлебу, к тому же заберут у вас все остальное ваше имущество, посмотрите, что выйдет из коллективов, там мягко стелют, но зато будет твердо спать». [...]

ПЕРЕГИБЫ И ИСКРИВЛЕНИЯ.

Некоторая часть сельской интеллигенции, привлеченная к участию в кампаниях, искривляла классовую линию и в своих действиях проводила неправильную политику партии и Советской власти. [...]

Учитель села Яблонька Яблоновского района Будяш на требования селян разъяснить им, где селянство при коллективизации будет доставать кожу на сапоги, вместо правильного ответа селянам умышленно ответил: «Для этого кожу снимут со старых людей». [...]

Учительница села Яблонька Яблоновского района Кравченко на собрании по коллективизации в своем выступлении говорила: «Хоч ви і перевішайтесь, а в колектив підете». [...]

ЖАЛОСТЬ И СОЧУВСТВИЕ КУЛАКУ.

Кампания по ликвидации кулачества, усиление репрессивных мер к нему, в связи с выросшей с его стороны активностью, породили в среде сельской интеллигенции ряд отрицательных проявлений: сочувствие и жалость к кулаку, защита его даже в форме прятанья его имущества и т. п. Попутно доказывалось, что ликвидация кулачества приведет к экономическому и, в особенности, к продуктивному кризису, ибо нечем, мол, заменить кулацкие хозяйства.

Учитель села Переволочна Прилукского района Шульга Василий Иванович, жалея кулаков и считая, что Советская власть неверно поступила с ними, говорит: «Яку куркулі можуть зробити шкоду, хай би жили в своїх хатах. От як обурили людей». [...]

Врач Варвинской лечебницы Федоренко М.З., сочувствуя кулакам, в разговорах о них говорит: «Комуністи даремно бачать в кулаках таку серйозну небезпеку і нею себе лякають». [...]

Учитель села Иржавец Иваницкого района Омельченко, сын крупного кулака, отец его выслан, как и другие кулаки, в Архангельск, имущество его раскулачено. Омельченко ездил ночью и перевез к себе имущество, подлежащее экспроприации. Прятал также долгое время у себя брата своего Василия, какой имел быть высланным. [...]

СТАРЫЕ МЕТОДЫ СОЦВОСПИТАНИЯ.

Некоторая часть учительства до сих пор продолжает применять методы воспитания дореволюционной школы. Наблюдаются случаи запугивания и избиения детей.

Учительница Городнянской трудшколы Иваницкого района бьет учеников головой о доску, заставляя учеников носить воду для себя и в часы занятий смотреть за ее ребенком (фамилия ее Плошко).

Учитель Гмирянской школы Иваницкого района Стайко В.М. поставил ученицу Величко Марию в угол, взяв за голову, избивал ее, набивши синяки на лбу. Такое обращение с учениками с его стороны наблюдается весьма часто. [...]

АНТИСЕМИТИЗМ.

Как следствие несоциалистического воспитания детей, мы наблюдаем случаи антисемитизма среди школьников. [...]

В Ладанской трудшколе Прилукского района наблюдаются среди учеников случаи проявления антисемитизма, ученица Оленич Женя говорила: «Жиденята – шкідники Радвлади». Ученик Бульба Иван Михайлович говорит: «Скрізь позасідали жиди, і в кооперації, і скрізь».

За последнее время в Иржавецкой трудшколе Иваницкого района среди учеников наблюдаются случаи антисемитизма. Ученики ругают друг друга «жид, жидовская морда». Имеются и другие случаи проявления антисемитизма, все это, безусловно, является следствием неправильного воспитания детей. Заведующий школой Лисенко Александр Васильевич, он же и преподаватель украинского языка и литературы в школе, во время беседований на лекциях с

учениками читаєт им шовинистическую литературу, как «Сон» Шевченко, «Тарас Бульба» Гоголя, где часто встречаются антисемитские выражения. Дети это воспринимают по-своему – отрицательно, что развивает у последних антисемитские взгляды, ибо заведующий школой при чтении такой литературы не делает критической, правильной оценки.

НАЧАЛЬНИК ОКРУЖНОГО ОТДЕЛА ГПУ	[підпис]	МИРОНОВ
НАЧАЛЬНИК УЧОСО	[підпис]	БЕРШАДСКИЙ
ПОМОЩНИК УПОЛНОМОЧЕННОГО	[підпис]	ВАЙСБЕРГ

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-342, оп. 1, спр. 887, арк. 591–600.
Оригінал. Машинопис.*

№ 46

Спецповідомлення № 425397 начальника Прилуцького окрвдділу ДПУ УСРР Миронова начальнику Інформаційного відділу ДПУ УСРР про селянський бунт у с. Боршна Прилуцького району¹

31 травня 1930 р.

Зовсім таємно
Серія «К»

На протязі ось уже півтора місяця² в селі Боршна фіксуємо напружене становище, наслідком чого була низка протирадянських вимог з боку місцевого населення. У приватних бесідах навіть на зборах вимагали повернення куркулів, звільнення з-під варти попа, відчинення церкви – й це все мотивувалося нібито перекручуванням лінії партії з боку місцевих органів.

За нашими даними, на місце виїздив окрпрокурор і наслідчий та інші відповідальні робітники. Встановлено на місці деякі випадки перекручувань, з приводу чого провадиться слідство для притягнення винних до відповідальності. Незважаючи на це, різні протирадянські вимоги тривали весь час, зокрема, систематично охоронялася церква, навколо якої фактично скупчувалася вся протирадянська робота. Всі події ми весь час систематично освітлювали, але через напружене становище ми оперативних заходів не вживали, бо арешти, безумовно, призвели б до ексцесів. Яким-небудь іншим шляхом вилучити організаторів теж було неможливо, бо, як ми вказали, весь час в селі були пости. Ми намагалися шляхом викликання в окрвдділ як свідків затримувати винних, але вони категорично відмовлялися з'являтися в окрвдділ, і був навіть випадок, коли один з тих, що викликались, викликав по телефону окрвдділ і заявив в категоричній формі, що вони на допит не підуть. Оперативні заходи не вживались ще й тому, що майже всі учасники й керівники хвилювань є середняки й бідняки.

Наприкінці травня рух в селі прийняв яскравий контрреволюційний характер і, за нашими агентурними даними, що ми їх одержали 28/V, в селі за керівництвом Мошкала Костя, його дружини Одарки, Шептуна Івана, Фесенко Уляни, Білобородька Івана, Каленіченко Ганни, Фурси Федора, Романченка Грицька,

Шептуна Йовтуха й Шептун Усті утворилась кріпко спаяна група з родичів попа, заарештованих і засланих куркулів, яка (група) почала навіть установлювати зв'язки з іншими селами: Дідівці, Манжосівка, Івківці, Смош та ін. Дехто з членів групи почав підговорювати карників та готувати зброю. Про це все було негайно повідомлено партком. На підставі наших матеріалів на місце були відряджені член бюро ОПК, голова окрвиконкому і окрпрокурор. Останніми й сільрадою о 12-й годині 29/V за вимогою маси було відкрито загальні збори. Натовп висунув такі питання на повістку денну: повернути глитаїв з виселки, повернути попа Лабунського з бупру³, відкрити церкву, розпустити сільраду й розігнати колгосп. До відкриття зборів натовп вимагав від сільради довідок про лояльність до радянської влади попа й глитаїв та розписку про те, що з села нікого не заарештують. На початку зборів натовп намагався перевести насильство над представниками округи, не давав говорити та інше. Не задовольнившись відповіддю представників влади й не дивлячись на їх максимальні зусилля, натовп в кількості 250 осіб вирушив на м. Прилуки з гаслом: «Зруйнувати бупр, на залишивши камінь на камені». Одноразово з натовпу були вигуки: «За нами йдуть сусідні села: Подище, Валки, Івківці та інші».

Цей рух підтримувався значною кількістю членів сільради. Так, голова сільради нам повідомляв одне, а їм друге. Коли вони йшли на місто, насамперед йшов голова сільради, під виглядом, що його нібито примусили. Весь час утворював враження, що нібито його переслідують, але, коли ми захотіли його заарештувати, то натовп підняв крик, що «це хороша людина», й запротестував проти його арешту. Голову сільради ми викрили, й зараз він знаходиться під арештом.

Коли нам стало відомо, що натовп йде на місто, то в с. Дідівці виїхав загін міліції з групою оперробітників окрвідділу на чолі з начальником окрвідділу, який (загін) масу зупинив, розсіяв і повернув назад без вживання зброї: загін став на мосту, далі йти не пустив, почав записувати перших, після чого [натовп] зразу ж повернув назад. Повернувшись в село, організатори виступу відрядили гінців в інші сусідні села з метою організувати масовий виступ на місто за формою, як кажуть наші агентурні матеріали, Гапонівського виступу, себто з портретами, без зброї та інше, й вимагати повернення куркулів, попа, звільнити в'язнів з бупру та інше. Одноразово було виставлено патрулів на дзвіниці біля церкви й на всіх головних шляхах, що ведуть з міста.

О 1-й годині ночі на 30/V наш загін з кінних і піших міліціонерів в кількості 70 душ таємним шляхом зайняв село, в'їхавши з боків, де не було патрулів. Загін залишився в замаскованому місці, а оперробітники окрвідділу приступили до вилучення організаторів, але їх вдома не оказалось, бо вони всі були в церкві, яка фактично за останні дні стала за штаб руху.

Маючи це на увазі, церкву було оточено. В цей час почали дзвонити в дзвони, нам вдалося перерізати канат від дзвонів, але дзвін не припинився, тому що на дзвіниці була спеціально посаджена людина, яка й дзвонила. На дзвін почав збиратись народ і оточувати наш загін. Одночасно з двох боків почалась стрілянина з відрізів, було зроблено зі 100 пострілів, що примусило наш загін

кинути дві групи в бік, звідкіля неслись постріли. Наші групи декількома пострілами припинили стрілянина. Три особи на протязі години залягли в яр і відстрілювались, і весь час кричали: «Не підходьте, бо ви ж знаєте, що військове становище». Останнє примусило нашу групу пострілом одного з них поранити, якого було спіймано, а останні два через темноту зникли.

В цей час до центру села з усіх боків став підходити натовп, й на одному з кутків було підпалено колгоспну клуню. На місце пожежі було кинута частина нашого загону, якій вдалося пожежу локалізувати. Аби не допустити скупчення натовпу в центрі села, загін дав декілька пострілів у повітря, чим примусив натовп розійтися і не концентруватися. Під час цього хвилювання були вигуки: «Бий бандитів, долой радвладу, хай живе Царат». Було побито трьох наших співробітників і одного комсомольця, яких забити не вдалося, тому що загін своєчасно забрав сокири й вила у нападників.

До світу нам удалось перевести операцію. Заарештовано 25 активних учасників хвилювання. Двоє втекли, але вжито заходів до їх розшуку. О 3-й год. 30 хв. 30/V конфлікт було ліквідовано. Другого дня після операції колгосп з піснями виїхав на плантації сіяти. Слідство провадиться в терміновому порядку на місці опергрупою окрвідділу.

НАЧАЛЬНИК ОКРУЖНОГО ВІДДІЛУ ГПУ	[підпис]	МИРОНОВ
НАЧАЛЬНИК СПВ	[підпис]	БЕРШАДСЬКИЙ
СТАРШИЙ УПОВНОВАЖЕНИЙ	[підпис]	БЛОГІН

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-342, оп. 1, спр. 887, арк. 601–604.
Оригінал. Машинопис.*

¹ Копії відправлені секретарю Прилуцького окружного комітету КП(б)У, голові Прилуцького окрвиконкому, голові Прилуцької окружної Контрольної комісії, Прилуцькому окружному прокурору.

² Ще 18 квітня 1930 р. начальник Прилуцького окрвідділу ДПУ УСРР Миронов повідомляв секретаря Прилуцького окружного комітету КП(б)У Стецюру: «Зовсім таємно. В додаток до наших минулих повідомлень про те, що відповідальні робітники окремих райадмінвідділів досить необережно і невірно підходять до роботи щодо зачинення церков і вилучення з них майна, що утворює досить небажані наслідки, повідомляємо, що такі випадки з такими ж небажаними наслідками тривають з боку окремих райадмінвідділів і до цього часу. Надзвичайно характерним моментом в цій галузі є хвилювання, що мали місце в селі Боршна Прилуцького району. У ніч на 15/IV завідуючим Прилуцьким райадмінвідділом Нейтером, представником райвно Журавським і двома співробітниками райадмінвідділу був зроблений виїзд в село Боршна з метою вилучити церковне майно раніш зачиненої церкви. Коли прибули на місце, приблизно о 12-й годині ночі, згадані особи відкрили церкву, засвітили там лампу і приступили до вилучення майна. Селяни, що вночі побачили світло в церкві, почали збиратись натовпом, який до другої години досяг 200 осіб, більшість яких були жінки, що кричали: “Нащо грабуєте церкву вночі, прокляті комсомольці”. До церкви натовп не підходив, а збирався поблизу на вигоні. Побачивши натовп, Нейтер припинив вилучення майна, зачинив церкву, нічого з церкви не взявши. Натовпу було запропоновано розійтися, причому в темряві (по заяві селянок), аби скоріше розігнати натовп з боку комсомольців в хід пускались кулаки. Натовп розійшовся лише вдосвіта. Нейтер до світанку виїхав з Боршни.

15/IV об 11 годині дня селянки прийшли до голови сільради Каленіченка з вимогою, аби він їм віддав ключі від церкви, щоб перевірити, чи все там в цілості, після “нальоту бандитів”. Так Бойточенко Настя, середнячка, звернулася з такими словами: “Чого не даєте ключів від церкви, ми ж повинні подивитись, чи все ціле, бо вночі були бандити, які світили в церкві, і двоє з них ще й зараз сидять в церкві і показують людям дулі”. Голова сільради заявив, що ключів дати він не може, тому що вони в адмінвідділі. Після цього жінки кинулися до церкви з криком: “За віру вмеремо усі. Хай нас саджають в бупр, нам все одно жити тепер не краще”. Серед жінок особливо відрізнялась біднячка Шептун Уляна, що звернулася до жінок з такими словами: «Не дають ключів – не треба, а за віру христову постоїмо. Збирайтесь, баби, беріть кочерги, рогачі, розламаємо замок від церкви і подивимося, що за бандити там сидять». За керівництвом Курочки Уляни, біднячки, жінки прив’язали верьовку до великого дзвону церкви і почали бити в набат. Натовп жінок дійшов до 70. Роздавалися крики: “Що це зробили з нашою церквою, і що думають робити”. А Бодяньська Уляна звернулася до жінок зі словами: “Якби сю ніч приїздила влада або міліція, то вони не грабували б церкви, а вони б приїхали удень і при людях узяти б майно, а то це бандити-комсомольці”. Курочка Уляна заявила: “У нас неправдиво забрали церкву. Підписи збирали серед учнів, яким немає 18 років. А ми підписів про закриття церкви не давали... Дайте нам ключів відкрити церкву”. Там же, біля церкви, жінки плакали, били себе в груди, що, мовляв, після цієї ночі усі ризи валяються на полу в безпорядку. 16/IV жінки продовжували вимагати відчинення церкви. Церкву було відчинено, і, коли жінки упевнилися в тому, що все ціле, наступив спокій. 17/IV до окрадмінвідділу прибула делегація в складі 20 жінок від Боршни і Валок з клопотанням про відчинення церкви. Повідомляючи про вищезгадане, зі свого боку вважаємо за необхідне вжити заходів щодо притягнення секретаря Прилуцького райпарткому тов. Жеребчевського до відповідальності через те, що робітники адмінвідділу діяли за його директивою, внаслідок чого і було невірне і нікому не потрібне адміністрування, що породило вищезгадані хвилювання. Начальник окружного відділу ДПУ Миронов. Начальник СПВ Бершадський». Див.: *Держархів Чернігвської обл., ф. П-342, оп. 1, спр. 887, арк. 431–432*. Ситуація в селі Боршна розглядалася на засіданні бюро Прилуцького окружного КП(б)У. До того ж перед від’їздом до Боршни начальник окрвідділу ДПУ УСРР Миронов попередив Жеребчевського та керівництво районного адміністративного відділу про настрої населення та небажаність закриття церкви. Така поведінка місцевих активістів та керівників лише провокувала селян на стихійні масові виступи, які розпочалися весною 1930 р.

³ Бупр – будинок примусових робіт.

№ 47

Витяг зі спецзведення № 425553 начальника Прилуцького окрвідділу ДПУ УСРР Миронова секретарю Прилуцького окружному КП(б)У Стецюрі про настрої населення через нестачу продовольства

7 червня 1930 р.

Сов[ершенно] секретно
Серия «К»

В связи с продовольственным затруднением среди разных слоев населения наблюдается ряд отрицательных реакций и разговоров, не только простого недовольства, но и явного антисоветского характера. Зафиксированы разговоры, что Советская власть только эксплуатирует, а восстановит затраченную

энергию нечем, что власть вообще мало беспокоится о населении, что невозможно будет выполнить пятилетку, к концу которой все умрут с голода. Попутно с этим, есть слухи, что продукты вывозятся за границу. Отмечены также разговоры, что затруднения вызваны в связи с коллективизацией села и ликвидацией кулачества как класса. Все это выдвигается как причина невозможности поднятия производительности труда.

РАБОЧИЕ

Махорфабрика. Рабочая нюхательного цеха Гурина в связи с продовольственными затруднениями говорит: «Если нас будут так снабжать продовольствием, то мы протянем ноги за три года».

Рабочая махорфабрики Ривкина в беседе с рабочими высказывается: «Часто то, что попадает в руки Советской власти, расплывается среди администраторов и их знакомых, а рабочий купить ничего не может. От нас продукты питания вывозят в другие промышленные города, а для наших рабочих ничего не оставляют и нас же, рабочих, делят на две категории».

Рабочий махорфабрики Ниловецкий среди рабочих говорит: «Станешь в очередь, получишь полкило тюльки. Строится социализм. Увидим, что дальше будет».

Рабочая фабрики Войханская говорит: «Советская власть выдумывает каждый раз новые формы, как бы ей побольше нажимать на рабочих, раньше были коллективы из рабочих, но каждый получал жалованье отдельно, а теперь выдумали коммуны. Не подумают, как бы накормить лучше рабочего, а выжидают с него побольше».

Рабочий махорфабрики крошильного цеха Кимовецкий Ш. в беседе с рабочими говорит: «Нам все время уменьшают продовольственную норму, говорят о необходимости поднятия производительности труда, об удешевлении себестоимости продукции и мы, дураки, из кожи лезем, а что мы от этого имеем: $1\frac{1}{2}$ фунта хлеба в день, живется нам хуже, чем в старое время».

Работница махорфабрики Гальперина Сарра во время перерыва среди рабочих говорит: «Если бы нас снабжали продуктами, как центральных рабочих, то такого бы безобразия у нас бы не творилось. Кормят нас кониной и больше ничего нам не дают. Может ли рабочий поднимать производительность при таком снабжении».

Во время обеденного перерыва, рабочие Гальперин С., Бершадская Д. и Слуцкий среди рабочих высказывались: «Рабочим нечего есть, а для партийцев все есть и булки дешевые, и папиросы, и все, что им необходимо. В центральных городах рабочие этого не допустили бы».

Рабочий электростанции г. Прилуки Сергеев в беседе с рабочими говорил: «Что будет дальше, к концу пятилетки, когда сейчас уже никаких продуктов нет и невозможно достать ничего. По-моему это явное издевательство над рабочими».

Рабочий 37-й мельницы Пироцкий в разговоре о продовольственных затруднениях говорит: «Нас кормят дохлой кониной и до конца пятилетки мы совсем подохнем».

На перевыборном общем собрании рабочих мельницы № 37 жена рабочего Бронштейна в своем выступлении говорила: «В ЦРК жиров нет, мяса нет, единственно, чем питаются рабочие, это хлеб и того не хватает, и приходится рабочему при сильной затрате энергии питаться одним хлебом, который, благодаря отсутствию других продуктов, он вынужден забирать у семьи и семья голодает. Никто не сочувствует рабочему и не хочет о нем заботиться». Все это было сказано со слезами на глазах и вызвало среди рабочих много разговоров о низкой заработной плате, о невозможности поднятия производительности труда и пр.

Среди временных рабочих, работающих на постройке в окрвоенкомате, ведутся разговоры: «Продукты дорогие, а заработок низкий, о нас меньше всего заботятся». [...]

СЛУЖАЩИЕ

Служащий окрместхоза Минц в разговоре с сотрудниками говорил: «Народ пропадает в нашей стране, так как продукты экспортируются за границу и с потребностями народа не считаются, причем продукты вывозятся на 70% дешевле себестоимости и в дальнейшем вопрос о продуктах еще больше усугубится, ибо, чем дальше, тем больше экспортируют продуктов, благодаря чему жить становится труднее».

Техник комхоза Бугаев в разговоре о продовольственных затруднениях среди служащих говорит: «За последнее время совершенно невозможно жить, даже сельди и те отправляют за границу в таком количестве, что для населения не хватает их. Нет никакого интереса служить, так как деньги не представляют никакой ценности, ибо за них все равно купить ничего нельзя».

Служащий допра Болотинский о продовольственных затруднениях говорит: «Служащему человеку сейчас стало очень трудно прожить, ибо продуктов, как на рынке, так и в кооперации, нет, а если кое-что и есть, то оно дорого стоит. И на получаемое жалованье прожить служащему невозможно. Дороговизна эта вызвана тем, что при организации колхозов начали объединять не только землю, но также скот и птицу, и крестьянину деньги не нужны, благодаря чему он продукты на рынок не вывозит, а потребляет их сам, стараясь поскорее уничтожить скот и птицу».

Служащий статбюро Журбенко в беседе с сотрудниками говорит: «Совершенно уже нечего есть, кроме зелени, коллективы разваливаются, и до конца пятилетки не будет ни коллективов, ни многих из нас».

Служащая Тарасевич говорит: «Надежды на новый урожай небольшие, все равно будем жить голодными, пока будут пятилетки и такие темпы строительства».

Служащий Дробиш высказывался: «Если так будут кормить народ, то из пятилетки выйдет то же, что вышло и из коллективизации после статьи Сталина».

Служащий аптекоуправления Шмарук о продовольственных затруднениях говорит: «Мы живем впроголодь и скоро все с голоду посдыхаем. А что думает правительство. Из-за систематического недоедания среди народа пошли всякие болезни».

ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ

[...] Учитель с. Иржавец Иваницкого района Омельченко о продовольственных затруднениях в разговоре с селянами говорит: «Трудно стало жить учителю на селе, так как в связи с коллективизацией у селян забрали все, что у них было, и в результате учительство вынуждено будет бежать из села, из-за того, что нечего есть».

Врач Малодевицкой райбольницы Таран Александр в беседе с селянами о продовольственных затруднениях говорит: «Деньги и продукты вывозят за границу, а у нас рабочие и крестьяне недоедают и ходят голые и босые. У нас говорят одно, а делают другое, вообще добра нечего ожидать».

НАЧАЛЬНИК ОКРУЖНОГО ОТДЕЛА ГПУ	[підпис]	МИРОНОВ
НАЧАЛЬНИК УЧОСО	[підпис]	БЕРШАДСКИЙ
ПОМОЩНИК УПОЛНОМОЧЕННОГО УЧОСО	[підпис]	ВАЙСБЕРГ

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-342, оп. 1, спр. 887, арк. 745–746.
Оригінал. Машинопис.*

№ 48

**Витяг із інформаційно-політичного зведення
секретаря Ніжинського райкому КП(б)У Шуляка
про контрреволюційні настрої селян Ніжинського району**

20 жовтня 1930 р.

Д[уже] терміново
Цілком таємно

ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ.

Район об'єднає два бувших райони – Ніжинський і Веркіївський, які складають зараз один адміністративний район.

По бувшому Веркіївському району вже декілька місяців політичне становище напружене. Це підтверджується тим, що перед початком кожної політичної кампанії на селі вночі по селу розклеюються прокламації з вимогами не переводити міроприємств радвлادی, як-то – не виконувати хлібозаготівлі, фінансових міроприємств, сівби та вступу до колгоспів, загрожуючи тим, хто буде виконувати вбивством та підпалом.

Підписи на цих прокламаціях «Лісові козаки». Загрозу було виконано, коли колгоспники с. Дрімалівка та Вересоч повезли хліб державі, то в них було підпалено сіно та солома, де згоріло по декілька штук пудів. Таки ж випадки траплялися ще в двох – трьох окремих індивідуальних господарствах. Внаслідок чого, селянство в своїй більшості не виконувало хлібозаготівлі, фінансових міроприємств. Коли деякі господарства здавали хліб, то боялися реєструвати квітанції. Зараз органами ДПУ вилучена частина запідозрених в тому, що вони загрожували [населенню] і селянство почало виконувати свої обов'язки перед державою¹.

З 10 жовтня цього року органи ДПУ переводять величезні операції та арешти контрреволюційної банди по бувшій Ніжинській окрузі, зокрема, по Ніжинському району. Але декому із учасників банди вдається скриватися і організувати окремі банди. Це підтверджується тим, що в ніч на 20 жовтня [19]30 р. у с. Безуглівка появилася банда чоловік 15, яка напала на одні з куткових зборів селян, де обмірковувся хід політ кампаній по селу. Ця банда вимагала голів села, яких вони називали «комісари». Коли селяни заявили, що переводять збори самі, то їм бандою було наказано не виходити з помешкання до ранку, а також хто буде купляти продаване куркульське майно за невиконання хлібозаготівлі, той буде спалений і забитий.

Після цього банда направилася до скарбника споживчого товариства, в якого знаходилися ключі від нескороємої каси, вимагаючи аби скарбник пустив їх до помешкання. Але останній категорично відмовився їх пустити, після чого бандити зламавши вікно стали лізти в помешкання. Скарбник не розгубився і пострілом з обрізу поранив одного з бандитів. Після чого оскаженілі бандити запалили з усіх боків двір та хату скарбника і, взявши з собою, пораненого, зникли, залишивши сліди крові біля вікна. Органами ДПУ прийняті міри, щодо поїмки цієї банди².

Настрій активу та взагалі населення цього і найближчих сіл підупав.

Взагалі, по району настрої колгоспників, бідноти та маломіцного середняцтва за виключенням окремих сіл – задовольняючий.

СТАН СІЛЬСЬКОЇ ПАРТОРГАНІЗАЦІЇ.

По селах району (крім міста) мається 9 осередків, в яких налічується 103 чоловіка членів і кандидатів партії.

Останній час виявлено, що окремі осередки (Веркіївка) переводили правий ухил на практиці, який виразився в тому, що секретар колгоспного осередку тов. Судьбін, член партії з 1917 року та інші члени партії, маючи заможне господарство, не усупільнювали своє майно в колгоспі і другим колгоспникам радили не усупільнювати. Вони ґрунтувалися на тому, що в колгоспі худоба не буде доглянута, може бути непоєна, запалена чи інше, чим зривали усупільнення майна в колгоспі. Цей же секретар осередку тов. Судьбін, маючи в своєму господарстві декілька штук рогатої худоби, свиней, вуликів, мед, своєї худоби та меду не контракував, а без контракції по хлібозаготівлі відмовився здавати, чим зірвав заготівлю м'яса по селу.

Бюро РПК через РКК це виявило, [і] бюро осередку було розпущено, секретаря осередку виключено з партії. Бюро осередку переобрано та було рекомендовано з міста політично витриманого секретаря осередку. Аналогічних заходів вжито по радянській, кооперативній та колгоспній лініям, позаяк в колгоспі було до 20 чоловік куркульського елемента, який фактично керував колгоспом і самим секретарем осередку колгоспу Судьбіним, аж до того, що був намічений куркулями список, кого необхідно вичистити з колгоспу, в якому спискові були батрацтво, біднота, члени партії та ЛКСМ. Зараз ці куркулі вичищені з колгоспу, правління переобрано, вже мається багато заяв від бідноти і маломіцних середняків про вступ до колгоспу.

Деякі уповноважені РПК і РВК на селах несвоєчасно довели та затягували доведення твердих завдань до куркульських господарств, ставлячись примиренчеські до куркуля. А насправді – це був правий ухил на практиці, за що бюро РПК знято з уповноваження та передано до КК про їхню правоопортуністичну практику для притягнення до партійної відповідальності 6 комуністів.

Секретар партосередку села Талалаївка (25-тисячник), член правління колгоспу, в той час, коли в колгоспі ще не закінчено молотьбу та засів і по селу політично-господарчі кампанії в кепському стані, без дозволу РПК виїхав на курорт, не дивлячись на попередження та заборону виїжджати. За що бюро РПК зняло з посади секретаря осередку й передано справу в КК для притягнення до партвідповідальності.

Взагалі сільська парторганізація під керівництвом РПК, за винятком вище перелічених фактів, працює над виконанням покладених на неї завдань партії.

Весь районний партактив (крім військових) мобілізовано та надіслано на села по проведенню господарчо-політичних кампаній, з яких 50 товаришів по Ніжинському району та 40 товаришів в інші райони бувшої Ніжинської та Чернігівської округ. [...]

СЕКРЕТАР РПК

[підпис]

ШУЛЯК

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 89, арк. 5–11.
Оригінал. Машинопис.*

¹ Підпал був дієвим засобом терору сільського населення. У разі пожежі селянська родина втрачала не лише нехитрий селянський скарб, а й худобу, збіжжя і прихисток від достатньо суворих кліматичних умов півночі України. Відбудова будинку вимагала коштів та будівельних матеріалів. Вирішити питання побудови нового житла без допомоги державних органів, колгоспу чи селянської громади було неможливу через низьку фінансову спроможність населення. Секретар Ніжинського райкому КП(б)У Шуляк 15 листопада 1930 р. знову підкреслював: «[...] с. Дрімайлівка. Село з наявністю бандитських озброєних груп населення, навіть актив села тероризований стріляниною по селу, частинами підпалами. За 1930 р. два рази підпалено колгосп, один раз згоріло 15 коней, убитий голова КНС, комсомолец, член сільради та інші вбивства. Селяни бояться возити хліб через загрози – за останній час слабо відвідуються збори. Плян м'ясозаготівлі двічі зривався на зборах. За останній час переведені арешти. По всіх кампаніях відсталість.

Село Вересоч. Виконання всіх плянів та завдань йде задовільно, в селі гарний актив та партійний осередок. Був підпал колгоспу (5 000 пудів соломи) на передодні переведення зернової валки, яка частково була зірвана. Колгосп міцний, біля 200 га. Господарча постановка гарна. Голова колгоспу – 25-тисячник, голова сільради, член партії.

Село Кошелівка. За останні місяці розвішувалась багато листівок, присвячених кожній кампанії. Листівки мають вплив на населення. Підпалено господарство, яке перше внесло сільгосподаток». Див.: *Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 89, арк. 3–4.*

² Збройне протистояння селян змушувало озброюватися і сільський і районних актив. Так, серед листування Ніжинського райкому КП(б)У була виявлена записка: «Ткаченко! Коли є зайвий револьвер, то дай під відповідальність тов. Хамко в тимчасове користування на час перебування на селі. [підпис]». Див.: *Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 103, арк. 1.*

№ 49

Витяг із звіту начальника агітаційного пункту Ніжинського району Прошуніна секретарю Ніжинського райкому КП(б)У про настрої військовозобов'язаних

10 січня 1931 р.

1. Подготовительные работы.

а) Местными партийными и советскими органами никакой подготовительной работы с военнообязанными не проведено;

б) РПК проведено инструктивное совещание с партийцами, выделенными для работы на пункте;

в) Накануне работы проведено совещание начальником агитпункта с выделенными партийцами.

2. Организация работ.

а) РПК выделено 17 человек для обслуживания военнообязанных;

б) Работа сосредотачивалась на 2 пунктах: конском и людском;

в) Организовано 2 справочных бюро, два книжных киоска и два буфета;

г) Установлено две радиоточки, оборудован военный уголок, уголок УЧХ¹ и сельхозуголок.

3. Результаты работы.

Проведено разных бесед – 100, о международном положении – 25, задачи приписки – 19, коллективизация и посевная кампания – 24, антирелигиозных – 4, перевыборы советов – 11, о 5-тилетке – 7, ОСО – 3, прочих – 7. Всего охвачено – 4 689 чел.

Собранно денег – 85 рублей. Завербовано в ОСО – 22 чел. Подписка на газету – 2 чел. Продано книг киосками на 120 рублей. Стреляло в тире – 250 чел. Охвачено УЧХ – 450 чел. Буфетом обслужено – 230 чел. В буфете отпускались для военнообязанных чай, булка, махорка, холодная закуска. Для коневладельцев один чай.

4. Политико-моральное состояние (по городу).

а) Приписная кампания.

В целом политико-моральное состояние здоровое. Основная масса военнообязанных правильно понимает задачи приписной кампании после разъяснительной работы на пункте.

Были отдельные случаи нездорового проявления: «Переучет ведется с целью выявления рабочей силы для посылки в Донбасс». (Рабочий с обозного завода).

«Кто выдумал переучет и зачем он нам нужен?». (Кустарь).

«Приписка – обман, есть подготовка к войне». (Окраина Фрунзевка).

У коневладельцев ясного представления о переучете не было. Многие понимали приписку как мобилизацию. Не знавшие места приписки, спрашивали: «Где тут берут коней? А когда же все же заберут коней?».

Большинством приписка понималась как бы мобилизация лошадей. Характерным является то, что приводимые кони были в веревочных уздечках и пло-

хой упряжи. Были такие моменты: «Берите коня, все отдам и сам пойду лишь бы скорее покончить с буржуазией». (Бедняк, бывший милиционер).

После разъяснительной работы у коневладельцев осталось правильное понимание приписной компании.

б) Военная опасность.

Участие военнообязанных есть понятие, что война уже идет, а нам не говорят ничего, или скоро будет. Есть неверие в свои силы и технику. Куда, мол, нам.

Участие военнообязанных. Есть мнение, что вредители много напортили для Красной Армии, и что она не может дать этому отпора. Неверие в то, что на случай войны семьи и дети будут обеспечены, потому что сейчас ничего нет: «Мы то пойдем, [как] детей наших обеспечат, если сейчас ничего нет?». (С обозного завода Щербак Александр Кондратьевич).

У коневладельцев характерных настроений и проявления не выявлено по социальным прослойкам, но были отдельные заявления: «Куда нам с ними справиться. Их много, а нас мало», «Может быть как-нибудь пройдет и войны не будет».

У коневладельцев и военнообязанных чувствуется слишком мирное настроение как результат отсутствия военной работы на местах. Интерес же к вопросам международной политики есть, заявляют, почему в селах не делают бесед о международном положении и не проводят военной работы.

в) Коллективизация, посевная кампания, перевыборы.

Идея коллективизации основной массой воспринята правильно. Были такие случаи: «Почему так, за границей коллективизации нет, а у нас есть?» (Колхозник артели «Воля»). «Куркуля уже нема, почему уже не приказывают всем идти в колхоз? (он же.)

Рабочий с обозного завода: «Почему из Нежинских колхозов вывозят все куда-то, а нам рабочим не дают?».

Кустарь Минько А.М.: «В колхозе погано тем, что работаешь, а тебе ничего не дают. Когда я работал сам, у меня было все».

По вопросу посевной кампании были заявления: «Слишком рано начали говорить». «Планы здесь большие, нет ли здесь вредительства?». Окраина Ворошиловки говорят о посевной кампании: «Дадут ли материал для ремонта сельхозинвентаря? Будут ли давать посевные материалы?»

На окраине Ворошиловки некоторые военнообязанные заявляли: «Кулачество ведет агитацию против коллективизации и посевной кампании, [требуется] не принимать плана до двора».

У коневладельцев такие проявления были: «Что кулака нема, зачем его гнать»; «Хай іде до колгоспу і куркуль та робить з усіма»; «Чого це кричиш, все куркуль та куркуль, коли я не захочу йти в колгосп, то він мені нічого не зробить». Социальное положение говоривших не выявлено.

Было заявление, что на Фрунзевке кулаки обсуждают кандидатуры в советы, говоря, что зачем подавать списки, сама масса выбирает, кого хочет.

г) Политика партии.

Недовольствие большей части военнообязанных и коневладельцев решением суда о Промпартии²: «Собирали думку масс, чтобы расстрелять их, а потом не расстреляли».

Антисоветский элемент ведет агитацию такую: «Соввласть расстреливает, нашего брата бедняка, а профессоров нет. Соввласть испугалась международной буржуазии, побоялась войны и не расстреляла».

Отдельные случаи неверия в наши достижения: «Плакатов много, а тракторов нет». (Рабочий с обозного завода Щербак). «Кушать нечего, зарплаты не дают, что будет после выполнения 3-го года Пятилетки?». (он же). «Говорят о достижениях развития скота, а мяса нет». (Он же).

«Займы распространяются недобровольно, а говорят, что добровольно». (Середняк Гордиенко).

«В Донбассе рабочих накормили больной кониной. Их пришлось расстрелять, поэтому рабочие бегут с Донбасса». (Он же).

ПО СЕЛУ.

I. Приписная кампания, международное положение и военная опасность.

У военнообязанных не было правильного понимания приписной кампании, о военной опасности, чувствовалось слишком мирное настроение. Наряду с этим были положительные и отрицательные настроения: «Мы и так готовы, только дай винтовку». (Бедняк Переясливка).

Савченко, середняк, Березанка: «С мужика дерут на случай войны, а кто пойдет в полк, а кто и поза полк». (Цибулькин, Синяки).

«Мы навоевали, пусть другие повоюют». (Кагарлыки, Опанасенко Федос).

«Я дал клятву не брать оружия и не возьму. Партия оторвалась от масс и массы, на случай войны, не пойдут за ней. Соввласть не рабочих и селян, а служащих и коммунистов. Когда будет война, массы сразу расправятся с коммунистами, а потом пойдут на фронт». (Середняк Вересочь).

«Почему говорят, нужно быть готовыми, а войны все нет и нет. Надоели уже». (Титовка, Примак, середняк).

«Какая там у нас техника, и куда нам до капиталистов, когда у нас сапог нет». (Веркиевка, Кононенко Федор).

«Не будет ли измены со стороны старых офицеров во время войны, почему их не отправили за границу». (Дремайловка, Дусь Денис, бедняк).

«Хай берут землю не вершками, а четвертями; лучше быть батраком у помещика, чем воевать».

Не выявленный: «Нужно дать всем капиталистам такой отпор, как дали китайцам».

После проведенной работы военнообязанные правильно понимали приписную кампанию. Заявляли: «Бач, як скоро справились, а дома казали, що забирають. Тепер будемо знати, куда являться на випадок війни». У коневладельцев не было точного представления о приписной кампании. Были такие

настроения: «Коней берут, наверно, весной будет война. Регистрация проводится потому, что весной коней будут брать на Волховстрой, а часть в армию».

«Регистрация, это для того, чтобы выявить, что у дядька еще осталось. Страшной войны, чем гражданская больше не будет». Соцположение говоривших не выявлено.

Кошелевка, середняк: «Подготавливаемся к войне, но это напрасно. Мы не собираемся нападать и нас никто не зацепит. Чего Советская власть не идет помогать Китаю?».

Для части селян военная опасность кажется не реальной, а просто выдумкой коммунистов.

II. Перевыборы, коллективизация, посевная кампания и политика партии.

Массовое недовольство решением суда о Промпартии: «Социально-чуждые элементы используют этот факт для своей агитации против соввласти, которая расстреливает только темных людей, а образованных не расстреливает». (Адаменко Андрей).

Синяки, середняк: «Выполняем 5-летку в 4 года, а рабочим плохо живется, нужно полагать, что дальше еще хуже будет. Почему всюду партийцев сажают и дают им большое жалованье. Вообще, при Советской власти много неприятного».

Кагарлык, Панасенко, бедняк: «25-тысячники не работают, а только командуют».

Кагарлык, Красюк, середняк: «Неправильная политика цен на сельхозпродукты не дает развиваться сельскому хозяйству и создает большие ножницы».

Веркиевка, Кононенко Федор, середняк: «Как можно идти в колхоз, когда там беспорядки. На что верить соввласти, когда сами голодные и голы, а вывозим за границу. Говорим о социализме, а зарплата всем не ровная».

Переясловка, середняк: «Не будет ли подавлена наша революция как Французская. Почему сапог нет на селе, а в городе есть?».

Черняховка, бедняк: «Говорят о посевной кампании, о ремонте инвентаря, нет угля и железа. Где же трактора, о которых говорят?».

Колхозник: «Кто может сказать, что там безработица. У нас тоже безработица есть. И за границей живут лучше, чем у нас».

Кагарлык, бедняк: «Хлебная проблема разрешена, а хлеб выдают по карточкам, разрешим и мясную, а мясо будет вывозить за границу».

Переясловка, Кузьменко: «Колхозы набрали много земли, а не обрабатывают. Поэтому пропало много хлеба и знает ли об этом соввласть – не известно. Раньше Рыков был хорош, а теперь его сняли. Такие они все».

Ивановка, Градобык: «Урожай плохой, планы хлебозаготовок великие. Как то жить? Скотоводство не разовьем. Мясозаготовки не дают этого. Сельское хозяйство не развивается, а падает. Почему верхушки коммунистов не идут [в] колхоз, а нас посылают?».

Т[оварищи] Наумов, Ковтун Иван: «Вам очень хочется сделать коллектив из всего села, но это не скоро будет».

с. Заньки, Теник: «Бедняку трудно жить. Продают последнюю корову за налог».

ВЫВОД. В целом, политико-моральное состояние здоровое. Масса интересуется политическими вопросами и кампаниями, проводимыми на селе. На отдельные нездоровые проявления сама масса давала отпор. Особая активность, политическая устойчивость проявлялась со стороны бедняков и колхозников. Недостаточно проведена разъяснительная работа о задачах приписки антисоветскими элементами использовалась для проводимых кампаний «Скоро война».

Явка по городу безобразно организована.

—“— селу – дружно и своевременно. За все время было 4 случая появления в нетрезвом виде. [...]

Нач[альник] агитпункта

[підпис]

ПРОШУНИН

*Держархів Чернігівської обл., ф. П- 1669, оп. 1, спр. 102. арк. 43–46.
Копія. Машинопис.*

¹ Вірогідно – Український Червоний Хрест.

² У 1930 р. відбувся відкритий судовий процес у справі «Промпартії», де обвинувачувалися представники так званої «буржуазної інтелігенції». За версією звинувачення, директор Московського теплотехнічного інституту Л. Рамзін, а також визначні спеціалісти в галузі техніки й економічного планування В. Ларичев, І. Колінніков, М. Чарновський, О. Федотов, С. Купріянов, В. Очкін та К. Ситник були керівниками створеної нібито ще наприкінці 1920-х рр. підпільної «Промислової партії», що ставила за мету організацію шкідництва та диверсій, саботажу і шпигунства, а також допомогу у підготовці інтервенції західних держав з метою повалення радянської влади. Громадськості оголосили, що загальна кількість членів «Промпартії» разом з периферійними групами становила понад дві тисячі осіб. Це були представники кваліфікованої технічної інтелігенції. У обвинувальному вирокі зазначалося: «Одна з первісних причин створення контрреволюційної організації у звинувачувальному висновку – це політичні переконання старого інженерства, яке коливалося від кадетських до правих монархічних переконань». Однак із восьми підсудних лише один О. Федотов належав раніше до кадетів. Дехто входив у соціал-демократичні організації, а інші взагалі майже не цікавилися політикою. Іноземним технічним фахівцям приписувалося ведення в СРСР «шпигунської діяльності».

№ 50

**Спецзведення № 25 начальника Ніжинського районного відділення
ДПУ УСРР Шумова секретарю Ніжинського райкому КП(б)У
про реагування селянства на децентралізовану заготівлю хліба**

10 березня 1931 р.

Сов[ершенно] секретно
Серия «К»
м. Ніжин

Проходящая в настоящее время по району децентрализованная хлебозаготовка вызвала среди крестьянства целый ряд реактивных отрицательного

характера, а под час и высказывания открытых недовольств проводимыми мероприятиями на селе.

Особенно активно в этом проявляет себя середнячество, поскольку данная хлебозаготовка затрагивает эту прослойку.

Зарегистрированы факты, когда группа середняков на собрании после объявления хлебозаготовки и раскладки его на дворы, заявила: «Забирайте уже и нас. Накладывайте сколько хотите, все равно мы больше не повезем и фунта. У нас уже все забрали и самым есть нечего. Скажите уже нам – отдайте все и кончайте свое существование».

Среди бедноты по некоторым селам преобладают мнения, что хлебозаготовками и налогами власть хочет «загнать крестьян в коллективы».

В практическом проведении децентрализованной хлебозаготовки, некоторые Сельсоветы допускают искривления и при вызове в Сельсовет хлебоздатчиков-середняков говорят: «ИЛИ ДАВАЙ ХЛЕБ, ИЛИ ИДИ В КОЛХОЗ».

Ниже сего, приводим ряд конкретных фактов, характеризующих настроения в связи с проходящей децентрализованной хлебозаготовкой.

с. КРУТЫ. Среди бедноты распространено мнение о том, что все налоги и хлебозаготовки проводятся только для того, чтобы скорее втянуть население в коллективы. Бедняк член КМС Колотило Филлип Карпович в беседе с Прокopenко Александром и Демяненко Матвеем по этому поводу заявил: «І цих 300 пудів виконимо, а пока до колгоспу не підемо, до тих пір на нас будуть накладати».

с. КАГАРЛЫК. Понька Федор, середняк на собрании кутка «Деркач» говорил: «У нас хліба немає, а з нас послідній забирають. Но і спорить не буду – хай послідню сорочку заберуть, нічого не скажу, но не закон так людей обіжати, нехай знайдуть злишок. А то семью зоставляють голодною».

с. КАГАРЛЫК. Демяненко Федор, маломощный середняк, обсуждая вопрос новой хлебозаготовки, и увязывая этот вопрос с проходящим процессом меньшевиков-интервентов, заявил: «Хоч радвлада будет, так ми жертва, хоч буржуазія, так ми єсть жертва».

с. КРУТЫ. Бутко Василий Григорьевич, середняк, 63 лет, заявил по поводу хлебозаготовки: «Це діло іде до погібелі. Мавши 13 душ сім'ї, і, не мавши свого хліба, приходится пропадать з голоду».

с. КРУТЫ. Дяченко Яков Матвеевич, середняк, 55 лет. После того, как вызвали его в Сельсовет и предложили выполнить децентрализованную хлебозаготовку, заявил: «Мене визивали в сільраду для того, щоб я одвіз 3 пуди хліба. Уповноважений сказав, що у вас є син в Червоній армії і йому нужен хліб. Як моему сину не дають там хліба, так буду посилати із віки, або нехай іде додому, так будемо пропадати вкупі, бо ця вже жизнь іде до погібелі».

с. ПРОХОРЫ. 2/III-1931 года на общем собрании граждан, после объявления плана децентрализованной хлебозаготовки и раскладки по дворам из группы середняков – Богданович Василий Иванович, Толочко Петр Ульянович, Павелко Яков Иванович, Пивовар Петро Карпович – начали раздаваться крики: «Забирайте уже и нас. Накладывайте сколько хотите, все равно мы больше не повезем

ни фунта, у нас все уже забрали и самим есть нечего, скажите нам – отдайте все и кончайте свое существование».

с. КРУТЫ. Нещерет Кондрат Сидорович, середняк, 45 лет, в помещении Садгоркоопа в присутствии граждан по поводу дополнительной хлебозаготовки заявил: «Держава нас, хто не хоче іти до колгоспу, подушить з голоду. У мене забрали воли, пахать уже нічим, да на чорта і пахать, коли його їсти не приходится. От як сей год не хватило у дядьків хліба і почті усі купують».

с. КРУТЫ. Ворона Петро Евдокимович, середняк, 42 лет, согласно постановления куткового собраний вывез 2 пуда хлеба, вместо полагавшихся 1 пуда 10 ф. Его все таки вызвали в Сельсовет и председатель Сельсовета Колотило предложил вывезти еще 2 пуда. Ворона на это ответил: «Я всегда стоял за советскую власть и сколько мог, столько поддерживал, а больше дать не могу, так как хлеба нет». Тогда предсельсовета предложил вступить в коллектив или отдать 2 пуда хлеба. Ворона ответил: «В коллектив не вступлю, потому что не хочу разбивать семью, а хлеба куплю на базаре и отдам».

Такой метод хлебозаготовки вызывает недовольства среди середняцкой массы.

ФРУНЗЕВКА (окраина гор. Нежина).

Во время проходящего куткового собрания улицы «Сидоровича», где стоял вопрос о принятии плана децентрализованной хлебозаготовки, гр-ка Северинова Татьяна, член колхоза, организовала вокруг себя женщин и активно выступила против хлебозаготовок. Она кричала: «Не треба нам ниякого плана, голосуйте против». С ее стороны были также по адресу уполномоченного Горсовета тов. Белой, проводившей собрание, антисемитские выкрики. В результате деятельности Севериновой план принят не был.

Одновременно сообщаем, что общий план децентрализованной хлебозаготовки по Нежинскому району утвержден райисполкомом в размере 24 693 пудов.

О выполнении плана сообщить не представляется возможным за отсутствием полных сведений в Райторгоделе.

Нач[альник] Нежинского Райотделения ГПУ [підпис] ШУМОВ

Уполномоченный ИНФО [підпис] Ковалевский

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 102, арк. 47–50.
Оригінал. Машинопис.*

№ 51

Вірші жителя с. Данівка Козелецького району Юхима Гридька¹

[31 березня 1931 р.]²

Со всех концов России,
Советская власть гремит.
Крестьянская свобода,
Убитая лежит.

Убитая, вся израненная,

Лицо ее в крови.
Идут раздор, споры,
Крестьянской семьи.

Но з центра йдут приказы,
Свободу поховать.
Навек крестьянскую шею,
Навек контрактировать.

В широкие коммуны,
Да в тесные кайданы,
Або в сирі подвалы,
Щоб все пропали мы.

*****

Сердце стогне, замирає,
Сльози просюються із глаз.
Власть Советську сколихавши,
Як малу дитину в нас.

Ой, ну люлі ти наш юний,
Наш маленький коммунар.
Ти усім нам тичеш дулі,
Бо от нас усе забрав.

Забрав нашу бувшу волю,
Контрактуєш ти наш труд.
Ти крестьянству зробив рабство,
Колектив – даєш приют.

Під час бурі і нещастя,
Ти проснувся, зробив крик.
Обіцяв ти людям щастя,
Хто зоветься більшовик.

Твоею речью польстившись,
За тобою ми пошли.
В море горя очутились,
Ми в погибель вот пришли.

Тепер боремся з нуждою,
Як човен з волнами.
Ти ж сидиш на нашій шиї,
Смієшся над нами.
Ти смієшся, к нам взиваєш,
Держите власть робочих.
Разом ярмо на нас надіваєш,
А маску на очі.

*****

Правдивому слову настала минута,
Коли винен – убий мене тута.
Отут я родився, отут моя хата,
Но ваша ідея навіки проклята.

*****

Вот та слава, вот та честь,
Я її знаю.
В комуністів орден єсть,
І я орден маю.

В комуністів ордена,
З якогось метала.
В мене орден полотняний,
На честь пролетара.

Комуністам – за активність,
Мені – за роботу.
Красний орден партизана,
Давший нам свободу.

Вот свобода для народа,
По новому стилю.
Виконать в чотири года,
Тяжку індустрію.

Цю задачу боєвою,
Каждий із нас знає.
Лише під ігом активізму,
Горе ми канаєм.

Ми канаєм, ізниваєм,
Серце в груді б'ється.
В нас на шиї комуніст,
Сидить і сміється.

Бо для нього труд крестьянства,
Нічого не стоїть.
Мир наш старий він розрушив,
Собі новий строїть.

Щоби себе забезпечить,
Так села руйнує.
Людей гонить в колективи,
Майно контракує.

Он своей лукавой целью,
Політичної речью,
Расколос крестья на троє,
Як дрова до печі.

Перша група – бедняков,
Це тріски для распалок.
Друга група – середняков,
Користь пролетарам.

А куркулі – це не здатні,
Дрова сукуваті.
Із їх кору знімають,
А їх геть із хати.

Бо, бач, чули як казали,
Старе іго скинуть.
Всіх багатих із'язати,
Поки бідні згінуть.

В нас була така плаката,
Долой пана-ката.
Не вправились, оглянутись,
Їх знов повна хата.

Пани білі надоїли,
Так красних кохайте.
Майно своє їм отдайте.
А самі – конайте.

*****

За рай же ми дрались, но в пеклі zostались,
Бо нам, постарались, в рай двері закрить.
А нам пропонуєть,
Експерт в пекло зводитьь.

Як виполним, брате,
Оці всі активи.
Переїдем всецело,
Ми жить в колективи.

В колективі ми будем,
Вічними рабами.
Ніхто не буде винен,
А тільки ми самі.

Що з себе зараз уявляє селянство.

Теперь ми крестьяне,
Советські рабочі.
Своей ми работі,
Ми охочі.

К нашей работе,
Нас ще й нажимають.

І остріє задачі,
На нас возлагають.

Виконуй задачі,
Нам кажуть активі.
Треба бути членом,
Хоть в кооперативі.

А хто уж єсть членом,
Так просять з нас паю.
За ці кошти строять,
Драбину до раю.

Високу драбину,
До самого неба.
Щоб краще достати,
Що людині треба.

Ще ж тільки основали,
Культурні будівлі.
Зерно в нас забрали,
На хлібзаготівлі.

Свиней забирають,
Скотину – на м'ясо.
Беруть від крест'янста,
Всі с'єстні припаси.

Беруть вєдь не даром,
Платят своїм знаком.
А проще сказати,
Дають дулю з маком.

Бо це ж власть советов,
І власть єсть робоча.
Орудєє нами,
Як сама захоче.

З центра нам газети,
Вона присилає,
І до них плакати,
Гарні прикладає.

На бумазі краской,
Новий мир рисують.
І своєю лаской,
Нас всех контрактують.

Розгляньмо ж ми, брате,
Від краю до краю.
Чи всі ж ми свободні,

В советскому раю.
Як правду сказати,
Не всі ми свободні.
Часть полуситих,
А часть есть голодна.

Про меліорацію

Власть советская спешит на помощь,
Болото сушить. Великими налогами хочет подушить.
Вже привезли нам машини,
Свою напоказ,
Що ізробить конюшину,
З осоки – враз.
Конюшина крестьянину – це вже есть культура,
Нажме вона його жили – лопатиме й шкуру.

*****

Гордились комуністи за свою работу,
Що не дали бідним їсти, а дали свободу.
Дали наглуу свободу, друг друга душили,
Бо з цього їм вигідніше у державі жити.

*****

Я дочь есть Магомета,
Звезда с пятью концами.
Люблю я комуністов,
З чистими сердцями.

Я дочь есть Магомета,
Великого Ремфана.
Служу я для народа,
Теперь – для обмана.

Всюду мое начало,
Конец – моя печать.
Кто имеет какие секреты,
Он вынужден молчать.

*****

З целью дали крестьянину,
Над землею волю.
Чтоб мать право забирати,
Те, що росте в полі.

В насдержжава забирає,
Жито та пшеницю.
Крестьянину зоставляє.
Кукіль та метлицю.

Все продукти забирає,
Вона по культурі.
А за це обіцяє,
Побудує комуну.

Да не даром же беруть,
А дають і гроші.
Щоб все її похвалили,
Закони хороші.

Другим разом к нам приходять,
Кажуть давай гроші.
А за це ми вам побудуємо,
Комуни хороші.

А комуна – єто єсть,
Советская машина.
Вимне вона з батька вату,
А клоччя із сина.

Бідні жінки із дітками,
Спішать на роботу.
Бо проклятая активність,
Повигонить охоту.

Держархів Чернігівської обл., ф. Р-8840, оп. 3, спр. 6406, арк. 4, 6, 10–11, 14–14 зв., 15, 18–9. Копія. Машинопис.

¹ Гридько Юхим Пантелеймонович, 1886 р.н., с. Данівка Козелецького р-ну, українець, малописьменний, одноосібник. Заарештований 31.03.1931 р. За постановою Особливої наради при колегії ДПУ УСРР від 10.06.1931 р. за ст. 54-10 КК УСРР ув'язнений до концтабору на 3 роки. Реабілітований 05.07.1989 р. Опубліковані вірші стали речовим доказом його «антирадянської агітації» та «контрреволюційної діяльності». Див.: Чаус І. «Заарештований за те, що живе...» // *Реабілітовані історією. Чернігівська область. – Чернігів: Десна-Поліграф, 2011. – Т. 3. – С. 299–302.*

² Датовано за датою арешту Ю. Гридька.

№ 52

Інформація секретаря Городнянського райкому КП(б)У І. Федорченка ЦК КП(б)У про повстанські настрої селян

22 квітня 1931 р.

Цілком таємно

Інформсектору ЦК КП (б)У.

За останні часи квітня місяця в одному із сіл Городнянського району (Бурівська сільрада), було виявлено активне проявлення бандитизму в кількості 3-х чоловік.

Персони, які підозріваються в бандитизмі, вихідці з куркульських родин і переховуються від органів міліції.

У ніч на 11 квітня ц. р. двома невідомими бандитами було пограбовано вартового Бурівських торфорозробок, в якого відібрано мисливську п'ятизарядну рушницю.

У ніч на 16 квітня о 20 год. утворено напад бандитами на голову Бурівської сільради. Напад закінчився трьома пострілами в одяг голови сільради. У відповідь бандитським пострілам, голова сільради відкрив стрільбу по бандитах, які зникли.

У ніч на 20 квітня о 20 год. невідомими особами запалено клуню колгоспника, в якій згоріло колгоспівського фуражу: сіна 250 пудів, плугів – 17, одна соломорізка, 2 вози. На місце пожежі виїхали робітники міліції та Уповноважений РПК для з'ясування справи.

Активність проявлення бандитизму по цьому селу є проблемою, початком тероризації колгоспу, яка має глибокий політичний зміст.

По маючимся відомостям через відповідні організації в терористичних актах бандитизму повинні прийняти біля 300 осіб, які залучені до цієї роботи. Вся зграя концентрується в певнім кущі сільради нашого району (Бурівка, Тупичів, Великий Листвен, Пекурівка та Невкля)¹, які економічно міцні та мають колгоспи як старі, так і знову організовані.

У цих селах є значний прошарок бувших червоних партизан, які співчують терористичній роботі бандитів та збираються прийняти активну участь в допомозі останнім. Також в цих селах є значна частина бувших бандитів з банди «Галако»², які амністовані Радвладою.

Цей рух бандитизму має відповідну організовану форму. Озброєння є, але не в достатній кількості. Бандити гадають озброюватися за рахунок нападу на відповідні установи, де можна здобути зброю.

Для своєчасної ліквідації цієї загрози, яка дуже відбивається на зміцненні й закріпленні колективізації, Районним уповноваженим ДПУ вживаються відповідні заходи, а також в справі охорони майна колгоспів та радгоспів, утворені групи самоохорони з активу останніх (себто колгоспів та радгоспів).

Секретар Городнянського РПК [підпис] Федорченко

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 240, арк. 1.
Оригінал. Машинопис.*

¹ Вірогідно, що виконуючи жорсткі вказівки вищого партійно-державного керівництва СРСР по виконанню хлібозаготівлі, проведенню суцільної колективізації, депортації «куркулів», місцеве керівництво спровокувало збройний опір селян. Секретар Городнянського райкому КП(б)У І. Федорченко 16 червня 1931 р. повідомляв інформсектор ЦК КП(б)У: «1) 15 червня з 11-ї години дня в селі Солонівка було зроблено напад на сільраду трьома озброєними бандитами. Внаслідок стрілянини між активістами з сільради та бандитами було поранено 2-х чоловік., один з них районий політінспектор тов. Волевач та другий селянин. Пострілом з боку активіста було поранено одного бандита, але він зник. Райвідділом ДПУ та міліцією своєчасно вживалися заходи, щоб спіймати бандитів, але останні сховалися. Напад на активістів зроблено виключно на ґрунті класової боротьби особливо на тов. Волевача, за його активну роботу, будучи головою Солонівської сільради. Заходи з боку ДПУ та міліції вживаються.

2) В сучасний момент політичний стан в селах Тупичів, Бурівка, Пекурівка, Великий Листвен, Дібровне, Солонівка та Невкля напружений.

З повідомлень агентури до ДПУ в районі цих сіл організувалася політична банда до 150 чол., яка має рушниць – 38, гранат – 2, бомб – 1 та невстановлена кількість урізів та револьверів. Банда складається з утеклих куркулів, кримінальників та частини бувших (окуркулених та розклавшихся) червоних партизан. Керівництво бандою переводиться безпосередньо Рябченком Акимом як ідейним керівником, а брат його, Рябченко Трофим, бувший прапорщик за царату – керівник бойових операцій банди. Рябченко Аким до революції був середняком, а при радвладі окуркулився. Мета банди зробити напад на Городнянський БУПР і звільнити заарештованих, обеззброїти міліцію та вчинити кривавий терор над партійним активом, в першу чергу, відповідальних робітників (як вони називають “портфельщиків”) та деморалізація сільського активу і особливо тероризація управ колгоспів, окремих активістів з метою розкласти колгосп. Внаслідок чого, за останній час виявляється панічний настрій в селах Пекурівка, Тупичів, [Великий] Листвен тощо. Члени управи колгоспів, які рішуче борються за колгоспи, тікають з сіл, боячись знущання від бандитів. Напад на райцентр Городня повинен був статися вчора 15/VI вночі, але не стався. Банда готується на цих днях зробити напад, враховуючи дуже мізерні сили в самому райцентрі. З боку Райпаркому, ДПУ та Райміліції вживається заходів, аби не припустити того кошмару, який банда думає зробити. Для допомоги нам в боротьбі з бандою дають сили сусідні райони, як-то: Гомель, Чернігів, Ніжин, Сновськ. Про нові події, РПК буде інформувати ЦК. Секретар Райпаркому Федорченко». *Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 240, арк. 2.*

Ситуація у Городнянському районі загорувалася. 14 травня 1931 р. на хуторі Безік Бурівської сільради був убитий міліціонер, кандидат у члени КП(б)У Ф. Петренко. Бюро Городнянського райкому 15 травня 1931 р. констатувала «політичний характер» вбивства. *Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 240, арк. 3–4.* Секретар Городнянського райкому КП(б)У І. Федорченко 17 травня 1931 р. писав у ЦК КП(б)У: «Цілком таємно. Вчора днем о 3-й год. (16/VI) органами ДПУ затримано Рябченка Трофима й керівника бойовими операціями банди, в п'яному вигляді, і зараз він знаходиться під охороною ДПУ. Ранком 17/VI-31 р. банда в кількості 40 чол. з 15 рушницями зробила напад на Ковалівську гуральню в районі Тупичівської сільради. Вивезено одну бочку спирту, 2 лантухи цукру, 8 шт. коней та одноразово було зроблено напад на Тупичівське лісництво, де бандити забрали 2 шт. коней. Терактів на гуральні та лісництві під час нападу не було. По агентурним відомостям бандити готуються до нападу на Городню. У частині забезпечення озброєними силами для допомоги в боротьбі з бандою до нашого району прибули загони з окремих районів: Гомель, Ніжин, Чернігів, в кількості до 200 чол., озброєних рушницями та кулеметами. Охорона міста Городня забезпечується силами прибулих та місцевої парторганізації. Виділено до 70 чол. для безпосереднього наступу на банду з метою її ліквідувати. Ранком 17/VI нашою кінною розвідкою на терені перебування банди було виявлено розвідку банди в кількості 3-х чоловік, з яких одного було спіймано нашою розвідкою.

Політичний настрій селянства сіл, поражених бандою, в основному пасивний. Помічається скрите співчуття бандитам, особливо з боку родичів бандитів та активної матеріальної допомоги з боку куркульсько-заможної частини селянства. У селі Бурівка помічається систематична п'янка та агітація серед селян з запевненням родичів заарештованих куркулів та бандитів про те, що БУПР буде відкрито озброєним нападом і що загальний переворот радвлади недалекий.

Виконання господарчо-політичних кампаній в районі дуже ускладнено, особливо в селах, поражених бандою: роботу сільорганізацій деморалізована. Про успіхи ліквідації

банди будемо інформувати ЦК. Секретар Райпаркому Федорченко». *Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 240, арк. 5.*

Станом на 19 червня 1931 р. було виявлено: «[...] що банда Рябченка по стану на 17/VI-1931р. мала в своєму складі 150 бандитів, озброєння на 50% рушницями, урізами та револьверами. 17/VI ранком наш загін під командою комвзводу школи ТСО – ДПУ міста Гомель тов. Таратана вкупі з резервом райміліції (разом в кількості 85 чол.) був направлений до місця знаходження банди, яка була на віддалені від райцентру 8–9 км. Банда, довідавшись через свій зв'язок про прибуття загону, розсипалася навкруги нашого загону та з усіх боків вступила в бій, який продовжувався 1 год. 55 хв. Під час бою, банда в п'яному вигляді з визгом та криком “Ура” своєю кавалерією в 30 коней кинулася в атаку з криками: “Сволочи, перебьем, здавайтесь”.

Вірне розположення нашого загону в формі зімкнутого бою дало можливість взяти банду в кільце. Під сильним вогнем рушниць та кулеметів нашого загону банда почала відступати. У цей час отаман банди Рябченко під охороною бандитів зник в лісі, а частина банди почала розбігатися. Внаслідок бою захоплено в полон 21 бандит, забито 16–18 бандитів, поранено 3 бандита. Відібрано 12 коней (захоплених ними в лісгоспі), декілька револьверів та 7 рушниць. З нашого боку забитих та поранених – жодного нема.

18/VI (вчора), виїхавши в Тупичів, загін кінної міліції в лісі зустрівся з групою бандитів в 14 чол. Бандити намагалися, відстрілюючись, зникнути, але загonom були всі 14 бандитів спіймані.

У зв'язку з таким станом в районі, умови роботи, особливо в селах, поражених бандитизмом, цілком деморалізовано. РПК вживає заходів через посилку по 2–3 чоловіка партактиву в села, для політично-масової, роз'яснювальної роботи серед бідноти та середняцьких мас.

Заходи з боку органів ДПУ та міліції, щодо ліквідації рештків банди вживаються. Про дальші успіхи в ліквідації банди будемо вас сповіщати. Секретар Райпаркому Федорченко». *Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 240, арк. 6.*

Вже 23 червня 1931 р. І. Федорченко доповів в ЦК КП(б)У про розгром «банди Рябченка»: «Банда в основному розгромлена. За останні дні після бою бандити цілими групами здаються, здають зброю та каються за свої помилки, що вони послушалися організатора банди Рябченка, який перевадив вербовку в банду агітацією, як, буцім-то, не під кутом боротьби з радвладою, а лише проти лінії партії в колгоспному русі, податково-фінансової політики тощо.

Подальші переслідування щодо ліквідації банди, при горячій безпосередній участі сільактиву та самих бідняків і середняків, (з яких по інформації з місць, більшість карного елементу, які були в банді) продовжуються.

Рештки банди, яких ще не спіймали, сховуються в лісі та по житах зі зброєю, в тому числі сам отаман Рябченко з декілька вірними йому «вільним козаками» (як вони себе прозивають).

Політичний настрій між широкими бідняцько-середняцькими масами різко змінюється в позитивний бік, рішуче засуджуючи тих, хто йшов в банду проти радвлади.

По багатьом селах, де є колгоспи, помітне пожвавлення припливу бідняків та середняків до колгоспів.

Робота по всім господарчо-політичним кампаніям, особливо в селах, поражених бандитизмом, набирає більш нормальних умов.

РПК вживає заходів посилення масової-політичної, роз'яснювальної роботи по селам та повного налагодження роботи всіх сільських організацій шляхом мобілізації партійного та КСМ активу для цієї роботи.

Політичний настрій в районі в сучасний момент в основному задовільний, за винятком окремих прошарків, які держать себе напружено, в зв'язку з висилкою куркулів, не

зовсім розуміючи суть висилки, пов'язують це з появленням банди. Секретар Городнянського Райпаркому (Чернігівщина) Федорченко». Див.: *Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 240, арк. 10.*

Депортація селян 1931 р. не припинила збройний спротив. Городнянський райком КП(б)У 21 листопада 1931 інформував ЦК КП(б)У: «Цілком таємно. [...] З часу останньої політзводки надісланої Вам раніш, про оперування банди в нашому районі є такі зміни: на час минулої зводки в бандгрупіровці нараховувалося до 30 чол., а зараз зросло до 50 чол. за командуванням колишнього помічника отамана банд Рябченко–Лебеде.

Банда зараз знаходиться в сусідньому районі (Добрянському), де перевадить відповідну роботу по організаційному укріпленню, вербуванню нових членів та збиранню зброї. План дій цієї бандгрупіровки такий: першого грудня ц. р. намічається зробити нальот на м. Городня (райцентр) і, в першу чергу, на міліцію та ДПУ з метою добутися зброї в останніх.

Періодично появляється розвідка як в місті, так і по селах, ведеться посилена робота по стягуванню всіх рештків розбитої в червні місяці ц. р. банди Рябченка та карного антирадянського елементу, втікшого з заслання, БУПРу тощо.

Ця бандгрупіровка має зв'язок з терактом у с. Хрінівка (вбивство уповноваженого РПК В. Говорецького) й за відомостями ДПУ в одного з активних діячів цього теракту мається кулемет системи "Льюїс".

У с. Півнівщина (6 км. від райцентру) за відомостями ДПУ відкрито нову бандгрупіровку, яка мала спільний зв'язок з бандою Рябченка. В плані її дій – наступати на Городню з південного боку, тоді як банда Рябченка – з західного боку. Ця бандгрупіровка налічує в собі до 12 чоловік, озброєних різними системами огнестрільної зброї, й має ручний кулемет. Під час операції проти банди Рябченка ця бандгрупіровка була дуже законспірована й залишилася до цього часу, тимчасово припинивши свою роботу. Але на протязі останнього тижня ця бандгрупіровка почала активні дії по вербуванню нових членів та організаційного укріплення. Зв'язок цієї бандгрупіровки з бандою, зазначеною вище, не встановлено.

У селі Великий Дирчин на віддаленні 18 км від райцентру (на межі з Сновським районом) мається аналогічна групіровка в кількості 3–4 чоловіка, яка лише розпочинає своє організаційне оформлення (відбулося лише 2 засідання в одного з куркулів села Великий Дирчин).

Що ж до вбивства тов. Говорецького, то активні діячі теракту затримані. Основні фігуранти з яких – куркулі. Перевадиться підготовка в селі Хрінівка щодо висилки куркулів з села Хрінівка. Отже настирливо просимо надання санкції на висилку їх за межі України.

Про подальші події бандгрупіровки будемо інформувати. За Секретаря РПК Темко». Див.: *Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 240, арк. 53.*

² Йдеться про відомого на Чернігівщині отамана *Галака (Іван Олексійович Васильченко)*, уродженець с. Пилипча Ріпкинської волості Городнянського повіту, діяв упродовж 1919–1921 рр. на території Чернігівської, Мінської та Гомельської губерній.

№ 53

Витяг із інформаційного листа Олишівського райкому КП(б)У інформаційному сектору ЦК КП(б)У про настрої окремих соціальних груп

[Травень 1931 р.]

[...] Політичних групіровок в районі останнім часом не виявлено, але є випадки зриву проводимих нами кампаній з боку антирадянського елементу і кулацтва. Цією справою зараз займається ДПУ.

Кримінальщина по району пішла на убиль¹, в районі зареєстровано 307 одиниць² карного неблагоннадійного елемента, з них 244 активних. Діяльність їх за останній час занепала, але на весну під впливом кулацької агітації може активізуватися. До цього через органи ДПУ і міліцію вжито заходів застереження. Молитовних будинків по району маємо 33, з них на консервації 8. Релігійних сект по району не виявлено за останній час, є деякі прояви в окремих селах євангелістів.

І. НАСТРОЇ ОКРЕМИХ СОЦІАЛЬНИХ ГРУП В РАЙОНІ.

При переведені господарчо-політичних кампаній по району, особливо під час підготовки до весняної посівкампанії, маємо великий опір з боку кулацької частини населення. Цей опір особливо виявляється в переведені скритої відповідної роботи через несвідому частину населення на зрив посівної кампанії і колективізації по району.

Серед населення помічається боязкість війни. Середняк по цьому питанню на запитання: «Чому він не йде до колгоспу», відповів: «Ще рано, треба, поперше, поляка відбити, а потім і писатися. Ви б побачили, що пише газета, то самі б тікали з колгоспу, а не запрошували б других. Поляк йде війною й забере Україну. От вам тоді й колгосп буде».

Аналогічні виступи проти колективізації помічаються на почві браку промкрану. Дочка дядка сказала: «Все всюди по СОЗам пропадає і сіно, і хліб. Так і ми останемся без хліба, у нас нема голок, гасу, мила. Хіба ви нам це дасте все, коли ми вступимо до колгоспу». Єсть недовольства по поводу фінансових міроприємств: «До якого часу вони будуть нам писати повідомлення, ми уже без штанів останемся, бо грошей нема». На куткових зборах підкулачник Шуляк сказав: «Партія збилася з вірного Ленінського путі. Ленін казав: «Потрібно прислухатися до голосу мас, а ви хіба так робите? Ленін казав, що колективи потрібно строїти тільки через 30–50 років, а партія зараз загонить до колгоспу, але нехай партія не забуває, що часи Катерини Другої минули». Ці виступи ДПУ проробляє. Зараз особливо діяльність кулацько-антирадянського елемента скерована на зрив колективізації і посівної кампанії, звалюючи це все на недостачу промкрану і другі недоліки.

В основному настрої бідняцько-середняцьких мас району задовільний і населення підтримує переводимі міроприємства.

Стан можна характеризувати: подальшим переведенням масової колективізації, розгорненням класової боротьби на селі, знищенням економічної бази кулацтва на базі суцільної колективізації і дальшу ліквідацію кулака як класу³. [...]

Т[ИМЧАСОВО] В[ИКОНУЮЧИЙ] О[БОВ'ЯЗКИ]

СЕКРЕТАРЯ РПК

[підпис]

МИХАЛЕВИЧ

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-466, оп. 1, спр. 2, арк. 33.
Оригінал. Машинопис.*

¹ Так у тексті.

² Так у тексті.

³ Так у тексті.

№ 54

**Постанова бюро Олишівського райкому КП(б)У
про діяльність Олишівського райвідділу ДПУ УСРР та
міліції в умовах «ліквідації куркульства як класу»**

18 червня 1931 р.

1. Загадать райвідділу ДПУ приступити до вивчення настрою окремих соціальних шарів населення окремо бідняків, середняків, кулаків і колгоспників та жінок.
2. Поставити на належну височінь міліцію, розвернути постійну політико-виховничу роботу серед міліціонерів. Також вважати за необхідне освіжити склад міліції, збільшивши партійне і комсомольське ядро в міліції.
3. Начальнику ДПУ побудити питання по своїй вертикалі про зняття з роботи начальника міліції тов. Малка, запросив взамін кандидатуру на начальника міліції.
4. За слабкість в роботі інспектора по розшуку тов. Чирка з роботи зняти, замінивши [його] сильнішим товаришем.
5. Від осіб, які не зареєстрували своєї зброї в органах ДПУ, зброю відібрати, не дивлячись у кого б вона не була.
6. Прискорити розгляд справ в Райвідділі ДПУ на партійців і комсомольців запідозрілих у службі в білих арміях і зв'язок з кулацтвом.
7. Вважати, що з матеріального боку ДПУ забезпечено досить, за винятком забезпечення засобами пересування. Про що дано розпорядження фракції РВК і РКС, аби останні на протязі трьох днів забезпечили одним конем з повною зброєю.
8. Посилити з боку органів ДПУ викачку зброї з району.
9. До 25–27 червня підготувати кампанію із'яття кулацьких¹ сімей. Саму кампанію із'яття перевести з 25–27 червня². Для чого мобілізувати партійний і комсомольський актив в Райцентрі і мобілізувати актив на місцях з членів сільради, демобілізованих червоноармійців, червоних партизан. Фракції Спілки РОБОС провести через своїх членів спілки роз'яснювальну роботу серед населення по цьому питанню.

Т[ИМЧАСОВО] В[ИКОНУЮЧИЙ] О[БОВ'ЯЗКИ] СЕКРЕТАРЯ РПК ЦИВЛІН³

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-466, оп. 1, спр. 4, арк. 134.
Копія. Машинопис.*

¹ Так у тексті.

² Вилучення куркулів проводилося згідно постанови політбюро ЦК ВКП(б) від 20 лютого 1931 р.: «4/20. О кулаках (т. Сталин, Менжинский, Ягода).

а) Предложитъ ОГПУ определить и подготовить в течение 6 месяцев районы для устройства кулацких поселков тысяч на 200–300 кулацких семейств под управлением специально назначенных комендантов, имея в виду прежде всего районы Казахстана южнее Караганды;

б) Возложить наблюдение за происходящим в настоящее время, выселением и расселением раскулаченных кулаков на заместителя председателя СНК СССР т. Андреева.

Предложить ОГПУ согласовать с т. Андреевым все вопросы, связанные с выселением кулаков, а в случае отсутствия т. Андреева с т. Молотовым.

в) Удовлетворить просьбу т. Жданова о переселении кулаков». *Див. РГАСПИ, ф. 17, оп. 162, д. 9, л. 137.*

³ Постанова була надіслана начальнику Олішівського райвідділу ДПУ УСРР Осипенку 22 червня 1931 р.

№ 55

Політично-інформаційне зведення секретаря Городнянського райкому КП(б)У І. Федорченка ЦК КП(б)У про настрої населення через виселення куркулів

27 червня 1931 р.

Ц[ілко]м] таємно

В цілому по всіх селах району – операція виселення – пройшла спокійно, ексцесів не було. Актив села, колгоспники всюди приймали активну участь в переведенні цієї роботи.

Настрій сільактиву та колгоспників в більшості сіл було бадьоре й цілком співчутливе міроприємствам по виселенню, за що кажуть такі виступи активу: «Якби скоріше від їх позбавитись» (с. Дроздовиця); «Так їм і треба було, щоб не вважали Радвладу якоюсь «цяцькою» й не висміювали бідноту та колгосп, а виконували завдання. Тепер будуть знати, як треба жити». (Вихвостів).

КСМ осередки також приймали активну участь в операції, за виключенням села Будище, де всі комсомольці в момент операції зникли й не прийняли ніякої участі в цьому.

В окремих селах (Хоробичі, Солонівка, Автуничі, Андріївка, Жабчичі, Дібрівне та Смяч) були такі характерні моменти.

ХОРОБИЧІ. Під час переведення операції виселення помічалось велике стечення селян групами на вулицях. З боку родичів виселяємих були окремі вигуки на адресу сільради та РВКу: «Вас би всіх треба виселяти, а то на що ви чесних людей мучаєте». Але підтримки в масі вони не одержали.

СОЛОНІВКА. Операція була зірвана через невмілий підхід до цього уповноваженого РПК Лися та за відсутності активу й панічного настрою населення. Уповноважений на активі села зразу оголосив, кого саме будуть виселяти, а потім надіслав активістів збирати по селу харчування для виселяємих під видом збору на прибуваючий, начебто, в село військовий загін, та крім того, вирішив взяти хліб з млинів за рахунок мірчуку. Цим скористався антирадянський елемент й пустив чутку, що будуть збирати хліб з млинів та з дворів весь хліб у селян. Внаслідок чого сталася паніка: селяни кинулися до млинів забирати хліб, злодії покрали частину хліба з млинів. У цей же час родини, які підлягали виселенню (3), зникли, й операція була зірвана. Зриву операції також сприяло те, що в селі переховується три бандита. У селі нещодавно був наліт бандитів на сільраду з метою вбивства голови сільради тов. Валєвача. За останній час через це був панічний настрій в селі.

У селах АВТУНИЧІ, АНДРІЙКА, ЖАБЧИЧІ з боку жінок та родичів відмічались такі балачки: «Почали з них, закінчать нами. Сьогодні – їх, а завтра й нас».

ДІБРОВНЕ. Зібралася куча жінок біля 100 чол. Окремі жінки хотіли стати на захист виселяємих: «Давайте не пустимо їх з дому», але після роз'яснення – більш цього не було.

СМЯЧ. З кучи жінок були такі вигуки: «Не разом беруть, так по череді».

В усіх останніх селах по району операція пройшла спокійно.

Намічені до виселення родини були відправлені на погрузочний пункт.

Секретар Городнянського

Райпаркому (Чернігівщина)

[підпис]

Федорченко

Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 240, арк. 12.

Оригінал. Машинопис.

¹ 23 червня 1931 р. секретар Городнянського райкому КП(б)У І. Федорченко писав до Інформсектору ЦК КП(б)У: «По одержанню сповіщення Районного ДПУ (21 червня ввечері) про негайне переведення із'ятій куркульських родин для висилки, РПК мобілізував весь Райпартактив та КСМ-актив, розбив по населеним пунктам, де повинні були переведитися із'ятія, на чолі з відповідальним уповноваженим за переведення цієї роботи. Трійкою по виселенню куркулів своєчасно розроблені інструкції та відповідні норми забезпечення харчуванням виселяємих. В ніч на 22 червня 1931 року з 2 год. вночі РПК скликав всіх виїзжаючих на села партійців і родин комсомольців та вручено інструкцію й о 6-й год. ранку відряджено всіх до призначених населених пунктів з пропозицією до 3-х год. дня 22/VI куркульські родини доставити до погрузочного пункту – ст. Городня. За день 22/VI до погрузочного пункту ст. Городня доставлено куркульські родини з 17 сільрад (із загальної кількості сільрад – 22). По цім 17 сільрадам декілька родин (4–5) не було взято, через те, що вони завчасно зникли. Під час переведення самого із'ятія по зазначеним сільрадам великих ускладнень та волинок не було. Керівництво та охорона виселяємих забезпечена. Після остаточного закінчення виселення надішлемо вам інформсводку. Секретар Городнянського Райпаркому (Чернігівщина) Федорченко». *Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 240, арк. 11.*

№ 56

**Витяг із спецзведення начальника
Ніжинського районного відділення ДПУ УСРР Богословського
секретарю Ніжинського райкому КП(б)У про настрої населення
в умовах проведення господарсько-політичних кампаній
станом на 10–16 серпня 1931 року**

16 серпня 1931 р.

Совершенно секретно

Серия «К»

Хлебозаготовительная кампания по индивидуальному сектору и колхозам протекает слабо, вследствие чего значительная часть крестьянства не стремится выполнить в срок, опираясь на трудность: непосильное обложение, плохой урожай.

Кроме этого, аппарат Сельсовета и актив села в работе мало участвует, так как с новыми формами работы мало знаком. Считает, что все должно проходить по распоряжениям высших органов, специальных людей присланных от Райисполкома и Райпаркома.

Отмечаются толки индивидуальников и колхозников о том, что план хлебо-заготовки в этом году полностью выполнен, не будет, так как обмолот нового урожая озимых культур совершенно плохой. [...]

ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ СЕКТОР.

Настроение против мероприятий Соввласти.

Село Крапивное. В связи с хлебозаготовкой и сельхозналогом масса середняков и бедняков настроена против мероприятий Соввласти. Разговор ведет Пашенко Василий с Черняком Якимом и другими в кругу собравшихся крестьян: «Уже взялись за нас, если бы зажиточные не молчали, то мы с ними за две недели сделали конец советской власти. Рабочие с нами тоже организованы и нас ждут». Разговор этот был и от Черняка Василия, который, сдавши 11-го августа хлебозаготовку, напился в Нежине. Последнего связали.

Среди твердосдатчиков 27-ми человек в ответ на разговор бедноты говорят: «Наше дело молчать и выполнять государственные задания, а вы как хотите». Несмотря на такие неудовольствия, хлебозаготовка поступает медленно, твердосдатчики в числе 16 человек смолотили свой хлеб на красном току в распоряжении хлебозаготовителей, обмолот зерна вышел весьма плохой (в среднем два пуда с копны).

Неудовольствия на почве хлебозаготовки.

Село Хибаловка. Уборка урожая озимых культур закончена. Яровые культуры остаются необранными, по причине того, что поздно посеяны. Весь озимый урожай на зерно плохой по причине того, что при разливах Десны был затоплен водой, обмолот озимых культур начался, молотят цепями.

Хлебозаготовка по индивидуальному сектору проходит слабо, твердосдатчики сдают хлеб с большой натянутостью. А эксперты совершенно отказываются, считают, что все равно их вышлют и все имущество их пропадет, то они сейчас говорят: «Берите все, что у нас есть».

Твердосдатчики и эксперты ушли в подполье и ничего против Соввласти открыто не говорят. Средняки и бедняки, которые под собой чувствуют еще крепкую почву, то среди таких можно слышать контрреволюционные выступления не в резкой форме, больше всего недовольство на почве полит[ических] кампаний, а в особенности: хлебозаготовки и мобилизации средств.

Часто можно слышать среди населения села, что последний 3-й решающий год сделает что-то решающее в отношении правительства¹. Хлебозаготовка по селу и мобилизация поступают слабо.

Неудовольствия на неправильное обложение в индивидуальном порядке.

с. Кагарлык. Уборка урожая закончена, молотьба проходит слабо. Реализация займа прекратилась, крестьянство опирается на то, что нет денег, говорят: «Берите корову, продавайте имущество». Сельхозналог платить начали, поступление налога слабое, твердосдатчики отказываются от платы – нечем платить.

По обложению в индивидуальном порядке и вообще, в народе стало неведение в органы местной власти² на следующих примерах: сначала облагаются в индивидуальном порядке, потом налог самообложения в процентах такого же почти размера. К этому же конъюнктурный и прочие налоги, и получается, что уплатить столько налогов крестьянин не в силах, а инструкция требует обязательного выполнения.

После чего имущество неплательщика продается за первую неуплату сельхозналога, кроме этого, забывают то, что им же не уплачена страховка и самообложение. Долги проданного хозяйства составляют еще такую сумму, какую это хозяйство составляло, будучи непроданным.

Неудовольствие на переводение из бедняков в середняки.

с. Вересочь. Хлебозаготовка по индивидуальному сектору поступает с большой натянутостью. Бывшие бедняки, которые прошлые годы не платили сельхозналога и не облагались другими видами налога, до сего времени в колхозах не состоят и составили из себя группу середняков, которые во время налоговой кампании в 1931 г. от сельхозналога не освободились и от других налогов тоже.

Среди таковых же явились неудовольствия, так как прошлой привилегии, как беднякам, органы Соввласти не настолько будут считаться в отношении дальнейшего предоставления льгот беднякам.

Неудовольствия на действия Соваппарата.

с. Синяки. Уборка урожая окончена, молотят примитивным способом – цепями. Урожай плохой по всем культурам, объясняется тем, что у индивидуальных земля хуже, чем у колхозников, что повлияли, с одной стороны, по озимым культурам вымочка³, а яровым – поздний засев.

Хлебозаготовка по селу слабая. Население как твердосдатчики, так и остальные середняки, настроены по отношению к политкампаниям плохо. Подготовка к посевной кампании еще не начиналась, население недовольно большими обложениями, как-то: хлебозаготовка, сельхозналог и мобилизация средств. Никакая разъяснительная работа не дает хорошего эффекта, отвечают: «Мы остаемся без куска хлеба, нам трудности не интересны, враждуют друг против друга». Вся работа Сельсовета не выполняется крестьянами села. Кроме этого, со стороны Сельсовета есть неверно взятая линия по проведению политической кампании, в особенности защищают своих родственников, как, например, председатель Сельсовета скрыл своего тестя и от твердого задания освободил Симоненко, что вызывает ропот остальной массы.

КОЛХОЗНЫЙ СЕКТОР.

Рост колхоза приостановился.

с. Хибаловка. Уборочная кампания по озимым культурам кончена. Урожай обмолочен, но еще не очищен, хлебозаготовка, бесспорно, будет выполнена полностью. Правление колхоза ничего не делает, первого председателя Сахно

сняли с работы, а другого, Компанца, выбрали. Последний принимать не хочет, от чего работа страдает, руководит всей работой один бывший середняк Гарбуз Ф., который не считается с отстающими, а работает по возможности. Упадочного настроения среди колхозников нет. Прирост колхоза, в связи с настроением индивидуальников, приостановился. Каждый ранее думавший вступить, предполагает, что такие репрессивные меры со стороны властей приведут их к избавлению от колхозов.

Недостаток рабсилы в колхозе.

с. Синяки. Уборочная кампания не окончена из-за недостатка рабочей силы. Обмолот идет все время, днем и ночью, машин для успешной работы недостаточно. Урожай озимой пшеницы хороший, жито – плохое. Хлебозаготовка по колхозу прошла хорошо, работа в колхозе бесспорная, подготовка к посевной кампании не ведется, так как вся рабочая сила занята уборкой.

Уборка огурца идет хорошо, урожай на огурцы хороший, выручка за труд колхозникам не известна.

Недостаток машин для обмолота урожая.

с. Кагарлык. Уборка урожая во всех 3-х колхозах закончена. Молотьба считать в целом еще не началась, ввиду того, что нет машин. Имеются перебои в работе колхозников по причине не выходов на работу из-за того, что некоторые колхозники считают, что они уже проработали по 100 дней и с них хватит. Реализация займа по колхозу закончилась хорошо, хлебозаготовка поступает слабо по причине необмолота. Сельхозналог колхоза еще не установлен. Споры между колхозниками никаких не было.

Недостаток силы.

Околица г. Нежин. Уборка урожая зерновых культур по колхозу закончена, обмолот начался, подготовка к осенней посевной кампании не ведется лишь потому, что начавшееся землеустройство еще с марта месяца 1931 г. и до сего времени не окончено.

От колхоза отняли землю и разбили на несколько кусков. Ранее использовавшуюся землю от колхоза, забрал ЦРК. Сейчас ни колхозники, ни индивидуальники, никто не знает, где кому сеять, такое землеустройство. Так как делает землеустроитель Богдан – никого из крестьян не устраивает. Пастьба скота в колхозе без всякого надзора. Во время жары скот был не напоен, от чего пропала одна лошадь. Всему этому виноват завхоз Безручка.

Силосование по колхозу, несмотря на постановления общего собрания, еще не начиналось. Колхозники услышали от секретаря ячейки Савченко, что на необобществленных коров сена давать не будут из колхоза. Последние начали покупать сенокос у Горсовета и пошли косить, бросив работу в колхозе. На молотьбу остались одни женщины.

с. Крапивное. Хлебозаготовка в колхозе проходит хорошо, много есть перебоев в работе. От неправильного распоряжения получают споры из-за всякого

пустяка, а со стороны выглядит так, как будто бы кто-то для споров сводит. Например, голова колхоза объявил, что сена на пользование колхозниками имеющие своих коров попадает всего по одному кило на сутки. Колхозники бросили работу и в тревоге пошли просить сенокоса у индивидуальников и зажиточных, для того, чтобы не остаться без сена. Иногда бывает, что индивидуальники на почве экономики спорят с колхозниками. Последним говорят: «Вы будете сидеть голодными, от вас колхозники заберут все». Колхозник Денька Александр на ответ индивидуальника говорит: «Если мы будем работать в колхозе и будем голодные, то мы колхоз разметем в один день».

МЯСОЗАГОТОВКА.

Околица г. Нежин «Фрунзовка». Мясозаготовку выполнили, но были недоразумения и упреки со стороны крестьянства на распоряжения сельских властей. Например, для мясозаготовки была взята корова у кулака Малюги Александра и поставлена в колхоз. Председатель «Садгоркоопа» Шугаев передал [ее] в пользование бедняку 23-х лет Ковалю Ивану. Последний, будучи комсомольцем, напился и вышел на улицу, разогнал с улицы молодежь как будто бы с угрозой оружия в присутствии бедняка Сачка Корнея 34-х лет и Каплука М. 65-ти лет (член колхоза). Остальные не колхозники на этот пример комсомольца говорят: «Пропьет корову и всегда будет бедняк».

БЕГСТВО КУЛАКОВ.

Из полученных сетований по Нежинскому р-ну отдельные крестьяне-середняки, получившие твердые задания по хлебозаготовке и обложенные в индивидуальном порядке как кулаки-экспертники, в первый год начинают бросать свои дома, детей и, жен и не беря никаких справок из Сельсовета уезжают неизвестно куда.

НАЧАЛЬНИК НЕЖИНСКОГО РАЙОТДЕЛЕНИЯ ГПУ [підпис] БОГОСЛОВСКИЙ
ПОМОЩНИК УПОЛНОМОЧЕННОГО СПО [підпис] САМЧУК⁴

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 164, арк. 20–23.
Оригінал. Машинопис.*

---

¹ Так у тексті.

² Так у тексті.

³ Так у тексті. Йдеться про дуже вологий ґрунт.

⁴ Копія спецзведення була направлена начальнику СПВ ДПУ УСРР, голові Ніжинського райвиконкому.

№ 57

**Витяг із протоколу
закритого засідання бюро Олишівського райкому КП(б)У
про наявність у районі озброєних селянських груп**

22 вересня 1931 р.

Цілком таємно

ПРИСУТНІ: Члени Бюро РПК: Гринберг, Капленко, Огоровой, Гнилуша, Осипенко.
канд. Бюро: Зоценко, Гніденко.
Міліції: Власенко.
Нарсуд: Гаркун, Шупров.
Члени РПК: Козирьов, Коваленко.
Члени КК РСІ: Лупин, Кривопиша.
Зав[ідуючий] спецбюро: Орішко.
Уповноважений ЦК КП (Б)У тов. Федоров¹.

ХІД ЗАСІДАННЯ

[СЛУХАЛИ]: Про політичний стан району (доп. ДПУ – Осипенко, Купчик, міліція – Власенко).

Тов. ОСИПЕНКО. Банди знаходяться в суміжних районах (Ніжинському, Березнянському і Мринському). У нашому районі поки банд не виявлено, за винятком одно впійманого, що був зв'язаний з Веркієвкою. Організованої банди як такої в районі не має, але на підставі того, що йдуть розмови про банду, можуть бути посилені терористичні акти з боку куркулів. Під селом Дроздівка була банда в 8–10 чоловік. Після перевірки було встановлено, де стояла парокінна тачанка та в лісі бандитська будка. Гарантії про те, що окремі бандитські елементи не проникають до нашого району давати не можна. Боротьба з бандами ускладнюється тому, що вони збираються в кожному окремому випадку, а потім знову розходяться на рої. Освідомча робота поставлена кепсько, треба роботу ДПУ і міліції перебудувувати для вжиття профілактичних міроприємств. Будемо організовувати роботу оперативного загону.

Тов. КУПЧИК. Організованої банди в районі немає, твердосдатчики приймають участь в організованих групах сусідніх районів. Освідомча робота була поставлена кепсько. В окремих селах немає активу як опори. Всі незадоволення виникають на ґрунті натиску на куркуля. У селі Чемер є група партизан, бувших з ворожими нам настроями.

У райцентрі будь-яких групіровок немає, але мається багацько спекулятивного елементу. Красне – склочне село з засміченим ворожим елементом. Окремі випадки перекручення щодо середняка під час хлібозаготівлі. У політичному відношенні неблагонадійні такі села: Кіпті, Церковище, Ровчок, Ковчин, Авдіївка, Чемер.

Тов. ВЛАСЕНКО. За останній час з'являються втішки куркулі і вчиняють підпали і терористичні акти. Їх за останній час зареєстровано 8. Актив села себе недостатньо проявляє на боротьбі з цим елементом. На селі не організована пере-

вірка всяких підозрілих осіб. По хлібзаготівлі та іншим кампаніям сільський актив недостатньо працює. [...] Потрібно поставити актив на самооборону. Не всі підпали можна віднести на рахунок куркулів, є випадки підпалів за мість², а може і самопідпали тому, що горіли куркульські клуні (с. Скорінець). Пожежні ватаги працюють погано, нам потрібно і пожежні ватаги підтягнути і команди устаткувати реманентом.

ВИСЛОВИЛИСЯ:

ГАРКУН. Куркулі активізувалися, цього можна було ждати, куркуль лишився без майна, щось повинен робити. Ув'язка Народного суду і міліції не відбувається. [...]

Міліції потрібно налагодити роботу, а також налагодити роботу сільських пожежних команд. Негайно потрібно очистити сільські організації та актив села від соціально ворожих елементів.

ПОСТАНОВА.

Інформацію прийняти до відому. Констатувати, що за останній час класова боротьба значно підсилася, активізувалося куркульство і перейшло від агітації до терористичних актів (вбивство двох голів сільрад і одного заступника, часті підпали колгоспників і активістів села, появлення банди в суміжних районах, яка появилася в окремих селах нашому району близько розташованих до лісу). Все це панічно вплинуло на актив села. Куркульсько-ворожі елементи ще більше оскаженіло пускали контрреволюційні чутки з метою притуплення активності мас в наступі на куркульство. Партійні осередки достатньо не спрямували свого керівництва на боротьбу з куркульськими чутками, не провели достатньо роботи серед активу села і не сконцентрували належної уваги колгоспівських та бідняцько-середняцьких мас в боротьбу на рішучий наступ на куркульство.

Виходячи с цього Бюро РПК постановляє:

1) Доручити райвідділу ДПУ, Міліції і запропонувати партосередкам провести рішучу боротьбу з куркульсько-ворожими нам елементами, які розпускають різні контрреволюційні чутки, значно посилити на них наступ по всім галузям.

2) Встановити суворий контроль за скрившимся³ куркульством і карними елементами, які мають з ними зв'язок. За всякі куркульські справи негайно вживати судово-адміністративних заходів.

3) Органам ДПУ, Міліції перебудувати свою роботу на рішучу боротьбу з бандами.

4) Признати за своєчасні заходи по організації таємно-бойових ядер по селах і в самому райцентрі. Доручити тов. Власенку перевести нараду керівників цих ядер⁴.

5) Запропонувати партосередкам підсилити політико-масову роботу серед активу села, ліквідувавши панічний настрій, скерувати їх увагу на ще більший наступ на куркуля, на боротьбу за швидкий темп виконання всіх політично-господарчих кампаній.

6) Доручати фракції РВК терміново вжити заходів переведення в повну готовність всього пожежного реманенту по селах, збільшивши кількість підвод вартування на стійках.

7) Партосередкам приділити максимум уваги на вірну класову диференціацію села, активізуючи колгоспівські-бідняцько-середняцькі [групи] на боротьбу з куркулями і його агентурою.

8) Повсякчасною роботою партійних, комсомольських і профспілкових організацій повинна бути широко розгорнута масова робота серед колгоспників і бідняків та середняків, одноосібників на термінове виконання всіх господарчих і політичних кампаній, на зміцнення існуючих колгоспів та підсилення нової хвилі припливу бідняцько-середняцьких мас до колгоспів, неухильно борючись з класовою чистотою колгоспів, організовуючи маси на ліквідацію куркуля як класу.

9) Запропонувати партосередкам перевірити класову чистоту активу села, зміцнюючи останній за рахунок класово витриманих колгоспників, бідняків та середняків, які з'являються прикладом у виконанні чергових господарчо-політичних кампаній.

СЕКРЕТАР РПК

Гринберг

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-466, оп. 1, спр. 8, арк. 106–107.
Завірена копія. Машинопис.*

¹ На засіданні були присутні співробітники райвідділу ДПУ УСРР, міліції і суду.

² Так у тесті. Йдеться про «помсту».

³ Так у тексті.

⁴ Так у тексті. Йдеться про створення «оперативних груп по боротьбі з бандитизмом». До складу груп входили співробітники райвідділу ДПУ, міліції, сільський та районний актив.

№ 58

Директива генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора секретарям райкомів та міськкомів КП(б)У, директорам МТС, уповноваженим по хлібозаготівлі про безумовне виконання планів хлібозаготівлі

20 жовтня 1931 р.

Секретно

После проверки членами ПБ работы районов по хлебозаготовкам, ЦК считает дать вам к неуклонному исполнению следующие дополнительные указания:

1. Провести действительную работу и беспощадную борьбу с какими-то ни было разговорами о нереальности планов в селах, колхозах. Все внимание сосредоточить на вскрытии махинаций с утайкой, на тщательную проверку положения дела в каждом колхозе, ставя перед собой основную практическую задачу – раскрыть и разоблачить оппортунистов и кулацкие элементы, ведущие борьбу против хлебозаготовок.

2. Немедленно проверить, учесть и соответствующим образом сократить всякие фонды и особенно страховой, ограничивая его минимальным количеством, в зависимости от урожая в колхозе. Проверить и привести в соответствие с преподанными планами посева, посевные фонды, решительно борясь с искусственным их увеличением. Всякого рода натуральные фонды, в том числе страховые и животноводческие должны создаваться после выполнения плана

хлебозаготовок. Выделенные фонды тщательно учесть, взять под замок и установить за их незаконное расходование строжайшую ответственность.

3. Немедленно во всех колхозах взять на учет «озадки», «послід» и т. пр. отходы, проверить качество их, ввиду наличия ряда фактов сокрытия, под видом «посліда», «озадков» обыкновенного зерна, а также строго проверить обмолот, в необходимых случаях организовать перемолот соломы.

4. Усилить репрессии за сокрытие хлеба, обман, воровство в колхозах, особенно обратив внимание на зав[едующих] хозяйством, счетоводов, полеводов, которые сплошь да рядом являются организаторами утайки и воровства, да к тому же, как показывает ряд случаев, часто принадлежат к кулацким и враждебным элементам. Необходимо бороться с хищением хлеба в пути от колхоза до ссыпунктов, привлекая всех виновных к ответственности, как за кражу.

Большей частью утайки и раскрадывание хлеба имеют место там, где колхозы засорены чуждыми элементами, пролезшими туда кулаками. В связи с хлебозаготовками, необходимо производить беспощадную очистку колхозов от всего враждебного, гнилого. Для этого надо поднять колхозную массу, при ее помощи разоблачать и изгонять из колхозов пролезшие туда кулацкие и враждебные элементы.

5. В отношении коммунистов, которые подпали под влияние кулацких элементов, покрывают и организуют утайки, занимаются распространением слухов о нереальности плана, проповедают точку зрения, что сначала нужно удовлетворить полностью колхозников, обеспечить все фонды, а что остается – сдать государству – немедленно применять исключение из партии.

6. В отношении колхозов, где допущено большое разбазаривание хлеба, исходить из того, что колхозники хлеб уже натурой получили и дополнительного распределения не производить. Там, где хлеба роздано слишком много, применять изъятие части хлеба на выполнение хлебозаготовок, обеспечивая эту меру надлежащей массовой работой.

Необходимо внедрить в сознание колхозников, что степень обеспечения их хлебом зависит от размеров урожая. Низкий урожай в колхозе влечет за собой и снижение потребления. Необходимо иметь ввиду также и наличие прошлогодних запасов. Интересы государства должны быть обеспечены во что бы то не стало. Сдача хлеба государству, выполнение полностью плана – есть проверка колхозов.

7. Исключительно безобразно идет выполнение плана индивидуальными хозяйствами, особенно же по твердым заданиям кулацко-зажиточной верхушки. Местами кулацкие элементы действуют совершенно безнаказанно, срывают выполнение хлебозаготовительного плана. Надо крепко ударить по кулацким элементам, прежде всего, взять у них запряженный хлеб.

Выполнение плана бедняцко-средняцкими хозяйствами необходимо обеспечить умелым сочетанием настойчивой массовой работы с репрессиями против наиболее злостно-уклоняющихся от выполнения плана контрактантов.

Массовую работу среди единоличников нужно базировать не только на колхозниках, но и на бригадах из бедняков и середняков, выполнивших план.

8. Села и колхозы, выполнившие свои планы хлебозаготовок, должны продолжать хлебозаготовку, имея в виду директиву партии и лозунг колхозов «сдать государству все излишки», «ни одного пуда хлеба на частный рынок». Дополнительная мобилизация действительно всех хлебных излишков должна обеспечить стопроцентное выполнение плана Украиной и дать возможность перекрыть недополучение хлеба от отдельных колхозов, которое может случиться, благодаря иногда неправильному распределению плана между колхозами.

9. Мерчук поступает значительно хуже прошлого года. Это результат ослабления внимания к этому важнейшему источнику получения хлеба. Усилилось незаконное расходование мерчука, утайка, организация перемола вне мельниц и т. д. Необходимо это дело немедленно взять крепко в руки и обеспечить выполнение плана по мерчуку.

10. Отношение к уборке и заготовке кукурузы до сих пор недопустимое. И здесь местами идет массовое открытое расхищение. Между тем, это серьезный источник перекрытия плана, особенно по зерновым фуражным культурам, урожай которых в этом году хуже прошлогоднего.

11. Ввиду исключительно хорошего в этом году урожая подсолнуха, а также вследствие того, что данный большинству районов план является явно преуменьшенным, ЦК предлагает районам, имеющим значительные площади подсолнуха, в пятидневный срок сообщить – какое количество нужно добавить к плану, чтобы использовать полную мощность района по этой культуре.

СЕКРЕТАРЬ ЦК КП(Б)У

С. КОСИОР¹

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-466, оп. 1, спр. 5, арк. 251–253.
Завірена копія. Машинопис.*

¹ Косіор С.В. (1889–1939) – нар. у с. Венгров Седлецької губ. Член РСДРП з 1907 р. Неодноразово арештовувався. У 1917–1918 рр. – відповідальний секретар Нарвсько-Петергофського комітету РСДРП(б), комісар Петроградського ВРК, член Комітету революційної оборони Петрограда. У 1918 р. – секретар по фінансовим справам України, член ЦК КП(б)У, секретар Правобережного підпільного комітету КП(б)У. У 1918–1919 рр. – кандидат у члени ЦК КП(б)У. У 1919–1920 рр. – член ЦК КП(б)У, секретар Президії Всеукраїнського ЦВК, член Оргбюро ЦК КП(б)У, член політбюро ЦК КП(б)У, секретар ЦК КП(б)У, голова Зафронтового бюро ЦК КП(б)У, член Тимчасового бюро ЦК КП(б)У. У 1920–1921 рр. – заступник наркома продовольства України, член колегії Наркомату продовольства України. У 1921–1923 рр. – член ЦК КП(б)У, у 1921–1922 рр. секретар ЦК КП(б)У, член Оргбюро ЦК КП(б)У, завідувач організаційно-інструкторським відділом ЦК КП(б)У. У 1922 р. – член політбюро ЦК КП(б)У, начальник Політуправління УВО. У 1922–1925 рр. – секретар Сибірського бюро ЦК РКП(б). У 1923–1924 рр. – кандидат у члени ЦК РКП(б). У 1924–1938 гг. – член ЦК РКП(б)–ВКП(б). У 1924–1926 рр. – перший секретар Сибірського крайкому РКП(б)–ВКП(б). У 1926–1928 рр. – секретар ЦК ВКП(б) і член Оргбюро ЦК ВКП(б). У 1927–1930 рр. – кандидат у члени політбюро ЦК ВКП(б). У 1928–1938 рр. – член ЦК КП(б)У, член політбюро і Оргбюро ЦК КП(б)У. У 1928–1934, 1934–1938 рр. – генеральний, потім перший секретар ЦК КП(б)У. У 1930–1935 рр. – член РВС УВО. У 1938 р. – заступник голови РНК СРСР. Заарештований 3 травня 1938 р. Розстріляний. Реабілітований 14 березня 1956 г., відновлений у членстві КПРС у березні 1956 р.

№ 59

**Спецзвєдєння № 70 начальника Нїжинського
районного вїддїлення ДПУ УСРР Шумова
секретарю Нїжинського райкому КП(б)У
про поведїнку селян в умовах проведення хлїбозаготївлї**

21 жовтня 1931 р.

Совершенно секретно

Серия «К»

м. Нїжин

Хлєбозаготовка, как по кулакам, так и по контрактантам в значительной части села района выполняется весьма слабо. Выполнение плана по кулакам равно 45%. По контрактантам – 46,1%. По соцсектору – 74%. А всего по всем секторам выполнение плана – 48,8%.

Особенно прорыв в выполнении хлєбозаготовки в селах: Бобрик, Берестовец, Куриловка, Заньки, Кладьковка, Круты, Печи, Переясловка, Омбыш, Сидоровка, Химо-Рябушино, Хибаловка, Великая Кошелевка и Веркиевка, где кулаки в момент уборки урожая сумели частично свезти свой хлєба домой, смолотить и разбазарить, о чем не знали сельсоветы, которые не учли этого и отнеслись халатно.

По контрактантам хлєбозаготовка плохо выполняется по таким селам: Григоро-Ивановка, Дремайловка, Заньки, Кладьковка, Комаровка, Крапивное, Кунашевка, Великая Кошелевка, Куриловка, Переясловка, Сидоровка, Титовка, Талалаевка и Химо-Рябушино, где контрактанты зажиточные и середняки ссылаются на недород в связи с весенним наводнением, уклоняются от выполнения контрактации.

Сельсоветы проводили, наряду с этим, и другие кампании, не могут своевременно переключатся в хлєбозаготовительную кампанию, недостаточно развернули массовую воспитательную работу среди селянства и вместо этого надеются на самотек.

Характерно то, что сельсоветы проверку выполнения и нажим на кулацкую прослойку поручают бригадирам кутка, а последние, из-за того, чтобы не терять взаимоотношения с кулаком или зажиточным потворствуют им, в то время, как нажим на кулацкую прослойку должен проводить сам руководящий состав сельсовета.

Для успешного выполнения всех кампаний, Пленум РПК и КК 18 октября вынес постановление о мобилизации членов РПК, КК и весь партактив, обязавши их, чтобы все планы по всем кампаниям, особенно по хлєбозаготовке, закончить к празднованию Октябрьской революции.

В работе по проведению кампаний на селе имели место случаи ненормальностей следующего характера.

КУЛАКИ.

Кулаки, по-прежнему, всячески стараются уклоняться от выполнения данных им планов хлебозаготовки, путем разбазаривания, перепрятывания и проч.

Кулаки укрывают хлеб у бедняков.

В селе Великая Кошелевка кулачество и зажиточные свой хлеба прячут у бедняков. Кулачка Падалко Ульяна спрятала хлеба у бедняка Ярешко Павла. Так же много спрятано кулацкого хлеба и имущества у колхозника Бойко Апанаса Михайловича, у коего необходимо сделать обыск с целью обнаружения.

В селе Веркиевка кулак Верблис Григорий Васильевич не только разбазарил свое имущество, но и перепрятывает хлеба у бедняков. В село Великая Кошелевка к Балюку Василию отвез хлеб и ценные вещи, у коего спрятал в скрине, чтобы здесь не распродали с торгов за невыполнение хлебозаготовки. В селе Вертиевка по соседям позакапывал в ямах картофель. Помимо этого, с женой летом и сейчас агитируют против коллективизации и посевной кампании, говоря, что скоро будет война и вновь земля будет наша.

Кулаки уклонились от выполнения.

В селе Берестовец кулаки заранее во время уборки урожая обмолотились, хлеба продали, а часть перепрятывают. Картофель закопали в землю, а государству не сдают, скот свой разбазарили, а ценное имущество и одежду спрятали у бедняков. Мужья кулаки выехали из села, а дома оставляли свои семейства с женами. Беднота видит, молчит, а представители местной власти пьянствуют и на это не обращают внимания.

Слухи о бежавших из Урала кулаках.

В селе Комаровка последнее время имеются слухи, что в ближайшем лесу находятся бежавшие из Урала кулаки, два Комаровских и два Берестовецких, которые имеют отражение на ход хлебозаготовок, население, зная эти слухи, придерживается от сдачи хлеба государству.

Агитация против хлебозаготовок.

В хуторе Будище Дремайловского сельсовета кулацкий и уголовный элемент всячески старается сорвать хлебозаготовку, агитируют среди массы и против других политических кампаний. К числу таковых относятся: Венжега Иван Ерофеевич, Венжега Павло, Шевель Иван Пимонович, Венжега Федось, Бондарь Степан, кои имеют обрезы, Венжега Ерофей Петрович, Венжега Прокофий Петрович и др. Всего 11 человек, все родственники.

Прячет хлеб.

В селе Крапивное твердосдатчик Примак Семен Максимович перепрятывает хлеб у постройках, чтобы не сдать государству, и не сеял в этом году озимины, ожидает перемены власти.

ИНДИВИДУАЛЬНИКИ.

Середняки. Агитация.

В селе Хорошее Озеро подкулачники Клименко Клим, Плеска Марк Елисевиич и Дорошенко Евдоха среди колхозников и индивидуальников агитировали против хлебозаготовки, говоря: «Стойте всі за одного, не здавайте хліба державі, доки нас не обують та не одягнуть».

Уклоняются от выполнения середняки и твердовики.

В селе Хорошее Озеро по контрактантам выполнено хлебозаготовки лишь 20%. Невыполняющие ссылаются на плохой урожай и вымочки от наводнений, так как земля села находится на низменности. А некоторые имеют хлеб, стараются продать на частном рынке. Есть и такие, что хлеб попрятали, а потом говорят: «Идите и забирайте, хлеба нет». Актив и сельсовет слабо проводят работу по выкачке хлеба.

В селе Крапивное середняки и зажиточные свой хлеб и другие продукты сбывают на частный рынок в Киеве, государству же сдают очень мало, а сельсовет не уделяет внимания хлебозаготовке, чем дает повод к разбазариванию хлеба.

Слабая работа по выполнению хлебозаготовок.

В селе Заньки хлебозаготовка выполняется вся слабо, по кулакам выполнено 19,9% плана, по контрактантам и зажиточным следует выполнения плана – 1763 цент. выполнено лишь – 234 центнера. Причина слабого выполнения объясняется тем, что актив села во главе с председателем сельсовета тов. Левченко, председателем колхоза Головановым, председателем кооперации часто пьянствовали у твердосдатчика Куранды Павла Антоновича и др., пили могорычи и занимались спекуляцией имущества, купленного с торгов у кулаков.

Никаких репрессивных мер к неплательщику налога и не сдачи хлеба, особенно кулаку сельсоветом не делается. Председатель сельсовета Левченко боится работать на кутках и никуда не ходит, поручает бригадам, а некоторые уполномоченные бригад являются родственниками или соседями кулаков и к последним относятся примиренчески.

Середняки ссылаются на недород и приводят в разговорах такие факты, что одна десятина дала урожая в этом году жита – 12 пудов, а пшеницы немного больше. А некоторые надеются на скидку по случаю гибели урожая, так как об этом составлены акты и отосланы в райцентр, откуда результатов еще не получено. Но сельсовет обещал, что скидка будет. Аналогично явление отмечается и в селе Веркиевка, где также надеются на скидку.

Бедняк. Недовольство.

В селе Веркиевка бедняк Петренко Трофим Васильевич выражает недовольство на то, что ему предложено платить много хлеба. Например, посеяно было 0,25 га и когда снял урожай, то получилось всего 3 копны, а каждая копа дала жита два с половиной пуда, сдавать государству следует 6 пудов, ввиду этого

говорит: «Хліба в мене не хвате, треба продати корову та купити хліба для здачі державі». Или посеял картофеля на площади – 1,25 га, собрано урожая 100 пудов картофеля, а с него требуют 147 пудов.

КОЛХОЗЫ.

В некоторых селах колхозы также слабо выполняют план хлебозаготовок, особенно отстают значительно такие села: в Бобрик по плану 133,5 цент., выполнено – 84 центнера. В Бурковке по плану 31, выполнено – 7 центнеров, в Григоро-Ивановке по плану – 155,5 выполнено – 54 центнера. В селе Заньки – 96, выполнено лишь 20 центнеров. В Кладьковке по плану 231,5, выполнено – 51 центнеров. В Титовке по плану 77,4, выполнено – 15 центнеров.

В Безугловском колхозе по плану следует выполнить овса 34 центнеров, а вродило овса – 40 центнеров, в посевной фонд овса необходимо оставить 75 центнеров, сдавать нечего.

Причина слабой сдачи хлеба объясняется тем, что некоторые колхозы до сего времени еще не обмолотились, а некоторые ожидают, то есть затягивают для распределения прибылей, мотивируя тем, что когда распределим прибыль, тогда будем сдавать хлеба государству.

СОВАПАРАТ.

Слабая работа сельсовета. Великокошелевский сельсовет.

Хлебозаготовка по селу весьма слабая, примерно процентов 35%. Работа президиума сельсовета, только на бумаге, даже выделена штурмовая декада сельсовета и актив объявил себя ударными, но последствия выполнения на 1–2% плана, хотя ударная декада уже давно кончилась.

Ни одна организация своих обязательств не выполнила и почти все постановления не исполнили, и даже не ознакомили своих членов, не созвали собраний, сельсовет не проверил выполнение [работы] каждым бригадиром и активистом. Красный обоз несколько раз пробовали создать, но благодаря плохой организации их, они проваливались, потому что на одному-двух участках работа проводилась, а на всех остальных или срывалась или совсем не проводилась. Редкие нажимы в работе и больше надежда на самотек.

Организации в целом в работу не втянуты, КНС давно фактически не существует, а КВП изображает только председатель. Учительство больше занято учебной стороной, участия в кампаниях почти не принимает. В сельсовете полных собраний сельсовета не бывает, а вместо них пленумы при участии очень незначительного количества членов, почему в протоколах почти всегда отсутствует обозначение числа присутствующих.

Бригадиры в большинстве из середняков, индивидуальников или колхозники, вступившие от обложения, которые на кутках предоставлены сами себе, а поэтому ведут соглашательскую линию с кулаками и твердосдатчиками. В том время, как твердовиков должен брать сам президиум сельсовета с коего и требовать выполнение хлебозаготовок. Помимо этого, президиум сельсовета слабо проведенную хлебозаготовку мотивирует тем, что на село Великая Коше-

левка большой план. Если разложить поровну на хозяйство приходится 42 пуда, к тому же был недород.

Сельсовет. Халатность.

В Химо-Рябушино председатель сельсовета Зозуля Марк халатно относится к проведению кампании хлебозаготовок и др. кампаниям. В последнее время начал симулировать, особенно, когда нужно производить описи имущества на несдатчиков хлеба. Середняки и контрактанты отказываются сдавать хлеб согласно контрактации, ссылаясь на недород и вымоки².

Кооперация.

В селе Комаровка план хлебозаготовки по контрактантам дан 24 570 пудов (всех культур), но Садгоркооп довело в контрактационных книжках в 22 228 пудов. Разница в 2 342 пуда, выходит, что после сто процентного выполнения уже доведенных в книжках контрактантам хлеб, эта разница к плану РИКа не будет выполнена. Садово-огородное товарищество не предпринимает мер для исправления этой ошибки. Можно полагать, что эти 2342 пуда будут заготовлены разсевающим порядком. Это безобразия – первоначальное недообложение – может отразиться на ходе дальнейших заготовок, то есть уверенность селянина, что возможны еще целого ряда добавки.

НАШИ МЕРОПРИЯТИЯ: о всех недочетах сообщено РИКу и РПК для принятия мер к устранению их. В отношении агитации нами прорабатывается.

НАЧАЛЬНИК НЕЖИНСКОГО РО ГПУ [підпис] ШУМОВ

УПОЛНОМОЧЕННЫЙ СПС [підпис] ОНИЩЕНКО

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 140, арк. 20–32.
Оригінал. Машинопис.*

¹ Копія спецзведення була надіслана начальнику СПВ ДПУ УСРР, ЕКВ ДПУ УСРР та голові Ніжинського райвиконкому.

² «Вимоки» – надмірно зволожений ґрунт.

№ 60

Доповідна записка начальника Новгород-Сіверського районного відділення ДПУ УСРР Новікова голові Новгород-Сіверської контрольної комісії РСІ про настрої селян через проведення кампанії м'ясозаготівлі

6 листопада 1931 р.

Совершенно секретно

Серия «К»

г. Новгород-Северский

По имеющимся в Новгород-Северском райотделении ГПУ сведениям:

1. Председатель сельского совета села Остроушки Озява, председатель колхоза Луговой Филипп Иванович и председатель Ковалев Иван Иванович

без ведома граждан ходят по сараям выгоняют скот и направляют его на базу. Этим самым вызывают резкие недовольства со стороны единоличников.

2. Председатель комиссии содействия по мясозаготовке села Глазово Небелица Терех Степанович, бедняк, в процессе работы по изъятию скота снял теленка у бедняка Мурашки Платона. В то время, когда у зажиточного Задорожного Сергея еще корова имеется не снятая, что вызвало нездоровое настроение среди бедноты.

3. Член комиссии по мясозаготовке по селу Буда-Воробьевская колхозник Цвиль Федор Евдокимович пришел во двор к члену колхоза «Переможец» Исаченко Ивану Аввакумовичу для изъятия коровы по мясозаготовке. Последний оказал сопротивление, в результате чего завязалась драка между ним и Цвилем Ф.Е. На поднявшиеся крики прибежал председатель сельского совета Садовый Федор Иванович и так же начал наносить удары рукояткой револьвера Исаченку Ивану. При этом присутствовали члены коллектива Куценко Сергей Андронович и Федорова Ирина Васильевна.

4. Председатель правления села Пушкари Рябко Даниил снятые коровы под мясозаготовку у кулаков на скотобазу не направляет, а использует на месте. Коровы находятся у бывшего дьякона села Пушкари Резникова Петра и бывшего стражника Щербы Федора, с которым Рябко Даниил дружит.

5. Председатель колхоза села Хильчичи Мажупа и председатель сельского совета Шинко в беседе с колхозниками говорят: «Что забирать коров у колхозников, это вредительство, что на этой почве не только прилив будет в коллектив, но наоборот и этот коллектив распадется». Вследствие таких разговоров в колхозе имеется тенденция отказаться от мясозаготовок.

6. Член колхоза «13-й Жовтень» хутора Ново-Васильевский Геращенко Иван, середняк, при обобществлении молодняка не допустил забрать теленка, встретив пришедших членов комиссии содействия с топором в руках. Этот же Геращенко около кооперации 28 октября [1931 г.] высказывался: «Зачем отдавать коров, жидов кормить – я свою лучше зарежу».

7. При снятии в заготовку свиньи у середняка села Мефедовка Загороднего Никифора Яковлева последний оказал сопротивление с топором в руках, говоря: «Уходите, а то я из Вас колова¹ наделаю». Также сопротивление оказал и Шулик Петр.

8. Член колхоза «Авангард» Гремячского сельсовета, жена Покусы Сидора, имеет 3-х коров, 3-х свиней и 8 поросят, выступая против принятия плана, говорила: «Почему все с нас берут, рабочие ходят сытые и одетые, а мы голые и босые – и все с нас берут?».

9. Член колхоза «Червоні Пушкарі», завхоз, зажиточный, Короткий Евмен все время хищнически истребляет скот. В настоящее время, имея двух откормленных свиней, мясозаготовку отказывается выполнять.

10. Председатель колхоза села Поповка Снитко Игнат заколол кормленного кабана. Впоследствии, услышав о предстоящей мясозаготовке, зарезал и поро-

сенка. Этот факт вызвал нарекания со стороны членов колхоза, которые говорят, что если председателю колхоза можно уничтожать скот, тогда нам колхозникам тем более.

Сообщается для сведения и принятия соответствующих мер².

Нач[альник] Н[овгород]-Северского
райотделения ГПУ

[підпис]

Новиков

П[омощник] уполномоченный

[підпис]

Глыбицкий

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-742, оп. 1, спр. 27, арк. 89–89 зв.
Оригінал. Машинопис.*

¹ Так у тексті. Вірогідно, йдеться про «коливо» – українську ритуальну страву (поминальна кутя) у вигляді каші з пшениці, ячменю, рису з солодкою підливою (з меду). Подавалася першою на поминальному обіді чи після похорону. «Спільність» стало одним із символів цієї страви – її споживали по черзі однією ложкою. У даному контексті йдеться про погрозу «подрібнити у кашу».

² Практика насильницьких дій продовжувалася і надалі. Вже 29 грудня 1931 р. начальник Новгород-Сіверського районного відділення ДПУ УСРР Новиков знову інформував голову Новгород-Сіверської контрольної комісії РСІ: «[...] Председатель сельсовета села Смяч Калиновский Ф. дабы укрыть от мясозаготовки корову своего отца, он последнюю обменял из числа общественных коров в колхозе им. К. Либкнехта. На возражение члена того же колхоза Сергиенко Калиновский ответил: «Какая тебе разница, ведь я сегодня все равно всех коров отправляю на базу, а если будешь возражать – посажу тебя немедленно». Див.: *Держархів Чернігівської обл., ф. П-742, оп. 1, спр. 27, арк. 104.*

№ 61

Спецзведення № 77 начальника Ніжинського районного відділення ДПУ УСРР Шумова секретарю Ніжинського райкому КП(б)У про поведінку селян в умовах проведення хлібозаготівлі

24 листопада 1931 р.

Сов[ершено] сек[ретно]

м. Ніжин

Темпы хлебозаготовок по Нежинскому району продолжают оставаться непозволительно слабыми. За время с 15/XI по 23/XI включительно имеется сдвиг всего лишь на 4% к общему плану. Таким образом, план хлебозаготовок на 23/XI сего года выполнен всего лишь на 78%, не смотря на постановление РПК о выполнении плана к 26-му ноября. Характерно, между прочим, что Райснаб помещает в местной газете неточные (преувеличенные) сведения о ходе хлебозаготовок. Так, в газете «Нове Село» от 24/XI сего года за № 177 помещена сводка о том, что на 20/XI план хлебозаготовок выполнен на 78,2%, в то время как на 24/XI план выполнен на 78%.

Такая информация общественности о ходе хлебозаготовок до некоторой степени уменьшает прорыв по хлебу, создает среди работников села ликвидационное настроение, вредно оказывающееся на ходе хлебозаготовок.

Главной основной причиной слабого поступление хлеба необходимо считать то, что вокруг кампаний по заготовке хлеба недостаточно развернута массовая разъяснительная работа. В результате чего, имеются села, где сельсоветы, а по их почину и остальной актив, совершенно бездействует, занимаются использованием своего положения в личных интересах, выражающихся в укрывательстве родичей от выполнения обязательства по хлебо-овоще заготовкам. Очень часты случаи беспросыпного пьянства, проявляемые активистами, причем, этому пьянству сопутствует связь актива с кулацким элементом, а отсюда и защита интересов последних. Немало так же содействует слабому выполнению классовой линии грубое отношение бригадиров к населению и т.д.

По-прежнему наблюдаются случаи, когда твердосдатчики, пользуясь бездеятельностью сельсоветов, прячут хлеб.

Ниже сего приводим ряд ненормальностей, характеризующих работу по хлебозаготовке на районе.

СОВАППАРАТ.

Бездеятельность.

Выполнение сельскохозяйственных кампаний по селу Химо-Рябушино в угрожающем положении, в виду того, что сельсовет совершенно бездействует. Председатель сельсовета Зозуля одержим ликвидационным настроением и собирается уехать на лечение. Его заместитель Кургак, будучи человеком безграмотным, к тому же еще и без инициативы.

Другие члены сельсовета также бездействуют и, кроме того, сами не выполняют своих обязательств по хлебо-овоще заготовкам. Таковы члены президиума: Микитко Ефим, Шконда Онуфрий, Струк Максим, Карпеко Сергей, а также председатель потребительского общества Рябченко, за которым имеются долги по овощам – 130 пудов, из которых Рябченко ничего не выполнил. Между прочим, Рябченко только тем и занимается, что расхаживает по селу в пьяном виде.

Члены Сельсовета укрывают родичей.

Заместитель председателя Химо-Рябушинского сельсовета, стараясь защитить своего брата, у которого Уполномоченным РИКа найдено около 60-ти пудов хлеба, стал ругать этого Уполномоченного за то, что тот пошел искать хлеб к его брату.

Временный секретарь сельсовета Горбатько Иван также занимается шкурными вопросами, всячески укрывая родичей от выполнения хлебозаготовки. Чувствуя себя за спиной Горбатька, его родич Саранчук Марк не впустил даже в дом бригады, работавшей по хлебозаготовке.

Взяточничество, пьянство, связь с кулачеством.

Президиум сельсовета с. Степановка тесно связан с кулачеством села и устраивает вместе с последним попойки. В частности, это явление имело место у кулака-экспертника, бывшего пристава Пироцкого Петра Ивановича, у которого весь сельсовет пьянствовал. Секретарь сельсовета Ярешко Степан Ивано-

вич занимается взяточничеством (в денежной форме), к своим прямыми обязанностями в сельсовете относится плохо (говорил об этом заместитель председателя сельсовета Дорош Павел Спиридонович).

Боязнь мести кулаков.

Председатель Химо-Рябушинского колхоза Лигейда, боясь мести кулаков, имеет намерение уйти из колхоза на какую-нибудь работу. Тоже самое чувство, боязнь мести, наблюдается у активистов села, которые с наступлением вечера бояться выходить из дому.

Притеснение и гонение отдельных активистов.

В с. Химо-Рябушино работала учительница Евтушенко Ульяна Александровна, которая принимала активное участие в проведении коллективизации и хлебозаготовки, всякими методами старалась воздействовать на местных активистов в сторону усиления темпов по заготовке хлеба. «Активистка» эта не понравилась, и сельский актив стал ее всячески выживать.

Встретив учительницу по дороге из сельсовета, активисты Шконда, Микитка и др. стали ругать ее и угрожать ей тем, что если она не откажется от работы по кампаниям, то ее выживут из школы и села. В результате учительнице Евтушенковой были созданы невозможные условия (оставили школу без дров) для работы и она вынуждена была оставить таковую, уехав из села 16/XI сего года.

Неувязка в работе между бригадами и сельсоветами.

В некоторых селах имеются факты недоговоренности о методах работы по хлебозаготовке между бригадами и сельсоветами, в результате чего авторитет бригад иногда подрывается сельсоветом и, таким образом, формируется нежелание бригад работать. Так, в с. Комаровка, на кутку Титовка у твердосдатчика было найдено до 45 пуд. закопанного в землю хлеба, который был изъят на основании того, что, во-первых, этот хлеб был найден в земле, а, во-вторых, за этим твердосдатчиком числился несданный им картофель. Сельсовет весь изъятый хлеб возвратил твердосдатчику. Бригада этим поступком недовольна и заявляет: «Если так, то ни одного куркуля нельзя будет заставить выполнить свои обязательства перед государством».

Перегибы и искривления классовой линии при проведении компаний.

Фиксируем характерный случай искривления классовой линии, грубого обращения и антисоветских методов работы при проведении хлебозаготовки, имевшее место в с. В[еликая] Кошелевка. Особенно отличаются в этом заместитель председателя сельсовета Лесь Федор Демидович и председатель «Садгоркоопа» Бойко Григорий, которые своими поступками вызывают недоверие селянских масс.

Так, середняк Глушко Феодосий из кутка Воробьевка заявляет: «Це так, як робить нам Лесь Хведір, робили тільки денікінці, хто ж після цього буде поважати представників влади, коли вони он у біднячки Попової Ганни забрали все дощенту та її саму ізбили так, що жінка уже два дні хворіє».

Середняки Падалко Петр и Ярешко Петр Ефимович заявляют: «У експортників і твердоздатчиків можна забирати майно, але бити їх не дозволяє рад- влада, а наші представники це роблять, та ніхто таких як Лесь Хведір не ути- хомирить».

У жены инвалида Кота с хутора Вергиняки – беднячки, освобожденной от налога, муж которой получает пенсию, забрали не только хлеб, но и несколько яблук, которые она достала для больного ребенка. Когда эта женщина явилась в сельсовет с жалобой на действия бригады, то председатель сельсовета Бисько ответил: «Це ще й не все, бувало і більше, особливо і тов. Леся».

Отмечены факты, когда бригады, работающие по мобилизации средств, берут у селян деньги и оставляют эти деньги себе. Таких фактов немало и, главным образом, они замечаются за Лесем и Бойко.

Зачастую имеет место изъятие у должников имущества без соответствующего оформления (акты и расписки). Все это дает возможность враждебно настроенным селянам истолковывать это в таком смысле, что имущество идет не государству, а в пользу оных личностей. Некоторые заявляют, что не все вещи поступают в продажу с торгов. В результате таких действий В-Кошелевского актива – недовольство селян. Например: «Гарно ви всі балакаете та погано ви робите», заявляет на кутковых зборах середняк Бойко Афанасий Михайлович.

Общественные организации, кооперация.

Президиум КВП с. Степановка абсолютно не принимает никакого участия в общественной работе по селу, а также в работе по выполнению хлебозаготовок. Занимается систематически пьянством.

Потребительское товарищество с. Химо-Рябушино также действует, отмахиваясь от работы по хлебозаготовке тем, что у них будто бы сейчас происходит ревизия. На самом же деле, председателя товарищества Рябченка можно всегда видеть гуляющим по селу в пьяном виде

Политический поступок уполномоченного Центра.

Приехавший из Харькова, в октябре месяце для заготовки овощей для Донбасса, представитель ЦК партии тов. Орлов разрешает себе много, с точки зрения партийной этики, непозволительного – связался с дочерью попа Сидоровой Наталией, пьянствует, устраивает скандалы на романтической почве. Причем, во время этих скандалов дело доходит даже до оружия. Таков скандал с надзирателем Нежинской милиции Ягодзинским, который направил свет своего электрического фонарика на сидящих в темноте во дворе Крутовского сельсовета Орлова и Сидорову. Этот скандал происходил во время заседания сельсовета, которое из-за этого чуть не было сорвано. Скандал был улажен Председателем сельсовета Колотило, который успокоил скандаливших Орлова и Ягодзинского, сказав: «Не деріться, хлопці, сьогодні нехай будет Сидорова одному, а завтра другому» и т. п.

В другой раз Орлов в пьяном виде увязался за бригадой, которая направлялась выселять кулацкую семью из квартиры. В бригаде были представители

района Раецкий и Стороженко. Зайдя в дом выселяемых (фамилия устанавливается), Орлов вскочил на стол, перекрестился, выругался матерщиной, стал снимать с икон рушники, разбил иконы, бросая их на пол. Все это происходило в присутствии кулацкой семьи. На возражение Стороженко по выходу из дома о том, что Орлов поступил нехорошо, Орлов ответил: «А, так ты тоже защищаешь контрреволюцию». И лишь на другое утро, протрезвев, Орлов сознался, что поступил неэтично.

КОЛХОЗЫ :

Агитация против сдачи хлеба.

28-го октября сего года в Крутовском колхозе «3-й Интернационал» проводилось общее собрание членов коллектива, где стоял вопрос о ликвидации прорыва по хлебозаготовкам. На этом собрании выступал табельщик колхоза Горобец Михаил Кириллович с агитацией против кампании хлебозаготовки и высказывался: «Від колгоспників все забирають, а нам дають із кооперації одну хустку, для того, щоб ми побились між собою, а ви заставляєте ліквідувати прориви. Мою промову підтримує вся колгоспна маса, що радвлда намагається нас задушити, доказом цього єсть додатковий план хлібозаготівлі в 300 пудов». Кроме этого, Горобец по другим текущим вопросам также высказывался в антисоветском духе (имеется акт).

Реагирования колхозников на хлебозаготовки.

Некоторые колхозники отрицательно реагируют на хлебозаготовительную кампанию, проводимую по колхозам, явно выражая тенденции к несдаче хлеба. Так, например, колхозники с. Степановка Авраменко Николай Иванович, бедняк, и Василец Михаил Евдокимович говорят: «У індивідуальників позабирали хліб, а тепер заберуть і у нас, колгоспників».

Присвоение кулацкого имущества.

Кошевой Иван Кириллович колхозник с. Комаровка вместе с сыном кулака Перцем Николаем Михайловичем во дворе раскулаченного Кривоберца Ивана откопали сундук с вещами и 5 пудов белой муки. Эти вещи были утаены от сельсовета и присвоены указанными лицами. В следующие за этим дни Кошевой разгуливал по селу в пьяном виде (факт присвоение вещей может подтвердить жена члена бюро РПК Рыбакова).

ИНДИВИДУАЛЬНИКИ :

Реагирование массы.

Очень часты факты отрицательного реагирования индивидуальников на проведение хлебозаготовительной кампании. Так, середняк с. Степановка Шумейко Василий Михайлович, середняк Лисица Петр Кузьмич высказываются по вопросу хлебозаготовки так: «Що думає партія та радвлда, що весь люд залишається голодним».

Враждебное отношение, отказ от выполнения обязательств.

Середняк с. Великая Кошелевка Куксенко Мойсей Арефьевич заявляет бригаде по хлебозаготовке: «Вам плана нада виконать зараз, а про мене його можна виконать також і I-го січня». При этом Куксенко, стараясь не скрывать своего враждебного настроения к бригаде, категорически отказывался сдать причитающееся с него количество хлеба.

Середняк с. Великая Кошелевка Куксенко Савва Арефьевич отказывается выполнить обязательство по хлебозаготовке, мотивируя отказ тем, что засеянный им лично участок земли отведен колхозу, а взамен ему дана земля, которую засеяли другие, и, в результате этого, он получил плохой урожай, почему и не может сдать нужное количество хлеба.

НАШИ МЕРОПРИЯТИЯ: о всех указанных в данной сводке ненормальностях нами сообщено Нежинскому РПК и Райисполкому для принятия соответствующих мер по ликвидации их.

НАЧАЛЬНИК НЕЖИНСКОГО РАЙОТДЕЛЕНИЯ ГПУ
УПОЛНОМОЧЕННЫЙ СПО

ШУМОВ
ОНИЩЕНКО

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 140, арк. 24–28.
Завірена копія. Машинопис.*

¹ Копія спецзведення була надіслана голові Ніжинського райвиконкому.

№ 62

**Постанова бюро Олишівського райкому КП(б)У
про збройний виступ селян с. Горбово**

25 грудня 1931 р.

Заслушав доклад начальника ГПУ тов. Осипенко о событиях, происходивших в селе Горбово, бюро РПК отмечает:

1. Выступление селян на двух кутках села с холодным оружием (топорами и вилами) против бригады, работавшей по хлебозаготовке, в защиту твердоздатчиков было вызвано:

а) повышенной политической активностью кулацко-зажиточного элемента с. Горбово;

б) усиленной агитацией среди селян и проводившейся подготовкой селян к выступлению со стороны твердоздатчиков, коим удалось спровоцировать отдельных бедняков и середняков на свою сторону на почве распространения слухов о том, что будут обирать «бедняков и середняков».

2. Усугубили положение в селе и обеспечили кулачеству [возможность] найти сочувствие у отдельных бедняков и середняков следующие ошибки бригады и Сельсовета:

а) доведение твердых заданий до 13-ти зажиточных хозяйств (вновь выявленных) и снятие хлеба у этих твердоздатчиков без предварительного разъяснения бедноте и середнякам причины доведения этим хозяйствам твердых заданий;

б) грубое обращение отдельных членов бригады с отдельными твердоздатчиками (выбрасывание из люльки грудного ребенка в момент изъятия подушки из-под головы ребенка);

в) практика изъятия барахла взамен ненайденного и необнаруженного хлеба, вплоть до самых мелких и не нужных домашних вещей. В результате чего, помещение Сельсовета в течении нескольких часов было забито целиком всяким барахлом;

г) случаи самоснабжения кулацким барахлом со стороны отдельных членов бригады;

д) появление во главе бригады по хлебозаготовкам бригадира на кутке с оружием в руке (центрalkой);

е) почти систематическое пьянство в среде актива.

3. Произведенное убийство комсомольца листоноши в тот же день следует расценивать как террористический акт со стороны куркульства, ибо убитый является активистом, комсомольцем, выкачивающим оружие в селе, принимавшим активное участие в применении закона 3/VII-1929 г.¹ к отдельным хозяйствам твердоздатчикам, несмотря на то, что будто имеются материалы об убийстве его на почве ревности к женщине.

4. Констатировать, что:

а) с. Горбово пережило второй террористический акт в начале хлебозаготовок – был убит предсельсовета т. Повжик;

б) активность кулацко-зажиточных элементов подавлена, твердоздатчики в своем большинстве были арестованы за невыполнение хозяйственно-политических кампаний;

в) в результате принятых за последние дни мероприятий политическая активность бедняцких и середняцких элементов села повысилась, о чем свидетельствует выполнение за 4 дня хлебозаготовок в размере 600 центнеров. Годовой план в основном выполнен, организация хлебных валок во время похорон комсомольца, рост коллективизации (за последние 2–3 недели вступило в колхозы 200 хозяйств, из них 101 хозяйство после этих событий).

Бюро РПК считает в дальнейшем необходимым:

1. Обязать партийную ячейку и сельсовет с. Горбово усилено продолжать работу среди колхозников, бедноты и середняков, единоличников по дальнейшему оздоровлению их политических настроений на основе непрерывного проведения широкой массово-политической работы, добиваясь активизации в политической жизни села колхозников и бедняцко-середняцких элементов села и массовой коллективизации села. Политический и экономический нажим на остатки кулацко-зажиточной верхушки села усилить. Всю работу проводить решительно, борясь на два фронта против правой опасности, как главной на данном этапе, и против левых заскоков.

2. Немедленно очистить актив села от примазавшихся социальных враждебных уголовных и барахольских элементов. Среди актива усилить воспитательную работу, добиваясь полного осознания ими текущих политических задач, текущей политики партии, основы существа советской революционной законности.

3. Оргинстру РПК отозвать из Горбова председателя сельскохозяйственного товарищества тов. Близняку, члена правления тов. Скибу и секретаря партячейки тов. Динника снять с руководящей партийной работы. Усилить с. Горбово выдержанными работоспособными товарищами.

4. Ввиду того, что массовое барахольство имело место в отсутствие председателя тов. Носенко (его заменял тов. Рубан). По прибытии в село тов. Носенко принял все меры, необходимые к ликвидации последствий и причин этих событий. В селе авторитетом пользуется, на работе оставить, к ответственности не привлекать. Дело ж на тов. Рубана передать в КК для немедленного разбора. Сельсовету вывести тов. Рубана из своего состава. Начальнику ГПУ тов. Осипенко окончательно уточнить политическую и социальную физиономию тов. Рубана, имея ввиду, что на него были намеки в отношении связи с кулаками и убийства председателя сельсовета тов. Повжика.

5. В дальнейшем следствии ГПУ [должно] уточнить по следующим моментам:

- а) случаи изъятия майна в середняков контрактантов за хлеб;
- б) случаи безобразного отношения со стороны некоторых бригад к отдельным селянам;
- в) случаи избиения со стороны отдельных бригадиров, исполнителей с. Горбово;
- г) действительных виновников убийства комсомольца;
- д) порядок учета и продажи изымавшегося кулацкого майна. Конкретных виновников в случае подтверждения тех или иных фактов привлечения к судебной ответственности.

6. Считать необходимым привлечь к судебной ответственности твердодатчиков, руководивших «волынкой». Принять к сведению, что бедняки и середняки, участвовавшие в этой «волынке», все откровенно признались, а также и осознали свою ошибку.

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-466, оп. 1, спр. 8, арк. 174–175.
Копія. Машинопис.*

---

¹ ВЦВК і РНК РСФРР 28 червня 1929 р. прийняли постанову «Про поширення прав місцевих рад щодо сприяння виконання загальнодержавних завдань і планів». 3 липня 1929 р. вона була продубльована ВУЦВК і РНК УСРР. Вводилися обов'язкові планові завдання по хлібоздачі з розкладкою на село за принципом самообкладання. Якщо господар ухилявся від поставок зерна за завданнями сільських сходів, сільрадам дозволялося штрафувати його у межах п'ятикратного розміру вартості хліба, який підлягав здаванню. Якщо штрафи не вносилися, майно боржників продавалося з торгів. Мета такої організації хлібозаготівель однозначно полягала в тому, щоб зіштовхнути між собою більш заможні верстви села з менш заможними. Груповий опір розкладці або ухилення від продажу

хліба після накладення штрафних санкцій тягли за собою звинувачення за ст.ст. 57 і 58 Кримінального кодексу УСРР. Передбачалися більш ґрунтовні покарання: конфіскація всього майна, депортація у віддалені регіони СРСР. Чверть надходжень від штрафів і продажу майна з торгів перераховувалася у фонди кооперування та колективізації бідноти. Див.: *Вісті ВУЦВК*. – 1929. – 14 липня; Кульчицький С. *Проблема колективізації сільського господарства в сталінській «революції зверху» // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. – Вип. 12. – С. 36–37; *Збірник Законів*. – 1929. – № 18, арт. 153.

РОЗДІЛ II

Голодомор: людина на межі життя й смерті

1932–1933

№ 63
Циркулярний лист
завідуючого організаційно-інструкторським відділом
Олишевського райкому КП(б)У Капленка
секретарям партійних осередків колгоспів
про антирадянську агітацію куркульства

10 квітня 1932 р.

Ц[ілко]м] таємно

ДО ВСІХ ПАРТОСЕРЕДКІВ.

За останній час значно помітно провадиться робота по самоліквідації з боку куркульсько-заможних господарств, особливо виключених з колгоспу. Прагнучи виїхати з села, ці господарства розбазарюють свій фураж, розбирають будівлі на топку, продають коней, кидають землю, яка належить для посіву і т.д. [Вони] розпускаючи куркульську агітацію, що в колгоспі корму не хватає, то все рівно будуть забирати [худобу]. Ця контрреволюційна агітація в деякій мірі впливає на одноосібників, які також прагнуть збути робочих коней і залишають молодих.

Ці факти помітні майже по всіх селах району, особливо виділяються такі села: Красне, Церковище, Красилівка, Чемер. Поряд з цим, куркульсько-ворожі елементи ведуть свою підготовчу контрреволюційну роботу шляхом антирадянської агітації з метою зриву весняного посіву. Агітація в основному зводиться до того, що «буде голод», «скоро прийдуть японці, які вже захватили Китай», «не треба сіяти, нехай дають насіння». Все це знаходить деякі відгуки у відсталій частині населення, особливо жіноцтва. Отже, партосередкам потрібно негайно розвернути масову політичну роботу серед колгоспних та поодиноких бідняцько-середняцьких мас, особливо серед жіноцтва, широко популяризуючи рішення партії та уряду, щодо заходів в справі перебудови сільського господарства, зросту соціалістичного будівництва. Залучаючи бідняцько-середняцькі маси до колгоспів, треба організувати їх увагу на нещадну боротьбу з куркульством та його агентурою. Вживіть заходи до припинення розбазарювання майна, куркульсько-заможних господарств слід притягнути до прав¹, які цим розбазарюванням зривають весняну сівбу та намагаються утворити небажаний настрій на селі.

[Завідуючий]
орг[анізаційно]-інстр[укторським] [відділом] РПК [підпис] Капленко

Держархів Чернігівської обл., ф. П-466, оп. 1, спр. 17, арк. 11.
Оригінал. Машинопис.

---

¹ Так у тексті.

№ 64

**Доповідна записка начальника
Бахмацького районного відділення ДПУ УСРР Британа
голови Бахмацької контрольної комісії РСІ та голови Бахмацького
райвиконкому про «політично неблагонадійних» вчителів**

27 квітня 1932 р.

Зовсім таємно
Серія «К»
м. Бахмач

Короткий зміст

Бахмацький райвідділок ДПУ, підсумовуючи дані про роботу вчителів в школах та на селі, що своєю діяльністю, антирадянськими настроями, зв'язком з куркулями, які, маючи соціальне походження з ворожого нам прошарку, в даних школах на слідує рік залишити небажано, а використати в тих педколективах і селах, де є пролетарське ядро та міське партійне керівництво:

1. НЕЧИПУРЕНКО Кирило Михайлович – вчитель Атюшинської ШКМ¹, кандидат партії, 1910 року народження, систематично пиячить, намагався згвалтувати вчительок, брав участь в ізбиєнні селян, викривляв директиви партії і уряду під час переведення хлібозаготівлі. Повністю себе скомпрометував в селі Атюша.

2. ЛЕПЬОХІН Володимир Леонідович – м. Бахмач, 1 ФЗС школа, 1886 року народження, до революції працював акцизним чиновником, антирадянські настроєні. Великодержавний шовініст, групує навколо себе вчителів, яких антирадянськими анекдотами розкладає, поводить грубо з дітьми, висміює міроприємства радвлдади. У 1929 році Дорпрофсожем ставилось питання за антирадянську роботу зняти зі школи.

3. КОНДРАТЬЄВ Віктор Олександрович – м. Бахмач, 2 ФЗС школа, 1903 року народження, син вчителя (бувний дрібний поміщик), бувний член комсомолу, антирадянські настроєний. Маючи освіту лише за профшколу, викладаючи економгеографію, робить політичний аналіз розвитку окремих галузей народного господарства невірні. Серед вчителів веде розкладницьку роботу. Учасні в громадській роботі не бере, вилучено з лав ударників, має дуже низький відсоток успішності учнів групи.

4. ЛЯЩЕНКО Катерина Калениківна – вчителька 2-ї ФЗС школи, сама родом з с. Бахмач № 1, дочка великого куркуля, рідня якої розкуркулена і вислана. У минулому мала зв'язок з петлюрівцями. Зараз гуртується з антирадянським елементом та куркулями. Використати в межах бувшого Бахмацького району не бажано.

5. ДАНЬКО Тимофій Прокопович – с. Івангород, ШКМ, український шовініст, притягнутий за участь у петлюрівщині, п'яниця, розклавшийся елемент, використаний на терені Бахмацького району бути не може (див. повідомлення про Івангородську справу)².

6. МЕТЛЕНКО Іван Васильович – с. Загорівка, ШКМ, 1887 року народження, участі в громадській роботі на селі не бере. Сам український шовініст. У мину-

лому брав участь в бандитизмі, вороже настроений проти радянської влади. Під час лекцій тлумачив учням на арифметичних прикладах, що велика площа недосіва по селу тому, що весь хліб забрали на хлібозаготівлю. Під час перебування на вчительській конференції у своїх виступах спрямовував натравити вчительські маси на керівників влади та партії³. Використаний в межах району бути не може.

7. ГЕММЕРЛЕЙХ Зінаїда Іванівна – с. Івангород, ШКМ, вчителька, сама куркулька, чоловік перебуває за кордоном, денікінський офіцер, рідня зв'язана з «СВУ»⁴. Сама Геммерлейх зв'язана з куркульсько-заможною частиною села Івангорода. Участь в громадській роботі на селі не бере. Бажано використати в іншій школі нашого району.

8. ПЛЮЩ Арина Андріївна – Івангород, ШКМ, дочка попа, антирадянські настроєна, участі в громадській роботі не бере, серед учнів не користується авторитетом. Брат останньої працював попом в Івангороді, за участь в «СВУ» арештований, відверто висловлює незадоволення політикою влади. Використання в даній школі не бажане.

9. ПАСЬКО Павло Івкович – с. Івангород, ШКМ, сам куркуль, рідня якого розкуркулена в с. Івангород. Участь в громадській роботі не бере ніякої, без авторитетний серед колгоспників та учнів. Використання в даному селі небажане.

10. КОВАЛЕВСЬКИЙ Тодос Павлович – с. Мартинівка, ШКМ, син куркуля, мав зв'язок з куркульством села Мартинівка та українськими шовіністами, що засуджені за «СВУ». Зв'язаний з куркульською частиною учнів старших груп. В громадській роботі на селі участі не бере. Використання в даному селі не бажане.

11. ПОТІЄНКО Петро Васильович – село Обмачів, ШКМ, завідувач школою, син ветфельдшера, брат його ієродиякон, був керівником автокефальної церкви (голова ради). Участь в громадській роботі не бере. Викладаючи суспільствознавство, виявив політичну неписьменність (не знає, що таке СТО). Керівником школи бути не може.

12. ОЛІЙНИК Михайло Охримович – село Петрівка, ШКМ, 1891 року народження, сам місцевий куркуль, в минулому виступав проти радвлади. Весь час користувався найманою працею і в сучасний момент має зв'язок з куркульською верхівкою села. Авторитетом серед колгоспників не користується. Виховувати дітей в даному селі не може. Участь в громадській роботі на селі не бере.

13. ІЩЕНКО Микола Васильович – с. Плиски, ШКМ, бувший прапорщик, брав активну участь в петлюрівщині, керував загоном в бою з червоними під Плисками. Головний ініціатор організації автокефальної церкви в с. Плиски. Був головою церковної ради. Зв'язаний зараз з петлюрівською частиною настроєних селян. Використаний в межах району бути не може.

14. ДВОРНІЧЕНКО Михайло Михайлович – с. Плиски, ШКМ, бувший прапорщик, перебував у денікінців, антирадянські настроєний, зв'язаний з антирадянською куркульською частиною с. Плиски. Авторитетом серед колгоспників не користується. Використання в даному селі небажане.

15. ДОБРЕЛЯ Одарка Степанівна – с. Плиски, ШКМ, 1910 року народження, дочка розкуркуленого, засланою куркуля, не член спілки, антирадянські наст-

роєна, до обов'язків своїх ставиться погано, зірвала справу ліквідації неписьменності в цьому році по селу. Вилучена з ударників. Серед учителів та населення села Плиски себе скомпрометувала.

16. ГРИЦЕНКО Іван Савич – с. Тиниця, сам по походженню – місцевий куркуль. З ріднею брав активну участь в петлюрівському запіллі. Мав і має зв'язок з куркульським елементом. У громадській роботі на селі участі не бере. Серед колгоспників авторитетом не користується. Використання в даному селі не бажане.

По маючим відомостям, райвідділ Наросвіти запрошує на посаду інспектора Сінайського Михайла Васильовича, який по походженню син попа, працював дияконом, мав тісний зв'язок з петлюрівським запіллем і переховував до 1932 року у себе на чердаку і інших місцях контрреволюційну літературу (бувшу царську, петлюрівську), яку через свою дружину, вчительку Сінайську Химку Григорівну, та сина розповсюджував серед учнів, переховував портрети династії дома Романових. Під час перебування інспектором у райвно намагався підібрати учителів з антирадянським минулим в ті села, де раніш малися повстання проти радянської влади.

Працюючи раніше в Бахмацькому районі, Сінайський М.В. з метою заховати своє минуле, організував з вчителем Грушко штучну спробу пострілу в вікно, через що на деякий час вибув з району.

Використання на будь-якій роботі Сінайського в районі не бажане.

НАЧАЛЬНИК РАЙВІДДІЛУ ДПУ	[підпис]	БРИТАН
ПОМ[ІЧНИК] УПОВНОВАЖЕНОГО	[підпис]	СТАРОВІЙТ

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-1029, оп. 1, спр. 40, арк. 14–15.
Оригінал. Машинопис.*

¹ ШКМ – школа крест'янської молоді.

² Так у тексті. Інформація не виявлена.

³ Так у тексті.

⁴ СВУ (*Спілка визволення України*) створена в серпні 1914 р. у Львові з представників Української соціал-демократичної робітничої партії (Д. Донцов, В. Дорошенко, А. Цегельський), Української соціал-демократичної «Спілки» (М. Басок-Меленевський, О. Скоропис-Солтуховський, П. Бендзя), інших політичних партій та громадських організацій. Організація розпалася з початком подій 1917 р. У 1929–1930 р. ДПУ УСРР легендарно існування таємної націоналістичної організації під назвою «Спілка визволення України». Справу «СВУ» використали для ліквідації потенційного національного спротиву більшовицькому режиму. Чекісти визначили для обвинувачення 45 провідних вчених, письменників, політичних діячів УНР. Серед них – С. Єфремов, Й. Гермайзе, М. Слабченко, В. Дурдуківський, В. Чеховський тощо. Відкритий судовий процес відбувся в Харківському оперному театрі у березні-квітні 1930 р. Із 45-ти учасників процесу сімох засудили до розстрілу, інших до довготермінового ув'язнення. Після завершення основного процесу понад 700 осіб було заарештовано у приналежності до «СВУ». *Див.: Пристайко В.І., Шаповал Ю.І. Справа «Спілки визволення України»: невідомі документи і факти. – К.: Інтел, 1995. – 448 с.; Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ-ХХ століття. Історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 404–405.*

№ 65
Лист секретаря
Ічнянського райкому КП(б)У І. Криворучка
Київському обкому КП(б)У
про настрої селян через голодування

5 травня 1932 р.

Терміново

Цілком таємно

Ічнянській РПК повідомляє, що в зв'язку зі збільшенням політичного настрою з боку окремих прошарків сіл про вимоги хліба, зокрема організованих груп жінок, які зв'язують, насамперед, церковні справи, повернення глитайського майна, долой комуністів (Припутні, Шиловичі), шкідницький розклад окремих колгоспів (Парафіївка), терористичні акти з боку глитайні над активістами села (Ічня, Дорогинка), що надзвичайно гальмує проведення весняної сівби і завдяки чому політичний стан району є небезпечний.

Сьогодні 5 травня 1933 р. о 7-й годині ранку, організувавшись до 500 осіб в м. Ічня, переважно жінок з Ічні та оточуючих сіл Іваницького району, і за одну годину пограбували 200 ц кукурудзи, яка належить гуральні.

Надзвичайно нечувано організована маса відігнала від клуні, де переховувалася кукурудза, всіх вартових, робітників, що молотили кукурудзу, озброївшись камінням та цеглою, вигукуючи, що «завтра прийдемо і заберемо зерно з комори гуральні, бо хліб забрали, а ми з голоду умираємо».

РПК зараз вживає екстраординарні заходи щодо виявлення організаторів стихії та повернення пограбованої кукурудзи, мобілізував актив, поставив на варту ДПУ і міліцію, а також розгортає масово-політичну роботу.

Доповідаючи про назрілий політично небезпечний факт в районі, РПК прохає допомоги щодо укріплення працівниками районного ДПУ, беручи до уваги, що наявний склад робітників ДПУ в кількості трьох відповідальних (та при тому ще недостатньо сильних), не спроможний забезпечити сучасних вимог у справі виявлення контрреволюційних групіровок.

Секретар Ічнянського РПК

Криворучко

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-293, оп. 1, спр. 236, арк. 2.
Копія. Машинопис.*

*Опуб.: Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні.
Чернігівська область / Український інститут національної пам'яті,
Чернігівська обласна державна адміністрація, Чернігівська обласна рада;
редкол.: В. М. Хоменко (голова редкол.) та ін. –
Чернігів: Деснянська правда, 2008. – С. 742.*

№ 66

**Спецповідомлення
Прилуцького районного відділення ДПУ УСРР
секретарю Прилуцького райкому КП(б)У
про демонстративне невідвідування занять
студентами технікуму механізації через голод**

19 травня 1932 р.

Совершенно секретно

17 мая 1932 г. около 50% студентов механического техникума не явились на занятия. По имеющимся у нас материалам, указанное явление вызвано тем, что в этот день студенты получили следуемый им паек хлеба с большим опозданием и обедать пришлось без хлеба. Кроме того, питание в студенческой столовке поставлено очень скверно. По выражению студентов, в столовке кормят «помоями, травой и водой».

18 мая студенты I курса «А», которые на практике работают в мастерской 6 часов и на лекциях 4 часа, по той же причине, т.е. на почве продовольственных недостатков, демонстративно не явились на занятия. Находящиеся в это время во дворе техникума студенты Сизейко (член бюро ячейки КСМ), Ярошенко (тоже член бюро) и комсомольцы Булыга, Редька и ряд других вели такой разговор.

Сизейко: «Треба поставити ультиматум про поліпшення харчування і коли до 20 травня харчування не скращиться, то працювати в технікумі не будемо. Треба роз'їжджатися по домам. Я прямо відверто заявляю, що у мене через таке харчування вже розпочався туберкульоз. Мені дорожче здоров'я, чим технікум».

Ярошенко: «Що з того, що Калошина і Тоцького зняли з посад (председатель РИКа и секретар РПК). Нам від того мало гріє, коли в їдальні харчують помоями і без хліба. В других технікумах вже не ходять на навчання. Робфак при агро-економічному технікумі вже не зацікавиться через харчування цілий тиждень, но вони про це мовчать – замазують, а ми про це прямо кажемо, по-більшовицькому».

Рубан: «Коли б не такий великий план Центр дав на хлібозаготівлю, то районне керівництво не так би обібрало селян і не було б припущено таких перекурчувань з боку району».

Начальник Прилуцького РО ГПУ	[підпис]	Бершадский
Помощник уполномоченого СПО	[підпис]	Вершак

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-890, оп. 1, спр. 105, арк. 212.
Оригінал. Машинопис.*

№ 67

**Доповідна записка начальника
Олишівського районного відділення ДПУ УСРР Осипенка
секретарю Олишівського райкому КП(б)У
про невихід колгоспників с. Орлівка на роботу**

[3 липня 1932 р.]

Сов[ершено] СЕКРЕТНО

ОЛИШЕВКА.

По имеющимся у нас точным данным положение в колхозе с. Орловка в последние дни стало чрезвычайно серьезным.

Колхозники отказываются от работы, доходя чуть ли не до организованной забастовки. Бывшие партизаны колхозники систематически пьянствуют и среди остальных колхозников ведут разлагательскую агитацию.

Прополочная кампания по причине невыхода на работу окончательно срывается.

Есть отдельные случаи подачи заявления о выходе из колхоза. Настроения за выход из колхоза растут и охватывают значительную часть колхозников.

Все это происходит на почве отсутствия в колхозе хлеба. Колхозники собираясь группами требуют хлеба, начинают волноваться и обвинять власть в том, что они вынуждены голодать.

Считаем необходимым принятие срочных мер, иначе могут произойти серьезные осложнения, могущие переброситься на соседние села, в особенности Дроздовку, где отмечаются почти аналогичные явления.

По нашей линии меры приняты.

НАЧ[АЛЬНИК] РО ГПУ

[підпис]

ОСИПЕНКО

УПОЛНОМОЧЕННЫЙ

[підпис]

КУПЧИК

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-466, оп. 1, спр. 17, арк. 21.
Оригінал. Машинопис.*

№ 68

**Витяг із інформації Іваницького райкому КП(б)У
до Київського обкому КП(б)У про «голодні настрої» селян**

10 липня 1932 р.

[...] Настрій серед одноосібного сектору та значної частини колгоспників політично нездоровий. Пояснюється це тим, що куркульство та контрреволюційні елементи, використовуючи труднощі, провадять свою шкідливу роботу на розвал колгоспного руху, а також частково голодні настрої, які є серед колгоспників навкруги відсутності хліба та інше. Але є окремі випадки, коли зловживають цим.

ІВАНИЦЯ, колгосп «Купина».

Не вийшла на роботу бригада косарів, пред'явивши вимогу про збільшення видачі хліба на 1/8 фунта (в цей день їм видавалося 2 фунти хліба).

Село ЗАГІН.

Не вийшли жінки на роботу – теж пред'явили вимогу про збільшення видачі хліба.

Куркульство та різні контрреволюційні елементи починають переходити до більш активної роботи. В ніч на 8 липня 1932 р. по с. СТУПАКІВКА по всіх вулицях були розвішані листівки з маршем «До бою» з проханням до «Шановній молоді» вивчити його напам'ять. Ось він:

«До Бою»

І знущання вже доволі,
ми терпіли довгий час.
Й під гнітом у неволі,
хто хотів знущався з нас.
Приспів:
День настав уже кривавий,
Бить червоних вже пора,
Бий їх зліва, бий їх зправа,
крикнуть час ї нам «Ура».
В нас терпець уже вірвався,
й не знає помста меж.
Уже нам кінець почався,
розправлятись вмієм теж.
Уставай, вставай на ноги,
хто вже муки натерпівсь.
Хто не з нами – геть з дороги,
й добра вже не надійсь.
Вже пора не коливатись,
й вибрать твердую мету.
Босякам не наживатись,
ми зметем їх на лету.

Не на жарт ми вже взялися,
вже доволі нам терпіть.
Гей, тиран на суд з'явився,
Ідемо тебе судить.
Не сховаєшся у хаті,
Не втечеш ти вже від нас.
Ми усі й нас багато,
жменя вже лишилась вас.
Чи вмирать нам з голодухи,
умремо ми у бою.
У нас хватить іще духу,
зломить голову твою.
Розіб'єм тебе, тирана,
та змішаємо з землею.
Більш не будеш ти над нами,
хвастать силою своєю.
День настав уже кривавий,
бить червоних вже пора.
Бий їх зліва, бий їх зправа,
крикнуть час ї нам «Ура».

Крім цього, по району розпространяються чутки про те, щоб негайно розбігались з колгоспів, бо хто до 1 липня не вийде з колгоспу, закріплюється за ним на 40 років – так, як в часи панщини. По району помічаємо масову крадіжку з поля картоплі, кражу скоту та різних речей домашнього вжитку. Ця ворожа агітація частково має успіх.

[Село] ВЕРЕСКУНИ. Колгосп якнайкраще був по району забезпечений хлібом та ін. Але біля нього розположений радгосп, де трапляються випадки, коли на роботу пролазять небажані особи й вони мають стосунки з колгоспниками.

Також по сусідству з ним розкинуті села Дмитрівського району, де був великий відсів з колгоспів. Ця хвиля, підбурювана місцевим куркульством, мала вплив на цей колгосп. За декілька днів про вихід з колгоспу було подано біля 100 заяв та розібрано 47 коней.

Село ІВАНИЦЯ, де мається 7 колгоспів. Подано заяв про вихід 52 та розібрано 41 коняку.

Днем 8 липня актив колгоспу с. ВЕРЕСКУНИ поруч з проводимою масово-роз'яснювальною роботою, схвалив зібрати розібраних коней, які в цей час переховувалися в сусідньому радгоспі, що й було зроблено. Деякі особи, щоб зірвати цю роботу, почали ввечері розпространяти по селу провокаційні чутки, що під час відбору коней забито одного чоловіка. Збігся натовп чоловік понад 200, в основному жінок, з різними вигуками та були настроєні розігнати коней з колгоспівських стаєнь. Але коли побачили, що конюшні добре охороняються колгоспниками, та після проведеної відповідної роботи всередині цієї маси, завзяття їх вщухло. Покричавши, натовп розійшовся.

Серед одноосібників, крім балачок про те, що голодуємо, можна ще почути навкруги уборочної та хлібозаготівельної кампанії: «Хай не чекають, щоб ми повезли хліб. Минулий рік навчив, як ховати» (Ряшки). «В цьому році хліб той тільки віддамо, що буде у нас зайвим» (Смош). «Ми в цьому році голодувати не будемо. Колгосп буде косити, а ми забирати». (Іваниця-Загін). Це ті, які не сіяли по весні, також вибувши з колгоспу.

Одноосібники гостро настроєні щодо хлібозаготівлі. Настрій такий, щоб хліб ховати. Реалізація позики проходить занадто трудно по обох секторах. Основне, на що спираються, це: «Ми голодні. Гроші як й є, то тільки щоб купити хліб. Підписуватись зразу не хочемо, бо як підпишемось, тоді так чи інше прийдеться виплачувати. Зберемо урожай. Побачимо, що буде, тоді будемо підписуватися».

Для забезпечення уборочної кампанії, організації бригад по колгоспах, для забезпечення реалізації позики на села послано з метою допомоги сільорганізаціям ряд відповідальних районних робітників, які проводять відповідну політмасову роботу серед населення навкруги постанови РИК та ЦК ВКП(б) про збиральну кампанію, а в селах Верескуни та Іваниця – колгосп «Степ», послані спеціальні культбригади, укомплектовані з районних робітників. Крім цього, для посилення керівництва колгоспами та селами посилаємо на постійну роботу на село ряд робітників райцентру.

Поруч з проводимою великою політмасовою роботою серед населення, посилюємо нажим на заможну-куркульську верхівку села. Через органи ДПУ проводимо із'ятіє найбільш активної верхівки куркульства та декого віддали до суду.

Секретар РПК

Алямужний

Інформатор

Білявський

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-260, оп. 1, спр. 200, арк. 107–108.
Копія. Машинопис.*

№ 69

**Витяг з матеріалів
Чернігівського облвідділу ДПУ УСРР про «волинки»**

[Не раніше жовтня 1932 р.]

Волинки

Сопротивление контрреволюционных кулацких элементов мероприятиям власти на селе нашло свое яркое отражение и в волянках.

За 1932 г. в районах Черниговщины имела место 71 волянка.

По характеру своему, времени проявления и района волянки распределяются:

I

1. На почве продзатруднений: 1 половина года – 27,
  2. Разбор колхозного имущества: 1 половина года – 12,
  3. В связи с распродажей имущества за невыполнение гособязательств: 1 половина года – нет, 2 половина года – 4,
  4. В связи с принудительным изъятием скота в мясозаготовку: 1 половина года – 9,
  5. На почве хлебозаготовок: 1 половина года – 11, 2 половина года – 8.
- Всего: 1 половина года – 59, 2 половина года – 12.

Примечание: Требование хлеба, разбазаривание хлеба, картофеля, кукурузы, участвовало 5 350 человек. [..]

II

Из приведенных данных видно, что основная часть волянок относится к 1-й половине и именно к весне 1932 г.

Характерно, что волинки на почве продзатруднений в основном имели место в Недригайловском (6), Велико-Бубновском (4), Ичнянском (5) и Прилукском (3) районах, что следует объяснить тем, что остальные районы, благодаря незначительности для них плана хлебозаготовок 1931 г. и меньшего количества искривлений, были обеспечены хлебом.

Наибольшего внимания заслуживают волинки в Дмитриевском и Сновском районах.

В Дмитриевском районе, используя самотек, недостаточное оперативное руководство в области коллективизации, принявшей поэтому форму роста «карликовых» колхозов, организационно и хозяйственно слабых, а также допущенные перегибы и искривления, контрреволюционные и кулацкие элементы организовали ряд серьезных волянок по разбору колхозного имущества, которыми были охвачены 7 сел и 13 колхозов в них.

В августе 1932 года в Дмитриевском и Сновском районах произошли волинки, сводившиеся к срыву собраний, отказу единоличников от принятия планов хлебозаготовки и протесту против репрессий по отношению к твердосдатчикам.

Волинки эти охватили села: Кучиновка, Рогозки и Лосевая Слобода – Сновского района, где сопровождались избиением отдельных активистов и уничтожением дел Кучиновского сельсовета и Поноры, Коренецкое – Дмитриевского района с попытками таких же действий.

В этих волынках организаторами явились беглые кулаки, репрессированные элементы, находившиеся на нелегальном положении, и активную роль играли церковники.

В указанных и смежных пораженных районах, в связи с волынками, местными органами ГПУ произведен значительный разгром контрреволюционного и кулацкого актива. [..]

По селам, где произошли указанные выше волынки, было снято и осуждено на разные сроки в Сновском районе – 70 чел., а в Дмитриевском районе – 20 чел. организаторов и активных участников их.

С октября месяца 1932 г. волынок на территории области не отмечено¹.

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 77, арк. 217–218.
Копія. Машинопис.*

¹ У доповідній записці СПВ ОДПУ СРСР про антиколгоспний рух в УСРР, Білорусії, Казахстані й окремих районах СРСР, підготовлений не раніше 20 липня 1932 р. вказувалося: «[...] Заметно оживилась деятельность кулачества и антисоветского элемента. По массовым антисоветским проявлениям Украина стоит на первом месте. За период с 1 января по 15 июля 1932 г. по УССР зарегистрировано 923 массовых выступления. [...] За время с 1 января по 1 июля 1932 г. в УССР вскрыто 118 кулацких контрреволюционных организаций с общим количеством участников — 2479 чел. Кроме того, по национальной к[онтр]р[еволюции] выявлено 35 групп с 562 участниками. В основном контрреволюционные организации носят повстанческий характер и в практической деятельности занимаются вербовкой повстанческих кадров и подготовкой вооруженного восстания. Заслуживает внимания ряд тревожных симптомов в ходе уборочной и хлебозаготовительной кампаний: крайне низкие качественные показатели уборочных работ в ряде мест, переатаивание и осыпание на корню зерна вследствие слабых темпов уборки, преждевременная уборка и массовое хищение колхозного хлеба, фиктивное уменьшение валового сбора урожая руководителями ряда колхозов [...]». Див.: *Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т. 3. Конец 1930–1933 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М.: РОССПЭН, 2001. – С. 420–412.*

№ 70

Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про ліквідацію контрреволюційних гнізд та розгром куркульських груп»

18 листопада 1932 р.

1. Поручить т. Реденсу совместно с т. Косиором разработать до 23 ноября специальный оперативный план ликвидации основных кулацких и петлюровских контрреволюционных гнезд, в первую очередь в Павлоградском, в группе Уманских и Белоцерковских районов, а также в группе районов вокруг городов Борзны и Мены (Черниговская область).

2. Одновременно должна быть усилена работа ГПУ Украины по снятию в городах идеологов и организаторов кулацкого саботажа и срыва выполнения государственных заданий, выявленных органами ГПУ.

3. Обязать ГПУ провести изъятие и осуждение наиболее злостных счетоводов и бухгалтеров колхозов, срывающих выполнение плана хлебосдачи и организующих расхищение колхозного хлеба. Охватить этой операцией до 300 человек, сконцентрировав удар на наиболее важных для успеха хлебозаготовок районах и колхозах.

Поручить т. Чубарю – по Днепропетровской, Хатаевичу – по Одесской, Затонскому – по Киевской, Косиору – по Харьковской, Зайцеву – по Черниговской областям с соответствующими обкомами провести эту операцию в ближайшие дни.

4. Вся работа ГПУ по ликвидации контрреволюционных гнезд и разгрому кулацких групп, активно проводящих борьбу против хлебосдачи, должна проводиться в сочетании с соответствующей организационно-политической работой партийных организаций в деревне.

За последнее время участились террористические акты со стороны контрреволюционных кулацких элементов по отношению к сельским активистам, борющимся за честное выполнение колхозами и единоличниками своих обязательств перед Советским государством. Особенно в отношении усиления кулацкого террора выделяются Черниговская, Киевская, Харьковская и Винницкая области. За последний месяц имели место исключительно наглые факты кулацких выступлений (Чернигов, Днепропетровск и др.). Это усиление кулацкой активности не встречает должного организованного отпора. К террористическим актам, поджогам, грабежам большей частью относятся как к случайным явлениям, ограничиваются проведением следствия в обычном порядке или через ГПУ, или через судебные органы.

Благодаря этому, значительная часть террористических выступлений остается не раскрытой и безнаказанной.

ЦК считает подобное положение совершенно нетерпимым и предлагает вам:

1. Усилить репрессии в отношении кулацких и др. контрреволюционных элементов. Ни один факт какого бы то ни было кулацкого проявления не должен остаться нераскрытым и безнаказанным. Карательные органы пролетарской диктатуры – ГПУ, суд, прокуратура – должны наносить быстрые и решительные удары наглым кулацким элементам не только после их выступлений, а и для предотвращения контрреволюционных выступлений.

2. В отношении сел и районов, где особенно активно проявление кулацких элементов, должны быть немедленно предприняты широкие и решительные меры к выявлению и разгрому кулацких элементов и их пособников.

Этими мероприятиями должна быть предотвращена всякая возможность контрреволюционных выступлений.

3. Мероприятия по борьбе с кулацкими элементами должны сопровождаться широкой политической, массовой работой и организацией вокруг борьбы с кулацкими элементами за выполнение плана хлебозаготовок низового партийного и колхозного актива.

4. Все дела о террористических актах, поджогах, расхищении государственной и общественной собственности должны быть расследованы быстро и до

конца, а к виновным без снисхождения должны быть применены самые суровые меры наказания.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 9, арк. 59–61.

Оригінал. Машинопис.

Друкується за: Голодомор в Україні 1932–1933 років в Україні. Документи і матеріали. / упор. Р. Пиріг. – К.: Вид. дім «Кієво-Могилянська академія», 2007. – С. 396–397.

№ 71

**Витяг із зведення голови ДПУ УСРР С. Реденса
генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору
про настрої і протидію партійців та комсомольців
під час хлібозаготівлі**

20 листопада 1932 р.

Совершенно секретно

С В О Д К А

фактов о правооппортунистических настроениях и противодействии
хлебозаготовкам со стороны членов, кандидатов партии и комсомола,
за время хлебозаготовительной кампании

По данным на 20/XI–1932 г.

[...]

ОБЛАСТЬ	Днепропетровская	Одесская	Харьковская	Винницкая	Киевская	Черниговская	Донецкая	АМССР	Итого
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Количество районов	38	29	33	21	27	20	25	6	199
Количество сел	95	52	45	36	38	42	85	14	407
СО СТОРОНЫ КОГО									
Ответ[ственные] работники	26	24	8	4	9	11	5	–	87
Уполн[омоченные] РПК на селах	14	18	4	1	15	16	18	4	90
Пред[седатели] сельсоветов	6	6	7	7	7	5	4	1	43
Пред[седатели] и член[ы] прав[ления] колх[озов]	49	19	18	9	8	8	19	9	139
Секретари партячеек	25	18	14	4	5	6	8	3	83
Партячейки	1	1	5	3	1	–	9	–	20
Секр[етари] яч[еек] ЛКСМ	2	1	1	1	–	1	–	–	6
Комсом[ольские] яч[ейки]	1	–	2	3	–	–	–	–	6
Партактив	24	3	23	12	8	14	36	1	121

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Комсом[ольский] актив	2	–	12	2	–	12	–	–	28
В ЧЕМ ВЫРАЗИЛОСЬ									
Срыв собран[ий]	5	–	7	–	–	–	1	–	13
Отказы от прин[ятия] плана	4	7	17	8	2	1	8	–	47
Тенд[енция] к уходу с работ[ы]	9	1	9	5	4	2	1	2	33
Отказ от выполн[ения] хл[ебо]заг[отовок]	17	4	16	1	3	19	8	3	71
Оппортунист[ические] настр[оения]	108	71	41	33	46	70	74	13	456
Выходы из партии	2	3	–	1	–	–	–	–	6
Тенденц[ии] к выход[у] из парт[ии]	4	2	6	2	2	3	–	–	19

[...]

ЧЕРНИГОВСКАЯ ОБЛАСТЬ

Август 1932 г.

НОСОВСКИЙ РАЙОН. Секретарь РПК ВОЛОШКО в разговоре с ответработниками заявил: «План хлебозаготовок для нашего района непосилен». ВОЛОШКО по договоренности с пред[седателем] РИКа ПРОЦЕНКО выезжал в г. Киев добиваться снижения плана, чем затянул принятие плана на бюро РПК и разверстания его по селам на 5 дней. ГЛУХОВСКИЙ РАЙОН. Пред[седатель] правления колхоза в с. Стариково ГОЛОЛОБОВ, кандидат партии, на заседании правления говорил: «Хлеба нет, плохой урожай, если отдадим хлеб в заготовку, будем сидеть голодными». План хлебозаготовок в результате принят не был.

ПРИЛУКСКИЙ РАЙОН. Пред[седатель] потребкооперации в с. Малковка ГОЛОСНОЙ, член партии, высказывался: «План большой, как хотите, а выполнять его не будем. Мы уже в прошлом году выполняли план и после его всю зиму голодали». Член ВЛКСМ ХАРЧЕНКО говорил: «Через свои планы Соввласть завела бурьяны на полях. Все равно, если примете план на партсобрании, я на собрании колхоза буду выступать и голосовать против».

В с. Яблонька бывш[ий] красный партизан, кандидат партии НАЗАРЕНКО, говорил: «Работайте теперь с новым активом, так как старый актив загнивший. Когда-то вы раскулачивали, а теперь взяли и нас уничтожить, ибо в прошлом году потрепали некоторых середняков и бедняков как деникинцы, а если хотите и теперь, то ищите себе другого актива».

В[ЕЛИКО]-БУБНОВСКИЙ РАЙОН. В селе Липовое партячейка и комсомольцы в числе 18-ти человек бездействуют по хлебозаготовкам, заявляя: «За работу в прошлую хлебозаготовку мы остались голодными, так как наши трудодни пошли на кампанию, так будет и в этом году».

В селах Сильченково, Косаревщина, Слободка, Салогубовка, Спиваковка и Харитоновка уполномоченные районных организаций АНДРЕЕВ, ЖАЛИ, БОРИСОВ, ЛЕВЧЕНКО, РУБАНОВСКИЙ, САВЧЕНКО, РУЧКО и руководители сельсоветов все время говорят о нереальности плана, чем дезорганизовали актив и поставили под угрозу выполнение плана.

В селе Березовка секретарь партячейки КОВАЛЕНКО среди партийцев и комсомольцев высказывался о нереальности плана: «План нереальный и мы его можем выполнить только на 50%. В прошлом году уполномоченный ЦК наделал нам искривлений и сам уехал, а нам пришлось отвечать перед колхозной массой».

Сентябрь 1932 г.

КОРОПСКИЙ РАЙОН. Из 21 сельсовета района 8 категорически отказывались принимать планы хлебозаготовок и из 51 колхоза – 21 колхоз. При вторичном рассмотрении планы все же были приняты за исключением Бузановского и Величанского сельсоветов. В селе Бузановка на общем собрании по вопросу хлебозаготовок пред[седатель] сельсовета – член партии, заявил: «План нереален и если его нам навяжут, я возьму веревку и повешусь». В селе Будище пред[седатель] сельсовета, кандидат партии КИРИЧЕНКО, выступил также против плана и категорически отказался принять его.

БОБРОВИЦКИЙ РАЙОН. План хлебозаготовок на села спущен с большим опозданием. Задержка происходила со стороны РПК И РИКа, вследствие того, что считали план нереальным и ожидали пока обком его уменьшит (секретарь РПК ЗАКОПАЙЛО исключен обкомом КП(б)У из партии, зав[едующий] Оргинстр[укторским отделом] снят с работы).

В селе Н[овая]-Басань пред[седатель] сельсовета МОГИЛЬНЫЙ, член партии, высказывался: «Страну за два года загнали, и люди едят макуху. Вот мы сдали 1160 цнт хлеба и больше не дадим».

В селе Н[овый]-Быков пред[седатель] колхоза ДЕРКАЧ, член партии, заявил: «Нет сил работать, лучше себе пустить пулю в лоб, так как все равно колхозники разорвут на куски, если выполнить полностью план, значит оставить людей голодными».

МАЛО-ДЕВИЦКИЙ РАЙОН. Со стороны пред[седателя] РИКа РЕВЫ, его заместителя ДНЕПРОВСКОГО и зав[едующего] Оргинстра РПК ЗИНЧЕНКО имелась попытка уменьшения плана или же вовсе добиться освобождения [от] хлебозаготовок. С приездом секретаря РПК их мнение изменилось, но все же они продолжают вести разговоры о нереальности плана, особенно со стороны пред[седателя] РИКа РЕВЫ и его заместителя ДНЕПРОВСКОГО.

ЧЕРНИГОВСКИЙ РАЙОН. В селе Макошино секретарь партячейки ДАНЕНКО и секретарь ячейки ЛКСМ ТРУХАЧ по поводу хлебозаготовок говорили: «Полтавщину, Киевщину и другие районы ободрали и пустили народ с сумками, а теперь хотят и с нами поступить так же».

В селе Роище один член правления колхоза на партийном собрании говорил: «Предложенный нам план контрактации – это искривление линии партии. В прошлом году, когда у нас урожай был гораздо лучше, дали план хлебозаготовок меньший, чем в этом году. Разве это не вредительство и не искривление, такое положение приведет нас к голоду, и если выполнить план, все опухнем с голоду и повторится Драбовская история, где у людей забрали все и пустили их по миру».

НЕЖИНСКИЙ РАЙОН. В селе Безугловка уполномоченный «Заготзерно» КОЛБАСОВ, член партии, вместо разъяснительной работы крестьянам говорил: «В текущем году хлебозаготовок никто не хочет выполнять. План напряженный. К следующей весне нужно ожидать голода».

Член бюро Комаровской партячейки АЛЕКСЕНОК на общем собрании колхозников заявил: «Хотя вы меня считаете членом партии, но зато я не считаю себя заранее потому, что такого нажима мне не выдержать».

СНОВСКИЙ РАЙОН. В селе М[алый] Щимель кандидат партии МЕДВЕДЕВА на общем собрании по вопросу хлебозаготовок заявила: «В бригаду по хлебозаготовкам не пойду и другим не советую, там работают только бандиты, которые грабят селян и последние голодают».

НОСОВСКИЙ РАЙОН. В селе Лосиновка пред[седатель] колхоза ЕРЕМЕНКО, кандидат партии, в присутствии уполномоченного РИКа заявил: «В колхозе хлеба нет, идите, забирайте все сами и если возьмете, весь колхоз разбежится».

МЕНСКИЙ РАЙОН. Волосковская ячейка во главе с секретарем СОЛОГУБОМ от принятия плана хлебозаготовок категорически отказалась, выдвинув свой план, ниже районного в 4 раза.

Такое же положение в селах Куковичи и Степановка, где план не принят, при чем пред[седатель] Куковичского колхоза ФИСЮН, член партии, сгруппировал вокруг себя колхозников и вместе с последними выдвинул свой план, снижающий районный на 75%.

ОСТЕРСКИЙ РАЙОН. Зам[еститель] пред[седателя] РИКа, он же зав[едующий] РайЗУ КОТЕНОК, член партии, по поводу хлебозаготовок говорил: «План хлебозаготовок в этом году тяжелый и вряд ли возможно будет его выполнить».

Октябрь [1932 г.]

ПРИЛУКСКИЙ РАЙОН. В селе Переволочная на 11/Х было вывезено в счет плана хлебозаготовок (12 000 п.) только 1 200 пудов. Секретарь партячейки НЕВАЖНЫЙ говорил: «Мы больше вывозить хлеба не можем, так как 40% роздано колхозникам, который они уже съели. Если мы начнем выполнять хлебозаготовку дальше, у нас не хватит семян не только для весеннего, но и для осеннего сева».

БАХМАЧСКИЙ РАЙОН. Директор Райбанка ПАПКО, член партии, о хлебозаготовках говорил: «Где теперь хлеб, крестьянин его не повезет, так как его нет».

Я не думаю, чтобы был большой оборот в заготзерно. Крутят нам голову, открывая банки».

ОЛИШЕВСКИЙ РАЙОН. В селе Дроздовка пред[седатель] колхоза ВАЩЕНКО, член партии, от выполнения хлебозаготовок отказывается, часть хлеба роздал для хранения бригадирам, который намеривается скрыть от учета.

Ноябрь [1932 г.]

БОБРОВИЦКИЙ РАЙОН. В селе Бобровица активист, кандидат КП(б)У СЫТНИК, заявляет: «Что я буду заготавливать, если у людей ничего нет. Они пропадают с голоду, либо едят арбузы, заболевая брюшным тифом».

КОРЮКОВСКИЙ РАЙОН. Пред[седатель] сельсовета в селе Охрамеевичи, член партии ЛИТВИН, не мобилизует актив для работы по хлебозаготовкам, бездействует и партячейка. ЛИТВИН вместо того, чтобы побуждать твердосдатчиков сдавать хлеб, в беседе с крестьянами говорит: «Выполняйте хлебозаготовку по силе возможности».

ИВАНИЦКИЙ РАЙОН. Секретарь партячейки в с. Ступаковка ТОЛОЧКО не мобилизует актив для работы по хлебозаготовкам. Многие активисты уваливают от работы, а ТОЛОЧКО опускает руки, говоря, что он с таким составом отказывается работать. Также совершенно бездействует партсостав в селах Иржавец и Березовка.

РОМЕНСКИЙ РАЙОН. Зав[едующий] РайЗУ БРАТАШ, член КП(б)У, он же зам[еститель] пред[седателя] РИКа, по поводу нового уменьшенного плана хлебозаготовок говорил: «Опять нам дали план нереальный, задание по ржи и пшенице ни в коем случае выполнить не сможем. Это потому, что в область ездили люди, которые не смогли доказать, что и новый уменьшенный план невыполним. Совершили головотяпство, а теперь отдувайся».

Пред[седатель] Райколхозсоюза БАРАНИК о новом плане высказывался: «Что в центре думают – я никак не пойму. Дали первый план нереальный, теперь как будто исправляют ошибку и опять повторяют то же самое. По ржи и пшенице задание, безусловно, невыполнимо. Колхозникам живется, конечно, благодаря хлебозаготовкам, хуже, чем единоличникам».

Пред[седатель] сельсовета с. Перекоповка, член КП(б)У СУРКИН, говорил: «Если бы уменьшили план еще на 50%, тогда можно было бы бороться за его выполнение, а так бесполезно тратить силы, только наживем себе врагов».

В селе Каменец пред[седатель] колхоза ПОЛУН, член КП(б)У, о новом плане хлебозаготовок высказывался: «До чего мы дойдем. Я по своему колхозу не в состоянии буду и половины выполнить того, что причитается по плану. Неужели в области и в районе сидят люди без головы, допуская такие политические ляпсусы».

ОЛИШЕВСКИЙ РАЙОН. Пред[седатель] правления колхоза с. Копти, член партии ПОСТНОВ, в беседе о хлебозаготовках говорил: «Не могу даже себе представить, что делается в нашем Советском Союзе. Мне кажется, что у влас-

ти засела контрреволюция и издевается над народом. Я хорошо знаю, что у крестьян хлеба нет. Уже теперь они питаются суррогатами.

Всего сказать нельзя, так как пришьют оппортунизм и исключат из партии. Много есть таких членов партии, которые работают неохотно. Но надо работать, так как говорить правды нельзя».

В селе Иржавец член ЛКСМ ИГНАТЕНКОВА в группе колхозниц говорила: «Дальше нет никакого смысла жить. Соввласть довела своими пятилетками и заготовками до того, что все остались голыми, босыми и голодными».

БАХМАЧСКИЙ РАЙОН. В селе Плиски член партии МОИСЕЕНКО, выделенный для работы по хлебозаготовкам, на участок не является, заявляя, что он не задумается потерять партбилет, а работать не будет.

КОНОТОПСКИЙ РАЙОН. Член Конотопской парторганизации, пред[седатель] месткома ТПО ЛЕВКО, с целью уклониться от работы по хлебозаготовкам, при посредничестве пред[седателя] райстрахкассы, члена КП(б)У СВЕРИДЕНКО, обратился к врачу с просьбой выдать справку о болезни. Аналогичными справками запаслись также мобилизованные на работу по хлебозаготовкам члены партии Конотопской организации КОЛАЧЕВСКИЙ, ГУЖАНСКИЙ, МАЛАХОВ и СИГАЛОВ.

НЕДРИГАЙЛОВСКИЙ РАЙОН. Пред[седатель] правления коммунуны «Спартак» Хоруж[ев]ского сельсовета ЧУЖЕНКО, член КП(б)У, об уменьшении плана хлебозаготовок сказал: «Дураки мы, что выполнили свой план хлебозаготовок. Кто меньше выполнил, тому больше скидки дали, и наоборот, кто больше выполнил, скидки дали меньше».

Секретарь Хоружевской партячейки КОЛОМАЦКИЙ в разговоре заявил о невозможности выполнения хлебозаготовительного плана.

ПУТИВЛЬСКИЙ РАЙОН. В селе Боварино уполномоченный Харьковского обкома ЕВЕНТОВ в беседах с крестьянами говорил: «Если вы хлеба не дадите, то никто не имеет права у вас насильно взять. Эта хлебозаготовка такая – с кого сдерут – и хорошо». Он же одобряет поступки, подающих заявления о выходе из колхоза¹. [...]

*ГДА СБ України, ф. 16, оп. 25 (1951 р.), спр. 3, арк. 4–68.
Незавірена копія. Машинопис.*

Повністю опуб.: Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ–НКВД. – К.: ВД «Стилос», 2007. – С. 245–251.

¹ У супровідному листі генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору голова ДПУ УСРР С. Реденс вказав: «При этом прилагаю подобранный по нашим материалам за период с августа м[еся]ца перечень правооппортунистических проявлений членов, кандидатов партии и комсомольцев по сельским организациям Украины, сводящихся, в общем, к нежеланию драться за выполнение хлебозаготовительных планов. Прошу обсудить этот вопрос на Политбюро на предмет вынесения соответствующего решения. Председатель ГПУ УСРР С. Реденс». Див.: *Розсекречення пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ–НКВД. – К.: ВД «Стилос», 2007. – С. 193.*

№ 72

**Витяг із доповідної записки начальника
Бахмацького районного відділення ДПУ УСРР Британа
про арешти куркулів та твердоздатчиків**

[Листопад 1932 р.]

Серія «К»

м. Бахмач

[...] Органами ДПУ і міліції за час з 20 жовтня по 15 листопада притягнуто до відповідальності через суд 45 чол., з яких куркулів та твердоздатчиків 18 чол.

Органами ДПУ та міліції на виконання постанов уряду про репресіровання контрреволюційного карного елементу заарештовано:

Органами ДПУ:

по соціалістичному сектору і індивідуальному сектору заарештовано – 57 чол., з яких:

по соціалістичному сектору – 20 чол.;

по одноосібному сектору – 37 чол.

Арештовані по соціалістичному сектору поділяються: куркулів – 14, твердоздатчиків – 2 та інших – 4; з них бувших денікінців – 3, петлюрівців – 4 та есерів – 1.

Арештовані по одноосібному сектору поділяються: куркулів – 16, твердоздатчиків – 4, попів – 1, заможних середняків – 9 (з яких 6 за убивство колгоспників), бравших участь у «СВУ» – 2, есерів – 1.

Передано органами ДПУ міліції для передачі в суд на 4 куркулів злостних нездатчиків хліба.

З найбільш характерних групових справ маємо по колгоспах, в яких нами заарештовано куркулів та бувших денікінців, які вели спочатку зривницьку роботу:

1. с. Івангород, артіль «Перемога». Група куркулів Зубко Михайло, Рудановський Іван, бувший денікінець, власник олійниці і круподерні, Малецький Никодим, бувший денікінець та бригадир Друшко Роман, вкупі з головою Царенко, погноїли більше 100 копиць сіна на лузі не убраного, спасли отаву нескошену: обмолочували зерно і ділили між колгоспниками, а також розбазарили мірчука біля 300 пудів. Причому, вищезазначене керівництво, поскільки вони були членами правління і бригадирами, спрямовували думку колгоспників, що хліб нам треба зібрати, роздати колгоспникам, що залишиться, то тоді лише виконати хлібозаготівлю, внаслідок чого стоїть навіть зараз одна скирта не молоченого овса та в коморі різного намолоченого зерна лежить біля 800 пудів.

2. с. Івангород, артіль «Молотова». Комірник Науменко Максим, куркуль, бувший денікінець, систематично проводив таємно розмови з колгоспниками

про те, аби останні вимагали хліб помолотити, роздати їм, а потім залишить стільки, щоб хватило посіяти, і тоді ніхто [не] візьме хлібозаготівлі. Це було зроблено і зараз. Колгоспники заявляють, що: «Зерна в нас мається лише для посіву, і більше хлібозаготівлю виконувати не будемо».

3. с. Петрівка, артіль «Нове життя». Група куркулів Ватка Сисой і Нагорний Павло Ілліч, Канай Арсен Федорович, Стеценко Олексій Федорович в минулому брали участь в петлюрівщині, розвалили знутри артіль, залякували колгоспників та проводили шкідницьку роботу. Під час обмолоту багато зерна залишилося у полові та соломі, поросло та багато погнило на полі. Не виконали планів посівної кампанії та планів хлібозаготівлі. Прививали споживацькі настрої діляжки хліба, тоді коли артіль мала всі можливості до виконання навіть озимими культурами.

4. с. Велика Загорівка, артіль «Новий Світ». Група куркулів, пролізши в артіль, разом з твердяками, вела зривницьку роботу проти виконання планів хлібозаготівлі та посіву, а також вела агітацію серед селянства. Ці куркулі та твердяки мали до революції від 15 до 100 га землі, розкуркулювалися і мають великий авторитет серед селянства як антирадянський елемент.

Заарештовані Товстий Іван, Манько Семен, Якіменко Іван, Смалій Прокіп, Базнюк Тимофій, Горілка Прокіп.

По одноосібному сектору заарештована група куркулів с. Обмачів в кількості 4 куркулів-пересічників, які весь час появлялися в село, погрожували селянству та вели агітацію проти хлібозаготівлі та колективізації.

ПО МІЛІЦІЇ.

Органами міліції за час з 1 серпня по 28 листопада 1932 р. притягнуто до відповідальності – 82 чол., з яких куркулів і твердяків 61 чол.

Вищезазначені особи притягнені за злісне ухилення від здачі хлібозаготівлі.

За розбазарювання мірчука притягнуто 6 чол., за спекуляцію – 18 чол., а саме:

притягнуто до відповідальності за спекуляцію:

робітників	–	3
колгоспників	–	1
бідняків	–	1
середняків	–	6
торговців	–	2
куркулів	–	3
інших	–	2
Разом	–	18

Органами суду розглянуто справ і притягнуто до відповідальності за час з 15 серпня по 28 листопада 1932 р.:

з 15.08 по 28.11 біжучого року		Всього розглянуто справ	Звинувачено	ВМСЗ	Лишение свободы до 10 лет	Лишение свободы до 5 лет	Лишение свободы до 3 лет	Принудительные работы	Прочие меры	Остались на рассмотрении
1		2	3	4	5	6	7	8	9	10
Хищение, разбазаривание и утайка хлеба	Колхоз	17	35	2	1	–	23	9	–	1
	Совхоз	1	1	–	–	–	1	–	–	–
Разом		18	36	2	1	–	24	9	–	1
Сопротивление вывозу хлеба		78	84	2	17	26	37	1	1	22
Спекуляция хлебом		1	1	–	–	–	1	–	–	–
Служебно-должностные преступления заготови- тельного аппарата		1	1	–	–	–	–	1	–	–
Разом		93	122	4	18	26	62	11	1	23

НАЧАЛЬНИК РАЙОННОГО ВІДДІЛЕННЯ ДПУ
УПОВНОВАЖЕНИЙ

[підпис]
[підпис]

БРИТАН
СТАРОВІЙТ

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-1029, оп. 1, спр. 40, арк. 199–204.
Оригінал. Машинопис.*

№ 73

**Лист секретаря ЦК КП(б)У Ф. Зайцева
секретарю Роменського райкому КП(б)У
про ставлення низового партійно-радянського апарату
до виконання хлібозаготівлі**

3 грудня 1932 р.

На 1-е декабря Роменский район выполнил годовой план хлебозаготовки по селянскому сектору на 36,4% (по колхозам – 48,5%, единоличники – 26,2%, твердосдатчики 23%.) Всего только 8 сельсоветов имеют выполнение от 50–59% годового плана, что очень плохо. Остальные же 32 сельсовета выполнили годового плана от 19% до 48%, причем, свыше 40% выполнили единицы.

На 1-е декабря колхозы дали с 1-го гектара собранного урожая по 9 пудов, а единоличники всего около 5 пудов. Только эти голые цифры говорят, что ру-

ководство РПК за период 4-х месяцев хлебозаготовки очутилось на поводу у кулака, и что отдельные руководящие работники района своими установками и работой в селе помогали кулаку срывать хлебозаготовки.

Взять хотя бы такой факт, что заведующий Агитмасс, член бюро РПК Бакулин сидит беспрерывно в селе Бобрик в течение 2-х месяцев, а по этому селу на 1.XII план выполнен всего на 29,8% (колхозы – 43%, единоличники – 18%). К селу Волковцы прикреплен председатель райисполкома Белый и там план выполнен к 1.XII – 19,7%.

В других селах, где сидят члены бюро РПК, выполнение плана несколько выше этих двоих, но учитывая, что уже начался декабрь, выполнение от 35–50% является, вежливо выражаясь, позорным. Все это говорит определенно и прямо, что в районе не благополучно.

В селе Волковцы, где за 4-х месячный период хлебозаготовок был не один член бюро, там, в единственном колхозе села, распоряжением председателя колхоза из собранного урожая ржи роздано колхозникам 53% и 47% истрачено на посев, а государству не сдано ни пуда. По пшенице роздано колхозникам около 40%, государству – 10%, остальное потрачено на озимый сев и оставлено на яровой сев. Колхоз выполнил план на 1.XII – на 21%. Председатель колхоза на день посещения тов. Степанским села (1.XII) хотел раздать и остальное зерно. Село под боком района, с 23 ноября в нем сидит безвыездно председатель райисполкома тов. Белый, до этого там бывал и он, и другие члены РПК. Что же делают такие уполномоченные РПК в селах? Проводят ли директивы ЦК партии и правительства или помогают кулаку срывать хлебозаготовки – последнее будет верно.

В селе Бобрик, где 1.XII был я тоже в единственном колхозе на село (из 630 хозяйств села в колхозе 280) разбазарено жито и пшеница. По трудодням как раз в основном выдавали эти культуры. Колхоз в течение трех с лишним месяцев кормил в среднем до 200 детей-малюток, что не только преследовало своей целью разбазарить предназначенный к сдаче государству хлеб, но и фактически срывало принцип раздачи хлеба колхознику на трудодни. По заявлению председателя колхоза, в колхозе имеется 70 хозяйств без единого трудодня (25%), около этого имеют до 10 трудодней. Таким образом, около половины колхозных дворов фактически скрывались за колхозом, чтобы иметь от государства льготы. Колхозник же, который добросовестно работал в этом колхозе, не имел таких льгот. В значительной мере к числу неработающих принадлежали и 36 хозяйств, вступивших в колхоз весной и имеющих большие свои озимые посевы (с которых они на 1 декабря фактически ничего не сдали государству), плюс еще 15 хозяйств, имеющих посевы на усадьбах свыше половины гектара. В то время, как такие «колхозники» занимались своими полями, а также и кражей колхозного зерна, правление колхоза обслуживало и кормило их детей за счет государства и за счет хорошо работающих колхозников.

Этот колхоз («Колосок») на 1-е декабря выполнил план хлебозаготовок на 43%, план свеклы на 50%, т. е. совершенно неудовлетворительно. Однако, ни член бюро РПК (уполномоченный), ни председатель сельсовета, ни пред-

седатель колхоза и комячейка в целом (3 члена 5 кандидатов партии), ни комсомол (17 человек) не только не думали не допустить разбазаривания, но даже не считали нужным взять инициативу и применить следующий пункт директивы ЦК от 18.XI. 1932 г.¹ В колхозах, неудовлетворительно выполнивших план хлебозаготовок в отношении колхозников, имеющих посевы зерна на приусадебных землях, «полностью засчитать все полученное ими с приусадебных земель зерно в счет натуральной выдачи по трудодням, с изъятием излишне выданного хлеба на выполнение планов хлебозаготовок». Имеющее посев зерна 51 колхозное хозяйство от половины до полутора гектаров (в среднем до 1-го гектара), плюс к этому также полностью необходимо было заставить выполнить план контрактации. Поощрения лодырей (фактически энергично занимающихся работой вне колхоза), обкрадывающих государство, скрывающих хлеб и спекулирующих, является государственным преступлением. Допускающие это коммунисты не есть члены партии, а прямые агенты кулака.

Несмотря на то, что село находится при железной дороге и близко от районного центра, председатель сельсовета, председатель колхоза (коммунисты), а также уполномоченный РПК заверяли меня, что никаких краж в колхозе не замечалось (за исключением проса), что спекуляции и тайной продажи хлеба нет. Посмотрим, так ли это. По данным села и района, перед уборкой урожай с гектара определен для колхоза и единоличников: жита – 8,2 центнера, пшеницы озимой – нет (вымерзла), ярой – 6,5 центнера, ячменя – 7 центнеров и проса – 13,2 центнера. По обмолоту же в колхозе заприходовано с 1 гектара – жита 4,67 центнера, пшеницы ярой – 3,6 центнера, проса 17 центнеров. Почему-то у них «случаи кражи были только проса», а вот рожь и пшеницу не трогали. Между тем, против определения перед уборкой, урожай проса при обмолоте вырос, а урожай жита и пшеницы резко снизился. Уполномоченный РПК меня заверял, что окончательный урожай по фактическому сбору определен в районе в селе Бобрик в среднем по всем культурам для колхоза и единоличников по 4 центнера с 1 гектара. Наш подсчет поступившего в амбары колхоза зерна показал сбор с 1 гектара в 6,2 центнера. Таким образом, если верно заявление уполномоченного, то районная статистика идет дальше самого правления колхоза в деле сокрытия действительного урожая.

На 1-е декабря единоличники по селу Бобрик выполнили план на 18,6%. Явный саботаж хлебозаготовок. Саботаж организован кулаком и его агентурой. Подкреплен этот саботаж не только в этом селе, но и по всему району доведением полученной районом скидки по единоличному сектору не до села, как об этом записано в директиве ЦК, а до всех контрактантов. Директивой ЦК предлагалось: для того, чтобы привлечь контрактантов к активной работе по хлебозаготовке, необходимо создать актив из выполнивших план, для чего из полученной скидки для села дать снижение тем хозяйствам, которым осталось немного до выполнения своего плана хлебозаготовки. Вместо этого, в этом селе, как и по всему району, механически провели скидку каждому контрактанту (даже твердосдатчикам) с занесением (исправлением) окончательной сдачи в контрактационную книжку. Скидка делалась без всякого учета, выполнение

обязательств хозяйством по сахарной свекле (выполнение плана посева и полной сдачи), по картофелю, мясу, по финансовым обязательствам, не говоря уже о том, на сколько сдало хлеба по плану каждое хозяйство, чтобы ему можно было скинуть.

Несмотря на эти грубейшие, продиктованные кулаком ошибки, инструкция Совнаркома по проведению хлебозаготовок дает богатейшее оружие, которым можно сломить саботаж хлебозаготовок (в первую очередь, со стороны агентуры кулака из актива села). Как же, под руководством члена бюро РПК, проводится в селе Бобрик эта инструкция?

С 23 по 27 ноября по сельсовету оштрафовано за злостную несдачу хлеба 11 хозяйств, с посевом зерновых от 0,99 га (всех культур) до 3,99 га. Со сдачей по хлебозаготовке от 5 до 30 центнеров. Самая низкая сумма штрафа – 200 руб., самая высокая – 500 руб. Штраф произвольный, совершенно не обусловленный размером рыночной цены подлежащего сдаче хлеба. Так, хозяйство, которое обязано сдать 30 центнеров, оштрафовано на 500 руб., 17 центнеров – тоже на 500 руб. Каждому из этих хозяйств, чтобы уплатить штраф, нужно продать хлеба меньше, чем 1 центнер. Причину таких размеров штрафов уполномоченный РПК объясняет только тем, чтобы не принести ущерб хозяйству «давали реальный размер штрафа».

Вместо того, чтобы выбрать наиболее крепкие хозяйства, сначала не 11, а пару хозяйств (в районе деятельности сельсовета есть хозяйства с посевом выше 4 га), и наиболее злостно саботирующих сдачу хлеба оштрафовать в размере действительной рыночной цены хлеба, ударить экономически (если в данный им срок не будет сдан хлеб), руководители села, коммунисты, берут сразу 11 хозяйств и штрафуют хозяйства с более низкой сдачей хлеба по 8 рублей за пуд, а с более высокой – 3 рубля за пуд.

Такой способ работы может быть продиктован только соображениями доказать, что все, что бы ни давал хорошего в своих директивах центр, подходит для кого угодно, а для Роменского района будет нереально, так как район «переобложен». Отсюда ясно, почему по всему району штрафы приняли массовый характер, почему район, имея среднюю сдачу с 1 гектара по колхозам – 3,15 центнера, по единоличникам – 3,34 центнера, в некоторых селах при посеве по индивидуальникам ниже колхозного в 2 раза, хлебосдача на индивидуальника падает значительно больше (село Бобрик, колхоз дает – 3 центнера с гектара при посеве зерновых на хозяйство в $2\frac{1}{2}$ га, индивидуальник – 4,9 центнера, при посеве 1,6 га), в других же селах есть и обратные явления. Все из района направлено на то, чтобы оправдать свой оппортунизм разговорами о нереальности плана. В районе нигде не услышишь о нереальном, фактически преуменьшенном посеве индивидуальников. Между тем, при посещении села это резко бросается в глаза, есть ряд случаев, что даже давшие расписку сельсовету о большом на 30–40% посеве весной, когда стал вопрос о сдаче хлеба, снижают фактический посев.

Перечисленные факты, которые направлены на руку кулаку по 2-м селам, не в меньшей степени имеются и в других селах района, с той только разницей,

что в селах – Поповщина, Калиновка и Герасимовка было вскрыто прямое воровство хлеба, уменьшение фактического сбора и т. д. со стороны самих правлений, в других же селах, где все говорит за то, что хищения были, преступники, воры, спекулянты не вскрыты.

Кулак и его агентура при попустительстве властей настолько хорошо работают, что в селе Пустовойтовка, милиция не сумела изъять жернова (перемол на жерновах массовое явление) у производящих подпольный помол. Под руководством раскулаченной Черевичко женщины разобрали по домам все жернова. Ясно, почему в районе так слабо идет мерчук (на 25.XI – 22,6% годового плана), так как нет надлежащей и умелой работы по ликвидации тайного помола.

Перечисленные факты и фактическое положение в районе говорит за то, что руководство района пошло на поводу у кулака. В значительной части колхозов района положение таково, что спекулянт, вор и фиктивный колхозник поставлен в лучшие условия, чем добросовестно работающий в колхозе член артели, что кулак и его агентура также в значительной части сел сумели путем агитации, а также запугивания лучших бедняков и середняков, желающих сдавать хлеб, организовать саботаж хлебозаготовок. 25 ноября под руководством сына кулака в селе Аксютинцы убит активист хлебозаготовок и ранен председатель сельсовета. На сегодня в районе еще не расстрелян ни один враг советской власти. Впечатление у селян, что вредительство советам остается зачастую безнаказанно. РПК не ведет надлежащей борьбы с агентурой кулака в партии. Парторганизация района и комсомол политически не мобилизованы и не организованы на действительную работу по ликвидации попыток кулака саботировать хлебосдачу, на борьбу с агентурой кулака в партии и поднявшей кое-где голову контрреволюцией петлюровского направления (село Анастасовка и др.).

Все это усугубляется тем, что РПК, вопреки решению III Всеукраинской партконференции о конкретном и оперативном руководстве селом, отдельным колхозом, не занимаются, а занимаются общими рассуждениями, отсутствует оперативность в проведении важнейших решений партии. Ведь не случайно, что до сих пор (до 2 декабря) РПК палец о палец не ударил в отношении проработки практических мероприятий по реализации постановления ЦК от 18.XI.1932 г. Все заклинания, очень часто повторяющиеся в ваших резолюциях, о том, что «не дивлячись на ряд конкретних директив від РПК – стан хлібозаготівель є ганебно катастрофічний», это пустозвонство, а не большевистское конкретное оперативное руководство. РПК не имеет ни одного развернутого постановления по какому-либо селу, колхозу, где был бы дан анализ причин срыва хлебозаготовок, выявлены конкретные виновники контрреволюционного саботажа хлебозаготовок, привлечение этих виновников к самой суровой ответственности и мобилизации вокруг этого решения всей парторганизации.

Ни одна серьезная репрессивная мера к индивидуальнику, а в особенности к колхозу, без непосредственного руководства из района не может проходить. Тогда только не могут иметь место массовые штрафы, которые не дают к тому

же результата, ошибки в доведении снижения планов контрактантам и т. д. Конкретное и оперативное руководство даст знание каждого участка хлебного фронта, даст возможность вовремя вскрыть попытки кулака и его агентуры сорвать хлебозаготовки и другие хозяйственно-политические кампании на селе.

Совершенно понятно, что все репрессивные мероприятия не должны быть превращены в голое администрирование, не нужно забывать, что «ЦК предупреждает все местные парторганизации и всех местных работников против подмены массовой работы в борьбе за хлеб голым администрированием» (из постановления ЦК от 18.XI), но эта массовая работа не должна носить характер «христарадничания», губошлепства, вечного митингования и пр., которое имеется у многих ваших уполномоченных.

Необходимо во что бы то ни стало выявить и организовать действительный актив села из числа колхозников, имеющих много трудодней (обеспечив этих колхозников натурой в первую очередь), из числа единоличников, выполнивших задания, из числа коммунистов и комсомольцев, доказавших на деле свою преданность партии, решительно отметая всех лжеактивистов и применяя к ним, в первую очередь, все мероприятия, которые указаны в инструкции СНК и постановлениях ЦК.

Считаю необходимым сообщить Вам несколько пунктов из постановления ЦК от 27.XI²:

1. «В отношении колхозов наиболее упорно саботирующих хлебозаготовки, допустивших утайку и разворовывание хлеба и не давших до сих пор серьезного сдвига в хлебозаготовках, обязательно добиться разоблачения кулацких и антисоветских элементов – организаторов саботажа, произвести изъятие этих элементов, организовать в ускоренном порядке суд, а приговор суда, а также его исполнение, опубликовать в местной районной печати».
2. «В первую очередь привлечь к судебной ответственности переродившихся, пособляющих кулачеству, членов партии из числа руководящих должностных лиц колхоза – счетоводов, кладовщиков и т. п. Немедленно публиковать об их арестах и привлечении к суду. Коммунистов, помогающих обманывать государство и организующих саботаж хлебозаготовок, нужно судить особенно строго и решение суда вместе с исполнениями приговоров опубликовывать в районной печати».

Повторяю, что все перечисленное требует по отношению к руководству района самых решительных выводов, вытекающих из постановлений ЦК. Учитывая, однако, ваши категорические заверения добиться немедленного, решительного перелома в хлебозаготовках, а также вашу борьбу за выполнение плана прошлого года, в эти дни можно проверить вашу боеспособность и преданность делу партии. Доказать вы это сумеете ходом выполнения хлебозаготовок. Если же необходимого перелома в ближайшие 5–7 дней не будет, значит, все ваши заверения – это пустая болтовня, сопротивление и саботаж контрреволюционных элементов не сломлено, это так же будет означать отсут-

ствии со стороны РПК какой-либо борьбы с этим саботажем, нежелание самого руководства действительно по-большевистски бороться за хлеб.

3 декабря 1932 г.

Ф. ЗАЙЦЕВ

*Держархів Чернігівської обл., ф. П- 470, оп. 1, спр. 2, арк. 22–29.
Копія. Машинопис.*

¹Йдеться про постанову політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи щодо посилення хлібозаготівель» від 18 листопада 1932 р. *Див.: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 237, арк. 207–216.*

²Йдеться про постанову політбюро ЦК КП(б)У «Про вжиття репресивних заходів до колгоспів, які саботують хлібозаготівлі» від 27 листопада 1932 р. *Див.: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 238, арк. 21–22.*

№ 74

Лист секретаря ЦК КП(б)У Ф. Зайцева генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору про економічну ситуацію в Чернігівській області та ставлення селян до виконання хлібозаготівлі¹

6 грудня 1932 р.

Зовсім таємно

По приїзді в Чернігов с тов. Скрыпником (тов. Степанский был на месте), мы были 25.XI на бюро. 26 ноября было совещание – областное бюро с секретарями РПК и уполномоченным ЦК. 27 ноября тов. Скрыпником были собраны директора совхозов. Вынесенные решения бюро за эти дни в ЦК имеются.

Эти совещания выявили, что надлежащей организации работы в борьбе за хлеб со стороны руководства значительной части районов нет. В первую очередь, это относится к конкретному оперативному руководству каждым селом и колхозом. Такое руководство отсутствует. Районы, как правило, не знают сел и колхозов, область не знает районов. (Это может быть пока меньше всего относится к вновь организованному Черниговскому облбюро).

Нужно прямо сказать, что Черниговская область наименее экономически подорвана прошлогодними перегибами. В прошлом году сюда очень много ездило мешочников. Большею частью здесь покупали гусей и другую птицу, поросят и т. д. Покупали даже частично хлеб (по заявлению Путивльских руководителей, у них закуплено мешочниками много хлеба). На сегодня нигде на Украине нельзя встретить по селам такого количества гусей, курей, уток, свиной и прочей мелкой живности, как в Черниговской области. Я только что был в Великобубновском районе² (бывшей Харьковской области), и там гуся на рынке можно купить за 15 рублей, а этот район не из более дешевых. Судя по всем районам, которые я проезжал (районы как раз с наиболее значительной плановой сдачей государству хлеба, и самые тяжелые по выполнению плана), по внешнему облику коней можно предполагать, что их кормят сейчас так, как, пожалуй, редко кормили раньше. У индивидуальника лошади прекрасной упитанности. В колхозах уход хуже. Я особенно не верю, чтобы только от

одного сена, хотя оно здесь и прекрасное, лошади имели такой вид. Пожалуй, будет верно – чтобы не сдать государству, индивидуальник вскармливает зерном (в излишнем количестве) лошадей.

Сейчас погода стоит скверная, грязь невылазная («оправдание» для темпов) и, несмотря на это, в базарные дни в городах и райцентрах я не видел нигде такого съезда крестьянских подвод. Это одна их лучших аттестаций крепости коня.

Я не думаю, чтобы в районах, имеющих по плану сдачу с гектара от 3 до 8 пудов (где я не был) этот внешний признак был хуже, чем в районах, имеющих по плану сдачу с гектара от 9 до 21 пуда (в которых я был). Тем более, что Черниговская область является наиболее однородной по своему экономическому строению.

Эта характеристика внешнего благосостояния районов доказывает безобразное положение с выполнением плана хлебозаготовок как результат нежелания (в меньшей мере неумения) руководства районов изучать положение в отдельных селах и колхозах, изучать и знать в самом селе отдельные экономические группы селян.

Тот план по хлебу, который имеет Черниговская область, нужно было бы уже кончать и очень легко, однако, при почти отсутствии до последнего периода работы по ликвидации кулачества, подавлении его попыток срывать хлебозаготовки, все имеющиеся трудности в значительной части районов усугубляются распределением планов по селам на глаз. Затычка в выполнении плана падает исключительно на оппортунистическое нытье о «нереальности плана», на отсутствие работы, надежду на самотек, на умопомрачительные балансы и ожидание новых снижений.

Имеющиеся факты «планирования» только подтверждают оппортунистические действия руководителей, которые проводились не без участия кулацкой агентуры, работающей в наших аппаратах.

Вот пара фактов. До снижения [плана] Нежинский район имел среднюю сдачу с гектара 1,9 центнеров (после снижения – 1,4 центнера), а для села Евлашовка норму сдачи определили в 8 центнеров (исключительно на глаз), норма сдачи достигла, в особенности для единоличников, в отдельных селах до 100% и более к валовому сбору. После снижения норм таких уже нет. Однако, по ряду сел (Вересочь, Круты и др.) индивидуальник должен сдать 70% сбора. В том же Нежинском районе колхозы 10-ти сел имеют процент изъятия от 25 до 27%, а колхозы 6-ти сел – от 44,5 до 53,6%. Никаких особенностей для такого разрыва нет. В селе Успенка Буринского района, где я был, колхозы должны сдать с гектара 3 центнера, единоличник – 6 центнеров (это после снижения), твердосдатчик – 12 центнеров.

По Черниговской области единоличник должен сдать по плану с гектара на 25% больше, чем колхоз. Особой беды тут нет, так как по единоличному сектору (у меня полное впечатление) была утайка посевов и кое-где немалая. Но при доведении планов даже до районов получается не так, как нужно. Есть районы (их 2–3), где единоличник должен сдать с гектара на 20–30% меньше,

чем колхоз, а во многих районах норма сдачи повышается для единоличника против колхозов на 100%. При доведении плана до сел такие разрывы еще резче. В районах с большой нормой сдачи хлеба, к счастью, нет больших разрывов (за исключением одного), но по селам, из приведенных примеров видно, эти разрывы колоссальны. Бывают и разрывы в обратную сторону. По доносениям уполномоченных по селу Пески Бобровицкого района колхозы сдают с гектара 4,1 центнера, а единоличники 1,6 центнера и это при районной норме сдачи для колхозов 0,85 центнера, для единоличников – 1,84 центнера (средняя – 1,44 центнера).

Как правило, норма сдачи с гектара твердосдатчиком (посев мизерный, половина – один гектар) большая, однако, и твердосдатчики кое-где имеют поблажку. В селе Галка Великобубновского района кулак Богуславский Корней снял ржи 14 коп, план получил мизерный – 12 пудов, сдал 10 пудов. Когда стали забирать хлеб – хлеба не оказалось.

План по Черниговской области, учитывая возможности, не особенно напряженный. По области в среднем с гектара по всем культурам нужно сдать 7 пудов.

Из 36 районов области на 12 районов эта сдача в среднем $4\frac{1}{2}$ пуда, на 12 районов – 7 пудов и 12 районов около 15 пудов (от 9 пудов до 21 пуда). Из этих 12 районов – только 4 района имеют по Черниговским условиям высокую сдачу от 2 до 3,2 центнера с гектара (Прилукский, Недригайловский, Буринский и Роменский). В основном тянут вниз по выполнению плана области следующие 12 районов: Березнянский, Бобровицкий, Борзенский, Буринский, Варвинский, Великобубновский, Дмитриевский, Недригайловский, Носовский (сдача с гектара 0,9 центнера), Прилукский, Путивльский и Роменский. Из оставшейся части заготовок на 1 декабря на эти районы как раз падает 67,2% всего остатка области.

Эти районы наиболее богатые и хлебные. Их доля в плане области – 53,3%.

О ПОСЛЕДНЕМ СНИЖЕНИИ ПЛАНА ПО ОБЛАСТИ

Районы Черниговщины развращены скидкой. Большинство скидку имели 2 раза. По Черниговской области на сегодня еще ни один район не выполнил план. Никак это нельзя оправдать, особенно в отношении таких районов, которые имеют план от 1,6 пуда с гектара на колхозы и 2–3 пуда на единоличника (Семеновский, Корюковский, и др.), до $5-5\frac{1}{2}$ пудов (Носовский, Кролевецкий и др.). Хотя значительная часть из этих районов (исключая Носовский) и приближается (80–95%), однако выполняется план без основной культуры – ржи.

Еще на совещании выяснилось, что последнюю скидку для индивидуальников довели не до села, как это записано в директиве ЦК, а до каждого контрактанта. Директивы облбюро не давало об этом, однако получилось повсеместное явление: план снижения получили фактически уравнительно все контрактанты и принявшие самообязательства по сдаче хлеба. В одних районах саму скидку каждому заносили (исправляли) в контрактационную книжку, а в других районах на кутковых сборах объявляли, что каждое хозяйство имеет скидку на 40–30 или 20% и может это количество при сдаче хлеба недодавать.

Скидка индивидуальнику не стала орудием борьбы за выполнение хлебозаготовительного плана, а фактически – тормозом. Индивидуальник ждет и тянет. Кулак агитирует за то, что если продержаться до января, то план совсем сбросят.

При такой уравнительной скидке совершенно не учитывалось, сдало ли хозяйство какое-либо количество хлеба, выполнило ли свеклосдачу, план конопли, мяса и т. д. В свекловичных районах объявляли, что скидка идет за свеклу. Я сам в селе Успенка Буринского района просмотрел по книгам, какую скидку получил контрактант. Оказалось, все получили в одинаковом проценте, независимо от его имущественного положения, выполнения обязательств перед государством, в первую очередь по свекле и хлебу (степень сдачи по плану).

Как правило, снижали план сдачи хлеба и твердосдатчику, который план должен был выполнить до 1 августа в бесспорном порядке. Хуже всего то, что в селе резерва по индивидуальнику совершенно нет, а ведь по директиве снижение ему до села доводилось как резерв, используя который можно было бы двигать хлебозаготовки.

Я думаю, что облбюро необходимо будет районам технических культур (в первую очередь свекла) дать директиву, чтобы там, где скидку довели (и записали в книжку) контрактантам, проверить выполнение сдачи свеклы, конопли, и в зависимости от норм сдачи снять до половины суммы скидки. Там же, где объявляли только о проценте скидки, нужно будет также для таких хозяйств установить окончательную повышенную норму сдачи.

На первое декабря по Черниговской области колхозы выполнили план на 75,1%, единоличники на 48,8% и твердосдатчики на 21,9%. Десять районов по колхозам план выполнили от 100 до 118%, 11 районов – свыше 90%. Особо низкую сдачу имеют по колхозам три района: Роменский – 40,1%, Великобубновский – 43,2% и Путивльский – 44,3%, хотя Путивльский ставит вопрос об изменении нагрузки по плану на колхозный сектор.

По единоличному сектору 9 районов выполнили план свыше 70%, 9 районов – от 60 до 69%, Прилукский же и Бобровицкий районы выполнили план всего на 15 и 17%.

В Черниговской области как нигде имеется засоренность колхозов кулацким, контрреволюционным элементом. Этот элемент всеми мерами старался организовать саботаж выполнения сдачи хлеба колхозами. Можно десятки случаев привести (сводки об этом в Харьков посылает ГПУ), когда члены правлений крали, разбазаривали колхозный хлеб. Коммунисты, бывшие партизаны, зачастую возглавляли сопротивление, идя на поводу [у] кулака. В моем письме к Роменскому РПК я говорю о том, как руководящие работники, члены бюро, сидят подолгу в селах, но не помогают партии в проведении основной политической задачи – в выполнении плана хлебозаготовок, а фактически сознательно или бессознательно срывают это³.

В Бобровицком районе тов. Тур (из Наркоминдела, кстати сказать, хороший работник в деле хлебозаготовок) в селе Новая Басань, где сидел до этого очень долго председатель райисполкома, в трех колхозах в первый же день своего приезда вскрыл запрятанные от государства запасы хлеба. На эти кол-

хозы обыкновенно в районе ссылались, как трудно выполнять план, так как колхозы не собрали урожая даже и на посевное зерно. Стоило тов. Туру опечатать амбары, как при проверке нашли хлеба столько, что полностью выполнили план хлебосдачи, засыпали все фонды и еще осталось на окончательный расчет по трудодням. Председателю райисполкома бюро РПК дало после этого отпуск. Я считаю, что облбюро необходимо расследовать работу этого председателя, который сидел в селе, руководил (вернее ныл от тяжести плана) хлебозаготовкой так, что хлеба государство никогда бы не получило. За такие дела в отпуск не посылают.

Наглость работников правлений колхозов доходит до пределов. С этим мне пришлось столкнуться самому. В селе Белогалица Путивльского района председатель колхоза им. 25-го Октября тов. Тверетинов на мои вопросы сразу же стал мне отвечать иронически-издевательски. На вопрос: «Какой в колхозе урожай с гектара?» – ответ: «Я не знаю, пойдём в книгах посмотрим» (разговор был в амбаре).

Вопрос: «Как же так, председатель правления артели и не знает урожая?»

Ответ: «Я университетов не кончал, я не ученый, а полоумный».

Вопрос: «Когда хлеб сдадите государству?»

Ответ: «Если сдадим, весной сеять не будем». Мое замечание: «Нет, хлеб вы сдадите и для посева найдете, зерном посеете».

Ответ: (с особой злобой) «Вы не сеете, почему мы для вас должны сеять?».

Мне пришлось сказать ему, что он является в лучшем случае агентом кулака. Тут я получил от него автобиографические сведения о том, что он завоевал и устанавливал советскую власть, что он плотник, бедняк, партизан, а я его считаю подкулачником. В этом селе очень интересный тип счетовода. Он – счетовод сельсовета, счетовод кооперации и счетовод этого колхоза. Из коммунистов – руководителей села – никто ни одной справки не может дать. Он дает немедленно, итоги у него заранее подбиты, книги ведет в порядке. Председатель сельсовета и этот счетовод заверяли меня, что у них пшеницы (ярая) заготпункт не берет: засорена и не очищается. Счетовод очень убедительно меня уговаривал, что в интересах государства взять вместо такой пшеницы – просо. Я пошел в амбар и там встретил председателя артели. Пшеница оказалась неплохая, несколько (как везде) засорена горошком. При моей проверке в колхозе им. 25-го Октября оказалось (это только по книгам) имеется посевного фонда 206,5 центнеров, из него засеяно 75,5%, а остальное весенний [сенной фонд]. Сдано государству 80,4 центнеров или 40% плана, а по культурам: ржи ничего не сдано, озимой пшеницы – 2¹/₂ центнера (до этого говорили о гибели озимых), пшеницы ярой – ничего. Осталось к распределению на трудодни – 243 центнера. Из них ржи – 11,16 центнера, пшеницы озимой – 11,73 центнера, ярой – 31,31 центнера. Я больше с председателем не говорил. Финал был таков: сам председатель колхоза заявил, что в течение полутора дней вывезет по плану хлеб. Пыл «партизана» у него прошел. Он стоял и плакал. Между прочим, в этом колхозе (в селе по хуторам их 4) только 36 хозяйств, а посевной фонд довольно значительный, тем более, что колхоз коноплеводческий. Пред-

седателя за сопротивление хлебозаготовкам я все-таки приказал арестовать. В этом селе 5 ноября убили выстрелом в окно члена сельсовета – активиста. Преступники не найдены, из населения при следствии все уклонялись от высказываний своих подозрений на убийцу. Мое подозрение, что убийство совершено одним из партизанов села (их десять человек), трое из которых явно разложившиеся, доходившие до уголовных деяний. Кулак их использует.

Об оппортунизме коммунистов я буду говорить несколько ниже, а сейчас приведу только пример по Путивльскому району. За арестованных двух коммунистов из села Вшивое (есть такое), которые не хотели сдавать хлеб из колхоза, приехали ходатайствовать колхозники. После ареста сами колхозники за один день полностью выполнили план. Таких ходатайств по области бывает немало. Это подтверждает основной факт, что после всякого рода репрессий против должностных лиц артели, проработки их преступлений и дел не ведется среди колхозников, не вскрывается действительное лицо их действий.

Нужно прямо сказать, что проверка наличия в артельных амбарах хлеба прошла в большинстве колхозов формально, только по записям в книгах. Сами акты носят характер баланса: приход, расход. Нет совершенно оценки работы колхоза, оценки предварительного определения урожая и полученного по обмолоту, определения краж, разбазариваний и т. д.

Областному бюро необходимо будет дать дополнительную директиву, чтобы районы в колхозах, тянущих вниз выполнение плана, провели проверку более тщательно и политически подошли к проверке действительного положения с хлебом. При сем прилагаю записку тов. Раюшкина, уполномоченного ЦК, рисующую легковерие наших коммунистов⁴.

Колхозный сектор по области, безусловно, выполнит план в ближайшее время, но и тут нужно нажать и кое-где применить репрессии экономического порядка, как оштрафование колхоза и колхозников мясом. Пока применение этой меры не встретил нигде. Необходимо области самой наметить применение штрафа к нескольким колхозам, а то сельские руководители и районы ждут, ждут, когда же ими будут руководить.

Обмолот в колхозах не по всем районам закончен. Особенно это касается Роменского, Прилукского, Великобубновского и Буринского районов. Фактически осталось молотить мало, но ссылаются на задержку из-за дождей и сырости, в то время когда до наступления ненастной погоды времени было больше, чем достаточно.

Наблюдается приток заявлений о вступлении в артели. В большинстве это преследует цель как-либо укрыться от хлебозаготовок или хотя бы от забот на весну о посевном зерне.

Без выполнения обязательств заявителями, без внесения хотя бы минимального посевного фонда – принимать в колхоз не следует. Для бедноты и семей красноармейцев могут быть исключения (в посевном фонде). Для укрепления колхозов сейчас же необходимо заняться мобилизацией колхозного актива из хорошо работающих колхозников, обеспечение их хлебом в первую очередь за счет лодырей, лжеударников. Нужно будет установить правило,

чтобы в колхозах были периодические собрания (вроде производственных совещаний) колхозников, имеющих трудодней выше средней нормы. Нужно вообще прекратить практику, когда колхозников обычно в течение года не собирают ни разу.

Единоличник нами слабо организован. Говорильня по кутках ему надоела. На кутковые собрания из семьи контрактантов ходят по очереди, чтобы знать, как выдерживают остальные саботаж сдачи хлеба. На кутках слушают «убеждения» и дремлют. В особенности там, где ничтожная сдача хлеба, чувствуется, что единоличника организует кулак и его агентура. Не обходится и без запугивания кулаком желающих пойти на вывоз в «Заготпункт» хлеба. Сращивание с кулаком коммунистов и комсомольцев – явление не единичное. Характерная черта правого оппортуниста – это считать законные мероприятия к сопротивляющимся в выполнении государственных обязательств, как перегиб. Поэтому зачастую мероприятия по репрессиям к злостным элементам проводятся слабо и нерешительно, а если проводятся, то в массовом порядке и без получения достаточного эффекта.

В моем письме Роменскому РПК такие действия мною приводятся (см. приложение). Однако такие явления по области довольно распространены. Вот простой перечень сводки о штрафах за хлеб по нескольким районам: Роменский район – 180 штрафов на сумму 10 тысяч руб., Глуховский район – 146 штрафов на 65 995 руб., Нежинский район – 100 штрафов на 10 тысяч руб., Городнянский район – 145 штрафов на 40 600 рублей, Корюковский – 160 штрафов на 48 тысяч руб., Менский – 200 штрафов на 50 тыс. руб. и Ченский⁵ – 192 штрафа на 74 500 руб. и т. д. Не больше 2–3 районов найдешь, где штрафов на район применено – 10–15 в среднем в сумме на одного оштрафованного от 1 000 до 1 500 руб. (Репкинский, Добрянский районы). В остальных же районах штрафуют по «рыночным ценам», за пуд от 3 до 10 руб. Штрафами необходимо оперативно руководить из области, давать контрольную цифру по количеству штрафов к известному сроку на отдельный район, с запрещением превышать количество и с требованием отчетов, как проводились репрессии и мобилизация масс против кулачества и его агентуры.

Получилось же наоборот. Облоргкомитет запросил райисполкомы об отчете по репрессиям и только по 20 районам получил ответ.

Занесено на черную доску: сел – 71, колхозов – 19, единоличников – 2 851.

Бойкот (Черниговская форма) – 113 сел, 163 колхоза и 2 038 единоличников.

Наложено штрафов на 1 646 хозяйств в сумме 552 695 руб. На совещании Голубятников и другие отрицали, что эти репрессии есть совершившийся факт, а только контрольная цифра, присланная на утверждение в область. Однако, при наших поездках в районы все черные доски, бойкоты оказались налицо. С той только разницей, что объявленное на черную доску село чувствует себя так же, как и село, не объявленное на черную доску, тем более, что товары изъяты со всех сел и районов (под пеньку, правда, товары идут).

Наряду с практикой доведения плана, скидки по хлебу – это вторая непросительная глупость.

Сочетанием правильного применения репрессивных мер и массовой работы Добрянский район, к примеру, добился на первое декабря выполнения единоличниками 93% годового плана. Механическое же применение инструкции СНК не только не ломает саботаж сдачи хлеба, а дает козырь для кулацкой агитации.

На совещании 26-го ноября это дело подправлено, но без оперативного руководства из области, без реагирования на неправильную работу, без инструктирования по исправлению ошибок такие методы работы могут повториться.

Сидящие в районах уполномоченные ЦК в своем большинстве плохие руководители. В Черниговскую область направлены последки. Крепкого народа наберется человек пять. Человек семь еще могут оставаться, а остальные – дрянь, вроде Кожушко (Госплан), сидящего в селе Успенка Буринского района, Березикова (Госплан) – в Роменском районе.

Уполномоченный ЦК Яковлев (работал раньше в Наркомате Рабоче-Крестьянской Инспекции, сейчас не знаю) додумался в Прилукском районе до «новых методов»: по селу вместе с активом на рассвете наблюдают, когда дядько выйдет выложиться, а потом исследуют говно, питается ли дядько только гарбузом или ест хлеб. Вывод у них получился, что хлеба никто не ест, отсюда план выполнить нельзя. (Беру все это из информации тов. Голубятникова). Просил бы решением ЦК снять этих трех уполномоченных⁶. А вообще, зачем наши центральные аппараты, как Госплан, держат таких «ученых экономистов?».

Кулак по Черниговской области особо не тронут. Из материалов ГПУ, посылаемых в Харьков, видно, что по области в этом году вскрыто несколько контрреволюционных группировок (Ромны, Путивль и др.), имеющих свою разветвленную агентуру. Прошлые выступления контрреволюционных сил хотя и было ликвидировано, но их сторонников на местах осталось немало. Руководители районных ГПУ слабоваты, а областной отдел только организован. По области за последний период убито 16 активистов хлебного фронта, несколько человек ранено. Все такие убийства произведены ночью выстрелом через окно. Стреляют, как правило, без промаха. Раненные бывают только от повторных выстрелов в окна. Часть убийц не раскрыта. Некоторые убийцы после арестов сбежали (Великие Бубны и другие). По области несколько случаев поджогов хат активистов и колхозных домов. Я был в селе Шокодько, где кулаками был убит счетовод колхоза «Жовтневі квіти», произведено 2 пожара. В колхозе погорела часть лошадей и свиней. Эти кулаки – убийцы, вернувшиеся с севера, еще не найдены, двое уже сбежало. Вот вам «лицо» действий кулака. В это же время облсуд на сегодня не вынес ни одного смертного приговора. наших людей бьют, а враг-кулак посмеивается. Нужно, чтобы тов. Поляков выслал специальных людей в Черниговскую область. Фактически на сегодня в области суд еще не начал работать. Арестованных по области немало, держать уйму людей негде. Нужно разгрузить Черниговскую область, тем более, что кулак здесь довольно нагнет в связи с фактической безнаказанностью. Только по АМССР до 15.XI.1932 г. было расстреляно 5 человек, а по Черниговщине еще ни одного.

Можно определенно сказать, что на Черниговщине в парторганизациях немало чуждого элемента. Борьбы с этим элементом настоящей еще не было. Взять хотя бы заворга Носовского РПК Яременко, который ряду лиц говорил, что ЦК партии ведет неправильную линию, грабит крестьян (в Носовском районе сдача с гектара $5\frac{1}{2}$ пудов, а план выполнен на 1.XII на 45%). Об этом в районе знали и не реагировали. Исключило его облбюро из партии только тогда, когда он подал заявление о выходе из-за «несогласия с линией партии». Арестовать его предложили мы с тов. Скрыпником 25.XI.

В Козелецком РПК есть коммунист по фамилии Ком, которого исключили в прошлом году за оппортунизм. Киевская областная Контрольная комиссия восстановила. В этом году, как заявил нам председатель райисполкома, его бюро РПК исключило из партии, но районная Контрольная комиссия по какой-то конституции исключение отменила. Областная Контрольная комиссия немедленно должна это дело расследовать. Характеристику этого работника может дать прилагаемая при сем справка, выданная кулаку, у которого в этом году найдено много хлеба⁷.

Небезынтересна наша встреча с «коммунистом» в Путивльском районе. На хуторе Бровки Сыромятниковского сельсовета некий гражданин Бровкин Дмитрий имел задание сдать государству 8 пудов ржи, 5 пудов пшеницы, полтора пуда ячменя и 35 пудов картофеля. В течение 4-х месяцев не сдавал и отказался сдать хотя бы фунт хлеба.

У него произвели обыск и нашли на чердаке 144 пуда ржи, 14 пудов пшеницы, 12 пудов ячменя, 25 пудов гречихи, 155 пудов картофеля. Найдены винтовка, наган и патроны. Повторный обыск после ареста старика выявил золотые вещи, серебряную икону Сафроньевского монастыря и другие вещи. Во дворе у него было много всякого материала: кровельное железо и т. д.

Спасать отца из ЦЧО приехал член облсуда Бровкин, который вел себя возмутительно. Бровкин-сын, которому 51 год, был заведующим детским городком в Сафроньевском монастыре и одно время председателем Путивльского райисполкома. Считает себя членом партии с 1905 по 1913, а потом с 1919 года. Это, конечно, все липа. Бровкина-сына также арестовали при нашем приезде в Путивльский район.

Послабления какого-либо с переродившимися и затесавшимися в партию быть не может. Проверить кадры по Черниговщине кое-где нужно. Может быть, даже назначить чистку целого района, вроде Носовского.

В заключение о газете. Сегодня 6-е декабря, а газета еще не вышла. Область без газеты быть не может. Вообще помощь из Харькова вновь организованной области недостаточна или бывает с опозданием (по газете). Актив здесь недостаточный. Из районов при организации области побегало много работников в Киев и Харьков. Тут районы их исключают из партии, но неизвестно, что делают с ними в Харькове или Киеве. Есть случаи затребования уже районами богатых соседей личных карточек из районов Чернигова. Тут карточки задерживают, но толку мало. Черниговцы писали о дезертирах. Нужно будет отделу кадров и оргинстру проверить, куда делись беглецы. Об исключенных нужно сообщить в район.

Облоргбюро в ближайшее время нужно будет обсудить положение с партиями. Наметьте мероприятия по работе среди них для вовлечения в активную работу, а также кое от кого и почиститься. О мясе и картофеле в следующем письме.

Пишу первое письмо, поэтому много рассуждений о положении.

Ф. ЗАЙЦЕВ

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 2, арк. 1–20.
Копія. Машинопис.*

¹ Копія відправлена секретарю Чернігівського обласного бюро КП(б)У П.Маркітану.

² Зараз Роменський район Сумської області.

³ Див. док. від 3 грудня 1932 р.

⁴ У доповідній записці уповноваженого ЦК КП(б)У по Носівському району Раюшкіна члену політбюро ЦК КП(б)У М. Скрипнику, секретарю ЦК КП(б)У Ф. Зайцеву та секретарю Чернігівського обласного комітету КП(б)У П. Маркітану від 29 листопада 1932 р. зазначалося: «26.ХІ на совещании секретарей райкомов и уполномоченных при Черниговском областкоме, я, делая информацию о ходе хлебозаготовок по Носовскому району, сказал в части колхозов: «Есть шесть колхозов, выполнение планов которыми затронет семенной фонд» и на вопрос тов. Скрипника, чье это мнение, я ответил, что это мнение членов бюро РПК. По приезде тов. Тура в район на бюро им было заявлено, что ему поручено проверить, действительно ли это мнение членов бюро или это мнение мое – т. е. уполномоченного ЦК.

Сообщаю, что это мнение членов бюро и даже райисполком послал облисполкому список 6 этих колхозов, о чем говорит постановление Носовского райисполкома от 24.ХІ.1932 г, и на бюро. В присутствии тов. Тура 28.ХІ тов. Кузовкиным, председателем райисполкома, и секретарем РПК тов. Шировым это подтверждено. Причем, еще раз подтверждаю сказанное мною на совещании, что мною состояние этих колхозов не проверено.

28.ХІ на бюро постановлено, что никакого перевешивания по колхозам не производить, а выяснить и установить состояние этих колхозов в порядке текущей работы по данному селу и с колхозниками». На документі резолюція уповноваженого ЦК КП(б)У Тура: «Підтверджую все сказане в цій доповідній записці тов. Раюшкіна, причому повідомляю, що повну інформацію про становище в Носівському районі я надішлю найближчими днями». Див.: *Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 2, арк. 21–22.*

⁵ Так у тексті, можливо «Іченський».

⁶ У постанові секретаріату ЦК КП(б)У від 11 грудня 1932 р. зазначалося: «Повідомлення тов. Зайцева, що уповноважені по хлібозаготівлі тт. Березіков (Держплан), Кожушко (Держплан), Яковлев (аспірант Артемівки) не справляються з покладеними на них завданнями організації хлібозаготівель. Відкликати з хлібозаготівель по Чернігівській області тт. Березікова, Кожушко та Яковлева, які не зуміли організувати здійснення директив партії навколо хлібозаготівель. Запропонувати агітмасвідділу ЦК командувати замість них 3-х кріпких товаришів. Секретар ЦК КП(б)У Терехов». Див.: *Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 2, арк. 20.*

⁷ У довідці зазначалося: «Дано це громадянину села Єркова Зазімку Степану Прохорову, Єрковською сільрадою в тім, що від нього прийнято в позику державі в покриття Державного плану хлібозаготівлі жита в кількості дев'ятнадцять пудів (19 пудів) і в разі гострих потреб, Єрківська сільрада зобов'язується повернути йому для нужд обратно, а в разі його не буде в живих, так його дітям, в чому й розписуємося. Голова сільради ГУ-

ЛЯЄВ, голова виробничого товариства (підпис), члени сільради (2 підписи, нерозбірливо), член і уповноважений райвиконкому КОМ. 1931 року, грудня 14 дня». Див.: *Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 2, арк. 21*

№ 75

Витяг із щоденника поїздки Л. Кагановича в Україну

20 грудня 1932 р.

[...] 20 декабря. [...]

4. ЦК КП(б)У и обкомы послали в районы на хлебозаготовки 4870 работников. А толку от многих мало. Они сами разлагаются, «отсиживаются» и прикрывают бездеятельность, а часто и прямое предательство районных работников. Нужно посылать районными уполномоченными крепких людей с боевым духом, так как сейчас в хлебозаготовках основное – дух уполномоченного, крепкий дух и боевое настроение уполномоченного.

Яркий пример того, как многие уполномоченные быстро заражаются местническими настроениями, служит выступление сегодня Степанского, который и 20 дней не успел пробыть на Черниговщине, как стал черниговским патриотом, «защищающим» черниговцев от ЦК, а не уполномоченным ЦК на Черниговщине.

Нужно будет выбрать 10 наихудших уполномоченных, снять их с работы, а дела об их пребывании в партии передать в ЦКК и опубликовать об этом в печати¹. [...]

РГАСПИ, ф. 81, оп. 3, д. 215, л. 1–24. Правлена копія. Машинопис.

Друкується за: Голодомор в Україні 1932–1933 років в Україні. Документи і матеріали / Упоряд. Р. Пиріг. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 500.

¹ Одним із методів прискорення хлібозаготівлі, окрім надсилання відповідальних уповноважених, стала депортація селянських родин. Так, 30 грудня 1932 р. політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило підтримати пропозицію С. Косіора про вислання з Чернігівської області 300 сімей куркулів. Див.: *ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 9, арк. 95; Голодомор в Україні 1932–1933 років в Україні. Документи і матеріали / Упоряд. Р. Пиріг. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 537.*

№ 76

Витяг із огляду тимчасово виконуючого обов'язки начальника політвідділу 7-ї стрілецької дивізії Отдиркіна секретарю Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітану про участь особового складу дивізії у хлібозаготівлі

[Грудень 1932 р.]

Секретно

Для помощи местным партийным организациям в выполнении хлебозаготовок по области политотделом послано 70 человек членов партии из политсостава и командиров, которые сообщают о ходе хлебозаготовок следующее:

[...] 2. Есипенко – 21 стрелковый полк. Варвинский район, Игнатовский сельсовет.

Выполнению планов хлебозаготовок, мяса и картофеля в селе Игнатовка очень сильно противостоит классовый враг кулачество.

Настроения в селе следующие:

«Прошлый год хлеб выдавили, сей год не возьмешь, мы не дадим».

«Кріпи кум до останнього, в колгосп не йди, ми викріпимо».

«Плани хліба не виконуй, все рівно – ти виконаєш, я – не виконаю, все одно і в тебе, і в мене заберуть».

«Хлібозаготівлю не виконуй, бо робочі бунтують в Донбасі, скоро буде переворот».

Такие слухи разносят кулаки.

На сегодняшний день мною проведена большая работа по организации выполнения плана хлебозаготовок, мобилизованы красноармейцы-переменники, которые в этой работе очень много помогают как партийной, так и комсомольской ячейке.

Хлебозаготовки выполнены в колхозе на 94%, по индивидуальному сектору на 40%. [...]

4. Юнков и Шевчук – Глуховская учебная батарея, Варвинский район, с. Антоновка.

Получив некоторую информацию о состоянии хлебозаготовок по району от секретаря РПК тов. Дачука, отправились в с. Антоновка, в котором план хлебозаготовок доходит до 36%. Как в беседе секретаря тов. Дачука, так и секретаря ячейки с. Антоновка тов. Диденко видно, что партийная организация проморгала раньше хлебозаготовку и фактически начала 10/XI. 1932 г.

Характерные настроения вокруг хлебозаготовок следующие:

«Пусть вывозят у кого хлеб есть, а у нас нет хлеба. Я уже давно хлеб поел».

«За последнее время открыто пять ям с хлебом, часть с зерном, часть с мукой».

Если же вообще говорить об открытии ям по всему селу, то открыто больше 20 ям, причем, по несколько ям в одном хозяйстве. Так, в одном дворе найдено 7 мешков хлеба в разных местах, находим муку в скрынях, под навозными кучами, под полом и т. п. Есть случаи, когда нашли 7 мешков хлеба в лесу, недалеко от села.

Благодаря слабой работе партийной ячейки, сельсовета, кулаки развернули работу в отношении того, чтобы хлеба не сдавать, об этом свидетельствуют вышеприведенные факты.

На собрании переменников выявлен один случай несдачи хлеба семьи красноармейца, которая состоит из 5 человек, имеющая земли 1 га, на него по плану наложено 958 кг. Хозяйство не выполнило ни одного фунта (красноармеец Омельяненко). [...]

Вывод:

1. Все эти факты указывают, что прорыв в хлебозаготовках в отдельных районах Черниговской области является следствием плохой работы, демобилизации и полного прекращения борьбы за хлеб целого ряда парторганизаций, потери классовой бдительности и прямого смыкания отдельных коммунистов с ку-

лацкими элементами, что привели к контрреволюционному саботажу хлебозаготовок.

2. Кулак, петлюровец, подкулачник, рвач, проникая в колхозы в различных замаскированных формах, не встречая в ряде случаев большевистского отпора, ведет контрреволюционную работу путем преуменьшения действительных размеров урожая, скрытия хлеба, вредительского обмолота и учета его. Как результат – разбазаривание хлеба.

3. Военкомам частей предлагаю использовать эти факты для разъяснения бойцам и мобилизации для сокрушительного удара по саботажникам, контрреволюционерам, помогающим кулаку вести борьбу за срыв плана хлебозаготовок, добиться, чтобы красноармейский состав, имеющий связь с сельским хозяйством, все как один выполнили план хлебозаготовок.

Временный начальник политотдела

7-й стрелковой дивизии

[підпис]

Отдыркин

Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 14, арк. 1–4.

Оригінал. Машинопис.

№ 77

Витяг із доповідної записки Чернігівського обласного відділу ДПУ УСРР про повстанські настрої населення у 1932 році

[Не раніше 5 січня 1933 р.]

[...] Обстановка истекшего 1932 года характеризовалась возросшей антисоветской активностью всех категорий антисоветского, кулацкого и петлюровского элемента, что выражалось в усилившемся сопротивлении хозяйственно-политическим кампаниям и росте организационного оформления контрреволюционных повстанческих групп и организаций, ставивших себе целью организованную борьбу с колхозами, хлебозаготовками и свержение Советской Власти путем вооруженного восстания.

В этот период, как свидетельствует вся сумма данных, активизировалась деятельность антисоветского элемента в области распространения всякого рода провокационных слухов о войне, о неизбежной гибели Соввласти, о грабеже Украины Москвой и т. д.

Аналогия форм и методов контрреволюционных проявлений по различным районам области, общность программных установок контрреволюционных групп и организаций, вскрытых на территории области, свидетельствовали о наличии широко разветвленного организованного контрреволюционного повстанческого подполья и руководящих центров, направляющих как организационную работу по линии повстанчества, так и контрреволюционную деятельность по линии противодействия мероприятиям.

Учитывая все это, Черниговский областной отдел ГПУ, в соответствии с директивами ГПУ УССР и оперативным приказом тов. Балицкого¹, в своей оперативной работе направил исключительно серьезное внимание на выявление и

разгром контрреволюционного повстанческого подполья и вскрытие контрреволюционных руководящих центров.

В первую очередь, было обращено внимание на наиболее неблагополучные районы, коими в условиях области являлись: Городнянский, Борзнянский, Репкинский, Сновский, Менский, Добрянский, Путивльский, Глуховский и другие.

В результате проведенной работы в период ноября прошлого года – января сего года Черниговским областным отделом ГПУ по 24 районам области, ликвидировано 34 контрреволюционных повстанческих групп и организаций, охватывающих своей контрреволюционной деятельностью 131 населенный пункт.

По ликвидированным контрреволюционным организациям агентурно-следственными данными устанавливается принадлежность к ним 780 человек, из коих: 417 арестовано, а в отношении 187 в настоящее время проводится операция по изъятию. Остальной состав устанавливается и пока прорабатывается агентурно.

В процессе следствия подтверждено наличие контрреволюционных повстанческих очагов в 101 населенном пункте с количеством участников до 400 человек.

О пораженности отдельных районов свидетельствуют следующие данные:

Наименование районов	Количество контрреволюционных ячеек	Количество выявленных участников	Количество арестованных	Примечание
1	2	3	4	5
г. Чернигов и Черниговский район	12	57	21	
Городнянский район	25	278	156	
Добрянский район	6	45	21	
Сновский район	7	25	16	
Репкинский район	8	25	2	аресты производятся
Путивльский район	12	50	19	
Глуховский район	5	34	17	
Шостенский район	5	15	7	
Новгород-Северский район	3	6	3	
Нежинский район	8	32	27	
Борзенский район	8	42	24	
Менский район	14	36	17	
Корюковский район	7	24	11	
Иваницкий район	2	12	10	

1	2	3	4	5
Велико-Бубновский район	4	16	11	
Роменский район	3	8	3	
Прилукский район	4	12	8	
Конотопский район	3	14	3	
Мало-Девицкий район	1	8	1	
Бобровицкий район	1	12	4	
Кролевецкий район	2	16	–	аресты производятся
Козелецкий район	1	6	2	
Олишевский район	3	18	–	аресты производятся
Недригайловский район	1	14	2	
ИТОГО	131	789	383²	
Снято для проработки по другим районам			34	
ВСЕГО			417 человек	

Из числа арестованных: кулаков – 91, середняков – 208, бедняков – 65, колхозников – 32, служащих – 21.

По прошлому арестованные распределяются так: бывших офицеров – 27, бывших участников контрреволюционных организаций и банд – 165, бывших членов антисоветских партий и сочувствующих – 16, бывших красных партизан – 81.

Из приведенных выше данных видно *следующее*³, что наиболее пораженными по повстанчеству являются две группы районов области, а именно:

Черниговская группа районов, куда входят Городнянский, Добрянский, Репкинский, Сновский, Олишевский, Черниговский и г. Чернигов, которые, как установлено следствием, охвачены одной широко разветвленной контрреволюционной повстанческой организацией, имеющей свои ячейки по селам перечисленных выше районов (дела «Остатки», «Сок», «Мовисты»).

Глуховская группа районов, куда входят Путивльский, Шостенский, Новгород-Северский и Глуховский, которые также охвачены одной широко разветвленной контрреволюционной повстанческой организацией (дела «Шулешевцы», «Реставраторы», «Повстанцы»).

Кроме того, по ходу следствия имеется перспектива выявления широко разветвленных контрреволюционных организаций. По Нежинскому району – дело «Подготовка», по Иваницкому району – дело «Свои люди», по Менскому и Корюковскому – дело «Вызволенты», по Борзенскому району – дело «Весняны» и др., и по Велико-Бубновскому району – дело «Землевольцы».

Вскрытые по этим районам контрреволюционные группы, по всем данным, при дальнейшем следственном развороте увяжутся со вскрытыми контрреволюционными организациями по Черниговской и Глуховской группам районов.

Вскрытые контрреволюционные организации по области, как это установлено следствием, ставили своей конечной целью свержение Соввласти вооруженным путем и установление так называемого Украинского демократического строя.

Программные установки в основном сводились к установлению частной собственности на землю, уничтожению колхозов и совхозов, разделу земли между всем крестьянством, отмене хлебозаготовок и других гособязательств, восстановлению самостоятельной торговли, причем, эти программные установки почти аналогичны по всем вскрытым и ликвидированным контрреволюционным организациям.

Все контрреволюционные организации, до осуществления своей основной цели, ставили себе задачей борьбу с коллективизацией и коллективами, противодействия хлебозаготовкам и другим хозяйственно-политическим кампаниям.

По составу участников и по некоторым программным и тактическим моментам контрреволюционные организации могут быть разделены следующим образом:

- а) с преобладающим участием партизан;
- б) с преобладающим участием кулаков;
- в) с преобладающим участием молодежи;
- г) с преобладающим участием церковников.

Заслуживают исключительно серьезного внимания следующие ликвидированные контрреволюционные организации.

Контрреволюционная повстанческая организация Черниговской группы районов, охватывавшая Городнянский, Добрянский, Репкинский, Сновский, Олишевский, Черниговский р-ны и г. Чернигов (дела «Остатки», «Сок», «Остатки – Беспризорные» и «Мовисты»).

Организация ставила своей конечной целью вооруженное свержение Советской Власти и установление на Украине буржуазно-демократического строя.

Организация была связана с Киевом, Гомелем, Брянском и другими пунктами Союза и рассчитывала одновременно поднять вооруженное восстание в Чернигове, Городне, Сновске, Гомеле и прилегающих к этим пунктам районах.

Агентурно-следственным путем к настоящему времени выявлено следующее количество ячеек:

г. Чернигов	– 2
Черниговский район	– 10
Городнянский район	– 25
Добрянский район	– 6
Репкинский район	– 8
Олишевский район	– 3
Сновский район	– 6

ИТОГО: – 60 ячеек, с общим количеством участников контрреволюционных организаций до 448 чел.

По делу арестовано 208 чел. Из числа арестованных созналось в принадлежности контрреволюционной организации и в проведении контрреволюционной работы 50 чел.

Возникновение организации относится к 1930 году, когда антисоветски настроенная группа бывших красных партизан во главе с бывшим красным партизаном, бывшим в период гражданской войны начальником Городнянского уездного политбюро Рябченком Акимом Игнатьевичем при участии уголовного Лебеде и антисоветского элемента встала на путь вооруженной борьбы в целях свержения Соввласти.

В этих целях Рябченко и его группой вплоть до июня 1931 года проводилась организационная контрреволюционная работа по созданию контрреволюционной повстанческой организации, вовлекая в нее, по преимуществу, в первое время недовольных Соввластью бывших красных партизан, а в последующий период – кулачество и антисоветский элемент вообще.

Рябченко и его группа в качестве программных установок выдвигали:

- а) установление Украинской демократической республики на основе широкой демократии;
- б) установление частной собственности на землю с нормой надела до 15 десятин по отрубной системе;
- в) установление свободной торговли;
- г) оставление коллективных форм пользования землей с отводом худших земель;
- д) установление единовременного налога только с земли;
- е) передача фабрик и заводов не государственного значения для эксплуатации рабочими;
- ж) создание «вольного казачества».

По мере усиления в организации кулацкого влияния, программные установки, несмотря на то, что Рябченко и его ближайшие помощники заявляли о том, что они ориентируются на эсеровскую программу, видоизменялись и, в конечном счете, организация стремилась к установлению буржуазно-демократического строя, ориентируясь на поддержку Польши, и в своей практической контрреволюционной деятельности вела активную борьбу с колхозами, имея *чисто* кулацкие контрреволюционные *лозунги*.

В июне 1931 года, контрреволюционная организация пыталась поднять вооруженное восстание, учинив бандитские налеты на лесничество, винокуренный завод, лесопильный завод и т. д., но была разгромлена и частично ликвидирована.

После ликвидации банды Рябченко, оставшиеся не репрессированными участники рябченковщины, продолжали контрреволюционную деятельность.

Активизация контрреволюционной деятельности остатков банды Рябченко по Городнянскому р-ну относится к ноябрю-декабрю месяцам 1931 года. Причем, поскольку при ликвидации рябченковщины совершенно не были выявлены отдельные ячейки по Черниговскому и др. районам, то последние продолжали свою контрреволюционную деятельность все время.

Следует отметить, что Рябченко, как это свидетельствует целый ряд лиц, слышавших лично от него заявления, рассчитывал на поддержку его выступления со стороны Киева, где, якобы, имелся центр контрреволюционной орга-

низации, и, что он по делам организации был связан с Петровским Дмитрием, бывшим руководителем одного из партизанских отрядов на Городнянщине.

В подтверждение наличия контрреволюционного центра в Киеве, Рябченко рассказывал о якобы состоявшемся секретном совещании бывших руководителей партизанских отрядов с участием: Петровского Д., Кулеша Антона (член партии, бывший секретарь Конотопского РКК), Туза Нестера (учится в Ленинграде), где обсуждались вопросы организации восстания и т. д.

Эти моменты следствием по делу Рябченко вскрыты не были и руководящий центр не выявлен.

Пораженность района остатками рябченковщины была использована служащим Киевского завода «Красный пахарь» Яровым, приехавшим в Городнянский р-н для создания контрреволюционной организации.

Во время своей организационной контрреволюционной деятельности Яровой связался с бывшим участником банды Рябченко Дубравским, проводившим также организационную контрреволюционную работу в районе по заданию скрывающегося активного участника банды Рябченко – Лебеды.

Организация через Бобра (завербованного Дубравским) установила связь с бывшим офицером Дудко, проживавшим в Гомеле и проводившим контрреволюционную работу среди беглого и скрывающегося кулачества.

После объединения этих групп организацией было проведено несколько собраний, на которых обсуждались вопросы вербовочной работы, обеспечение организации оружием, установление связи со всеми имеющимися контрреволюционными группами как в Городнянском, так и в соседних районах, и подготовки к вооруженному восстанию.

В результате этих решений о связях организации со всеми имеющимися контрреволюционными группами, была установлена связь с контрреволюционной организацией села Безугловки Сновского района (дело «Остатки – беспризорные»), с контрреволюционной организацией Добрянского района (дело «СОК»).

Контрреволюционная организация «СОК» (Союз Освобождения Крестьян), как установлено следствием, имела две линии своего контрреволюционного развития: линию молодежи под руководством Руденка Петра – зоотехника, и линию взрослых (руководитель пока не выявлен).

Следствием установлено, что увязка контрреволюционной организации Добрянского и Городнянского районов, осуществлялась через Назаренко и Лещенко. Следствием также устанавливаются [факты] участия на совещаниях представителей «СОК» в Городнянских контрреволюционных ячейках и наоборот.

Активные участники банды Рябченко, уйдя на нелегальное положение, продолжали контрреволюционную работу как в Городнянском, так и в других районах.

Следствием установлено, что активный рябченковец, житель с. Буровки Бугрым Яков, являясь представителем Рябченко по Черниговскому району и г. Чернигову как до разгрома банды Рябченко, так и после его, проводил активную организационную контрреволюционную работу.

Бугрым, увязавшись в г. Чернигове с Тереньковским, фельдшером, содержанием заезжего двора и харчевни, и с другими лицами, заложил контррево-

люционную ячейку в г. Чернигове и ряд ячеек по Черниговскому району, а также по Репкинскому и Городнянскому районам.

Завербованные Бугрымом и Тереньковским по этим районам лица, в свою очередь, проводили вербовку, завербовав, таким образом, до 75 чел., выявленных пока следствием.

Еще до разгрома банды Рябченко житель хутора Шевченко *Черниговского района* Марцынюк Павел, будучи на работе в Городнянском районе, связывается с неким Майбородой (арестован по делу «Остатки»), через которого связывается с бандой Рябченко и получает задание на проведение вербовок в контрреволюционную организацию.

Через некоторое время тот же Марцынюк вербует вторично в контрреволюционную организацию своим соучеником по школе им. Коцюбинского, впоследствии преподаватель и литсекретарь редакции в Чернигове, Разумным, по заданию которого приступил к созданию контрреволюционной организации.

Марцынюком вовлекается ряд лиц: учитель Бондарчук, кулаки Першков, Пашкур и др., часть из которых до этого были вовлечены в организацию Бугрымом и Тереньковским.

Таким образом, контрреволюционная организация, возглавляемая Разумным и Марцынюком (дело «Мовисты»), увязывается с контрреволюционной организацией в Городнянском и др. районах (дело «Остатки»).

Программные установки периода конца 1931 и 1932 гг., как показывает арестованный Тереньковский, сводились к следующему: «Основной целью и задачей нашей организации являлась организация повсеместного вооруженного восстания в целях свержения Соввласти и восстановление власти по принципу единоначалия, но выборного – староста в селе, старшина в волости и т. д., а на первое время, в период проведения подготовительных работ, путем агитации добиться, чтобы урожай 1931 г. во время его уборки был свезен крестьянами, в том числе и колхозниками, по домам и затем – не сдачи его государству, т. е. отказ в вывозе хлеба».

Тот же Тереньковский далее показывает: «В качестве нашей программной установки, мы рекомендовали, что при восстановлении новой власти колхозы должны быть распущены и совхозы ликвидированы, а земля за небольшой выкуп разделена между крестьянами с хуторским порядком землепользования, отмена хлебозаготовок и всякого рода других видов обязательных денежных натуральных налогов и повинности, а все построить исключительно на добровольных началах».

По вопросу промышленности Тереньковский показывает: «Что касается фабрик и заводов, то таковые, по-прежнему, должны быть оставлены во владении и собственности государства с дальнейшим укреплением и расширением промышленности, но с отменой таких темпов, которые взяты в этой части Соввластью».

И, наконец, Тереньковский говорит: «Кроме этого, должны быть открыты и восстановлены все церкви, допущена частная свободная торговля и т. д.».

Арестованный Делемень, говоривший по делам организации с Третьяком Иваном, бывшим красным партизаном, показывает о следующем заявлении

Третьяка: «Я был на собрании партизан в лесу Дехановской дачи, мы постановили: дать крестьянину 25 десятин земли, равенство и братство, освободить Украину, умирающую с голоду».

Арестованный участник организации «СОК» Гусак Михаил показывает: «Руденок высказался, что партия «СОК» борется за освобождение крестьянства, которое очутилось закабаленное Соввластью и стоит за лево-эсеровскую программу с восстановлением частной собственности на землю, с наделами до 20 десятин, а также на мелкие сельские предприятия, как мельницы-крупорушки. Одновременно «СОК» не против коллективизации, но только исключительно на добровольных началах. Фабрики и заводы остаются в руках рабочих, которые распределяют доходы по процентам».

Арестованный по делу «Мовисты» Марцынюк, касаясь программных установок организации, показывает: «Даниил заявил о том, что создается контрреволюционная Украинская демократическая организация, ставящая своей целью подготовить вооруженное восстание против Соввласти и восстановить демократический строй. В частности, Даниил говорил о том, что данная организация ориентируется на закордонную организацию «УНДО⁴», как наиболее прочную из Украинских организаций закордона, наиболее близкую по программе создающейся организации».

И далее арестованный Марцынюк показывает: «В части методов борьбы с Советской властью намечалось: проводить агитацию среди крестьян о неподчинении Соввласти, о невыполнении проводимых кампаний, вербовать в организацию недовольных Советской властью, а затем, путем приобретения оружия и подготовки, вызвать вооруженное восстание и свергнуть Советскую Власть».

В отношении организационного построения контрреволюционной организации, как видно из материалов следствия, стройной системы выработано не было.

По Городнянскому, Добрянскому, Репкинскому и др. [районам] организация закладывала контрреволюционные ячейки по селам, вовлекая в эти ячейки весь контрреволюционно настроенный элемент.

По установкам Разумного и Марцынюка, организация должна была строиться по принципу пятерок, однако этот принцип не выдерживался и, по существу, создавались ячейки по селам.

В отношении руководства контрреволюционной организацией, следствием вскрыты следующие линии: Разумный и Марцынюк получали указания из Киева от Даненко Даниила и Москоленко.

Руководящая роль по Городнянщине принадлежала местным организациям: Дубравский, Бобор и Гурба, и, кроме того, руководящую роль играли Дудко из Гомеля, бывший офицер, Яровой из Киева, бывший красный партизан.

Кроме того, по материалам проходят, как имевшие отношение к руководству организации, Петровский Дмитрий (Харьков) и Жук Моисей, бывший эсер, кооператор (Киев).

На выявление руководящего центра и еще не вскрытой повстанческой периферии направлено внимание в агентурно-следственной работе.

Заслуживает также исключительно серьезного внимания вскрытая контрреволюционная организация, охватывающая Глуховскую группу районов и имеющая свои контрреволюционные ячейки по селам: Путивльского, Глуховского, Шостенского и Новгород-Северского районов (дела «Шулешевцы», «Реставраторы», «Повстанцы»).

Организация ставила своей конечной целью вооруженное свержение Соввласти и установление народной власти, избираемой путем всенародного тайного голосования.

Организация имела уже проработанный план восстания, которым предусматривалось выступление организации по указанию сверху, захват сахарного завода, Шалыгина Глуховского района, Путивля, Глухова, Шостки с последующим движением на Киев.

Организация, по данным следствия, имеет связь с г. Сумы, где находится повстанческий штаб, г. Киевом, где имеется мощная контрреволюционная организация, и Донбассом, откуда организация получала руководящие указания.

Связь с Донбассом, Сумами и Киевом осуществлял один из организаторов Мачулин, бывший красный партизан.

Агентурно-следственными данными выявлено следующее количество контрреволюционных ячеек:

Путивльский район – 12

Глуховский район – 5

Шостенский район – 5

Новгород-Северский район – 3

ИТОГО: – 25 ячеек, с общим количеством участников 105 чел.

Арестовано по делу – 46⁵ чел., дополнительные аресты производятся. Из числа арестованных созналось 17 чел.

Возникновение организации, по всем данным, относится к началу 1931 года.

Следственные материалы свидетельствуют, что КОНЯЕВ Григорий, бывший начальник партизанского отряда на Путивльщине, бывший член партии, будучи антисоветски настроенным, встал на путь активной вооруженной борьбы с Соввластью и в этих целях в начале 1931 года приступил к созданию повстанческой контрреволюционной организации.

Показаниями Мачулина и Седых – Коняев Г. характеризуется, как лицо антисоветски настроенное еще с 1924 года, когда он вышел из партии, якобы в связи с несогласием политики партии⁶.

В тот период Коняев разделял антипартийные взгляды Шляпникова⁷, оценивая последнего, как борца за улучшение интересов рабочих и крестьян.

Арестованный Мачулин показывает, что ему Коняев предложил заняться совместно с Шейном организацией красных партизан в повстанческую организацию «дабы в нужный момент выступить на защиту своих интересов».

Мачулин, совместно с Шейном, Седых, Фроловым и др. бывшими красными партизанами, в осуществлении указаний Коняева, развернул работу по вовлечению в повстанческую контрреволюционную организацию, главным образом, бывших красных партизан, недовольных Соввластью, в частности, партизан,

служивших в отряде Коняева и вообще недовольных Советской Властью элементов.

Мачулин и Шейн, проводя контрреволюционную работу, увязались с жителем с. Шалыгино Глуховского района Ракитиным Семеном, которым также проводилась работа по созданию широко разветвленной контрреволюционной организации.

Тот же Мачулин и Шейн последующим образом увязались с жителем с. Есмань Глуховского р-на (дело «Реставраторы»), посредством которого связались с другими участниками контрреволюционной организации, вскрытой в Глуховском районе, в частности, попом с. Крупец Рыльского района и др.

По данным следствия, Мачулин имел связь с Шосткой, где, как известно, вскрыта контрреволюционная повстанческая организация, состоящая по преимуществу из бывших красных партизан, откуда Мачулин намеревался достать оружие для организации.

Учитывая партизанские связи и расчет Мачулина на добычу оружия в Шостке, становится очевидным наличие организованной связи контрреволюционной организации в Путивльском районе (дело «Шулешевцы») с контрреволюционной организацией Шостенского района (дело «Повстанцы»).

Показаниями Шейна, кроме того, устанавливается, что Мачулин, находясь на нелегальном положении, имел связь, как указано выше, с Сумами, Донбассом и Киевом, что Шейну известно со слов самого Мачулина.

Мачулин этого обстоятельства пока не подтверждает. Эти моменты уточняются.

О масштабах деятельности контрреволюционной организации Мачулин показывает: «Сферой нашей деятельности по вербовке новых членов организации должны быть не только села Путивльского района, но и села других районов, где имеются участники коняевского партизанского отряда».

Арестованный Седых, говоря об организационной работе, показывает: «Организация, существующая на Путивльщине, широко разветвленная, в каждом селе ведется соответствующая работа. Организация лихорадочно расширяет свои ряды за счет привлекаемых новых членов и конечная цель этой организации – путем вооруженного восстания свергнуть Советскую Власть».

Следствием устанавливается, что организация имела намерение поднять восстание в ночь на 15 мая прошлого года, но выступление не состоялось лишь в связи с отсутствием оружия.

Характерным является то обстоятельство, что в это же время участники контрреволюционной организации в Шостке – бывшие красные партизаны Смоляров, Юдицкий, Исаенко и др., также намеревались поднять восстание, и что выступление не было осуществлено из-за отсутствия оружия.

О программе контрреволюционной организации арестованный Мачулин показал: «Касаясь программы, Ракитин указал, что после успешного вооруженного переворота против Соввласти вся земля, как-то: совхозная, колхозная и государственные фонды, будет передана крестьянам в постоянное пользование. Причем раздел этот должен проводиться таким образом: учитывается вся

земля и делится по количеству лиц, занимающихся сельским хозяйством. По словам Ракитина, такой раздел приведет к уравнению⁸ землепользования.

Что же касается формы правления, т. е. государственной власти, которая должна прийти на смену Соввласти, то Ракитин указал, что исполнительная и верховная власть будет избираться путем всенародного тайного голосования».

Аналогичные, в основном о программных установках, показания дали арестованные Седых и Фролов.

Следствие по делу ведется форсированным темпом. Приняты меры к аресту на выявленных дополнительно участников организации, в частности, Ракитина, который находится, якобы, в Киеве и в настоящее время работает на кинофабрике. Уточняются данные о связях на Донбасс, Киев и Сумы.

Значительный интерес представляет контрреволюционная организация, вскрытая в Иваницком районе, ячейки, которые выявлены в селах Ступаковке и Иржавце (дело «Свои люди»).

Эта контрреволюционная организация, возникшая, по материалам дела, с сентября месяца 1931 года, за весь период времени до ее ликвидации занималась активной контрреволюционной деятельностью организованного порядка.

Основное ядро организации, состоящее из бывших красных партизан, возглавляющих ее, свою деятельность направляло в целях развала колхоза изнутри⁹, а также срыва хлебозаготовок.

Для осуществления этого проводились частые собрания участников организации, на которых детально обсуждались вопросы противодействия проводимым Соввластью мероприятиям и вырабатывались конкретные методы работы.

Заслуживает внимания то обстоятельство, что решения собраний фиксировались в протоколах с указанием конкретных мероприятий.

При аресте участника организации Стеценко Зиновия Андриановича, в связи с противодействием хлебозаготовке, в его квартире обнаружен протокол «засідання отряду, який захищає селян від іга колгоспного гніту».

Из протокола видно, что участниками было намечено ряд мероприятий для срыва хлебозаготовки, для успешности проведения чего были распределены роли между всеми участниками.

Отдельное внимание было уделено вопросу террора, были намечены лица из сельского актива, подлежащие убийству, и предусмотрено, кто из членов организации должен осуществить теракт против того или иного лица.

Содержание изъятых протоколов сводится к следующему:

«Ч. 3. 1932 року. Засідання отряду, який захищає селян від іга комунізму.

Слово Зоця Антона С.

Треба нам зплавити трохи активу Стеценку Івану Андр. та Шайдурі Івану 1-му зплавити Кузьменка Володьку, Олифиренка Грицька. Стеценку Зиньку та Шайдурі Левку зплавити Зоця Трохимовича та Галочка Антона та Заїку Кирила.

Зоця Антону С. та Славуті Грицьку зплавити Клочка Лександра та Гербича Петра.

Оцей актив села Ступаківки ми зплавимо, тоді нашому селу легше буде боротися проти колективізації і хлібозаготівлі, а останній актив села піде за нашою

диктатурою. Коли ми зробимо свій удар, то ми освобождаємо селян од іга комунізму. Це треба нам зробити на протязі до 1-го январа 1933 року.

Ч. 4. 1932 року. Засідання отряду, який захищає селян од іга колгоспного гніту.

Слово Стеценка Зинька.

Щоб нам так зробити, щоб зірвати виконання плану хлібозаготівлі, розкидать свої сили по кутках і агитувать, щоб селяни не викопували хліба:

Стеценко Зінько – Іванюківка

Шайдур 1-й – Канорівка

Стеценко Іван – Канорівка

Зоц Антон Симонович – Загребівка

Славута Грицько – Гори

Кривенко Терешко – Хутір»¹⁰.

Считая наиболее успешными методами борьбы с коллективизацией развал колхозов изнутри, некоторые участники ее пролезли в колхоз, где, заняв руководящие места (Бугай Петр – председатель колхоза), занимались злоупотреблениями, хищениями, грубо обращались с колхозниками и т. д.

Конечной целью контрреволюционной организации являлось вооруженное восстание для свержения Соввласти.

По показаниям активного участника контрреволюционной организации Зоца Антона, последняя в 1931 году через него и Шандура Ивана 2-го связалась с находившимся на нелегальном положении Сиротенко, проживающим в с. Ряшки, который им сообщил о своей связи с находящейся в лесу крупной, хорошо вооруженной группой, которая явится передовым отрядом во время восстания.

По показаниям того же Зоца, Сиротенко рассказывал о проходившем съезде контрреволюционной организации в Конотопском районе и что такой съезд в ближайшее время предстоит в г. Киеве, на который предложил выделить своего представителя.

Сиротенко при этом указал, что руководителем организации является некий Ангел, который, якобы, был арестован ГПУ в г. Киеве, но по настоянию Польского консульства освобожден и уехал в Польшу.

При второй встрече с Сиротенко, во второй половине сентября 1931 года, во время которой обсуждался вопрос о восстании, Сиротенко, якобы, сказал, что последнее отложено.

Первичные данные следствия свидетельствуют о том, что снятая контрреволюционная группа по селам Ступаковка и Иржавец, по всем данным, является ответвлением широко развитой контрреволюционной организации, на вскрытие которой направлено внимание в агентурно-следственной работе.

Снятая группа чрезвычайно характерна своими методами контрреволюционной деятельности по срыву хлебозаготовок и террору.

По делу арестовано 10 человек, из которых: середняков – 4, бедняков – 4, колхозников – 2.

Следствие проводится форсированным темпом.

Представляет также интерес вскрытая контрреволюционная группировка, возглавляемая бывшим красным партизаном Костырко, по с. Лавы Менского р-на.

Эта контрреволюционная группировка свою деятельность проводила в целях срыва хозяйственных политкампаний и развала коллективизации.

Участники контрреволюционной группировки устраивали частые сборища, на которых обговаривались вопросы по борьбе с проводимыми Соввластью мероприятиями, а также проявлялись организационные повстанческие тенденции.

Основное внимание контрреволюционная группировка уделяла вопросам хлебозаготовок, в связи с чем и участники ее занимались усиленной агитацией с целью противодействия вывозке хлеба.

По делу арестовано 2 человека, из которых 1 бедняк и 1 колхозник.

Ведется агентурно-следственная разработка для выявления связей контрреволюционной группировки и организованной контрреволюционной деятельности.

По остальным делам и зацепкам с повстанческой контрреволюционной деятельностью бывших красных партизан новых моментов пока не выявлено и, как свидетельствуют первичные материалы, их программные и организационные принципы аналогичны выше приведенным.

Из числа дел кулацко-контрреволюционного повстанческого характера заслуживают внимания следующие:

Вскрыта контрреволюционная организация в Корюковском районе, которая свою деятельность распространила также по ряду сел Менского района (дело «Вызволенцы»).

В процессе ликвидации контрреволюционной организации выявлены ее ячейки в селах Наумовке, Хотиевке и Корюковке Корюковского района, а также в селах Ольшаное, Чернотичи, Бендеровка и Волынка Менского района.

Ликвидированная контрреволюционная организация своей конечной целью ставила свержение Соввласти путем вооруженного восстания.

Основной контингент участников контрреволюционной организации – кулацко-зажиточный и антисоветский элемент.

До момента восстания участники контрреволюционной организации ставили перед собой задачу путем активного сопротивления противодействовать проводимым Соввластью хозяйственным политическим кампаниям, уделяя исключительное внимание вопросам хлебозаготовок.

Поэтому, помимо агитации, члены контрреволюционной организации активно сопротивлялись сдаче хлеба, о чем свидетельствует показание арестованного Пономаренко Федора: «Ананко предложил агитировать против того, что берут хлеб у крестьян, причем он говорил, что нужно было бы запугать сельский актив, который этим занимается».

При приходе ко мне бригады актива за хлебом, я таковой отказался дать и у нас начался спор, в результате чего у меня хлеба не взяли. Подписку о сохранности хлеба я не дал и плана хлебозаготовки не выполнил».

Одним из методов борьбы с коллективизацией участники контрреволюционной организации считали необходимость терроризирования колхозов путем вооруженных налетов, что характеризуется показанием обвиняемого

Компанца: «Бендерский Никита также говорил, что он со своей группой имел в виду совершить вооруженный налет на колхоз в с. Волынка Менского района, где рассчитывали ограбить хлеб»¹¹.

Контрреволюционная организация имела заранее выработанный план вооруженного выступления, которое должно было быть приурочено к базарному дню с расчетом на присоединение съезжающихся крестьян.

Выступление должно [было] быть начато в Корюковском районе, путем захвата райцентра с последующим движением на Мену и Сновск.

По делу арестовано 20 чел., из числа которых кулаков – 12 чел.

По делу представляет интерес тот факт, что Пономаренко намеревался уйти за кордон в Польшу, с этой целью получил в Сновске через свою сестру Пилипенко адрес переправщика в Минске, куда он специально ездил. Переход, однако, не состоялся, якобы потому, что переправщик не узнал почерка автора записки.

Следствие продолжается в плоскости выявления руководства, в частности, связей с Гомелем и связи с др. контрреволюционными организациями по Менскому, Сновскому и др. районам.

По Борзенскому району вскрыта контрреволюционная организация, охватывающая с. Высокое (дело «Осень»).

Задачей контрреволюционной организации явилась подготовка вооруженного восстания с целью свержения Соввласти.

Данная организация характерна тем, что она придавала исключительное значение борьбе с колхозами, которая мыслилась путем совершения вооруженных налетов на коллективы.

Контрреволюционная организация, как видно из показаний арестованных, зародилась весной в 1932 году, когда Коляда Дмитрий Филиппович стал проводить организационную деятельность, направленную в целях подготовки восстания¹², одновременно ставя задачу борьбы с колхозами и колхозниками вообще.

По своей контрреволюционной деятельности Коляда увязался с кулацким контрреволюционным элементом села Постарнаком, Требух и др. (дело «Мудрецы»), которых привлек в организацию и посвятил задачей ее, сводящейся к указанной выше вооруженной борьбе с Соввластью.

По делу арестовано 6 чел., из них: середняков – 4 чел., бедняков – 2 чел.

Следствие ведется в плоскости выявления руководства и связи с другими контрреволюционными организациями.

В с. Комаровка Нежинского района была арестована группа кулаков за активное противодействие хлебозаготовкам.

В процессе агентурно-следственной проработки арестованных установлено, что в с. Комаровке существовала организованная контрреволюционная группировка, ставившая своей задачей подготовку вооруженного восстания против Соввласти и в период, предшествующий этому, активную борьбу против проводимых хозяйственных политкампаний, главным образом хлебозаготовок.

В целях осуществления борьбы против хлебозаготовок контрреволюционная группировка проводила широкую агитацию о не сдаче хлеба крестьянами.

Участник контрреволюционной группировки Плис Сидор – кулак, находящийся на нелегальном положении, в прошлом являлся активным участником ликвидированной контрреволюционной повстанческой организации «Вільне козацтво» и, избежав репрессии, впоследствии продолжал проводить контрреволюционную деятельность.

Кроме Плиса, в контрреволюционной организации «Вільне козацтво» принимали участие и другие лица, в данное время арестованные.

Контрреволюционная группировка особенно активизировала свою деятельность за последнее время, причем, активные участники ее, Плис и Чумак, стали проводить организационную работу по подготовке восстания.

С этой целью Чумак предпринимал специальные поездки в другие села для связи с существующими там контрреволюционными организациями и группами, причем, как установлено показанием арестованного Дуда Моисея, информировал остальных участников, что ему удалось связаться с контрреволюционными организациями в Менском и Конотопском районах.

По делу арестовано 8 человек, из которых: кулаков – 7 и 1 колхозник.

Разыскиваются скрывшиеся активные участники Плис Сидор и Чумак.

Следствие ведется с целью выявления связи контрреволюционной группировки и руководящего начала.

В Менском районе по с. Бутовка вскрыта контрреволюционная группировка повстанческого характера (дело «Освободители»).

Агентурно-следственными данными пока выявлено, что снятый Казацкий Григорий Устинович – середняк, твердосдатчик, был связан с широко разветвленной контрреволюционной организацией «Вільне козацтво», по заданиям которой проводил контрреволюционную работу.

Казацкий по контрреволюционной деятельности был связан с селами Головеньки и Парыстовка Борзенского района.

По делу арестовано 3 чел. – середняки.

Ведется агентурно-следственная разработка.

Заслуживает внимания контрреволюционная организация, вскрытая в селе Рогинцы Велико-Бубенского района, явно украинского контрреволюционного характера (дело «Землевольты»).

Данная контрреволюционная организация, состоящая из украинского шовинистически настроенного элемента, в прошлом принимавшего участие в петлюровской организации «Просвіта»¹³ и связанного с контрреволюционной организацией «СВУ», пролезшего в актив села, как устанавливается агентурно-следственной разработкой, проводила широкую контрреволюционную деятельность, группируя вокруг себя лиц, шовинистически настроенных, и антисоветский элемент.

Эта контрреволюционная организация проводила работу с целью противодействия хозяйственным политкампаниям, главным образом хлебозаготовкам, а также занималась подготовкой вооруженного восстания.

На протяжении значительного периода времени контрреволюционной организацией широко распространялись контрреволюционные листовки чисто петлюровского повстанческого толка, изготовленные шрифтом Гутенберга.

Приводится содержание одной из листовок:

«Усім братам рідної країни.

Наша комуністична банда завжди має наготові свій багнет проти закордонних держав. Заражає свої гармати хлібом, м'ясом, сахаром і всіма скарбами цієї країни і стріляє закордон. Багнети ж ударним більшовицьким темпом виконують великі нереальні плани хлібозаготівлі. Одвертий люд в жидівських пазурах. Розплющ ти очі і поглянь на цю країну. Хто є твій ворог, чиї ми діти і в яке ганебне ярмо ти повзеш. Як міцно тиснуть жидівські ланцюги, ти, скутий сном, мовчиш, кістки в могилах наших здригнуться від тих проклять, якими вкриють наші діти, внуки й правнуки за ту неволю, яку мовчанням ми своїм для їх дамо. О лицарі Країни, проклен своїх нащадків, своїх дітей, камінням він на груди упаде. І міцніше стисне, і впече від пекельних всіх вогнів. Хто сказать посміє, що без сили йти. Ганьба і сором, український люд, це велетень. Історія хай скаже. Він лиш спить. А гей, проснись, розправ свої могутні груди, український люд. Не вкриймо ж ми ганьбою велетенські запорожські січи прадідів. І звір і птиця відбивається від ката, коли в неї відбирають права на життя, а люди. Ех, спалахни. Від сорому хай палена кров вогнем-вихором промчиться по всій твоїй істоті і вибухним пекельним гнівом на голови катів. Чужої крові ми не хочемо, а власне боронимо життя. До помсти ж кличе нас сльозами залита Україна. Кому дорога країна й важкі жидівські ланцюги – до помсти всі. Ганебним деркачем виметем хижачьке це кубло, жидівських наймитів, народних кровопивців за порі нашої нової України. За відродження нашої прекрасної України. І за волю її люду повстаньмо всі. Як рожевий ранок травня розцвіте наша Україна, а в ній і наші діти.

Товариство Вибух»¹⁴

По показанням участника контрреволюционной организации Цыганенко Федора, последняя возглавлялась тройкой, в составе Цыганенко Николая, Маляренко Степана Трофимовича и Шматченко Акима Саввича, из которых Цыганенко Н. – учитель, Шматченко – председатель кооператива и Маляренко – председатель колхоза.

По агентурно-следственным данным организация распространяла свое влияние по ряду сел Велико-Бубенского, Роменского, Гадяческого и Прилукского районов.

По делу арестовано 11 чел., из которых: кулаков – 1, середняков – 2, колхозников – 2, учителей – 2, служащих – 4.

Ведется агентурно-следственная разработка в целях выявления нескрытых ячеек и руководства контрреволюционной организацией.

Остальные вскрытые кулацко-петлюровские контрреволюционные ячейки, аналогичны вышеперечисленным.

* * *

Вскрытые контрреволюционные организации и ячейки по молодежи по своему характеру относятся к разряду ярко выраженных петлюровских организаций.

Особенно характерным является то обстоятельство, что эти контрреволюционные группировки ставили в качестве одной из важнейших задач увязку с

Красной Армией, имели террористические намерения и в своей деятельности проявляли большую активность.

Характерно в этом отношении следующее:

Вскрыта в Менском районе контрреволюционная организация в составе 6 студентов Конотопского медтехникума, где в 1931 г. она организационно оформилась.

Во время учебы группа студентов Козаченко Емельян, Темнюк Григорий, Парный Владимир, Быстревский Василий и др., собираясь у Темнюка, вели анти-советские разговоры и, в результате, по предложению Темнюка организовали контрреволюционную организацию для борьбы с Соввластью.

Между участниками организации были распределены обязанности. Организация стремилась приобрести оружие и провести террористические акты над Советскими работниками, в частности, в отношении Наркомздрава УССР Кондратовича.

Контрреволюционная организация ставила себе следующие задачи:

а) свержение существующего строя и восстановление при помощи заграницы самостийной Украины с буржуазно-демократическим управлением;

б) проведение терактов над представителями Соввласти на селе и в дальнейшем – над вождями партии и Соввласти;

в) проведение всеми средствами срыва хозяйственно-политических кампаний на селе;

г) перевоспитание Красной Армии в духе Украинского национал-шовинизма и создание в частях армии контрреволюционных ячеек.

Учитывая, что Красная Армия, по мнению организации, при перевороте должна была играть существенную роль, контрреволюционная организация работе в армии уделяла исключительное внимание и, как устанавливается, участники контрреволюционной организации Темнюк и Быстревский пошли в армию со специальной целью проведения контрреволюционной работы.

Для связи между собой участники организации выработали специальный шифр, которым пользовались при переписке.

Базой для своей контрреволюционной работы контрреволюционная организация считала антисоветски настроенный элемент города и села и недобвольную Соввластью часть интеллигенции.

Руководящую роль в организации играли:

Темнюк – сын кулака, бывший член КСМ, ныне в армии Западно-Сибирского Края; Быстревский – сын барышника, ныне краснофлотец, – к аресту которых меры приняты.

По делу арестованы Козаченко и Парный, сознавшие в своей контрреволюционной деятельности.

Следствие продолжается.

* * *

Вскрытая в Нежине и Нежинском районе контрреволюционная повстанческая организация, ставившая себе целью вооруженное свержение Советской власти и создание Украинского независимого государства (дело «Подготовка»), состоит также по преимуществу из молодежи.

Организация в части своей программы считала, что:

а) Украина должна быть самостоятельной и не входить в соглашение с другими государствами;

б) Государственное Управление должно быть выборным, причем правом выбора пользуются только украинцы;

в) Установление свободной торговли и частной собственности на землю;

г) Фабрики и заводы остаются в управлении государства.

Активную роль в организационной работе контрреволюционной организации осуществляли:

Студент Нежинской ИНО – Плюта Николай, член КСМ, сын стражника; Артемьев Андрей и учитель Нетреба Григорий.

Этими лицами организованы контрреволюционные ячейки в институте г. Нежина и по 11-и селам Нежинского района.

Организация имела стремление заложить контрреволюционную ячейку в 19-м стрелковом полку, в этих целях был завербован красноармеец-переменник Василец И.

Организация изготовила значительное количество листовок, часть которых (41 экз.) изъята в клуне активного участника контрреволюционной организации Шумейко.

Содержание листовок следующее:

«Відозва до всіх трудящих України. Вас всіх пригноблює голод, нищета, від сучасної влади та іга Москви. Будьте на готові. До зброї за визволення України – мета повстання.

Колгоспи ліквідуються.

Земля селянам по 2 дес. на душу.

Україна самостійна на чолі с Гетьманом.

Торговля вільная всім.

Штаб повстання»¹⁵

Организация имела проработанный план восстания и приурочивала выступление к весне 1933 года.

По делу арестовано 19 чел. В том числе: студентов – 5, учителей – 2, колхозников – 9, единоличников – 3.

Из числа арестованных: комсомольцев – 5 чел., бывших кандидатов партии – 2 чел.

Следствие продолжается в плоскости выявления руководящего центра контрреволюционной организации и повстанческого подполья по селам. Обращено внимание на проработку студенческого и преподавательского состава ИНО, где по всем данным имеются еще не выявленные участники контрреволюционной организации и ее руководства.

* * *

Заслуживает внимания вскрытая и ликвидированная контрреволюционная группировка студентов Конотопского агротехникума и Буринского рабфака, Киевского инженерного института, распространявшая свою контрреволюционную

деятельность по Конотопскому, Буринскому и Борзенскому районам (дело «Отщепенцы»).

Участниками контрреволюционной группировки являются студенты ФЕ-ДОРКО Семен – бедняк, бывший член ВЛКСМ и КП(б)У, Холодный – бедняк, член ВЛКСМ, Горбаченко – беспартийный, все Борзенского района. Некрасов Василий, Артеменко Иван – жители Буринского района.

Группировка стремилась к созданию мощной контрреволюционной организации для борьбы с Соввластью в целях ее свержения.

Участники группировки имели задачу выявлять и привлекать в контрреволюционную группировку недовольных Соввластью элементов как из среды рабочих, так и из среды крестьян.

Имеются агентурно-следственные данные, что ХОЛОДНЫЙ Иван имел связь с повстанческой контрреволюционной организацией по Борзенскому району, где, как он заявлял своим единомышленникам, имеется до 200 подготовленных хлопцев. [...]

Общий итог на 5 января 1933 года

Ликвидировано:

По групповым делам _____

	дел	арестованных
Повстанческие организации и группы	48	332
Бандитизм	30	205
Церковно-сектантская контрреволюция	12	56
Террористические группировки	27	106
Утайка, хищение, разбазаривание хлеба и другого имущества	87	442
Сопrotивление и саботаж хлебозаготовок	23	97
Вредительство в совхозах, колхозах и МТС	11	58
Спекуляция хлебом	13	42
Прочие антисоветские группировки	106	403
ИТОГО	357	1741

По одиночным делам: _____

	арестованных
Сопrotивление хлебозаготовке и утайка хлеба	635
Хищения	137
Спекуляция	173
Антисоветская агитация	1475
Кулаков к высылке в порядке п. 4 Инструкции СНК от 11/XI ...	731
По другим преступлениям	322
ИТОГО	3473

Всего по групповым и одиночным делам арестовано ..... 5214 чел.

Закончено и передано в судебные органы НКЮ ..... 1205 чел.

Во внесудебные органы ..... 513 чел.

Другие органы и прекращено ..... 237 чел.

ВСЕГО ..... **1955 чел.**

Получены результаты по переданным делам:	
Осуждено судами НКЮ 547, из них:	
к высшей мере соцзащиты	26
к длительному лишению свободы	484
к другим мерам	37
Осуждено внесудебными органами	
в концлагерь	218, из них: 82
к высылке	127
к другим мерам	9
Кроме того, выслано кулаков	
	300 семей
В общем составе арестованных:	
По социальному и должностному положению:	
кулаков	2038
середняков	1518
бедняков	205
рабочих	51
служащих	221
торговцев	39
служителей культа	46
прочих	214
административный состав заморганов,	
совхозов, МТС	10
председателей колхозов	51
членов правления колхозов	58
председателей сельсоветов	20
бухгалтеров и счетоводов	99
завхозов и кладовщиков	84
бригадиров	29
рядовых колхозников	520
председателей и членов правления кооперативов	18
агроперсонал	5
ИТОГО	5226
По органам управления и отраслям хозяйства:	
по колхозам	781
по совхозам	29
по МТС	3
по мельницам	116
по кооперации	46
по заготорганам	49
по Соваппарату	49
по заморганам	13
по индивидуальному сектору	3751
прочие	379
ВСЕГО	5216

По социально-политическому прошлому:	
бывших кулаков	281
бывших петлюровцев	65
бывших политбандитов	28
бывших уголовников	19
бывших членов царской армии	72
бывших офицеров антисоветских армий	35
бывших членов антисоветских партий	4
бывших помещиков	7
бывших карателей	1
прочих участников контрреволюционного движения	43
бывших торговцев	38
исключенных из КП(б)У	8
ВСЕГО	601

Членов и кандидатов КП(б)У 96

По периодам оперативные мероприятия характеризуются следующими показателями:

По групповым делам:

	На I/XI 1932 г.		На I/XII 1932 г.		На 5/I 1933 г.		Всего	
	дел	арест.	дел	арест.	дел	арест.	дел	арест.
Повстанческие организации и группы	3	10	34	145	11	177	48	332
Бандитизм	20	134	7	58	3	18	30	205
Церковники и сектантская контрреволюция	1	1	8	39	3	15	12	56
Террористические группировки	6	20	10	26	11	60	27	106
Утайка, хищения, разбазаривание хлеба и другого имущества	8	26	24	134	55	282	87	442
Сопrotивление и саботаж хлебозаготовок	5	10	3+4	11	11	62	23	97
Вредительство в совхозах, колхозах, МТС	2	5	1	3	8	50	11	58
Спекуляция хлебом	5	11	–	–	8	31	13	42
Прочие антисоветские группировки	53	167	26	89	27	147	106	403
ИТОГО:	103	384	117	505	137	843	357	1741

По одиночным:

	На I/XI 1932 г.	На I/XII 1932 г.	На I/XII 1932 г.	Всего
Сопротивление хлебозаготовкам и утайка хлеба	13	363	259	63
Хищения	4	65	67	137
Спекуляция	57	39	77	173
Антисоветская деятельность	282	559	634	1475
Кулаки к высылке	–	–	731	731
По другим преступлениям	–	–	322	322
ИТОГО:	356	1027	2090	3473
ВСЕГО арестовано:	740	1541	2933	5214

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 77, арк. 221–251, 259–262.
Копія. Машинопис.*

¹ Йдеться про оперативний наказ від 5 грудня 1932 р., «основне та головне завдання – нагальний прорив, викриття та розгром контрреволюційного повстанського підпілля, та завдання рішучого удару по всіх контрреволюційних куркульсько-петлюрівських елементах, які активно протидіють і зривають основні заходи радянської влади та партії на селі», що вимагав розгромити контрреволюційне підпілля і нанести рішучий удар по куркульсько-петлюрівських елементах, які «зривають основні заходи радянської влади на селі». У його розвиток 13 лютого 1933 р. В. Балицький, як «особливо уповноважений ОДПУ СРСР по УСРР», підписав оперативний наказ № 2 по ДПУ УСРР. У цілком таємному документі стверджувалось існування «єдиного старанно розробленого плану організації збройного повстання в Україні на весну 1933 р. з метою повалення радянської влади і встановлення капіталістичної держави – так званої Української незалежної республіки». Див.: ГДА СБ України, ф. 9, спр. 666, арк. 58; Шаповал Ю.І., Золотарьов В.А. Всеволод Балицький. Особа, час, оточення. – К.: Стило, 2002. – С. 189.

² Так у тексті. Підрахунок – 385 осіб.

³ Тут і надалі курсивом надаються рукописні виправлення в документі.

⁴ УНДО (Українське національно-демократичне об'єднання) – виникла у липні 1925 р. з об'єднання частини Української трудової партії, Української партії народної роботи і волинської національної групи Української парламентарної Репрезентації на території Галичини. Головою партії був обраний Д. Левицький, генеральним секретарем В. Целевич. Брала активну участь у виборчих кампаніях, мала представництво у сеймі та сенаті. Наприкінці вересня – на початку жовтня 1940 р. в Західній Україні оперативно-чекістські групи НКВС УСРР заарештували лідерів УНДО, колишніх послів до польського сейму, сенаторів І. Німчука, Г. Тершаковця, В. Целевича, Д. Левицького, К. Левицького, В. Кузьмовича, О. Луцького та ін.

⁵ Над рядком олівцем надане число 33.

⁶ Так у документі.

⁷ Йдеться про фракцію в РКП(б), що представляла т. зв. «анархо-синдикалістський ухил». Оформилася під час дискусії «про роль профспілок» восени 1920 р. Вимагала передати управління народним господарством профспілкам, а керівну роль РКП(б) у сфері економіки обмежити господарським плануванням. «Робітнича опозиція» критикувала бюрократизацію партійного і державного управління, вимагала покращити матеріальне становище робітничого класу. У грудні 1920 р. на об'єднаному засіданні комуністів – делегатів VIII Всеросійського з'їзду Рад та профактивістів О. Шляпников оголосив «політичну платформу», (більш повно викладена у брошурі О. Коллонтай «Робітнича опозиція» та тезах до X з'їзду РКП(б)). В Україні прихильників «Робітничої опозиції» в КП(б)У очолили І. Перепечко і Т. Харечко. «Робітнича опозиція» була критикована керівництвом РКП(б) та КП(б)У. Політбюро ЦК КП(б)У 15 лютого 1921 р. ухвалило рішення про чистку профспілкового апарату від прихильників «анархо-синдикалістського ухилу». У Чернігові було розпущено профцентр «Робітничий секретаріат», утворений прихильниками «Робітничої опозиції». У Києві, Миколаєві та Донбасі – регіонах найбільшого впливу «Робітничої опозиції» – їх позбавили представництва у губпрофрадах. XI з'їзд РКП(б) виключив із партії керівників «Робітничої опозиції». У 1935 р. 18 членів колишньої «Робітничої опозиції» арештували у сфабрикованій справі «Московська контрреволюційна організація групи» Робітнича опозиція».

⁸ Так у документі. Ймовірно, урівнюванню.

⁹ Так у документі.

¹⁰ Витяг з протоколу наданий зі збереженням оригінальної стилістики та орфографії.

¹¹ Так у документі.

¹² Так у документі.

¹³ Просвіта (зараз – Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка) – українська громадська організація культурно-освітнього спрямування, що виникла у 1868 р. у Галичині як протиположна антиукраїнським течіям. На Лівобережній Україні єдиним товариством «Просвіта», що отримало дозвіл губернатора на заснування стала чернігівська «Просвіта». Вона була заснована 27 грудня 1906 р. членом Державної Думи І. Шрагом та М. Коцюбинським (став головою товариства). Чернігівська «Просвіта» відкрила дві філії – у Ніжині і Козельці. У 1911 р. через переслідування царською адміністрацією товариство припинило свою діяльність. Однак, діяльність «Просвіти» продовжилася на західноукраїнських землях. З приєднанням у 1939 р. території Західної України діяльність товариства була припинена. В умовах нацистської окупації на території України діяли окремі осередки «Просвіти». Але невдовзі нацистська окупаційна адміністрація припинила її роботу. Товариство «Просвіта» існувало лише за межами України, де українські емігранти відсвяткували його сторічний ювілей. У 1988 р. була скликана установча конференція товариства «Просвіти», що затвердила статут та обрала головою товариства Д. Павличка.

¹⁴ Текст листівки наданий зі збереженням оригінальної стилістики та орфографії.

¹⁵ Текст листівки наданий зі збереженням оригінальної стилістики та орфографії.

№ 78

Витяг із доповідної записки секретаря Городнянського райкому КП(б)У Нікітенка про політичний стан району

10 січня 1933 р.

Городнянський район состоит из 40 сельсоветов, включая в себя 79 населенных пунктов. Общая земельная площадь 133 202 га, которая разбивается по угодьям следующим образом: пахотной – 69 135 га, усадьбоогородной – 6 108, лугов – 20 803 га, под лесами – 26 353 га, прочих удобных (выгоны, торфяники) – 5 052 га и неудобных – 5 751 га.

Всего хозяйств в районе 14 036, хозяйств занимающихся сельским хозяйством (без кулацких и не занимающихся сельским хозяйством) – 13 487. Отдельно кулацких – 85. В числе хозяйств, занимающихся сельским хозяйством твердосдатчиков – 449.

Общее количество населения в районе по последним данным насчитывается 6 341 чел. По национальности – население украинское с небольшим процентом евреев и русских.

Главное занятие населения – земледелие и скотоводство с подобными к этим работами – лесной промысел и кустарное ремесло. Район представляет собою чисто сельскохозяйственный с уклоном разведения технических культур лен-конопля, городничество и скотоводство.

Промышленности район, как таковой не имеет, за исключением 2-х спиртовых заводов, расположенных – один на территории Петровского сельсовета в ведении совхоза, другой на территории Тупичевского сельсовета в ведении Ковалевского совхоза. Один лесопильный завод, расположенный на территории Тупичевского сельсовета в ведении Городнянского лесопромхоза, один механизированный маслозавод на территории г. Городня и строящийся один конопляный завод по переработке волокна на территории г. Городня, лесная промышленность и мелкая кулинарная промышленность.

По экономическому состоянию – район бедняцко-средняцкий.

Из общего количества хозяйств в районе, занимавшихся сельским хозяйством, колхозный сектор по состоянию на 5 января 1933 г. объединяет 4 409 хозяйств, что составляет 33,8%. По земельной площади колхозный сектор занимает 17 439 га пахотной земли, что составляет 27,3%. Всего колхозов в районе – 52. В районе 4 совхоза с общей земельной площадью 5 698 га, на которых 2 совхоза «Свиноводтреста» и один «Садоводтреста».

В политическом отношении Городнянский район имеет исторические особенности. В прошлом район имел и революционные факторы, а также и осыпан¹ контрреволюционными действиями против Советской власти.

Из имеющегося целого ряда специальных документов, как по линии ГПУ, так же и по линии райпарткома на территории Городнянского района до революционного периода 1905 г. существовали и проводили свою политическую деятельность разные революционные кружки: РСДРП, эсеров правого и левого течения, еврейские национальные партии «БУНД».

Наряду с этим, существовали разные реакционные группы, как-то сионистские, монархические «Союз русского народа» и земельных собственников.

В последующие годы, т.е. в годы реакции кружки политических партий, исключая монархическую, были полицией разгромлены. Часть членов кружков были репрессированы, часть ушли в подполье.

В 1905–1906 гг. аграрным движением были охвачены такие сельсоветы: Тупичевский, Выхвостовский, Смычинский, Лениновский, Хоробичский, Кузничский, Жабчичский, Староруднянский и Петровский. В результате этого движения ряд помещичьих экономий были уничтожены вовсе [или] частично. На усмирении крестьян, принимавших участие в разгроме экономий в уезд с казачьими сотнями приезжал известный генерал Дубасов². Сколько-либо выдающийся деятельности, ушедшие в подполье члены кружков политических партий в последующие годы до февральской и Октябрьской революций не проявили.

В годы гражданской войны через район проходили германские оккупационные войска и гетманские части. Последние во время перехода в незначительном количестве пополнили свои части людским контингентом, главным образом за счет крестьянского населения таких сельсоветов: Тупичевский, Буровский, Выхвостовский и Староруднянский.

Активную борьбу с немецкими оккупантами и гайдаматчиной в те годы вели красные партизаны, главным образом в Тупичевском и особенно Дроздовичском сельсоветах.

Из политических банд, оперировавших на территории района, наиболее крупной была банда «Галако», возникшая в 1920 г. В 1928–1929 гг. на территории Солоновского сельсовета оперировала террористическая бандгруппировка под руководством главаря Ледни.

В 1929 г. эта группировка была ликвидирована, а ее главари расстреляны.

В 1929–1930 гг. на территории Староруднянского сельсовета оперировала террористическая бандгруппировка под руководством главаря Комора. Деятельность этой бандгруппировки была пресечена в 1930 г.

В 1930 г. на территории Дубровинского сельсовета возникла террористическая антиколхозная бандгруппировка под руководством главаря Воробья, которая в том же году была ликвидирована, а главарь таковой скрылся. Больше активных бандпроявлений на территории Городнянского района не было.

Особо выдающиеся события произошли в период весны и лета 1931 г. Городнянский район, пораженный в прошлом политическим и уголовным бандитизмом, был культурно-отсталым, с бедняцким и середняцким населением, с весьма низким процентом коллективизации (всего лишь было к началу 1931 г. до 12% коллективизированных хозяйств), недостаточным проведением массово-политической работы среди бедняцко-середняцкой массы села, особенно слабой работой среди бедноты и батрачества, а так же имеющегося в наличии района красного партизанства, а под час неправильных действий со стороны районных и сельских организаций к красным партизанам все это дало козырь в руки антисоветских, контрреволюционных элементов для поднятия части

недовольствующих советской властью и несознательных темных масс – выступить весной 1931 г под руководством окулачившегося бывшего красного партизана и бывшего члена КП(б)У Рябченко из с. Тупичев, который объединив силы контрреволюционного повстанческого подполья и 17 июня 1931 г. с оружием в руках открыто выступил против советской власти и лишь только благодаря своевременно предпринятым мерам со стороны органов ГПУ и районной партийной организации – такое выступление было пресечено. Часть выступивших контрреволюционных повстанцев в бою с нашими отрядами были убиты. Самому Рябченко и его активным помощникам Лебеде Феодосию, Аксютко Карпею, Желдаку Тимофею и другим удалось на некоторое время скрыться. Спустя весьма короткое время Рябченко в вооруженном наступлении с нашим специальным отрядом был захвачен с оружием в руках. Активные его помощники [в] лице Желдака Тимофея пойманы органами ГПУ лишь 24 декабря 1932 г. на территории Выхвостовского сельсовета с двумя английскими бомбами и после ареста выдал наганы, две винтовки. Одновременно с поимкой этого бандита был также пойман активный бандит Качан Владимир. Во время ликвидации контрреволюционной повстанческой организации, руководимой Рябченко – было репрессировано свыше 300 человек, у коих отобрано 150 боевых единиц.

В июле месяце 1931 г. на территории Солоновского сельсовета возникла бандгруппировка Шатило – Нагорного, которая дважды совершила вооруженные нападения на Солоновский сельсовет. Эта бандгруппировка в скором принятии мер – была ликвидирована, главарь Шатило в вооруженном столкновении был смертельно ранен, а Нагорный пойман, который впоследствии был осужден коллегией ГПУ УССР на 10 лет со строгой изоляцией. В том же 1931 г. в ноябре месяце на территории Хреновского сельсовета был совершен террористический акт бандгруппировкой Зайца. Эта бандгруппировка проникла на территорию нашего района из БССР. В ноябре месяце ею произведено вооруженное нападение на Хреновский сельсовет, как раз во время заседания пленума по вопросу выполнения плана хлебозаготовок. В результате нападения был убит уполномоченный райпарткома тов. Говорецкий. Принятыми мерами со стороны органов ГПУ и раймилиции данная бандгруппировка была ликвидирована. Однако, необходимо отметить, что на протяжении 1932 г. хотя и не было уже активного выступления подобных вышеуказанным, все же кулачество и контрреволюционные повстанческие элементы продолжают в подполье свою деятельность против советской власти.

В марте и апреле месяцах 1932 г. органами ГПУ было обнаружено существование новых повстанческих ячеек в таких сельсоветах: Дроздовицкий, Хотивевский, Хриповский, Лениновский, Деревинский и в самом г. Городня.

Эти ячейки контрреволюционного подполья руководимые контрреволюционным центром из вне готовили к 1-му мая открытое вооруженное выступление, но таковое было предотвращено. Всего было репрессировано 58 человек.

В данное время на территории района имеется наличие также повстанческих кулацких группировок, особенно поражены села Невкля, Дроздовица, Буровка, Тупичев, Хотивля, Ст[арая] Рудня, Лемешовка.

В декабре месяце 1932 г. и в январе 1933 г. органами ГПУ изъято 367 членов контрреволюционной организации. За период проведения работы по выполнению плана хлебозаготовок и борьбы с кулачеством со стороны кулачества и контрреволюционных элементов было совершено три террористических акта, заключающихся в поджогах активистов. Два акта совершено в ноябре месяце в Староруднянском сельсовете и один в первых числах января месяца 1933 г. в Солоновском сельсовете.

Учитывая наличие кулачества в районе, а также контрреволюционных повстанческих группировок и одновременную засоренность антисоветскими элементами советских и кооперативных организаций, как в райцентре, так и в селе, при весьма низком проценте коллективизации сельского хозяйства (33,8% хозяйств) партийной организацией, а также соответствующими советскими органами приняты решительные меры борьбы с кулачеством и очищения колхозов, советско-кооперативных организаций от проникшего туда кулацкого и антисоветского элемента, тем самым дать возможность своевременно выполнить политико-хозяйственные кампании по району и провести успешно в районе весеннюю посевную кампанию и коллективизацию сельского хозяйства, на основании организационно-хозяйственного укрепления колхозов. Необходимо отметить, что Городнянский район в данное время является особым районом в политическом отношении, который требует большой помощи со стороны области в части укрепления работниками-партийцами как районных организаций, так и сельских.

Районная партийная организация по своему составу и численности весьма небольшая. Всего насчитывается членов и кандидатов партии 264 человека.

Партийных ячеек в районе имеется 18 и кандидатских групп – 13. Всего 31 единица. По партийному стажу организация молодая, с преобладанием в своем составе крестьян и низким политическим уровнем. Имеет элементы засоренности.

В период борьбы за выполнения плана хлебозаготовок и других политико-хозяйственных кампаний выявлены элементы не только не способные бороться за генеральную линию партии, но и ставшие на путь открытого саботажа хлебозаготовок. Элементы, чуждые партии, пролезшие в партию с целью своих личных нажив и прикрытий, элементы контрреволюционно повстанческих связей.

Партийная организация изгнала часть чуждых элементов из своих рядов: таких лиц как бывший член партии Швед – в прошлом кулак, офицер, гайдамака; бывший председатель с. Ст[арая] Рудня Фенно – в прошлом гайдамака; бывший председатель сельсовета с. Лемешовка Шакуто – растратчик, барахольщик, явный агент контрреволюционного кулацкого элемента, чинивший саботаж хлебозаготовок; бывший инспектор труда Капренко – пьяница и правый оппортунист; бывший председатель сельсовета в с. Невкля – Синельников – агент политической бандгруппировки, снабжавшей документами членов контрреволюционной повстанческой группировки; бывший председатель сельсовета в с. В[еликий] Листвен – Лузан – пьяница, имевший связь с уголовным элементом, саботажник хлебозаготовок; бывший председатель колхоза «Червона Нива» с. Хриповка – Лахненко – явный оппортунист, саботажник хлебозагото-

вок; бывший заместитель председателя сельсовета с. Дроздовица – Луговский – участник контрреволюционной организации; бывший председатель сельсовета с. Ст[арая] Рудня – Решетников – хулиган, пьяница; бывший председатель сельсовета с. Деревины – Кулиш – оппортунист.

Бывший председатель сельсовета с. Буровка – Алексеенко – пьяница, подкулачник и растратчик хлеба; бывший председатель колхоза «Борьба за урожай» с. Выхвостов – Шишов – растратчик мерчука и явный саботажник картофелезаготовок; бывший руководитель конторы «Заготскот» – Салов – саботажник хлебозаготовок, оппортунист; бывший председатель колхоза с. Хотивля – Атрошенко – пьяница, разложившийся, контрреволюционный элемент, снабжал бланками с печатью для участников в контрреволюционных организациях. Все эти элементы исключены из партии и некоторые из них уже арестованы и преданы суду.

Одновременно необходимо отметить, что еще есть в рядах парторганизации отдельные элементы, некоторые обнаруживаются в процессе борьбы за хлеб, коллективизации сельского хозяйства и борьбы с кулачеством. Районный партийный комитет принял меры к выявлению и очистке парторганизаций от чуждых элементов.

Особое внимание на себя обращает советский аппарат, хозяйственные и кооперативные административные организации, предприятия и учреждения; совхозы и колхозы; в этих организациях имеются элементы засоренности контрреволюционными, кулацкими элементами. Засоренность аппарата произошла потому, что отдельные руководители оказались близорукими, нечуткими и не учли серьезной обстановки классовой борьбы. Районный исполнительный комитет – орган советской власти, несмотря на ряд сигнализаций со стороны органов ГПУ, а так же предупреждений РПК, отнесся нечутко к быстрому изгнанию чуждых элементов, и эти элементы до последнего времени оставались на работе. Ныне изгнаны такие лица, как бывший референт Райснаботдела Волвач – бывший сын попа, участник антисоветской группировки из Нежинщины, пьяница, хулиган, после изгнания в районе он уже успел устроиться в Чернигове в «Обловоще»; бывший референт Райзагототдела РИКа Орбелиани – в прошлом сын князя, крупного владельца предприятий и деловых владений; бывший инструктор РИКа Борсук – зять кулака, агент кулачества, задержавший документы сельсоветов с ходатайствами об описи имущества; бывший кучер РИКа Лепень и уборщица РИКа Деньдобрая – члены контрреволюционной организации, ныне арестованы органами ГПУ. По сей день в райисполкоме и его отделах остаются работать в должностях такие лица: Тринко – районный техник – бывший крупный владелец, имеющий в настоящее время два жилых дома, имеет связь с кулачеством которым нашел приют у себя; в инспектуре здравоотдела – Волоханов – врач, антисоветский тип, взяточник; Пинчук – счетная работница РФО – домовладелица, отец в прошлом имел торговлю; недавно изгнана корреспондент РЗО Медведовская – дочь крупного домовладельца, бывшая дворянка, родной брат которой эмигрировал за границу; счетовод Райместколхоза Сырокваша – бывший судебный пристав.

В лесном хозяйстве также большая засоренность личного состава. Несмотря на то, что органами ГПУ в конце 1930 г. было изъято из лесопромхоза группу специалистов – участников контрреволюционного заговора, большинство из коих расстреляно, на сегодняшний день в самом аппарате лесопромхоза такие лица как помдиректора Холотий – беспробудный пьяница, шантажист, бухгалтер Козловский, служивший у Петлюры, сын бывшего крупного землевладельца, по национальности поляк, высланный из пограничной полосы.

Из Тупичевского лесничества сего года органами ГПУ изъято участкового лесозавода Сербиновича, в прошлом мелкий помещик, дворянин Олишевского района, там же снято три белых кулака из Черниговского района. Подлежит немедленному изъятию пчеловод этого лесничества Мироненко в прошлом кулак с. Хотивля из Каменской дачи изъят бывший участковый лесовод Команда – кулак из Березенского района. Из райлесхоза органами ГПУ в конце декабря месяца 1932 г. изъято счетовода Кулика, являющегося членом контрреволюционной организации. Подлежит снятию с работы домовладелец г. Городня – Калачев, занимающий должность счетовода райлесхоза.

Требует немедленной замены и отстранения от должности заврайлесхозом Комаровский – в прошлом бывший офицер, регент церковного хора в Чернигове, антисоветский элемент, поддерживающий связь с контрреволюционным элементом. Техник по строительству Арнольд – в прошлом почетный гражданин, содержатель дома терпимости.

В лесрыбкоопе подлежит к изъятию бухгалтер Козел – в прошлом штабс-капитан в царской армии; счетовод Тупичевского лесничества Гацук, имеющий связь с контрреволюционной организацией.

В лесрыбкоопе – Дубина – завраспредотделом лесрыбкоопа – бывший кулак.

Немало засоренности имеет аппарат по линии Райпотребсоюза, особенно в райцентре. По селам перевыборная кампания, которая проведена по всему району в ноябре-декабре месяцах очистила сельский аппарат от чуждого элемента, но зато в райцентре имеются лица, кои подлежат немедленной замене и изгнанию, а именно: бухгалтер Райпотребсоюза Протасевич – бывшая дворянка, дочь генерала, помощник бухгалтера Хоменко – в прошлом кулак Сновского района, имевший до революции до 100 десятин земли, бухгалтер райпотребсоюза – Григоренко – сын кулака, имевшего до революции 40 десятин земли, машинистка райпотребсоюза Новицкая – в прошлом дочь полковника, жена прокурора, завторготделом ГОРПО – Вахутинский – бывший торговец Козелецкого района, заготовитель ГОРПО – Цоглин – в прошлом урядник.

Имеется засоренность и по другим организациям, как-то: артель- текстиль-прома – заведующий вербовочным цехом Слуцкий – в прошлом жандарм; в артели инвалидов председатель правления артели Рохленко в прошлом торговец, член артели Романкевич – бывший штабс-капитан; Союзтранс – счетовод Плоский – бывший дворянин, братья которого находятся за границей в Париже – в белой эмиграции; в организации УЧХ – секретарь УЧХ Ремболович – сестра бежавшего в Польшу офицера, начальника карательного отряда, поддерживающую с ним связь.

В совхозной системе также имеются элементы засоренности. Так, например, в Тупичевском нетрестированном совхозе, принадлежащем райпотребсоюзу, директор совхоза Ермак – бывший гайдамака, в Ковалевском совхозе – квасильщица винзавода Бабинец – дочь кулака.

Необходимо отметить, что из Ковалевского совхоза изгнано целый ряд кулаков, кои перекочевали из Полтавщины, так же само и по Петровскому совхозу. В Байкаческом совхозе, также подлежат изгнанию пчеловод Россол – в прошлом кулак, бухгалтер Глазко – бывший интендантский чиновник.

В совхозе Рубеж – стапельник Иваненко – бывший чиновник держит связь с кулаками, в прошлом лишенец.

Колхозный сектор имеет две стороны засоренности: в некоторые колхозы пролезли кулацко-зажиточные элементы с целью скрытия прошлого и продвижения подрывной работы изнутри колхозного строительства. Это такие колхозы как Выхостов, Буровка, Мощенки, Лемешовка, Хреновка, Конотоп, Жабчичи и Солонька.

Другая сторона – в части колхозов имеются элементы контрреволюционного повстанческого движения, так называемые остатки бывшей повстанческой группы Рябченко. Это такие колхозы, как Тупичев, Невкля, Пекуровка, Гнездище, Дроздовица, Хотивля, Буровка.

Недавно 5-го января 1933 г. из одного колхоза Невклянского сельсовета изъято больше 30 колхозников, при наличии в колхозе 60 хозяйств, как участников контрреволюционного повстанческого движения, в том числе вся руководящая верхушка.

При проверке счетного аппарата в колхозах выявлены антисоветские кулацкие элементы. Так, например, в Хотивлянском колхозе счетовод Шалан – сын кулака старшины. В Ст. Руднянском колхозе счетовод Солонец – в прошлом судебный пристав, в колхозе «III интернационал» г. Городня – счетовод Шандар – в прошлом офицер. Вышеуказанные счетоводы ныне уже изгнаны.

Классовый враг, особенно кулачество в данный период весьма хитро и ловко изыскивает методы борьбы с советской властью. Главным методом кулачества является самоликвидироваться, получить документ, что он не кулак, пролезть в колхоз и советские органы, стараясь изнутри незаметным образом подрывать мероприятия советской власти с одной стороны. С другой стороны, залезши в советские органы, прикрывши свое прошлое, действует открыто, организуя саботаж в делах проведения мероприятий Советской власти. Второй метод – это подрыв авторитета отдельных честных колхозников, компрометирующих их всякими способами. Третий метод борьбы кулачества – это терроризирование преданных колхозников и сельского актива, используя для этого всякий уголовно-хулиганский элемент. Четвертый метод – это выдумка всяких провокаций как-то, что Советская власть долго существовать не будет, что приходит уже конец, что снова будет возвращаться земля и закрепляться на 12 лет за каждым хозяйством.

Видя решительную борьбу с кулачеством и антисоветскими элементами, мобилизуя всю партийную организацию, комсомол, профсоюзы, колхозников

и бедняцко-средняцкие массы единоличников на выполнение мероприятий советской власти, Городнянский район по состоянию на 10 января имеет исполнение политико-хозяйственных кампаний следующее: годовой план хлебозаготовки составляет – 26 490 цент; общий план районный выполнен 26 641 цент или 100,5%; в том же числе продовольственных культур 6 516 цент или 65,6%; Государственную семсуду – 100%, мирчук годовой – 31,5%.

План сенозаготовок 40 000 цент выполнен 51,5%; картофелезаготовок план 114 550 цент, выполнено 62%. [...]

Партийным комитетом мобилизованы все силы на выполнение решений партии в деле своевременного проведения как подготовительной работы к весенней посевной кампании, так и самой посевной кампании, коллективизации сельского хозяйства района на основе организационно-хозяйственного укрепления колхозов³.

Секретарь райпарткома

[підпис]

Никитенко

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 392, арк. 1–10.
Оригінал. Машинопис.*

¹ Так у тексті.

² *Дубасов Федір Васильович* (1845–1912) – нар. у м. Санкт-Петербург. Закінчив Морську академію у 1870 р. Брав участь у російсько-турецькій війні 1877–1878 рр. У 1897–1899 рр. командував Тихоокеанською ескадрою. У 1901–1905 рр. – голова Морського технічного комітету. У 1905 р. брав участь у придушенні селянського руху в Чернігівській, Полтавській і Курській губерніях. З 1905 р. – генерал-ад'ютант. У листопаді 1905 – липні 1906 рр. – московський генерал-губернатор. Керував розгромом Грудневого озброєного повстання в Москві. У 1906 р. – присвоєний чин адмірала. У 1906 р. есери здійснили на нього безуспішні замах. З 1906 р. – член Державної ради. З 1907 р. – член Ради державної оборони.

³ У додатку до доповідної записки секретаря Городнянського райкому КП(б)У Нікітенка зазначалося: «Комсомольская организация насчитывает в своих рядах 1315 человек. Как по возрасту, так и по стажу – молодая. Возрастной состав преимущественно от 17 до 20 лет, по стажу с 1930–1932 годов. Партийная прослойка – весьма низкая: всего насчитывается коммунистов в комсомоле 24 человека. По социальному составу – преобладают крестьяне, колхозники. Главный недостаток комсомольской организации – это низкий политический уровень и слабое проведение воспитательной работы.

В борьбе за хлеб и коллективизацию сельского хозяйства в организации обнаружены, в ее отдельных местах, также элементы засоренности (саботажники, кулацкие прихвостни и чуждые элементы, случайно попавшие в комсомол). Райком комсомола своевременно реагировал на такие факты, изгоняя такие элементы из рядов комсомола, тем самым мобилизуя всю комсомольскую организацию на выполнение решений партии. Всего исключено из комсомола за период хлебозаготовки – 18 человек.

В общем, организация активно боролась и борется за выполнение плана хлебозаготовок и других хозяйственно-политических кампаний, оказывая большую помощь парторганизации. В общем, настроение комсомольской организации удовлетворительное.

Что касается настроения отдельных социальных групп села, а также и райцентра, то нужно отметить следующее: в райцентре среди служащих проявляется недовольство в

связи с затруднениями с продовольствием, снабжением промтоваров, а также задержкой выплаты в отдельных организациях. Кроме того, есть явные контрреволюционные элементы, которые проводят контрреволюционную работу. В отдельных организациях – РЗО, РИК, МТС – чувствуется осознанный саботаж со стороны некоторых служащих, выражающийся бездействием, нехотением работать.

Большое недовольство выражающееся среди учительства. Нарекание на плохое снабжение продовольствием, промтоварами. Нередко можно слышать среди учителей выражение: “Что постановляют одно, а делают другое”. Одна учительница Смычинской школы, сама уроженка Петровского сельсовета на семинаре учителей – иронически выбросила реплику: “Ленин сказал, что учитель еще никогда не был на такой высоте, как сейчас”.

Нужно отметить, что состав учительства особенно в г. Городня имеет засорение. Следует привести примеры из личного состава Городнянской семилетки таких лиц из учителей: Леуто Николай – в прошлом офицер; Жлоба В. – дочь офицера, крупного землевладельца; Осина Л. – дочь священника; Ковчик-Вакуловская – дочь священника; Осмоловская – дочь управляющего именьями. Вообще Городня в прошлом – является гнездом всяких дворян, офицеров и чиновников, остатки которых окончательно еще недобитые остались еще и поныне.

В части настроения села, следует отметить, что колхозная масса в основном, за исключением отдельных элементов, к Советской власти и проводимым мероприятиям настроена хорошо. Есть лишь общие, в отдельных случаях, нарекания на недостаток промтоваров.

Беднота в части настроения разделяется. Одна часть бедноты, которая раньше два-три года и больше тому назад была активной частью из нее в настоящее время стала пассивной, отстала в стороне, проявляет некоторое недовольство на то, что раньше с него все время ничего не требовалось ни налога, ни хлебозаготовок, а теперь требуют. В колхоз идти эта группа не хочет. В отдельных случаях отдельные бедняки явно выступают против мероприятий Советской власти, ставши на путь агентов кулака. Остальные бедняцкие массы настроены хорошо, часть из них в борьбе за хлеб проявила активное содействие выполнению планов, открыто боролась с кулаком и в настоящее время вступает в колхозы.

Середняк по настроениям разделился на три группы. Одна часть лояльная, аккуратно относится к выполнению своих обязательств, объясняя тем, что государству платить надо: “Где ж оно, государство, возьмет, если мы не дадим и не поможем. Оно строится и нуждается”. Учитывает трудности советского строительства.

Вторая группа – колеблющаяся, выжидающая во всех отношениях политических кампаний. Выжидает и уваливает – как село выполняет хлеб или налоги, старается выполнить, подумывает, авось пройдет так, что можно будет не выполнить. Выражает недовольство: “И с нас берут, а нам не дают”, “Строят много, а ничего нет”. В колхоз стараются не идти, проявляют наблюдательность за движениями села. Когда его спросят, а как с поступлением в колхоз – отвечает: “Когда все село пойдет, тогда и я пойду”.

Третья часть середнячества настроена плохо и враждебно. Отдельные из них обходят молчанием, недовольство свое выражают скрытно, стараются выразить его в своих кругах. Открыто выступить проявляют боязнь. Другие из них – выступают скрыто против мероприятий Соввласти. Вот пример: в Староруднянском сельсовете, в котором упорно велась борьба за срыв плана хлебозаготовок со стороны кулачества, имеющие большую поддержку со стороны большей части середнячества. Один середняк Самусь Антон открыто заявил, когда план по хлебу уже был выполнен: “В Старой Рудне было две стены: одна стена большевистская, другая кулацкая”. Когда же его спросили какой же ты придерживаешься стены, он ответил: “Кулацкой”. На вопрос заданный ему – почему

кулацкой? Он продолжал отвечать: "И потому что хлеба у крестьян нет, а сколько не давай все мало".

В отношении настроения бывших красных партизан, то нужно отметить, что настроение плохое. Проявляется какая-то обида, недовольство. В колхоз идти не хотят, наблюдается скрытость и молчание.

Такое настроение отдельных социальных групп в районе в части кулачества и методов борьбы его, указано выше в посланном Вам отчете. Секретарь райпарткома Никитенко». Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 392, арк. 11–13.

№ 79

Витяг із протоколу допиту заступника керуючого Київської обласної контори «Укрплодоцентра» О. Пащенко

13 січня 1933 р.

[...] Вопрос: Каково было содержание той к[онтр]р[еволюционной] агитации, которая велась организацией в «низовке»?

Ответ: Член организации должен был в колхозе говорить об изобилии городской жизни, о лучшей жизни вне пределов Украины в целях развития мешочничества.

«Хлебозаготовки непосильны, хлеб надо скрывать, чтобы не пропасть с голода. Сеять то сеять, а что есть будем. Если бы я не зависел от Москвы, не было бы таких хлебозаготовок, богатство сельского хозяйства распределились бы в первую очередь среди самих крестьян. Трудодень еще не деньги, сделанное колхозом и забранное Советской властью сведет труд ни к чему. Из создавшегося положения можно выйти только путем организованного отпора, путем сплоченности. При организованном отпоре можно не дать хлеба или скот, но наоборот можно даже заставить Советскую власть дать хлеб».

Надо отметить, что кроме упомянутых лозунгов, давались установки вести работу на вызов открытого возмущения, а именно: рекомендовалось вести агитацию за расхищение хлебных складов железнодорожных пакгаузов и вообще складских и железнодорожных запасов¹. [...]

Верно:

[підпис]

*Держархів Чернігівської області, ф. Р-8840, оп. 3, спр. 10522, арк. 17.
Копія. Машинопис.*

¹ У 1932 р. органи ДПУ УСРР ліквідували «контрреволюційну повстанську шкідницьку організацію у сільському господарстві». Чернігівським обласним відділом ДПУ УСРР на підставі даних слідства «по виявленому керівному ядру у системі «Укрплодоовочколгоспцентру» були «ліквідовані повстанська та шкідницька периферія» у м. Чернігів, Котопському, Борзнянському і Ніжинському районах. Співробітники Чернігівського обласного апарату ДПУ УСРР доводили, що керуючі районними конторами «Укрплодоовочколгоспцентру» проводили «контрреволюційну, шкідницьку роботу».

№ 80

Витяг із доповідної записки завідуючого агітаційно-масовим відділом Городянського райкому КП(б)У Уса про питання, що були задані колгоспниками під час проведення «єдиного політдня»

19 січня 1933 р.

Для проробки доповіді т. Сталіна, підсумки I-ї п'ятирічки, що відбулися на січневому пленумі ЦК та ЦКК ВКП(б)¹, серед колгоспних та одноосібних бідняцько-середняцьких мас району, по постанові бюро РПК від 13 січня 1933 р. по району назначений єдиний політдень 19 січня 1933 р. [...]

РПК скликав нараду секретарів партосередків, кандидатських груп і уповноважених РПК, що виділені доповідачами на село, по питанню єдиного політдня для інструктування. Внаслідок чого по всіх колгоспах району та одноосібниках, бідняках, середняках проведена підготовча робота.

Єдиний політдень присвячений проробці доповіді т. Сталіна проведено по всіх колгоспах та сільрадах району.

Всього зборами було охоплено 8 920 чоловік, з них: колгоспників 4 480, одноосібників, бідняків та середняків 2 720, жінок 1 080, молоді 640. [...]

Поруч сіл, в яких проведено збори задовільно, в п'яти селах району підготовча робота проведена слабо, це показує мала явка на збори села: Кузничі, Смяч, Стара Рудня, Півнівщина та Сеньківка. В основному явку на збори треба вважати за задовільну, за винятком вищезгаданих п'яти сіл.

Активність з боку колгоспників та одноосібників в обговоренні доповіді т. Сталіна була піднята.

Партійним та комсомольським складом збори були забезпечені.

Доповідачі, що їх надіслав РПК в основному до зборів підготувалися. Питання, котрі задавали та обговорення доповідей, стверджують правильну орієнтацію зборів навколо проробки доповіді т. Сталіна.

Як у висловлених запитаннях, так і винесених ухвалах підкреслено прискорене закінчення виконання господарчо-політичних кампаній, підготовка до весняної сівби, організацій на господарче зміцнення колгоспів, піднесення колективізації району, підвищення врожайності та очищення колгоспів від класово-ворожого елементу.

а) Основні питання, що давалися на зборах:

1. Чи будуть кляси в другій п'ятирічці?
2. Чи можна збудувати соціалізм в одній країні?
3. Чи приймати в колгоспи без насіння або тих, що розбазарили майно?
4. Як і чи даватиме держава угноєння?
5. Чи будуть очищати радгоспи від ворожих елементів?
6. Що робить з тими, що зривають колективізацію?
7. Куди поділи куркулів при суцільній колективізації?

б) Питання по окремих сільрадах, більш характерні:

1. Смичинська сільрада.

1) Як буде проводиться колективізація в другій п'ятирічці?

2) На скільки збільшена продукція легкої промисловості, що не вистачає чобіт, мануфактури?

3) На скільки збільшився робочий клас за першу п'ятирічку?

4) Чи здаємо ми в концесію підприємства буржуазії?

2. Хрипівська сільрада.

1) Де будемо дівати коні, коли заводи дадуть норму виробництва тракторів, та чи хватить нафти для тракторів?

2) Чи буде третя п'ятирічка?

3. Бутівська сільрада.

В Бутівці окремими елементами задавалися питання з проявом антисемітизму. Такі питання:

1) Чому євреїв немає в тюрмі?

2) Чи бували більшовики за кордоном і відкіль узнали, що там панує безробіття?

3) Чи даємо за кордон ми свої продукти?

4) Як будуть жити город і Червону Армію?

4. Автуничі.

1) Що робить, коли немає насіння і не приймають у колгосп?

2) Де дістати посів зерно?

3) В якому році закінчиться побітства безкласового обчества?³

4) Чи завжди наша країна по плану строїла господарство?

Аналогічні запитання були по других селах, всіх питань подано – 210.

в) В обговоренні доповідей участь приймало 128 чол. колгоспників 96, одноосібників – 32, з них жінок – 12, комуністів – 16, комсомольців – 23.

Активну участь у обговоренні приймали колгоспники, одноосібники виступали зовсім мало. Найактивнішу участь у обговоренні приймали по селах Жовідь, Смичин, Дібровне, Солонівка та інші.

Найменша активність в селах: Кузничі, Сеньківка, Півнівщина, Смяч, Стара Рудня.

Виступи по окремих селах:

1. Хотуничі:

тов. Секач. Ми збудували велику промисловість, ми не являємось залежними від буржуазії, зараз треба взятися за посівну кампанію та підвищення врожайності;

тов. Бібик (жінка). Давайте всі одноосібники до колгоспу, не слухайте куркуля, що він залякує вас;

тов. Демиденко. Ми збудували велику промисловість і колективізацію на 70%. Треба взятися за виконання господарчо-політичних кампаній, суцільну колективізацію та добре провести посівну кампанію.

2. Солонівка.

тов. Слепець. Чого ждуть одноосібники? Радвлада веде – вірний путь, ідіть до колгоспу – обману немає. [...]

Зав[ідувач] агіт[аційно]-мас[овим] відділом [підпис] УС

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 395, арк. 28–29.
Оригінал. Машинопис.*

¹ Об'єднаний пленум ЦК та ЦКК ВКП(б) відбувся 7–12 січня 1933 р. На першому засіданні 7 січня 1933 р. виступив генеральний секретар ЦК ВКП(б) Й. Сталін з доповіддю про основні завдання нової п'ятирічки. Зокрема, він заявив про завершення етапу прискореного розвитку промисловості та сільського господарства. Колгоспам та одноосібникам дозволялося реалізовувати сільськогосподарську продукцію за вільними цінами після виконання заготівельних планів та податків. Однією з причин такого рішення стали результати прискореного темпу індустріалізації та колективізації, що фактично призвели до економічної кризи. Також пленум ухвалив створення політвідділів як надзвичайних партійних органів у сільських районах. Див.: *Сталин И.В. Сочинения. – Т. 13. – М.: Госполитиздат, 1951. – С. 161–215; Резолюции объединенного пленума ЦК и ЦКК ВКП(б). 7–12 января 1933 года. – Крымгосиздат:Симферополь, 1933. – 45 с.; Кульчицкий С. Голодомор 1932–1933 гг. Как геноцид: трудности осведомления. – К.: Наш час, 2008. – С. 316–317.*

² «Ситити» (діалект.) – годувати.

³ Так у тексті. Вірогідно «общества» (рос.).

№ 81

Директива Чернігівського обкому КП(б)У райкомам КП(б)У про вжиття заходів щодо запобігання масового від'їзду одноосібників та колгоспників за межі області

24 січня 1933 р.

Совершенно секретно

По сообщению ЦК КП(б)У, из нескольких районов Украины начались, по примеру прошлого года, массовые выезды крестьян в Московскую, Западную области, ЦЧО, Белоруссию «за хлебом». Имеют место случаи, когда села покидаются почти всеми единоличниками и частью колхозников.

Нет никаких сомнений, что подобные выезды организуются врагами советской власти, эсерами и агентами Польши с целью агитации «за крестьян» в северных районах УССР против колхозов. Подобные явления и факты выездов отдельных семейств и одиночек-глав семейств по имеющимся у нас сведениям имеют место также в районах Черниговской области.

Облбюро предлагает:

1. Выяснить, имели и имеют ли место и в каких размерах и формах выезды из сел вашего района.

2. Немедленно примите самые решительные меры к недопущению массовых выездов единоличников и колхозников.

3. Проверить работу и содержание колдоговоров вербовщиков рабочей силы за пределы Украины. Взять работу этих вербовщиков под строгий контроль, потребовать от них визу областного отдела труда на право вербовки и в случае выявления каких-либо подозрительных контрреволюционных элементов немедленно устранять их от работы и арестовывать.

4. Развернуть широкую разъяснительную работу среди колхозников и единоличников против самовольных выездов с оставлением хозяйства и предостеречь их, что в случае выезда в другой район они будут там арестовываться.

5. Разъяснить всем колхозникам и единоличникам, что железнодорожные билеты для выезда за пределы Украины не имеющим удостоверений РИК на право выезда или удостоверений от промышленных и строительных государственных организаций о том, что они завербованы на работу за пределы Украины, продаваться не будут.

О положении с вербовкой рабочих и выездов крестьян по вашему району информируйте в очередной информсводке на 30 января.

СЕКРЕТАРЬ ОБЛБЮРО КП(б)У

[підпис]

МАРКИТАН

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 73, арк. 18.
Оригінал. Машинопис.*

Опуб.: Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Чернігівська область / Український інститут національної пам'яті, Чернігівська обласна державна адміністрація, Чернігівська обласна рада; редкол.: В. М. Хоменко (голова редкол.) та ін. – Чернігів: Деснянська правда, 2008. – С. 779.

¹ Політбюро ЦК КП(б)У 23 січня 1933 р. ухвалило постанову про відправку в обкоми партії та облвиконкоми директиви ЦК ВКП(б) і РНК СРСР у зв'язку з масовим виїздом селян за межі України: «З деяких районів України почалися за прикладом минулого року масові виїзди селян у Московську, Західну області, ЦЧО, Білорусію «за хлібом». Мають місце випадки, коли села покидають майже всі одноосібники та частково колгоспники. Немає ніяких сумнівів, що подібні масові виїзди організуються ворогами радянської влади, есерами та агентами Польщі з метою агітації «через селян» у північних районах СРСР, проти колгоспів, проти Радянської влади. У минулому році партійні, радянські та чекістські органи прогавили цю контрреволюційну витівку ворогів Радянської влади. У цьому році повторення цієї помилки не повинно бути допущено. ЦК КП(б)У та РНК УСРР пропонують: 1. негайно прийняти у кожному районі рішучі заходи до недопущення масового виїзду одноосібників та колгоспників, виходячи з розісланої за лінією ГПУ директиви Балицького. 2. перевірити роботу всілякого роду вербувальників робочої сили на вивіз за межі України, взяти під суворий контроль з усуненням від цієї роботи та вилученням всіх підозрілих контрреволюційних елементів. 3. Розгорнути широку роз'яснювальну роботу серед колгоспників та одноосібників проти самовільних виїздів з залишенням господарства та попередити їх, що у випадку виїзду у інші райони, вони будуть там заарештовані. 4. Застосуйте заходи до припинення продажу квитків за межі України селянам, що не мають посвідчень РВК щодо права виїзду або промислових та будівельних державних організацій, що вони завербовані на ті або інші роботи за межами України. Відповідні вказівки дати за лінією уповноваженого НКШС та транспортного ГПУ. 5. Повідомте не пізніше 6 годин вечора 24 січня коротко фактичний

стан справ з масовим виїздом селян по вашій області. Секретар ЦК КП(б)У М. Хатаєвич. Голова Раднаркому УСРР В. Чубар». Див.: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 9, арк. 115–116. Через два дні було ухвалено постанову «Про очищення залізничного транспорту від антирадянського елемента та заходів по укріпленню трудової дисципліни», в якому йдеться про засміченість залізниць куркулями та іншими антирадянськими елементами, що підтримували саботаж хлібозаготівлі. Див.: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 9, арк. 121.

№ 82

Доповідна записка Чернігівського облвідділу ДПУ УСРР секретарю Чернігівського обкому КП(б)У про перебіг хлібозаготівлі

[Січень 1933 р.]

МЕРОПРИЯТЯ ОБЛОТДЕЛА

Наряду с общей операцией, концентрировались на особо отстающих и отстающих по хлебу районах.

Для содействия ходу хлебозаготовок в отстающих районах, еще в ноябре прошлого года, из работников облотдела ГПУ и милиции были созданы оперативные группы с общим числом состава в 69 человек.

Проведенную по ним работу характеризуют следующие данные:

Районы	Ликвидировано групп, дел и по ним арестовано:		Арестовано одиночек	Выселено кулацких семейств
	Дел	Арестовано		
Бобровицкий	13	62	142	76
Борзенский	16	73	170	48
Буринский	7	44	96	–
Варвинский	7	29	101	–
Великобубновский	14	76	140	44
Дмитриевский	5	24	128	31
Носовский	5	17	178	44
Прилукский	13	53	224	27
Роменский	9	29	223	46
ИТОГО:	89	407	1402	316

Всего арестовано 2 125 человек, в числе арестованных 316 человек кулаков выслано с 994 членами семей.

**Вскрыто ям, других тайников
и изъято хлеба на базарах в отстающих районах**

в центнерах

РАЙОНЫ	Количество ям	Черных амбаров и др. мест	Изъято хлеба в них	Арестовано лиц	Изъято хлеба на базарах	Арестовано за спекуляцию	Обнаружено тайных мельниц	Изъято хлеба в них	Арестовано за тайный помол
Бобровицкий	32	7	154	71	33	18	25	46	23
Борзенский	39	2	179	37	17	4	15	38	16
Буринский	66	7	204	24	11	2	–	–	–
Великобубновский	29	2	48	17	9	1	–	–	–
Дмитриевский	57	26	136	26	14	3	–	–	–
Носовский	41	16	388	33	8	6	56	64	58
Олишевский	18	2	44	28	2	2	11	14	9
Прилукский	142	6	410	49	24	30	5	18	7
Роменский	50	18	510	27	38	33	2	23	5
Варвинский	47	8	798	51	12	4	–	–	–
ИТОГО	521	94	2 871	363	168	103	114	203	118

Профилактические мероприятия

Кроме вышеуказанных мероприятий оперативного характера, аппаратом ГПУ проведена 25–30 декабря [1932 г.] выборочная проверка в 10 отстающих районах – в 54 колхозах, в целях продвижения хлебозаготовок мерами профилактики.

Выехавшими оперработниками в колхозы и путем проведения бесед с членами правления и активом колхозов были организованы обмолоты, вывозка имевшегося в излишке хлеба, по ряду колхозов выявлена утайка хлеба в отходах, в полове под видом разных фондов и вообще неоприходованного и скрытого в тайных амбарах.

Так, по 2 колхозам обнаружено хлеба в тайных амбарах 542 ц, по 4 колхозам в отходах и полове – 615 ц, по 4 колхозам не было оприходовано 520 ц, по 5

колхозам роздано на руки колхозникам – 751 ц и по 8 колхозам забронировано под видом разных фондов – 2 934 ц.

Всего по этим колхозам за 5 дней вывезено 9 374 ц хлеба, причем, из 54 проверенных колхозов – 36 выполнили полностью, остальные же заканчивают.

Принятые меры нашими работниками в ряде случаев помогли не только выполнению планов по колхозам, но дали и значительный толчок к усилению хлебосдачи по индивидуальному сектору, особенно там, где колхозы закончили вывоз по плану и на основе этого предъявили индивидуальнику требование выполнения плана по данному селу.

По 16 селам Буринского, Прилукского, Бобровицкого, Носовского и Путивльского районов за 5 дней вывезено хлеба 5 083 центнера.

Вывозка хлеба в процессе проверки по этим районам выражается в следующих цифрах:

в центнерах

РАЙОНЫ	Количество проверенных колхозов	Вывезено ими хлеба	Количество сел, подвергшихся профил. работе	Вывезено хлеба	Всего вывезено хлеба
Бобровицкий	1	384	6	1475	1859
Буринский	7	1069	3	2337	3406
Варвинский	6	2180	—	—	2180
Роменский	7	1577	—	—	1577
Велико-Бубновский	9	1387	—	—	1387
Прилукский	10	1033	1	189	1222
Недригайловский	3	1313	—	—	1313
Носовский	—	—	3	723	723
Путивльский	3	264	2	253	517
Нежинский	4	181	1	106	287

Примечание: Недригайловский, Путивльский и Нежинский районы были взяты, как отстающие по колхозному сектору.

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 77, арк. 181–184.
Копія. Машинопис.*

Опуб.: Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Чернігівська область / Упоряд.: О. Б. Коваленко, Р. Ю. Подкур, О. В. Лисенко, О. І. Желізна. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2008. – Кн. 1. – С. 391–392.

№ 83

**Витяг із доповідної записки голови ДПУ УСРР С. Реденса
генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору
про оперативні заходи органів ДПУ УСРР
щодо «контрреволюційного підпілля» на Чернігівщині**

1 лютого 1933 р.

Совершенно секретно

Для вскриття на території Чернігівщини к[онтр]р[еволюційного] повстанческого підполя і розгрому його, ліквідації бандитизму і терористических проявлений, очищення області від уголовного елемента, пресечення саботажа хлібозаготовок со сторони єдиноличників, колхозників і керівництва низових советских і колхозных звеньев, очищення советского і колхозного апаратів від кулацкого і к[онтр]р[еволюційних] елементів, прекращення спекуляції хлібом і виявлення скритого хліба був укріплений апарат Чернігівського облотдела ГПУ.

ГПУ УСРР було командировано 30 оперативних работников центрального апарата, група милицейских работников і усилен милицейский дивизион в Чернігівській області.

Под непосредственным руководством специально командированного в Чернігівську область зам[естителя] пред[седателя] ГПУ УСРР т. Леонюка¹ путем проведения ряда оперативных мероприятий достигнуты следующие результаты:

1. Вскрито і ліквідовано 34 к[онтр]р[еволюційних] повстанческих организаций і груп, коими була поражена значительная часть территории области. Арестовано по ним 604 чел.

2. Ліквідовано 19 вооруженных бандгрупп, оперировавших в 17 районах. Арестовано по этим бандгруппам 156 чел. і изъято значительное количество оружия.

3. Арестовано за одиночные бандитские проявления і намечено к высылке 1 007 чел. уловников. Раскрыт ряд терористических актов. Арестовано за терр[ористические] проявления 224 чел.

4. Ліквідовано 107 внутривколхозных к[онтр]р[еволюційних] группировок. Арестовано в колхозном апараті – 377 чел. і агротехнического персонала по соц[иалистическому] сектору – 15 чел.

5. По 26 районам області изъято из низового советского, колхозного і кооперативного апарата до 200 чел. классово-чуждых і антисоветских элементов.

6. Из колхозов області, по неполным данным, вычищено 3 030 чел., не считая арестованных по внутривколхозным к[онтр]р[еволюційним] группировкам.

7. Выселено из 7 наиболее отстающих районов по хлібосдаче 316 кулацких семей.

8. Арестовано за хищение мерчука 116 чел.

9. Привлечено к ответственности за спекуляцію хлібом 215 чел.

10. Арестовано за хищение свеклы 88 чел.

11. В целом по области арестовано 7 861 чел., в том числе: 2 456 кулаков, 411 быв[ших] петлюровцев, политбандитов, карателей и т. д. и 1 542 чел. уголовно-бандитского элемента.

12. По материалам ГПУ исключено из партии за бездеятельность, сопротивление и срыв хлебозаготовок – 129 чел.

13. Мероприятиями органов ГПУ и милиции обнаружено по области 2 125 ям, 95 черных амбаров и ряд других тайников, из которых изъято 98 228 пудов зерно-хлеба.

14. Выявлено и изъято в колхозах 22 302 пуда хлеба, утаенного под видом различных преувеличенных фондов и скрытого в полове, отходах и т. д.

15. Выявлено 528 тайных мельниц и жерновов.

16. Выявлено и изъято по 22 колхозным мельницам до 15 000 пудов расхищенного и разбазаренного мерчука.

17. Выявлено 53 тайных пекарни и изъято у спекулянтов 9 922 пуд. хлеба.

КОНТРРЕВОЛЮЦИОННОЕ ПОВСТАНЧЕСКОЕ ПОДПОЛЬЕ.

Остатки разгромленных к[онтр]р[еволюционных] петлюровских и кулацких кадров в последнее время начали активизироваться, ведя работу по подготовке вооруженного выступления против соввласти.

За последние 3 месяца, как указано выше, ликвидировано 34 к[онтр]р[еволюционных] повстанческих организаций и групп связанных между собою единым руководством, охвативших своей антисоветской работой 131 населенный пункт почти всех районов области.

В различных районах органами ГПУ вскрыты к[онтр]р[еволюционные] повстанческие ячейки, между которыми существовали организационные связи и намечался единый план действий для вооруженного выступления, намечавшегося на весну 1933 г.

Пока арестовано по этим организациям 604 чел., в том числе: 91 кулак, 273 единоличника, 32 колхозника, 21 служащий и 187 прочих.

Среди арестованных имеется:

Быв[ших] офицеров – 27.

Быв[ших] участников к[онтр]р[еволюционных] организаций и банд – 165.

Быв[ших] членов антисоветских партий – 16.

Из ликвидированных к[онтр]р[еволюционных] повстанческих организаций и групп заслуживают внимания следующие.

Широко разветвленное контрреволюционное повстанческое подполье, охватывавшее г. Чернигов и районы – Черниговский, Городнянский, Репкинский, Олишевский, Березнянский, ряд железнодорожных станций и связанное с БССР.

Во главе вскрытого Черниговского центра повстанческой организации стояли: ПАНАЕВ – потомственный дворянин, быв[ший] офицер, КУРГУЗОВ – быв[ший] штабс-капитан, БАПТИДАНОВ – сын дьяка, быв[ший] служащий губернской земской управы, владелец заезжего двора ТЕРЕЙКОВСКИЙ и МАКАРЕНКО – быв[шие] кулаки и др. Программные установки означенной организации следующие:

1. Свержение советской власти путем вооруженного восстания.
  2. Ликвидация колхозов и совхозов и раздел их земель между крестьянами для индивидуального пользования.
  3. Восстановление частной собственности на землю с развитием хуторной системы землепользования и создание условий для свободного развития крестьянских хозяйств.
  4. Отмена хлебозаготовок, налогов и прочих обязательств перед государством.
  5. Восстановление свободной торговли.
  6. Прекращение политики раскулачивания и восстановление в политических правах кулачества и антисоветского элемента, кроме уголовников.
- Пока установлено, что повстанческое подполье на Черниговщине охватывало следующие населенные пункты:
- Гор. Чернигов.
- Черниговский р-н – села: Шевченка, Плехов, Новый Белоус, Старый Белоус, Роище, Рудка, Киенка, Жавинка, Петрушин, Гуцин и торфоразработки во Мневце.
- Городнянский р-н – села: Будище, Тупичев, Буровка, Дроздовица и еще 21 населенный пункт.
- Репкинский район – села: Мостовка, Мекшуновка, Голубичи, Церковище, Маслоковка, Чепиговка, хут. Радьковичи.
- Олишевский район – села: Яновка и Кошевка.
- Березнянский р-н – село Масаны.
- Сновский район – село Кучиновка.
- Добрянский район – села: Ваганичи, Владимировка.
- Организация провела широкую вербовочную работу среди шовинистических элементов городской интеллигенции, которые должны были стать организаторами и руководителями повстанческих ячеек на селе.
- Насаждение повстанческих ячеек по районам, селам и железнодорожным станциям проводилось специально выделенными «организаторами». Например, в Репкинском районе быв[шим] офицером, кулаком ФИЛИППОВИЧЕМ, Городнянском районе – быв[шим] членом земской управы ТУЗОМ и кулаком БУГРИМОМ и т.д.
- При насаждении боевых ячеек на транспорте перед ними ставились задачи по расстройству движения поездов, порчи путей, паровозов и организации крушений.
- Деятельность организации активно проводилась до самого последнего времени, вербовка членов организации велась еще в январе 1933 года.
- Заслуживает внимания выявление в процессе следствия связи с к[онтр]-р[еволюционным] повстанческим подпольем Белоруссии.
- При ликвидации выступления в Городнянском районе в 1931 г., ряд членов организации бежали в Белоруссию, где устроились на различные работы. С отдельными членами организации связывался, находившийся в Гомеле ДУДКО Егор, выходец из Городнянского района.

ДУДКО с 1918 по 1923 год находился в Польше, откуда вернулся нелегально. В Польше ДУДКО был тесно связан с быв[ший] офицером – гетманцем КАРАНДЕЕМ, происходящим из Черниговщины. КАРАНДЕЙ возвратился в СССР в 1927 г. КАРАНДЕЙ был тесно связан с организатором вооруженного выступления в 1931 г. в Городнянском районе РЯБЧЕНКО.

ДУДКО был также связан с работником Гомельского Райсоюза КАРЖАВИНЫМ, который предложил ему выехать на Черниговщину для активизации повстанческого подполья.

Установлена организационная связь между рядом дел, ликвидированных на Черниговщине (повстанческая организация в Городнянском р-не, повстанческая организация «Союз освобождения крестьянства» в Добрянском и других районах).

Таким образом, все ликвидированные дела представляют собой серьезное повстанческое подполье на Черниговщине.

Вскрыта и ликвидирована к[онтр]р[еволюционная] повстанческая организация в Нежинском районе, имевшая связь с г. Чернигов и рядом других районов области.

Следствием уже выявлено 9 ячеек организации с 32-мя участниками их.

Программными установками организации являлись:

1. Свержение путем вооруженного восстания Соввласти и создание самостоятельной Украины, которая не должна входить в союз с другими государствами.
  2. Государственное управление должно быть выборное, избирать должны украинцы.
  3. Земля крестьянству из расчета не менее 2 дес. на душу.
  4. Восстановление свободной торговли.
  5. Заводы и фабрики остаются собственностью государства.
- Организацией была создана крепкая ячейка из студентов ИНО в гор. Нежин и проводилось насаждение ячеек по селам.

Организация возглавлялась учителем НЕТРЕБОЙ, который руководил ячейками сельской периферии и проводил вербовку.

В составе организации было несколько членов ЛКСМУ (студенты ПЛЮТА, сын бывшего стражника, АРТЕМЬЕВ – заместитель председателя Степановского сельсовета, ШУМЕЙКО и др., всего 5 чел.) и 3 бывших кандидата партии.

Намечая подготовку восстания, организация, в целях обеспечения оружием для выступления, проводила работу по созданию ячейки в 19-м Нежинском стрелковом полку, где был завербован терармеец ВАСИЛЕЦ – середняк и намечались дополнительные вербовки терармейцев с тем, чтобы к моменту выступления захватить в полку оружие и с помощью терармейцев двигаться дальше.

Наряду с прямой вербовкой в организацию, последней распространялись также к[онтр]р[еволюционные] листовки, в которых излагались программные установки организации с призывом к восстанию.

«Відозва... До всіх трудящих України. Вас всіх пригноблює голод, ніщета від сучасної влади та іга Москви! Будьте всі напоготові. До зброї за визволення України.

Мета повстання:

1. Колгоспи ліквідуються, земля селянам по 2 дес. на душу.
2. Фабрики і заводи робітникам.
3. Україна самостійна на чолі з Гетьманом.
4. Торгівля вільна всім».

«Відозва... До братів України, селян і робітників. Годі нам нести тягар Москви. Час проснутися та за рушницю взятися.

За самостійну Україну, заводи робітникам, 6-годинний робітничий день, земля селянам, навчання обов'язково для всіх живущих на Україні, керівні органи мусять бути з чисто українців, торгівля вільна.

Брати червоноармійці, ми гинемо від тяжкого ярма Москви.

Штаб повстання 20.12.1932 р.»

Вскрыта и ликвидирована к[онтр]р[еволюционная] повстанческая организация в Путивльском и Глуховском районах, состоявшая преимущественно из «обиженных» быв[ших] красных партизан.

Организация намечала вооруженное восстание против Соввласти и ближайшей своей задачей ставила налеты на колхозы и обозы с хлебом, а также налет на пороховой склад в с. Богичи Глуховского района.

В Путивльском и Глуховском районах в ряде сел организацией созданы ячейки, во главе которых стоял руководитель, на коего возлагалась вербовка новых участников, связь с соседними селами и руководством организации.

В с. Веселое Путивльского р-на, где сосредоточено большое количество бывших красных партизан, руководство организацией осуществляли быв[ший] командир партизанского батальона ШЕЙН и партизан МАЧУЛИН.

Организация имела связь с Киевом через раскулаченного быв[шего] красного партизана САХАРОВА и с Рыльским районом (ЦЧО) через участника организации КАПОРИНА.

Рядом показаний устанавливается, что руководителем организации являлся быв[ший] руководитель партизанских отрядов в Путивльском районе КОНЯЕВ Григорий Иванович, быв[ший] батрак, быв[ший] член партии с 1917 г., исключенный в 1923 г. за принадлежность к троцкистской оппозиции, ныне директор кролиководного совхоза в гор. Путивль.

Следует отметить, что на протяжении последних лет на территории Черниговщины органами ГПУ вскрывались и ликвидировались широко разветвленные кулацко-петлюровские повстанческие организации, имевшие своей целью поднятие вооруженного восстания против Соввласти.

Повстанческая организация под названием «Штаб Левобережных войск Украины» с широко разветвленными ячейками по всем районам быв[шей] Черниговской губ. и также широко связанная с другими районами и областями.

Широко разветвленная повстанческая организация «Украинского национального центра»¹, возглавлявшаяся быв[шим] членом ЦК УПСР ГАВРИЛЕЕМ² и распространявшая свое влияние на Нежинский, Носовский, Конотопский, Корюковский, Кролевецкий и др. районы Черниговской области, и др. к[онтр]р[еволюционные] организации.

Эти организации возглавлялись активными участниками контрреволюционного движения в годы гражданской войны, бывшими офицерами царской и петлюровской армий, видными членами украинских шовинистических партий, активными кулаками, в частности беглыми, а также отдельными руководителями партизанского движения.

БАНДИТИЗМ И ТЕРРОРИСТИЧЕСКИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ.

В период с 15.X. прошлого года по 15.I. текущего года на территории Черниговской области вскрыто и ликвидировано 19 вооруженных бандитских групп, оперировавших в 17-ти районах.

По 12-ти бандгруппам во главе руководства были кулаки. Арестовано по ликвидированным группам 156 чел., в том числе: 58 кулаков, 83 середняка и 15 бедняков. Арестованные середняки и бедняки в большинстве имеют контрреволюционное и уголовное прошлое.

Более пораженными бандитизмом районами являлись: Менский, Борзнянский, Остерский, Ичнянский, и Недригайловский.

Ликвидированные бандгруппы совершали вооруженные ограбления, налеты на колхозы и совхозы, поджоги и в ряде случаев террористические акты над местным активом и представителями сельских властей.

Наряду с ликвидацией 19-ти бандгрупп, арестовано за одиночные бандпроявления 379 чел. Кроме того, с целью предупреждения роста бандитизма и террора, арестовано и намечено к высылке 1 007 чел. уголовников.

В настоящее время на территории области имеются 2 бандгруппировки (остатки ликвидированных банд ПИВНЯ и ПЕДЯ), к полной ликвидации которых приняты решительные меры ударными оперативными группами ГПУ и Милиции. Уже ликвидированы связи бандгруппировок – 18 ч. и намечено к аресту 26 чел.

При ликвидации бандгрупп изъято значительное количество оружия.

Заслуживают внимания показания участника бандгруппировки о тенденциях ее к переходу от уголовной деятельности к политическому бандитизму: «Банда ПИВНЯ ставила перед собой задачу организации недовольных элементов села для свержения советской власти вооруженным путем. Я с этим целиком был согласен и имеющуюся у меня винтовку предложил для этой цели, для того, чтобы приблизить свержение власти внутри страны, нужно творить беспорядки, убивая представителей власти, грабящих крестьян. Однако, как временным явлением мы должны были заняться уголовными грабежами». (Показания бандита – репрессированного кулака МАКЛЮКА).

Борьба с террористическими проявлениями органами ГПУ велась самым решительным образом. За период с 1 августа [1932 г.] по 28 января [1933 г.] органами ГПУ арестовано за терпроявления 224 чел., из них:

Кулаков	72
Твердосдатчиков	31
Середняков	37

Уголовников	19
Колхозников	19
Прочих	46

Из раскрытых террористических актов заслуживают внимания следующие: В селе Кучиновка Сновского района 10.IX выстрелом через окно был убит председатель кооперации кандидат партии СЕМЕНОВЕЦ. Установлено, что убийство совершил кулак КИСЛЫЙ, бежавший из ссылки. КИСЛЫЙ убил СЕМЕНОВЦА на почве мести за то, что последний выступал свидетелем по делу по обвинению КИСЛОГО в бандитизме.

В этом же селе 25.IX и 4.XI было совершено покушение на председателя сельсовета СЕМЕНОВА. Установлено, что убить СЕМЕНОВА покушался зажиточный середняк ГОРДИЕНКО, бежавший из ДОПРа, где он отбывал наказание за участие в волынках. ГОРДИЕНКО судом приговорен к расстрелу.

22.XII. СЕМЕНОВ выстрелом через окно был ранен. Установлено, что убийство СЕМЕНОВА совершено группой уголовников, которые арестованы.

Необходимо отметить, что в данном селе было совершено целый ряд террористических актов, которые раскрыты. Всего арестовано по данному селу за терпроявления 63 чел.

В с. Скороходово Великобубновского района в ночь на 29.X выстрелом из обрезка был убит в своей квартире колхозник СЕРДЮК. Спустя час после убийства СКОРИКА был подожжен свинарник колхоза. Участники указанных терактов выявлены. Двое из них приговорены к расстрелу и двое к 6 годам лишения свободы.

В с. Горки Новгород-Северского района 3.XI выстрелом через окно был ранен секретарь сельсовета, колхозник ПРИХОДЬКО. Установлено, что означенный теракт совершили сын кулака и сын бедняка. Оба они Облсудом приговорены к расстрелу.

В с. Аксютинцы Роменского района 25.XI двумя одновременными выстрелами в окно был убит активист ФОМЕНКО, член партии, и ранен председатель сельсовета СИТАК. Установлено, что этот теракт был совершен на почве классовой мести 2-мя кулаками и 2-мя уголовниками. Все они Облсудом приговорены к расстрелу.

В селе Казацкое Конотопского района 3.XII был ранен член бригады по хлебозаготовкам НАВОДНИЧИЙ. Трое участников этого теракта выявлены и арестованы.

В селе Веприк Бобровицкого района 25.XII во время куткового собрания выстрелом через окно ранено 3 активиста. Установлено, что теракт был совершен на почве классовой мести твердосдатчиками. Последние арестованы.

В с. Краснополье Коропского района 11.I сего года пожаром уничтожено имущество члена сельсовета, колхозницы. Установлено, что поджог был совершен на почве классовой мести ЯРОШЕНКО Дмитрием. Поджигатель арестован.

За период август-январь по области учтено 131 террористическое проявление, из них 70 случаев физического террора и 61 поджог.

Динамика террора по месяцам представляется в таком виде:

МЕСЯЦ	Всего терпроявлений	ПО ХАРАКТЕРУ				
		Убийств	Ранений	Избиений	Покушений	Поджогов
Август	7	3	–	–	–	4
Сентябрь	25	3	6	–	–	16
Октябрь	9	1	2	–	–	6
Ноябрь	19	8	6	–	2	3
Декабрь	46	7	13	1	8	17
Январь	25	5	3	–	2	15
Всего	131	27	30	1	12	61

Таким образом, наибольшее количество террористических актов падает на декабрь месяц. В основном террор был направлен против сельских активистов и представителей низового советского аппарата. В числе пострадавших от террора, значительный процент членов и кандидатов партии и комсомольцев.

Наиболее пораженными террором районами являются следующие:

Черниговский	12	терактов
Нежинский	9	–"–
Репкинский	7	–"–
Дмитриевский	6	–"–
Конотопский	5	–"–
Сновский	5	–"–

СОВЕТСКИЙ И КОЛХОЗНЫЙ АППАРАТ.

Обращает на себя внимание значительная засоренность кулацким и контрреволюционным элементом сельского и районного аппарата советских, колхозных и кооперативных организаций.

В течение последних месяцев арестовано по 26-ти районам области до 200 классово-чуждых и антисоветских элементов, проникших в аппарат. В числе снятых с работы и арестованных имеется:

кулаков	79
белогвардейцев	28
петлюровцев	33
быв[ших] политбандитов	16
быв[ших] чинов царской администрации ...	16
быв[ших] торговцев	14

О размерах засоренности можно судить по следующему факту: по Городнянскому РИКу и РайЗУ и местной 7-ми летке выявлено 4 кулака, 5 быв[ших] полицейских, 5 быв[ших] офицеров, 4 быв[ших] дворянина, 2 активных церковника и 2 быв[ших] служащих царской администрации.

По неполным данным, из колхозов области, по материалам ГПУ, вычищено 3 030 чел., не считая арестованных по вскрытым и ликвидированным внутриколхозным контрреволюционным группировкам.

Оперативный нажим на кулацко-контрреволюционный элемент, саботировавший и срывающий хлебозаготовки, был сконцентрирован на особо отстающих районах. Такими районами являются: Бобровицкий, Роменский, В-Бубновский, Прилукский, Носовский, Борзнянский, Олишевский, Буринский, Дмитриевский, Варвинский и друг.

АРЕСТОВАНО по этим районам (по перечисленным выше 9-ти наиболее отстающим) – 2125 человек. В числе арестованных 316 кулаков, высланных вместе со своими семьями, насчитывающими 1004 человека.

Арестованные по отдельным районам разбиваются так:

Районы	Ликвидировано групповых дел	Арестовано по групповым делам	Арестовано одиночек	Выслано кулацких семей
Бобровицкий	13	62	142	76
Борзнянский	16	73	170	48
Буринский	7	44	96	–
Варвинский	7	29	101	–
В-Бубновский	14	76	140	44
Дмитриевский	5	24	128	31
Носовский	5	17	178	44
Прилукский	13	53	224	27
Роменский	9	29	223	46
ИТОГО	89	407	1402	316

В этих же районах органами ГПУ и милиции вскрыто 615 ям и других тайников, из которых изъято 17 226 пуд. хлеба.

В целом по области был нанесен решительный удар по всем кулацким и контрреволюционным элементам, саботировавшим и срывающим хлебозаготовку, разбазаривавшим и расхищавшим социалистическую собственность, и занимавшимся вредительством в колхозах.

На протяжении последних 3-х м-цев арестовано по области 7 861 чел., в том числе: уголовно-бандитского элемента – 1542 чел., кулацкого и контрреволюционных элементов – 6 319 чел.³

Среди арестованных 6 319 чел. кулаков – 2456, что составляет 40% к общему числу арестованных кулацко-контрреволюционных элементов, и 411 чел. с антисоветским прошлым (бывших петлюровцев, политбандитов, каратели, членов антисоветских партий и т. д.).

В колхозном аппарате арестовано 377 чел., из них:

председателей колхозов 65
членов правлений колхозов 74
бухгалтеров и счетоводов 108
завхозов и кладовщиков 95
бригадиров 35

Вскрыто и ликвидировано 107 внутриколхозных к[онтр]р[еволюционных] группировок и арестовано по социалистическому сектору 15 чел. агротехнического персонала.

В общем числе арестованных имеется 123 члена и кандидата партии, арестованных за бездеятельность, сопротивление и срыв хлебозаготовок, из них:

Ответственных районных работников 5
Председателей сельсоветов 20
Рядовых активистов и проч. 90
Уполномоченных РПК 7
Секретарей сельских партячеек 11

По материалам ГПУ исключено из партии за саботаж хлебозаготовок 129 чел., в том числе:

Ответственных районных работников 16
Уполномоченных РПК 18
Секретарей сельских партячеек 12
Председателей и членов сельсоветов 22
Председателей и членов правлений колхозов 34
Сельских активистов 27

Приводим отдельные факты.

В Бобровицком районе секретарь РПК ЗАКОПАЙЛО, председатель КК КОТОВ и председатель РИКа СИДОРОВ с самого начала кампании срывали хлебозаготовки, начав с преуменьшения данных об урожайности. Предварительно объявив выговор заведующему РайЗО за то, что он дал правильный баланс, ими составлялись фиктивные акты с низкими показателями урожайности.

Вместо борьбы с засоренностью колхозов и низового советского аппарата, ЗАКОПАЙЛО, КОТОВ и СИДОРОВ сами культивировали прием в колхозы твердосдатчиков, что привело к большой засоренности колхозов района кулацким и петлюровским элементом.

СИДОРОВ является быв[шим] петлюровцем, не только не боролся с кулачеством, а наоборот, приютил у себя раскулаченных родственников, которые на его глазах перепрыгивали имущество и хлеб.

Заведующий орготделом РПК РЕКУЛОВ и член президиума РИКа ЯСЬКО, разделяя точку зрения о нереальности плана, саботажем и бездеятельностью старались оправдать свои доводы.

Все перечисленные лица с работы сняты и арестованы.

В Роменском районе при расследовании причин не сдачи хлеба колхозами «12-тилетия Октября» и «Красный пахарь» выявлено, что председатель РИКа

БЕЛОВ санкционировал не сдачу продовольственных культур и передачу колхозникам 351 цнт хлеба, в том числе 150 цнт пшеницы.

Председатель РИКа БЕЛОВ, секретарь РПК и председатель РайКК за бездеятельность и срыв хлебозаготовок сняты с работы и дело о них передано в ОблКК.

В Борзнянском районе быв[ший] председатель Райколхозсоюза СЛУЖАВЫЙ (ныне секретарь президиума РИКа) и заведующий РайЗУ МИРОНЕНКО, с ведома секретаря РПК, предложили колхозам «Перебудова», «Незаможник», им. Ворошилова сдать причитающийся с них по хлебозаготовке хлеб в Райпотребсоюзе, ввиду трудности доставки этого хлеба, при осенней распутице, на ссыпункт ст. Дочь.

Получив, таким образом, 147,52 цнт хлеба, райпотребсоюз сдал в счет хлебозаготовки только 31,6 цнт, и то вместо полученных продовольственных культур, фуражно-крупяными культурами, а остальные 115,92 цнт использованы на нужды снабжения района.

В то же время Райпотребсоюз, имея собственную посевную площадь в 297,2 га, благодаря бесхозяйственности и допущенным хищениям со стороны сельской потребкооперации, собрав только 505,31 цнт зерно-хлеба и 119,75 цнт масляничных культур, а кроме того, 162,1 цнт зерновых культур израсходованы на корм скота и птицы.

Ведется расследование. СЛУЖАВЫЙ И МИРОНЕНКО привлекаются к ответственности.

За период с 1 ноября [1932 г.] по 25 января [1933 г.] мероприятиями органов ГПУ и Милиции обнаружено по области – 2 125 ям, 95 черных амбаров и ряд других тайников, из которых изъято 98 228 пудов зернохлеба.

За этот же период проводилась борьба с продажей хлеба на частном рынке. Привлечено к ответственности 215 человек, из них:

кулаков	32
середняков	42
торговцев	57

Кроме того, выявлено тайных пекарен 53 и отобрано хлеба у спекулянтов 9 922 пуда, обнаружено 22 302 пуда хлеба, утаенного под видом различных преувеличенных фондов в колхозах, а также скрытого в полове. Выявлено 528 тайных мельниц и жерновов и по 22-м колхозным мельницам обнаружено до 15 000 пудов расхищенного и разбазаренного мерчука. За хищение мерчука привлечено к ответственности 116 чел., в большинстве своем быв[шие] владельцы мельниц, кулацкий и контрреволюционный элемент.

Ниже приводим наиболее характерные факты по этому вопросу.

Черниговский район. На мельницах колхоза им. Войкова в с. Козел расхищено и разбазарено 36 цнт мерчука. Кроме того, произведен помол 4 000 пуд. зерна без взыскания мерчука. В расхищении мерчука принимали участие 3 мельника – быв[шие] владельцы мельниц, счетовод-кулак, 4 члена правления колхоза и контролер «Заготзерно», не показывая по колхозным книгам поступившего мерчука, переводил и последний в кладовые колхоза, а затем продавали мерчук по спекулятивным ценам.

Добрянский район. В колхозе «Ленинский шлях» правлением совместно с 2-мя мельниками, 2-мя счетоводами и 3 завхозами расхищено 183 цнт мерчука, причем 54 цнт они продали по спекулятивным ценам и вырученные деньги присвоили.

Наряду с этим, произведенной органами ГПУ проверкой наличных хлебных ресурсов в 54-х колхозах ряда отстающих районов был достигнут сдвиг в хлебосдаче по этим колхозам – за 5 дней в течение которых производилась проверка, вывезено из обследованных колхозов 56 244 пуд. хлеба, причем, 34 колхоза выполнили свои планы полностью, а остальные 20 колхозов заканчивают планы.

Проведенные органами ГПУ оперативные мероприятия не были в достаточной степени использованы местными советскими и партийными организациями.

Вывоз промтоваров из отстающих районов и сел, занесенных на «черную доску», производился в незначительных размерах. Отсутствие массовой работы вокруг этого мероприятия, плохая работа кооперации сказались на массовых реакциях.

Отмечались такие заявления:

«...Закрыли кооператив, чтобы повезти хлеб, ну и пускай закрывают, все равно там ничего нет, а хлеба не повезут».

«...По мне пусть лавка и не открывается, там одни только полки... Этот бойкот не поможет потому, что товаров в сельской кооперации нет и за ними приходилось ездить в город».

Штрафная политика проводилась бессистемно, при том, что по значительному количеству оштрафованных хозяйств, штрафы не взыскивались. Так, по данным на 20.I оштрафовано по области до 9 000 хозяйств на сумму около 6–5 млн. рублей, из коих взыскано только до 2 миллионов.

При проведении штрафной политики существовал механический подход к районам. Это подтверждается следующим фактом. По Бахмачскому району, шедшему впереди по выполнению плана, оштрафовано натурой – 47 хозяйств, а по отстающему Репкинскому – одно.

Тенденция единоличников уклониться от выполнения хлебозаготовок путем вступления в колхоз не нашла должного отпора со стороны местных организаций, которые по ряду районов в погоне за ростом процента коллективизации даже способствовали этому.

В этих районах значительная часть единоличных хозяйств, не выполнивших хлебозаготовительных обязательств, вступили в колхозы. Так, по одному из отстающих в деле выполнения хлебозаготовительных планов районов – по Роменскому р-ну – из вступивших в колхозы 362 хозяйств, только 38 выполнили свои задания по хлебозаготовкам.

Среди подавших заявления о своем желании вступить в колхозы имеется много таких хозяйств, которые намерены идти в колхоз без посевного материала и без фуража.

Имеются также и такие факты, когда в колхозы вступают только главы семей, а их семьи продолжают вести индивидуальное хозяйство. Такое положение

отмечалось и в прошлом. В этом отношении заслуживает внимания следующий факт. В Сновском районе главы 367-ми хозяйств состоят в колхозах, а их семьи ведут свои старые индивидуальные хозяйства.

Такие явления зафиксированы также и в отдельных колхозах Добрянского, Бобровицкого и некоторых других районов.

По Черниговской области за ноябрь-декабрь прошлого года принято в колхозы 18 672 хозяйства. В этот период было подано о вступлении в колхозы – 24 318 заявлений.

План хлебозаготовок по индивидуальному сектору по данным «Заготзерно» на 25 января выполнен на 78,6%, твердосдатчиками же план выполнен лишь на 48,3%.

До полного выполнения плана остается заготовить по индивидуальному сектору 17 167 тонн, тогда как по колхозному сектору план выполнен на 100,1%, а по отдельным районам перевыполнен.

Следует отметить большое отставание в выполнении плана по твердым культурам не только по индивидуальному, но и по колхозному секторам.

Популяризация нового закона о поставке хлеба государству проводится совершенно недостаточно.

В тех местах, где население о новом законе осведомлено, отмечены положительные реагирования.

Совершенно неудовлетворительно проходит план сбора мерчука. На 26.1, по данным «Заготзерно» заготовлено мерчука – 13 187 тонн, что составляет 39,5% плана, установленного в 33 290 тонн. Таким образом, по мерчуку остается заготовить 20 203 тонны.

Одной из причин неудовлетворительного поступления мерчука, как уже указано выше, является массовое распространение подпольных мельниц, расхищение и разбазаривание зерна личным составом мельниц. [...]

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ГПУ УССР [підпис] С. РЕДЕНС⁴

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] ПРЕД[СЕДАТЕЛЯ] ГПУ УССР [підпис] [Ф.] ЛЕОНЮК⁵

*ГДА СБ України, ф. 16, оп. 26, спр. 2, арк. 2–27.
Оригінал. Машинопис .*

¹ УНЦ (*Український національний центр*) – міфічна контрреволюційна організація створена ГПУ України в 1930–1931 рр. для «вилучення» колишніх політичних діячів УНР, представників «старої інтелігенції» та «спеців». За версією чекістів «УНЦ» мав очолювати академік М. Грушевський. Він категорично заперечував антирадянську діяльність своїх колег. Однак, остаточне політичне рішення про причетність М. Грушевського «повстанських організацій» було не прийнято. Тому він виключений зі списків учасників процесу. Всього по справі «УНЦ» проходило 50 осіб, яких у лютому 1932 р. засудили у «закритому порядку» до різних строків ув'язнення. Див.: *Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський: Справа «УНЦ» і останні роки (1931–1934)*. – К.: Критика, 1999. – 353 с.

² Йдеться про *Ю. Гаврилея* (1868–1931) – нар. у с. Веркіївка на Чернігівщині. Член РУП, згодом – член ЦК УПСР. За активну політичну діяльність переслідувався поліцією. У 1907 р.

змушений був емігрувати. У 1918 р. повернувся в Україну. Під час Директорії очолював Ніжинський повстанський комітет. Як колишній «петлюрівець» був взятий на облік місцевим районним апаратом ДПУ УСРР. У контексті справи «УНЦ» начебто очолював військову організацію «Народна самооборона» з центром у с. Веркіївка. 2 вересня 1930 р. був арештований. Розстріляний 30 грудня 1931 р. Див.: *Ємельянов В. Трагедія українського есера (Юхим Гаврилей) // Ніжинська старовина. Ніжинознавчі студії № 6: Збірник регіональної історії та пам'яткознавства / Гол. редкол. О. Б. Коваленко, заст. гол. редкол. О. М. Титова / Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК. Вип. 8 (11). – К., 2009. – С. 150–155.*

³ Арешти були проведені у контексті санкціонованої постановою політбюро ЦК КП(б)У «Про ліквідацію контрреволюційних гнізд та розгром куркульських груп» від 18 листопада 1932 р. масової операції. Див.: *Розсекречена пам'ять. Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ–НКВД. / Упор. В. Борисенко, В. Даниленко, С. Кокін, О. Стасюк, Ю. Шаповал. – К.: ВД «Стилос», 2007. – С. 320–538.*

⁴ *Реденс С. Ф.* (1892–1940) – нар. у родині чоботаря у м. Мінськ Мазовецького повіту Ломжинської губ., Польща. Поляк. Член партії з 1914 р. У 1902–1907 рр. навчався в училищі при Дніпровському металургійному заводі у с. Каменське Катеринославської губ. У 1914–1915 рр. – служив рядовим у 6 запасному саперному батальйоні, демобілізований через хворобу. У 1917 р. – секретар Каменського комітету РСДРП(б), секретар Союзу металістів Дніпровського заводу. У 1917–1918 рр. – секретар Польської групи Соціал-демократичної партії Литви та Польщі. У 1918–1919 рр. – слідчий ВНК, секретар президії ВНК, секретар голови ВНК і Московської НК (Ф. Держинського), завідуючий юридичним, слідчим відділами Одеської губНК, член колегії Київської губНК. У 1920 р. – голова Одеської, Харківської губНК. К 1920–1921 рр. – голова Кримської губНК, член колегії ВУНК, заступник начальника АОУ ВНК. У вересні 1921 – вересні 1922 рр. – начальник АОУ ВНК – ДПУ. У вересні 1922 – червні 1924 рр. – начальник Кримського облвідділу ДПУ, голова ДПУ Кримської АСРР, одночасно начальник ОВ Чорноморського флоту. У червні 1924 – 1926 рр. – помічник голови ВРНГ СРСР (Ф. Держинського), секретар президії ВРНГ СРСР. У 1926–1928 рр. – секретар колегії, керуючий справами наркомату РСІ СРСР – ЦКК ВКП(б). У листопаді 1928 – травні 1931 рр. – повпред ОДПУ по ЗСФСР, голова Закавказького ДПУ, повпред ОДПУ по БВО, голова ДПУ БСРР. У липні 1931 – лютому 1933 рр. – повпред ОДПУ по УСРР, голова ДПУ УСРР. У лютому 1933 – липні 1934 рр. – повпред ОДПУ по Московській обл., у липні 1934 – січні 1938 рр. – начальник УНКВС Московської обл. У січні–листопаді 1938 р. – нарком внутрішніх справ КазСРР. Арештований 22 листопада 1938 р. Військовою колегією Верховного Суду СРСР 21 січня 1940 р. засуджений до розстрілу. У листопаді 1961 р. реабілітований.

⁵ *Леонюк Ф. А.* (1892–1967) – народився у родині селянина середняка. Член партії з 1917 р. Закінчив три класи сільської школи у 1904–1907 рр., у жовтні 1923 – травні 1924 рр. – навчався на курсах при ЦК КП(б)У. У 1907–1909, 1912–1913 рр. – працював у господарстві батька, у 1909–1911 рр. – лісоруб, у 1911–1912 рр. – молотобоець. Служив у царській армії: у 1913–1915 рр. – рядовий конвойної команди, у 1915–1917 рр. – санітар госпіталю, писар санітарного управління. У листопаді 1917 – березні 1918 рр. – секретар відділу юстиції Західного облвиконкому. У березні 1918–1919 рр. – заступник комісара, голова Оршанської повітової НК, у березні–квітні 1919 р. – завідуючий ОВ, помічник голови Могильовської губНК, у 1919 – лютому 1920 рр. – голова Гомельської повітової (губернської) НК. У лютому 1920 – вересні 1921 рр. – заступник голови Катеринославської губНК, у вересні 1921 – березні 1923 рр. – заступник голови, голова Миколаївської губНК – ДПУ. У березні–жовтні 1923 р. – голова Волинського, у травні 1924 – липні 1925 рр. – Донець-

кого губвідділу ДПУ УСРР. У липні 1925 – липні 1927 рр. – начальник Артемівського, у липні 1928 – жовтні 1930 рр. – Дніпропетровського окрвідділу ДПУ УСРР. У жовтні 1930 – жовтні 1931 рр. – начальник Дніпропетровського оперативного сектору. У жовтні 1931 – квітні 1932 рр. – начальник СОУ ДПУ УСРР, у квітні 1932 – березні 1933 рр. – заступник голови ДПУ УСРР. У березні 1933 – березні 1935 рр. – начальник Одеського обласного відділу ДПУ–НКВС. У березні 1935 – січні 1937 рр. – начальник УНКВС Куйбишевської обл., начальник ОВ ГУДБ НКВС Приволзького ВО. У квітні – вересні 1937 р. – начальник УНКВС Красноярського краю. У жовтні 1937 – квітні 1939 рр. – помічник, заступник начальника ГУТАБ НКВС СРСР. У квітні 1939 – липні 1941 рр. – начальник управління будівництва № 211 і ВТТ НКВС у м. Вінниця. У серпні 1941–1943 рр. – начальник управління № 31 та № 21 оборонного будівництва. У червні 1943 – жовтні 1950 рр. – начальник, у липні 1953 – квітні 1954 рр. – заступник начальника відділу по боротьбі з дитячою безпритульністю НКВС – МВС СРСР. Постановою Ради Міністрів СРСР від 2 серпня 1957 р. був позбавлений звання генерал-майор.

⁶ Частково опубліковано: Голодомор в Україні 1932–1933 років в Україні. Документи і матеріали / Упоряд. Р. Пиріг. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 60–61. Однак документ помилково датований 1 лютого 1932 р.

№ 84

Витяг із доповідної записки Чернігівського облвідділу ДПУ УСРР секретарю Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітану про настрої голодуючих селян

[Березень 1933 р.]

Совершенно секретно

[...] Часть голодающих продала имеющихся у них лошадей для закупки продуктов питания, а часть съела своих лошадей.

Голодающие единоличники объясняют это тем, что у них был большой недосев, значительная часть урожая вымокла и погибла. Голодание же колхозных семей объясняется тем, что в ряде колхозов, благодаря бесхозяйственности и преступным действиям правлений колхозов, члены колхоза получили по трудодням очень мало зерна, которое уже давно съели и теперь не имеют что кушать.

Характерно, что сами голодающие относятся к своему положению с тупым равнодушием и не принимают активных мер к добыче средств существования, примирившись с мыслью: «Помощи ждать неоткуда, смерть является неизбежной».

Окружающее население помощи голодающим семьям не оказывает, мотивируя тем, что «самим нечего есть». Правление колхоза также не оказывает помощи голодающим колхозным семьям.

Об изложенном сообщено РПК и РИКу. РПК через соответствующие организации принимает меры к оказанию немедленной продовольственной помощи голодающим семьям, кроме того предполагается принять голодающие бедняцкие единоличные семьи в колхозы без внесения посевного материала

с тем, чтобы привлечь их к работе в колхозе и выдать продукты питания авансом в счет трудодней, которые они выработают в будущем. [...]

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧ[АЛЬНИКА] ОБЛОТДЕЛА ГПУ [підпис] ЗАГОРСКИЙ

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 77, арк. 157–160.
Оригінал. Машинопис.*

Опуб.: Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Чернігівська область / Український інститут національної пам'яті, Чернігівська обласна державна адміністрація, Чернігівська обласна рада; редкол.: В. Хоменко (голова редкол.) та ін. – Чернігів: Деснянська правда, 2008. – С. 793.

№ 85

Витяг з інформаційного огляду організаційного бюро Чернігівського обкому КП(б) про проведення колективізації

6 квітня 1933 р.

У Чернігівській області боротьба за успіхи більшовицької сівби нерозривно пов'язана з боротьбою за суцільну колективізацію сільського господарства і на цій базі ліквідації куркульства як класу. Це є центральним та головним завданням парторганізації Чернігівщини.

Облбюро КП(б)У в своїх постановах та директивах неодноразово вказувало на потребу організації систематичної масово-виховної роботи з одноосібниками, застерігало партійні організації щодо неправильної організації та керівництва процесом колективізації.

За час утворення Чернігівської області, кількість колективних господарств збільшилась на 10%. За даними Облземвідділу на 5 березня колективізовано 52,2% господарств та 56,4 земельної площі. Отже, за 5 м-ців організації області колективізація сільського господарства зросла на 16%. Чи можна було мати кращі підсумки? Безумовно, можна, коли б організації по-більшовицькому взялися до цієї справи, ні жодної хвилини не забували, що колективізація для Чернігівської області є одне з центральніших питань, з яким пов'язана вся робота області.

В окремих районах організації забули вказівку тов. Сталіна: «Я не проти того, щоб приймалися до колгоспів з розбором. Але я проти того, щоб закривали шлях до колгоспів всім одноосібникам».

По низці колгоспів внаслідок небажання приймати до колгоспів, бракувало зросту. Були факти численного виключення з колгоспів людей, що ніколи куркулями не були, а що самі працювали у куркулів. У селі Сулими Недригайлівського р-ну в колгоспі «Червона Зірка» виключили разом з 10 куркулями – бідняка та середняка, але згодом районі організації зрозуміли, що це помилка і її треба виправити. Причому, виключили цих людей з колгоспу без затвердження більшості колгоспників, а правління навіть це не обговорювало. Виключали з колгоспу не збори колгоспників, а Голова сільради. Внаслідок цього, деякий час тут зовсім не було зросту.

Окремі такі факти використовують куркулі, приховуючись за спинами бідняків.

Є факти довгої затримки заяв. У с. Оленівка (Борзнянського р-ну) колективізація досягає лише 40%. Уповноважений по 4-й сотні Сліпець позбирав заяви від одноосібників по колгоспу і вже другий тиждень носить їх в кишені. Селяни ніяк не дочекаються рішення зборів. У с. Високе цього району за останню декаду надійшло лише 2 заяви. В с. Високе, на кутках Піддоч було утворено ініціативну групу, але за бездіяльністю керівників, вона розпалась, частина одноосібників ще досі чекають уповноваженого партосередком т. Клименка, що має зібрати збори.

У Добрянському р-ні колективізація на 15 березня зменшилася на 0,8%. Це сталося, по-перше, внаслідок механічного виключення з колгоспів, коли разом з виключенням куркулів виключали бідняків, а по-друге, внаслідок відсутності масово-роз'яснювальної роботи. В Конотопському р-ні з таких же причин зменшення росту колективізації на 1,5%.

У Бахмацькому р-ні, який на протязі грудня та січня мав приплив до 2 000 господарств, за останній час зріст колективізації відсутній. На сьогодні в Бахмацькому районі колгоспних господарств – 8 656, або 39,8%, одноосібних бідняцько-середняцьких – 2 053, куркульсько-заможних – 974, або 4,5%. Зернові культури засівають колгоспний сектор – 22 405 га, одноосібний сектор 9 989 га, та куркульська група – 4,5%.

Тут відсутня за останні часи боротьба за колективізацію, а звідси і боротьба з куркулем відсутня. У районі немає жодного випадку, коли б притягнули куркуля до судової відповідальності за розкрадання насіння. В окремих сільрадах (Куриніська й інші) голова сільради підтримував зв'язок з куркулем і навіть виплатив за нього штраф 200 крб.

В окремих районах не налагоджено справу прийому до колгоспу, подовгу затримують заяви, є випадки коли без відповідних причин відкладають заяви. В одному Ріпкинському районі, де колективізовано лише 56% господарств, є кілька сотень заяв незатверджених. Сам РПК в інформації зазначає: «Зріст колективізації за кращої роботи керівництва радянського апарату можливий».

В Олишівському районі за останні 2 тижні прийнято до колгоспу лише 117 господарств.

Кращий зріст у С[ередино]-Будському районі. На 1-ше січня тут було з 9 345 дворів 4 130 колективізованих, приріст становить на 7,3%. 1-ше лютого в колгоспах було 4 434 господарства, або приріст 2%. На 1-ше березня в колгоспах було господарств – 4 711, або зріст – на 14,3%. Тут організовані колгоспні бригади, що проводять роботу з одноосібниками щодо вступу до колгоспів.

В Глухівському районі за початку року маємо приплив 1700 бідняцько-середняцьких господарств. Із цієї кількості 205 вступали протягом 2-ої декади березня. Окремі села, де є господарства для зміцнення колгоспів, все ж таки не приділено досить уваги зросту колективізації. І в цьому винні також МТС. Директор Глухівської МТС Даниленко так і запевняє: «Справа зросту у колективізації нас [не] торкається, наше діло обслуговувати колгоспи». Таке діляцьке, не політичне, антипартійне ставлення керівника МТС до такого найважливішого питання, ніяк не допомагає в боротьбі партії за соціалістичну перебудову села.

В Семенівському районі колективізація щодо кількості господарств – 50%, та по землі – 5%. Тут є зріст протягом останніх тижнів. З 20 лютого по 5 березня подано заяв 735, але знову ж таки не приділили достатньої уваги, щодо вивчення одноосібників. Хіба ж можливо, щоб 50% одноосібників, які подають заяви в колгосп, були виключно куркулями?

В Н[овгород]-Сіверському р-ні лише за одну декаду середини лютого виключено з колгоспу 559 чол., з яких 513 чол. припадає на район діяльності однієї Пушкарівської МТС.

В Сновському р-ні колективізація становить до землі в колгоспах – 34,6%, а до дворів – 37,4%. Тут не боролися за колективізацію, в районі встановлені акти перекручування, які використали куркулі агітуючи проти вступу до колгоспів і затримуючи зріст. У с. Гвоздиківка уповноважений, член партії т. Скрипник разом з рахівником колгоспу ходили по селу з листом і примушували розписатися селянина в тім, що він вступає до колгоспу. Коли селянин відмовляється, його записували до списку, що мав назву «ворожо-классовий елемент». Це продовжувалося лише два дні. Помилки виправлені, зокрема, уповноваженого знято з роботи та оголошено суворо догану.

У Роменському районі, де йде очистка від куркулів, де внаслідок відсутності керівництва колгоспами від колишнього РПК та інших районних організацій, пролізло багато ворогів пролетаріату та трудового селянства. Тут так само до останнього часу не приділяли уваги питанню колективізації. Уповноважені, що сидять в селах, не пов'язують боротьбу за насіння зі зростом колективізації, розриваючи ці спільно пов'язані питання.

Більшість парторганізацій не зрозуміли кого треба приймати в колгосп, вони забувають, що місце чесного одноосібника, який може навіть сьогодні і не має насіння, все рівно найближчим часом буде в колгоспі, бо «шлях до старого одноосібного господарства закритий остаточно» (Сталін).

Це, безперечно, не значить, що треба приймати всіх без насіння, що розбор тут потрібен найпильніший, треба підійти до кожного одноосібника зокрема. Чесний одноосібник, який дійсно не має насіння і подає заяву до колгоспу, повинен бути прийнятий.

В окремих районах, де налагоджена робота з одноосібниками, є і кращий зріст колективізації. Таким прикладом може служити Путивльський район.

У Понорницькому районі є випадки, коли одноосібники, які засипають насіння в амбрах, після проведеної з ними роботи вступають до колгоспів, заявляючи: «Чим лежать зерну в громадських коморах, хай лежить у колгоспній коморі».

Цікавий досвід Остерського району. Тут 18 березня організували колгосп з одноосібників, що не мали насіння, минуло кілька днів і в колгоспі вже було 35% потрібного насіння. Колгоспники сподіваються дістати ще насіння порядком позики і т. інш.

В Ічнянському р-ні, де в порівнянні з іншими районами, є значне зростання, колективізовано господарств 60, в окремих селах вважають, що більше цією роботою не слід займатись.

Куркуль та інша наволоч чинять тут значний опір, агітуючи не вступати до колгоспів. Вчитель Буринської школі Смільницький, бувший інспектор народних шкіл, написав до колгоспної стінгазети «Колос» колгоспу «Червоний кут» передову, де в кінці пише: «До самої смерті Ленін був керівником Комуністичної партії, радянської влади і робітників усього світу. Він вчив партію, що без завоювання влади в цілім світі, не треба домагатись соціалізму». А де були сільські організації? Ця газета висіла з тиждень. Цей же вчитель повчав одноосібників: «Навіщо вам поспішати, встигнете».

Боротьбу за проведення засівної кампанії треба негайно щільно пов'язати з боротьбою за зростання колективізації. Для цього треба використати всі сили парторганізації районів. Для цього треба використати, в першу чергу, колгоспний актив, що має переконати одноосібника про перевагу колгоспів, показуючи цю перевагу на кращих колгоспах.

Велику допомогу в цьому можуть надати делегати Всесоюзного, Обласного та районних з'їздів. Про це повинні пам'ятати районні парторганізації. Треба зважити на помилки, що були досі і зокрема, виправити припущені помилки щодо неправильного виключення з колгоспів та неправильну затримку заяв. Цю роботу треба провадити з усією масою колгоспників, не припускаючи адміністрування.

Не можна приймати так, як приймають у Варвинському р-ні до колгоспів. На 15-те березня тут було в колгоспах 9 814 господарств. Подано заяв з початку року 1 726. Прийнято до колгоспів – 702, відмовлено – 650, не розглянуто – 364. Виключено з колгоспів – 476 господарств, з них куркулів – 187, симулянтів – 54, рвачів – 138, спекулянтів – 22, та інш. – 64. Що це за інші? Хіба можна не розглянути протягом декади заяв? Цей факт свідчить, що у Варві не приділено уваги справі приймання в колгоспи.[...]

Боротьба за область суцільної колективізації неминуче супроводжується шаленим опором куркульства, по окремих районах і поселеннях куркульського терору. В Менському р-ні, використовуючи окремі випадки перекручень, куркуль пустив такі чутки: «Всіх одноосібників, що багато заробили на трудодні, виключать з колгоспів». Вони підбурювали окремих одноосібників, які запитували на зборах колгоспу: «Як же вступати, коли ви одразу ж виключаєте».

Куркуль намагається пролізти в колгосп разом з бідняком. В Семенівському р-ні куркулі заявляють: «Ми всі підемо до колгоспу, ми підтримуємо радянську владу, але насіння в нас нема».

«Треба йти в колгосп, бо земля державна, держава її засіє, тому й одноосібникам не треба здавати насіння».

Окремі куркулі роблять таке. В Бобровицькому районі куркулі, яких не прийняли до колгоспу, почали возити зі своєї волі гній колгоспу, а потім говорили одноосібникам: «Насіння в нас немає, бачите, ми гній навіть возимо».

В окремих колгоспах куркулі пролазять на керівні пости, шкодять, затрачуючи тим самим приплив нових колгоспників.

У Роменському, Глухівському, Ніжинському й інших р-нах за останній тиждень вигнали багато куркулів. У колгоспі «ім. Леніна» с. Червоне (Глухівського

р-ну) куркуль, який раніш мав багато землі та лісу, проліз до колгоспу [у] 1930 році приховав 42 пуд. колгоспного жита, а нині краде хліб.

У Варвинському р-ні куркулі стають ініціаторами крадіжок, спекулюють голодовкою. Зокрема, в с. Гриціївка куркуль Макаренко Платон ходив просити хліб, а 21 березня в його садибі викопали 4 ями, де було 4 мішка картоплі, 4 мішка буряків та один мішок житнього борошна. Лише у Варвинському р-ні протягом 5-ої п'ятиденки березня викрито 16 ям.

У Недригайлівському р-ні куркулі підпалили стайню і загинуло шість кращих коней. Теж сталося в Носівці, де куркулі спалили стайню і згоріло 16 коней.

Районні партійні організації повинні організувати рішучу боротьбу з кулаками та його агентурою, повинні зважити на припущені помилки і негайно заходитись навколо рішучого піднесення темпів колективізації, здійснюючи ухвали обкому КП(б)У та завдання, поставлені партією перед Чернігівською областю з перетворенням її на область суцільної колективізації.

Запобігаючи помилок, треба розгорнути роботу щодо втягнення чемних одноосібників до колгоспів, дбаючи про усупільнення коней та реманент і в першу чергу засівного матеріалу, припускаючи, щоб окремі колгоспники давали позику вступаючим до колгоспу і т. інш.

Вирішальні дні для початку масової сівби треба використати на масовий зріст колгоспів, їх зміцнення рахунком чесних одноосібників, які на певних етапах вже виявили своє позитивне ставлення до заходів нашої партії з перебудови сільського господарства.

Парторганізації районів повинні, що питання засіву не можна відривати від питання колективізації.

КЕРІВНИК ІНФОРМГРУПИ

[підпис]

ГІЛЬЧЕНКО

Держархів Чернігівської області, ф. П-1669, оп. 1, спр. 206, арк. 144-148.

Оригінал. Машинопис.

№ 86

Із доповідної записки секретаря Городнянського райкому КП(б)У Нікітенка секретарю Чернігівського обкому КП(б)У про появу провокаційних чуток

15 квітня 1933 р.

[...] За останній час контрреволюційні куркульські елементи в окремих селах (Лемешівка, Смичин) розповсюджують різного роду провокації про загибель радянської влади, колективізації. У с. Лемешівка розповсюджено таку провокацію: «На небі з'явився хрест, на якому було написано, що настав кінець Радвлади». Характерно, що крім населення навіть учні села чергували вночі на вулиці, щоб побачити цей хрест, але побачити їм не вдалось. Після бесіди з учнями, останні заявили: «Ми самі караулили й хотіли побачити цей хрест, але ніякого хреста не було й вийшла справжня брехня».

Під час проведення масової роботи по колективізації у с. Лемешівка ці розповсюджено провокацію, скеровану на зрив колективізації: «З закордону пе-

рекинуто шпигунів для проведення точного обліку колгоспників, тому що скоро вже кінець радвлади, і всіх колгоспників будуть вішати».

По с. Смичин також проходить провокація, що «в колгоспи прислали німців для контролю над роботою колгоспників, і що в с. Петрівка три сім'ї німців вже приїхали, а майже по всіх колгоспах вже прислали військових людей для контролю над роботою бригади, що в нас нема, але там на Україні уже по всіх колгоспах є». Коли почали пояснювати, що ніякого військового контролю ніде нема, що це куркульська контрреволюційна вигадка, окремі одноосібники заявили, що «зараз є політвідділи МТС, які командують колгоспами й довели Україну до голодування».

З боку райпарткому вжито заходів до переведення масової роботи й боротьби з куркульським контрреволюційним елементом.

Ці чутки розповсюджені були виключно серед одноосібників.

СЕКРЕТАРЬ РАЙПАРТКОМУ

[підпис]

НІКІТЕНКО

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 395, арк. 61–63.
Оригінал. Машинопис.*

№ 87

Витяг із доповідної записки завідуючого оргвідділом Ніжинського райкому КП(б)У Марченка завідуючому оргвідділом Чернігівського обкому КП(б)У про роботу з позапартійним колгоспним активом

[Червень 1933 р.]

І. СКЛАД КОЛГОСПНОГО АКТИВУ.

1. Облік колгоспного позапартійного активу ведеться по партійним осередкам в парторгів колгоспів та при оргвідділі РПК.

За списками, що їх має РПК, в районі взято на облік колгоспного активу 1 273 чол., [...]. Так, наприклад, с. Берестовець має колгоспного активу 55 чол. [...].

2. До колгоспного активу заносилися колгоспники, активісти, що виявили себе передовиками в колгоспному виробництві, колгоспники-ударники та ті, що виконують і борються за виконання державних зобов'язань і активно боролися з куркулем та за виконання господарчо-політичних кампаній.

Колгоспник-активіст, позапартійний тов. Півторацький Іван Васильович має трудоднів за цей рік 104, в час весняної посівної кампанії в середньому в місяць виробляє 29 трудоднів, виконує норми виробітку, ударник, приймає участь в господарсько-політичних кампаніях.

Тов. Тронь Антон теж П/П¹, орач, має трудоднів 115, в час польових робіт виробляє 29–30 трудоднів на місяць, виконує норми виробітку, ударник, бере участь у господарсько-політичних кампаніях.

3. Списки колгоспного активу обмірковані по виробничих бригадах та на зборах колгоспників і затверджені на зборах П/П та на правліннях колгоспів.

4. Плинність активу є, що стало внаслідок відсіву невірних занесених до списку. Наприклад, в деяких селах і колгоспах заносили до складу активу увесь адміністративно-господарський апарат і після того, тих, що фактично не є активістами виключали зі складу колгоспного активу.

5. Колгоспний актив, як люди, що виявили себе на роботі видвигалися² і видвигаются на різні роботи по колгоспу, бригаді, ланкові, комірники, сівачі, тепер зі складу колгоспного активу [підбирають] вагарів, барабанщиків, комірників і інш.

II. РОБОТА ПАРТОРГАНІЗАЦІЇ З КОЛГОСПНИМ АКТИВОМ.

1. Про роботу колгоспного активу двічі питання стояло на бюро РПК та раз спеціально на нараді секретарів П/О³.

На зборах П/О пророблено постанови 1-ї обласної наради секретарів колгоспних П/О, в тім числі і питання про роботу з колгоспним активом. Потім після наради секретарів П/О, що відбулася 27/III по питанню роботи з колгоспним активом це питання пророблено по всіх П/О, на відкритих партзборах та на зборах колгоспників.

2. Постанову ЦК КП(б)У від 29/IV про роботу колгоспного осередку пророблено декілька разів на бюро РПК, на нараді районного партактиву, на інструктивній нараді доповідачів, що посилалися в села для переведення партійного дня по цьому питанню та 14/V проведено єдиний партійний день по всіх П/О міста і села (підсумки вам послані).

Крім того, постанову ЦК від 29/VI пророблено серед колгоспного активу, на зборах колгоспників та в ряді сіл і колгоспів в виробничих бригадах (див. наші підсумки партдня від 14/V).

3. За постановою бюро РПК в районі визначено два дні на місяць, як дні колгоспного активу – 2 і 16 числа кожного місяця. В ці дні переводяться по селах спеціальні наради і збори колгоспного активу по питанням колгоспного виробництва, господарсько-політичних кампаній та популяризації рішень партії і уряду. За останній час серед колгоспного активу пророблено такі питання:

1) Постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 24/V про підняття парів і збиральну кампанію.

2) Про хід сівби в колгоспі.

3) Про прополочну і збиральну кампанію.

4) Постанова ЦК КП(б)У від 29/IV про колгоспний осередок.

5) Про роботу колгоспного активу.

Крім цього, в бригадах ряду колгоспів систематично на летучих нарадах колгоспного активу обмірковуються питання стану роботи в бригаді, питання організації праці, змагання тощо.

4. Виховні роботи переводяться с колгоспним активом через наради і збори (див. 3 пункт цього). Через залучення колгоспного активу до політшкіл та до гуртків по підвищенню політичного рівня колгоспний актив залучається до громадської роботи та для участі в низовій пресі. Серед колгоспного активу

пророблено промови тов. Сталіна на з'їзді колгоспників та ударників, січневому пленумі ЦК і ЦК ВКП(б) та відгуки Всесоюзного з'їзду колгоспників та ударників.

Кращі колгоспні активісти залучені до переведення політгодини серед колгоспників в час обідніх перерв.

5. Робота в справі підвищення виробничо-технічного рівня колгоспного активу як слід неналагоджена, гуртки по підвищенню технічних знань в ряді сільських організовані, але працюють нерегулярно, не налагоджено і заочне навчання по радіо через брак улаштованих радіо-установок.

29/VI проведено у порядку підготовки масових кадрів збори з бригадирами, вагарями, барабанщиками, комірниками тощо по питанню підсумків червеневого пленуму ЦК КП(б)У і зокрема, по питанню збиральної та хлібоздачі.

Зараз закінчуємо підготовку масових колгоспних кадрів до збиральної і хлібозаготівельної кампанії.

6. В районі переведено один районний зльот колгоспників ударників та потім в 6 куцах району кущові зльоти колгоспного активу по питаннях весняної посівної кампанії.

7. В районній і низовій пресі питання роботи з колгоспним активом постійного характеру не набрало.

Політвідділу МТС в районі нема.

III. УЧАСТЬ КОЛГОСПНОГО АКТИВУ В ВЕСНЯНІЙ ПОСІВНІЙ КАМПАНІЇ.

Колгоспний актив розподілено по бригадах в залежності від важливості завдань поставлених перед бригадою. Переважна більшість колгоспного активу являється передовиками, [які] мають більше трудоднів, краще виконують норми виробітку, дають кращу якість робіт. Велика частина колгоспного активу є ударниками, вони з'являються ініціаторами організації на практиці соціалістичних форм праці, виконують і навіть перевиконують норми виробітку.

Актив веде організовану боротьбу за схоронення врожаїв, організовані з них сторожеві бригади, виявляли випадки нераціонального висіву – перебільшення норми та вели боротьбу з цим.

Колгоспний актив прикріплений до кутків, де вели боротьбу серед одноосібників по вербуванню до колгоспу та по організації сівби в одноосібному секторі. В с. Веркіївка, Берестовець, Сидорівка, Степанівка, Воловиця і інш., де актив був повністю використаний по роботі в колгоспі серед одноосібників. В цих селах і по колгоспах, і по одноосібниках або закінчили сівбу, або зовсім наблизилися до закінчення (96,97%).

Серед колгоспного активу пророблено постанову ЦК і РНК СРСР від 24/V ц.р. та постанови червеневого пленуму про прополочну та збиральну кампанію, пророблено плани прополочної та пророблюються плани збиральної кампанії. Внаслідок цього, в окремих селах прополочні роботи проходять в строк і якісно (Веркіївка, Воля, Воловиця, інш).

В бригаді № 1 колгоспу ім. Леніна с. Веркіївка бригадир Басамика організував актив на першість бригади, добре налагоджено партійно-масову роботу.

Внаслідок цього, бригада перша в колгоспі закінчила сівбу та перша закінчила просапно-прополочну кампанію.

ЗАВОРГ РПК

МАРЧЕНКО

*Держархів Чернігівської області, ф. П-1669, оп. 1, спр. 212, арк. 1–3.
Копія. Машинопис.*

¹ П/П – вірогідно «позапартійний».

² Так у тексті.

³ Так у тексті. Вірогідно «партійний осередок».

№ 88

Витяг із доповіді секретаря Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітана на II обласному з'їзді колгоспників-ударників про ситуацію у сільському господарстві області

5 липня 1933 р.

[...] Які б роботи Ви не взяли, скрізь у вирішальних питаннях збиральної кампанії, прополочної кампанії – у нас справа не гаразд. Ми відстаємо. Коли так далі буде продовжуватися, то перетворити колгоспи на більшовицькі і піднести колгоспи до рівня заможних нам скоро не вдасться. Це треба сказати одверто. Ми будемо залишатися в хвості і будемо попадати під удари. Незабаром має зібратися другий зліт колгоспників всього Союзу, і там чернігівським колгоспам треба буде тримати відповідь перед колгоспниками всього Радянського Союзу. Те, що ми маємо зараз в окремих областях, районах, селах: голод, смерть від голоду, навіть окремі випадки, коли поїдають людей, не кажу вже про те, що їдять худобу, що упала, – це ганьба. Для кого? Для нас, в першу чергу, нас – партійних керівників, партійної організації, починаючи з обласних і кінчаючи сільськими. Це ганьба для всіх колгоспників. Тому, товариші, що ці злидні і ці труднощі, що ми маємо, те, що є голод, що люди мруть. Від чого це все? Не тому, що в нас торік був неврожай, не тому, що держава торік заготовила більш хліба, ніж минулих років, якраз хліба здали державі менше і врожай був не гірше за минулі роки, а то й кращий. Спричинилося це від того, що торік у весняну посівкампанію райони засіяли на 48, 50, 70, 74%, рідко, хто засіяв до 100%, і, по-друге, коли збирали врожай, чимало врожаю загинуло на полі. Зараз у нас на Прилуччині, а тут є товариші і з Прилуцького району, вони мусять знати, в с. Яблунівка дуже жахливий стан, навіть при допомозі з області і з боку центрального уряду там стан надзвичайно поганий, і знаєте, товариші, що там торік чимало хліба пропало на покосах, снопах, згнило, чимало злодії покрали, чи поховали в землю і там воно згнило. А тепер там люди голодують і мруть. Ось де потрібно шукати причини цього ганебного лиха і важкого стану окремих, навіть сумлінних, чесних робітників, які працювали добре, мали по 300, 400 і 500 трудоднів. Вся вина лежить на нас. Товариш Сталін в січні місяці на пленумі Центрального Комітету нашої партії сказав, що біда української парторганізації й українських колгоспів полягала в тому, що тут послабили пиль-

ність до класового ворога, прогледіли, що куркуль перебудував свою роботу. Замість відвертого виступу проти радгоспів та колгоспів, проти радвлади, він тихенько проліз в радгоспи і колгоспи, сів за комірника, рахівника, за старшого конюха, за рільника, сів іноді за голову колгоспу і так навкруги зумів організувати, використати дрібновласницькі настрої й інтереси відсталих колгоспників.

І під прапором таких «добрих» почуттів до колгоспників, щоб більше, в першу чергу, хліба одержати по громадському харчуванню, та всі рівними мусять бути, бо ми в колгоспі всі будуємо соціалізм, значить – все треба, щоб порівну було і т. ін. Ви, мабуть, перевіряли вже на своєму досвіді у кожному колгоспі, що хліб на громадське харчування іноді вдвічі, втричі більше виходить, ніж той, що його було розподілено на трудодні, причому, всім давали порівну, чи то 2 кг чи то фунт, їли всі порівну, їли всі, хто приходить, їли всі: і хто мав 10 трудоднів, хто 300, хто 400. Ось така зрівнялівка призвела до того, що втричі більше хліба з'їли, з'їли те, що було зароблено руками чесних, сумлінних колгоспників, а останнім потім довелася така надзвичайна скрута, що іноді дехто навіть не може дотягнути до нового хліба. Це ж ганьба, це ж урок суворий. Ви скажете, зрозуміло, що ми вперше будуємо колгоспи, соціалізм, це правда. Але тут вина велика й цілком виправдуватися тут не можна. Є тут і наша провина в тому, що ми дуже ідеалізували колгоспи, без знання дійсного стану, що й приводило до того, що куркулі, контрреволюціонери, петлюрівці, махновці, які шкодили, які свої сили спрямовували із-за угла, розперезалися вовсю. Він робив свою контрреволюційну справу, а ми заспокоювалися, заснули, і лише т. Сталін в січні відкрив очі всім нам, і зараз дійсно цього року колгоспи на Україні працюють краще, чимало викрито куркулів, куркульських агентів, краще провели сівбу, раніш посіяли, великого досвіду набули наші колгоспи, але все ж таки недоліків і хиб ще надзвичайно багато.

Ми повинні зважити на помилки минулого року, щоб надалі уникати таких ганебних наслідків. Яка тут була помилка: хліба державі не здали і самі залишилися без хліба, і по весні повинні були просити у держави тисячі тонн хліба, навіть сіна (це в Чернігівській області – сіна) для того, щоб трохи підтримати колгоспників, підтримати коней. Були такі райони й колгоспи, де без кормів залишилися: колгосп державі не заготовив і сам без сіна сидить в той час, коли сіна можна було заготовити не лише для себе, а й продати тисячі тонн для держави.

А не мали сіна тому, що не зібрали. А чому не зібрали, хто винен? Всі послаються на куркуля, на управу колгоспів. Правда, тут так і без шкідництва не обійшлося, а де ж були ми, за чим ми дивилися? Давайте ж зробимо так, щоб цього року це не повторювалося: треба ретельно придивлятися, обговорити всі помилки минулих років під час збиральної та прополочної кампанії, щоб не припустити їх зараз, щоб зараз краще впоратися з прополочною та збиральною кампанією, щоб дійсно скоротити час і перетворити наші колгоспи на більшовицькі, а колгоспників [зробити] заможними.[...]

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 69, арк. 58–62.
Копія. Машинопис.*

№ 89

Політдонесення № 1 начальника політичного сектора Чернігівського обласного земельного управління Кудрявцева до політуправління НКЗ СРСР про прояви класової боротьби¹

15 липня 1933 р.

г. Чернигов

ЭЛЕМЕНТЫ КЛАССОВОЙ БОРЬБЫ.

Подготовка к уборочной кампании проходит в условиях обострения классовой борьбы на селе, которая приобретает различные формы. Политотделы выявляют много случаев уменьшения показателей урожайности, также утайки земли со стороны руководителей колхозов, в том числе и коммунистов. В Яблунговской МТС секретари партячеек колхоза «Ворошилова» тов. Лукьяненко, им. «Ленина» – тов. Сергиевский пытались приуменьшить урожайности. Дубовецкое правление колхоза Ярославской МТС утаило 46 га картофеля и ведет работу на снижение хлебосдачи. Руководители с. Зруб снизили урожайность жита до 4 центнеров га и 3 центнера пшеницы. МТС выделило своих представителей для установления точной урожайности, такие же явления имеются в Засульской и других МТС².

Срезывание колосков в некоторых селах начинает принимать массовый характер (Андрияшевский, Засульский, Носовский, Батурицкий). Преимущественно этим занимаются дети, организуемые раскулаченными и прочими враждебными элементами. Также есть случаи срезывания колосьев взрослыми единоличниками, а также детьми колхозников, которые не имели трудодней. В колхозе «Шевченко» Андрияшевской МТС резал колоски раскулаченный Матвиенко Михаил 50 лет. В селе Андрияшевка единоличница нарезала целый воз своего жита, объясняя это продовольственными трудностями. По ее заявлению «весь куток занимается этим».

Прокуратура слабо борется с этими явлениями. В с. Перекоповка суд осудил кулачку на 4 года высылки и единоличницу на 2 года. В Роменском районе политотдел Засульской МТС организовал показательный суд над кулаком Шубом Яковом – организатором стригунов колосьев в Воллеском колхозе. Шуб приговорен к расстрелу. Колхозники довольны судом. В Андрияшевском районе во время проведение пленума сельрады было совершено 4 поджога. Подожгли хату бригадира коммуниста.

В Носовской МТС наблюдаются массовые грабежи скота, лошадей и хлеба в колхозах. За последние 2 месяца в колхозе «Красный Партизан» уничтожено около 100 голов рогатого скота. Это повлекло за собой несколько самосудов. В колхозах Батурицкой МТС украдено 8 наилучших лошадей.

Судебно-следственные органы слабо борются с проявлениями классовой борьбы, о чем свидетельствует такой недопустимый факт. В колхозе «Новая жизнь» Носовской МТС кулак украл племенную лошадь и уничтожил ее на мясо. Колхозники доставили пойманного кулака в милицию, но потом его сейчас же выпустили. Возмущенный начальник политотдела поставил вопрос на бюро

РПК, на что начальник раймилиции заявил, что не имеет права держать под арестом «воров».

На притупление классової бдительности судебно-следственных органов колхозники реагируют самосудами, которые в отдельных районах приобретают массовый характер (Носовский, Роменский и др.)

[Оргбюро КП(б)У и ГПУ дали указание местам о мероприятиях для ликвидации этих явлений]³.

Начальник политсектора
Черниговской области ОблЗУ   [підпис]   КУДРЯВЦЕВ

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 82, арк. 46, 52–53.
Оригінал. Машинопис.*

¹ Копія направлена начальнику политсектору НКЗ УСРР.

² Виконання плану хлібозаготівлі було головним завданням районного партійно-радянського керівництва. Серед листування Городнянського райкому КП(б)У було виявлено дві записки, що яскраво демонструють спрямованість місцевого апарату: «27 липня 1933 р. Тов. Сорока! На 20 серпня по Гніздищенській сільраді виконано план на 15% – на самому останньому місці в районі. Мобілізує усе живе, що є і кидай на хлібоздавання. Ті, що упираються безпорно стягуй – у куркулів. Коли не буде зроблено за два дні зламу, то буде велика неприємність. Закривай канцелярію і йдіть усі на участки».

«26 вересня 1933 р. Тов. Сорока! 30 вересня останній строк хлібоздачі, мобілізує усе на світі, а добийсь перемоги, викликай кожного до себе, говори, іди сам до їх, а хліб повинен бути виконаний. Я прибуду обов'язково 28 вересня. За невиконання буде мировий скандал». Див.: *Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 380, арк. 4–5.*

³ Рукопис.

№ 90

Вірші¹ про використання службового становища активістами с. Пролетарське Ічнянського району Чернігівської області

[Серпень 1933 р.]²

Ой, що ж то за шум учинився,
В Пролетарському пани завелися,
Хто ж це, хто ж ці пани – ви спитайте,
Суха тріска Головиха, й шука Галька Прокопиха.
Ой, чого ж вона суха як та тріска Головиха Вляна,
Аж поїла із сільради олію і сало.
Правда голуб'ята їсть усе не в себе – Зимовець її замучив.
Любила ж як треба,
І ночував у неї ночі – купувала рибу,
Годувала, доглядала, як пана Кандибу.
Та поїхав він собі, а Іван остався,
Дурень, дурень старий – Уляну лічить взявся.
Заболіла його жінка треба лікувати,
А від чого не питає, та й на що це знати.
Луче Івану і не знай, серцю легше буде,

Бо Зимовець тут винен, глянь сміються люди.
А Прокоп собі зразка таки того взявся,
Забрав собі двох мадам,
В Конотоп подався.
Його жінка заболіла від Жири Сергія.
А той нехай усе п'є та виробниче продає.
Та куди ж він їх повіз на збори чи на нагороди,
Ні – кататься та знімається за гроші сільради
В Пролетарському, як скрізь роблять активісти,
Хліб качають, м'ясо, гроші строють п'ятирічку.
А не кажуть, що же бачать люди, де їх виробниче,
За що лічаться жінки нашого владики.
Партячейка наша спить, треба Уляну їм возить
Бо в неї задишки. Це наробив проклятий Зимовець.
Ей, Угнівенко прокинься та на село подивись,
Щоб робота в нас кипіла не на словах, а на ділі.
Вчителів застав робить, хай менше гуляють,
Голову й секретаря, та й голова і секретар хай жінок не лічать,
Хоч це вина і не їх, а вина Сергія та Зиновця Федія.
Краще хай в колгоспи глянуть,
Особливо в «Пролетар»,
Отоді ти й секретар.

* * *

Що учора поздравляли Солощенко Йвана,
А сьогодні поздравляєм секретаря пана.
В його жінка, як картинка Прокопиха Галя,
Накраситься й походить, як та пишная краля.
Прокоп дивиться на неї серцем завмирає,
А Серьожка Жигирок її обіймає.
Та дає їй краму, жита і пшениці,
Лиш би йому перепало Гальки молодиці.
Молодець Серьожка, так роби й надалі,
Отдай виробниче Прокописі Галі.
Тепер, запитаю я Вас, Угнівенко,
Чи вже скоро виробниче Жигір замотає,
Тоді Прокоп вічну пам'ять нехай заспіває.

II

Покотилась новина,
Кужель Хведір голова,
Голова він при сільраді,
Та ніхто цьому не радий,
Хватить нам і Білана.
Голова й в цього дурна,
Він актив лиш розкладає,

В Євтушенка п'є, гуляє,
Жене з союзу бідноту,
Захищає глитайню,
Отже, любий секретар,
По ворогу сам удар.
Захищай бідноту,
Розганяй паноту³.

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-616, оп. 1, спр. 85, арк. 215–216.
Оригінал. Рукопис.*

¹ Вірші додавалися до доповідної записки завідуючого організаційно-інструкторським відділом Чернігівського міськкому КП(б)У як докази реакції селян на зловживання службовим становищем активістами с. Пролетарське.

² Датовано за суміжними документами.

³ В анонімному листі на адресу секретаря партійного осередку с. Пролетарське вказувалося: «1) Голова сільради Солошенко одержав раз пайок хліба з колгоспу, одержує й з кооперації. Двойних пайків хоч і голова сільради, але одержувати не має права. 2) Забрав куркульські сорочки собі. 3) Під маркою для сільради позасівав скрізь землю, питається для якої сільради? Звичайно це для Кужеля, Прокопа і себе, але для них хватило б і городів по пів гектара. Оце закон. Треба брати і сіяти, але ж знати міру, бо це може вийти горбом. Мало того, він напуває Петрущенка і цим хоче спокутувати свої гріхи. Петрущенко всього-на-всього слідчий для рвачів є залізний пролетарський зразок [...]». Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. П-616, оп. 1, спр. 85, арк. 217.

№ 91

Лист колгоспників с. Вишеньки Коропського району Чернігівської області другому секретарю ЦК КП(б)У П. Постишеву про виселення «соціально-небезпечних елементів» з села

18 грудня 1933 р.

Дорогий друг, тов. Постишев¹

Пишемо тобі листа, як найстійкішому борцю за виконання гасла т. Сталіна зробити колгоспи більшовицькими, а колгоспників заможними, ми прохаємо тебе допомогти нам виконати це гасло, бо в нашому колгоспі і селі, навпаки, ведуть жорстоку боротьбу куркульсько-білогвардійські підсудні елементи з тими, хто щоденно бореться за колгоспне – заможне життя.

У нашому селі Вишеньки перебуває бувший білогвардієць, теперешній твердоздавець – злодій, людина з чужого нам табору, Колісник Д.Ф., що буди твердоздавцем, проліз в колгосп не виконавши твердо здавання, з метою розкласти колгосп. Буди головою колгоспу, куркуль Колесник переводив куркульську роботу і привів колгосп наш до повної руйнації (за цю роботу його засуджено на 4 роки далеких таборів). До цього Колесник 4 рази судився: за хабарі, крадіжку, розбазарювання колгоспного майна, крадіжку і знищення колгоспних коней і інш. Ця преступна² людина згуртувала навколо себе весь підсудний чуж-

дий нам елемент (синів жандармів, поліцаїв, білогвардійця Морути), розставив цих людей за допомогою голови сільради і партосередку, що надають всі умови діяльності цього куркуля, наприклад, син цього куркуля секретар комсомольського осередку, зовсім політично неписьменна людина, голова групи сприяння РСІ при колгоспі – підсудний і ціла група підсудних на чолі куркуля Колесника і білогвардійця Морути – лишенця ведуть жорстоку боротьбу проти тих, хто щоденно веде боротьбу за виконання постанов партії, проти господарників колгоспного майна.

Бачучи, що колгосп зміцнюється і росте, куркульська зграя пішла на терористичні акти (спаливши хліб і всю худобу голови сільРСІ) і, не дивлячись на те, що мають всі докази, що це рука куркуля Колесника Д.Ф. до того, в час трусу знайдено закопане золото, крадені речі, на сьомий день цю людину звільняють з-під арешту і судову справу припиняють.

Вийшовши з-під арешту, Колесник Д.Ф. ще з більшою енергією починає нацьковувати і тероризувати актив села. Секретар партосередку рекомендує його сина секретарем комсомольського осередку, партосередок рекомендує сина куркуля до членів сільради, але актив дає рішучу відсіч таким рекомендаціям.

Замість того, щоб партосередок і голова сільради зайнялися питанням про виселення цієї людини як чуждої і небезпечної йому у всьому допомагають. Ось декілька фактів: а) за навмисне знищення коней колгоспних по постанові нарсуду і облсуду з Колесника Д. стягнути 1500 крб. на користь колгоспу, але голова колгоспу і секретар партосередку скликають негайні збори колгоспу, де ставлять питання, аби колгоспники скасували постанову обласного суду, себто простили куркулю 1 500 крб. Але ми за допомогою колгоспного активу цього не допустили (після 3-х годинних суперечок);

б) щоб вести боротьбу з перекрученнями генеральної лінії партії при використанні політико-господарчих кампаній, верхівка села потурає навмисно: за невиконання задачі молока з бідняків-колгоспників, що не донесли 30–40 літрів молока штрафують в 100–150 крб., а куркуль Колесник Д. навмисне затаїв одну корову і не виконав 150 літрів молока, його не штрафують;

в) [окремим] громадянам [села], де перебувають голова сільради і колгоспу дозволяють не знімати шкіри з забитих свиней³, здають державі картоплі 3 ц, а ставлять 9 ц, або «виконав повністю» і ціла низка перекручень, які не мають змоги перерахувати.

Щодо молотьби врожаю та боротьби з втратами в нашому колгоспі, т. Постишев, не гаразд. Молотьба проводилася із запізненням, молотили сирим, багацько зерна відійшло в канаву, були великі домагання деяких гарних господарників, щоб зробити другий перемолот та перевіяти полову, але нічого не вийшло і тут є навмисне здешевлення трудодня колгоспнику. Це пояснюється тим, що й тут, очевидно, працює ця зграя куркуля всебічній допомозі голови сільради та секретаря партосередку.

Надалі, т. Постишев, ми безсилі, нас тероризують, ворог відкрито наступає на нас з вогнем, зі зброєю, нас заганняють у підпілля. Допомоги немає, але нам відступати соромно, бо більша частина з нас, бувших червоних партизан, про-

хає тебе, тов. Постишев, допомогти нам як найскоріше розкрити цю зграю і ізолювати з села керівників зграї куркуля Колесника Д. і білогвардійця Моруту.

Даємо обіцянку, що з тими завданнями, що поставила партія й уряд перед колгоспами з честю виконаємо.

З тов[ариським] привітом

Вчитель	Гордієнко В.М.
Завгосп колгоспу	Лисий
Бригадир I бригади	Кулик
Заступник голови сільради	[підпис не розбірливий]
Рахівник колгоспу	[підпис не розбірливий]
Член Президії сільради	[підпис не розбірливий]
Бригадир III-ї бригади	[підпис не розбірливий]
Старший конюх	[підпис не розбірливий]
Член ЛКСМУ	Усит (член ревкомісії колгоспу)

Чекаємо відповіді й результатів.

***Держархів Чернігівської області, ф. П-470, оп. 1, спр. 155, арк. 22–23.
Завірена копія. Машинопис.***

¹ *Постишев П.П.* (партійний псевдонім «Єрмак») (1887–1939) – нар. у м. Іваново-Вознесенськ (тепер Іваново РФ). З 1901 р. – брав участь у революційному русі, з 1904 р. – член РСДРП. У 1905–1908 рр. – на підпільній роботі у м. Іваново-Вознесенськ. У 1908 р. заарештований і засуджений до каторги, з 1912 р. – на поселенні в Іркутській губернії. У 1914–1917 рр. – член Іркутського бюро РСДРП. У 1918–1920 рр. – один з керівників більшовицького партизанського руху на Далекому Сході. З квітня 1922 р. – обласний комісар уряду Далекосхідної республіки (ДСР) у Верхньоудинську. У серпні 1923 р. – направлений ЦК РКП(б) в УСРР. В 1924–1925 рр. – секретар Київського губкому, а з осені 1925 р. – Київського окружного КП(б)У. В 1926–1930 рр. – секретар Київського окружного КП(б)У, одночасно – член Політбюро і секретар ЦК КП(б)У. У липні 1930 – січні 1933 рр. – член бюро і секретар ЦК ВКП(б). На початку 1933 р. ЦК ВКП(б) видав постанову, в якій засуджувалась діяльність української парторганізації через невиконання плану хлібозаготівлі. Для посилення роботи ЦК КП(б)У у березні 1933 р. призначений другим секретарем ЦК КП(б)У. Одночасно обраний першим секретарем Харківського, а з липня 1934 р. – Київського обкому КП(б)У. Виступав провідником ідеї загострення класової боротьби, заохочував репресивну політику, боротьбу з «шкідництвом» і «саботажництвом». Виступав за застосування репресивних методів при проведенні колективізації і виконання плану хлібозаготівлі в УСРР, за боротьбу зі «шкідниками» і «націоналістичною контрреволюцією». На початку березня 1937 р. звільнений від обов'язків секретаря обкому і секретаря ЦК КП(б)У, призначений секретарем Куйбишевського крайкому ВКП(б). У лютому 1938 р. був виключений з ВКП(б), а 22 лютого 1938 р. П. Постишева арештували разом із дружиною. Засуджений до розстрілу. Вирок виконано 26 лютого 1939 р. Реабілітований у 1956 р.

² Так у тексті.

³ Згідно постанови уряду СРСР шкіра забитих тварин в обов'язковому порядку здавалася на приймальні пункти. Це був один із методів забезпечення промисловості необхідною сировиною. *Див.: Важнейшие решения по сельскому хозяйству. – М.: Сельхозгиз, 1935. – 776 с.*

РОЗДІЛ III

Підготовка та проведення нової хвилі терору: суспільні настрої

1934–1938

№ 92

**Директива секретаря
Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітана
секретарям райкомів КП(б)У про обговорення листа П. Постышева
«Про боротьбу з залишками контрреволюційного троцькізму
та іншими контрреволюційними елементами»**

1 лютого 1934 р.

Сов[ершенно] секретно

В конце ноября месяца обком разослал всем райкомам КП(б)У письмо тов. Постышева о борьбе с остатками контрреволюционного троцкизма и другими контрреволюционными элементами – меньшевиками, эсерами, националистами и другими. Это письмо Вы обязаны были не только проработать во всей партийной организации с тем, чтобы еще больше повысить большевистскую бдительность каждого коммуниста и комсомольца, но и сделать из него соответствующие практические выводы, направленные к выявлению и разоблачению скрытых троцкистов, выявлению троцкистов, исключавшихся и восстановленных в членах партии, троцкистов, исключенных из партии, бывших меньшевиков и эсеров, националистов, как находящихся сейчас в нашей партии, так и беспартийных; установить место их работы, проверить, как они работают, какие они взгляды высказывают на собраниях, в узком кругу и в частных беседах; выгнать из партии и снять с работы тех, кто не оправдывает доверия партии и Советской власти, а также установить строжайший контроль за работой тех, кто оставлен на той или иной работе.

Между тем, поступающие от райкомов КП(б)У по этому вопросу информационные материалы свидетельствуют о том, что подавляющее число райкомов отнеслось к этому письму формально.

Для примера считаем необходимым привести полностью информсводки секретарей Козелецкого и Остерского райкомов КП(б)У: «РПК сообщает, что письмо тов. Постышева проработали на совещании секретарей партячеек, партторгов и прорабатывается в сети партячеек при проработке тезисов к XVII партсъезду» (Козелецкий райпартком).

«Остерский райпартком сообщает, что письмо тов. Постышева о борьбе с остатками контрреволюционного троцкизма, националистическими и разными оппортунистическими элементами проработано с райпартактивом при участии секретаря РПК, на собрании которого прорабатывался вопрос о перевыборах партторгов, а также на перевыборном райпартсобрании» (Остерский райпартком).

О чем говорят эти информсводки? Они говорят не только о формальном подходе к важнейшему политическому документу ЦК партии, но и о том, что райкомы абсолютно ничего не поняли или не хотели понять в этом письме и не сделали из него соответствующих политических и организационных выводов.

Наряду с этим, обкомом обнаружен такой факт, когда заведующий организационным отделом Черниговского горпарткома Фалалеев вместо того, чтобы со всей серьезностью и партийной ответственностью отнестись к этому письму

и использовать его для дальнейшего повышения большевистской бдительности партийной организации – положив его в портфель, забыл о нем, и только 10/1 при проверке обкома было обнаружено, что в Черниговской парторганизации об этом письме никто не знает. За прямое антипартийное, бюрократическое отношение к важнейшему политическому документу ЦК партии – обком и горпартком сняли Фалалеева с партийной работы и объявили выговор.

Не подлежит никакому сомнению, что наша областная партийная организация засорена не меньше, а больше, чем какая-либо другая организация Украины. Поэтому сигнал, данный тов. Постышевым, должен был послужить еще большему повышению большевистской бдительности каждого коммуниста и комсомольца нашей парторганизации и мобилизовать ее на решительное выявление и разоблачение всех скрытых троцкистов и других контрреволюционных элементов, однако почти все партийные организации районов сделали в этой области исключительно мало.

Только Черниговская городская партийная организация благодаря большевистской мобилизации всех коммунистов и комсомольцев на реализацию письма тов. Постышева за короткий срок разоблачила ряд скрытых троцкистов, например: разоблачен, с опозданием после ареста, троцкист Луганской группы – Нольский, который работал в Черниговском пединституте преподавателем; разоблачен бывший троцкист Безвестный (ячейка Украинфильма), который на собрании заявил, что он не считает тов. Сталина вождем и теоретиком партии; разоблачен выступивший с таким же заявлением Россол (ячейка облисполкома); разоблачен явный контрреволюционер Медлин, комсомолец (ячейка типографии), который из ружья стрелял в портрет тов. Сталина.

Эти факты лишней раз подтверждают о засоренности нашей партийной организации троцкистскими и другими контрреволюционными элементами и требуют от нас не формальной проработки письма тов. Постышева, а действительной борьбы за очистку партийной организации от троцкистских и других контрреволюционных элементов и разной гнили, примиренчески относящейся к этим элементам.

Считая, что в деле реализации письма тов. Постышева сделано очень мало, обком КП(б)У обязывает персональной ответственностью секретарей райкомов КП(б)У провести следующие мероприятия:

1. Обсудить еще раз письмо тов. Постышева на закрытых собраниях ячеек.
2. Выявить всех троцкистов, исключавшихся и восстановленных в членах партии, а также троцкистов, исключенных из партии. Проверить, как они выполняют порученную им работу, и их взгляды, высказываемые не только на собраниях, но и в узком кругу, в частных беседах, отдельно, в форме различного рода антипартийных анекдотов. Всех, кто не оправдывает доверия партии и Советской власти, выгнать из партии и снять с работы.
3. Выявить всех националистов, бывших меньшевиков и эсеров, как находящихся в нашей партии, так и беспартийных, проверить, как они выполняют порученную им работу и всех, кто не оправдывает доверия партии и Советской

власти, проявляет свои гнилые настроения, антипартийные и антисоветские взгляды – выгнать из партии и снять с работы.

О принятых Вами мерах сообщить в обком личным письмом секретаря райкома КП(б)У не позже 15/II-1934 года¹.

С коммунистическим приветом,

СЕКРЕТАРЬ ОБКОМА

[підпис]

МАРКИТАН

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 175, арк. 23–25.
Оригінал. Машинопис.*

*Опуб.: Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Чернігівська область /
Упоряд.: О. Б. Коваленко, Р. Ю. Подкур, О. В. Лисенко, О. І. Железна. –
Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2008. – Кн. 1. – С. 425–28.*

¹ Заступник секретаря Чернігівського міського комітету КП(б)У Беренгольц у доповідній записці від 26 січня 1934 р. прозвітував ЦК КП(б)У та секретарю Чернігівського обкому КП(б)У Маркітану про реалізацію листа Постишева «Про боротьбу з рештками контрреволюційного троцькізму»: «Лист тов. Постишева у Чернігівському МПК було одержано 13 грудня – саме в момент розгортання перевиборчої кампанії партійних органів. Проте з вини бувшого заворга МПК тов. Фалалеєва цей найважливіший партійний документ не було доведено до парторганізації міста. Тов. Фалалеєв, одержавши листа, поверхово з ним ознайомився, поклав у портфель і забув за нього. Більш ніхто ані з членів бюро, ані з апарату МПК не знав за існування листа. Ось чому питанню боротьби з троцькізмом та підвищенню класової пильності не було приділено достатньої уваги під час перевиборів по партосередках, на що були вказівки в листі тов. Постишева. Виступи в цих питаннях на виборчих зборах – поодинокі. Лише 7/І ввечері, після одержання від обкому запиту, що зробив МПК в боротьбі з рештками троцькізму, МПК узяв за існування листа.

Початком доведення до організації листа є нарада секретарів партосередків міста, що її було проведено 8/І. На цій нараді було сконцентровано увагу секретарів на самій суті питання. Тут же було повідомлено про заходи, що їх вжито бюро МПК до тов. Фалалеєва. Сам тов. Фалалеєв виступив з визнанням своєї найгрубішої політичної помилки. Вже перші два-три дні після цієї наради дали повні підтвердження своєчасності та необхідності сигналу тов. Постишева.

Найпоказовішою тут є справа педагогічного інституту. 2 січня в інституті відбулись звітньо-перевиборчі збори. Збори були надзвичайними по своїй активності та змісту. З присутніх 47 членів осередку висловились 30. Викривши низку збочень націоналістичного порядку, шкідництво, неподобства серед окремих студентів та членів бюро (пияцтво, розпуста), загальні збори хоча і дали трьом членам бюро партійні покарання, але належної політичної кваліфікації всім цим фактам не дали і коріння цих фактів не виявили. Цю помилку парторганізація інституту повторила й поглибила пізніш. 11 січня на зборах колективу під час обговорення листа тов. Постишева окремі комуністи хоча і примусили виступити керівника кафедри Нольського, що всі 6 місяців перебування в інституті відмовчувався, але не викрили його як троцькіста.

Знаючи, що Нольський прибув нещодавно з Луганського педінституту, партзбори не викрили суті його троцькістського виступу, не викривши також і самого Нольського, як активного троцькіста-контрреволюціонера, маючи всі дані за його активну участь у троцькістській групі Луганського педінституту.

Лише за 8 днів, як Нольського було викрито та заарештовано органами ДПУ, партколектив спромігся винести відповідну [постанову], мобілізуючу масу студентства та викладачів на боротьбу з троцькізмом, шкідництвом та контрреволюцією.

Мобілізація уваги партколективу допомогла тут же викрити низку й інших прояв контрреволюції та троцькізму серед студентства: антирадянські гасла студента Белі («Закон Сократа, дурили й дурять нашого брата», «Зникнуть класи та часні маси, лишиться начальство, кого багато начальства»), поширення антирадянських та обивательських анекдотів в інституті і таке інше.[...]

В осередку облвиконкому відповідальний інструктор ОВК тов. Россол кілька разів кидав такі репліки: «Мені тичуть літературу замість Леніна – Сталіна. Який він вождь? Він практик, а не теоретик». На засіданні бюро осередку 23 січня він заявив: «Тов. Сталін нічого не дав нам. Він не теоретик, а практик». Коли осередок зацікавивсь особою тов. Россола, виявилось, що в минулому він мав зв'язок з троцькістами. Осередок постановив виключити його з лав партії.

Окремі осередки проробили певну роботу щодо мобілізації парторганізації на боротьбу з троцькізмом та контрреволюцією. Проте, МПК визнає стан цієї роботи по всій міській парторганізації за незадовільну й недостатню. Більшість осередків питання боротьби з троцькізмом ще й досі не обговорювали, відповідно, не мобілізувавши маси членів партії та позапартійних. Приклад осередку cotonінової фабрики є сигналом невирного розуміння суті й завдань боротьби з троцькізмом. На зборах осередку з цього питання всі виступи були спрямовані в бік «шукання контрреволюції» по вузах та школах. Виступ Охрімова з цього погляду є цілком характерний: «Треба подивитись, що робиться в наших вишах та технікумах. Там геть скільки контрреволюції». Жодного слова про підвищення класової пильності на самому будівництві не було. Осередки також виявляють нерозуміння глибини і значення боротьби з проявами троцькізму в побуті (анекдоти, товариські розмови). В цей бік уваги осередків не звернуто й в обговореннях це питання не підкреслено.

Наведені факти свідчать за своєчасність сигналу тов. Постишева. Перший початок реалізації листа допоміг викрити ці факти троцькізму й контрреволюції, піднісши пильність парторганізації на боротьбу з ними. МПК ставить за завдання ще ширше розгорнути боротьбу з рештками контрреволюційного троцькізму у всіх його виглядах і проявах, мобілізувавши на це всю парторганізацію». *Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 177, арк. 13–18.*

№ 93

Витяг із політичного донесення начальника політвідділу Новгород-Сіверської МТС про реагування представників районного партійно-радянського апарату на факти крадіжок

21 лютого 1934 р.

[...] Создалось общее мнение, что воровство не наказуемо. Обыкновенно их скоро освобождают из-под стражи или дела тянутся бесконечно долго. 12 ноября в с. Гремяч у единоличника Мельникова был обнаружен краденый картофель. В краже он сознался. Тогда заместитель председателя сельсовета кандидат партии Брикез и еще 3 человека из местного актива повели Мельникова в сельсовет, закрыли ставни, выгнали всех из сельсовета и начали его

избивать. Так его окровавленного продержали почти сутки в помещении сельсовета, не оказав ему помощи. Жена избитого Мельникова прибежала ко мне в политотдел с жалобой. Я вынужден был лично удостовериться в этом и через местного врача оказать ему помощь. На второй день его освободили из сельсовета.

В связи с этим фактом организованного самосуда, следует указать:

1. Я категорически требовал срочного производства дознания и показательного суда над виновными в этом побоище.

2. Секретарь парткома тов. Талалай и начальник райотдела ГПУ тов. Трушкин уверяли меня, что в течении 3-х дней будет обеспечен показательный суд. Это крайне было нужно в условиях Гремяча с количеством дворов в 1 200, где расположена МТС и политотдел. Однако это не выполнено.

18 февраля сего года на бюро РПК я вновь это вопрос вынужден был поставить и требовать срочного расследования и суда. Опять записали, уже 10 дней прошло со дня выявления этого факта. В это дело прямо был втянут политотдел, а дело, как факт кражи, так и факт самосуда пока еще не показан. Я лично заявил об этом. Три руководящих работника района – секретарь РПК, председатель РКК и начальник ГПУ уверяли нас изо дня в день, что «уже выехал специальный следователь» и т. д. Это не было все же сделано.

Какое же реагирование на кражи или подобные случаи, когда это происходит без прямого подталкивания начальника политсектора, случаи не всегда известные районному руководству.

В связи с этим, представляется необходимость сообщить следующий эпизод.

15 февраля созвал при политсекторе совещание [председателей] местных колхозов с целью ознакомления их с решениями XVII съезда, в частности, по животноводству. Попутно мне было нужно изучить вопрос как фактически в 1933 г. проходила случная кампания, узнать через них фактическое количество абортующих кобылиц, уход за жеребцами и т. д.

За время совещания явился ко мне с перевязанной головой упомянутый выше Мельников. Он имел ввиду передать мне справку врача о его побоях¹. Я в присутствии всех конюхов сказал Мельникову: «В ближайшее время будут судить вас за кражу, и тех, которые вас били за побои». Характерно, что все конюхи в один голос закричали: «Мало их бьют, надо наповал убивать» и прочее. Мне пришлось потратить до одного часа времени для беседы по этому вопросу и я чувствовал, что собрание осталось твердо при своем мнении и это, конечно, потому, что кражи уж очень распространились.[...]

Записано вірно

*Держархів Чернігівської області, ф. П-470, оп. 1, спр. 158, арк. 34–35.
Завірена копія. Машинопис.*

---

¹ Так у тексті.

№ 94

**Директива ЦК КП(б)У
секретарю Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітану
про настрої районного керівництва під час хлібозакупівлі**

9 березня 1934 р.

Секретарю Черниговского Обкома КП(б)У
Тов. Маркитану

После неоднократных предупреждений со стороны ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У о необходимости развертывания закупки хлеба у колхозников и полного обеспечения дела организации закупки хлеба руководством со стороны Бюро Черниговского Областного Партийного Комитета, после всего этого, в Вашей области сознательно игнорируются все директивы ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У о закупке хлеба у колхозников.

Районные партийные комитеты во главе с секретарями РПК и политотдела МТС тихой сапой бойкотирует решение ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У о закупке хлеба, маскируя этот бойкот рассуждениями о том, что «в области имеется нужда в продовольственном хлебе, семенах, что область находится в трудном положении, наши колхозники ездят закупать хлеб в другие области и т. д.»¹.

Этим явным оппортунистическим рассуждениям Обком не только не дает никакого отпора, а, наоборот, своей позицией в вопросе об организации закупки хлеба узаконит эти оппортунистические рассуждения районщиков. Только этим объясняется то, что ваша область, которая имеет план закупки хлеба в 500 тысяч пудов, закупила на 1-е января [1934 г.] 1 700 пудов, а с 1-го января по 6-е марта [1934 г.] закупила 7 400 пудов, а всего 9 100 пудов, или 1,8% к плану.

В колхозах, которые получили от 3 кг и больше на трудодень абсолютно никакой организационно-массовой работы по развертыванию закупки хлеба областной партийный комитет не ведет. Собраний колхозников в этих колхозах по вопросам продажи хлебных излишков государству районные организации не собирали. Они не обращаются к колхозникам о том, чтобы они (колхозники) вместо спекуляции на базаре хлеба по высоким ценам, продавали свои излишки хлеба государству, которое этим закупленным у них хлебом будет оказывать семенную и продовольственную помощь нуждающимся колхозам.

Надо разъяснить колхозникам, что государство имеет полное основание обращаться к колхозникам с предложением о продаже ими хлеба государству, ибо государство в прошлом году очень много помогало колхозникам продовольствием, фуражом, семенами, и эту помощь обратило в безвозвратную ссуду. В этом году государство также оказало колхозам Черниговской области очень серьезную помощь семенами и продовольствием².

Вместо такой работы, вы поощряете своей бездеятельностью саботаж районщиков и сами стоите с протянутой рукой в ЦК КП(б)У и ЦК ВКП(б).

ЦК КП(б)У получил на днях от ЦК ВКП(б) категорическое предложение выполнить план закупки хлеба по Украине. ЦК КП(б)У не может и не будет занимать той позиции, какую на деле занимает Черниговский и ряд других обкомов, т. е. позиции оппортунистической в вопросе выполнения директив ЦК ВКП(б) о закупке хлеба, позиции игнорирующей тихой сапой закупку хлебных излишков у колхозников.

ЦК КП(б)У вынужден будет через Вашу голову крепко стукнуть целый ряд руководителей райпарткомов, вплоть до отобрания партийного билета и не менее крепко стукнуть руководство обкома за эту оппортунистическую позицию, которую заняли все вы в вопросе организации закупки хлеба у колхозников. Не случайно то, что Вы ни одного Секретаря РПК не ударили за плохую закупку хлеба, не случайно, что Вы предоставили это дело на самотек, взвалив всю эту исключительно тяжелую работу только на органы кооперации. Не случайно, что вы от этого большого дела самоустраились.

ВКП(б) считает дело хлебозакупок таким же важным, каким было дело хлебозаготовок. Вы этого признавать не желаете. У вас в области имеется большое количество колхозов и колхозных дворов с хлебными излишками, в которых Вы хлеб не закупаете, и не желаете закупать.

ЦК КП(б)У в последний раз предупреждает Обком и лично Вас, тов. Маркитан, как первого секретаря обкома, и делает ответственным Вас за развертывание хлебозакупок по Вашей области.

ЦК КП(б)У обязывает Вас:

I. Послать в район специальные группы из 2–3 человек во главе с ответственным товарищем – партийным работником – для организации дела закупки и развертывания массовых закупок хлеба у колхозников;

II. Заняться проверкой наличных товаров, имеющихся у вас в области, организацией продвижения их до колхозов;

III. Ударить крепко по сопротивленцам, оппортунистам в вопросе закупки хлеба из среды коммунистов, в первую очередь, руководящих работников.

IV. Развернуть большую работу по борьбе с кулацкой агитацией, которая выражается в том, что колхозники и коммунисты – районщики сознательно требуют от государства таких товаров, в отношении которых знают заранее, что их нет; как то: кожаные костюмы, особое сукно, которых они сроду не носили и всякие прочие выдумки.

V. Ударить по той же кулацкой агитации, которая выражается в разговорах: «Не торопитесь, все равно большевики товары разбронировуют, потому что это бронирование бьет их самих по товарообороту».

ЦК КП(б)У обязывает Вас ежедневно сообщать в ЦК о ходе выполнения плана по хлебозакупкам.

*Держархів Чернігівської області, ф. П-1669, оп. 1, спр. 245, арк. 3–4.
Копія. Машинопис.*

¹ Ситуація із продовольством в області була критичною. У спеціальному повідомленні заступника голови ДПУ УСРР Я. Агранова та начальника СПВ ДПУ УСРР Б. Козельського в

ОДПУ СРСР від 19 лютого 1934 р. вказувалося: «Совершенно секретно. За последнее время продзатруднениями вновь охвачено 166 сел 46 районов Украины, в том числе в Киевской обл. – 58 сел 16 районов, в Харьковской – соответственно 31 и 11, Донецкой – 29 и 1, Винницкой – 23 и 6, Черниговской – 17 и 8, Одесской – 8 и 4. В некоторых местах продзатруднения приняли острые формы, увеличилось количество фактов заболеваний, опуханий и смерти от голода. В Киевской обл. продзатруднения за последнюю декаду января вновь отмечены в 58 селах 16 районов, где от недоедания имеются опухшие в 305 семьях и умерло 15 чел. [...] В Винницкой обл. продзатруднения отмечены в 23 селах Дзержинского, Изяславского, Песчанского, Махновского, Могилевского и Ляховецкого районов. В этом числе имеется 13 пограничных сел, где испытывают продзатруднения отдельные семьи колхозников и единоличников. В некоторых семьях отмечены случаи опухания и смерти от голода. В Черниговской обл. продзатруднения вновь выявлены в 17 селах Иваницкого, Путивльского, Березнянского, Черниговского, Бахмачского, Репкинского, Олишевского и Семеновского районов, причем, в Репкинском и Олишевском районах продзатруднения испытывает значительное количество колхозников и единоличников. В Березнянском районе зарегистрированы факты продажи колхозниками жилых построек с тем, чтобы на вырученные деньги приобрести хлеб [...]». Див.: *Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т. 4. 1934–1936 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М.: РОССПЭН, 2002. – С. 69–70.*

² Про голод у 1932–1933 рр. див.: *Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Чернігівська область / Український інститут національної пам'яті, Чернігівська обласна державна адміністрація, Чернігівська обласна рада; редкол.: В. М. Хоменко (голова редкол.) та ін. – Чернігів: Деснянська правда, 2008. – 1060 с.*

№ 95

**Доповідна записка начальника
політсектору МТС наркомату землеробства УСРР А. Асаткіна
генеральному прокурору УСРР М. Михайлику
про випадки самосудів за крадіжки
колгоспного та приватного майна**

15 березня 1934 р.

Сообщаю Вам, за последнее время в ряде районов Черниговской области в связи с продовольственными затруднениями в некоторых колхозах участились случаи организованного вооруженного воровства, самосудов при полном отсутствии борьбы с этими явлениями со стороны местных органов прокуратуры, милиции и суда. Так, например, начальник политотдела Авдеевской МТС Понорницкого района сообщает, что воровство все усиливается, уголовные банды становятся все наглее. Органы милиции и уголовного розыска взамен охраны революционного порядка и борьбы с уголовщиной занимаются покровительством воров и бандитов (случай Орловка и Авдеевка), защита колхозных вредителей (случай – Блистова) и совершают ряд прочих художеств. Органы ГПУ взамен классовой бдительности занимаются поездками на спиртоводочный завод и устраивают там пьянки (заявление секретаря партячейки т. Кузнецова).

Чувствуя недостаточную помощь со стороны районных организаций работникам политотдела, всю тяжесть работы пришлось взять на себя.

Уголовный элемент, видя, что политотдел стал организовывать массы против него, в свою очередь стал активно реагировать, а именно: в помещении Орловского сельсовета бандит Куприяненко набросился на работника политотдела – заместителя начальника т. Толкача с поленом, и, когда этот бандит, который в течении долгих лет терроризировал население, политотделом был задержан и передан милиции, последняя его отпустила. Милиционер Кохас, находящийся в селе, заявил населению: «Вы бандита Куприяненко не расстраивайте, а то вам он причинит вред и лучше избегайте его, когда увидите на улице, то прячьтесь по домам».

На 10 марта начальник политотдела снова пишет, что «за январь–февраль месяцы только по колхозам Орловского сельсовета у колхозников украдено 25 коров» и благодаря недостаточности работы органов охраны, дело дошло до того, что колхозники своих коров, овец, свиней и пр. животных на ночь загоняют в хаты. За тот же отрезок времени произошло около десятка вооруженных нападений. В ночь с 20 на 21 февраля убит бригадир колхоза «Перемога» т. Чупурный Данила, который был агитатор колхоза, лучший ударник, хороший агитатор за колхозы и лучший помощник политотделу в борьбе с классово-враждебными элементами.

Районные организации не предали должного внимания этому факту убийства бригадира Чупурного и даже не явились на его похороны, куда собрались свыше 2 000 колхозников и единоличников. Органы прокуратуры и милиции недостаточно ведут борьбу с уголовными и враждебными элементами, объясняя это тем, что лимиты, которые они имеют, затрудняют им борьбу. Эта правооппортунистическая тенденция расходится с живой действительностью, а именно: имеется ряд фактов, когда органы милиции и прокуратура извращают революционную законность и производят, когда им надо, незаконные аресты и пр. В феврале месяце прокурор незаконно арестовал в народном доме комсомольца и продержал его в подвале четыре часа за то, что он отказался переместить стулья по указанию прокурора. Милиционер района в колхозе им. Шевченко ночью снял с поста колхозного сторожа и два часа водил его по селу под дулом нагана.

Благодаря отсутствию бдительности и должной борьбы с враждебными уголовными элементами со стороны органов охраны, в районе появились самосуды. Есть ряд убийств преступников, как на месте преступления, так и около сельсовета. Когда преступник уже пойман и доставлен в сельсовет, работникам политотдела приходится проводить разъяснительную работу среди населения о неправильности и вредности самосудов. В свое оправдание население нам заявляет следующее: «Милиции мы больше не верим, она не только не борется с уголовными элементами, но даже тогда, когда мы имеем преступника, приведем к ней, то она его немедленно отпускает, в результате – отпущенный преступник нам мстит».

Следует отметить, что после разъяснительной работы открытые самосуды прекратились, но остались самосуды подпольные (есть факты исчезновения

лиц, которые подозревались в краже, у нас, работников политотделов, есть такое мнение, что их втихомолку пристукнули).

На Новгород-Северской МТС: «За последнее время группа вооруженных забрала все продукты у председателя колхоза «Великий гай» т. Ярошенко. Так же вооруженное ограбление имело место дней 10–12 тому назад в с. Каменская Слобода, как выяснилось во главе вооруженной банды был ранее раскулаченный этого же села и два члена местного колхоза. В с. Гремяч среди пойманных 3-х воров оказался верховодом раскулаченный, сбежавший тут же после задержания его, и два единоличника. Кстати, создалось общее мнение, что воровство не наказуемо. Обыкновенно их скоро освобождают из-под стражи или дела тянутся бесконечно долго. 12 февраля в с. Гремяч у единоличника Мельникова был обнаружен краденый картофель. В краже он сознался. Тогда заместитель председателя сельсовета кандидат партии Брикес и еще три человека из местного актива повели Мельника в сельсовет, закрыли ставни, выгнали всех из сельсовета и начали его избивать. Так его окровавленного продержали почти сутки в помещении сельсовета не оказывая ему помощи. Жена Мельникова прибежала ко мне в политотдел с жалобой. Я вынужден был лично удостовериться в этом и через местного врача оказал ему помощь. На второй день его освободили из сельсовета. В связи с этим фактом самосуда, следует отметить, что я категорически требовал срочного производства дознания и показательного суда над виновным в этом побоище.

Секретарь райпарткома т. Талалай и начальник райотдела ГПУ т. Трушник уверили меня, что в течение 3-х дней будет обеспечен показательный суд. Это крайне было нужно в условиях с. Гремяч с количеством дворов 200, где расположены МТС и политотдел. Однако, это не выполнено.

18 февраля с. г. на бюро РПК я вновь этот вопрос вынужден был поставить и требовать срочного расследования и суда. Опять записали, уже 10 дней прошло со дня выявления этого факта, но результатов нет. Я лично звонил по телефону несколько раз секретарю РПК, РКК и начальнику ГПУ. Последние уверяли, что уже выехал специальный следователь и т. д., однако, это до последнего дня еще не сделано».

Учитывая вышеуказанное сообщение и сообщения ряда других начальников политотделов, прошу Вас выслать в Черниговскую область прокурора для проверки указанных фактов и принятия соответствующих мер на месте, обеспечивающих усиление революционной законности в указанных районах Черниговской области.

Начальник политсектора МТС при НКЗ УССР [підпис] А. АСАТКИН

*Держархів Чернігівської області, ф. П-470, оп. 1, спр. 166, арк. 72–75.
Оригінал. Машинопис.*

---

¹ Копії документу направлені: секретарю Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітану та начальнику політсектору МТС Чернігівської області Кудрявцеву.

№ 96

Постанова бюро Ніжинського райкому КП(б)У про вбивство піонера Комарівської школи

6 квітня 1934 р.

Вбивство учня-піонера є терористичний акт, скерований на знищення передового піонера, редактора піонерської газети, активного учасника в проведені політично-господарських кампаній, кращого учня-організатора. Однак, цьому вбивству не надали виключної політичної ваги. Ні зав[ідуючий] школою, він же парторг колгоспу тов. Приполов, що не спромігся сповістити навіть районні організації (хоча і перебував після вбивства протягом 5-ти днів в районі), ні начальник міліції, яким було почато слідство по цій справі, але як «незначне» було залишене і не повідомлено РК КП(б)У, а також і начальник ДПУ про це не сповістив, хоч його уповноважений тов. Ржавський знав про це вбивство і сам начальник ДПУ знав [з] 2 квітня 1934 р.

ДПУ і райміліція не надали цьому факту політичної ваги, не нанесли удару класовому ворогу, а це привело до того, що ворожі елементи розперезались, тероризували кращих піонерів-учнів, а саме:

- а) діти одноосібника Андрушка збили до крові піонера Савченка;
- б) піонерку Марусю Дуля хотіли вкинути в річку.

Це свідчить про повну необізнаність зав[ідуючого] наросвітою тов. Шевченка про дійсний стан школи, про життя піонерів. Хоча йому було відомо про вбивство 1 квітня ц[ього] р[оку], він цьому не надав політичної ваги.

Партійні організації села Комарівка, зав[ідуючий] школою тов. Приполов, замість того, щоб мобілізувати широкі маси населення, учнівську і піонерську масу на боротьбу з класово-ворожим елементом на підвищення класової пильності, допустили, що піонера, учня ховали з релігійними ритуалами.

Бюро РК КП(б)У ухвалює:

1. Запропонувати начальнику ДПУ, прокурору протягом 3–5 днів закінчити слідство і винних судити в показовому порядку.
2. Запропонувати РВКа надати батькам забитого піонера матеріальну допомогу.
3. Зав[ідуючого] школою тов. Приполова з лав партії виключити та з роботи зняти.
4. Начальнику ДПУ тов. Шуремову оголосити догану, а начальнику міліції тов. Тимченку винести сувору догану.
5. Виконуючому обов'язки прокурора тов. Тименку оголосити догану.
6. Зав[ідуючому] наросвітою тов. Шевченку оголосити сувору догану.
7. Інструктору комсомолу тов. Хоменку – оголосити догану.
8. Послати не менш як на декаду проп[агандистську] групу в кількості 3-х товаришів, а саме: Шевченка, Клиньського, Трескунова, запропонувати їм провести широку масову роботу серед населення та учнів і особливо звернути увагу

на піонерську організацію та роботу школи, провівши широке обстеження останньої.

9. Указати секретарям парткомітетів, парторгам первинних організацій на відсутність з їхнього боку достатньої уваги до роботи школи і особливо піонерських організацій.

10. Запропонувати головам сільрад, парторгам, щоб останні не менше разу на п'ятиденку були в школі й проводили (відповідно рішень ЦК ВКП(б) і ЦВК про школу) роботу з учнями і піонерами в напрямку організаційно-масової роботи.

11. Запропонувати РК комсомолу посилити керівництво піонерськими організаціями та на слідуєчому черговому засіданні бюро заслухати доповідні РК ЛКСМУ про роботу піонерської організації та декілька первинних партійно-комсомольських організацій.

12. Запропонувати т. Шевченку не менше разу на квартал побути в кожній школі, ґрунтовно з нею ознайомитися.

13. Зобов'язати зас[тупника] секретаря РПК тов. Данька, голову РВКа тов. Ха-вікова, секретаря ЛКСМУ тов. Яківця 7 квітня 1934 р. виїхати в Комарівку і про-вести глибоку роботу.

14. Доручити тов. Даньку та тов. Яківцю перевірити заяву тов. Плєскача про те, що поступили кореспонденції про вбивство піонера і не було опубліковано в газеті «Нове село» та докласти наслідки на наступному засіданні бюро.

15. Цю постанову проробити на первинних парторганізаціях та витяг з по-станови оголосити в пресі.

Секретар РК КП(б)У

[підпис]

ПАРЬОХА

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 198, арк. 21–22.
Оригінал. Машинопис.*

¹ У доповідній записці заступника секретаря райкому КП(б)У Ланька секретарю Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітану від 7 квітня 1934 р. про вбивство учня Комарівської школи Сидорка вказувалося: «У ніч на 28 березня 1934 р. у с. Комарівка був забитий топором передовий піонер – учень Комарівської школи Сидорко, який брав активну участь в переведенні політично-господарських кампаній, редактор шкільної газети, кра-щий учень і організатор. Цьому вбивству місцеві організації, зав[ідуєчий] школою, го-лова сільради не надали виключної політичної ваги, а стали на той шлях, що вбивство носить уголовний характер і не нашли потрібним про це сповістити РПК.

Начальник міліції, якому було відомо про факт вбивства 28 березня, теж не найшов нужним про це сповістити РПК. Міліція була розпочала слідство, але робітник міліції Лисенко захворів і, по суті, слідство до 4 квітня було припинено.

Уповноважений ГПУ тов. Ржавський довідався про це вбивство 1 квітня, а 2 квітня сповістив про це начальника ДПУ, не взяв справи до своїх рук і теж не повідомив РПК. Таким чином, цей терористичний акт, що скерований класовим ворогом на знищення передового піонера-активіста, не був пресічений відразу, а навпаки, дав можливість і далі знущатися над піонерами. Діти одноосібника Андрушко побили піонера Савченка, піонерку Дулю Марусю хотіли скинути в річку. Крім того, справу усугубило тим, що про-

пустили похорони з релігійними ритуалами. Таким чином, класовий ворог це вбивство використав.

Зав[ідуючий] наросвіти тов. Шевченко про це вбивство довідався 1 квітня і не надав цьому вбивству політичної ваги й теж не поставив до відома партійний комітет.

Партійний комітет довідався через уповноваженого ЦК комсомолу 3 квітня і негайно туди були відряджені начальник міліції, секретар комсомолу, уповноважений ЦК комсомолу для з'ясування справи, які 6 квітня доклали на бюро про вбивство та методи розслідування. (Постанова бюро додається).

Цю постанову ми опублікували в пресі (крім розділів, де стосується ДПУ) і широко проробимо як серед колгоспів [так і] піонерсько-учнівської маси. За[ступник] секретаря РК КП(б)У [підпис] ЛАНЬКО». Див.: *Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 198.*

№ 97

Витяг із доповідної записки помічниці начальника політвідділу Шептаківської МТС по роботі із жінками Д. Мазур начальнику політвідділу Шептаківської МТС про реакцію селян на відсутність оплати праці

10 квітня 1934 р.

С 5-го по 9-е апреля, проводила работу в Фаевском сельсовете в колхозах: «Большевик» и «Ударник».

Проверив факты, изложенные в поданной докладной записке инспектора по животноводству тов. Плескача, я установила, что они целиком подтвердились. Необходимо отметить, что по конюшням колхоза господствует обезличка, частая смена конюхов. Снимаются и назначаются конюхи без ведома правления самими бригадирами. Такой случай был в моем присутствии в первой бригаде, когда бригадир сам, без ведома правления, снял вновь назначенного конюха. Так же господствует уравниловка, старший и младший конюх получают одинаково. В конюшне грязь, по месяцам не чистится, особенно в первой бригаде. Случная кампания проводится без контроля со стороны ветврача тов. Олейника. 8-го апреля он из города возвратился в пьяном виде, колхозники заявляют, что он вообще не бывает в конюшне.

То состояние, в котором находится конеферма, не обеспечивает развитие животноводства, за два года имеется всего четыре шт. из приплода.

Труддисциплина в колхозе отсутствует, на работу выходят скверно, не выходят многие, а те, что выходят – не раньше 10-ти – 11-ти часов.

Бригадирам приходится бегать по хатам и этот метод не помогает. Колхозники заявляют: «Дадите хлеба, пойдем на работу». Получившие подмогу колхозники, на работу не выходят. Только после общего собрания колхозников и общего собрания женщин колхозниц, вышли на работу 8-го апреля и работало 35 плугов. 9-го [апреля] на работу вышло больше, по некоторым бригадам довыход на работу достиг 80–90%. Такое положение в колхозе «Большевик». Что касается колхоза «Ударник», то положение там еще хуже. 8-го апреля на работу не вышли ни один колхозник и даже бригадиры. Вечером на общее собрание собралась часть колхозников в пьяном виде и стремились сорвать собрание.

Воровство не прекращается. В колхозе «Большевик» 7-го апреля в четвертой бригаде была обнаружена кража из амбара 10-ти пудов посевной конопля. 9-го апреля в первой бригаде была замечена кража картофеля из гумна. Количество установить не удалось. К массовому севу еще не приступили ни один, ни другой колхоз. Тракторная бригада прибыла 5-го апреля, но к пахоте еще не приступила, поясняя это тем, что трактора буксируют. Со стороны правления колхоза и участкового агронома тов. Конопелько, который находится на селе, не было заблаговременно указано, где можно пахать тракторам. Со стороны парторга тов. Комара массовая работа ведется слабо.[...]

Пом[ощник] Нач[альника] Политотдела Шептаковской МТС   МАЗУР

*Держархів Чернігівської обл., ф. Р-1360, оп. 1с, спр. 1, арк. 33–34.
Копія. Машинопис.*

---

¹ 25 березня 1934 р. помічник начальника політвідділу Шептаківської МТС по роботі із жінками Діна Матвіївна Мазур обстежувала колгосп с. Риково: «Настроение в колхозе нездоровое. На общем собрании колхоза, где бригада колхоза “Рассвет” давала свои заключения по произведенной проверке, особенно по выявленному состоянию с тягловой силой, вместо здоровой критики и самокритики раздавались возгласы: “Мы едим полону”, вообще в колхозе распространено название “половники”, а в действительности же нуждающихся в колхозе всего 20 хозяйств. Остальные же все обеспечены и у некоторых из них имеются даже излишки хлеба. В колхозе имеются лица явно разлагающие колхоз, как-то: АРХИПЕНКО Пахом, бывший заместитель председателя колхоза, КАРТЕЛЬ Денис – завхоз колхоза – до революции имел 16 дес. и КАРТЕЛЬ Григорий Романович – секретарь колхоза». Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. Р- 1360, оп. 1с, спр. 1, арк. 21–22.

№ 98

Директива секретаря Городнянського райкому КП(б)У Нікітенка та голови Городнянського райвиконкому Шабойдаша про направлення жебраків на роботу

22 квітня 1934 р.

Всем Парторгам Колхозов, Совхозов, Территориальных производственных и учрежденческих партгрупп, председателям сельсоветов и колхозов.

По постановлению Обкома партии – по нашей области проводится изъятие бродячего нищенствующего элемента для направления их на работы в совхозы, лесоразработки, торфоразработки и др. нуждающихся в рабочей силе.

Учитывая политическую важность этого мероприятия, Райпартком и Райисполком предлагают Вам организовать полное содействие органам милиции в проведении работы по изъятию бродячего элемента, направляя весь бродячий нищенствующий элемент, шатающихся по селам, в городе, на предприятиях, в совхозах и т. д., в распоряжении органов милиции.

От Вашей организованной работы, инициативы и проявленного большевистского внимания зависит решение задачи политической важности – вовле-

чение бродяжнического нищенствующего элемента – в полезную производственную жизнь.

О принятых Вами мерах сообщите РПК и РИК.

Секретарь	[підпис]	Никитенко
Председатель РИК	[підпис]	Шайбодаш

*Держархів Чернігівської області, ф. П-20, оп. 1, спр. 517, арк. 9.
Оригінал. Машинопис.*

№ 99

Витяг із доповідної записки секретаря Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітана ЦК КП(б)У про «контрреволюційну засміченість» колгоспів

[Травень 1934 р.]

г. Чернигов

Колхозы Черниговщины в большинстве своем еще молоды, недостаточно устойчивы, много из них сильно засорены кулацкими, чужими, дезорганизаторскими элементами; во многих колхозах колхозная вывеска прикрывает далеко не колхозное, далеко не социалистическое содержание; во многих колхозах не обобщественная часть производства колхозников преобладает над общественным колхозным производством; во многих колхозах даже рабочий скот обобщественен только лишь по форме, «а не по сути».

Еще летом 1932 г. в Дмитриевском и Сновском районах под кулацким влиянием происходила «самоликвидация» колхозов. Эта контрреволюционная работа доходила даже до разгрома сельсоветов в отдельных селах. В ноябре–декабре 1932 г., когда уже организовалась область, контрреволюционная работа и разгул распоясавшейся мелкой буржуазной стихии не знали предела.

Этим в значительной степени объясняется и многочисленность перегибов уже со стороны ряда районных организаций и представителей советской власти на местах.

Такое состояние области потребовало от областного руководства разрешения в первую очередь таких основных задач:

1. Максимально повысить боеспособность партийной организации в борьбе с классовым врагом и оппортунистами за осуществление генеральной линии партии.

2. Разгромить кулацкое сопротивление и уничтожить остатки политического и уголовного бандитизма, дабы тем самым расчистить дорогу для вступления в колхозы беднякам и середнякам и обеспечить мероприятия по организационно-хозяйственному укреплению колхозов.

3. Беспощадно расправляясь с классовым врагом, обеспечить соблюдение социалистической законности, всячески борясь с искривлениями и решительно выправляя административные перегибы.

4. Очистить, как сельский и районный, так и областной аппарат от чужих и враждебных элементов.

Эти задачи областное руководство разрешило следующим образом:

1. Решительный удар по оппортунистическим и нестойким элементам, и очистка партийных рядов от оппортунистов, чужаков и примазавшихся – подняли боеспособность партийной организации. За год (к 1-й областной конференции) контрольными органами было привлечено к ответственности 2 775 человек, или 16% парторганизации, из коих исключено из партии 1 051 человек, или 5,5% ко всей партийной организации области. В качестве основных болезненных явлений имел и место саботаж партийных директив и искривления линии партии. На эти проступки приходится 44% привлеченных к ответственности. На нарушения партийной дисциплины приходится 16%, на растраты, злоупотребления служебным положением и бытовое разложение – 20% и более 8% приходится на пролезший в партию чуждый элемент.

2. Проведенная в 1933 г. проверка личного состава советского, кооперативного и заготовительного аппарата улучшила работу этих организаций. Из проверенных по системе потребкооперации, «Заготзерна», «Союзсеменовода», «Союзскота», аппарата связи и др. 8 547 чел., вычищено – 1 159 чел., из них кулаков – 448, бывших помещиков – 49, бывших торговцев – 191, бывших белых офицеров, жандармов и полицейских – 167 чел., служащих религиозного культа – 34. Из вычищенных снято за растрату – 121 чел. и за вредительство на производстве – 237 чел.

Проверкой аппарата 84 совхозов области из 9 849 чел. административно-технического персонала и рабочих вычищено 1 793 чел., из них кулаков – 751 и бывших жандармов – 50 чел. Особенно были засорены свеклосовхозы, из которых вычищено 409 кулаков, бывших помещиков и жандармов, что составляет 53% ко всему числу вычищенных в этих совхозах.

Частичная проверка административно-хозяйственного аппарата колхозов выявила только в 700 колхозах 537 чел. кулаков, бывших помещиков и попов, пролезших в колхозы на должности счетоводов, кладовщиков и завхозов, с целью подрыва изнутри.

3. Изъятие и высылка за пределы области кулацкого и бандитского элемента (за полтора года изъято и выселено за пределы области 2 420 чел. кулацкого элемента, включая семьи) в корне сломили кулацкое сопротивление, и массовый бандитизм заметно пошел на убыль.

II

Глубокий прорыв, в котором находились районы Черниговской области в 1932 г. и который характеризовался, главным образом, недопустимым затягиванием ими основных хозяйственно-политических кампаний, не мог не дать некоторого отражения на своевременной подготовке и проведении областью весеннего сева 1933 г. Критику ошибок весеннего сева 1933 г. со стороны политбюро ЦК КП(б)У областная партийная организация подняла на принципиальную высоту, претворила их в большевистское оружие для скорейшей перестройки всей своей работы.

Консолидировав свои силы, сплотившись вокруг Ленинской генеральной линии партии, партийная организация области укрепилась идейно и организационно.

Получив подкрепление в деле технического вооружения с/х (организация новых МТС, увеличение тракторного парка и завоза сложных с/х машин), все время укрепляя сельские партийные организации за счет городских и районных центров (из которых послано на село около 2 500 чел. коммунистов), получив сильнейшее подкрепление в лице политотделов МТС и совхозов, и основательно улучшив на этой базе непосредственное руководство колхозами производством, а также укрепив свои связи с колхозными массами, партийная организация Черниговщины сумела организовать и возглавить энтузиазм рабочих и колхозных масс на дело социалистического переустройства сельского хозяйства области.

1933 год область закончила в обстановке значительных достижений, как в области колхозного строительства, так и поднятия всего сельского хозяйства:

1. Колхозный сектор области вырос с 43% до 70%¹. Колхозы значительно окрепли, резко увеличили производительность труда, увеличили свои доходы, полностью и досрочно выполнили свои обязательства перед государством по хлебосдаче, причем, значительная часть колхозов обеспечила выдачу на трудодень от 2,5 до 4 кг хлеба.

2. *[Своевременно проведя уборку хлебов, Черниговщина накануне XVI годовщины Октября полностью выполнила годовой план хлебопоставок по всем секторам и культурам]*².

3. Область первой на Украине закончила осеннюю посевную кампанию 1933 г., перевыполнив план сева на 75 000 га, и, засеяв озимь на 20 дней раньше, против 1932 г.

4. В борьбе за поднятие урожайности областью перевыполнен также правительственный план зяблевой вспашки (167%).

В то же время в работе, как областных, так и районных партийных советских, земельных, профессиональных и хозяйственных организаций имели и имеют еще место ряд значительных недочетов:

1. В ряде районов организационная работа еще намного отстает от растущего подъема, сложности и характера политических задач, полностью не изжиты еще методы преобладающего администрирования в руководстве, а также имеет еще место незнание руководством фактического состояния колхозов и сел.

2. В некоторых районах еще не разгромлено окончательно кулацкое сопротивление, еще слабо борются с оппортунистической практикой и значительно отстает коллективизация (Бобровица, Корюковка). В ряде колхозов еще неудовлетворительна трудовая дисциплина, плохо организован труд, низки активность и качество работы, недостаточная забота о колхозном добре (в частности, о коне), засоренность колхозов и их руководящей верхушки классово-враждебным элементом, а вследствие всего этого – и низкая оплата труда. [...]

3. Весенний сев этого года отстает от других областей СРСР, но идет значительно лучше, чем в прошлом году, и выше по качеству, однако, он также сопряжен с рядом трудностей. [...]

6. К числу других недочетов следует отнести:

- недостаточное практическое руководство органами народного образования; культурные учреждения еще засорены классово-враждебными, петлюровскими и национальными элементами;
- неудовлетворительна также работа ряда хозяйственных организаций областных и республиканских трестов, руководящих органов кустарно-промышленной кооперации, торговой и кооперативной системы;
- недостаточно еще четка работа советских и профессиональных органов;
- неудовлетворительна еще работа земельного аппарата: от области до района и МТС.

III

Засоренность низового советского аппарата по селу кулацкими и антисоветскими элементами, и преобладание в их работе методов администрирования не могло не привести к искривлениям линии партии и нарушениям революционной законности в целом ряде районов и сел; в большинстве районов области имели место немало случаев отбирания коней и коров у единоличников при фактическом выполнении ими государственных заданий, злоупотребление штрафной политикой и т. д.

На этом участке классовый враг действовал более решительно, причем, пользуясь ослаблением классовой бдительности в отдельных местах, ими нередко использовались для подрывной работы нестойкие сельские коммунисты. Так, например, в с. Волк Прилукского района по жалобе колхозников выявились издевательства над ними сельского руководства – председателя сельсовета – сына городского, председателя секции РКК – бывшего жандарма, председателя прихода³ – бывшего бандита и членов правления прихода – бывших кулаков.

Вскрывая и разоблачая работу классового врага, необходимо было жестко наказывать, как непосредственных виновников в нарушении революционной законности, так и проглядевшее эти искривления районное и советское руководство.

Обкомом одновременно вскрывались и исправлялись искривления линии партии и нарушения революционной законности, как в отношении единоличников, так и колхозников в целом ряде районов и сел.

В этом отношении характерны такие факты, как грубейшие искривления налоговой практики при выявлении и обложении сельскохозяйственным налогом в индивидуальном порядке кулацких хозяйств в Понорницком районе; контрреволюционные действия, самосуды, незаконное отбирание имущества, наложение массовых штрафов руководством сельсоветом и колхоза в с. Земиковцы Недригайловского района; аналогичное дело об издевательствах над колхозниками и единоличниками в с. Будище Коропского района. Прямые виновники всех этих преступлений обкомом были сняты с работы, исключены из партии и преданы суду, а партийное и советское руководство этих районов (Понорницкого, Недригайловского и Коропского) снято с работы с наложением партийных взысканий.

Строго были наказаны, как виновные в нарушении революционной законности, так и партийное руководство, Новгород-Северского, Буринского, Носовского, Иваницкого и др. районов.

По Новгород-Северскому району за административное подстегивание коллективизации, голое администрирование и грубое нарушение линии партии и революционной законности в ряде сел по отношению к единоличникам обкомом был снят с работы с объявлением строгого выговора и послан на низовую работу секретарь РПК Смирнов, снят с работы председатель райКК – Бойко, сняты с работы с объявлением выговора и посланы на низовую работу зав[едующий] орг[анизационным] отделом РПК Воробьев, зав[едующий] агитмассотделом Шур и объявлен выговор председателю РПК Носенко.

По Буринскому району обкомом приведены к ответственности за допущенные перегибы председатель РИКа Лисовец, секретарь исполкома Одинцов и председатель райКК Волчков.

По Носовскому району обкомом исключены из партии и привлечены к судебной ответственности председатель колхоза «I-ша трудспілка» Петренко и парторг этого колхоза Коваленко.

В январе месяце 1934 г. обком осудил, как грубое искривление линии партии, «расчистку трудодней» в колхозах, проведенную Иваницким РПК и политотделом МТС, обязав эти организации немедленно исправить ошибки и сообщить об этом обкому, т. к. начальник политотдела МТС т. Авдеенко не признал политической ошибки в этом вопросе, считая решение обкома неправильным и всячески оправдывал действия политотдела по проведению сокращения трудодней колхозникам, то обком вынужден был послать в Иваницкий район комиссию.

Комиссия обкома, расследовав практику работы РПК и политотделов МТС в отношении «расчистки трудодней», вскрыла безобразия и преступления, творившиеся в колхозе им. Сталина с. Бережовка, а также констатировала притупление классовой бдительности со стороны районного руководства.

За это обком снял с работы секретаря РПК Алямужного, председателя райисполкома Тупчия, председателя райКК Сахановского, объявив им всем строгий выговор; исключил из партии и привлек к ответственности уполномоченного ГПУ Графнина и заведующего РайЗО Охвата; снял с работы, объявил строгий выговор и послал на низовую работу начальника милиции Щербакова. Объявлен выговор начальнику политотдела МТС Авдеенко, исключен из партии бывший руководитель колхоза им. Сталина председатель колхоза Куриля, секретарь ячейки Григорьева, заведующий участком МТС Кондратенко. [Обком] поручил прокуратуре привлечь правление и должностных лиц этого колхоза к судебной ответственности.

В связи с тем, что в Репкинском районе РПК своевременно не реагировал и не придавал политического значения фактам самосудов и, в частности, самосуду в с. Воробьево, обком объявил выговор бюро РПК и президиуму РайКК, а за бюрократизм и волокиту в производстве следствия по делу о самосудах снял с работы с объявлением строгого выговора и запрещением в течении года зани-

мать ответственные должности начальника раймилиции Кимановского и участкового прокурора Андреева, а также за недооценку политического значения фактов самосуда объявлен выговор начальнику райотделения ГПУ тов. Бойко.

Вопросам борьбы с нарушениями революционной законности обком уделял особое внимание. В 1933 г. обкомом было проведено 2 совещания прокурорских и судебных работников, в мае обкомом и облисполкомом было вынесено и опубликовано в печати развернутое решение (поднимающее вопрос борьбы с нарушителями революционной законности, административными перегибами в работе на принципиальную высоту), которое было широко обсуждено на собраниях партийных и комсомольских ячеек и колхозов. Осенью 1933 г. комиссией ЦК КП(б)У, совместно с бригадами обкома, было проведено специальное обследование состояния ревзаконности в районах, в работе которого обкомом был предпринят ряд решительных мер к устранению всех выявленных в этой области недочетов. В целях решительного укрепления ревзаконности в апреле – мае 1934 г. обкомом проведена проверка личного состава и всей работы народных судов.

В качестве наиболее ярких примеров борьбы с другими болезненными явлениями в областной партийной организации, необходимо привести факты, характеризующие очистку организации от пролезших в партию чужаков, перерожденцев, троцкистов, двурушников, нарушителей партийной дисциплины и морально разложившегося элемента.

Наиболее характерным фактом проникновения классового врага на руководящую работу в партийный и советский аппарат является дело Скарбека⁴ (бывшего заведующего культпропом Черниговского облоргбюро). Скарбек оказался польским лазутчиком, проникшим в партию для контрреволюционной работы.

С. В. Косиор в своем докладе на ноябрьском пленуме ЦК и ЦК КП(б)У отметил, что: «Этот человек пользовался исключительным доверием в Киевской, Черниговской парторганизациях и у многих из нас», Скарбек был не сам, его ближайшими сподвижниками были люди с партбилетом в кармане, которые занимали не менее солидное положение, «они подбирали и готовили кадры преподавателей для польских школ, они подбирали и рассаживали везде и всюду и районную и сельскую власть».

В связи с письмом тов. Постышева о борьбе с остатками контрреволюционного троцкизма, обкомом был проведен ряд организационных мероприятий по тщательной проверке работников, работающих в партийных, советских, хозяйственных, кооперативных, наркомпросовских и других аппаратах и отдельно людей, ведающих распределениями кадров.

Проработка этого письма способствовала дальнейшему повышению большевистской бдительности партийной организации и решительному разоблачению отдельных антипартийных и контрреволюционных взглядов бывших троцкистов и других оппортунистических элементов.

Ячейка облснаба обнаружила в своем аппарате 2-х троцкистов, вернувшихся из ссылки и скрывавших свое контрреволюционное прошлое.

В ячейке облисполкома был исключен из партии Россол (член партии с 1919 г.), открыто высказывавшийся о том, что он не признает т. Сталина вождем и теоретиком партии.

В ячейке «Украинфильма» разоблачен бывший троцкист Безсветный, исключавшийся из партии в 1925 г. (член партии с 1918 г.), который тоже на собрании ячейки открыто заявил, что он не признает тов. Сталина вождем и теоретиком партии.

К этому вступлению ячейка «Украинфильма» отнеслась примиренчески, ни один из членов партии не выступил против троцкиста и Безсветный был исключен из партии лишь решением Горпаркома.

В ячейке Черниговского пединститута после ареста разоблачен и исключен из партии один из активнейших участников троцкистской контрреволюционной группировки в Луганском пединституте Нольский, работавший в Черниговском пединституте в качестве руководителя кафедры политэкономии.

Решением обкома секретарь ячейки института, Кукла за преступление большевистской бдительности исключен из партии, бюро ячейки и директору института поставлено на вид (бюро ячейки и директор института до этого случая работали всего около месяца).

В комсомольской ячейке типографии «Большевик» разоблачен и исключен из комсомола комсомолец Митлин, стрелявший из ружья в портрет тов. Сталина.

В этой же типографии областной газеты выявлена большая засоренность работников кулацкими и другими классово-враждебными элементами, которые на протяжении нескольких месяцев при печатании газеты допускали умышленно такого рода «ошибки»:

«Якщо перша п'ятирічка є п'ятирічка побудови технічної бази, то вже друга п'ятирічка є п'ятирічка «озброєння» (т. е. «вооружения», вместо «освоения»); «заходи (т. е. мероприятия) партії щодо організації областей цілком «не правильні», вместо «правильні».

«Всі ці заходи (речь идет о помощи Украине от ЦК ВКП(б) не допомогли Україні» (вместо помогли).

«XVII з'їзд партії світова «повія» (что значит – проститутка), вместо «подія» (событие).

Эту «ошибку» в печать не допустили.

В Черниговском районе заведующий орготделом РПК Фалалеев, получив письмо тов. Постышева, почти месяц продержал его в портфеле. Фалалеев снят с работы, ему объявлен выговор и запрещено занимать руководящую партийную работу. Такое сравнительно мягкое решение о Фалалееве объясняется тем, что Фалалеев – рабочий, старый член партии, всегда решительно боролся с троцкизмом и по-большевистски осознал и признал свой антипартийный поступок. Многочисленные факты такого же разоблачения проникших в партию чужих и враждебных элементов имели место в работе проработки письма тов. Постышева во многих других районах. Так, например, за примиренческое отношение к троцкизму снят с работы заведующий культпромом Роменского

РПК Тележко; Борзенский РПК исключил из партии секретаря территориальной ячейки тов. Тростянка-Колесника за контрреволюционное троцкистское выступление и дискредитацию политики партии на селе; в Мало-Девичкой парторганизации выявлен член партии Пиленко, стрелявший из нагана в портрет Ленина.

В Дубовязовском свеклосовхозе Конотопского района было выявлено и вычищено более 20-ти человек классово-враждебных и среди них – член партии, белобандит Стасюк.

В Олишевской парторганизации исключен из партии заведующий Райнснабом Слайковский, который вел антипартийные разговоры и рассказывал контрреволюционные анекдоты, дискредитирующие руководителей партии.

В Менской парторганизации в с. Бондаревка выявлен член партии Володько, сын бывшего охранника помещика Пушкина, вступивший в партию в Красной армии.

В числе других фактов, характеризующих борьбу областного партийного руководства с болезненными явлениями, следует отметить дело секретаря Мало-Девичкого РПК Аушева, которого спутал примазавшийся к партии Дудко. При неплохих показателях выполнения районом сельскохозяйственных кампаний Аушев и другие втянулись в групповое пьянство и разложились, что привело к исключению Аушева из партии.

Факты разложения отдельных членов партии обкомом были вскрыты и в Коропском районе (работники финансового аппарата и районной прокуратуры).

Директор Роменской партийной школы, член партии Гикало – сын кулака, женатый на дочери попа, двурушник, троцкист – подобранный в аппарат школы группу кулаков и офицеров из-за недостаточной бдительности районной парторганизации долгое время руководил этой партийной школой, проводя там антисоветскую работу.

Особую близорукость выявили отдельные коммунисты и руководители партийной организации в Нежинском районе. Свора буржуазных националистов в своих лекциях и издаваемых институтом «Записках» проводила буржуазно-националистические идеи, а Нежинский РПК и директор института Порада не замечали искривления национальной политики, относясь доверчиво к враждебной работе этих националистов и даже признавая их деятельность удовлетворительной.

За недостаточную бдительность и примиренческое отношение к националистическим элементам обкомом объявлен выговор и снят с работы директор Нежинского института Порада, исключена из партии преподавательница кафедры истории при институте Калюжко, исключен из партии преподаватель института Фесенко. Кроме того, сняты с работы несколько беспартийных профессоров и преподавателей, явных украинских националистов.

За допущенную засоренность аппарата областного отдела народного образования националистическими и классово-враждебными элементами, а также допущенные искривления в области национальной политики, обком снял с работы и исключил из партии заведующего облОНО Пелеха.

В ряде районов – Новгород-Северском, Семеновском, Середино-Будском – имела место принудительная украинизация детей, в других районах наоборот – детей, говорящих на украинском языке, начали обучать на русском. Вообще, некоторые руководители школ и Райнаробразов не поняли ленинской национальной политики, не поняли борьбы против уклонов Скрыпника⁵ и начали толковать борьбу против принудительной украинизации, как борьбу против украинизации вообще.

Возмутительное преступление имело место со стороны бывших воспитателей и администрации Кролевецкого детского городка: раскрадание⁶ предназначенных для детей продуктов, издевательства над детьми (избиения, угроза оружием), преступное отношение к медицинскому обслуживанию детей, в работе которого на протяжении 1933 и 1934 гг. имела место большая смертность среди детей. Виновные в этом деле коммунисты и руководящие работники района обкомом также сурово наказаны.

В заключение необходимо отметить дело с жульнической операцией распреда партактива (ХОЗО Облисполкома).

Осенью 1933 года была вскрыта незаконная операция с «Торгсином» в распределении партактива. При расследовании этого дела областными организациями, руководители распреда, которые продали спекулянтам 3 тонны муки за золото и валюту, и за вырученные от этой спекулятивной операции деньги закупили в магазине «Торгсина» сукно для снабжения ответственных работников, ввели Обком и ОблКК в заблуждение, умолчав о спекулятивной операции с валютой и сведя это дело к простому обмену муки на товар. В работе Обком и ОблКК вынесли в октябре совершенно недостаточное решение о мере наказания по отношению к виновным в этой преступной сделке.

При рассмотрении этого дела в ЦКК КП(б)У в декабре того же года выяснилась подробная картина этого преступления, ЦК и ЦКК КП(б)У за совершенное преступление, за организацию спекулятивной сделки и за обман партийного руководства исключили из партии, отдав под суд, заведующего распредом Александровского и завмагом «Торгсина» Полуянова. Этим же решением ЦК исключил из партии бывшего заведующего кадрами обкома тов. Семенова, узнавшего об этих незаконных операциях и не сообщившего об этом обкому, объявлен строгий выговор с предупреждением и снят с партийной работы председатель бытовой комиссии – бывший заведующий орготделом обкома Затучный, не проверивший детально какими путями предполагалось заполучить костюмный материал и давший согласие на проведение обменной операции, и были сняты с работы с объявлением выговора и запрещением занимать ответственные должности секретарь облисполкома Пархоменко, заведующий облснабом Аутман и заместитель председателя ОблКК Шварцер (члены бытовой комиссии). При этом ЦКК было указано первому секретарю обкома и председателю КК на то, что они при разборе этого дела отнеслись чрезмерно доверчиво к лицам, причастным в той или иной мере к этой жульнической операции, не проявили большевистской решительности по отношению к виновным и вынесением своего мягкого решения, по существу, смазали это дело.

Считая это решение ЦК и ЦКК вполне правильным, обком довел о нем до сведения партийного актива, а также областной партийной конференции.

Вообще, о всех перечисленных фактах нарушения революционной законности и искривлениях линии партии, а также о всех открытых болезненных явлениях в парторганизации широко осведомлялись районные партийные организации и на них воспитывалась вся областная партийная организация.

За 1,5 года существования области ликвидированы десятки очагов контрреволюционной организации, укреплено районное руководство, улучшено руководство колхозами и селами со стороны самих районов, выросла боеспособность партийной организации, в результате чего окрепло экономическое состояние области. Вырос и окреп колхозный сектор и укрепилось общее политическое состояние Черниговщины⁷. [...]

**Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 148, арк. 73–84.
Копія. Машинопис.**

¹ На нараді в ЦК ВКП(б) по проведенню колективізації 2 липня 1934 р. С. Косіор у присутності Й. Сталіна говорив: «[...] У нас с колективізацією на Україні дело обстоит следующим образом: колективізовано 3 297 тыс. хозяйств, остается вне колхозов 971 тыс., это составляет 77,2% колективізації. [...] У нас в общем, [...] прирост составляет 192 тыс. хозяйств за год и 3 мес., но из 190 тыс. хозяйств две области – Винницкая и Черниговская дают 170 тыс., в остальных областях, как говорят, стабилизация, роста нет [...]». *Див.: Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т. 4. 1934–1936 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М.: РОССПЭН, 2002. – С. 176.*

² Текст у документі закреслено.

³ Так у тексті.

⁴ *Скарбек (Шацький) Б.В.* (1888–1934) – нар. у м. Кузнецьк Саратовської губ., дворянин за походженням, член ВКП(б) з 1917 р. Один з організаторів Польського соціалістичного об'єднання в Харкові у 1917 р. У 1917–1918 рр. – член Харківської Ради робітничих і солдатських депутатів. У 1918 р. – зав. культосвітнім відділом комісаріату в польських справах у Харкові. У 1919 р. – член редколегії газет «Комуністи польські», «Глосс комуністи», керівник польської секції Федерації іноземних комуністичних груп в Україні, редактор її органу – газ. «Штандар комунізму», один із засновників київської групи КРПП. У вересні 1919 р. – січні 1921 р. – голова Закордонного бюро ЦК КП(б)У та керівник польського відділу Реввійськради Західного фронту. Згодом працював на посадах: зав. Польбюро АПВ ЦК КП(б)У, зав. Польбюро Київського окружкому КП(б)У, редактора газ. «Пролетарська правда» (Київ), заст. редактора газет: «Серп» (Харків, 1926–1927) та «Трибуна радзецька» (Москва). З 1929 р. – знову у Києві: редактор газ. «Київський пролетарий», зав. відділом Окружкому КП(б)У, директор Інституту польської пролетарської культури при ВУАН. З жовтня 1932 р. – зав. культпропвідділом Чернігівського обкому КП(б)У. Заарештований 15 серпня 1933 р., 19 серпня визнав належність до «ПОВ». Як «керівник» українських «пеовяків» ухвалою Колегії ОГПУ СРСР від 9 березня 1934 р. засуджений до вищої міри покарання. Страчений 3 червня 1934 р. Реабілітований ухвалою Військової колегії Верховного Суду СРСР від 27 лютого 1958 р. *Див.: Рубльов О., Репринцев В. Репресії проти поляків в Україні у 30-ті рр. // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1995. – № 1/2. – С. 116–156; Горбуров К. Болеслав Скарбек-Шацький (1888–1934): маловідома*

біографія лідера «польської комуністичної роботи» в УСРР // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2012. – № 1. – С. 181–207.

⁵ Скрипник М.О. (1872–1933) – нар. у слободі Ясинувата Бахмутського повіту Катеринославської губ. (нині місто в Донецькій області) в родині службовця-залізничника. Початкову освіту отримав у двокласній сільській школі, навчався в Ізюмській реальній школі, з якої виключений за революційну діяльність. У 1900 р. – склав у Курську екстерном іспит за реальну школу і вступив до Технологічного інституту в Петербурзі. Був членом української громади. Член партії з 1897 р. Заарештований уперше в 1901 р. До 1917 р. проводив активну підпільну більшовицьку роботу. На його рахунок 17 арештів, 7 заслань, 6 втеч, смертний вирок. У 1917 р. – член Петроградського ВРК, член комісії з організації ВРНГ. У грудні 1917 р. на з'їзді Рад у Харкові був обраний членом Народного Секретаріату, обіймав посади секретаря торгівлі й промисловості, праці, закордонних справ. Член Колегії ВЧК. З квітня 1920 р. – секретар РСІ, у 1921–1922 рр. – нарком внутрішніх справ, у 1922–1927 рр. – нарком юстиції та генеральний прокурор, у березні 1927 – лютий 1933 рр. – нарком освіти, голова Держплану, заступником голови РНК УСРР. Обвинувачувався у націоналістичному ухилі в КП(б)У. Покінчив життя самогубством.

⁶ Так у тексті.

⁷ Однак, секретарі райкомів КП(б)У доповідали про продовження голоду. Так, секретар Городнянського райкому КП(б)У 21 лютого 1934 р. доповідав: «Секретарю Чернігівського Облпаркома тов. Маркитану. Сообщаю, что за последнее время в районе отдельная часть колхозников, а также единоличников ощущают острую нужду в продовольствии. Некоторые колхозники, а также единоличники в очень тяжелом положении – хлеба не имеют. Все возможности, которые имелись в районе, как из внутрирайонных ресурсов, а также из отпущенной продовольственной помощи областью в количестве 200 пудов – использованы. В дальнейшем в оказании помощи колхозникам, а также единоличникам, кои очутились в весьма затруднительном положении – продовольственной помощи оказать нечем. Есть отдельные случаи по Невклянскому сельсовету бросания главой семьи. Так, например, Желдак Николай бросил свою семью, оставил на произвол и уехал неизвестно куда. Есть случаи по этому же сельсовету, что отдельные семьи питаются половой. Так, например, семья Желдак Хиври с двумя детьми.

В Великодирчинском сельсовете Купа Харитина с 5 малолетними детьми также питается половой. Ей уже была оказана помощь колхозом, но это все равно не устраивает. Также по Солоновскому сельсовету Нагорная Елена – вдова. Эти отдельные случаи – угрожающие, и если не принять срочных мер в оказании помощи, мы сможем очутиться перед фактом опухания. Я привожу лишь отдельные случаи, но положение принимает более широкий размер тяжелого положения в части количественной численности нуждающихся. Особенно тяжелое положение в таких колхозах и сельсоветах: село Деревины, где насчитывается количество хозяйств очутившихся в тяжелом продовольственном положении колхозников – 21, единоличников – 46. Село Хриповка: колхоз “Червона Нива” – колхозников 46, единоличников – 29. Моложавский сельсовет – единоличников – 40, из них 14 хозяйств в отчаянном положении. Село Дубровное: колхоз – “Перемога” – колхозников – 43, единоличников – 38. Село Невкля: колхоз “Порада Ленина” – колхозников – 28, колхоз “Червоний Прапор” – колхозников – 6 и единоличников – 30 хозяйств. Село Жабчичи: колхоз “Червона Зірка” – колхозников – 56, единоличников – 29.

Село Андреевка: колхоз “Червоний Колос” – колхозников 16, колхоз “Нове життя” – колхозников – 10, единоличников – 17. Село Кузнички: колхоз “Більшовик” – колхозников – 11. Село Выхвостов: колхоз “Боротьба за врожай” – колхозников – 50, единоличников – 13. Село Дроздовица: колхоз – “Червоний Партизан” – колхозников – 37, единоличников – 43. Село Будище: колхоз “XIII-річчя Жовтня” – колхозников 13, единоличников – 23.

Село Лемешовка: колхоз "Червоний Маяк" – колхозників – 35, єдинокорисників – 27. Село Хотивля: Колхоз "Пам'ятник Леніну" – колхозників – 12, колхоз імені Шевченка – 6. Село Солоновка: колхоз "Червоний Лан" – колхозників – 13, єдинокорисників – 7. Село Мощенка: єдинокорисників – 27. М. Городня – колхоз "ІІІ-й Інтернаціонал" – колхозників 36. Всього по району насчитується господарств, очутившихся в важелом продовольственном затрудненні: колхозників – 409 господарств и єдинокорисників – 369 господарств. Отдельным колхозным господарствам допомагають колхозы, но в дальнейшем помогать нечем. Фондов никаких в колхозах нет. Прошу Вас оказати для районов продовольственную помощь для оказания помощи нуждающимся колхозникам и єдинокорисникам. До сих пор в районе такого тяжелого положения не было, если были отдельные случаи – мы выходили из этого положения сами и не ставили вопроса перед Вами об оказании помощи. Оказати помощь прошу в размере 2 000 пудов. О результатах – прошу сообщить РПК и как можно ускорити этот вопрос. Секретарь Райпаркома Никитенко». *Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 513, арк. 25–26.*

№ 100

**Витяг із доповідної записки контролера
партійного контролю Чернігівського обкому КП(б)У М. Лінецького
секретарю Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітану
про проведення колективізації у селах Козелецького району**

1 липня 1934 р.

За Вашим дорученням мною було перевірено порушення революційної законності в с. Скрипчин Козелецького району, яке сталося при проведенні колективізації в цьому селі та хуторах Жатьки та Пушкарі.

Перевіркою районних організацій та безпосередньо с. Скрипчин та хуторів встановлено слідує: с. Скрипчин та хутора Жадьки та Пушкарі налічують 235 господарств, які примірно по соціальному характеру характеризуються так: господарства, які обкладені в експертному порядку – 13, середняцьких господарств (в основному заможних) – 216 та бідняцьких господарств (господарств, які звільнені від оподаткування) – 6.

На 1 січня 1934 р. в с. Скрипчин був один колгосп ім. Балицького, в якому налічувалося 56 господарств, що складало 23,8% колективізації. Після XVII партз'їзду в березні 1934 р., було організовано в хуторі Пушкарі другий колгосп ім. XVII партз'їзду, в якому зараз налічується 24 господарства. За час з 1 січня до 6 червня 1934 р. (до приїзду в село райпрокурора т. Леонідова) вступило в колгосп ім. Балицького – 10 господарств, що, таким чином, колективізація по Скрипчанській сільраді збільшилась на 4,3% та складало на 6 травня по сільраді 38,3%.

Неприпустиме відставання та тормоз в справі колективізації з'явилося внаслідок:

а) не проведення в життя, а під час і викривлення політики партії на селі з боку деяких районних організацій, скрипчанської сільради. Окремі кулацькі та заможно-середняцькі господарства с. Скрипчин на протязі багатьох років недооподатковувались, що навіть зараз при дооподаткуванні, колишній спекулянт кіньми Буланенко Захарко – голова Скрипчанської земельної громади, який платив сільськогосподарського податку 18 крб., заявив при дооподаткуванні:

«Що я 2 200 крб. податку платити не можу, але сільськогосподарського податку менш треба було б платити, може й 200 крб.».

Налогова політика не тільки не провадилася на селі, але в окремих випадках зовсім не провадилася і в районному центрі. Приміром можна довести, що в райцентрі повинно було бути оподатковано лише 44 кустаря, а 53 кустаря в 1932 р. не оподатковувалися, сума, яка неоподаткованих та недооподаткованих кустарів складає – 19 589 крб.;

б) значної втайки заможними середняцькими господарствами землі (такої втаєної землі по неповним даним в 1933 р. було виявлено 74 га);

в) зростання з кулацькими елементами пияцтва, розтрата з боку керівних робітників сільрад, починаючи з 1931 р., притуплення класової пильності та неспроможність боротися за здійснення політики партії на селі, і нарешті,

г) відсутність систематичної щоденної масової роботи в справі колективізації, без якої не можливо було дальнішого росту колективізації.

Всі вищенаведені обставини стимулювали заможному зростанню деякої частини індивідуальних господарств за рахунок обману держави та зловживання, які собі нишком сиділи в селі недооподаткованими, значною з збільшеною кількістю втаємною землею, займалися систематичною спекуляцією кінями, тощо, тим самим затримували справу колективізації.

У с. Скрипчин ще є випадки експлуатації найманої робочої сили. Приміром можна взяти хоча би Пенського – наслідника колишнього поміщика та його дружину Маргариту Робертівну, які мають майже 2 га усадебної землі, живуть не на трудових прибутках, платять сільськогосподарського податку всього 9 крб., експлуатують лишенок-біднячок Хорунів, котрі працюють у них від зарева до зарева по 5 крб. за день. Так, в деякій мірі, характеризується с. Скрипчин.

Готуючись до кущових конференцій одноосібників з приводу посівної кампанії та колективізації, призначених на 13 червня 1934 р., при виділенні райпарткомом уповноважених для проведення підготовчої роботи до цих конференцій, було РПК виділено уповноваженим по Скрипчанському кущу районного прокурора тов. Леонідова (член КП(б)У з 1920 р., червоний партизан, в Червоній армії з 1918–1921 рр., за час роботи в міліції з 1921–1928 рр. двічі був премійований за ліквідацію 2 банд).

Згідно директиви РПК уповноважений тов. Леонідов, поруч із проведенням масової роботи для забезпечення виконання до кущової конференції сільськогосподарських політичних кампаній на селі, повинен був залучити до колгоспу не лише від 75–80% з числа тих одноосібників, що одержали листи від РПК, РВК. На 6 травня колективізація по Скрипчанській сільраді складала 38,3%.

5 травня тов. Леонідов приїхав в с. Скрипчин для ознайомлення сільради з підготовчою роботою до кущової конференції, довідався про виконання господарчо-політичних кампаній на селі. У цей час голова сільради тов. Кожура (член ЛКСМУ з 1929 р., працює головою Скрипчанської сільради з 15 квітня 1934 р., мав КСМ стягнення, судився, виключався з членів ЛКСМУ та потім був поновлений) скаржився тов. Леонідову на те, що в селі є велика неоподаткованість кулацько-заможних господарств. Вислухавши тов. Кожуру, тов. Леонідов

запропонував йому та голові колгоспу тов. Дмитренку (він же комсомольський організатор на селі) обговорити питання про додаткове оподаткування одноосібних господарств на колгоспному активі та винести постанову про клопотання перед сільрадою, оподаткувати заможних одноосібних господарств. Крім того, встановити через сільськогосподарську податкову комісію їх не враховані об'єкти та подати в райфінвідділ на затвердження.

У цей же день, тобто 5 травня, після виїзду тов. Леонідова до Козельця увечері головою колгоспу були проведені збори колгоспного активу, на яких була винесена постанова про оподаткування 8 господарств, які систематично займаються спекуляцією кіньми, коровами та утайкою землі і прохали сільраду аби провести дооподаткування їх (протокол постанови колгоспного активу колгоспу ім. Балицького додається)¹.

В цей же день на нараді голів сільрад при райвиконкомі, на якій були присутні тт. Леонідов та Кожура, тов. Леонідовим тут же було складено план масової роботи, в основному для проведення колективізації, оскільки інші господарчо-політичні кампанії, за винятком молока, по Скрипчанській сільраді, в травні виконувались задовільно. В цьому ж плані було накреслено зробити п'ять прапорів з мішків з написом «Ворог колективізації – ворог радвлади». При коректуванні цього плану секретарем РПК тов. Ринисом, останній, як це доводить тов. Леонідов, закреслив «Ворог радвлади» та залишив «Ворог колективізації».

7 травня при приїзді тов. Леонідова в с. Скрипчин, тов. Леонідов передав план тов. Кожурі для проведення його в життя.

Для забезпечення виконання директиви РПК про підвищення відсотка колективізації з 38% до 75–80% тов. Леонідовим в купі з сільрадою, з колгоспним активом були помічені поруч з проведенням масової роботи і такі заходи «морального» впливу на одноосібні господарства:

а) проведення дооподаткування заможних середняцьких господарств;

б) проведення описів тих дооподаткованих господарств, які своєчасно не покриють заборгованості, та організація продажу з торгів окремих господарств, які після зазначеного 48 та 24 годинного терміну не сплатять дооподаткування.

З ініціативи тов. Леонідова та в його присутності було виготовлено 3 прапори з драних мішків з написом з дьогтю «Ворог колективізації» та, крім того, за участю тов. Леонідова було виготовлено на газетному папері щось 20 гасел за колективізацію, які були розвішені в селі. Прапором «Ворог колективізації» було тов. Леонідовим запропоновано голові сільради тов. Кожурі нагородити тих селян-одноосібників, яких визнає пленум сільради за потрібне.

Після виготовлення цих прапорів бригада на чолі з тов. Леонідовим (Леонідов, Кожура, Дмитренко, Давидович тощо) огляділи 9 заможних одноосібних господарств з метою встановлення їх дійсного господарчого стану з тим, щоб їх дооподаткувати. Повертаючись після огляду цих господарств в сільраду, тов. Леонідовим було запропоновано тов. Кожурі організувати сільськогосподарську податкову комісію, оскільки, як виявилось, такої в селі не було, доручити їй провести дооподаткування оглянутих 9 господарств та після їх затверд-

ження на пленумі сільради та райфінвідділом провести дооподаткування. Після чого тов. Леонідов поїхав до Козельця на засідання президії РВК.

На підставі приблизно встановлених сільподаткомісією та сільрадою прибутків в минулому для 7 господарств – Іваненко Г.Л., Пенського П.С., Пенського В.К., Пенського В.Я., Давидовича Є.Д., Булавенко З.Ф., Пенська Г.Г. – у сумі 29 100 крб. було доведено дооподаткування до вищезазначених господарств та, крім того, ще і до Небожатко Артема в сумі 13 310 крб. (ці господарства раніш платили держподатки – 596 крб.). Протокол засідання комісії додається².

Увечері 7 травня було скликано пленум сільради, на якому було вирішено колективізувати с. Скрипчин разом з хуторами до 13 травня на 90%, замість встановлених РПК 75–80%, та, крім того, було заслухано інформацію тов. Кожури про оподаткування 15 господарств за невчитання прибутків минулих років, на підставі чого була винесена така постанова:

«Всі громадяни, які недооподатковані за невчитання прибутків, повинні сплатити на протязі 48 годин³. В разі несплати затверджувати описи майна для продажу.

До таких громадян, які виступають проти колективізації, виявити ізолюваність від них та дати рогожовий прапор, переходний – Давидовичу Єгору Д., який відмовився, Небожатка С.Я., З. Булавенко. Кожен прапор оштрафувати в 500 крб., коли де дінеться.

За вивіскою прапорів прослідити Дмитренко П. та Хомякову Е.Е.».

На цьому ж пленумі, після вичерпання порядку денного, вручалися громадянам Булавенку Захарко – голові земгромади, Давидовичу Єгору – члену земгромади, Небожатку Артему – заступнику голови сільради 3 прапора з драних мішків, з написом «Вороги колективізації» – котрі відмовилися їх одержувати (протокол пленуму сільради додається)⁴.

На другий день 8 травня з самого ранку, прапори з написом «Ворог колективізації» були сільрадою повішені на тинах дворів селян Булавенка Захарка, Давидовича Єгора та Небожатка Артема.

Ганебні прапори та робота сільського активу разом з «червоними сватами» в справі ліквідації заборгованості по дооподаткуванню, а також по опису майна під гаслом «або гроші, продажу з торгів забраного майна, або заяву в колгосп»⁵.

8 травня приблизно о 2-й годині дня селяни Булавенко Захарко, Давидович Єгор, Небожатко Артем скинули прапори з своїх тинів та за ними і другі дооподатковані селяни – Іваненко Григорій Львович, Пенський Василь Якович та ще 3 господарства, а запряженими кіньми з сільськогосподарським реманентом приїхали з гармонією в колгоспний двір для вступу в колгосп ім. Балицького. В цей час якраз приїхав тов. Леонідов і в колгоспному дворі було організовано з приводу вступу в колгосп цих 8 господарств мітинг. На мітингу виступали з короткими промовами тт. Леонідов, Кожура, Дмитренко (голова колгоспу), Булавенко Захарко та ще один колгоспник.

Переконавшись після мітингу в незначній кількості, що вступили в колгосп (вступили 8 господарств), сільрада з активом вирішили діяти шляхом репресивних заходів та вирішили продати всього майна з торгів Пенського Петра

Семеновича. Торги проводилися біля сільради, а майно Пенського П.С., в тому числі харчові продукти, які були знайдені у нього при обиску в хаті і на дворі, як-то сало і м'ясо – 13 фунтів, картоплі – 13,5 пудів, жита – 2 пуди, разом з його речами та меблею було продано активу села, який провадив вилучення майна в селі та який провадив всю роботу по колективізації сільського господарства по надзвичайно дешевим цінам. Так, сало і м'ясо продавалось по 1 крб. за фунт, картопля – щось по 2 крб. за пуд, скриню продано за 4 крб., плащ Пенського продано за 83 коп. тощо. Пенський П.С. в цей час утік з конем в другий район і на торгах не був присутній.

Далі прапори з написом «Ворог колективізації» стали перехідними в селі, і після Булавенка З., Небожатка А., Давидовича Є., були сільрадою повішені селянам-одноосібникам Вершківському Г.С., Хархуну І.Л. та Мамусі Г.А. Після того, як ці селяни подали заяву у колгосп, ці ганебні прапори були зняті.

Метод оподаткування і опису та вилучення селянського майна без затверджень РВКа та РФВ було перенесено в хут. Пушкарі (4 км від села).

Бригадою до 10 чол. на чолі з головою сільради тов. Кожурою було дооподатковано, описано та вилучено майно ще в 11 господарствах.

Оподаткування, описи та вилучення майна, розподіл майна з прилюдних торгів, накладання штрафів під видом «невиконання» [...]

За час з 6 травня до 13 травня було дооподатковано, описано, вилучено майно, продано з торгів у таких селян та за такими методами:

1) Іваненко Г.Л. – дооподаткували 1 850 крб. Ще дооподаткування до нього з'явилися член сільради Ткаченко, рахівник Радзівіл та 2 виконавця і предложили віддати йому для потреб сільради п'ятиметрову лаву. Іваненко не суперечив проти того, щоб віддати сільраді лаву, але просив тимчасово залишити її, щоб мати на чому положити свою дружину, яка в той час помирала, лежачи на землі в хаті, з чим ця бригада не погодилась та насильно забрала цю лаву (ця лаву ще до 26 червня не була Іваненку повернута). Через 3 дні, коли до нього довели дооподаткування і він ці гроші не сплатив, до нього з'явилась бригада з сільського активу і забрала все його майно, в тому числі подушки, поросся, 2 макітри зі сметаною, сало 1 кг, сахару 1 кг, бритву, окуляри тощо. Коли син подав заяву про вступ в колгосп, йому все було повернуто, за винятком глечиків з сметаною, сала, сахару, бритви, окулярів і лави.

2) Пенського Л.С. – до нього з'явилась бригада на чолі з тов. Кожурою. Хата була зачинена. Тов. Кожура предложив одному з бригади полізти у вікно і відкрити двері. В цей час надійшли Пенський та його жінка. Тов. Кожура предложив Пенському без пред'явлення оповіщення на оподаткування, дати 1 850 крб., і встановили йому 5 хвилин строку. Тоді Пенський вивів із конюшні свого коня, відправив його у колгосп ім. Балицького і обіцявся вступити в колгосп. Його на підставі цього звільнили від оподаткування в 1 850 крб. (Пенський до 26 червня в колгосп не вступив і коня йому не було повернуто).

3) Небожатка М.А. – до нього теж з'явилась бригада й предложили йому без оповіщення на оподаткування дати 1 800 крб. І коли він відмовився, забрали його майно, в тому числі, сало 10 фунтів, 15 фунтів соняшників, картоплі 8 пудів

тощо. Після того, як звернувся до РВК, йому майно було повернуто, за винятком одної скрині, яку продали з торгів вкупі з майном других селян, а також не повернуто 10 фунтів сала, картоплю та 15 фунтів соняшників.

4) Небожатка А.А. (колишній червоноармієць). Повісили йому на тині прапор з написом «Ворог колективізації», дооподаткували на 1 600 крб., вивели з членів президії сільради, забрали в нього гармонію, і коли на другий день предложили йому відвести і коня у колгосп, подав заяву про вступ у колгосп, після чого все було йому повернуто.

5) Птуха Тарас Ілліч (батько червоноармійця) – сільрада дооподаткувала його на 3 855 крб. з терміном сплати в 24 години, забрали у нього коняку, воза, скриню тощо. Після скарги в РВК все було повернуто (копія оповіщення на дооподаткування додається).

6) Птуха Г.М. – дооподаткували на 3 525 крб., забрали 42 кг картоплі і не повернули (копія оповіщення додається).

7) Ремез П.С. – бригадою було предложено сплатити 1 800 крб. або подати заяву в колгосп. Коли Ремез не погодився, було забрано все його майно.

8) Ершківського П.С. – до нього з'явилася бригада, «червоні свати» (Давидович Гнат, Іваненко Микита, Дмитренко – голова колгоспу) і предложили йому подати заяву в колгосп. Коли син його Костенко відмовився, оскільки як раз його батька не було вдома, тоді ці «червоні свати» винесли з хати в двір подушки, рушники, кожуха. Коли в цей час надійшов тов. Кожура, він це припинив, дав Ершківському термін для вступу до колгоспу до вечора.

9) Пенського В.Я. дооподаткували на 1250 крб. Коли він в цей день гроші не сплатив, на другий день бригада зробила опис майна і предложила запрягти коня. Коли це було зроблено, почали все виносити з хати, як-то: кожухи, сало 1 пуд, жита, гречки, вівса близько 12 пудів, скриню з речами та з грошима 480 крб., тарілки, форми для випічки хліба, зірвали з вікон занавіски і повезли все в сільраду. В цей день, коли Пенський В.Я. подав заяву про вступ в колгосп, йому все було повернуто, за винятком 80 крб., яких ніби-то взяли на позику, але облігацію йому не було видано.

10) Пенського В.К. сільрадою було дооподатковано на 1 220 крб. Описали його майно.

11) Давидович Е.Ф. – сільрадою було дооподатковано на 1 850 крб. Було йому повішено прапор «Ворог колективізації». Подав заяву про вступ до колгоспу.

12) Булавенко З.Ф. – сільрадою було його дооподатковано на 2 220 крб., було йому повішено прапор «Ворог колективізації». Подав заяву про вступ у колгосп.

13) Пенського П.С. – було дооподатковано на 1 850 крб. Все його майно було вилучено та продано з торгів.

14) Пенську Г.Г. (матка червоноармійця) – сільрадою було дооподатковано на 1 220 крб. Бригада забрала 1 пуд крохмалу, 8 пудів картоплі, швацьку машину, 12 шт. вуликів, 5 фунтів сушеної вишні, 10 фунтів проса. Після скарги в РВК дещо було їй повернуто, за винятком 3-х вуликів, крохмалу, проса, вишні і картоплі.

15) Нелепа – сільрадою було описано і забрано все його майно і продано з торгів.

16) Птухи П.Д. – сільрадою було вилучено все його майно і розпродано з торгів.

Безглуздя, які творилися в хут. Пушкарі, заставили окремих селян в той же час скаржитися районному прокурору тов. Леонідову, що свідчить з офіційних вказівок, яких він давав тов. Кожурі. Ось їх зміст:

«Службова записка тов. Кожура.

Пред'явниця цього з хут. Пушкарі Левоненко Катерина є родиною червоно-армійця і в неї вилучено майно.

Дійсно неудачно зроблено. Треба, щоб твоєю владою (що не помарать твого лица) негайно цю репресію скасувати.

Сьогодні, можливо, я не буду в тебе. По Скрипчину – Жадьках необхідно провести збори стариків, молоді, а також надіслати бригаду в Пушкарі.

По Скрипчину – Жадьках репресій не потрібно зовсім. Більше масової роботи. Ганяй комсомол. Нажимай на всю заборгованість.

Розпочни в колгоспі роботу по орошенню полів, де засуха. Я думаю, що тут треба по вечорам і вранці використовувати насос. Вчора на півдорозі машина спустила воздух і прийшлося іти пішки.

11 квітня 1934 р.

Леонідов».

і далі:

Службова записка тов. Кожура:

«Я вчера писал по поводу этой женщины. Немедленно выедь в Пушкарі и разберись в чем дело.

Прекрати всякое беззаконие. У нее якобы муж в Терчасти, нужно лошадей немедленно вернуть.

Леонидов.

P.S. Налог в Пушкарях нужно увеличить, но до нормальных и взыскать согласовав с Финотделом».

За цей короткий час, тобто з 5 травня по 13 травня 1934 р., внаслідок проведеної великої масової роботи в селі ріжні збори колгоспників, членів ЛКСМУ, молоді, загальних зборів села, жіночі збори, збори стариків, та особливо проведення репресивних заходів, за цей час вступила 41 заява в колгосп, внаслідок чого колективізація збільшилася на 17,4%. Таким чином, відсоток колективізації на 13 травня по Скрипчанській сільраді склав 55,7%.

У середніх числах травня, через 2 дні після всіх випадків порушення революційної законності в час проведення колективізації, було доведено до відома РК ЛКСМУ про те, що комсомолец – вчитель Хом'яків (активний учасник порушень революційної законності), займається хуліганством, пиячить, стріляє з нагана тощо. Для розслідування цієї справи 14 травня виїхав заступник секретаря РК ЛКСМ тов. Срезько в с. Скрипчин. Але, не дивлячись на те, що справа випивки була пов'язана не тільки з одним комсомольцем тов. Хом'яковим, але й з іншими комсомольцями: тов. Кожурою – головою сільради, Дмитренком –

головою колгоспу, іншими комсомольцями, які і роз'їдали харчові продукти, які були забрані у селян та не повернуті. Тов. Єредько це в селі не добачив і в постанові бюро РК комсомолу 16 травня обмежилися лише винесенням суворої догани з попередженням одному Хом'якову.

21 травня, коли районні організації дізнавшись, що в Скрипчині є порушення революційної законності, в зв'язку з колективізацією села, туди виїхали: секретар РПК тов. Ринкинс, секретар РК ЛКСМУ тов. Соколов, голова РВК тов. Бройківський, секретар РВК тов. Харченко, зав. райфінвідділу тов. Двірник, начальник райДПУ тов. Мальований, уповноважений ДПУ тов. Попенько. На загальних колгоспних зборах, на яких були присутні вище перелічені товариші, прийшли й нові члени колгоспу, а окремі з них написали заяви про виступ з колгоспу. Але коли тов. Бройківським та Ринкисом було поставлено питання про виключення з колгоспу нових членів колгоспу гр.гр. Булавенко З., Давидовича Є. та Небожатко А., як спекулянтів, агітаторів проти колективізації, ці нові члени колгоспу при виході з приміщення загальних колгоспних зборів рвали свої заяви.

Районова преса, діставши відомості про грубе порушення революційної законності в с. Скрипчин, та з нагоди постанови з приводу цього президії РВК з 24 травня замість організації через пресу боротьби з порушниками ревзаконності, вмістила в районній газеті «Розгорнутим фронтом» з 25 травня – хвалебний допис сількора тов. Буринчука за таким змістом: «Скрипчанська сільрада була найвідсталіша в районі щодо колективізації. Взятися за цю справу комсомольці. Велику роботу навколо цього проробив голова сільради тов. Кожура, що своїм особистим прикладом мобілізував комсомольців на боротьбу за колективізацію. І тут робота комсомольців залишилась не без наслідків. За 15 днів вступило до колгоспу 42 одноосібних господарства, що усупільнили тягло та реманент.

Скрипчанська сільрада та колгосп, очолювані кращими комсомольцями, упевнено йдуть до нових перемог на фронті боротьби за більшовицькі колгоспи, заможних колгоспників. Буринчук».

Постановою бюро Козелецького РПК з 28 травня не була дана політична оцінка справі грубого порушення революційної законності, порушення принципу добровільності колективізації, та особливо викривлення політики партії на селі, була замазана роль тов. Леонідова, як ініціатора утворення прапорів «Ворог колективізації», припустив дооподаткування одноосібних господарств, репресії для збільшення колективізації, без затвердження РВК та РФВі, на засіданні бюро РПК, що навіть саме зараз визнав в своєму поясненні, в якому пише: «Дійсно я винен перед партією за те, що довірявся Кожурі, не сидів безвиїзно на селі, дав зазначені вище мною настанови, і притупив, дякуючи цьому, революційну пильність, чим самим припустив грубі зламання політики партії в її революційній законності в питанні колективізації».

Не засуджено примиренське ставлення редактора районної газети тов. Шофрая, який, замість викривання по суті, прикривав грубих порушників ревзаконності та перекручників політики партії на селі в справі колективізації

Це стверджується ще й тим фактом, що до 26 червня не вміщено жодного слова в райгазеті про порушення ревзаконності по Скрипчанській сільраді.

Треба відмітити, що райкомом ЛКСМУ на протязі місяця не обговорено на підставі постанови бюро РПК з 28 травня питання про дальніше перебування в лавах ЛКСМУ комсомольців тт. Кожури, Дмитренка та Хом'якова.

Зараз дисципліна в колгоспі зміцніла, всі нові колгоспники виходять на роботу та працюють задовільно. У червні з одноосібного господарства додатково подали заяву про вступ в колгосп.

Про всі виявлені недоліки в справі неповерненого до цього часу майна, якого було відібрано незаконно у селян, а також про стан підготовки сільськогосподарського реманенту до збиральної по колгоспу ім. Балицького та по колгоспу XVII партз'їзду, хут. Пушкарі, було доведено до відома секретаря РПК тов. Ринкиса та голови РВК тов. Брайківського.

Про стан порушення ревзаконності та викривлення лінії партії на селі в справі колективізації з боку попередніх голів сільрад членом КП(б)У було доведено до відома районної комісії по чистці партії.

До доповідної записки мною додані матеріали, які стверджують висвітлені мною факти⁶.

Партконтролер

Лінецький

*Держархів Чернігівської області, ф. П-470, оп. 1, спр. 231-п, арк. 4–18.
Копія. Машинопис.*

---

¹ Не публікується.

² Не публікується.

³ Так у тексті.

⁴ Не публікується.

⁵ Так у тексті.

⁶ Не публікується.

№ 101

Лист голови

Бобровицької районної комісії по партійній чистці Фогеля голови Чернігівської обласної комісії по партійній чистці Ройзенману про виключення антирадянських елементів у колгоспних партійних осередках

[Липень 1934 р.]¹

Цифры, с которыми мы подошли к итогам нашей двухмесячной работы, заставили меня крепко призадуматься – верно ли мы работаем, не перекрутили ли мы, не «размахнулись» ли чересчур, не предъявляем ли к проверяемым чрезмерные требования в поисках идеально честных и преданных коммунистов.

Ведь, т. Ройзенман, чистим мы уже свыше двух месяцев и ссылаемся на то, что в первую очередь взяли самые отсталые и наиболее пораженные участки, теперь уже нельзя.

Мы прочистили 36%, т. е. больше одной трети, а процент исключения и переведенных в сочувствующие у нас неуклонно растет вверх. По данным на

15 августа исключено и переведено в сочувствующие 61 человек или 46%, к тому же материалы, которыми мы располагаем, не дают нам уверенности в том, что в дальнейшем процент исключения сколько-нибудь значительно понизится.

Я хочу, т. Ройзенман, дать вам в своей информации несколько характерных случаев из практики нашей работы за последнее время. 5–6 и 7 августа мы чистили колхоз «Червоный Щасновец». В этом колхозе имелось на день чистки 4 члена и 4 кандидата. Колхоз все время находится в глубоком прорыве (хотя по числу коммунистов имеет самую крупную колхозную партгруппу). Колхоз отставал и по хлебосдаче и по качеству уборки, в колхозе в конце развалена труддисциплина, на работу в лучшие дни больше 270 человек не выходят. В этом колхозе крепкое гнездо свил классовый враг, который, пользуясь слепотой наших коммунистов, занял основные руководящие посты в колхозе. Так, например, полевод Лесенко – бывший лишенец, бригадир Власенко – бывший помещичий приказчик, Дудко – лишенец – [работает] сторожем и др. И не случайно, что и в прошлом году, и в этом [году] материальная обеспеченность колхозников очень низкая.

Так из разговоров колхозников до чистки, крепко жаловались на то, что очень много зерна в прошлом году осталось в соломе. В прошлом году осенью сеяли непротравленным зерном и свыше 30% пшеницы пропало. Овес осыпался и густым покровом устилает землю. Тягло замордовано зверским с ним обращением. Конюхи и ездовые по-садистски истязают тягло. На днях двум лошадям, избивая их, выбили глаза, одну утопили в канаве и т. д. и т. п. безобразия. Невольно напрашивается вопрос: «Где была партгруппа», что делали коммунисты? Почему они по-большевистски не руководили колхозом, не очистили его от классовых врагов.

Чистка показала, что из 8 коммунистов – два бывшие бандита, один денкинец, одна проститутка, один наследственный алкоголик, связавшийся с попом, и два просто разложившиеся партийные трупа.

Покажу я их вам, т. Ройзенман, подробнее:

Парторг колхоза Гриб П.Д. – член партии с 1925 г., в годы ожесточенной вооруженной борьбы с классовым врагом предал дело социалистической революции – дезертировал в 1919 г. во время польского наступления из Красной армии. Гриб полностью показал свое лицо классового врага тем, что в том же году вступил в банду Ромашко и позднее в банду Ковалю. Свое участие в бандах Гриб скрывал от парторганизации, скрыл при вступлении в партию и признался в этом за несколько дней перед чисткой.

Сумев использовать классовую слепоту отдельных руководителей района, Гриб пролезает во время ленинского набора в партию, пробирается на руководящие должности в КНС и сельсовета и в скорости, в 1927 г., уезжает на учебу в Нежин. Оттуда в 1928 г. – на учебу в Полтаву и с 1930 года – в Харьковский институт коммунистического просвещения. Посланный в 1932 г. на работу в пролетарскую группу ЦК, Гриб сумел вывернуться из партийной командировки и очутиться у себя на родине.

Выбранный председателем колхоза, Гриб, несмотря на высшее партийное образование, не сумел и не хотел обеспечить нормальную работу колхоза. Окружил себя классово-чуждыми и враждебными людьми. Из боязни быть самому разоблаченными, Гриб примиренчески отнесся к тому, что в колхозе засела солидная группа бывших бандитов, экспертников и лишенцев (Лысенко – член правления – полевод, бывший лишенец, Власенко – бригадир, бывший помещичий приказчик, Дубко – сторож, лишенец, Лутяга, Тесенко, Пилипенко и др. бывшие бандиты «ромашковцы»).

Гриб вредительно произвел осенний сев 1933 г. По данным политотдела [МТС], проверенным комиссией в подготовке к чистке, пшеница сильно поражена, что явилось следствием грубейшего нарушения директивы партии о протравке семян.

Не справившийся с работой, председатель колхоза Гриб был вначале 1934 г. освобожден с оставлением его в должности парторга. Однако, и здесь, несмотря на высшее партийное образование, Гриб проявил себя посторонним наблюдателем. Гриб не реагировал на беспричинную затяжку в колхозе весеннего сева. Гриб не сумел, как парторг, обеспечить сроки и качество уборки. Зная о том, что лущевка проводится на необработанной от колосков площади, ничего не предпринял (лущевание было приостановлено лишь после вмешательства заместителя начальника политотдела тов. Антипова). В результате чего на площади 3,5 га было запахано значительное количество колосков (см. докладную записку т. Антипова)².

Гриб, как парторг, грубейшим образом нарушил лозунг вождя нашей партии тов. Сталина «сделать колхозников зажиточными». Так, имея план контрактации телят в 111 голов, в колхозе законтрактовано на день чистки только 1 шт. Сам Гриб проявил здесь кулацкую психологию, в том, что зарезал свою теличку и этим фактически дал сигнал проваливанию плана контрактации (личное признание Гриба на чистке, справка конторы колхоза).

Назначенный бригадиром по молотье (1934 г.), Гриб и здесь резко нарушает указание партии и правительства о том, чтобы ежедневно приходовать количество обмолоченного и свезенного в амбар хлеба. По акту, составленному заместителем начальника политотдела по оперативной работе тов. Горяновым видно, что Гриб в течении 10-ти дней не приходовал хлеб, тем самым предоставил кулацким агентам возможность безнаказанного хищения хлеба.

Классовый враг никем не сдерживаемый полностью распоясался. Так в 1-й бригаде лошадей зверски избивают, двум лошадям выбили глаза, одну утопили в канаве и т. д., а парторг Гриб и председатель колхоза Майко ограничились лишь составлением акта, вместо решительной расчистки колхоза (см. акт)³.

Имея 5 выговоров от РПК за промежуток времени с 30/VII-33 г. по 15/VII-34 г., за бездеятельность, игнорирование постановлений РПК, срыв подготовки к чистке, за отсутствие борьбы с потерями, за перекручивание в организации общественного питания, за сопротивление в использовании механизмов, Гриб не делает никаких выводов ни для себя, ни для других членов партгруппы, несмотря на отвратительную работу коммунистов Щасновского колхоза, Гриб

и разу не ставил решительного вопроса о работе отдельных коммунистов, не руководил ими, не воспитывал их.

В первый день чистки Гриб вместо того, чтобы провести массово-воспитательную работу и разъяснительную работу о чистке, поехал в Майновку (соседний совхоз), откуда весь день возил себе лично сено.

Работая по совместительству лектором по истории партии в Майновском техникуме, Гриб и здесь проявляет антипартийное отношение к делу, дает неправильные, выхолащивающие ленинское существо формулировки. Так, на сессии по истории партии (присутствовали председатель райкомиссии, член райкомиссии и секретарь РПК) задал вопрос: «Как относились большевики к Думе?», без указания к какой. Не реагировал тут же на сессии на явно вредный ответ одного из студентов о том, что якобы «вопрос о перерастании буржуазно-демократической революции в пролетарскую постановлен впервые Троцким».

В своей антипартийности Гриб [дошел] до того, что, не пропуская ни одной лекции в техникуме, за что получал деньги, очень часто срывал занятия полит-часов, что ему поручалось в виде партийной нагрузки, и за это денег не платили (заявление директора техникума тов. Радецкого, подтвержденное на чистке самим Грибом).

Гриб не реагировал на кулацкие махинации классового врага, пытавшегося сорвать своевременное начало озимого сева. Так, комиссией по чистке установлено, что 5/VIII не был еще готов инвентарь, не отремонтирована сбруя и т. д.

Черняк – кандидат партии с 1931 г., с упорством классового врага на протяжении ряда лет обманывал партию. Так, Черняк при вступлении в партию скрыл о том, что в 1920 г. дезертировал из Красной армии, скрыл свое пребывание в банде Ромашко, скрыл о том, что, будучи в банде, принимал активное участие в борьбе против Красной армии.

На чистке Черняк категорически отрицал свое участие в банде и, несмотря на выступление соучастников в банде (Гриба, Костюка и ряд письменных заявлений), упорно заявлял «этого не было», «это неверно» и т. д. И лишь на другой день чистки, когда Черняку был зачитан документ ГПУ за подписью самого Черняка, доказывающий его действительную принадлежность к банде, вынужден был признаться.

Пробравшись после банды в милицию, и, служа в с. Ядловка, Черняк продолжает свое бандитское дело, прикрывает кражи, совершенные братьями его жены, за что был отдан под суд.

По ряду заявлений односельчан, Черняк занимался систематической пьянкой, брал взятки, за что освобождал от налогов и платежей.

Снятый с должности секретаря сельсовета, Черняк самовольно, против решения партгруппы, ушел из села и самовольно устроился на работу в Майновском совхозе.

Председатель колхоза Майко Я., кандидат с 1931 года, в 1919 г. служил у Деникина, вместе с деникинскими частями отступил из Киева, по его словам дошел до Белой Церкви. Призванный затем на службу в Красную армию, Майко пробыл в ней 2 недели и дезертировал, устроившись в Козельце огородником.

За бесхозяйственное ведение дела Майко в 1932 г. был снят с должности полевода и осужден, получил по суду 8 месяцев принудительных работ.

В 1934 г. зимой Майко снова попадает на руководящую работу председателя колхоза «Червоный Щасновец» и с первых же дней своей работы становится на путь развала колхоза. Так, беспричинно затянул весенний сев. К уборочной подготовились безобразно. Жатки были плохо отремонтированы. За 15 дней работы 3 жатки скосили 35 га, т. е. 16% от их нормальной мощности.

Качество уборки низкое, в целях сокрытия плохого качества уборки Майко распорядился начать лушечку необработанных площадей, и лишь вмешательством заместителя политического отдела приостановлено.

В самый разгар уборки 12 июля Майко без каких бы то не было оснований устраивает выходной день (12 июля престольный праздник Петра и Павла).

Трудовая дисциплина в колхозе плохая. На работу выходят в 8–9 часов, уходят с поля в 6–7 часов вечера, вместо работы в поле в момент разгара уборочной от зари до зари. В колхозе развалена труддисциплина, из 415 человек трудоспособных 146 человек не имеющих трудодней или имеющих до 30 трудодней.

Майко стал на путь сознательного срыва осеннего сева в сроки, указанные партией и правительством. Так, поддавшись влиянию своего полевода лишенца Лысенко, проповедовавшего, что до «Спаса сеять нельзя», не разбил этой кулацкой агитации, не проверил готовности инвентаря к севу. В результате чего, к началу сева не были отремонтированы и проверены инвентарь и сбруя.

Темпы сева направлены к тому, чтобы его затормозить и задержать до «Спаса», так на 12/VIII посеяно – 23 га, из площади 392 га.

Майко пытался осенний сев также преступно провести, как проведен весенний. В бригаде № 1 посев ржи начали производить непрочищенными семенами, засоренными в большой степени сорняками, по плохо подготовленной почве, несмотря на категорическое возражение, бригадой Линевица⁴. Только благодаря вмешательствам политотдела вредительский сев был приостановлен.

Майко в силу полнейшего отсутствия большевистской бдительности не реагировал на то, что в колхозе фактически оказался в плену кулацких агентов. Так, например, полеводом колхоза бывший лишенец Лысенко, кассиром в колхозе сын раскулаченного Цыкал, Власенко бригадир – бывший помещичий приказчик, Дубко – сторож – лишенец, Костюк – бывший стражник, сторож и др. В результате этого классовый враг, никем не сдерживаемый, полностью распоясался. Лошадей зверски избивают, в бригаде Черняка выбили глаза двум лошадям, одну утопили в канаве. Полевод Лысенко, бывший лишенец, приказал бригадиру 4-й бригады Дубку [сеять] вместо вики горошек с бурьяном, на возражения последнего заявил: «Я тебе приказываю, все равно из посева толку не будет». Об этом знал Майко, но ничего не предпринял (заявление бригадира т. Дубка).

Майко, вместо руководства колхозом, торгует продуктами своего собственного сада. Так, 1/VII-1934 г. в разгар подготовки к уборочной возил в Бобровицу

продавать свою смородину. 8/VII-1934 г., в первые дни уборки, вместо того, чтобы организовать таковую, повез смородину на ярмарку в Н[овую] Басань. Примеру Майко следовали бригадиры и колхозники, поехавши на ярмарку 8/VII на колхозных лошадях. В этот же день уборка была сорвана (заявление политотдела, подтвердившееся на чистке).

Майко Ганна – проститутка с еще дореволюционным стажем. Занималась спекуляцией и воровством. Из Киева сюда приезжали сотрудники ГПУ, делали у нее обыск и отобрали ворованные вещи. До 1927 г. занималась, по ее словам, самогонварением. Потихоньку варит самогон и сейчас. Перепрятывает у себя бежавших из ссылки бандитов Набоку И., Шинкаренко, который, в ее присутствии, не постеснялся заявить: «Что на Соловках не так уже плохо, во всяком случае, не хуже, чем здесь в Щасновке». У Майко в любое время можно найти выпить. Особо возмутил колхозников случай, когда во дворе детских ясель (а Майко заведующая яслями), были детьми утром найдены несколько презервативов, которые дети, приняв за игрушку, принялись надувать, делая из них воздушные шары. Детей в яслях наказывают крапивой, запирают в карцер и т.д.

Мы исключили все 100% партгруппы и предложили политотделу провести там немедленно перевыборы правления и очистку колхоза, ибо без этого никакого изменения в хозяйственно-политическом состоянии колхоза не получится.

В этом же селе председатель сельсовета кандидат партии тов. Ткаченко накануне чистки созвал пленум сельсовета, на котором разъясняя значение чистки, между прочим, заявил: «Что критиковать председателей сельсовета, это значит критиковать советскую власть и диктатуру пролетариата». С критикой и самокритикой здесь неблагополучно. Так, на второй день после чистки Майко Ганны ее сестра избивала одну колхозницу за выступление против Майко.

Возьмем другую партгруппу.

Озерянская филия Бобровицкого совхоза. Я уже писал вам, т. Ройзенман, о тех безобразиях, которые имеются в этом совхозе. Благодаря антипартийному и антигосударственному отношению к делу директора совхоза Засухина, которого мы из партии исключили и передали суду, и которого с работы уже сняли. На филии процветал махровый оппортунизм и машинобоязнь. Так, например, комбайн за 7 дней убрал площадь в 3,8 га, в то время, как дневная норма для комбайна 16–18 га. Характерно, что в присутствии районного прокурора комбайн работал хорошо. Также хорошо работал в присутствии заместителя начальника политотдела по оперативной работе, а как только они уехали, снова перестал работать. На этой же филии, где управляющим сидит член партии Соловьев, рабочий с 30 летним стажем, имеются скрытые площади посева овса. Здесь же под открытым небом мокнет под дождем ценнейший сельскохозяйственный материал суперфосфат. Тонна которого по государственным ценам обходится совхозу до 1 000 руб. Этот суперфосфат наполовину потерял свои качества, наполовину преступно расхищен. Так им наводят красоту – посыпают в коровнике, свинарне и уборных, а придет весна, нечем будет удобрять бурьяковые плантации, будут срывать директивы XVII съезда о повышении урожайности наших полей. Никого в совхозе это не трогает, никого не интересует,

никто за это не болеет. Мы это дело передаем следственным органам, так как есть указание, что за расхищение суперфосфатов привлекать к высшей мере социальной защиты.

О «работе» Соловьева можно писать очень много, ограничусь лишь еще одним фактом – фактом антисемитизма. На чистке Соловьев, оправдываясь, что его неправильно предали суду, заявил: «Меня отдали под суд потому, что в нашем совхозе не любят русских коммунистов, меня отдали под суд за 1,5 га ячменя, а управляющего филией «Травкино» за 5 га пропавшей свеклы не судят, потому, что я Соловьев, а то Хайкин». Последние слова Соловьев особенно подчеркнул, намекая этим на то, что из четырех работников политотдела три еврея. К слову, т. Ройзенман, я хочу поставить перед вами вопрос о том, что подбору работников политотдела по национальному признаку, особенно в сложнейших условиях классовой борьбы на Украине, необходимо было бы уделить более серьезное внимание. Ведь сейчас в совхозе Бобровицком получается так: в политотделе из 4-х работников три еврея, директора нового прислали тоже еврея, два управляющих филии из пяти – евреи. На этой почве мы уже столкнулись с разговорами, что политотдельцы выживают украинцев и русских и хотят организовать жидовский совхоз. На этой же филии нами исключен из партии Гутник Ф., бывший военнопленный Австро-Венгерской армии, работает пекарем. Кроме того, что он небрежно выпекает хлеб, Гутник занимается еще и антисоветской агитацией, так на жалобы рабочих на низкое качество хлеба Гутник заявил: «Если рабочие дураки, за 16 лет не сумели добиться лучшего, то пусть и едят такой хлеб, а толстопузы будут кушать крупчатку».

Гутник хозяйственно оброс. Купил себе в Киеве домишко и не прочь без шума уйти из партии, которая его связывает и тяготит. Так, он советовался с рабочим Петренко, примут ли от него партбилет, если он принесет его в РПК или политотдел.

Не лучше, т. Ройзенман, обстоит дело в Красноармейском отделении этого же совхоза. Здесь также резко поражает чрезвычайно низкий идейно-политический уровень коммунистов. Мы пытались здесь найти хоть одного коммуниста честного преданного, идущего в авангарде, и, на примере которого можно было бы воспитывать других, коммуниста, который бы своим большевистским отношением к делу дал бы нам возможность показать, как надо работать. К сожалению, такого коммуниста из 8 проходивших чистку не оказалось.

Я хочу в подтверждение своих слов привести вам, т. Ройзенман, несколько примеров. Вот проходит чистку заведующий секретной частью и личным столом совхоза Алексюк.

В 1934 г. за склонность к самоснабжению он был выгнан из органов ГПУ и получил от КПК выговор. В совхозе ничего не делает, за 3 месяца работы не удосужился побывать на отделениях. Договоров на рабсилы не заключили. Сейчас совхоз ощущает острый недостаток в рабсиле. Алексюк – яркий тип барчука и бездельника. Так, на вопрос: «Почему не выполняется директива правительства», он отвечает: «Эта директива была до меня, и я ее не знаю».

Директива о переселенцах действительно прибыла за пару недель до приезда Алексюка, но значит ли это, что приход Алексюка в совхоз открывает какую-то новую эру в жизни совхоза, не значит ли, что для Алексюка, как кандидата партии, обязательны к проведению в жизнь все законы и постановления правительства. Алексюк не имеет никаких партнагрузок. Никакого участия в жизни парторганизации не принимает. Мы Алексюка за бюрократизм и пассивное пребывание в партии из партии исключили.

Или вот, например, Кот П., член партии 1929 г., работает в мастерской совхоза. Хуже его никто не работает. Трактора, выпускаемые им из ремонта, по 2–3 раза перед тем, как быть пущенным снова, разбираются и ремонтируются. Плуги настраивает так, что два передних лемеша царапают землю, а третий беря глубокую борозну прикрывает плохое качество первых, с виду как будто пахут хорошо, а по существу голое вредительство. Этот же Кот занимается антисемитизмом. Так, однажды ему не хватило хлеба и Кот с криком возмущения заявляет: «Пойду к самому главному жиду и заставлю его дать мне хлеб». В мастерской, по заявлению рабочих, Кот перебивает евреев, картавит искусственно, вызывая смех остальных работников и т. д. Неясная и автобиография у Кота. Так, по его выходит, что он дважды был в плену у белых. Раз в 1919 году, по его словам, поехал на 4 дня в Бобровицу в отпуск из части. В это время Бобровицу заняли деникинцы, а по существу он не захотел отступить с Красной армией и просто остался, т. е. дезертировал. Ибо какой дурак поверит, что накануне наступления белых за 4 дня, кто-либо отпустит красноармейца в отпуск. Второй раз, он говорит, что попал в числе 36 человек в плен под Перекопом в 3 Корниловский полк⁵. Надо ни черта не смыслить и не знать истории гражданской войны, чтобы поверить, что корниловцы, эти наиболее свирепствующие части, вообще брали в плен. В тоже время он не смог назвать полка Красной армии, в котором якобы служил. Ясно, что перед нами был беляк, желавший запутать комиссию. Мы его исключили из партии.

Или вот Конопляник Гнат. Чистила его первичная комиссия. За то, что он скрыл на чистке о том, что является сыном кулака, за то, что работая парторгом в колхозе, за 3 месяца не был и 3-х раз на поле. Конопляник в погоне за теплым местом пристраивается на мельницу заведующим. Работая заведующим, систематически задерживал сдачи гарнца⁶. Конопляник совершенно не знает колхоза и колхозников. В день нашего посещения Конопляник, вместо выполнения заданий политотдела по контракции телок, провел весь день на базаре. В результате полной бездеятельности Конопляника из 116 центнеров сена, подлежащих сдаче, не сдано ни одного центнера. Конопляник за соучастие в самосуде судился в 1933 г. и получил 4 года Допра. Первичная комиссия его из партии исключила. Конопляник подал апелляцию и приложил справку сельсовета о том, что у его отца было 14 га земли, а посему к кулацкому хозяйству отнесен быть не может. Я поручил проверить это дело партследователю. Выяснилось, что кроме 14 га, его отец арендовал 3–4 га и эксплуатировал наемную работу, т. е. налицо факт, подтверждающий правильность решения первичной комиссии.

Я мог бы, т. Ройзенман, привести еще и еще ряд примеров, думаю, достаточно и этих.

Пару слов о выполнении районом хозяйственно-политических кампаний по хлебосдаче. На 15/VIII район находится на последнем месте, в таком положении обстоит дело и с мясом и деньгами.

Район, правда, сам по себе тяжелый, коллективизация проведена только на 50%. Район из года в год приучен не выполнять планов и привык, что когда горячка, капманейщина пройдет, начнут делать скидки. Так, в прошлом году по единоличному сектору скидку по хлебосдаче делали 3 раза. Поэтому и в этом году единоличник никак не торопится везти хлеб. Эти настроения получить скидку распространяются на отдельные колхозы, особенно по Ново-Басанской МТС.

Вместо большевистской борьбы за хлеб, районное руководство хнычет, ища для себя объективных причин. Только сегодня у меня был крупный разговор с секретарем РПК Величко, который все беды сводит к тому, что колхозный актив не работает по единоличному сектору, а посему пока в борьбу за хлеб не включается политотдел, ничего не выйдет. Я перед ним решительно поставил вопрос, что будем жестоко реагировать на такие настроения, что еще не использован целый ряд других мер, что по отношению к злостным несдатчикам не принято тех мер, о которых говорил тов. Постышев и тов. Маркитан у нас на совещании. Получается так, судили одного злостного несдатчика, присудили 1 год условно. Он, выйдя из суда, заявляет: «Я хлеба не дам». Газета совершенно выключилась из похода за хлебом по единоличному сектору, давая или беззубые заметки, или голые приговоры суда. Приговоры по существу тоже беззубые.

Отдельный ответ работника заместителя председателя РИКа Борович (сидит уполномоченным по селу Кобыжча) выполнил только ...%⁷ хлебосдачи и уже намекает на счет корректировки плана хлебосдачи, т. е. замаскировано ставит вопрос о пересмотре плана в сторону снижения. Вы же понимаете, тов. Ройзенман, что с такими настроениями хлеба не заготовить. Поэтому я решил вне очереди провести чистку 2-х или 3-х человек из районных работников «среднего ранга», с тем, чтобы на чистке их мобилизовать народ на борьбу за хлеб, мясо и деньги. Если этого не сделать, то, пожалуй, вообще все успокоится.

Сегодня переезжаем в Ново-Быковский совхоз (тот, где чистим начальника политотдела с вашего указания). Я там уже побывал два раза, познакомился с делами и людьми. Картина очень безотрадная, хуже, чем они может работать только откровенный вредитель. Там сидит уже в течении 8-ми дней посланная мной бригада из 5 человек и подготавливают чистку.

Следующую информацию пошлю уже из Ново-Быкова дней через 10, с подробным описанием хода чистки и состояния совхоза.

Председатель Бобровицкой районной комиссии по чистке   Фогель

Тов. Ройзенман, я задыхаюсь от отсутствия в районе грамотных людей, которых можно было привлечь для работы в комиссию, культурно и грамотно

оформлять материалы. Очень прошу, если можно пришлите парочку грамотных работников в комиссию.

Фогель

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 230, арк. 5–19.
Копія. Машинопис.*

¹ Датовано за суміжним документом.

² Не публікується.

³ Не публікується.

⁴ Так у тексті.

⁵ 3-й Корніловський ударний полк був сформований з офіцерів у серпні 1919 р. у Харкові на основі навчальної команди Корніловського ударного полку та 1-ої офіцерської роти ім. генерала Корнілова. З жовтня 1919 р. у складі Корніловської дивізії. Наприкінці серпня 1920 р. після завершення Каховської операції в полку залишилося 92 чол. Був евакуйований у листопаді 1920 р. в Галліполі. Див.: *Левитов М.Н. Матеріали для історії Корніловського ударного полка. – Париж: Издание полковника М. Н. Левитова, 1974. – 669 с.*

⁶ *Гарнц (мірчук)* – відрахування на користь власника млина (держави) визначеної частини із зданого зерна у вигляді сплати за перемелювання зерна.

⁷ Так у тексті.

№ 102

**Із доповідної записки
секретаря Городнянського райкому КП(б)У Нікітенка
секретарю Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітану та
голови обласної комісії по чистці Ройзенману
про типові причини виключення з партії під час чистки**

1 серпня 1934 р.

Совершенно секретно

[...]

III.

Характерные типы исключенных из партии:

1. МАХАРИНОВ – член партии с 1926 г., парторг и зам[еститель] директора совхоза «Ковалева». Ранее исключался из партии за срыв хлебозаготовок. Работая в совхозе, допустил растрату 13 тонн зерна, сгноил 120 тонн картофеля, не вел борьбу с расхищением сырья на винокуренном заводе, где он был директором, не обеспечил полного выполнения плана выпуска спирта и снижения себестоимости продукции.

После приезда нового директора завхоза Тропка – Махаринов, вместо помощи в работе, исправления допущенных безобразий, занялся беспринципной склокой, собиранием мелочей личной жизни Тропка и подсиживанием, организуя для этого вокруг себя группу жуликов и разгильдяев, недовольных на Тропка, что он крепко взялся за изжитие недостатков. Махаринов даже дошел до того, что подговорил некоторых работниц (Пинчук и Мельникову) написать

заявления в РПК и комиссию по чистке о том, что Тропка требовал от них сожительства.

Всячески дискредитируя Тропка среди масс рабочих, Махаринов хотел этим скрыть свои преступления, однако ему этого не удалось.

Комиссия по чистке партии исключила Махаринова из рядов партии за притупление классово-бдительности, бесхозяйственность, беспринципную склоку, как перерожденца и карьериста¹.

2. СОБОЛЬ – член партии с 1920 года, учитель с. Хоробичи и парторг территориальной партийной кандидатской группы.

При вступлении в партию скрыл, что отец его был сельским старостой, крепким середняком, а считался все время рабочий. Женат на дочери кулака, которого сослали, а он с ним и сейчас поддерживает связь, причем, теща кулака живет вместе с ними.

Самовольно занял в личное пользование 0,38 га школьного огорода, растратил 70 руб. школьных денег, 8 кг сала и 3 цнт картофеля.

На сына от первой жены получал паек, но не отдавал его, а кормил этим пайком тещу-кулачку и ее дочку.

Преподавал в школе историю и географию в то время, как выявилось на чистке, что он абсолютно безграмотен в этих дисциплинах.

Соболя за связь с кулацким элементом, скрывание от партии своего социального происхождения, растрату школьных денег и продуктов, использование служебного положения в личных целях – исключили из партии, как перерожденца.

3. БУЛКИН – член партии с 1929 года, работал заведующим конторой «Заготскот», снят с работы райпаркомом за большую задолженность мясосдатчикам, запутанность в расчетах, засоренность аппарата «Заготскот», растраты и отсутствия руководства мясопоставками.

Булкин допустил засоренность аппарата классово-чуждым, враждебным элементом, не руководил конторой, не контролировал работу и фактически передоверил руководство конторой бухгалтеру Иванченко, неоднократно судившегося за растраты, пьяницу, в результате чего привели контору к развалу.

Допустил незаконную выплату 3 735 руб. процентного вознаграждения сотрудникам конторы, в том числе и себе самому.

Как руководитель конторы никакой воспитательной работы не проводил, партийных нагрузок не имел, авторитетом не пользовался.

Булкина исключили из партии как нарушителя дисциплины партии и государства.

4. ЧОПОК – член партии с 1930 г., зав[едующий] филией «Союзтабак», доверил базу табак-сырья лиценцу, бывшему арендатору, не контролируя его работы. В результате чего погибло 15 тонн табака. Этот лишенец работал у него и на день чистки.

Устроился на квартире у одной женщины (Бутенко), муж которой выслан за участие в контрреволюционной организации, имеет с ней связь, система-

тически пьянствует, передает ей свой паек, в то время, как дети его, живущие в Нежине – голодают, а жена умерла от истощения.

Чопок является политически совершенно безграмотным.

Чопок исключен из партии как перерожденец.

5. БЕЗРУЧКО – кандидат партии, пред[седатель] колхоза «Червоний куток» с. Деревины. Женится на дочке кулака и поддерживает с ним систематическую материальную связь.

Незаконно взял лично для себя 18 пудов посевной гречихи. Систематически пьянствует, появляется в пьяном виде на работе и на собраниях, ругает колхозников и угрожает им оружием, дискредитируя себя как кандидата партии и пред[седателя] колхоза.

Когда в стенгазете написали о его неэтических действиях, Безручко пытался сорвать стенгазету и узнать фамилию селькора, который его критиковал.

Безручко исключен из партии как перерожденец.

6. КОВАЛЕНКО – член партии с 1920 года, пред[седатель] сельсовета с. Великий Листвен. При вступлении в партию и во время чистки скрыл, что он в 1918 году добровольно вступил в гайдамацкую варту в г. Городня и служил до ее разгона. Будучи в варте, занимался избиением крестьян.

Будучи пред[седателем] сельсовета с. Мащенки, занимался систематическим пьянством, допустил избиение крестьян своим заместителем Итченком. Также и в В[еликом] Листвене пьянки не прекращались.

Как пред[седатель] сельсовета не обеспечил выполнение основных хозяйственно-политических кампаний по селу по единоличному сектору.

Секции сельсовета не работают. Коваленко исключен из партии как чуждый элемент, обманным путем вступивший в партию.

7. МАРТЫНЕНКО С. – член партии с 1920 года, пред[седатель] колхоза «Червоний прапор» с. В[еликий] Листвен, он же и парторг колхоза.

Мартыненко занимался систематическим пьянством с ворами (Науменко), бывшим гайдамакой Марусенко и раскулаченными, используя для этого колхозные продукты.

Будучи пред[седателем] колхоза и парторгом, никакой воспитательной работы среди колхозников не вел, редко бывает на поле, в бригадах, не контролирует работы бригадиров и колхозников.

Мартыненко допустил в колхозе оппортунистическую практику, проектируя получить в этом году по 3 кг зерновых на трудодень, то время, когда колхоз имеет все возможности получить на трудодень по 5–6 кг.

Мартыненко исключен из партии как перерожденец.

8. ЛУЗАН – кандидат партии, предсе[датель] сельпо с. В[еликий] Листвен.

За время его работы в кооперации допустил полный развал работы Сельпо. План по мобилизации средств выполнил всего на 7%, план товарооборота систематически не выполнялся. Растратил 800 руб. кооперативных денег и допустил растрату в 3 100 руб. продавцом.

Систематически пьянствовал, брал для этого бесплатно водку из кооперации. Лузан исключен из партии как разложившийся элемент.

9. ЛУЦИК – кандидат партии, пред[седатель] сельпо с. Лемешовка. Допустила растрату продавцом на 1 380 рублей, выдавала товары в кредит, а также сама набрала товаров в долг на 188 руб.

При обнаружении ревизионной комиссией Сельпо излишков товаров на 900 руб. уничтожила свою расписку на 188 руб, которые она должна кооперации и предложила не взыскивать долгов с других работников сельпо и колхоза. Для реализации выявленной «лишней» водки на 360 руб. Луцик допустила безденежную раздачу этой водки всем желающим.

Луцик исключена из партии как нарушитель государственной дисциплины.

10. САЛАЗКИН – член партии с 1929 года, предсе[датель] рабочкома совхоза «Рубеж».

Салазкин использовал свое служебное положение в корыстных целях. Купил вместе с рабочим Зубарем корову на 870 руб., но корову забрал себе, уплатив ему деньги через 2 месяца. Кроме того, имея свою корову все время получал молоко из совхоза, сам занимался распределением пайков, занимался самоснабжением, нарушал принципы единоначалия, увольняя рабочих, давая разные распоряжения без ведома директора совхоза.

Занимался половой распущенностью, и на этой почве избивал свою жену, дискредитируя себя как коммуниста среди рабочих совхоза.

Обострил взаимоотношения со специалистами, заявив им: «Вы шляпы, не вы отвечаете за животноводство, а мы», и предложил не выдавать специалистам масла, молока, на что они имеют право.

Салазкин исключен из партии как разложившийся и нарушитель дисциплины партии и государства.

IV.

Поведение некоторых исключенных из партии коммунистов:

Исключенный кандидат партии КРУТЬКО после чистки начал угрожать выступавшим против него на чистке, собираясь совершить убийство пред[седателя] сельсовета Рассола и колхозников Костырко Якова и Гречухи, для чего договаривался с другими лицами, подговаривая их пристать к его задуманному плану. Эти его намерения были установлены и в настоящее время Крутько арестован.

Исключенный из партии Мартыненко С. после чистки выводов комиссии чистки заявил: «Спасибо, что исключили из партии. Я без партии жил и жить буду» и отказался получить выписку комиссии, заявив: «Она мне не нужна, ибо я все равно апеллировать не буду».

Исключенный из партии Соболев начал организовывать группы вокруг себя из преступных элементов, с которыми пьянствует и разводит разговоры о неверном исключении его из партии, что комиссия по чистке исключает не тех, кого нужно.

V.

Замена на работе лиц, вычищенных из партии:

Ряд руководящих работников в колхозах взамен исключенных из партии – заменены беспартийными колхозниками. Так, например, замена проведена пред[седателя] сельсовета в Дубровном, пред[седателя] колхоза в Ст[арой] Рудне, пред[седателя] колхоза в Деревинах и др.

Отдельные должности заменены коммунистами. Так, в В[еликом] Листвене пред[седателем] сельсовета послан коммунист, в Дроздовице – пред[седатель] сельсовета – коммунист.

На директора педтехникума прислан член партии обкомом КП(б)У.

На некоторых должностях исключенные из партии продолжают работать за отсутствием людей для замены. Так, например, заведующий пунктом «Заготзерно», пред[седатель] рабочкома совхоза «Рубеж», пред[седатель] сельсовета с. Ст[арая] Рудня, пред[седатель] колхоза В[еликий] Листвен и др.

Отдельные должности на сегодняшний день не заменены никем, за отсутствием кадров, а именно, пред[седатель] райпотребсоюза, заместитель директора и парторг совхоза «Ковалевка», заведующий филией «Союзтабак».

Секретарь РПК

НИКИТЕНКО

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 580, арк. 62–69.
Копія. Машинопис.*

---

¹ Ще 25 липня 1934 р. Городянський райком КП(б)У спільно з районною комісією ухвалив: «Бюро РПК та Райкомісія по чистці партії ухвалюють:

1. Зобов'язати райпрокурора тов. Плис-Чернявського протягом 5-ти днів закінчити слідство в справі безгосподарності та злочинства в радгоспі «Ковалівка» та винних притягнути до судової відповідальності, показковим порядком в радгоспі «Ковалівка».

2. Для посилення масово-політичної роботи в радгоспі, організацію робітників на виконання завдань радгоспу та ліквідацію безгосподарності відрядити до радгоспу на 2 декади тов. Шатана.

3. Зобов'язати Райком Комсомолу (т. Хотимського) негайно оздоровити роботу Комсомольської організації в радгоспі. Відрядити не менше, чим на 2 декади відповідального інструктора.

4. Зобов'язати голову РПРади тов. Шатана відрядити до радгоспу бригаду профробітників для проведення масової-політичної роботи серед робітників радгоспу та забезпечити зміцнення роботи робіткому.

5. Всю роботу в радгоспі побудувати під кутом зору своєчасного і доброякісного виконання господарських завдань радгоспу (збиральна кампанія, молотьба, хлібоздача, сівба тощо) та переведення в життя пропозиції районної комісії по чистці партії.

6. Про зловживання та безгосподарність бувшого директора радгоспу тов. Гринька та директора обласного тресту тов. Діденка довести до відома Обкому КП(б)У і обласної комісії по чистці партії. Секретар РПК Нікітенко. Голова Комісії Клейман». *Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. П-20, оп. 1, спр. 580, арк. 52–53.*

№ 103

Обвинувальний висновок у справі мешканців с. Данине Є. Є. Кошма, П. Л. Глушка, І. Є. Хлебника, П. Д. Дворського та мешканця с. Вертіївка М. В. Крутька

29 серпня 1934 р.

По имеющимся материалам в Носовском РО НКВД и заместителя начальника политотдела Носовской МТС по УГБ о том: житель села Данино Кошма Евмен Елисеевич на протяжении всего времени своего пребывания в с. Данино и, будучи на разных советских должностях, систематически занимался злоупотреблениями, нарушая революционную законность, брал под свою защиту кулаков, насаждал их в колхозах, с какими держал тесную связь и проводя с ними массовые злоупотребления, одновременно притеснял бедноту путем избиения и запугивания. Проводил изъятие незаконно, без ведома сельсовета, разного имущества, которое забирал в колхоз и для себя лично. Окружил себя родственниками-кулаками, которые под прикрытием Кошмы творили, что не угодно было, разбазаривали колхозное имущество, обвешивали колхозников во время выдачи продуктов на трудодни.

Кошма в период партизанского движения, принимая активное участие в нем, не с целью личной наживы, во время изгнания Гетманщины и прихода советских войск на Украину тов. Кошма не пожелал вступить в части войск регулярной Красной армии и стал скрываться, выступая с оружием в руках против представителей советской власти. Кошма после администрирования его как дезертира и выступавшего против советской власти, является в с. Данино и организывает автокефальную 5-тидесятку церковной общины и становится возлагающим¹ в этом деле, проповедуя национальную политику за самостоятельную Украину.

Глушко Петр Логвинович – в прошлом бывший спекулянт скота – с помощью Кошмы с первого дня вступления в колхоз занял должность члена правления и кладовщика, что дало ему возможность безнаказанно разбазаривать колхозное имущество, за счет которого приобрел себе корову, построил себе дом и много других вещей, систематически обвешивал колхозников при выдаче продуктов на трудодни.

Крутько Николай Васильевич – кулак, имевший до революции 25 десятин земли, в колхоз вступил благодаря Кошме. Находясь в колхозе, умышлено поломал жатку, имел подпольную мельницу, и квартира его являлась штабом пьянок и разврата, которые организовывались с инициативы Кошмы.

Хлебник Илларион Евдокимович – зять Кошмы – избил колхозника-бедняка за то, что последний пытался критиковать лиц, близко стоящих к Кошме, которые занимались бесчинством и безобразиями.

Дворский Павел Данилович – середняк, будучи кладовщиком в колхозе им. Шевченко, систематически расхищал колхозный хлеб, с целью скрыться – запутывал учет.

Путем допроса целого ряда свидетелей установлено, что Кошма Евмен Елисеевич [в] 1918 г. в период партизанского движения, в котором он принимал

участие вместе с односельчанами, не боролся идейно против антисоветских войск и банд исключительно с целью личной наживы, о чем показывает свидетель Вовкогон Нил Антонович.

«Я также в этом отряде был. Но когда я увидел, что Кошма не защищает за дело революции, а воюет для личных интересов, грабил в личное пользование, и ведет грабительскую политику, после того я отказался и ушел в Красную армию» (л. д. 25–26).

После изгнаний белых армий с Украины и вступления советских регулярных войск, Кошма не пожелал вступить к последним, выступил против заявляя, что: «Я не дурак служить жидам».

При нахождении Кошмы на нелегальном положении, и когда бывшая ЧК в то время преследовала Кошму, то последний отстреливался и добровольно сдаться не хотел.

После долгих преследований Кошма был пойман и посажен в Нежинский Допр, после чего был амнистирован.

В 1923 г. применяясь уже к советской обстановке, Кошма, находясь на советской работе, одновременно организовал автокефальную Украинскую церковь и проводит антисоветскую национальную политику «За самостоятельную Украину», выступая в церкви с чтением «Апостола», пел на криласе, о чем не отрицает Кошма, который заявил, что это ему нравилось.

В 1923 г., во время проведения коллективизации по селу Данино, Кошма говорил свидетелю по настоящему делу Гор Степану, а также и другим, о том, чтобы не смели вступать в колхоз до тех пор, пока не вступит он, Кошма.

В 1929 г. Кошма без всяких причин избил Бондаренко Тихона (свидетеля по данному делу), которого впоследствии хотел убить, но к этому не допустили, а в 1933 г. лично содействовал в избиении колхозника Братченко Хлебником, зятем Кошмы.

Кошма, находясь почти непрерывно в с. Данино, сумел завоевать себе «авторитет» среди крестьян путем администрирования, а также и избиением отдельных крестьян, бравируя своими прошлыми заслугами, и [нерозбірливо] партизан, что и применял Кошма во время проведения политхозяйственных кампаний на селе. Проводил изъятие имущества и скота у целого ряда крестьян, незаконно, без всяких оснований и постановлений президиума сельсовета, присваивал себе и своим близким и приятелям отобранных вещей, нигде не приходуя.

Причем характерным моментом является незаконное изъятие, которое проводил Кошма, против которой РВКа трижды было предложено вернуть, но Кошма упорно не выполнял распоряжения РВК и при встрече с пострадавшим Кошма вынул револьвер и стал угрожать, говоря: «Так ты на меня будешь жаловаться», и предупредил, что если только попытаешься снова жаловаться, то он, Кошма, прикончит его.

Отличной чертой для Кошмы являлось то, что он, пользуясь тем, что население с. Данино знает о целом ряде убийств, совершенных Кошмой во время партизанского движения и после такового, то ли в пользу советской власти,

или в своих личных целях. Но, во всяком случае, знают его как неустрашимого «рыцаря», «князя» и «царька», как его называли в селе, и каким он себя зарекомендовал. Этим самым, он сумел использовать все моменты для личной пользы. Для этого окружил себя кулацким и зажиточным элементом, извлекая из них всяческую поддержку в проведении своей политики в с. Данино, заставляя раболепствовать перед собой бедняцкую массу.

Такое положение дало Кошме возможность на протяжении целого ряда лет творить всякие безобразия и злоупотребления, против которых масса боялась промолвить хотя бы слово, находясь в зажиме и лишении будь-какой критики и самокритики, в подтверждение этих фактов могут подтвердить целый ряд – если не все свидетели по этому делу.

Кроме того, Кошма, как указывалось выше, окружил себя кулацким элементом, с которым пьянствовал и во время пьянок развратничали, ибо не одна пьянка не проводилась без участия женщин легкого поведения. Пьянствовали кулаки:

Крутько Николай Васильевич – кулак, имевший 25 десятин земли, его Кошма принял в колхоз и почти ежедневно у него проводилась пьянка. Кошма поручил Крутько работать возле косилки, которую впоследствии поломал.

Зять Кошмы – Гавриш Иван – сын кулака, отец которого принимал активное участие в банде карательного отряда гетмана, Кошма с целью создания авторитета и прав своему зятю Гавришу, будучи председателем сельсовета, дал характеристику о его благонадежности и последнего пропустили в армию. После возвращения с армии устроился в колхозе учетчиком.

Второй зять Кошмы, Семенец Григорий Денисович, который также является сыном кулака, имевшего до революции 25 га собственной земли и имевшего связь с карательным отрядом гетмана.

Обвиняемый Кошма, кроме перечисленных фактов обвинения, в следственном деле имеет целый ряд проведенных преступлений, связанных с незаконным действием, избиением и т. д.

Кошма, будучи в своем селе на протяжении 17 лет существования соввласти, считал себя старшим всех работников на селе и, невзирая на то, что не имеет права без ведома сельсовета и постановления президиума сельсовета проводить какие бы то ни было изъятия у населения, занимался незаконными действиями и нарушением революционной законности, как-то: провел изъятие у гр. Полтавец Анастасии после изъятия за штраф сельсоветом за несдачу молока, Кошма вторично изъясил лошадь, бычка, на что не было постановления сельсовета. У Полтавца Власа было изъято Кошмой 10 центнеров зерна, не молоченого 15 копен хлеба, лошадь и все другое имущество, которое передано в колхоз вместе с хлебом, но после этого оказалось, что хлеба всего принято от Полтавца Власа 3 центнера 31 кг.

Будучи председателем колхоза, Кошма разбазаривал тягловую силу, проводил под нажимом постановления о том, что тягловая сила в количестве 13 лошадей пришла в негодность и ее необходимо продать, что также означено во всех протоколах допроса свидетелей.

Глушко Петр Логвинович – по соц[иальному] положению середняк, тесно был связан с Кошмой, с которым вместе пьянствовал и помогал ему в проведении его спекуляции, а именно: свидетельскими показаниями установлено, что Глушко с 1931 г. занимался спекуляцией скота, и однажды его задержали со скотом в с. Красные Партизаны, когда у него как в спекулянта отобрали 2-х коров, Кошма свидетельствует выдачи справки Глушку о том, что скот принадлежит ему и что он купил его для себя, по этим справкам скот был возвращен.

Когда Глушко вступил в колхоз, Кошма устроил его кладовщиком хлебных складов.

Глушко, используя свое служебное положение и связь с Кошмой, стал обеспечивать себя всем, чем только можно. Во время раскулачивания кулачки Салидон Дарии с нее было взято постройку и передано колхозу «Шевченко», с помощью Кошмы с постройки [было взято] все железо. Глушко с этого железа покрыл себе дом.

В 1933 г. по «приказанию» Кошмы Глушко принял себе во двор колхозный картофель, который до весны разбазарил. Купил себе корову и кормил корову картофелем и вообще являлся хозяином картофеля.

Уже не говоря о том, что Глушко систематически расхищал колхозный хлеб для личных надобностей и пьянок. Кроме этого, будучи кладовщиком, во время выдачи колхозникам на трудодни хлеба или крупы занимался обвешиванием и скоплял остатки для себя. Вообще Глушко кладовщиком не избирался, а поставлен Кошмой.

Крутько Николай Васильевич – кулак, имевший 25 га собственной земли, принят в колхоз при настоянии Кошмы, находясь в колхозе, занимался вредительством, используя Кошму во время пьянок в своих интересах, индивидуально обрабатывает 21 га земли, помимо усадьбы, и которую от хлебопоставки укрыл. Имея примитивную мельницу (жернова) большого формата, все перечисленное проводилось им потому, что Крутько, чувствуя себя обеспеченным, и к нему никто не мог подступить так, как его прямой защитник – Кошма, который не допустит «обидеть кулака».

Обвиняемый Хлебник Илларион Евдокимович – свидетельскими допросами установлено, что он является зятем Кошмы, женат на его сестре, и в интересах Кошмы Хлебник в колхозе совершенно не работает, а был выделенным инструктором сахзавода по бурякосеянию. Хлебник избил Братчеко Семена и Выскирку Власа, которые на собраниях говорили о незаконных действиях Кошмы и Хлебника. Этим самым они запугивали население и против них колхозники и единоличники, трудящиеся боялись выступать с критикой и самокритикой о действиях Кошмы, Глушко, Крутько, Семенко, Гавришина и вообще о ком-либо из лиц, связанных с Кошмой, потому, что всех запугивал избиениями, репрессиями.

Обвиняемый Дворковский Павел Данилович – свидетельскими показаниями установлено о том, что Кошма выделил обвиняемого в качестве кладовщика подпольного амбара для ссыпки хлеба и других вещей, поступающих от изъятия у населения. Сам обвиняемый Дворковский Павел не отрицает того, что он при-

нимал от индивидуальников хлеб разных культур без выдачи квитанции о приеме и во время выдачи не выводил в расход. Таким образом, нигде нет следов, какое количество поступило изъятого зерна от лиц, в коих оно взято, и куда оно делось – также не известно.

Из выше приведенных фактов преступлений и искривлений парт[линии], нарушений ревзаконности и дискредитации как совработников свидетельскими показаниями полностью подтверждается, а также, кроме свидетельских показаний, в деле имеются документы, заявления граждан и справки сельсовета и акты колхоза, которые говорят о нарушении и злоупотреблении.

Кроме того, в деле имеется целый ряд свидетельских показаний, характеризующих вышеозначенное злоупотребление, связь с кулачеством и так далее.

Допрошенный обвиняемый Кошма Евмен Елисеевич, который не отрицает того, что, будучи в партизанских отрядах до 1918 г. сентября месяца после этого выехал в Донбасс, через некоторое время возвратился в с. Данино. В 1921 г., во время существования соввласти на Черниговщине, ему кто-то передал, что якобы его хотят убить. Кошма после этого стал скрываться. Когда приехали сотрудники ЧК – он скрылся в половскую «Ревню», отстреливался, не хотел сдаваться представителям ЧК. Кошма скрывался около 3-х недель. Когда вторично приехал из г. Нежин комиссар Нежинского округа Кривошеев, в это время он был в саду. Когда увидел представителей, стал убегать и стрелять в представителей, хотя он заявляет, что это Кривошеев и Крапивянский Игнат, а думал, что это Хахудас, [с] которым он якобы имеет какие-то личные счета. Хотя это было в 2–3 часа дня, так что различить днем человека было можно. Когда Кошму задержали и завезли в г. Нежин в ЧК, арестовали и посадили в Нежинский Допр и просидел арестованный до 1922 г., после чего вернулся обратно в село.

Обвиняемый Кошма в предъявленном ему целом ряде обвинений виновным себя не признал, за исключением в том, что он проводил пьянку и имел связь с кулачеством, и о том, что держал в колхозе и не исключил их своевременно своего зятя кулака и сына бывшего бандита гетьманского карательного отряда Гавриша Ивана, второго зятя кулака Семенко Григория и кулака Крутько Николая. На допросе Кошма заявил: «Как страшно, что кулаки в колхозе у нас видные лица, что имеют жен, бывших контрреволюционеров, офицеров как командующий УВС т. Якир², который имеет жену – дочь генерала, а также многие другие».

В остальном Кошма виновным себя не признает, невзирая на то, что в следственном деле имеются документальные данные и свидетельские показания о его безобразиях.

Обвиняемый Глушко Петр Логвинович виновным себя не признает, говоря о том, что он спекуляцией не занимался, хищением и обвешиванием колхозников также не занимался.

Крутько – кулак, на допросе показал, что он действительно является кулаком и имел в своем хозяйстве 2–3 батраков, вступил в колхоз, имел в индивидуальном пользовании 0,85 га земли, а также сам точно не знает сколько он засеивал озимины.

Крутько Николай Васильевич не отрицает того, что он имел кустарную мельницу, которую приобрел зимой и для своих надобностей он перемалывал зерно, а так же перемалывал своим соседям. Хлебосдачу, положенную с него государству, в момент заведения дела не сдал. В отношении поломки косилки на работе в колхозе виновным себя не признает, не отрицает того, что Кошма Евмен бывал у него в гостях очень часто, пьянствовали вместе с кладовщиком колхоза Глушко, Хлебником и другими, также пьянок было у него 3 или 4.

Обвиняемый Хлебник Илларион Евдокимович, родственник Кошмы Евмена, женат на его сестре, и работал инструктором сахарного завода по свеклопереработке. Обвиняемый точно не помнит, когда пришел пьяный в пивную, туда же пришли Братченко Семен и обвиняемый, на следствии заявил, что не помнит бил ли он его или нет, а сказал, что если покажут свидетели, он отрицать не будет.

Обвиняемый Дворский Павел Данилович показал о том, что кладовщиком колхоза им. Шевченко в 1933 г. был поставлен председателем колхоза Кошмой. Не отрицает, что к нему привозили хлеб, изъятый на склад Процько, Никитенко и другие и ссыпали в каморе. Обвиняемый не оприходовал и во время выдачи не вводил в расход. Таким образом, установить точное количество поступления и расходования не представлялось возможности вследствие того, что отсутствовал какой-либо учет, что давало возможность расхищать и разбазаривать поступающий хлеб на склад.

Обвиняемый Дворский не отрицает того, что совместно с Кошмой пьянствовал у кулака Крутько и в других. Дворский виновным себя в разбазаривании хлеба и гусей не признает.

Из выше перечисленных свидетельских показаний и показаний обвиняемых вполне доказано злоупотребление в хищении и нарушении ревзаконности, избивание обвиняемыми, чего частично последние не отрицают и на основании изложенного инкриминируемое им обвинение Кошмы Евмену по ст.ст. 97 и 69 ч. 2-я УК УСРР, Глушко Петру по ст. 97 УК УСРР, Крутько Николаю по постановлению правительства от 7 августа 1932 года³.

Хлебник Илларион по ст. 69 ч. 2-я, Дворский Павел по ст. 97 УК УСРР.

На основании вышеизложенного и руководствуясь ст. 20 след. дела за № 344 на гр. гр.

Кошму Евмена Елисеевича, рожд. 1891 г., жителя и урож. с. Данино Носовского района Черниговской обл., середняк, гражд. УСРР, образование низшее, украинец, женат, хлебороб, беспартийный (исключен по чистке партии) со слов его не судившегося по ст.ст. 97 и 69 ч. 2 УК УСРР.

Глушко Петр Логвинович, рожд. 1902 г., житель и урож. с. Данино Носовского района Черниговской обл., беспартийный, середняк, кладовщик колхоза, украинец, женат, гражданство УСРР, хлебороб, со слов не судившегося, по ст. 96 УК УСРР.

Крутько Николай Васильевич, рожд. 1892 г., урож. с. Вертиевка Нежинского района, Черниговской обл., житель с. Данино Носовского района, кулак, бывший колхозник, гр. УСРР, малограмотный, украинец, женат, хлебороб, бес-

партийний, со слов его не судимого. По постановлению правительства от 7-го августа 1932 г.

Хлебник Илларион Евдокимович, рожд. 1892 г., житель и урож. с. Данино Носовского района Черниговской обл., гр. УСРР, середняк, украинец, малограмотный, женат, хлебороб, инструктор сахзавода по свеклосеянию, б/п, по словам не судимого, по ст. 69 ч. 2 УК УСРР.

Дворский Павел Данилович, рожд. 1897 г., житель и урож. с. Данино Носовского района Черниговской обл., середняк, гражданин УСРР, грамотный, украинец, женат, хлебороб, беспартийный, со слов не судимый, по ст. 97 УК УСРР.

Направить Носовскому райпрокурору для предания обвиняемых к судебной ответственности.

Справка

Обвиняемые находятся на свободе под подписку о невыезде до суда.

Начальник Носовского РО НКВД УССР

ФАДЕЖКО

«Согласен»

Райпрокурор

ЗАРУБА

**Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 168, арк. 95–102.
Копія. Машинопис.**

¹ Так у тексті.

² Дружина Й. Якіра *Сара Лазарівна Ортенберг (Якір)* (1900–1971) – секретар Державного видавництва політичної літератури. Після арешту чоловіка була засуджена у 1937 р. до ув'язнення у ВТТ.

³ Постанова ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення громадської (соціалістичної) власності», названа в народі «законом про п'ять колосків», належить до найбільш одіозних нормативно-правових актів сталінської доби, виступаючи уособленням антигуманної суті, класової спрямованості радянської правової системи 1930-х рр. За офіційною версією влади головною причиною появи «закону про п'ять колосків» було зростання кількості крадіжок у колгоспному секторі. Так зване «розбазарювання хліба», тобто його приховування, розкрадання, використання особливого режиму обмолоту було специфічною формою протидії селян хлібозаготівлям, проявом їх антиколгоспних настроїв. Російський історик І. Зеленин дійшов висновку, що «ініціатором і основним автором» постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. був сам генеральний секретар, що доводить листування Й. Сталіна і Л. Кагановича. Також дослідник звернув увагу «на юридичну безграмотність закону», що полягала у відсутності диференціації видів покарання залежно від ступеня їх тяжкості: розстріл із конфіскацією всього майна або 10 років ув'язнення застосовувалися за будь-яку крадіжку соціалістичної власності без урахування її розмірів. Засуджені у цих справах ні за яких умов не підпадали під амністію. Див.: Зеленин І. Е. *Введение (Кульминация крестьянской трагедии) / И. Е. Зеленин // Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т. 3. Конец 1930–1933 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. – С. 7–47; Його ж. «Закон о пяти колосках»: разработка и осуществление / И. Е. Зеленин // Вопросы истории. – 1998. – № 1. – С. 114–123; Романець Н. «Закон про п'ять колосків»: особливості застосування в Україні // Грані. – 2011. – № 5. – С. 17–22.*

№ 104

Директива

**секретаря Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітана
секретарям райкомів КП(б)У та начальникам політвідділів МТС
про проведення хлібозакупівлі**

19 вересня 1934 р.

Решением ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У перед большевиками Черниговщины поставлена боевая хозяйственно-политическая задача – закупить у колхозов, колхозников и единоличников 1 700 тысяч пудов хлеба.

Наша область, при наличии в этом году хорошего урожая, имеет все возможности быстро не только выполнять, но и перевыполнить план хлебозакупок.

В отдельных районах к делу хлебозакупок уже приступили: в Черниговском районе колхоз им. Маркитана (с. Карховка) первым продал государству 2 000 пудов хлеба и 19.IX проступил к его вывозу на сыпной пункт. Кроме того, в Черниговском районе уже продали и вывозят хлеб государству колхозы «Шлях до кращого життя» (с. Жеведь) – 1 100 пудов, «До перемоги» (с. Брусилів) – 1 000 пудов, «Всесвітний Жовтень» (с. Анисов) – 1 000 пудов, «Шевченко» – 360 пудов, «Сталина» (с. Количевка) – 1 000 пудов, «Парижская коммуна» (с. Малейки) – 720 пудов.

Во всех этих колхозах собрания колхозников проводили лично сами секретарь горпарткома тов. Филенко, председатель Горсовета тов. Рыжков, заместитель Секретаря Горпарткома тов. Беренгольц и другие руководящие работники.

При проведении собраний по всем колхозам, кроме одного, выступлений против продажи хлеба не было. В с. Жеведь в колхозе «Шлях життя» было три выступления, примерно такого порядка: «Воно то треба продати. Але, як же воно? Чи не зостанемось без хліба? Краще, раніш хліб розподілити на трудодні, а тоді вже остатки продати державі». После них выступил бригадир, который сказал так: «Послушайте мене, що я буду казати. Згадайте про весну. У нас насіння не хватало. Нужда була в хлібі, на харчі, хто нам допоміг? Дали насіння і проддопомогу від держави, тепер у нас вродило. Ми з хлібом, є і картопля. А ви знаєте, в інших областях є колгоспи, що через посуху опинились у такому стані, як ми були на весні. А весна далеко ще. Хто їм допоможе? Держава наша – ми». И этот колхоз принял решение продать 1 100 пудов хлеба.

Этот первый опыт хлебозакупок в Черниговском районе со всей очевидностью свидетельствует о том, что руководство Черниговского района само большевистски взялось за дело хлебозакупок и сразу же показало, что оно действительно знает свои колхозы, руководит ими и дало образец, как большевики должны работать над выполнением директивы партии о хлебозакупках.

Сообщая Вам о первом опыте хлебозакупок, я считаю необходимым со всей силой заострить внимание каждого руководителя района и политотдела МТС на том, что выполняя боевую задачу партии о хлебозакупках, мы вместе с этим проделываем огромную работу в деле перевоспитания мелкобуржуазно-

кой психологии колхозников, выковывание социалистического отношения к государственным задачам и делаем огромный шаг вперед в деле превращения наших колхозов в большевистские.

Вместе с этим, выполнение и перевыполнение плана хлебозакупок каждому району, МТС и области в целом является серьезнейшей проверкой того, как мы связаны с колхозными массами, как руководим колхозами и боремся за подлинно большевистские колхозы. На выполнение этой задачи руководители районов и политотделов должны показать, как надо руководить колхозами, а не плестись в хвосте. Как это сделал начальник политотдела Путивельской МТС Прудовский, который не явился на кустовое совещание по вопросу хлебозакупок и заявил, что, он хлебозакупками заниматься не будет и, что это не его дело. Обком ВКП(б), Политсектор МТС постановил просить ЦК снять Прудовского с работы и привлечь к строжайшей партийной ответственности.

Вот почему Вы должны понять, что мы обязаны, не считаясь ни с какими трудностями, мобилизовать все свои силы на дело организации досрочного выполнения и перевыполнения плана хлебозакупок¹.

СЕКРЕТАРЬ ОБКОМА КП(б)У

МАРКИТАН

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 244, арк. 118–188 зв.
Типографський відбиток.*

---

¹ Паралельно із кампанією хлібозакупівлі проводилася кампанія обов'язкової хлібоздачі одноосібними господарствами. Вище керівництво КП(б)У, враховуючі масштабний голод 1932–1934 рр., розуміло небажання одноосібників здавати збіжжя. Тому 14 вересня 1934 р. направило директиву секретарям райкомів КП(б)У, головам райвиконкомів та начальникам політвідділів МТС: «Не для печати. Препровождая постановление Совнаркома УССР «О мерах обеспечения выполнения закона об обязательных зернопоставках единоличными хозяйствами» и приказы Наркомюста УССР прокурорам и облсудам, ЦК КП(б)У обязывает вас:

1. Обеспечить реализацию настоящего постановления СНК УССР и приказов Наркомюста. При этом, ни в коем случае не допускать применения перечисленных в постановлении мер взыскания в массовом порядке. Необходимо настойчиво и быстро применять указанные в постановлении СНК УССР и приказах Наркомюста меры взыскания по отношению к лицам, злостно не выполняющим своих обязательств по хлебосдаче, имущественно наиболее состоятельным, т. е. к лицам, в отношении которых применение репрессий даст наиболее быстрый эффект и побудит остальную массу единоличников к быстрейшей сдаче хлеба.

2. Не допускать, как это имело место в ряде районов, чтобы репрессивные меры налагались без разбора и серьезного выяснения подвергаемого репрессиям хозяйства, ибо такие репрессии вызывают отрицательные результаты.

Применение репрессий без разбора всегда свидетельствует об отсутствии партийного руководства, беспомощности руководителей, а нередко тут действует вражеская рука, направляющая действие закона против нас.

3. Конфискация имущества не должна применяться к хозяйствам, члены семей которых служат в Красной армии.

Если встретится крайняя необходимость применения репрессий к таким хозяйствам, то этот вопрос должен быть предварительно поставлен перед райисполкомом и Обл-исполкомом.

4. На общих собраниях сельсовета должны принять организованное, активное участие все колхозники и особенно активисты, а также обязательно те единоличные хозяйства, которые выполнили свои обязательства по зернопоставкам.

Райкомы должны командировать в села, где будут проводиться собрания достаточно ответственных лиц для тщательной предварительной подготовки собраний сельсоветов, для выяснения и определения наиболее злостных единоличных хозяйств, к которым тут же на заседании должны быть применены репрессии.

5. ЦК КП(б)У обращает ваше внимание на пункт постановления СНК УССР, в котором говорится об единоличниках – членах сельсоветов и уполномоченных десяти – двадцати хаток, уклоняющихся [от] хлебопоставок.

Такие уполномоченные и такие члены сельсоветов, не только не организуют борьбы за выполнение хлебосдачи единоличниками, но и сами являются организаторами сопротивления.

6. ЦК КП(б)У обращает ваше внимание, что во многих случаях единоличниками практикуется сдача хлеба небольшим количеством в целях умышленной затяжки. Этот маневр рассчитан на усыпление бдительности руководителей партийных и советских организаций, на срыв хлебосдачи и избежание репрессий.

ЦК КП(б)У предлагает применить к таким хозяйствам меры, обеспечивающие полностью выполнение плана в ближайшие дни. ЦК КП(б)У». *Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 244, арк. 122.* В цей же день, 14 вересня 1934 р., нарком юстиції і генеральний прокурор України М. Михайлик надіслав директиву місцевим органам прокуратури: «Всем прокурорам. В отдельных районах установлены случаи злостного уклонения единоличников от выполнения обязательств по сдаче зерна государству. Несмотря на то, что это уклонение имеет явно злостный характер, органы Юстиции не привлекают этих единоличников к уголовной ответственности и ожидают применения к ним административных мер. Между тем, постановление ВУЦИКа от 4 апреля 1933 года, основанное на постановлении СНК Союза и ЦК ВКП(б) от 19-го января 1933 года «Об обязательной поставке зерна государству» дает право судебным органам там, где установлен злостный характер не сдачи зерна (каковой постановление прямо имеет в виду) немедленно и не ожидая предварительных административных мер – привлечь виновных к уголовной ответственности.

На основе этого – Приказываю:

Единоличников, которые злостно уклоняются от сдачи зерна государству, привлечь к уголовной ответственности по ст. 58-1 ч. 2 УК УССР, не ожидая предварительного применяя к ним мер административного характера. К этим лицам, помимо применения твердой репрессии обязательно применять конфискацию имущества, как это и предусмотрено ч. 2 58-1 УК УССР. Народный Комиссар Юстиции и Генеральный Прокурор Республики М. МИХАЙЛИК». *Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 244, арк. 123.* У наступній спільній директиві від 14 вересня 1934 р. наркомату юстиції, Генеральної прокуратури та Верховного Суду України вказувалося: «ОБЛАСТНЫМ ПРОКУРОРАМ И ПРЕДСЕДАТЕЛЯМ ОБЛАСТНЫХ СУДОВ. В ряде районов установлены случаи злостного уклонения единоличников от выполнения своих обязательств по сдаче зерна государству.

Несмотря на то, что уклонение это имеет явно злостный характер, органы юстиции не привлекают таких единоличников к уголовной ответственности, неправильно ссылаясь на действующее законодательство, якобы, требующее в таких случаях предварительного применения к неплательщикам зерна мер административного характера. Между тем, постановление ВУЦИК от 4-го апреля 1933 года, основанное на постановлении СНК Союза и ЦК ВКП(б) от 19 января 1933 г. «Об обязательной поставке

зерна государству», обязывает судебные органы и прокуратуры там, [где] установлен злостный характер не сдачи зерна, (а не сдача зерна после применения мер административного характера есть лишь одним из признаков злостности) немедленно и не ожидая предварительных административных мер – привлекать виновных к уголовной ответственности.

На основании этого – Приказываю:

1. Единоличников, злостно уклоняющихся от сдачи зерна государству, привлекать к уголовной ответственности по ст. 58-1 ч. 2 УК УССР, не ожидая предварительного применения к таким единоличникам мер административного характера;

2. К таким лицам, кроме применения твердой репрессии, обязательно применять конфискацию имущества, как это и предусмотрено ч. 2 ст. 58 -1 УК УССР.

3. В самый момент привлечения к уголовной ответственности злостных неплательщиков зерна по ст. 58-1 ч. 2 УК УССР в целях обеспечения выполнения приговора, накладывать предварительный арест на имущество неплательщика (ст. 119 УПК УССР), изымать это имущество и передавать его на хранение органам местной власти до вынесения приговора и вступления такового в законную силу.

Прокуроры, следователи, органы милиции и органы местной власти отвечают за целостность и сохранность этого имущества. Прокуроры обязаны привлекать к строжайшей ответственности всех за разбазаривание такого имущества.

Конфискацию имущества не применять к лицам, члены семейств которых служат в Рабочей Крестьянской Красной Армии, а в случае особо злостного уклонения единоличника, член семьи которого находится в Красной Армии, от сдачи зерна государству – вопрос о применении конфискации предварительно ставить в Областном Исполнительном Комитете.

Дела о злостном уклонении единоличников от выполнения обязательной поставки зерна государству – должны быть закончены производством и заслушаны в течении 5-ти дней.

Немедленно командировать в районы, для организации этих процессов, членов областных судов и помощников облпрокуроров, а тем членам облсудов и помощников облпрокуроров, которые находятся на селах, дать указание об организации этих судов.

Вокруг этих дел необходимо мобилизовать общественное мнение, осветить их широко в районной и политотдельской прессе.

Во избежание перегибов, не допускать массовой репрессии: необходимо привлекать к ответственности действительно злостных неплательщиков хлеба; подбирать удачный объект репрессии; применять меру социальной защиты, дающую наибольший эффект, и дела заканчивать в кратчайший срок. Народный Комиссар Юстиции и Генеральный Прокурор Республики М. МИХАЙЛИК. Председатель Верховного Суда УССР ЖЕЛЕЗНОГОРСКИЙ». *Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. П-1669, оп. 1, спр. 244, арк. 123 зв.*

№ 105

Інформаційний лист секретаря Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітана обласному прокурору Чернігівської області Бондареву про факти самосудів

23 жовтня 1934 р.

м. Чернігів

Одной из разновидностей нарушения революционной законности, весьма распространенной по области, являются самосуды¹.

Несмотря на решение обкома о борьбе с самосудами, принятое на основе сигнализации облуправления НКВД, количество самосудов за последние месяцы не сократилась, а наоборот – увеличилась.

Если на протяжении 5 месяцев до принятия КП(б)У решения был зафиксирован 31 самосуд, то за последние 2¹/₂ месяца было дополнительно отмечено еще 38 случаев самосудов.

Анализ сущности самосудов показывает, что моментами, предопределившими дальнейшее распространение и рост количества самосудов, является дефицитный период (в смысле наличия пищевых ресурсов), о чем свидетельствует кривая количества самосудов, имевших место по области:

За январь – апрель месяцы по 6 самосудов
май месяц – 10
июнь – 20
июль – 10

Это подтверждается еще тем обстоятельством, что поводом к совершению самосудов в большинстве случаев служили расправы за мелкие хищения продуктов.

Кроме этого, моментами, стимулировавшими распространение самосудов, являлись недостаточно решительные меры борьбы с лицами, совершившими суды. Материалы свидетельствуют о том, что в основном, ни в одном из районов, где самосуды имели место, инициаторы и участники их нападения по разным причинам не отвечают.

В Буринском районе на протяжении 1934 г. было совершено 5 самосудов. Участники самосудов в количестве 16 человек, приговоренные к лишению свободы на разные сроки, наказания не отбывают, вследствие того, что суд не присылает в милицию своих решений.

В Бобровицком районе, где самосуды имели особенно широкое распространение, борьба с ними абсолютно недостаточна.

21 июня с[его] г[ода] прокурором, ввиду легкости приговора, было опротестовано решение суда по самосуду над конокрадами. До сего времени дело не пересматривалось и участники самосуда наказания не отбывают.

Чрезмерно затягивалось рассмотрение дела, направленного 7 июня в облсуд – об убийстве во время самосуда жителей с. Бригинцы Морозовых. Участники ввиду этого наказания не отбывают.

В с. Вороньки Бобровицкого района 21 января совершен самосуд над Турчиным. Дело рассмотрено 20 февраля, участники самосуда в количестве 3-х

человек, приговорены к 3 годам лишения свободы каждый, впоследствии было заменено условным приговором.

В июне месяце текущего года в с. Ядловка был учинен самосуд над Доленко, который умер от побоев. Несмотря на то, что дело направлено в суд еще 23 июня, оно до сих пор не рассмотрено и участник самосуда Мартыненко находится на свободе.

В с. Пески Бобровицкого района был учинен самосуд над Олешко Марией. Дело направлено в суд в июле месяце, однако, до сего времени не рассматривалось.

В с. Смолянка Олишевского района колхозниками был учинен самосуд над колхозниками Цаленко и Горовым. Однако, ввиду весьма поверхностного расследования по делу участники самосуда не выявлены и дело прекращено.

Характерная особенность самосудов, имевших место по области, инициатива и непосредственное участие в большинстве из них представителей сельской области, сельского и колхозного актива. Не менее характерным является то, что самосуды, в основном, были направлены не к укреплению охраны социалистической собственности, а вызывались стремлениями отдельных частновладельцев изолировать себя от уголовного элемента.

Из 44 самосудов, подвергнутых анализу – 12 учинено над лицами, совершившими хищения в колхозах, а остальные 32 самосуда совершено над лицами, уличенными в хищении имущества у колхозников и единоличников.

Из числа самосудов, отмеченных за последние месяцы в отдельных районах, отмечаем следующее.

В с. Николаевка Березенского района был совершен самосуд над единоличником Сгурец Тимофеем, во время которого последний был тяжело избит. Самосуду предшествовали следующие обстоятельства: председатель колхоза Бурый и бригадир Мольке при помощи сторожа молотилки Нарохи спровоцировали Сгурца на покупку зерна у Нарохи. Когда Сгурец пришел к молотилке за зерном и уплатил Нарохе деньги, он тут же был схвачен Бурым и Мольке, организовавшими засаду. Во время задержания Сгурца его зверски избили и заставили целовать землю, водили к реке с намерением топить и, в конце концов, полуживым отпустили, сняв с него предварительно окровавленную одежду. Уплаченные Сгурцом деньги за зерно были тут же поделены между участниками самосуда.

В с. Плискуновка Прилукского района 15-летний Стеценко Илья – пастух, гнавший стадо скота мимо школьного сада, зашел в сад с намерением нарвать вишен. Будучи замеченным проживающим здесь же учителем Бородиным, Стеценко старался убежать от него. Однако, был настигнут, ударом сапог по голове был убит.

В с. Успенка Бурынского района был убит во время самосуда Шкрынь Макар. Поводом к самосуду послужило то, что Шкрынь был найден спящим на чердаке хаты Некрасовой Евгении, на крик которой сбежались соседи Миргородский, Кислый и Шкрынь Петр. Указанные лица, заподозрив пострадавшего в попытке совершения кражи, учинили над ними самосуд, во время которого он был убит.

В с. Краснополье Коропского района во время самосуда была тяжело избита и скончалась от побоев беднячка Власенко, взявшая в огороде колхозницы Железняк несколько буряков². Инициатором самосуда является сама Железняк, а участие в самосуде принимали так же колхозники Снежок и Тептюх³.

СЕКРЕТАРЬ ЧЕРНИГОВСКОГО ОБКОМА [підпис] МАРКИТАН

*Держархів Чернігівської обл., Ф. П-470, оп. 1, спр. 158, арк. 194–197.
Оригінал. Машинопис.*

¹ 22 жовтня 1934 р. у доповідній записці Чернігівського обласного прокурора Бондарева секретарю Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітану вказувалося: «В додаток до сповіщення Вас з ініціативи помічника ген[ерального прокурора] тов. Карасіка про стан в Чернігівській області з самосудами, сповіщаю Вас більш детально після ознайомлення з матеріалами НКЮ. Як я і сподівався, НКВД – т. Кацнельсон – подав до ЦК доповідну записку про стан з самосудами в Чернігівській області, в якій зазначає, що за останні 4 місяці виникло в Чернігівській області 44 випадки самосуду. Потерпілих від самосудів – 60 осіб, з них забитих та вмерлих – 35, з участю активу – 19 випадків. Особливо підкреслюється Бобровицький район, де за 1934 р. заарештовано 10 самосудів, далі Буринський район – 5 самосудів. Далі в доповідній записці вказується про недостатні репресії та недостатню боротьбу місцевих органів, наприклад, по Городнянському району «районные организации оказывают давление на судебно-следственные органы». На цій доповідній записці мається резолюція т. Косіора, яка пропонує ознайомитися наркомом т. Михайлику для вжиття заходів. Облпрокурор [підпис] БОНДАРЕВ». Див.: *Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 158, арк. 201.*

² Так у тексті.

³ Про самосуди див.: *Дровозюк С.І. Селянський самосуд 1917–1930-х рр. як соціально-психологічний феномен (історіографічні нотатки) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К.: Ін-ут історії України НАН України, 2004. – Вип. 10. – С. 284–294; Його ж. Правосвідомість подільського селянства у 20–30-ті рр. ХХ ст.: історіографія та джерела // Поділля у контексті української історії. – Вінниця: ВДПУ, 2001. – С. 233–239; Його ж. Національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20–30-х рр. ХХ ст.: Історіографічний нарис. – Вінниця: О. Власюк, 2005. – 364 с.*

№ 106

Доповідна записка наркома юстиції та генерального прокурора УСРР Михайлика секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору про факти самосудів у Чернігівській області

[29 жовтня 1934 р.]¹

По вопросу развития самосудов в районах Черниговской области и борьбе с ними, Прокуратура Республики считает необходимым на ближайшем заседании бюро обкома принять следующие меры.

1. Предложить Черниговскому обкому на ближайшем заседании бюро Обкома обсудить состояние революционной законности Бобровицкого, Буринского, Носовского, Городнянского и других районов, в которых самосуды имели особое распространение и отмечено значительное количество фактов нарушения революционной законности, с тем, чтобы Обком принял бы ряд организационных мероприятий в отношении данных районов.

2. Предложить Черниговскому обкому на основе обсуждения на бюро Обкома о состоянии указанных районов разослать письмо руководящим работникам районов области, в котором осветить отрицательные явления, наблюдающиеся в области состояния революционной законности и предупредить советское и партийное руководство районов о необходимости решительной борьбы с нарушениями революционной законности ².

3. Предложить Совторготделу ЦК совместно с НКЮ пересмотреть кадры органов юстиции этих районов с тем, чтобы освободить тех работников, которые не в состоянии справиться со своей работой, и укомплектовать эти районы политически выдержанными стойкими работниками.

4. По линии Наркомюста провести следующие мероприятия:

а) Принять к производству Верховного Суда несколько наиболее ярких дел о самосудах, выслать в Чернигов Выездную сессию Верховного Суда для показательного рассмотрения этих дел.

б) В двухнедельный срок закончить следствие по всем делам, связанным с самосудами и нарушениями революционной законности, обеспечив своевременное заслушивание дел этих дел по месту совершения преступления.

в) Черниговскому облпрокурору рассмотреть все дела связанные с самосудами и заслушанные в течении последних 3–4-х месяцев, опротестовать незаконные и мягкие приговоры.

г) Обеспечить твердую линию в отношении всех привлекаемых к ответственности за самосуды, применяя к ним суровую репрессию и, как правило, заключая их во время производства следствия в ДОПР.

д) Возложить на одного из помощников генерального прокурора Республики и одного из членов Верховного суда постоянное наблюдение за работой органов юстиции Черниговщины, главным образом в области борьбы с нарушениями ревзаконности.

5. Предложить Совторготделу ЦК и отделу руководящих партийных органов обследовать состояние партийно-массовой работы указанных выше районов области.

НАРОДНЫЙ КОМИССАР ЮСТИЦИИ И

ГЕНЕРАЛЬНЫЙ ПРОКУРОР РЕСПУБЛИКИ

[підпис]

МИХАЙЛИК³

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6580, арк. 107–108.

Оригінал. Машинопис.

¹ Датуюється днем реєстрації в Особливому секторі ЦК КП(б)У.

² Так у тексті.

³ 26 жовтня 1934 р. Секретар Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітан писав секретарю ЦК КП(б)У С. Косіру: «В связи с докладной запиской т. Михайлика о самосудах в Черниговской области сообщаю, что факты самосудов действительно имели место в первой половине 1934 года на почве хищения в колхозах, у колхозников и единоличников. Обком в свое время, когда была угроза роста случаев самосудов принял меры борьбы с самосудами. За последнее время по сообщению органов прокуратуры и наркомата внутренних дел фактов самосудов нет. Секретарь обкома КП(б)У Маркітан». *ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6580, арк. 106.*

№ 107

**Доповідна записка
секретаря Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітана
завідувачу Особливого сектору ЦК ВКП (б) О. Поскребишеву¹
про політико-економічний стан німецьких сіл**

13 грудня 1934 р.

м. Чернігів

Немецкое население Черниговской области расположено в шести национальных сельсоветах, из которых – 5 (Кальчиновский, Беловежский № 2, Рундевизиевский, Городокский и Вердеровский) находятся в Дмитриевском районе и один сельсовет (Октоберфельд б[ывший] Крещатинский) – в Недригайловском районе. Выделенных же немецкий районов не имеется.

Население указанных сел занимается исключительно сельским хозяйством, основное направление которого зерно и технические культуры: сахарная свекла, махорка.

Все эти села полностью коллективизированы, причем, колхозники – немцы, в основном обеспечены коровами или телками и почти все имеют свиней.

Во всех перечисленных сельсоветах имеются школы (4-х летки), в Беловежском сельсовете имеется 7-милетка, а в Кальчиновском 10-летка.

В каждом из этих сел имеется дом коллективиста, а в Рундевизиевском сельсовете при доме коллективиста работает стационарное кино.

Село Рундевизия электрифицировано, в нем находится ветеринарный пункт, обслуживающий все немецкие села Дмитриевского района, поскольку последние расположены компактной группой отдаленностью в 3–4 км.

Все эти колхозы досрочно выполнили план хлебозаготовок и продали государству свои излишки хлеба.

По всем немецким сельсоветам досрочно и полностью выполнены все финансовые обязательства, план молокосдачи, картофелепоставок, а также мясоставок, причем, большинство из них, как, например, Кальчиновка, Беловежа № 2 и Городок сдали уже 35% плана мясоставок 1935 года.

Урожай технических культур в немецких селах Дмитриевского района был в этом году неплохой. В колхозе им. Карла Маркса Кальчиновского сельсовета, план сдачи сахарной свеклы намечался в количестве 13342 цент, фактически сдано – 14110 цент; в Беловежи – 110, а в остальных колхозах не менее 100 цент с га, при среднем по колхозам области – 89.

Всеми немецкими сельсоветами выполнен также полностью план сдачи махорки. Полностью и досрочно выполнены в этих селах планы осеннего сева и зяблевой пахоты.

В результате успешно проведенного хозяйственного года колхозники-немцы Дмитриевского района получили на трудодень хлеба и картофеля больше, чем в 1933 году.

Так, например, в Рундевизиевском сельсовете колхозники получили на трудодень в 1933 году – 2,5 кг и по 1 кг картофеля. В среднем колхозники – немцы

Дмитриевского района получили в этом году не меньше 2,5 кг зерна и 3 кг картофеля на трудодень.

Таково экономическое положение почти всех 5-ти немецких сел Дмитриевского района. Исключение составляет лишь Крещатинский сельсовет Недригайловского района.

Немецкое население этого села, проживая изолировано от окружающего его украинского населения около 300 лет, за последние годы пришло к окончательному вырождению (половина его болеет сифилисом, трахомой и др. болезнями, сопутствующими вырождению) и сейчас в этом селе осталось лишь 64 двора с количеством жителей в 240 человек.

В прошлом село зажиточное, (на 125 дворов безземельных было всего 3–4 хозяйства и бедняков с наделом от 1 до 3 га не более 10 хозяйств) – село Крещатик, ныне Октоберфельд, в результате притупления классовой бдительности со стороны районного руководства и безнаказанного хозяйничанья в нем в течении нескольких лет кулацкого элемента, в экономическом отношении пришло в сильный упадок, и Обком вынужден был в текущем году принять ряд решительных мер к его оздоровлению, отпустив колхозникам семенную и продовольственную ссуду, усилив руководство селом, послав на место медицинскую помощь и нескольких работников.

Политическое настроение немецких сел в последнее время, главным образом, характеризуется итогами предвыборной кампании в советы.

В результате широко развернутой во всех немецких сельсоветах массово-политической работы (на время перевыборов в немецкие села были командированы из области 2 инструктора облисполкома, а в сельизберкомы были выделены руководящие работники района), явка на выборные собрания в этих селах составляет 95,2%.

Всего в этих селах участвовало в выборах 2 074 колхозника, 4 единоличника, 9 рабочих и 38 служащих, в сельсоветы выбрано 34% женщин, причем, в 3-х сельсоветах из 6-ти впервые избраны в качестве председателей сельсоветов женщины.

Все 6 немецких сельсовета принимают активное участие во Всесоюзном конкурсе на лучшую работу сельсоветов и в результате Рундевиэиевский и Кальчиновский сельсовет сейчас представлены облисполкому на премирование за сохранение стада и развитие животноводства.

В соответствии с директивой ЦК ВКП(б) от 5-го ноября о принятии репрессивных мер к контрреволюционным и антисоветским элементам в районах, населенных немцами², был командирован в немецкие села Дмитриевского района начальник отделения Областного Управления НКВД.

В результате проверки на месте, установлено наличие среди отдельных немцев, преимущественно служащих, контрреволюционных проявлений националистического характера, направленных к дискриминации в глазах немецкого населения этих мероприятий советской власти и восхвалении гитлеровского режима в Германии.

Эту контрреволюционную деятельность осуществляли в селах: Городок – Ходич и бывший кистер³ Гофман, связанные в свою очередь с кистером Типелиусом, скрывшимся из села Беловежи в 1929 году из-за боязни репрессий и поселившегося в немецкой колонии Александровская Нальчикского района Кабардино-Балкарской обл.

Типелиус в настоящее время там арестован (по материалам Черниговского областного Управления НКВД за активную контрреволюционную деятельность по месту его последнего жительства).

Ходич и Гофман, получая указания Типелиуса, организовали в начале текущего года переселение около 40 семей колхозников и единоличников сел Вердер, Кальчиновка, Рундевиция и Городок на Северный Кавказ, с целью отрыва их от местных колхозов.

Кроме того, Ходич в педагогической работе проводила воспитание школьников в националистическом духе, а Гофман, при содействии Типелиуса, связан с фашистским благотворительным обществом «Фант и Ко» в Берлине и Риге, и, получая оттуда денежные переводы, проводили агитацию среди населения за обращение их к помощи в фашистскую Германию.

Наряду с контрреволюционными проявлениями среди отдельных немцев указанных сел, Областным Управлением НКВД выявлены одиночки немцы в других районах области которые имели связь с Германским консульством, ведут переписку с Германией и в беседах с приезжающими к ним немцами агитируют за гитлеровский режим в Германии.

На весь этот выявленный контрреволюционный элемент, в количестве 11 человек, материалы представлены в НКВД УССР на утверждение их репрессирования.

Обком и РПК обеспечивают политическое и хозяйственное руководство немецким селом⁴.

СЕКРЕТАРЬ ЧЕРНИГОВСКОГО ОБКОМА КП(б)У

П. МАРКИТАН

*Держархів Чернігівської обл., ф.П 470, оп. 1 спр. 119, арк. 196–198.
Копія. Машинопис.*

¹ *Поскръобишев Олександр Миколайович* (1891–1965) – нар. у с. Успенське Слободського повіту В'ятської губ. Член партії з березня 1917 р. Закінчив фельдшерське училище, у 1927 р. – господарсько-правовий факультет Московського держуніверситету. У 1918–1919 рр. – працював у політвідділі Особливої Туркестанської армії, у 1919–1921 рр. – голова Зластоустівського ВРК, згодом повітового виконкому. У 1921–1922 рр. – на партійній роботі у м. Уфа. У 1922 р. – відряджений в апарат ЦК РКП(б), працював інструктором, заступником керуючого справами, помічником секретаря ЦК РКП(б) Й. Сталіна. У 1923–1924 рр. – завідувач Управління справами ЦК РКП(б), у 1924–1929 рр. – помічник генерального секретаря ЦК РКП(б) – ЦК ВКП(б) Й. Сталіна. У 1930 р. та з березня 1934 р. – завідувач Особливим сектором ЦК ВКП(б), з липня 1930 р. – завідувач Секретним відділом ЦК ВКП(б). З серпня 1935 р. – завідувач канцелярією Й. Сталіна. З жовтня 1952 р. – член Постійної комісії у закордонних справах при президії ЦК КПРС, з грудня 1952 р. – секретар президії та бюро президії ЦК КПРС. У 1953 р. був обвинувачений у втраті секретних документів і за ініціативи Л. Берії відсторонений від роботи. Після смерті Й. Сталіна був відправлений на пенсію. Генерал-майор.

² ЦК ВКП(б) 5 листопада 1934 р. направив до ЦК союзних республік, крайкомам і обкомам ВКП(б) спеціальну директиву. У ній зазначалося: «[...] у районах, населених німцями, останнім часом антирадянські елементи активізувалися і відкрито проводять контрреволюційну роботу». Вищим партійно-державним керівництвом СРСР місцеві партійні осередки і апарати органів НКВС СРСР обвинувачувалися у тому, що вони «дуже слабо реагують на факти, по суті, потурають [їм], зовсім неправильно вважають, начебто наша міжнародна політика вимагає цих послаблень німцям чи іншим національностям, що проживають в СРСР і порушують елементарну лояльність до радянської влади». Директива вимагала «прийняти стосовно активних контрреволюційно й антирадянськи налаштованих елементів репресивні заходи, провести арешти, вислання, а злісних керівників засудити до розстрілу». Акцентувалося, що місцеві органи влади «повинні вимагати від німецького населення повного припинення зв'язку із закордонними буржуазно-фашистськими організаціями: отримання грошей, посилок». *Докладніше див.: Ченцов В.В. Трагические судьбы. Политические репрессии против немецкого населения Украины в 1920–1930-е годы. – М.: Изд-во «Готика», 1998. – 208 с.*

³ Кістер або кюстер (нім. Kuster, від латинського custos – «сторож») – у протестантів доглядач церковних будівель. У лютеран посада кістера поєднується з посадою шкільного вчителя. У Росії, згідно зі статутом евангелічно-лютеранської церкви, кістер називали «церковним служителем». Однак, вони працювали за наймом і до переліку духовних посад не зараховувалися.

⁴ Доповідна записка надіслана на телеграфний запит ЦК ВКП(б) від 5 листопада 1934 р. про активність контрреволюційних елементів в районах, населених німцями.

№ 108

Витяг із доповідної записки секретаря Чернігівського обкому КП(б)У ЦК КП(б)У про факти націоналістичних та класово-ворожих проявів у закладах народної освіти

[Грудень 1934 р.]

Сов[ершенно] секретно

При проработке в партийных организациях Черниговской области постановления ЦК КП(б)У от 3/XI-34 года¹ вскрыт целый ряд фактов националистической и контрреволюционной работы в отдельных низших и средних школах области:

Остерский район.

В селе Сорокошичи учитель-комсомолец Пась заявил детям: «В селе Сорокошичи крепостничества, эксплуатации крестьянства не было, здесь крестьяне жили на монастырских землях привольно». В этом же селе учительница Силенок так извратила формулировку тов. Постышева о борьбе националистов за отрыв Советской Украины от СССР, что у детей создалось представление о том, что националисты были правы.

Учитель Савинковской школы Поздний на вопрос ученика, есть ли за границей менингит, ответил: «За границей менингита нет, так как нет Советской власти».

Учитель Сахновский, переводя отдельные русские слова на украинский язык, умышленно извращал их, издеваясь над украинским языком.

Дмитровский район.

В селе Дегтяревка учительница Басмовская на занятиях внушала детям, что Сталин ничем не отличается от царя, он сидит в кабинете, читает рапорты, получает хорошее жалованье, хорошо ест и пьет. Он не знает, что в селе дети едят сырой бурак, он только посылает бригады туда, где плохо с хлебозаготовками, мобилизацией средств и т. д. На вопрос, почему не помогают беднякам-ученикам, эта учительница отвечала так: «Потому что эти деньги крадут коммунисты в области, потом крадут в районе, а то, что остается, раскрадут в сельсовете и бедным ученикам ничего не остается».

В селе Крапивное учительница Приходько (дочь раскулаченного, муж ее поп, сосланный за соучастие в «СВУ») так разъясняет ученикам успехи выполнения пятилетнего плана: «В результате пятилетки в стране построено много домен, которых раньше не было. Домны – это такие большие печи, у которых работают тысячи рабочих. Работа эта очень тяжелая, как в аду. Рабочие болеют чахоткой и сгорают. Этих успехов пятилетки мы добились под руководством партии». [...]

Менский район.

Учитель села Макошино Грищенко говорил ученикам: «Нужно поснимать кресты, а то вам жида языки поотрезают».

Иваницкий район.

В селе Смош учитель Самойленко вел разговоры о том, что Украина зависит от РСФСР и никакой самостоятельности по существу УССР не имеет.

Добрянский район.

В Добрянской образцовой школе 7-летке в апреле месяце 1934 года была выявлена группа школьников, организовавшаяся и имевшая название «Группа боевых орлов», носившая фашистские значки.

Репкинский район.

В стенной газете Познопальской школы было напечатано, что СССР является колонией.

Бобровицкий район.

В селе Бригинцы в школе висел плакат, нарисованный учениками IV группы. На плакате дом кулака, хотя и нарисован черными красками, но возле него изображены корова, лошадь, свиньи, птица разная; дом же бедняка нарисован красными красками, но подле него ничего нет.

Борзенский район.

В селе Прачи ученики стреляли в портреты вождей.

В селе Шаповаловка один учитель Иващенко (сын сосланного за участие в «СВУ») и другой (отец которого принимал активное участие в контрреволюционном восстании банды Шекеры) пьянствовали, хулиганили, пытались изнасиловать учительницу. В их квартире висят портреты украинских националистов (Винниченко, Тютюнника), поют они ими самими составленные националистические песни, воспитывая детей в националистическом духе.

Семеновский район.

Учитель Кореняка так поясняет детям классовую борьбу: капиталист уволил одного рабочего, другого, они восстали, после чего началась революция.

Носовский район.

Учителя села Галица – Волк, Гайдай, Балаба, пропагандируют теорию о возможности построения социализма в одной стране. В этом же селе комсомолец Филоненко распевает националистические песни «Ще не вмерла Україна» и др., предлагает помянуть Скрипника.

7 ноября заведующий школой села Галица, комсомолец Мироненко, на колхозной вечеринке произнес тост за Скрипника.

Учитель Балаба (село Галица) заявил на профсобрании: «У нас в школе все дети одной национальности, а поэтому местный национализм для нас не опасен». Он же заявил о том, что Скрипник сделал много хорошего для школы.

В школе села Кукино учительница Найда заставляла учеников записывать в тетради, что: «Наркомпрос Скрипник – основатель и организатор украинской школы».

В Носовской средней школе учитель Крамский (бывший участник «СВУ»), руководитель хора, разучивает со школьниками шовинистические песни, с которыми выступает в сельбуде.

Понорницкий район.

В селе Авдеевка при попустительстве директора и учителей-комсомольцев существовала контрреволюционная детская организация «Червона варта», ставившая своей целью оказание материальной помощи кулакам, уничтожение посевов, срезывание колосков. Эта детская контрреволюционная организация даже собирала средства для своей организации.[...]

Черниговский район.

В пединституте преподаватель литературы и языка Федоров использовал как рабочий материал и рекомендовал студентам произведения авторов-националистов.

В медтехникуме врач пояснял ученикам, что причины венерических заболеваний на селе – это результат шепства города над селом, «ездят много из города, и насаждают сифилис».

Проверка пропагандистов ВКСГШ выявила, что руководитель кружка истории партии Шорохов извращал историю партии, протаскивая националистические поклепы на партию. Возникновение большевизма в России он разъяснял так: «В России своих капиталистов не было, а был лишь иностранный капитал, вот почему возник большевизм». Международный характер большевизма он объяснял тем, что руководители нашей партии долгое время жили за границей.

На вопрос, что они скрывались там, он отвечает: «Да скрывались, а кому охота мучиться в тюрьме или в каторге».

Здесь же, в ВКСГШ, лектор Щербина настойчиво протаскивал в лекциях теорию убывающего плодородия.

В селе Сивки учительница Теминская на уроках говорила: «Теперь уже нет бедняков, середняков и кулаков – все бедняки, всех обобрали».

Понорницкий район.

Пропагандист Жижка (исключен из партии) так объяснял трудности 1932 года на Украине: «Это объясняется голодом, в результате неправильной политики по отношению к Украине». [..]

Менский район.

В Соснице во время проверки библиотеки была изъята хорошая литература, а идеологически вредная оставлена.

Бобровицкий район.

В селе Браница церковники распространяют написанные от руки прокламации следующего содержания: «Каждый прочитавший передай еще 9, молитесь и на десятый день получите большое счастье, не будете 9 дней молиться, на десятый день получите большое несчастье». [..]

Березенский район.

В районе некий Владанюк (бывший райорганизатор троцкизма в Киеве, ныне исключенный из партии) продолжительное время продолжал контрреволюционную троцкистскую пропаганду.

В этом же районе контрреволюционную троцкистскую агитацию проводил председатель месткома совхоза, привлекавшийся в 1930 году за соучастие с троцкистами.

Иваницкий район.

В селе Щуровка к перевыборам сельсоветов появился рифмованный плакат такого содержания:

«Парторг Славута весной распинался,
за обильный колхозный урожай,
за 8 килограмм на трудодень.
Но вот настала страдная пора,
скосили, убрали, свезли, смолотили,
и что же вышло?
Жито, пшеницу, ячмень, овес,
забрала МТС,
колхозник смеется, что солома достается.
А Славута водку покупает,
и очи колхозникам заливает».
Автор плаката не был выявлен.

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 246, арк. 3–7.
Копія. Машинопис.*

*Опуб.: Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Чернігівська область /
Упоряд.: О. Б. Коваленко, Р. Ю. Подкур, О. В. Лисенко, О. І. Желізна. –
Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2008. – Кн. 1. – С. 431–434.*

¹ Йдеться про постанову ЦК КП(б)У від 3 листопада 1934 р. «Про контрреволюційну роботу решток націоналістів і троцькістів та пособництво їм з боку гнилих та ліберальствующих елементів».

№ 109

**Циркулярний лист
секретаря Чернігівського обкому КП(б)У В. Тодреса
секретарям райкомів КП(б)У,
помічникам директорів МТС по політичній частині,
секретарям первинних осередків колгоспів
про залучення одноосібників у колгоспи**

7 березня 1935 р.

Совершенно секретно

За истекший 1934 год партийная организация нашей области добилась ряда несомненных успехов в деле политического, организационного и хозяйственного укрепления колхозов, в деле борьбы за зажиточную жизнь колхозников.

На основе этих успехов и развертывания массово-политической работы среди единоличников, за последние месяцы в колхозы нашей области вступило десятки тысяч новых колхозников и организовано новых колхозов.

Массовое вступление в колхозы со всей очевидностью свидетельствует о том, что единоличники, видя успехи наших колхозов, на деле убедились в том, что «колхозный путь – путь социализма» является единственно правильным путем для трудящихся крестьян (Сталин).

Однако, нами должна быть учтена и политически оценена та особенность нынешнего прилива, что в колхозы вступают сейчас единоличники. Среди них имеются и такие, которые затачивали свое вступление в колхозы, которых кулак использовал в борьбе с колхозами, люди, не привыкшие к колхозной дисциплине.

Переделать этих людей, приобщить их к колхозному труду, воспитывать в духе коллективизма, приучить к строжайшей дисциплине, укрепить вновь организованные колхозы лучшими, опытными и проверенными руководителями, образцово подготовить к весеннему севу и организованному выходу в поле – является сейчас центральной задачей всех партийных организаций районов, каждому коммунисту и комсомольцу работающему на селе и всей областной парторганизации в целом.

Не ослабляя внимания к делу дальнейшего вовлечения единоличников, бедняков и середняков в колхозы, партийные организации районов колхозов и сел, должны самым решительными и беспощадным образом бороться с малейшими нарушениями и извращениями линии партии в деле коллективизма.

Обком КП(б)У поставил этот вопрос с особой резкостью потому, что за последнее время в отдельных районах (Ичня, Понорница, Шостка и друг.) были допущены грубейшие искривления линии партии в деле коллективизации и нарушения революционной законности, о чем говорят следующие факты. В Иченском районе в с. Гужовка директор МТС Селецкий, председельсовета Христюк (беспартийный), парторг артели им. Постышева Ивченко Г. стали на путь

насильственной коллективизации и издевательства над единоличниками. Тех единоличников, которые не хотели вступать в колхозы Селецкий, Христюк и Ивченко заставляли разуваться, выводили во двор и оставляли стоять босыми на снегу, незаконно отбирали домашнее имущество, разламывали жилые постройки и др.

В Понорницком районе в с. Осьмаки председатель сельсовета Царенко (член ЛКСМ), председатель артели Кравец (член КП(б)У) решили вовлечь всех единоличников в колхозы. С этой целью они организовали бригады, которые начали ходить по всем дворам единоличников с предложением немедленно написать заявление о вступлении в члены артели. Для тех единоличников, которые отказывались вступать в колхозы, были организованы так называемые «коммуны». Таких «коммун» было организовано две, одна в доме душевнобольного единоличника Кота Егора. В эти коммуны стали принудительно переселять единоличников, которые отказались вступать в колхоз, а в домах этих единоличников вынимали окна, двери и разваливали печи. В дом из двух комнат Кота Егора было переселено 7 хозяйств с 19 членами семьи, в том числе 7 чел. детей и 7 женщин. В другой дом было переселено три хозяйства с 13 членов семьи.

В Шестовицком районе в с. Усак бригадир колхоза «Наш Путь» Шелудяк П.К. [колхозников] Теруса И.К., Махненко И.А., Сидоренко Д.С., Бабича Н.Я. стал вызывать по одному в помещение бригады и совместно с колхозниками Супруном Я., Дзубой С. заставляли каждого ложиться на пол, оголяли живот и били ложкой по животу, приговаривая: «Это тебе за то, что ты не внес семена и не ходил на работу», «Это тебе за то, что наложил слишком большой воз при вывозке леса».

Эти факты контрреволюционной кулацкой вылазки ведут к подрыву колхозов и тормозят дальнейший рост коллективизации.

Виновники этих контрреволюционных дел исключены из партии, часть из них осуждены, остальные в ближайшие дни предстанут перед Советским судом.

Партийные организации районов, колхозов и сел должны сделать из этих фактов политические выводы и обеспечить не только разоблачения вылазок классовых врагов, но и решительную борьбу со всякими проявлениями контрреволюционной деятельности и принять все меры к тому, чтобы не допустить подобных искривлений революционной законности и извращений линии партии в деле коллективизации.

Обком также считает необходимым обратить Ваше внимание и на то, что за последние месяцы по ряду районов (Роменский, Дмитровский, Кролевецкий, Борзненский, Нежинский, Новгород-Северский и друг.) нашей области органами НКВД вскрыто ряд контрреволюционных и вредительских группировок внутри колхозов.

Пролезши в колхозы и к руководству колхозов антисоветские элементы, бывшие кулаки, петлюровцы, гетманцы и другие классово враждебные элементы создают внутри колхозов контрреволюционные группировки, деятельность которых направлена к срыву мероприятий советской власти, к хозяйственно-

му развалу колхозов, вредительству и распространению вздорных контрреволюционных слухов.

Их деятельность в настоящее время направлена на следующее:

– порчу и уничтожение путем чрезмерной эксплуатации конского тягла, сдачу недоброкачественного корма, плохой ухода за скотом, за молодняком в особенности; прирезка молодняка крупного рогатого скота и свиней под предлогом болезни и отсутствия кормов;

– затыжка с очисткой и проверкой на всхожесть посевного материала, отнесение кондиционных семян к некондиционным и наоборот, смешивание семян с отходами для приведения их в негодное состояние; бездеятельность в борьбе с зараженностью зерна клещом; уменьшение посевного фонда, путем списывания пригодного для посева зерна в отходы; затыжка с вывозкой семян до распутицы; порча посевного картофеля, непринятия мер борьбы с загноением и т.п.;

– задержка под разными предлогами ремонта сельскохозяйственного инвентаря и содержание его под открытым небом в снегу, умышленная порча сельскохозяйственного инвентаря;

– задержка завоза минеральных удобрений, вывоз и разбазаривание навоза (навоз, вывозимый на поле, разбрасывается таким образом, что он пропадает и никакого эффекта в удобрении почвы дать не может);

– затыгивание прирезки к колхозной земле вновь вступивших колхозников, а также нарезка бригадных земельных участков.

В связи с массовым вступлением единоличников в колхозы, этими контрреволюционными элементами распространяются провокационные слухи («натуру на трудодни давать не будут», «усадыбы у колхозников отберут» и т. д.).

Все это со всей очевидностью свидетельствует о недостаточной большевистской бдительности коммунистов и комсомольцев, работающих в колхозах. Только вследствие притупления классовой бдительности, классово враждебные антисоветские элементы, пролезшие в колхозы, до сих пор не разоблачены, не изгнаны из колхозов и «тихой сапой» безнаказанно проводят свою контрреволюционную вредительскую работу.

Вот почему КП(б)У необходимо еще раз заострить внимание всех райкомов КП(б)У, всех партийных организаций и каждого коммуниста в отдельности на необходимость еще большего усиления большевистской бдительности, тщательной и всесторонней проверки людей, стоящих во главе колхозов, на выявление и повседневное очищение колхозов от классово враждебных элементов, всесторонней и строжайшей проверки состояния и работы каждого колхоза, установление причин плохой работы отдельных колхозов и отдельных его участников с тем, чтобы быстро предупредить и парализовать работу классового врага, развернув вокруг конкретных фактов широкую политическую массовую работу и повышение организованности колхозных масс и привлечении виновных в искривлении линии партии в деле коллективизации к строжайшей партийной и судебной ответственности.

Настоящее письмо обсудить на заседаниях райкомов КП(б)У, закрытых собраниях, первичных парторганизаций колхозов, сел и наметить практические меры по его реализации.

СЕКРЕТАРЬ ЧЕРНИГОВСКОГО ОБКОМА КП(б)У

ТОДРЕС¹

*Держархів Чернігівської обл., ф.Р-362, оп. 1, спр. 14, арк. 110–111.
Типографський відбиток.*

---

¹ *Тодрес (Селектор) В.З.* (1897–1959) – нар. у Катеринославській губ. Член партії з 1920 р. У 1935 – квітні 1937 рр. – другий секретар Чернігівського обкому КП(б)У. З квітня 1937 р. – перший секретар Молдовського обкому і Тираспольського міськкому КП(б)У. У жовтні 1939 р. – засуджений Особливою нарадою при НКВС СРСР до 8 років ув'язнення. У березні 1947 р. – висланий до Тюменської області, у листопаді 1949 р. – на поселенні у Казахстані. Реабілітований у травні 1955 р.

№ 110

Спецінформація прокурора Корюківського району Шумила до генеральної прокуратури УСРР про волинку у с. Домашлин¹

22 березня 1935 р.

Таємно

Повідомляю, що 17/III-1935 року в Корюківському районі, в селі Домашлин мала місце волинка, яка виникла на релігійному ґрунті і носила такий характер. 17/III-1935 року о 10 год. ранку з'явилися в помешкання Домашлинської сільради 3 жінки-колгоспниці, які почали вимагати від зас[тупника] голови сільради Санегуба відкрити церкву. Вимагання супроводжувалося криками та погрозами, намагалися вивести Санегуба на двір. У цей момент біля кооперації зібралося теж біля 25 жінок, які зупинили голову сільради і теж почали вимагати відкрити церкву. Голова сільради закликав їх до сільради, де вів розмову. У процесі розмови жінки вимагали відкриття молитовні, заявляючи, що є дозвіл в сільраді про відкриття молитовні. Вимагання супроводжувалося криками, хвилюванням.

Голова сільради повідомив їм, що дозволу про відкриття немає, що будуть вжиті заходи до розв'язання цього питання, після чого жінки розійшлися. Розслідування по справі переводить УГБ, організатори волинки виявляються. Попередніми неповними даними встановлено, що молитовня в с. Домашлин дійсно фактично зачинена ще з часу уборочної кампанії 1934 року. У молитовню зсипалося зерно колгоспу, нібито по згоді сільради з уповноваженим «п'ятидесятки». Ключі одні знаходилися в сільраді, а другі – в уповноваженого релігійної громади. Після звільнення молитовні від зерна, молитовню не відкрито і не дозволено виконувати релігійні обряди.

Постанов РВК, облвиконкому та ВУЦВКу про закриття молитовні немає. Крім цього, встановлено, що в 1934 р. у вересні місяці президією РВК по мотивам

відсутності «п'ятидесяток» – зачинено 10 молитовень. При перевірці мною підстав закриття в РВК не виявилось, ні жодного документу, який би свідчив, що в цих селах відсутні «п'ятидесятки». Відповідної масової політичної роботи навколо цього питання не проведено. По селу Охрамієвичі зачинено молитовню по мотивах безгосподарності та відсутності «п'ятидесяток».

У постанові РВК зазначено, що молитовня вважається вільною від використання, аж доки не буде організовано «п'ятидесятки». Заборонено без дозволу РВК організувати «п'ятидесятки». Коли уповноважений «п'ятидесятки» Акусок звернувся до РВК за дозволом відкрити молитовню, то голова РВК Шум відправив його в міліцію з відношенням про притягнення до відповідальності. З жовтня місяця в РВК лежить заява «п'ятидесятки» про відкриття молитовні не розглянута.

Закриття молитовень зроблено всупереч інструкції ВЦВК та 371–373 арт. Адміністративного Кодексу, якими встановлено такий порядок закриття:

1. Коли закривається за бажанням громадян, то мусить бути не менш 75% підписів окремих громадян села та протоколи загальних зборів колгоспників і таке інше.

2. Коли зачиняється по мотивах відсутності «п'ятидесятки», і то РВК повинен додержатися таких правил:

а) тричі зробити публікацію з викликом осіб, бажаних взяти молитовню в користування;

б) постанова виноситься по спливу місячного терміну, коли не виявиться бажаних взяти молитовню, то закриття переводяться з затвердженням облвиконкому та ВУЦВКу, куди надсилається ряд матеріалів.

Корюківський РВК ні жодного акта не виконав, ні яких матеріалів нікуди не надіслав, а припустив повне свавілля.

Ініціатором цього свавілля був голова РВК Шум, який хворіє на «лівацтво», вже виключався з лав партії КП(б)У за незаконні дії по Талалаївському району.

Надсилаю при цьому копії постанов про закриття молитовень, прохаю Чернігівського облпрокурора опротестувати такі перед облвиконкомом.

Додаю, що в час виникнення волинка, я з 15/III-1935 р. по 21/III – перебував у селах з виізною сесією Нарсуду і по завданням РПК, чому й невчасно інформую.

Додаток: матеріал на 4 арк².

ПРОКУРОР

ШУМИЛО

Верно: [підпис]

*Держархів Чернігівської області, ф. П-470, оп. 1, спр. 359, арк. 62–63.
Завірена копія. Машинопис.*

¹ Копія направлена Чернігівському обласному прокурору.

² Не публікується.

№ 111

**Доповідна записка тимчасово виконуючого
обов'язки Чернігівського прокурора Горіловського
секретарю Чернігівського обкому КП(б)У В. Тодресу
про факти контрреволюційної роботи у Борзнянському районі**

[22 березня 1935 р.]¹

Сов[ершенно] секретно

За повідомленням Борзенського райпрокурора тов. Трояна 7.III-1935 року народний слідчий Борзенського району тов. Коваль, перебуваючи в с. Шаповалівка в колгоспі «1-го Травня» Борзенського району по службовим справам, під час поїздки кінями цього колгоспу з колгоспником Лосуном Федором Дмитровичем, останній заявив, що в колгоспі один комсомолец стріляв в портрет тов. Сталіна.

Перевіркою на місці, в колгоспі, 10/III-1935 року було встановлено, що дійсно в канцелярії колгоспу висить плакат до XV-ти річчя ВЛКСМ. На плакаті з правої сторони – портрет тов. Сталіна.

Портрет тов. Сталіна простріляний мілкокалібровою свинцевою кулею. Куля пройшла між оком і бровою лівої сторони, і як видно цілився в око.

Прострелив портрет тов. Сталіна гр. с. Шаповалівка, колгоспник, член ЛКСМ, голова осередку у ТСОАвіохіму при колгоспі «1-ше Травня» Зинов'єв Василь Кузьмич, народження 1918 року, походження – з селян-бідняків.

В своїх зізнаннях гр. Зинов'єв пояснив, що в портрет тов. Сталіна вистрілив він, але ненавмисно, а випадково, в час, коли заряджав «Монтекристо»².

Це пояснення нічим не підтверджується і спростовується повнотою експертизи. 8-го березня ц. р. було організовано експертизу, доручено було начальнику бойової підготовки при Райраді ТСОАвіахіма, який на місці провів і встановив, що постріл проведено по всім правилам стрільби, гр. Зинов'єв Василь Кузьмич заарештований за явно контрреволюційний злочин, що передбачено арт. 7-54-10 КК УСРР.

Увесь матеріал направлений начальнику райвідділу НКВС м. Борзна для проведення слідства разом з вказівками Борзенського райпрокурора.

По цьому ж повідомленню Борзенського райпрокурора, в розмові останнього з головою Шаповалівської сільради виявлено, що в цьому колгоспі осінню 1934 року, під час осінньої оранки на зяб, дружина кандидата КП(б)У Сечач Олександра приїхавши з поля, з роботи, зайшла до себе в квартиру і з брудними словами побила на куски портрет тов. Будьонного. Цей матеріал також надісланий до начальника райвідділу НКВС для проведення слідства.

Т.В.О. ОБЛПРОКУРОРА

[підпис]

ГОРІЛОВСЬКИЙ

*Держархів Чернігівської області, ф. П-470, оп. 1, спр. 359, арк. 60.
Оригінал. Машинопис.*

¹ Датовано за суміжними документами.

² *Монтекристо* – у дореволюційній Росії називали дрібнокаліберну рушницю, розроблену у середині XIX ст. французьким зброярем Флобером. Рушниця призначалася для спортивної стрільби та первинної стрілецької підготовки.

№ 112

Доповідна записка начальника Любецького районного відділення НКВС Векслера голови райвиконкому про настрої колгоспників

24 березня 1935 р.

Таємно літер «К»

Председателем колхоза является Ященко Григорий Евстратьевич, зажиточный середняк. В 1932 г., будучи председателем кооперации, растратил 1 600 руб., за что был осужден к трем годам лишения свободы. В настоящее время, являясь председателем колхоза, систематически пьянствует со своим заместителем Мищенко Федосеем Михайловичем, бригадиром Манько Ильей Степановичем, зав[едующим] скотом Репях Даниилом Андреевичем и кузнецом кулаком Кахно Юхимом Семеновичем.

Кузнец не является членом колхоза. Ему начисляют по 45-ть трудодней в месяц, выдают отопление, ежедневно получает молоко и имеет право выполнять частные работы, за что получает 50%. Часто кузнец уходит на охоту, а трудодни ему начисляют. Плуги колхоза он отремонтировал по вредительски.

Председатель колхоза является человеком антисоветским. Февраля 10-го проведена паспортизация лошадей колхоза. Комиссией выделено для Красной Армии семь лошадей. Того же дня вечером председатель колхоза созвал в контору конюхов, которым сказал следующее: «Кулаки так ухаживают за лошадьми, что из моего колхоза приняли семь лошадей для Красной Армии. Зачем нам армия, она нас и так заедает. Если меня кто-либо не будет слушать, то он кулак и не место ему в колхозе. Необходимо так сделать, чтобы лошади, выделенные для Красной Армии, были такие, как кобыла, чтобы их в Красную Армию не приняли».

Характерно, что при этом разговоре присутствовало три комсомольца, в том числе комсомолец, член правления Манько Иван Ивановичи, но никто не выступил против председателя колхоза.

Допрошенный мной по этому делу комсомолец Тарасенко Илья Павлович, заявил, что в колхозе большой зажим самокритики и критики, что против председателя колхоза все боятся выступить.

По вопросу переселения, председатель колхоза проводит следующую разъяснительную политику: «Из каждого колхоза требуется по три семьи. Если не будет желающих, то правление колхоза намечает, дает на утверждение сельсовету и райисполкому. Переселенец должен иметь образование за семилетку». По данному колхозу мною начато следствие.

с. Редьковка. В колхоз не вступают потому, что требуют на каждую лошадь по двенадцать пудов овса и по сто пятьдесят пудов сена. Единоличник Степаненко Константин Петрович говорит, что вступит в колхоз весной, когда не будут требовать овса и сена.

В колхозе «Блюхера» этого же сельсовета, хорошее сено раздали на трудодни, а плохое оставили для лошадей колхоза. Колхозники сено хорошее продают, а в колхозе не хватает и плохого сена.

В колхозе «Ворошилова» этого же сельсовета конюхом является Сивко Петр Филоретович, отец которого имел сто пять га сенокоса, сорок пять га пахотной земли, постоянных наемных рабочих – четыре человека.

В 1930 году отец и брат Николай высланы как кулаки, а Сивко Петр отделился тогда от своего отца и пошел в колхоз. Его брат Феодосий работает техником дорожного строительства в гор. Чернигов.

с. Комаровка Пролетарско-Руднянского сельсовета, колхоз «Вперед».

В двадцатых числах февраля месяца агроном установил, что заражено клещом посевного материала: второй стадии овса – тринадцать центнеров и остальной материал – первой стадии. Правление колхоза никаких мер не приняло по ликвидации клеща.

По халатности конюха Погорелого Павла Ивановича абортировалась кобыла «Кулачка». Правление мер не приняло.

В селе проживает кулак Черниговского района Ралко, который покупает скот молодняк, сдает на черниговскую базу «Заготскота» мясо за единоличников и колхозников, а от них получает по три рубля и пятьдесят копеек за кг. Установили его и привлечем к ответственности.

с. Неданчичи, колхоз «Коллективизатор».

Председатель колхоза Швец систематически разъезжает по базарам и пьянствует. Лошади к весенней кампании не подготовлены. Несмотря на то, что сена не хватает, конюхи не экономят сено, оно зачастую валяется под ногами лошадей. Бывшее сено колхоза разбазарено, некоторые колхозники брали по 10–15 и до 100 пудов. Во второй бригаде выкололи глаз кобылице, а правление мер не приняло.

м. Любеч, колхоз «Червонный Пахарь».

Для лошадей колхоза забронировали сено, но бригадиры Максименко и Мельник нарушили эту бронь, на свои трудодни получили сено. Когда сторож луга сделал им замечание, то они ему ответили: «Мы бронировали, мы и разбронировали». Конюх Хвостик отказался ухаживать за лошадьми, пока не будут выдавать для лошадей хорошего сена.

м. Любеч, колхоз «На вахте».

В колхозе имеется гр. Ничипоренко Иван Андреевич, который систематически проводит агитацию, что при социализме плохо жить, а раньше лучше жилось. Этому гражданину 65 лет, он будет вызван мною для беседы.

По всем вышеозначенным недочетам проведены расследования и виновных привлечено к ответственности.

Начальник Любечского
райотделения НКВД

[підпис]

ВЕКСЛЕР

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-720, оп. 1, спр. 82, арк. 1–3.
Оригінал. Машинопис.*

№ 113

Доповідна записка начальника Любецького районного відділення НКВС Векслера та районного уповноваженого УДБ УНКВС по Чернігівській області Василенка секретарю Любецького райкому КП(б)У про закриття церкви у містечку Радуль

[Не раніше 15 грудня 1935 р.]

Цілком таємно

Особисто

м. Любеч

О перегибах актива пгт Радуль в оформлении закрытия церкви

Имеющиеся у нас сведения сигнализировали о наличии волюнточных тенденций религиозной части населения пгт Радуль, в связи с оформлением поселковым Советом и местными организациями, материалов на закрытие церкви.

Проверкой установлено, что актив пгт Радуль, в частности парторг т. Землянский, председатель сельсовета Мельников и директор школы, использовал закрытие церкви по причине отказа религиозной общины от ремонта ее, согласно технического акта, начали проводить кампанию по оформлению законного закрытия церкви, т. е. собрание подписей населения, вынесения постановления рабочих и т. д.

Добившихся в этом, на первый взгляд, положительных результатов и не окончив работы, поселковый совет, разрешая вопрос о закрытии церкви, вынес постановление о снятии колоколов. На основании чего поселковый актив приступил к изготовке материалов для снятия колоколов. С целью осуществить постановление поселкового совета, активистами без участия религиозной общины, 15 декабря 1935 г. был отбит от дверей колокольни замок, что активировало религиозников и в тот же момент за час времени, около церкви собралась толпа, с криками, угрожающими по адресу активистов на случай, если последние приступят к снятию колоколов.

Здесь же верующие начали оформлять списки на открытие церкви.

Не считаясь с подобной обстановкой, указанные лица – активисты поселка – все же твердо решили 17 декабря утром снять колокола, подготавливая необходимые для этого бревна и т. д., что продолжало активизировать религиозников. Последние собрались толпой около церкви по 120–150 душ.

Ставя целью не допустить волынки, уполномоченным УГБ РО НКВД т. Василенко на месте производить снятие колоколов было запрещено. Однако указанные лица, из числа поселковых активистов, оставшись недовольными, продолжают быть настроенными и высказываются за немедленное снятие колоколов, не считаясь ни с чем.

О вышеизложенном ставим Вас в известность для соответствующего реагирования.

НАЧАЛЬНИК РО НКВД

[підпис]

ВЕКСЛЕР

УПОЛНОМОЧЕННЫЙ УГБ

[підпис]

ВАСИЛЕНКО¹

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-720, оп. 1, спр. 82, арк. 44.
Оригінал. Машинопис.*

¹ Копія доповідної записки була надіслана голові райвиконкому та районному прокурору.

№ 114

Доповідна записка начальника УНКВС по Чернігівській області М. Тимофєєва секретарю Чернігівського обкому КП(б)У про викриті «контрреволюційні організації»

22 грудня 1935 р.

В Черниговской области 56 районов бывших Роменского, Прилукского, Нежинского, Конотопского, Глуховского и Черниговского округов сельскохозяйственного направления. Коллективизирована область на 94%. Население до 3 000 000 человек, в основном украинцы.

Многие районы бывшей Черниговской губернии (Полесье) значительно насыщены техническими культурами. Районы Полтавщины – Прилукский, Роменский, Варвинский, Смелянский, Недригайловский, Глинский, Сребнянский и др., в прошлом характерны системой Столыпинских хуторов и являются, преимущественно, зерновыми.

Мелких промышленных предприятий, за исключением Шостенского завода № 9 и Конотопских паровозо-вагонно-ремонтных мастерских, насчитывается свыше 300.

Имеется до 70 высших и средних учебных заведений и 6 научно-исследовательских институтов и опытных станций.

Наряду с тем, что ряд сельских районов Черниговской области дал крупные партизанские соединения (Носовка и другие) и Таращанский и Богунский полки (Нежинщина), большинство районов области засорены петлюровско-националистическими, эсеровскими, кулацко-бандитскими и другими контрреволюционными элементами.

Особенно пораженными украинским националистическо-эсеровским движением были Нежинский, Новгород-Северский, Шостенский, Олишевский, Черниговский и другие районы.

Вскрытые и ликвидированные органами НКВД в ряде районов контрреволюционные повстанческие организации и кулацко-бандитские группы показали, что контрреволюционные элементы до последнего времени ведут активную контрреволюционную работу.

Ликвидированная на Украине в 1930 году крупная контрреволюционная повстанческая организация охватила широко разветвленными ячейками почти все районы Черниговщины.

В 1931–1932 гг. в Городнянском, Репкинском, Добрянском и Щорском районах было организовано восстание под руководством эсеровского подполья, во главе с бандитом Рябченко.

В том же году, была ликвидирована контрреволюционная повстанческая организация в Конотопском и Дмитриевском районах, руководимая бывшим петлюровским офицером Голубом.

На территории Понорницкого, Коропского и Шостенского районов в 1931 году ликвидирована контрреволюционная повстанческая организация, руководимая меньшевиком Сивоконем.

В 1933 году аналогичная организация ликвидирована в Городнянском, Щорском, Репкинском, Олишевском и Черниговском районах, руководимая украинским националистом Разумным и прибывшим нелегально из Польши офицером Дудко.

В том же году была ликвидирована созданная сподвижником шляпниковской оппозиции Коняевым контрреволюционная организация, охватившая Путивльский, Шостенский, Новгород-Северский, Середино-Будский и Глуховский районы.

Созданная заграничным центром УПСР, украинско-эсеровская организация, охватила Щорский, Городнянский, Олишевский, Репкинский, Добрянский, Остерский, Березнянский, Конотопский, Кролевецкий и Бахмачский районы, а также ряд областных учреждений г. Чернигов.

В 1934 году вскрыта повстанческо-террористическая организация студенчества, охватившая Путивльский, Роменский, Конотопский, Бурынский и Коропский районы, имевшая также ответвления в г. Ленинград.

В 1935 году ликвидировано ряд дел по контрреволюционному кулацкому, повстанческому подполью, охватившему Лосиновский, Носовский, Нежинский, Ичнянский, Конотопский, Комаровский, Прилукский и другие районы.

В прошлом на территории Черниговщины оперировали крупные политические банды Ангела, Артамонова, Ващенко, Маруси, Сапона, контрреволюционной деятельностью которых были охвачены Менский, Глуховский, Городнянский, Бобровицкий, Нежинский, Носовский, Шостенский, Борзенский, Бахмачский, Корюковский, Черниговский, Конотопский и Талалаевский районы.

Последние годы бандитизмом были охвачены, главным образом, Менский, Бахмачский, Конотопский, Недригайловский и ряд других районов.

Программными установками всех ликвидированных контрреволюционных организаций и банд было свержение Советской власти путем вооруженного восстания и установления на Украине «украинско-демократической, независимой республики».

Практическая работа этих организаций сводилась к срыву хозяйственно-политических мероприятий партии и Советской власти, проводимых на селе, и совершение террористических актов над представителями партии и власти.

В 1930 году, в период роста коллективизации, почти все районы были охвачены восстаниями и волынками, руководимыми контрреволюционным эле-

ментом. Наиболее поражены были волынками Бурынский, Конотопский, Ямпольский и Новгород-Северский районы.

За последние годы в Глуховском, Нежинском, Шостенском, Черниговском районах вскрыт ряд контрреволюционных троцкистских группировок и одиночек, активно проводивших свою антисоветскую работу.

В ряде районов ведут активную контрреволюционную работу церковники всех направлений и нелегальные сектантские группы и одиночки.

В районах области отмечен ряд фактов террористических проявлений, что является следствием засоренности Черниговской области контрреволюционными элементами, остатками разгромленных контрреволюционных организаций и политбанд.

В связи с тем, что Черниговская область не является режимной, за последние годы отмечается рост беглого кулачества, уголовного, деклассированного и бродячего элементов, являющихся базой для контрреволюционной работы¹.

НАЧАЛЬНИК ОБЛУПРАВЛЕНИЯ НКВД [підпис] ТИМОФЕЕВ²

*Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 1, спр. 357, арк. 143–147.
Оригінал. Машинопис.*

¹ Наприкінці документу рукописна примітка: «Этим и объясняется большая засоренность Черниговской областной парторганизации и значительный отсев во время проведения чистки партии и проверки партдокументов».

² Тимофеев М.М. (1896–1977) – нар. у робітничій сім'ї у Санкт-Петербурзі. У 1909–1917 рр. – учень токаря, прикажчик, підручний слюсаря, слюсар. У 1917 р. – червоногвардієць лютючого загону при Петроградській раді. З 1920 р. – в органах державної безпеки. У 1923–1930 рр. – начальник Богодухівського, Новгород-Сіверського, Глухівського, Криворізького окрвідділів ДПУ УСРР, в 1931–1937 рр. – начальник Донецького, Харківського, Чернігівського (січень 1934 – грудень 1936 рр.), Вінницького обласних відділів ДПУ–НКВС. У 1941–1953 рр. – начальник Управління таборів лісової промисловості НКВС–МВС СРСР, у 1953–1954 рр. – начальник «Главспецлеса» міністерства лісової та паперової промисловості СРСР, в 1954–1956 рр. – начальник Управління таборів лісової промисловості МВС СРСР. З 1956 р. – пенсіонер, генерал-майор у відставці.

№ 115

**Спецповідомлення
заступника наркома внутрішніх справ України З. Кацнельсона
першому секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору та
другому секретарю ЦК КП(б)У П. Постишеву
про приватновласницькі тенденції серед колгоспників**

8 березня 1936 р.

Совершенно секретно

СПЕЦИАЛЬНОЕ СООБЩЕНИЕ

[о] частнособственнических тенденциях среди отдельных групп колхозников
Сообщение на 2 стр.

Факт[ический] матер[иал] на 4 стр.

Поступившие из ряда колхозов Черниговской, Киевской, Харьковской, Одесской областей и АМССР материалы отмечают наличие частнособственных тенденций, проявляемых отдельными группами колхозников.

Наиболее распространены среди колхозников тенденции к увеличению своих приусадебных участков. В целом ряде колхозов приусадебные земли колхозников достигают значительно больших размеров, чем это предусмотрено уставом сельхозартели. Отдельные колхозники, с целью увеличения индивидуальных посевов, прибегали к аренде [и] покупке земель и самовольным захватам колхозных участков (Изюмский, Печенежский, Носовский, Чернявский и др. районы).

Располагая большими индивидуальными участками, колхозники систематически не выходят на работу в колхозы, уделяя много времени обработке своих земель и практикуя даже наем рабочей силы.

Вскрыт также ряд фактов приобретения колхозниками в личное пользование лошадей. Эти группы колхозников занимаются в основном извозным промыслом, отрываясь от колхозного производства.

В 54 колхозах 8 районов Черниговской области (Сосницкий, Щорский, Путивльский и др. районы) имеют в личном пользовании лошадей 126 колхозников.

В 6 селах Смелянского района Киевской области в личном пользовании колхозников находится 41 лошадь.

Правления ряда колхозов никакой борьбы с такими явлениями не ведут, а в некоторых случаях даже способствуют в этом колхозникам, разрешая им приобретать лошадей. (Носовский, Щорский, Менский и др. районы).

По существу проинформированы соответствующие областные и районные организации.

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАРКОМА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 2 РАНГА

[підпис] 3. КАЦНЬЕЛЬСОН¹

ФАКТИЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛ

СОСНИЦКИЙ РАЙОН. В колхозе «Дорога к социализму» Бондаревского сельсовета в личном пользовании имеют лошадей 7 колхозников, причем колхозник НЕСТЕРЕНКО имеет две лошади. Эти колхозники в колхозе почти совершенно не работают, занимаясь исключительно извозным промыслом, обработкой приусадебных земель колхозников и проч.

В 14 других колхозах района установлено наличие в индивидуальном пользовании у 28 колхозников 29 лошадей.

ЩОРСКИЙ РАЙОН. В колхозе «Память Ленина» Красного сельсовета 5 колхозников имеют в своем пользовании лошадей. Все они занимаются побочными заработками и в колхозе не работают.

В колхозе «Червоный партизан» с. Новые Боровичи, 20 колхозников имеющих в личном пользовании лошадей, продолжительное время работают на спиртзаводе по перевозке грузов. Когда правление намеревалось поставить

вопрос об обобществлении лошадей, 14 колхозников лошадей продали, а остальные 6 колхозников пользуются ими и до последнего времени.

В колхозе им. Петровского, с. Займище, правление разрешило колхознику КОМИСАРЕНКО приобрести лошадь для личного пользования, объясняя тем, что он калека. КОМИСАРЕНКО занимается извозом и в колхозе совершенно не работает.

ПУТИВЛЬСКИЙ РАЙОН. Член колхоза им. Шевченко Кардашевского сельсовета КОХАНОВ имеет в личном пользовании лошадь, которую приобрел в прошлом году, уже после вступления в колхоз. КОХАНОВ агитировал других колхозников последовать его примеру, мотивируя это тем, что извозом, якобы заниматься выгоднее, чем работать в колхозе.

В колхозе «Красный воин» Вороновского сельсовета свыше 10 колхозников, в их числе имеются б[ывшие] кулаки, располагают приусадебными участками в размере от 1 до 2 га, обработке которых уделяют много времени, не являясь на работу в колхоз.

Пред[седатель] ревкомиссии колхоза б[ывший] кулак ВОРОНИН в беседе с колхозниками заявил: «СО СВОЕЙ УСАДЬБЫ Я СОБЕРУ СТОЛЬКО ХЛЕБА, СКОЛЬКО МНЕ НУЖНО НА ГОД. В КОЛХОЗЕ Я ВРЕМЕННО».

В колхозе «Свой труд» Зиновского сельсовета все колхозники засевают свои приусадебные земли почти исключительно зерновыми культурами.

Тоже отмечено в колхозе им. Чубаря Новогутского сельсовета.

Пред[седатель] колхоза им. «25 Октября» Белогалицкого сельсовета РЫВКИН незаконно выделил для себя в колхозном массиве 1,5 га лучшей земли и 0,5 [га] сада. Землю и сад РЫВКИН обрабатывает при помощи наемной рабочей силы.

Пред[седатели] Липовского и Белогалицкого сельсоветов СУРОВИЦКИЙ, член партии, и ГОЛОВНЯ предложили правлениям колхозов выделить для них участки земли в колхозном массиве. Эти участки были засеяны силами колхозов, а урожай был передан после уборки СУРОВИЦКОМУ и ГОЛОВНЕ.

НОСОВСКИЙ РАЙОН. Правление колхоза им. Шевченко Л-Хуторского сельсовета в прошлом году сдало в аренду 5 колхозникам: КРАВЧЕНКО, ХИЛЕНКО и др. по $\frac{1}{2}$ га сенокоса. В период сенокоса эти колхозники на работу в колхоз не выходили, занимаясь уборкой своих сенокосов.

Пред[седатель] колхоза им. Крупской Меринского сельсовета ВОЛЫНКО и завхоз ПАВЛЮК продали в личное пользование колхознику КОНОВКЕ лошадь. КОНОВКА в колхозе не работает, занимаясь исключительно извозом.

В колхозе им. Куйбышева Кукшинского сельсовета многие колхозники имеют большие приусадебные участки, которые зачастую обрабатывают при помощи наемной рабочей силы. Так, например, у колхозника ЯЦУРА, имеющего 1 га приусадебной земли, работает кулак МАЗКО. Колхозник ПИВОВАР, также имеющий 1 га приусадебной земли, пользуется услугами беднячки ЕВТУШЕНКО.

СЕРЕДИНО-БУДСКИЙ РАЙОН. В колхозе им. Чубаря 6 колхозников, имеющих большие приусадебные участки, засевают исключительно зерновыми культурами.

Пред[седатель] Леоновского сельсовета БУРНОС, пользуясь своим положением, получил из колхоза большой участок земли в личное пользование, для обработки которого применяет наемную рабочую силу.

(Черниговская область)

[...]

ПОМ[ОЦНИК] НАЧ[АЛЬНИКА] 5 ОТДЕЛЕНИЯ СПО
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ [підпис] ЧЕРКАЛОВ

*ГДА СБ України, ф. 16, оп. 29, спр.6, арк. 18–21.
Оригінал. Машинопис.*

---

¹ *Кацнельсон Зиновій Борисович (1892–1938) – нар. у м. Бобруйськ Мінської губернії у родині дрібного концесіонера. Єврей. Член РСДРП(і) у березні – вересні 1917 р. Член Компартії з вересня 1917 р. Після закінчення московської гімназії у 1910 р., вступив на юридичний факультет Московського університету. Закінчив у 1915 р. чотири курси. У 1915–1916 рр. – навчався у спецкласах Лазарівського інституту східних мов. У 1917 р. – навчався у школі прапорщиків. У 1918–1919 рр. – слідчий військового відділу ВНК, старший слідчий ОВ ВНК, член колегії, виконуючий обов'язки начальника ОВ 3 армії. У листопаді 1919 – січні 1920 рр. – заступник голови ОВ Південно-Західного фронту. У січні–листопаді 1920 р. – начальник ОВ 12 армії. У грудні 1920 – січні 1921 рр. – помічник начальника АОУ ВНК. У січні 1921 – лютому 1922 рр. – голова Архангельської губНК, повпред ВНК по Північному краю, начальник ОВ північного кордону. У вересні 1922 – квітні 1925 рр. – начальник ЕКУ ДПУ–ОДПУ СРСР, начальник адміністративно-фінансового управління ВРНГ. У травні – грудні 1925 р. – повпред ОДПУ по Закавказзю і голова Закавказької НК, у грудні 1925 – серпні 1926 рр. – начальник ОПО і головний інспектор військ ОДПУ СРСР. У квітні 1926 – квітні 1929 рр. – начальник Вищої прикордонної школи ОДПУ СРСР, начальник ГУПВО і військ ОДПУ СРСР. У травні 1929 – лютому 1930 рр. – начальник СОУ і заступник повпреда по Північнокавказькому краю. У грудні 1930 – березні 1933 рр. – заступник повпреда ОДПУ по Московській обл., у березні 1933 – січні 1934 рр. – начальник Харківського облвідділу ДПУ УСРР, у січні – липні 1934 р. – заступник повпреда ОДПУ по УСРР – заступник голови ДПУ України. У липні 1934 – квітні 1937 рр. – заступник наркома внутрішніх справ УСРР–УРСР. У квітні–липні 1937 р. – заступник начальника ГУТАБ НКВС СРСР, заступник начальника будівництва каналу Волга – Москва, начальник Дмитрівського ВТТ НКВС СРСР. Арештований 17 липня 1937 р., у березні 1938 р. розстріляний. Реабілітований у липні 1957 р.*

№ 116

Витяг із щоденник Т. С. Трегубова¹

[12 листопада 1936 р. – січень 1937 р.]

Читать не разрешаю никому

12-е ноября.

1-е. Впечатление из наших газет плохое. Мировое политическое пополнение для социалистов всех оттенков всего мира неважное, время ими подходящее пропущено еще во время абиссинской войны. Нужно было тогда еще привести в жизнь лозунг «довольно агрессии, долой агрессоров!» И подкрепить этот лозунг действием пролетариата всего мира, если он действительно сплочен.

Но это не сделано, агрессоры уже распоясались и, как будто чувствуя... точную у себя мощь, действуют везде уверенно, с апломбом, авторитетно и с каждым днем увеличивают свой лагерь, еще вчера колеблющиеся правительства европейских и заокеанских государств. К сожалению, Мадрид будет не сегодня-завтра взят, Испания будет фашистской, а затем последует очередь фашифизировать Францию, где кончится также все социалистическим криком и внутренним фашистским переворотом. Правительство там слабое и трусливое. Англия, теперь попав под угрозу на Средиземном море, будет уже все время лавировать, до окончательного разрешения Испанского вопроса. И, по всему видно, если в Испании победят фашисты, Англия перенесет все свои симпатии на сторону фашистов. Эх, жаль! Не шуметь теперь социалистам надо, не хвастаться своим остроумием в речах, а нужно действовать сплотившись! Но это пока незаметно, и дело уже революционное находится под знаком опасности. О, как бы мне хотелось в этом ошибиться!

Английская политика верна, оказывается, своим историческим традициям! Холодный бритт не горячится, не шумит, когда опасность угрожает, а, наблюдая только за действиями враждебных лагерей, создает спокойно всегда новую и правильную ориентацию.

2-е. Сельская масса интересуется все больше вопросом фашизма и часто на базаре слышатся таинственные вопросы: «А что такое фашизм?». Почему не разъясняют, как нужно сейчас, этот вопрос, – не знаю.

18-е ноября.

Читая Катаева «Художественную Литературу»² «Время вперед»³, невольно думаешь о том, что в ней нет абсолютно никакой связи с историей человечества в прошлом, нет в будущем. Удивительно дикая литература, которая не имеет под собой грунта ни естественного, ни искусственного. Агитка и больше ничего. Кроме того, агитка даже за кусок хлеба. Не коврижки уже, а напечатана, очевидно, только потому, что «написана». Эх, как же можно читать таких отражателей исторических времен, когда у них нет никакой концепции ни с прошлым, ни с будущим? С ними вместе и себя чувствуешь в воздухе на весу и беспочвенно. Черт возьми! Как будто мы не люди, как будто мы не имеем прошлого? А оно так богато, что завидуют ему все европейцы! Ну куда же теперь годится наша «Художественная Литература» Тургенева, Гончарова, Толстого, Достоевского и проч. и проч.? Чем была и есть богата Россия. Все, что дала в литературе и психологии Россия в XIX веке, является предметом большой зависти всей Европы, мы же все это втоптали вандалистическими грязными каблуками своих азиатских сапог в грязь и кичимся своей «Культурой». Крестьянин сейчас добивается и расшифровки слова «фашизм» и интересуется войной в Испании, и говорит «все, что угодно - только не это». Что же ему нужно? И где же тыл у нас во время войны?

20-е ноября.

В селе Хибаловка произошло событие следующее: одному одноосибнику был надан «одноосибный налог». Трудно ему было его выплатить, но он с тру-

дом собрался и выплатил. И в тот же день выплаты председатель сельсовета явился лично сам с такою же самой суммой налога с приказом, катастрофическим, выплатить и этот налог срочно! Приказал и ушел. Крестьянин обезумел. Схватил ребенка, дал его мне со словами: «Неси куда хочешь!», – а сам бросился в камору и запер ее за собою. Через час явился снова голова сельсовета за налогом. Открыл камору и, о ужас! Крестьянин-одноосибник был в петле мертвый, с отчаяния покончил самоубийством. Жена, увидев мертвого в петле мужа, с отчаяния схватила топор и обухом со всего размаха ударила голову сельсовета по голове, который тут же и свалился.

28-е ноября.

Впечатление, произведенное речью Сталина о конституции, удручающее. Выдержки из заграничной печати о «конституции» правильные. Она абсолютно ничего не дает. Жалкое пояснение Сталина, почему не дано свободы слова и печати, свидетельствует только о партийной цепкости к власти неограниченной, бесконтрольной. Почему два класса при такой «Широкой конституции»? Раз декларированное государством, значит должен быть один только и класс рабочих на фабриках, заводах и на земле! Потому что по партийному лозунгу землю они превратили также в фабрику хлеба! Смелости не хватает сознаться, очевидно, и привычка уже смотреть на белое и утверждать, что оно черное.

1-е декабря.

Прочитал Войтановского «Следами войны»⁴. Какой кошмар! Какое дикое стадо Нашей армии и какая беспечность людей, мнящих себя вождями армий и распоряжающихся миллионами человеческих жизней и судьбой государства? Какое дикое древне-татарское чисто азиатское чванство, мелочность и тупость, и алчность у Штабных людей и главнокомандующего! Какая некультурность у нашего Правительства! Какая подлость у нашей русской печати, отображающей совершенно ложно все события, решающие судьбу государства. Какая потрясающая картина отступающей дикой, совершенно недисциплинированной, страшно некультурной, целиком похожей на гуннов, на вандалов, – наглых армий и нашего каждого Солдафона. О, судьба России, будешь ли ты вечно держать в тисках рабства, низкопоклонства, тупости, скотской только жизни, беспредельной жажды наживы во всяких кровавых и горестных положениях государства?! Ну, Русь! Заслуживаешь ли и нужно ли тебе такое безграничное пространство для твоего бесформенного и совершенно дикого Государства?!

3-е декабря.

Прочитал Горького «Фома Гордеев». Вещь искусственная. В ней завуалирована собственная психология Горького. Много Горький вложил в нее своего собственного пессимизма и разочарования жизнью. Тип Гордеева это тип самого Горького. И поэтому, следя за этим типом с малого возраста, можно сказать, к сожалению, что он, во-первых, совершенно не жизненный, кроме того завистливый и не удовлетворяющийся ничем. Этот тип похож на Луну, которая и светит, но не греет. В этой повести на каждом шагу чувствуется «жела-

ние», только чего? Автор не сказал своей затаенной мысли. Неестественен совершенно Фома Гордеев в своих мышлениях, в которых было Горьким вложено свое собственное, естественное у него только, грубое наслаждение скотского самца, каким и был сам Горький. Оказывается, у Горького в жизни было высшим, но недоступным фетишем из-за его внешности сексуальное. Из Фомы Гордеева для этого сделал дикого, ничего не понимающего философа. Уселся на него и поехал со своей мизантропией к человечеству, ругаться и изрыгать по адресу всех, и особенно женщин, жирную и грубую ругань.

29-е декабря.

Когда я сегодня спросил у колхозников: «Как Вы относитесь к грядущей и неизбежной войне?»

Одни:

– Да оно так, война это мы сами видим из газет, что она неизбежная, но как нам тяжело не живется, а все же войны не хотелось бы. Пусть уже и так потерпели бы, авось, может быть, когда-нибудь жизнь и наладилась бы к лучшему. Хлеба хотя бы чистого и вдосталь наесться. Это ответ тех, у которых сыны или дочки вышли уже в так называемую советскую интеллигенцию. Как-то: в агротехнику, в учительницы, в учителя, у которых служат в Красной Армии, словом те, у которых дети уже оторваны от земли и живут новой командной специальностью в городе, или же в селе командуют, хоть десятником над крестьянами, только «чужими», а не своими односельчанами. Власть, хотя бы маюсенькая, все-таки нервы щекочет приятно и перед другими удовлетворяет «огромное» честолюбие.

Другие – это обреченные на вечную колхозную работу: старики, средних лет люди с неудачными такими, как и сами, детьми:

– Война!?. Пусть что угодно, пусть война, потоп, землетрясение, лишь бы не это, не Советская власть со своими колхозами! Все равно хуже не будет, а при каждом правительстве, даже чужеземном, легче будет жить нам, крестьянам, прикрепленным к земле, к колхозам. Это сейчас не жизнь, а каторга! Голодные, раздетые, разутые, и воши уже заели. Вы посмотрели бы у других, многих, белья под низом уже нет совсем, а только чем-нибудь прикрыто тело сверху! А чем живы? Что едят? Сами и детишки? Хуже, чем скотина или свинья, лишь бы желудок был не пустой. Прет туда всякую гадость! А работать иди! Так что, пойду я или такой же другой защищать эту власть!?. Нет, дураков теперь среди нас не найдешь. Это было в 18–19 году, когда крестьянам обещали землю дать, так дали? Сразу же и отняли, да еще и в кулаки записали. Нет, теперь из нас никто не пойдет.

А партизаны он что говорят?

– Мы теперь пойдем с винтовкой только не на фронт, а в другое место.

Если таких мало, связанных с Соввластью много. Это дело с войной у нас скверно, знает ли Правительство о таких толках народных, крестьянских? Думает ли что-нибудь об этом? Или надеется на «авось»!?

14 января 1937 года.

Какую пытку приходится сегодня переживать! Хлеба уже 14 дней как нет. Дров ни полена, голод и холод сковывает все тело. Пенсии не присылали из-за какой-то пустой формальности за декабрь еще, ужас один приходится переживать! И в это время, как в газетах пишут о счастливой у нас жизни? Да, которые стахановцами объявились, живут счастливо. Инвалиды же нетрудоспособные молча умирают с голода и холода. Купить пару белья нельзя да куда и за что купишь? И вши заедают, язвы на теле, обессиленный с ними уже бороться. На просьбу в учреждениях отвечают советом обратиться в другое место, там как от мухи отмахиваются, лаконическим ответом «У нас средств нет, помочь ничем не можем». И так умирай беспомощным, слабым, нетрудоспособным, помечтавши только, что жизнь когда-то и бедняку была лучше; а нетрудоспособный мог выпросить у имущих людей.

А теперь лично мне остается только погрузиться в нирвану и вспомнить мельком о революционной когда-то работе, о 3-х летнем заключении, о всех бедствиях, пережитых в поднадзорном скитании при царском режиме, и с проклятием умирать.

Борьба за существование теперь стала ужасной. Если бы Некрасов, Глеб Успенский и другие певцы людских бедствий взглянули теперь на людскую жизнь, то в десять раз грустнее запели бы и прокляли совсем это проклятое время, давшее столько крови, смерти и жестокости в живых людях, приспособившихся к этому времени и окаменевших в черствости души и сердца, а щеголяющих хвастовством только о том, что им живется «хорошо!». И кричат об этом на всех перекрестках, афишируя свое чванство зверя и нестерпимую ложь. Да разве может человек быть счастливым, когда кругом голодные, холодные и объеденные паразитами? Нет, это хуже всякого зверства, это самохвальство нового разжиревшего класса, выросшего под флагом фальшивого лозунга «все трудящимся!» И вышло то, что трудящиеся остались без хлеба, особенно крестьяне, добывающие его потом и кровью и отдающие 16 кг за один килограмм, который с трудом покупают как милостыню, тем дармоедам большинства города, которые пишут в многочисленных канцеляриях пустые бумажки да получают за это большое жалованье, а это значит «Вова приспособится» [...]

ТРЕГУБОВ

*Держархів Чернігівської обл., ф. Р-8840, оп. 3, спр. 8105, арк. 1–7.
Оригінал. Рукопис.*

*Опуб.: Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Чернігівська область /
Упоряд.: О. Б. Коваленко, Р. Ю. Подкур, О. В. Лисенко, О. І. Железна. –
Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2008. – Кн. 1. – С. 476–480.*

¹ Трегубов Тимофій Степанович, 1881 р. н., народ. у м. Ічні, українець. Проживав у с. Вересоч, Куликівського р-ну Чернігівської обл., інвалід. Був заарештований 27.06.1937 р. по обвинуваченню у тому, що «будучи контрреволюційно настроєний, на протязі 3-х лет займався контрреволюційною агітацією, розпространяв антисоветские про-

вокации о гибели Советской власти, нанося контрреволюционные оскорбления по адресу вождей партии, высказывая пораженческого характера тенденции. Виновным себя признал частично». *Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. Р-8840, оп. 3, спр. 8105, арк. 45.* На допиті Т. С. Трегубов зізнається: «Членом контрреволюционного подполья я не состою, однако, хочу сообщить следующее, что я до сих пор остался на стороне эсеровской позиции и был враждебно настроен к существующему политическому строю. Мои враждебные настроения обычно ограничивались систематическими высказываниями в антисоветском духе против политики партии и Советской власти...». *Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. Р-8840, оп. 3, спр. 8105, арк. 12–13.*

Під час арешту та обшуку у Трегубова Т.С. був вилучений даний рукопис. 29.11.1937 р. до Т. С. Трегубова за ст. 54-10 КК УРСР трійкою при УНКВС по Чернігівській обл. застосована вища міра покарання з конфіскацією майна. Розстріляний у м. Чернігів 07.12.1937 р. 12.02.1988 р. дочка Тимофія Степановича, Кравцова Ольга Тимофіївна, надсилає на ім'я Голови Верховної Ради СРСР тов. Громики наступного листа: «Сегодня внимательно прочитала в газете "Правда" от 7/II-1988 г. статью: "В комиссии Политбюро ЦК КПСС по дополнительному изучению материалов, связанных с репрессиями, имевшими место в период 30-х-40-х и начала 50-х годов". Дважды прочитала фамилии несчастных, и среди этих фамилий я мысленно видела фамилию Трегубова Тимофея Степановича. Трегубов Тимофей Степанович 1878 г. рождения. По рассказам моей матери, Трегубовой Анны Николаевны, отец принимал активное участие в революции. Служил матросом на броненосце "Смелый", был зачинщиком восстания на корабле, за что его судили (сухопутным судом) и он попал в тюрьму "Петербургские кресты". Сидел три месяца в каменном мешке. Здесь отец познакомился с Рыковым А.И. По выходе из тюрьмы теряет 70% зрения. После революции активно участвовал в восстановлении Советской власти. В 1937 г. моего отца, тяжело больного, арестовали и увезли навсегда. Проживал он тогда в селе Вересочь Куликовского р-на Черниговской обл. В это время мне исполнилось 8 лет. С этих лет у нас началась тяжелая жизнь. Я стала дочерью врага народа.

Мать моя работала учительницей начальных классов и ей не разрешали работать в родном селе местные власти; поэтому мы (я и сестра Татьяна) находились на попечении бабушки, возрастом 85 лет. Я училась хорошо, но росла под постоянным страхом за отца. В комсомол меня не приняли. Я в 1952 г. окончила строительный техникум и была направлена в Кенигсберг, но и здесь НКГБ Куликовского района меня не пропустило. Пришлось самой мне искать работу, устраиваться; и своим трудом завоевывать авторитет в обществе. О своем отце я боялась говорить, но в душе мне было до боли обидно, и я молчала. Работала я нормировщиком, экономистом в Марганецком горно-обогатительном комбинате г. Марганец Днепропетровской обл. Принимала активное участие в общественной жизни коллектива. В 1983 г. мне вручили медаль "Ветеран труда", а в 1985 г. я ушла на пенсию.

Я понимаю, что сейчас к Вам идет большой поток писем от таких как я, но коль мы начали говорить правду, о которой я мечтала всю жизнь: убедительно прошу Вас сообщить мне: Кто же был мой отец???

Мама моя умерла, так и не узнала причины ареста отца. При воспоминании об отце мама говорила, что он готовился сдать свою книгу в печать "Революция навыворот" или "спицы в колесах", которая была изъята Куликовским НКГБ при обыске. Вероятно, это вещественные доказательства и ускорили его печальную судьбу.

Перечисленные товарищи, и в т. ч. Рыков А.И., были осуждены в 1938 г., а мой отец в 1937 г. Так как мой отец был лично знаком с Рыковым, то, возможно, по делу А. И. Рыкова фигурировала фамилия Трегубова Тимофея Степановича. Убедительно прошу Вас сообщить мне. С уважением к Вам Кравцова Ольга Тимофеевна». *Див.: Держархів Чернігівської обл., ф. Р-8840, оп. 3, спр. 8105, арк. 58–59.*

Постановою Чернігівської прокуратури від 22.04.1988 р. було призначено додаткове розслідування по справі Трегубова Т.С. У постанові, зокрема, зазначалось: «[...] показання свідетелей не конкретны, по ним трудно сделать вывод о наличии в [деле] Трегубова Т.С. состава преступления, предусмотренного по ст. 54-10 ч. 1 УК УССР. Вину свою в предъявленном обвинении Трегубов не признавал. При расследовании дела в 1937 г. допущены нарушения социалистической законности: ряд допрошенных свидетелей об уголовной ответственности за дачу заведомо ложных показаний не предупреждался, собранные по делу доказательства не проверялись, т. к. оно было рассмотрено во внесудебном порядке...». Див.: *Держархів Чернігівської обл., ф. Р-8840, оп. 3, спр. 8105, арк. 56–57.*

Після проведення додаткового розслідування 16.06.1988 р. слідчим слідгрупи УКГБ по Чернігівській області капітаном В. А. Єрмаком були зроблені висновки, що «в 1937 году Трегубов Т.С. был репрессирован необоснованно, ввиду чего решение Тройки при Черниговском Облуправлении НКВД УССР от 29 ноября 1937 года в отношении его подлежит отмене, а дело прекращено по следующим основаниям: Показания допрошенных по делу свидетелей не могут служить доказательством вины Трегубова Т.С., т. к. они не конкретны, противоречивы, в них отсутствуют фактические данные.

Обвинение Трегубова в восхвалении политики фашизма, оскорблении вождей партии, пораженческих высказываниях является необоснованным, так как его суждения по указанным вопросам носят характер обывательских слухов и в материалах дела отсутствуют основания для вывода, что они по своему содержанию были направлены на подрыв Советской власти.

Вновь допрошенные 8 июня 1988 г. свидетели Шевлюга Т.Н., Голубцова К.Ф., Черняк В.Е., Кучинский И.Ф., хорошо знавшие Трегубова Т.С. как своего односельчанина, охарактеризовали его с положительной стороны и показали, что он был грамотным, образованным человеком, жителям села ничего плохого не делал, как мог помогал им. Свидетель Кучинский И.Ф. пояснил, что Трегубов Т.С. был активистом, одобрительно относился к Советской власти, как человека, пользовавшегося уважением и доверием, его часто приглашали на заседания сельского Совета, где он выступал как настоящий большевик. Указанным свидетелям не приходилось слышать, чтобы Трегубов Т.С. допускал контрреволюционные высказывания и суждения пораженческого характера, восхвалял политику фашизма». Див.: *Держархів Чернігівської обл., ф. Р-8840, оп. 3, спр. 8105, арк. 123–127. Трегубов Тимофій Степанович був реабілітований за постановою пленуму Верховного Суду УРСР від 06.07.1988 р.*

² Вірогідно йдеться про видавництво «Художня література», засноване у 1930 р. у Москві.

³ У 1932 р. В. Катаєв перебував у творчій поїздці на будівництво Магнітогорська. Її результатом став роман-хроніка «Время, вперед!».

⁴ Вірогідно йдеться про відомого лікаря, літературного критика, публіциста *Льва Наумовича Войтоловського* (1875–1941). Він брав участь у російсько-японській та Першій світовій війні. У 1914–1917 рр. – капітан, начальник військово-польового госпіталю. У 1920–1922 рр. – у Червоній армії. У 1925 р. опублікував роман «По следам войны. Походные записки 1914–1917». Помер під час Ленінградської блокади.

№ 117

**Спецповідомлення майора державної безпеки П. Рахліса¹
наркому внутрішніх справ СРСР М. Єжову
про факти відмови колгоспників від роботи та
неорганізоване відходництво у Чернігівській області**

7 квітня 1937 р.

Тов. Єжову

В Черниговской обл. за последнее время со стороны руководящих работников отдельных прорывных колхозов отмечены тенденции к уходу с работы.

Председатели некоторых колхозов работу уже оставили. В Семеновском и Роменском районах такие тенденции проявляли председатели нескольких колхозов, члены партии, которые без ведома районных организаций провели выборы правлений, куда по договоренности их с активом колхозов были избраны другие лица. В Любечском районе вновь избранный председателем колхоза комсомолец Сердюк отказался принять дела и к работе не приступает.

Наряду с этим, во многих колхозах отмечаются случаи ухода колхозников на заработки и переселения в другие области. Некоторые колхозники устроились на постоянные работы, и возвращаться в колхоз не собираются, причем запрещают своим семьям работать в колхозе с целью освободиться от уплаты налогов. По указанным причинам отдельные колхозы испытывают недостаток в рабочей силе. Проинформирован обком ВКП(б).

Приложение: фактический материал. № 9044.

Рахлис.

Приложение.

Роменский район. Председатель колхоза им. Яковлева Плавинивского сельсовета член партии Гольфельд длительный период в колхозе почти не работал и стремился освободиться от этой должности. Колхоз является одним из прорывных в районе. Несмотря на это, райпартком выдвинул Гольфельда на должность зам[естителя] директора Роменской МТС. С тем, чтобы освободиться от обязанностей председателя колхоза, Гольфельд провел перевыборы, на которые из 326 колхозников явилось 176, а в протоколе исправил цифру присутствовавших на собрании на 276, чтобы перевыборы не были кассированы.

Семеновский район. Председатель колхоза «Хлебороб» Костобобровского сельсовета член партии Гапченко провел перевыборы правления без ведома РИК и РАЙЗО, предварительно договорившись с членами правления о том, чтобы его не избрали в новый состав правления. В результате при поддержке обработанных им членов правления Гапченко не был избран председателем.

Председатель колхоза «Коммунар» Хотеевского сельсовета член партии Салимон проявлял тенденции к уходу с работы, ссылаясь на то, что работа в колхозе его материально не обеспечивает. Договорившись с активом колхоза,

Салимон без ведома районных организаций провел перевыборы, на которых он в новый состав правления избран не был. За последние месяцы из колхозов района ушло на побочные заработки свыше 1 тыс. колхозников. Наибольшее количество колхозников уехало из колхозов сел Семеновка, Жадово, Машево, Хотиевка и др.

Новобасанский район. Председатель колхоза им. К. Маркса с. Александровка Алексеенко работой не руководит и намеревается освободиться от должности председателя, заявляя: «Я в этом ярме не хочу работать, тюрьмы я не боюсь, пусть меня садят. Отсижу, но председателем колхоза не буду». Председатель колхоза «Перемога» с. Белоцерковцы также отказывается от работы, говоря: «Работать председателем не буду, хотя бы скорее меня сняли. Пусть как хотят, так и руководят колхозом».

Репнинский район. Председатель колхоза «Новая жизнь» с. Быхальцоховка Кравец на одном из общих собраний демонстративно отказался от должности председателя и сдал президиуму колхозную печать.

Корюковский район. Бригадир колхоза «Заря коммунизма» Власенко стремится уйти с работы. На одном из общих собраний Власенко поставил вопрос о том, чтобы его сняли с работы бригадира. Колхозникам он говорил: «До весны пролежу на печке, за это под суд не отдадут». Такие же тенденции проявляют и другие бригадиры колхоза. Из колхоза «Червона зирка» ушло на побочные заработки около 200 колхозников. Большинство их работает на местных предприятиях.

Нежинский район. Из колхоза им. Ленина Веркиевского сельсовета самовольно ушло на работы в г. Нежин и другие места 40 колхозников. Из колхоза «Большевик» ушло на побочные работы 30% колхозников и из колхоза «Новое життя» – 15%.

Бобровицкий район. Из колхозов сел Бобровица, Кобыжча, Рудковка и Макаровка большинство колхозников ушло на постоянные работы на железную дорогу и другие места. По этой причине в этих колхозах в настоящее время отмечается недостаток рабочей силы. Колхозники, устроившиеся на постоянные работы, запрещают своим семьям работать в колхозах, объясняя это тем, что они будут считаться семьями рабочих и будут освобождены от выполнения молокопоставок, мясопоставок и других гособязательств.

Середино-Будский район. В колхозе им. НКВД Порохоньковского сельсовета 2 семьи колхозников переселились на юг Украины. 15 семей колхозников готовились к переселению, но после проведенной массово-разъяснительной работы остались в колхозе.

Куликовский район. В с. Стодолы отдельные колхозники проявляют тенденции к переселению в Днепропетровскую обл. Из села уже выбыло 2 хозяйства, и 9 хозяйств готовятся к отъезду, частично распродав свое имущество.

В колхозе в прошлом году выдано на трудодень по 500 г хлеба, 1 кг картофеля и деньгами 83 коп.

ЦА ФСБ РФ, ф. 3, оп. 4, д. 307, л. 301–305.

Опуб.: Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: Документы и материалы. В 5 тт. / Т. 5. 1937–1939. Кн. 1. 1937 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 210–212.

¹ *Рахліс Пейсах Месрович* (1897–1938) – нар. у м. Тараща Київської губ. у родині власника кустарної друкарні, єврей, освіта – домашня. Член партії з травня 1918 р. Працював друкарником. У 1918 р. – червоногвардієць та підпільник у Києві, у 1919–1921 рр. – у складі Курсантської, Латиської та 46-ї стрілецької дивізії брав участь у придушенні Куренівського повстання, боях проти військ Тютюнника, Зеленого, Денікіна, Врангеля. До 26 серпня 1921 р. – працював у політвідділі Київського губкому. З 26 серпня 1921 р. – співробітник Київського губНК. У 1923–1924 рр. – нач. СВ Київського губвідділу ДПУ; нач. СВ Дніпропетровського окрвідділу ДПУ. До 18 грудня 1928 р. – нач. СВ Одеського окрвідділу ДПУ. На червень 1930 р. – нач. Первомайського окрвідділу ДПУ. З липня 1930 р. – нач. Конотопського окрвідділу ДПУ. З 21 вересня 1930 р. – пом. нач. Житомирського оперсектора ДПУ. З 20 лютого 1932 р. – пом. нач. Вінницького облвідділу ДПУ. З 21 листопада 1932 р. – перший заст. нач. Харківського облвідділу ДПУ. З липня 1933 р. – пом. нач. ОВ ДПУ УСРР та Українського ВО. З 24 січня 1934 р. – пом. нач. СПВ ДПУ УСРР (за рахунок посади заст. нач. СПВ ДПУ УСРР). З 10 липня 1934 р. – пом. нач. СПВ УДБ НКВС УСРР. З 14 січня 1935 р. – заст. нач. СПВ УДБ НКВС УСРР. З січня 1936 р. – т. в. о. нач. СПВ УДБ НКВС УСРР. З січня 1937 р. – нач. 4-го відділу УДБ НКВС УСРР. 31 березня 1937 р. – звільнений з посади. З квітня 1937 р. – відряджений у розпорядження НКВС СРСР. З 16 травня 1937 р. – нач. 3-го відділу УДБ НКВС Узбецької РСР. З серпня 1937 р. – звільнений з посади. З грудня 1936 р. – майор державної безпеки. Заарештований 7 серпня 1937 р., засуджений до розстрілу 10 січня 1938 р.

² *Ежов Микола Іванович* (1895–1940) – нар. у м. Санкт-Петербург у родині робітника, російянин, освіта – один клас початкового училища, курси марсизму-ленінізму при ЦК ВКП(б) у 1926–1927 рр. Член партії з березня 1917 р. У 1906–1909 рр. – учень слюсарної майстерні, потім учень шевця. З 1915 р. – учасник Першої світової війни, у 1917 р. – робітник артилерійської майстерні у Вітебську, брав участь в організації партійних осередків РСДРП. У 1921–1922 рр. – член президії ЦВК Татарії, завідуючий відділом, заступник відповідального секретаря Татарського обкому РКП(б). У лютому 1922 – квітні 1923 рр. – відповідальний секретар Марійського обкому РКП(б), у квітні 1923 – травень 1924 рр. – відповідальний секретар Семипалатинського губкому РКП(б). У травні 1924 – жовтні 1925 рр. – завідуючий оргвідділом Киргизького обкому ВКП(б), у жовтні 1925 – січні 1926 рр. – заступник секретаря Казахстанського крайкому ВКП(б). У липні 1927 – грудень 1929 рр. – помічник, заступник завідуючого організаційно-розподільчим відділом ЦК ВКП(б). У грудні 1929 – листопаді 1930 рр. – заступник наркома землеробства. У листопаді 1930 – березні 1934 рр. – завідувач розподільчим відділом ЦК ВКП(б), у квітні 1933–1934 рр. – член центральної комісії ВКП(б) по чистці партії, у березні 1934 – березні 1935 рр. – завідуючий промисловим відділом ЦК ВКП(б), у березні 1935 – лютому 1936 рр. – завідуючий відділом керівних партійних органів ЦК ВКП(б). У вересні 1936 – листопаді 1938 рр. – нарком внутрішніх справ СРСР, у листопаді 1936 – квітні 1937 рр. – заступник голови Комітету резервів при РПО СРСР, у січні 1937 – січні 1939 рр. – член комісії політбюро ЦК ВКП(б) у судових справах. У квітні 1938 – квітні 1939 рр. – нарком водного транспорту. Арештований 10 квітня 1939 р. Військовою колегією Верховного суду СРСР 4 лютого 1940 засуджений до розстрілу. Не реабілітований.

№ 118

Витяг із спецповідомлення майора державної безпеки П. Рахліса наркому внутрішніх справ М. Єжову про недоліки у розгортанні стаханівського руху у бурякосіючих районах Вінницької та Чернігівської області

[Не раніше 15 квітня 1937 р.]

В ряде свеклосеющих районов Винницкой и Черниговской областей районные организации не уделяют внимания вопросам дальнейшего разворота стахановского движения на селе. Правления и бригадиры многих колхозов не помогают в работе стахановским звеньям, нередко игнорируют стахановцев и тормозят выполнение взятых ими обязательств по сбору рекордных урожаев свеклы.

Ряду стахановцев своевременно не были отведены земельные участки, либо выделены плохие земли, не предоставлялась тягловая сила для вывозки удобрений и вообще не создавались условия для успешной подготовки их к севу свеклы. Некоторые стахановцы по этим причинам не смогли своевременно провести ряд мероприятий, обеспечивающих успешное выполнение взятых на себя обязательств. В колхозе им. Димитрова Дунаевецкого района Винницкой обл. распалось звено комсомолки-стахановки Скоциляк, обязавшейся собрать в этом году 1 200 ц свеклы с 1 га. Причиной этого послужило отсутствие помощи в работе со стороны правления и бригадиров колхоза, которые своевременно не отвели Скоциляк земельный участок и не предоставляли лошадей для вывозки удобрений.

В Сребнянском, Бахмачском, Яблуневском, Батурином, Ольгопольском и ряде других районов руководство некоторых колхозов вместо массовой работы административно зачисляло в стахановцы случайных людей. В колхозе им. Сталина Батуринского района Черниговской обл. правление к числу стахановцев отнесло таких колхозников, которые обещали своевременно выходить на работу и выполнять указания бригадиров.

Отмечены многочисленные факты нечуткого и бездушного отношения к стахановцам в вопросах создания им нормальных материально-бытовых условий. На этой почве отмечаются отказы стахановцев от возобновления обязательств по повышению урожайности. В результате количество стахановцев по некоторым колхозам значительно уменьшилось. В колхозе «Новая жизнь» Яблуневского района Черниговской обл. в этом году только 8 колхозников взяли на себя стахановские обязательства, тогда как в прошлом году стахановцев в колхозе было 100 чел.

В ряде колхозов контрреволюционные элементы, состоя на руководящих должностях, активно противодействуют стахановскому движению, травят и преследуют стахановцев, срывают собрания, посвященные развороту стахановского движения и пр. Отмечены отдельные факты избиений и убийств ста-

хановцев. Виновные в противодействии стахановскому движению привлечены к ответственности. Проинформированы областные руководящие организации. [...]

Рахлис

ЦА ФСБ РФ, ф. 3, оп. 4, д. 1955, л. 266–268.

Опуб.: Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: Документы и материалы. В 5 тт. / Т. 5. 1937–1939. Кн. 1. 1937 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 231–232.

№ 119

Витяг із зведення перлюстрованих 12 відділом ГУГБ НКВД СРСР¹ листів, що були направленні військовослужбовцям Київського та Харківського військових округів

29 листопада 1937 р.

Из обработанных НКВД УССР за октябрь 111 092 писем, идущих в адреса красноармейцев Киевского и Харьковского военных округов, выявлено 1 366 отрицательных сообщений, что составляет 1,2% к прочитанным, из них 1 тыс. отрицательных писем исходила из сел Украины [...].

«...Работать и трудиться мы привыкли и кое-как жили бы, если бы только не такие большие налоги. Нам платит налог 130 руб., недоимка, кто знает, за какие годы – 51 руб., страховки – 22 руб. и 58 кг мяса, а кто знает, где их взять? ...». Письмо от родных, [с.] Красные Партизаны Носовского района Черниговской обл. Получатель – Маленко, Ильяславль, п/я № 256.

Выделяется своим антисоветским содержанием письмо, идущее в адрес красноармейца Доценко – Бердичев, артполк, 100 див[изия], выдержку приводим:

«...Я тебе советую лучше ехать домой и работать на производстве, это будет лучше всего. Послужил немного и довольно, так как нас воспитывала мать, а не государство. Отец погиб за эту власть, а польза какая? Только нагоревались за свою жизнь. Ты служишь, а мать тут мучат – давай налог, то за что ты там служишь? Только здоровье убиваешь...». Пишет брат, с. Маково Глуховского района Черниговской обл. [...]

«...Жизнь так проходит ничего, но беда с одним, что сильная нужда в обуви и одежде. Ободрались, оборвались и негде купить. Хоть и гроши носишь в кармане. Когда уже все наладится. Когда хлеб есть, то одежды нет, когда одежда есть – хлеба нет. Да то все враги народа так делают, хоть бы скорее уж их бы переловили...». Автор – Водян, [с.] Добрянка Черниговской обл. [...]

«Хлеб у нас есть, но что делать, все голые и босы, а в кооперативе ничего нет, ничего нельзя достать, на хлеб есть материал, но нужно 4 пуд. хлеба

заплатить за 1 м полусукна...». Автор – Куприянов, с. Хриповка Городнянского района. [...]

ЦА ФСБ РФ, ф. 3, оп. 4, д. 609, л. 162–169.

Опуб.: Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: Документы и материалы. В 5 тт. / Т. 5. 1937–1939. Кн. 1. 1937 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 534–539.

¹ Йдеться про відділення «політичного контролю» (ПК), що згідно наказу НКВД СРСР від 7 серпня 1937 р. увійшло до складу 12 відділу ГУДБ НКВС СРСР (оперативна техніка). Його очолив старший майор держбезпеки С. Жуковський. З 28 березня 1938 р. перлюстрацією займався 3 відділення Відділу оперативної техніки НКВС СРСР, з червня 1938 р. – 3 відділення 2 спецвідділу НКВД СРСР. Див.: Лубянка: Органи ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–МВД–КГБ. 1917–1991. Справочник. Под ред. А. Н. Яковлева; авт.-сост. А. И. Кокурин, Н. В. Петров. – М.: МФД, 2003. – С. 231.

№ 120

Витяги із зведень 1 Управління НКВД СРСР про терористичні та контрреволюційні прояви

27 червня 1938 р.

В ряде сельских районов Советского Союза за последнее время имели место отдельные факты террористических и антисоветских проявлений кулацко-белогвардейских, церковно-сектантских и других антисоветских элементов.

В связи с этим местными органами НКВД вскрыт и ликвидируется ряд террористических, повстанческих, кулацко-белогвардейских и церковно-сектантских контрреволюционных группировок, ведущих активную антисоветскую работу на селе. [...]

Черниговская обл. В с. Макошино вскрыта антисоветская группировка, проводившая работу по срыву выборов в Верховный Совет УССР. 2 июня группа провела совещание, на котором присутствовало 14 чел., где было решено начать распространение антисоветских листовок, совершить ряд террористических актов над партийно-советским активом, а в день выборов произвести поджог в селах, чтобы отвлечь избирателей от участия в выборах. По делу арестованы бывший дьякон Рожок, регент церковного хора Тарасенко и Пекур, в прошлом зажиточный, судимый. Ведется следствие.

В с. Октябрьском на территории колхоза им. Сталина неизвестным лицом были разбросаны антисоветские листовки, содержащие призыв против голосования за выдвинутых кандидатов в Верховный Совет УССР. Приняты меры к установке автора листовок. [...]

27 серпня 1938 р.

[...] Украинская ССР. В колхозе «Новая украинка» Черниговского района той же области бывший махновец Хильменко и другие покушались на убийство председателя колхоза Дерчева. Указанные лица арестованы. Ведется следствие. [...]

[Не раніше 15 вересня 1938 р.]

[...] Украинская ССР. В с. Поповка Конотопского района Черниговской обл. сын кулака Козлов на почве классової мести ударом ножа убил председателя колхоза им. Сталина члена ВКП(б) Маслова. Козлов арестован, ведеться следствие [...].

Зам[еститель] начальника 9 отдела 1 Управления НКВД¹
майор госбезопасности

ТАТОВ

Опуб.: Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: Документы и материалы. В 5 тт. / Т. 5. 1937–1939. Кн. 2. 1938–1938 / Под ред. В. Данилова, – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 148, 150, 209, 252.

---

¹ Йдеться про 9-й відділ (сільське господарство, торгівля, заготівлі) 1-го (державна безпека) Управління НКВС СРСР.

Географічний покажчик

У переважній більшості у покажчику надано сучасні назви адміністративних одиниць за існуючим нині адміністративно-територіальним розподілом або державною приналежністю. Якщо сучасна назва населеного пункту має розбіжності з наданою в документах, використовується позначка «нині» з приведенням у дужках сучасної назви.

Для скасованих адміністративних одиниць, а також при неможливості визначення сучасної назви або приналежності населених пунктів використовується позначка «кол.» зі збереженням назв, вміщених у документах.

Наявність у документі відхилень від нормативного написання населених пунктів зазначається у географічному покажчику в дужках з позначкою «в тексті» після надання правильної назви.

Адміністративно-територіальні одиниці подано в Україні за обласною приналежністю, а поза її кордонами – за державною.

Умовні скорочення

вол. – волость

г. – гора

губ. – губернія

іст. – історичний

м. – місто

обл. – область

о-в – острів

оц – обласний центр

пов. – повіт

р. – річка

р-н – район

рц – районний центр

с. – село

смт – селище міського типу

ст. – станція

х. – хутір

Авдіївка, с. Олишівського (нині Куликівського) р-ну Чернігівської обл. 199, 337

Авдіївка, с. Понорницького (нині Сосницького) р-ну Чернігівської обл. 397

Австрія 137

Автуничі, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 38, 87, 193, 292

Азербайджан, Азербайджанська Республіка 137

Александрівська, колонія Нольчикського р-ну Кабардино-Балканської обл., РФ 394

АМСРР, Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка, Молдова 93, 232, 253, 411

Анастасівка, с. Роменського р-ну Сумської обл. 244

Англія, Великобританія 4, 30, 35, 128, 414

Андріївка, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 193, 354

Андріяшівка, с. Роменського р-ну Сумської обл. 323

Андріяшівський р-н, кол. 23, 323

Анісів, с. Чернігівського р-ну Чернігівської обл. 384

Антонівка, с. Варвинського р-ну Чернігівської обл. 257

Аркадіївка, с. Турівського (нині Згурівського) р-ну Київської обл. 129

- Артемівська округа, кол. 92
- Архангельськ, м., РФ 164
- Атюша, с. Батуринського (нині Коропського) р-ну Чернігівської обл. 221
- Баліцьке, с. кол. Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 144
- Басовка, с. Конопотської округи (нині Роменського р-ну Сумської обл.) 148
- Батуринський р-н, кол. Чернігівської обл. 23, 423
- Бахмацький р-н Чернігівської обл. 221, 223, 235, 236, 309, 314, 337, 409, 423
- Бахмач, м. Бахмацького р-ну Чернігівської обл. 116, 221, 238
- Бахмач, с. Бахмацького р-ну Чернігівської обл. 221
- Безік, х. (можливо с. Безиків) Городнянського р-ну Чернігівської обл. 188
- Безуглівка, с. Ніжинського р-ну Чернігівської обл. 172, 235
- Безуглівка, с. Сновського (нині Щорського) р-ну Чернігівської обл. 263
- Бендерівка, х. Менського р-ну (нині с. Поліся Сосницького р-ну) Чернігівської обл. 270
- Бердичів, м. Житомирської обл. 103, 424
- Бердичівська округа, кол. 93
- Бережівка, с. Іваницького (нині Ічнянського) р-ну Чернігівської обл. 130, 348
- Березанка, с. Ніжинського р-ну Чернігівської обл. 176
- Березівка, с. (можливо с. Березівка) Іваницького (нині Ічнянського) р-ну Чернігівської обл. 236
- Березна, смт Березнянського (нині Менського) р-ну Чернігівської обл. 87, 104
- Березнянський р-н, Березенський р-н кол. Чернігівської обл. 199, 248, 286, 299, 300, 337, 398, 409
- Березоворудський р-н, кол. Полтавської губ., 158
- Берестовець, с. Ніжинського (нині Борзнянського) р-ну Чернігівської обл. 204, 205, 318, 320
- Берлін, м., Німечина 137, 394
- Бирлівка, с. Ковалівського (нині Драбівського) р-ну Черкаської обл. 130
- Бихальцохівка, с. Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. 421
- Біла Церква, м. Київської обл. 366
- Біловежи-Другі, с. Дмитрівського (нині Бахмацького) р-ну Чернігівської обл. 149, 392, 394
- Білогалиця, с. Путивльського р-ну Чернігівської (нині Сумської) обл. 250
- Білоусівка, с. Драбівського р-ну Черкаської обл. 130
- Білоцерківський р-н Київської обл. 230
- Білоцерківці, с. Новобасанського (нині Бобровицького) р-ну Чернігівської обл. 421
- Білоцерківці, с. Пирятинського р-ну Полтавської обл. 131
- Білошапки, с. Яблунівського (нині Прилуцького) р-ну Чернігівської обл. 131
- Білошицька Слобода, с. Холминського (нині Корюківського) р-ну Чернігівської обл. 141
- Більмачівка, с. Плисківського (нині Ічнянського) р-ну Чернігівської обл. 135
- Блистова, с. Менського р-ну Чернігівської обл. 337
- Бобрик, с. Ніжинського р-ну Чернігівської обл. 204, 207
- Бобрик, с. Роменського р-ну Чернігівської (нині Сумської) обл. 241–243
- Бобровиця, м. Бобровицького р-ну Чернігівської обл. 236, 346, 367, 370, 421

- Бобровиця, с. (приєднано до м. Чернігів) 112
- Бобровицький р-н Чернігівської обл. 28, 97, 234, 236, 248, 249, 260, 295–297, 306, 307, 310, 316, 388, 390, 396, 398, 409, 421
- Бобруйськ, м. Мінської губ. (нині Могильовської обл.), Білорусь 413
- Боварино, с. (можливо с. Бувалине) Путивльського р-ну Сумської обл. 237
- Богдани, с. Варвинського р-ну Чернігівської обл. 129
- Богданівка, с. Ковалівського (нині Яготинського) р-ну Київської обл. 156
- Богичі, с. (можливо с. Баничі) Глухівського р-ну Сумської обл. 302
- Бойківщина, с. Драбівського р-ну Черкаської обл. 130
- Бондарівка, с. Менського (нині Сосницького) р-ну Чернігівської обл. 351
- Борзна, м. Борзнянського р-ну Чернігівської обл. 230, 404
- Борзнянський р-н, Борзенський р-н Чернігівської обл. 102, 248, 259, 260, 271, 276, 290, 295, 296, 303, 306, 308, 396, 400, 404, 409
- Бориспіль, м. Київської обл. 146
- Боротьба, х. Турівського р-ну (нині с. Боротьба Прилуцького р-ну) Чернігівської обл. 129
- Борсуковий Хутір, с. Чернігівської округи (можливо с-ще радгоспу «Барсуківщина», приєднано до смт Талалаївка Талалаївського р-ну Чернігівської обл. 34, 125
- Боршна, с. Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 37, 131, 165, 167, 168
- Браниця, с. Бобровицького р-ну Чернігівської обл. 398
- Брелевка, с. кол. Буринського р-ну Сумської обл. 148
- Бригинці, с. Бобровицького р-ну Чернігівської обл. 388, 396
- Британи, с. Комарівського р-ну (нині с. Дуболугівка Ніжинського р-ну) Чернігівської обл. 51, 52, 151
- Бровки, х. кол. Путивльського р-ну Чернігівської обл. 254
- Брусилів, с. Чернігівського р-ну Чернігівської обл. 384
- Брянськ, м. РФ 261
- БСРР, Білоруська Соціалістична Радянська Республіка, Республіка Білорусь 230, 283, 293, 294, 299, 300
- Бубнівщина, с. Березоворудського (нині Прилуцького) р-ну Чернігівської обл. 129
- Буда-Вороб'ївська, с. Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. 209
- Будище, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 193, 300, 354
- Будище, с. Коропського р-ну Чернігівської обл. 234, 347
- Будище, с. Ніжинського (нині Куликівського) р-ну Чернігівської обл. 205
- Бузанівка, с. (можливо с. Бужанка) Коропського р-ну Чернігівської обл. 234
- Булахів, с. Остерського (нині Козелецького) р-ну Чернігівської обл. 33, 102
- Буринський р-н Сумської обл. 159, 248, 251, 276, 295–297, 306, 348, 388, 390, 409, 410
- Бурівка, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 22, 187, 188, 263, 283, 285, 300
- Бурківка, с. Ніжинського р-ну Чернігівської обл. 207, 287
- Бутівка, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 292
- Бутівка, с. Менського (нині Сосницького) р-ну Чернігівської обл. 272

- Буянки, с. Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. 33, 102, 160
- Ваганичі, с. Добрянського (нині Городнянського) р-ну Чернігівської обл. 106, 300
- Валки, с. Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 130, 142, 147, 166, 168
- Варва, смт Варвинського р-ну Чернігівської обл. 148, 316
- Варварівка, с. Бахмацького р-ну Чернігівської обл. 116, 163, 248, 256, 257
- Варвинський р-н Чернігівської обл. 295–297, 306, 316, 317, 408
- Вейсбахівка, с. Малодівицького р-ну (нині с. Білоріччя Прилуцького р-ну) Чернігівської обл. 131
- Велика Дівиця, с. Малодівицького (нині Прилуцького) р-ну Чернігівської обл. 131
- Велика Загорівка, с. Бахмацького (нині Борзнянського) р-ну Чернігівської обл. 239
- Велика Кошелівка, с. Ніжинського р-ну Чернігівської обл. 204, 205, 207, 212, 215
- Велика Круча, с. Пирятинського р-ну Полтавської обл. 131
- Великий Дирчин, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 190
- Великий Зліїв, с. Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. 157
- Великий Листвен, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 22, 104–106, 187, 188, 284, 374, 376
- Великий Токмак, м. Катеринославської губ. (нині м. Токмак Запорізької обл. 137
- Великі Бубни, с. Роменського р-ну Чернігівської (нині Сумської) обл. 253
- Великобубнівський р-н, Велико-Бубенський р-н, кол. 229, 233, 246, 248, 249, 251, 260, 273, 295–297, 306
- Венгров, с. Селдецької губ. (нині Мазовецького воєводства), Польща 203
- Веприк, с. Бобровицького р-ну Чернігівської обл. 304
- Вербичі, с. Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. 121
- Вергиняки, х. кол. Ніжинського р-ну Чернігівської обл. 213
- Вердер, с. Дмитрівського р-ну (нині с. Зелівка Бахмацького р-ну) Чернігівської обл. 394
- Верескуни, с. Ічнянського р-ну Чернігівської обл. 130, 227, 228
- Вересоч, с. Ніжинського (нині Куликівського) р-ну Чернігівської обл. 171, 173, 176, 196, 247, 417, 418
- Веркіївка, с. (нині с. Вертіївка) Ніжинського р-ну Чернігівської обл. 57, 172, 176, 177, 199, 204–206, 310, 311, 320
- Веркіївський р-н, кол. Чернігівської обл. 31, 96, 171
- Вертіївка, с. Ніжинського р-ну Чернігівської обл. 377, 382
- Верхньоудинськ, м. Далекосхідної Республіки (нині м. Улан-Уде, Бурятія, РФ 328
- Вершина-Згарська, с. Драбівського р-ну Черкаської обл. 130
- Веселе, с. Путивльського р-ну Чернігівської (нині Сумської) обл. 302
- Вечірки, с. Березоворудського (нині Пирятинського) р-ну Полтавської обл. 129
- Високе, с. Борзнянського р-ну Чернігівської обл. 271, 314
- Високе, с. Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 130, 143
- Вихвостів, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 193, 285, 287, 354
- Вишеньки, с. Коропського р-ну Чернігівської обл. 326
- Вишняки, с. (можливо смт Лісняки – приєднано до м. Яготин) Яготинського р-ну Київської обл. 155

- Відень, м., Австрія 137
- Війтівці, с. (нині с. Супоївка) Яготинського р-ну Київської обл. 129
- Вінниця, м. 312
- Вінницька обл. 231, 232, 337, 353, 423
- Вінницька округа, кол. 92
- Вітебськ, м., Білорусь 422
- Вовківці, с. Роменського р-ну Чернігівської (нині Сумської) обл. 159
- Вовчок, с. Олишівського (нині Козелецького) р-ну Чернігівської обл. 138
- Волинка, с. Менського (нині Сосницького) р-ну Чернігівської обл. 270, 271
- Волк, с. (можливо с. Валки) Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 347
- Воловица, с. Ніжинського (нині Борзнянського) р-ну Чернігівської обл. 320
- Володимирівка, с. Добрянського (нині Городнянського) р-ну Чернігівської обл. 300
- Воля, с. (можливо с. Вольниця) Ніжинського (нині Борзнянського) р-ну Чернігівської обл. 320
- Вороб'їв, с. Любецького (нині Ріпкинського) р-ну Чернігівської обл. 34, 121, 348
- Вороньки, с. Бобровицького р-ну Чернігівської обл. 388
- Ворошилівка, с. Кролевецького р-ну Сумської обл. 141
- Вшиве, с. (можливо с. Вшивка – нині с. Октябрське) Путивльського р-ну Чернігівської (нині Сумської) обл. 251
- Гадяцький р-н Сумської обл. 273
- Галиця, с. Лосинівського (нині Ніжинського) р-ну Чернігівської обл. 140
- Галиця, с. Носівського (нині Ніжинського) р-ну Чернігівської обл. 397
- Галичина, регіон 279, 280
- Галіполі, півострів у Туреччині 372
- Галка, с. Великобубнівського (нині Срібнянського) р-ну Чернігівської обл. 248
- Галків, с. Любецького (нині Ріпкинського) р-ну Чернігівської обл. 21, 102
- Гвинтове, с. Буринського р-ну Сумської обл. 159
- Гвоздиківка, с. Сновського (нині Щорського) р-ну Чернігівської обл. 315
- Герасимівка, с. Путивльського р-ну Чернігівської обл. (Роменського р-ну нині Сумської обл. 244
- Гірки, с. Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. 304
- Гірки, с. Путивльського р-ну Сумської обл. 49
- Глазове, с. Шосткінського р-ну Чернігівської (нині Сумської) обл. 209
- Глинський р-н (нині Роменський р-н) Сумської обл. 408
- Глухів, м. Сумської обл. 266
- Глухівська округа, кол. 93, 94, 408
- Глухівський р-н Сумської обл. 233, 252, 259, 260, 266, 267, 302, 314, 316, 409, 410
- Гнатівка, с. (в тексті Ігнатовка) Варвинського (нині Срібнянського) р-ну Чернігівської обл. 257
- Гнилиця, с. Турівського р-ну (нині с. Знам'янка Прилуцького р-ну) Чернігівської обл. 129
- Гнідинці, с. Варвинського р-ну Чернігівської обл. 49
- Гніздище, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 287
- Годунівка, с. Яготинського р-ну Київської обл. 129
- Головеньки, с. Борзнянського р-ну Чернігівської обл. 272

- Голубичі, с. Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. 300
- Голубівка, с. Великорудського (нині Прилуцького) р-ну Чернігівської обл. 134, 143, 161
- Гомель, м., Республіка Білорусь 188, 189, 261, 263, 265, 271, 300
- Гомельська губ., кол. 190
- Гомельщина, регіон, Республіка Білорусь 106
- Горбачі, с. Кобизького (нині Бобровицького) р-ну Чернігівської обл. 138
- Горбове, с. Олишівського (нині Куликівського) р-ну Чернігівської обл. 51, 215–217
- Горобіївка, с. Срібнянського р-ну Чернігівської обл. 130, 143, 163
- Городище, с. Пирятинського р-ну (нині м. Гребінка Гребінківського р-ну) Полтавської обл. 131
- Городня, м., ст. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 104, 106, 115, 123, 188, 190, 194, 261, 281, 283, 286, 287, 289, 355, 374
- Городня, с. Іваницького (нині Ічнянського) р-ну Чернігівської обл. 130
- Городнянський р-н Чернігівської обл. 28, 101, 105, 186, 188, 252, 259–265, 281, 282, 284, 288, 299–301, 390, 409
- Городнящина, регіон 263, 265
- Городок, с. кол. Дмитрівського р-ну Чернігівської обл. 392, 394
- Грабарівка, с. Пирятинського р-ну Полтавської обл. 142
- Грем'яч, с. Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. 94, 333, 334, 339
- Григорівка, с. Пирятинського (нині Гребінківського) р-ну Полтавської обл. 131, 161
- Григоро-Іванівка, с. Ніжинського р-ну Чернігівської обл. 204, 207
- Григорці, с. Дмитрівського р-ну (можливо с. Григорівка Бахмацького р-ну) Чернігівської обл. 135
- Гриціївка, с. Варвинського (нині Срібнянського) р-ну Чернігівської обл. 130, 144, 317
- Гужівка, с. Ічнянського р-ну Чернігівської обл. 53, 399
- Густина, с. Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 130
- Гущин, с. Чернігівського р-ну Чернігівської обл. 300
- Далекосхідна республіка, ДСР, РФ 328
- Далекосхідний край, Далекий Схід, регіон, РФ 328
- Данине, с. Носівського (нині Ніжинського) р-ну Чернігівської обл. 377–379, 381–383
- Данівка, с. Козелецького р-ну Чернігівської обл. 25, 180, 186
- Дащенки, с. Пирятинського (нині Варвинського) р-ну Чернігівської обл. 131
- Дейманівка, с. Срібнянського р-ну Чернігівської обл. 143
- Деревини, с. Городняського р-ну Чернігівської обл. 285, 354, 374, 376
- Десна, р., 195
- Дзержинський р-н Вінницької обл. (нині Романівський р-н Житомирської обл.) 337
- Дібровне, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 22, 188, 193, 194, 292, 354, 376
- Дігтярі, смт Срібнянського р-ну Чернігівської обл. 146, 163
- Дігтярі, с-ще (в тексті с. Дегтярівка – рос.), кол. Дмитрівського р-ну Чернігівської обл. 396
- Дідівці, с. Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 166

- Дмитрівський р-н, кол. 228–230, 248, 295, 296, 305, 306, 344, 392, 393, 396, 400, 409
- Дніпропетровськ, м. 231
- Дніпропетровська обл. 231, 232, 421
- Дніпропетровська округа, кол. 92
- Добрянка, смт Добрянського (нині Ріпкинського) р-ну Чернігівської обл. 104, 123, 424
- Добрянський р-н, кол. Чернігівської обл. 28, 105, 106, 190, 252, 253, 259–261, 263, 265, 300, 301, 309, 310, 314, 396, 409
- Домашлин, с. Корюківського р-ну Чернігівської обл. 402
- Донбас, регіон 19, 35, 69, 174, 176, 213, 257, 266–268, 280, 381
- Донецька обл. 232, 337
- Дорогинка, с. Ічнянського р-ну Чернігівської обл. 224
- Доч, ст. (с. Велика Дочь) Борзнянського р-ну Чернігівської обл. 308
- Драбів, с. Прилуцького р-ну Чернігівської обл. (нині смт Драбів Драбівського р-ну Черкаської обл.) 128
- Драбівський р-н Черкаської обл. 155
- Дрімайлівка, с. Верківського (нині Куликівського) р-ну Чернігівської обл. 141
- Дрімайлівка, с. Ніжинського (нині Куликівського) р-ну Чернігівської обл. 44, 171, 173, 176, 204
- Дроздівка, с. Олішівського (нині Куликівського) р-ну Чернігівської обл. 20, 87, 199, 226, 236
- Дроздовиця, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 38, 94, 193, 283, 285, 287, 300, 354, 376
- Дубовий Гай, с. Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 130, 142
- Дунаєвецький р-н Вінницької (нині Хмельницької) обл. 423
- Дяківка, с. Буринського р-ну Сумської обл. 159
- Євлашівка, с. Ніжинського (нині с. Красносільське Борзнянського) р-ну Чернігівської обл. 247
- Європа 4, 26, 414
- Єліне, с. Сновського (нині Щорського) р-ну Чернігівської обл. 101
- Єрків, с. Козелецького р-ну Чернігівської обл. 255
- Єсмань, с. Глухівського р-ну Чернігівської (нині Сумської) обл. 267
- Жабчичі, с. (нині с. Полісся) Городнянського р-ну Чернігівської обл. 38, 193, 287, 354
- Жавинка, с. Чернігівського р-ну Чернігівської обл. 300
- Жадове, с. Семенівського р-ну Чернігівської обл. 421
- Жадьки, с. (нині с. Скрипчин) Козелецького р-ну Чернігівської обл. 355, 361
- Жеведь, с. Чернігівського р-ну Чернігівської обл. 105, 384
- Жовідь, с. Сновського (нині Щорського) р-ну Чернігівської обл. 106, 292
- Жовтневе, с. (в тексті с. Октябрьское – рос.) Менського р-ну Чернігівської обл. 425
- Журавка, с. Варвинського р-ну Чернігівської обл. 126, 129
- Загін, с. Ічнянського р-ну Чернігівської обл. 227, 228
- Загорівка, с. Бахмацького р-ну Чернігівської обл. (нині Кролевецького р-ну Сумської обл.) 221
- Загорівка, с. Плисецького р-ну (можливо с. Велика Загорівка Борзнянського р-ну) Чернігівської обл. 99

- Заїзд, с. Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 126, 128, 130, 133
- Займище, с. Щорського р-ну Чернігівської обл. 412
- Закавказзя, ЗРФСР, Закавказька Радянська Федеративна Соціалістична Республіка, кол. 311, 413
- Замістя, с. Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 147
- Заньки, с. Ніжинського р-ну Чернігівської обл. 178, 204, 206, 207
- Запорізька округа, кол. 92
- Засульський р-н, кол. 23
- Західна Європа, регіон 4, 6
- Західна обл., кол. 293, 294
- Західна Україна, регіон 55, 279, 280
- Західно-Сибірський край, регіон, РФ 274
- Земиковці, с. кол. Недригайлівського р-ну Чернігівської обл. 347
- Зинов'євська округа, кол. 93
- Золотоношка, с. Драбівського р-ну Черкаської обл. 130
- Зруб, с. Ніжинського р-ну Чернігівської обл. 23, 98, 323
- Івангород, с. Бахмацького (нині Ічнянського) р-ну Чернігівської обл. 221, 222, 238
- Іваниця, с. Ічнянського р-ну Чернігівської обл. 227, 228
- Іваницький р-н, кол. Чернігівської обл. 158, 164, 224, 236, 259, 260, 268, 337, 348, 396, 398
- Іванівка, с. Чернігівської обл. 177
- Іванківці, с. Срібнянського р-ну Чернігівської обл. 130, 144, 166
- Іваново-Вознесенськ, м. (нині м. Іваново), РФ 328
- Івашківка, с. Чернігівського (нині Городнянського) р-ну Чернігівської обл. 53
- Івківці, с. Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 130
- Ігнатівка, с. (можливо с. Гнатівка) Варвинського (нині Срібнянського р-ну) Чернігівської обл. 257
- Ізюмська округа, кол. 93
- Ізюмський р-н Харківської обл. 411
- Ізяславський р-н Вінницької (нині Хмельницької) обл. 337
- Ільяславль, м. (можливо м. Ізяслав Хмельницької обл.) 424
- Іржавець, с. Іваницького (нині Ічнянського) р-ну Чернігівської обл. 164, 171, 236, 237, 268, 269
- Іркутська губ., кол. 328
- Іспанія 414
- Італія 4
- Ічня, м. Ічнянського р-ну Чернігівської обл. 57, 139, 224, 399, 417
- Ічнянський р-н, Іченський р-н Чернігівської обл. 32, 96, 97, 153, 154, 229, 303, 315, 399, 409
- Кагарлик, с. (нині с. Галиця) Ніжинського р-ну Чернігівської обл. 176, 177, 179, 195, 197
- Казахстан, КазССР, Республіка Казахстан 44, 153, 192, 230, 311, 402
- Калинівка, с. Роменського р-ну Сумської обл. 244
- Кальчинівка, с. Дмитрівського (нині Бахмацького) р-ну Чернігівської обл. 392, 394
- Кам'янець, м. (нині м. Кам'янець-Подільський) Хмельницької обл. 66
- Кам'янець, с. кол. 236
- Кам'янецька округа, кол. 92

- Кам'янська Слобода, с. Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. 339
- Кам'янське, с. Катеринославської губ. (нині м. Дніпродзержинськ Дніпропетровської обл.) 311
- Камка, с. Городнянського (нині Щорського) р-ну Чернігівської обл. 160
- Камка, с. Чернігівської обл. 100
- Капустинці, с. Ковалівського (нині Яготинського) р-ну Київської обл. 130
- Караганда, м., Республіка Казахстан 192
- Кархівка, с. Чернігівського р-ну Чернігівської обл. 384
- Катеринівка, с. Кобижчанського р-ну (нині Бобровицького) р-ну Чернігівської обл. 154
- Катеринославська губ., кол. 402
- Кезі, с. (приєднано до с. Павлівка) Любецького (нині Ріпкинського) р-ну Чернігівської обл. 120
- Кенігсберг, м. (нині м. Калінінград), РФ 418
- Київ, м. 59, 206, 233, 254, 261–263, 265–269, 280, 302, 353, 366, 368, 369, 398, 422
- Київська обл. 231, 232, 337, 411
- Київська округа, кол. 92, 136
- Київщина, регіон 21, 234
- Киїнка, с. Чернігівського р-ну Чернігівської обл. 300
- Китай, Китайська Народна Республіка 121, 122, 142, 177, 220
- Кіпті, с. Олишівського (нині Козелецького) р-ну Чернігівської обл. 199, 236
- Кладьківка, с. Ніжинського (нині Куликівського) р-ну Чернігівської обл. 204, 207
- Кобижча, с. Бобровицького р-ну Чернігівської обл. 371, 421
- Кобижчанський р-н, Кобизький р-н кол. Чернігівської обл. 98, 153, 154
- Ковалівка, с. Прилуцької округи (нині Драбівського р-ну Черкаської обл.) 148
- Ковалівський р-н, кол. Прилуцької округи 155, 158
- Ковтунівка, с. Яблунівського (нині Прилуцького) р-ну Чернігівської обл. 142
- Ковчин, с. Куликівського р-ну Чернігівської обл. 199
- Козацьке, с. Конотопського р-ну Сумської обл. 304
- Козел, с. (нині смт Михайло-Коцюбинське) Чернігівського р-ну Чернігівської обл. 123, 308
- Козелець, смт Козелецького р-ну Чернігівської обл. 98, 280, 357, 358, 366
- Козелецький р-н Чернігівської обл. 28, 31, 96–99, 260, 286, 355
- Козлянський р-н, кол. Чернігівської обл. 102
- Количівка, с. Чернігівського р-ну Чернігівської обл. 384
- Колісники, с. Малодівицького (нині Прилуцького) р-ну Чернігівської обл. 131
- Коломиці, с. Драбівського р-ну Черкаської обл. 130, 144
- Коломійцівка, с. Носівського р-ну Чернігівської обл. 153
- Комарівка, с. Комарівського (нині Борзнянського) р-ну Чернігівської обл. 151
- Комарівка, с. Любецького (нині Ріпкинського) р-ну Чернігівської обл. 49, 406
- Комарівка, с. Ніжинського (нині Борзнянського) р-ну Чернігівської обл. 204, 205, 208, 212, 214, 271, 340, 341
- Комарівський р-н, кол. Чернігівської обл. 152, 409
- Кононівка, с. Ковалівського (нині Драбівського) р-ну Черкаської обл. 130, 158
- Конотоп, м. Сумської обл. 325

- Конотоп, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 287
- Конотопська округа, кол. 93, 132, 135, 141, 144, 148, 159, 408
- Конотопський р-н Сумської обл. 237, 260, 269, 272, 276, 290, 302, 305, 314, 351, 409, 410
- Коптевичівка, с. Ковалівського р-ну (нині Яготинського) р-ну Київської обл. 130
- Корінецьке, с. Дмитрівського (нині Талалаївського) р-ну Чернігівської обл. 229
- Короваї, с. Пирятинського (нині Гребніківського) р-ну Полтавської обл. 131, 133
- Королинці, с. Любецького р-ну (можливо с. Корольча Ріпкинського р-ну) Чернігівської обл. 160
- Короп'є, с. Остерського (нині Козелецького) р-ну Чернігівської обл. 121
- Коропський р-н Чернігівської обл. 234, 347, 351, 409
- Корюківка, м. Корюківського р-ну Чернігівської обл. 270, 346
- Корюківський р-н Чернігівської обл. 236, 248, 252, 259, 260, 270, 271, 302, 402, 409, 421
- Косарівщина, с. Великобубнівського (нині Роменського) р-ну Сумської обл. 234
- Кошелівка, с. (можливо с. Велика Кошелівка) Ніжинського р-ну Чернігівської обл. 173, 177,
- Кошівка, с. Олишівського (нині Чернігівського) р-ну Чернігівської обл. 300
- Красилівка, с. Олишівського (нині Козелецького) р-ну Чернігівської обл. 220
- Красляни, с. Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 127, 128, 130, 142, 162
- Красне, с. Олишівського (нині Чернігівського) р-ну Чернігівської обл. 199, 220
- Краснопілля, с. Коропського р-ну Чернігівської обл. 304, 390
- Красноярський край, РФ 312
- Кременчуцька округа, кол. 93, 136
- Кримська АСРР, Автономна Республіка Крим 311
- Криштопівка, с. Драбівського р-ну Черкаської обл. 130
- Кролевецький р-н Сумської обл. 248, 260, 302, 400, 409
- Кропивне, с. Дмитрівського (нині Ніжинського) р-ну Чернігівської обл. 18, 39, 56, 59, 137, 138, 195, 197, 204–206, 396
- Кроти, с. Березоворудського (нині Пирятинського) р-ну Полтавської обл. 129
- Крупець, с. Рильського р-ну Курської обл., РФ 68, 267
- Крути, с., ст. Ніжинського р-ну Чернігівської обл. 179, 180, 204, 247
- Крутоярівка, с. Яблунівського (нині Прилуцького) р-ну Чернігівської обл. 131, 142
- Кудлаї, х. кол. 132
- Кузнецьк, м. Саратовської губ. (нині Пензенської обл.), РФ 353
- Кузничі, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 291, 292, 354
- Куйбишевська (нині Самарська) обл., РФ 312
- Кукіно, с. (можливо с. Кукшин Ніжинського р-ну) Носівського р-ну Чернігівської обл. 397
- Куковичі, с. Менського р-ну Чернігівської обл. 235
- Кулажинці, с. Пирятинського (нині Гребінківського) р-ну Полтавської обл. 131
- Куликівка, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 144, 145
- Куликівський р-н Чернігівської обл. 418, 421
- Кунашівка, с. Ніжинського р-ну Чернігівської обл. 204

- Куп'янська округа, кол. 93
- Курилівка, с. Ніжинського р-ну Чернігівської обл. 204
- Курінь, с. (в тексті с. Курінь-1, с. Курінь-2) Бахмацького р-ну Чернігівської обл. 116
- Курськ, м., РФ 354
- Курська губ., кол. 288
- Кучинівка, с. Сновського (нині Щорського) р-ну Чернігівської обл. 113–115, 121, 229, 300, 304
- Лави, с. Менського (нині Сосницького) р-ну Чернігівської обл. 269
- Ладан, смт Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 126
- Левки, с. Малодівицького (нині Прилуцького) р-ну Чернігівської обл. 131
- Леляки, с. Варвинського р-ну Чернігівської обл. 128, 129
- Лемешівка, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 283, 284, 287, 317, 355, 375
- Лендин, х. Плисківського (нині с. Вольниця Борзнянського) р-ну Чернігівської обл. 36, 53, 152
- Ленінград, м. (нині м. Санкт-Петербург), РФ 153, 263, 409
- Ленівка, с. Березнянського (нині Менського) р-ну Чернігівської обл. 105
- Лизогубова Слобода, с. Яготинського (нині Згурівського) р-ну Київської обл. 129
- Линовиця, смт Ябунівського (нині Прилуцького) р-ну Чернігівської обл. 131, 133
- Липів Ріг, с. Ніжинського р-ну Чернігівської обл. 97, 99
- Липове, с. Великобубнівського (нині Талаївського) р-ну Чернігівської обл. 233
- Литва, Литовська Республіка 311
- Лихачів, с. Носівського р-ну Чернігівської обл. 55
- Лівобережна Україна, регіон 280
- Лісняки, с. Яготинського р-ну (приєднано до м. Яготин) Яготинського р-ну Київської обл. 129
- Лозовий Яр, с. Яготинського р-ну Київської обл. 129
- Лосєва Слобода, с. Сновського (нині Щорського) р-ну Чернігівської обл. 229
- Лосинівка, смт Носівського (нині Ніжинського) р-ну Чернігівської обл. 235
- Лосинівський р-н, кол. Чернігівської обл. 409
- Лубенська округа, кол. 93
- Луганська округа, кол. 93
- Лукашівка, с. Олишівського (нині Чернігівського) р-ну Чернігівської обл. 86, 87
- Лутайки, с. Яблунівського (нині Прилуцького) р-ну Чернігівської обл. 131
- Любецький р-н, кол. Чернігівської обл. 21, 33, 157, 420
- Любеч, смт Любецького (нині Ріпкинського) р-ну Чернігівської обл. 87, 406, 407
- Ляховецький р-н Вінницької обл., (нині Білогірський р-н Хмельницької обл.) 337
- Львів, м. 223
- Магнітогорськ, м. Челябінської обл., РФ 419
- Мадрид, м., Іспанія 414
- Мазки, с. Яблунівського (нині Прилуцького) р-ну Чернігівської обл. 131, 142
- Майорщина, с. Пирятинського (нині Гребінківського) р-ну Полтавської обл. 131
- Макарівка, с. Бобровицького р-ну Чернігівської обл. 421
- Макове, с. Глухівського р-ну Чернігівської обл., (нині Шосткинського р-ну Сумської обл.) 424
- Макошине, смт Менського р-ну Чернігівської обл. 234, 396, 425

- Максаки, с. Менського р-ну Чернігівської обл. 135
- Максимівка, с. (приєднано до с. Тарасівка) Пирятинського р-ну Чернігівської обл. (нині Гребінківського р-ну Сумської обл.) 131, 132
- Мала Дівиця, смт Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 146
- Мала Загорівка, с. Плисківського (нині Борзнянського) р-ну Чернігівської обл. 157, 160
- Малий Щимель, с. Сновського р-ну (можливо с. Щимель, приєднано до с. Займище Щорського) р-ну Чернігівської обл. 235
- Малійки, с. Чернігівського р-ну Чернігівської обл. 384
- Малківка, с. Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 233
- Малодівицький р-н, кол. Чернігівської обл. 158, 234, 260
- Малютинці, с. Березоворудського (нині Пирятинського) р-ну Полтавської обл. 129
- Мальч, ст. кол. Конотопського р-ну Чернігівської губ., 144
- Мамаївка, с. Яблунівського р-ну (нині с. Удайці Прилуцького р-ну) Чернігівської обл. 131, 135, 142
- Манжосівка, с. Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 166
- Мар'янівка, с. Пирятинського (нині Гребінківського) р-ну Полтавської обл. 131
- Марганець, м. Дніпропетровської обл. 418
- Маріуполь, м. Донецької обл. 67
- Маріупольська округа, кол. 92
- Мартинівка, с. Бахмацького (нині Ічнянського) р-ну Чернігівської обл. 220
- Масани, с. Березнянського р-ну (можливо с. Максаки Менського р-ну) Чернігівської обл. 300
- Маслоківка, с. (приєднано до с. Новоукраїнське) Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. 300
- Махнівський (нині Козятинський) р-н Вінницької обл. 337
- Мацько-Іванівське, с. кол. Бхмацького р-ну Чернігівської обл. 58
- Машеве, с. Семенівського р-ну Чернігівської обл. 421
- Мекшунівка, с. Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. 300
- Мелітопольська округа, кол. 92
- Мена, м. Менського р-ну Чернігівської обл. 230, 271
- Менський р-н Чернігівської обл. 235, 252, 259, 260, 270–272, 274, 303, 316, 396, 398, 409, 411
- Мефедівка, с. Середино-Будського р-ну Сумської обл. 209
- Мехедівка, с. Драбівського р-ну Черкаської обл. 130
- Меченки, с. Пирятинського р-ну Полтавської обл. 131
- Миколаїв, м. 280
- Миколаївка, с. Березнянського (нині Менського) р-ну Чернігівської обл. 135, 389
- Миколаївка, с. Борзнянського р-ну Чернігівської обл. 58
- Миколаївська округа, кол. 93
- Михайлівка, с. Драбівського р-ну Прилуцької округи (нині Черкаської обл.) 49, 130
- Мільки, с. Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 146
- Мінськ, м. Мазовезького повіту Ломженської губ. (нині м. Мінськ-Мазовецький

Мінського повіту Мазовецького воєводства), Польща 311	Нечаївка, с. Конотопської округи (нині Буринського р-ну Сумської обл.) 159
Мінськ, м., Республіка Білорусь 271	Ничипорівка, с. Ковалівського (нині Яготинського) р-ну Київської обл. 130
Мінська губ., кол. 190	Ніжин, м. Чернігівської обл. 67, 75, 178, 180, 188, 195, 197, 198, 204, 210, 274, 275, 280, 301, 364, 374, 381, 421
Мньов, с. Чернігівського р-ну Чернігівської обл. 300	Ніжинська округа, кол. 80, 93, 135, 138, 139, 141, 157, 160, 172, 173, 408
Могилів-Подільський, м. Вінницької обл. 66	Ніжинський р-н Чернігівської обл. 31, 38, 39, 55, 96, 97, 99, 171–173, 180, 198, 199, 210, 235, 247, 252, 259, 260, 274, 275, 290, 297, 301, 302, 305, 316, 351, 400, 408–410, 421
Могильов, м., Республіка Білорусь 66	Ніжинщина, регіон 285, 408
Могильовський (можливо м. Могилів-Подільський) р-н Вінницької обл. 337	Німеччина 4, 26, 84, 393, 394
Мойсівка, с. Ковалівського (нині Драбівського) р-ну Черкаської обл. 156, 157, 161	Нова Басань, с. Новобасанського (нині Бобровицького) р-ну Чернігівської обл. 154, 234, 249, 368
Монастирище, с. Ічнянського р-ну Чернігівської обл. 154	Нова Гребля, с. Яблунівського (нині Прилуцького) р-ну Чернігівської обл. 163
Москва, м., РФ 84, 110, 153, 160, 258, 275, 288, 290, 301, 302, 353, 419	Нова Шрамовка, с (можливо х. Ново-Шрамківка Ковалівського р-ну Полтавської обл. – приєднано до смт Шрамківка Драбівського р-ну Черкаської обл.) 158
Московська обл. РФ 293, 294, 311, 413	Новгород-Сіверський р-н Чернігівської обл. 94, 259, 260, 266, 315, 348, 352, 400, 408–410
Мостівка, с. Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. 300	Новгород-Сіверський, м. Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. 208
Мощенка, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 287, 355	Новий Биків, с. Новобасанського (нині Бобровицького) р-ну Чернігівської обл. 234, 371
Мринський р-н, кол. Чернігівської губ., 97, 98, 199	Новий Білоус, с. Чернігівського р-ну Чернігівської обл. 300
Наумівка, с. Корюківського р-ну Чернігівської обл. 270	Нові Боровичі, с. Щорського р-ну Чернігівської обл. 411
Невкля, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 22, 187, 188, 283, 284, 287, 354	Новобасанський р-н, кол. Чернігівської обл. 421
Неданчичі, с. Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. 59, 119, 160, 406	
Недригайлівський р-н Сумської обл. 229, 237, 248, 260, 297, 303, 317, 347, 392, 408, 409	
Нетяжино, с. Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 143	
Нехайки, с. Ковалівського (нині Драбівського) р-ну Черкаської обл. 130	

- Ново-Василівський, х. кол. 209
- Носівка, м. Бобровицького (нині Носівського) р-ну Чернігівської обл. 153, 317, 408
- Носівський р-н Чернігівської обл. 23, 32, 96, 97, 99, 150, 153, 233, 235, 248, 254, 255, 295–297, 302, 306, 324, 348, 390, 397, 409, 411, 412
- Обичів, с. Малодівицького (нині Прилуцького) р-ну Чернігівської обл. 131
- Обмачів, с. Бахмацького р-ну Чернігівської обл. 222, 239
- Одеса, м. 67
- Одеська обл. 231, 232, 337, 411
- Одеська округа, кол. 92, 136
- Одинці, с. Остерського (нині Козелецького) р-ну Чернігівської обл. 149
- Озеряни, с. Варвинського р-ну Чернігівської обл. 129
- Оксютинці, с. (приєднано до с. Пустовойтівка) Роменського р-ну Чернігівської (нині Сумської) обл. 244, 304
- Октоберфельд, с. Недригайлівського р-ну (нині с. Хрещате Роменського р-ну) Сумської обл. 393
- Олександрівка, с. Буринського р-ну Сумської обл. 159
- Олександрівка, с. Новобасанського (нині Бобровицького) р-ну Чернігівської обл. 421
- Олексинці, с. Срібнянського р-ну Чернігівської обл. 49, 130, 161, 162
- Олексіївка, с. Березоворудського (нині Згурівського) р-ну Київської обл. 129
- Оленівка, с. Борзнянського р-ну Чернігівської обл. 314
- Олишівка, смт Чернігівського р-ну Чернігівської обл. 120, 160, 226
- Олишівський р-н, кол. Чернігівської обл. 102, 160, 236, 260, 261, 286, 296, 299, 300, 306, 314, 337, 408, 409
- Ольгопольський р-н, кол. Вінницької обл. 423
- Ольшане, с. (можливо с. Вільшане) Менського (нині Сосницького) р-ну Чернігівської обл. 270
- Омбиш, с. Комарівського (нині Борзнянського) р-ну Чернігівської обл. 151
- Омбиш, с. Ніжинського (нині Борзнянського) р-ну Чернігівської обл. 204
- Онищенків, с. Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 142
- Орлівка, с. Олишівського (нині Куликівського) р-ну Чернігівської обл. 226, 337
- Остер, м. Остерського (нині Козелецького) р-ну Чернігівської обл. 85, 87, 104, 123
- Остерський р-н, кол. Чернігівської обл. 21, 28, 3, 101, 119, 235, 303, 315, 395, 409
- Остроушки, с. Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл., (нині Шосткинського р-ну Сумської обл.) 208
- Осьмаки, с. Понорницького (нині Коропського) р-ну Чернігівської обл. 51, 400
- Охрамієвичі, с. Корюківського р-ну Чернігівської обл. 63, 236, 403
- Павлоградський р-н Дніпропетровської обл. 230
- Парафіївка, смт Ічнянського р-ну Чернігівської обл. 224
- Париж, м., Франція 286
- Паристівка, с. Борзнянського р-ну Чернігівської обл. 272
- Пекурівка, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 21, 187, 188, 287
- Первомайськ, м. Миколаївської обл. 67
- Первомайська округа, кол. 93

Переволочна, с. Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 143, 144, 164, 235
 Перекоп, м., Республіка Крим 370
 Перекопівка, с. Роменського р-ну Сумської обл. 236, 323
 Переяслівка, с. Ніжинського р-ну Чернігівської обл. 15, 35, 51, 150, 176, 177, 204
 Першотравневе, с. Пирятинського р-ну Полтавської обл. 131
 Петербург, м. (нині м. Санкт-Петербург), РФ 354
 Петрівка, с. Бахмацького (нині Борзнянського) р-ну Чернігівської обл. 144, 222, 239
 Петрівка, с. Городнянського (нині Щорського) р-ну Чернігівської обл. 318
 Петрівка, с. Плисецького (нині Борзнянського) р-ну Чернігівської обл. 151
 Петрівський, х. кол. Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 126
 Петроград, м. (нині м. Санкт-Петербург), РФ 203
 Петрушин, с. Чернігівського р-ну Чернігівської обл. 300
 Печенізький р-н Харківської обл. 411
 Печі, с. Ніжинського (нині Борзнянського) р-ну Чернігівської обл. 204
 Пилипча, с. Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. 190
 Пирятин, м. Полтавської обл. 162
 Пирятинський р-н Полтавської обл. 158
 Півніщина, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 190, 291, 292
 Північний Кавказ, регіон 44, 55, 153, 394
 Північний Край, регіон 413
 Піски, с. Бахмацького р-ну Чернігівської обл. 116
 Піски, с. Бобровицького р-ну Чернігівської обл. 248, 388
 Піщанський р-н Вінницької обл. 337
 Плисецький р-н, кол. Чернігівської обл. 31, 96, 99, 151
 Плиски, с. Борзнянського р-ну Чернігівської обл. 222, 223, 237
 Плискунівка, с. Прилуцького р-ну (нині історико-побутовий район у східній частині м. Прилуки) Чернігівської обл. 389
 Пльохів, с. Чернігівського р-ну Чернігівської обл. 300
 Побочіївка, с. Срібнянського р-ну Чернігівської обл. 130
 Повстин, с. Пирятинського р-ну Полтавської обл. 131
 Погорільці, с. Холминського (нині Семенівського) р-ну Чернігівської обл. 159
 Погреби, с. Турівського (нині Прилуцького) р-ну Чернігівської обл. 129
 Подище, с. Прилуцького р-ну Чернігівської обл. 128, 148, 166
 Поділля, регіон 21
 Політрудня, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 100
 Полонки, с. Яблунівського (нині Прилуцького) р-ну Чернігівської обл. 146
 Полтава, м. 364
 Полтавська губ., кол. 288
 Полтавська округа, кол. 92
 Полтавщина, регіон 234, 287, 408
 Полуботівка, х. Ковалівського р-ну (нині с. Шрамківка Драбівського р-ну) Черкаської обл. 130
 Польща, Республіка Польща 30, 35, 58, 84, 128, 137, 262, 269, 271, 293, 294, 301, 311, 409

- Понори, с. Дмитрівського (нині Талалаївського) р-ну Чернігівської обл. 229
- Понорниця, с. Коропського р-ну Чернігівської обл. 229
- Понорницький р-н, кол. Чернігівської обл. 315, 337, 347, 397–400, 409
- Попівка, с. Конотопського (нині Новгород-Сіверського) р-ну Чернігівської обл. 209, 426
- Попівщина, с. Роменського р-ну Сумської обл. 244
- Постовбиця, с. (нині с. Вербичі) Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. 34, 138
- Прачі, с. Борзнянського Чернігівської обл. 396
- Прилуки, м. Чернігівської обл. 67, 144, 146, 163, 166, 169
- Прилуцька округа, кол. 36, 92, 134–136, 144, 155, 156, 158, 161, 408
- Прилуцький р-н Чернігівської обл. 148, 164, 229, 233, 235, 248, 249, 251, 253, 260, 273, 295–297, 306, 321, 408, 409
- Прилуччина, регіон 321
- Припутні, с. Ічнянського р-ну Чернігівської обл. 224
- Пролетарське, с. Ічнянського р-ну Чернігівської обл. 26, 324–326
- Проскурівська округа, кол. 92, 136
- Прохори, с. Ніжинського (нині Борзнянського) р-ну Чернігівської обл. 179
- Пустовійтівка, с. Роменського р-ну Сумської обл. 244
- Путивль, м. Путивльського р-ну Сумської обл. 253, 266, 302
- Путивльський р-н Чернігівської (нині Сумської) обл. 237, 248, 249, 251, 253, 259, 260, 266, 267, 297, 302, 315, 337, 409, 411, 412
- Путивльщина, регіон 266
- Пушкарі, с. Козелецького р-ну Чернігівської обл. 355, 359, 361, 363
- Пушкарі, с. Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. 209
- Радуль, смт Любецького (нині Ріпкинського) р-ну Чернігівської обл. 407
- Радьківка, с. Малодівицького (нині Прилуцького) р-ну Чернігівської обл. 134
- Радьковичі, х. кол. Ріпкинського р-ну 300
- Райківщина, с. Пирятинського р-ну Полтавської обл. (нині Яготинського р-ну Київської обл.) 129, 162
- Редьківка, с. Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. 405
- Рига, м., Латвія 394
- Рикове, с. (нині с. Кірове) Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. 343
- Рильський р-н Курської обл., РФ 302
- Ріпки, смт Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. 87, 123
- Ріпкинський р-н Чернігівської обл. 28, 33, 101, 119, 121, 252, 259–261, 264, 299, 300, 305, 309, 314, 337, 348, 396, 409, 421
- Рогинці, с. Великобубнівського р-ну Чернігівської обл. (нині Роменського р-ну Сумської обл.) 272
- Рогізки, с. Сновського (нині Щорського) р-ну Чернігівської обл. 113, 229
- Рождственське, с. Драбівського р-ну Черкаської обл. 130
- Роїще, с. Чернігівського р-ну Чернігівської обл. 235, 300
- Роменська округа, кол. 93, 408
- Роменський р-н Сумської обл. 236, 240, 243, 248, 249, 251–253, 255, 260, 273, 295–297, 306, 307, 309, 315, 316, 323, 324, 400, 408, 409, 420
- Ромни, м. Сумської обл. 253

- РРФСР, Радянська Росія, Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка, Росія, Російська Федерація 6, 7, 42, 66, 180, 395–397, 414, 415
- Рудівка, с. Яблунівського (нині Прилуцького) р-ну Чернігівської обл. 131, 143, 162, 163
- Рудка, с. Чернігівського р-ну Чернігівської обл. 300
- Рудьківка, с. Бобровицького р-ну Чернігівської обл. 421
- Румунія 35
- Рундевізія, с. Дмитрівського (нині с. Круглолугівка Бахмацького) р-ну Чернігівської обл. 392, 394
- Ряшки, с. Іваницького (нині Прилуцького) р-ну Чернігівської обл. 130, 228, 269
- Савин, с. Остерського (нині Козелецького) р-ну Чернігівської обл. 17, 10, 111
- Салогубівка, с. Великобубнівського р-ну Чернігівської обл. (нині Роменського р-ну Сумської обл.) 234
- Самарканд, м., Республіка Узбекистан 142
- Санкт-Петербург, м., РФ 288, 410, 422
- Сасинівка, с. Березоворудського (нині Пирятинського) р-ну Полтавської обл. 129
- Свидовець, с. Кобизького (нині Бобровицького) р-ну Чернігівської обл. 138
- Свинопухи, с. (нині с. Вишневе) Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. 102
- Світличне, с. Варвинського р-ну Чернігівської обл. 129, 143
- Сезьки, с. Малодівицького (нині Ічнянського) р-ну Чернігівської обл. 131
- Семенівка, с. (нині м. Семенівка) Семенівського р-ну Чернігівської обл. 421
- Семенівський р-н Чернігівської обл. 248, 315, 316, 337, 352, 397, 420
- Сеньківка, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 291, 292
- Сергіївка, с. Яблунівського (нині Прилуцького) р-ну Чернігівської обл. 142, 147
- Середземне море 414
- Середино-Будський р-н Сумської обл. 314, 352, 409, 412, 421
- Середнє Поволжя, регіон, РФ 44, 153
- Сибір, регіон, РФ 52, 74, 124, 142
- Сивки, с. кол. 398
- Сидорівка, с. Ніжинського (нині Борзнянського) р-ну Чернігівської обл. 204, 320
- Сильченкове, с. Великобубнівського (нині Талалаївського) р-ну Чернігівської обл. 234
- Синяки, с. (нині с. Григоро-Іванівка) Ніжинського р-ну Чернігівської обл. 176, 177, 196, 197
- Сираї, с. Козелецького р-ну Чернігівської обл. 139, 149
- Скорінець, с. Чернігівського р-ну Чернігівської обл. 200
- Скороходове, с. Великобубнівського (нині Талалаївського) р-ну Чернігівської обл. 304
- Скрипчин, с. Козелецького р-ну Чернігівської обл. 355–358, 361, 362
- Сліпорід-Іванівка, с. Гребніківського р-ну Полтавської обл. 133
- Слобідка, с. Великобубнівського (нині Талалаївського) р-ну Чернігівської обл. 234
- Слобода, с. Олишівського (нині Чернігівського) р-ну Чернігівської обл. 120
- Слободо-Петрівка, с. Пирятинського (нині Гребінківського) р-ну Полтавської обл. 131
- Случівка, с. (можливо с. Суличівка) Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. 121

- Смичин, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 292, 317, 318
- Смілянський р-н Київської (нині Черкаської) обл. 408, 411
- Смолянка, с. Олишівського (нині Куликівського) р-ну Чернігівської обл. 389
- Смош, с. Іваницького (нині Прилуцького) р-ну Чернігівської обл. 130, 166, 228, 396
- Смяч, с. Городнянського (нині Щорського) р-ну Чернігівської обл. 193, 194, 291, 292
- Сновськ, м. Сновського р-ну Чернігівської губ. (нині м. Щорс Щорського р-ну Чернігівської обл.) 85, 104, 188, 261, 271
- Сновський р-н, кол. Чернігівської обл. 33, 101, 102, 190, 229, 230, 235, 259–261, 271, 286, 300, 305, 310, 315, 344
- Соловки, Соловецькі о-ви, РФ 52, 132, 133, 145, 146, 153, 157, 368
- Солонівка, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 22, 100, 187, 188, 193, 287, 292, 293, 355
- Сорокошичі, с. Остерського (нині Козелецького) р-ну Чернігівської обл. 395
- Сосниця, с. Менського (нині смт Сосниця Сосницького) р-ну Чернігівської обл. 398
- Сосницький р-н Чернігівської обл. 411
- Сотниківка, с. Яготинського р-ну Київської обл. 129
- Співакове, с. Великобубнівського (нині Талалаївського) р-ну Чернігівської обл. 234
- Срібне, смт Срібнянського р-ну Чернігівської обл. 127, 147, 162
- Срібнянський р-н Чернігівської обл. 146, 158, 162, 163, 408, 423
- СРСР, Союз Радянських Соціалістичних Республік, Радянський Союз 3, 4, 6, 8, 11, 29, 30, 35, 39, 40, 46, 85, 86, 91, 107, 109, 122, 153, 218, 230, 294, 301, 321, 346, 395, 396, 425
- Сталінська округа, кол. 93
- Стара Рудня, с. Городянського (нині Щорського) р-ну Чернігівської обл. 283, 284, 285, 289, 291, 292, 376
- Стара Тернавщина, с. Яблунівського р-ну (нині с. Рудівка Прилуцького р-ну) Чернігівської обл. 131
- Старий Білоус, с. Чернігівського р-ну Чернігівської обл. 300
- Старикове, с. Глухівського р-ну Сумської обл. 233
- Старобельська округа, кол. 93
- Степанівка, с. Драбівського р-ну Черкаської обл. 130
- Степанівка, с. Менського р-ну Чернігівської обл. 235
- Степанівка, с. Ніжинського (нині Борзнянського) р-ну Чернігівської обл. 39, 211, 213, 214, 320
- Степові Хутори, с. Кобизького (нині Носівського) р-ну Чернігівської обл. 160, 161
- Степові Хутори, с. Носівського р-ну Чернігівської обл. 150
- Стодоли, с. Куликівського (нині Ніжинського) р-ну Чернігівської обл. 421
- Стрільники, с. Бахмацького р-ну Чернігівської обл. 116, 132
- Ступаківка, с. Іваницького (нині Ічнянського) р-ну Чернігівської обл. 227, 236, 268, 269
- Сулими, с. Недригайлівського (нині Роменського) р-ну Сумської обл. 313
- Сулимівка, с. Яготинського р-ну Київської обл. 135
- Суличівка, с. Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. 34
- Суми, м. 266–268

Сумська округа, кол. 93, 136, 148

Талалаївка, с. Ніжинського р-ну Чернігівської обл. 173, 204

Талалаївський р-н Чернігівської обл. 403, 409

Тарасівка, с. Пирятинського (нині Гребінківського) р-ну Полтавської обл. 131

Тараща, м. Київської губ. (нині Таращанського р-ну Київської обл.) 422

Теплівка, с. Березоворудського (нині Пирятинського) р-ну Полтавської обл. 129

Тертишники, с. Носівського р-ну Чернігівської обл. 50, 154

Тиниця, с. Бахмацького р-ну Чернігівської обл. 116, 223

Титівка, с. Ніжинського р-ну Чернігівської обл. 176, 204, 207

Тополівка, с. Холминського (нині Семенівського) р-ну Чернігівської обл. 159

Тупичів, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 22, 106, 187–189, 283, 287, 300

Турівський р-н, кол. 158

Тюменська обл., РФ 402

Україна, УСРР 3, 8–10, 13, 28–30, 32, 35–40, 42–44, 46, 48, 52, 54, 55, 66, 67, 84, 92, 103, 109, 136, 138, 142, 144, 145, 151, 160, 161, 173, 190, 191, 230, 246, 256, 258, 261, 265, 273–275, 279, 280, 290, 293, 294, 301, 302, 311, 318, 322, 328, 331, 336, 337, 346, 350, 353, 369, 377, 378, 382, 33, 386, 390, 395–398, 408–410, 421, 424–426

Уманська округа, кол. 93

Уманський р-н Черкаської обл. 230

Урал, регіон, РФ 205

Усак, с. Шестовицького р-ну (можливо с. Усок Ямпільського р-ну Сумської обл.) 400

Успенка, с. Буринського р-ну Сумської обл. 159, 247, 249, 253, 389

Успенське, с. Слободського повіту В'ятської губ. (нині Слободського р-ну Кіровської обл.), РФ 394

Уфа, м., Республіка Башкортостан, РФ 394

Фарбоване, с. Ковалівського (нині Яготинського) р-ну Київської обл. 130

Фастівці, с. Бахмацького р-ну Чернігівської обл. 52

Франція 30, 35, 84, 414

Хаєнки, с. Малодівицького (нині Ічнянського) р-ну Чернігівської обл. 131

Халимонове, с. Бахмацького р-ну Чернігівської обл. 116

Харитонівка, с. Великобубнівського (нині Срібнянського) р-ну Чернігівської обл. 234

Харків, м. 67, 103, 151, 153, 160, 213, 249, 253, 254, 265, 353, 354, 372

Харківська обл. 231, 246, 337, 411

Харківська округа, кол. 92, 136, 232

Харківці, с. Пирятинського р-ну Полтавської обл. 135

Хибалівка, с. Куликівського р-ну Чернігівської обл. 195, 196, 204, 414

Хильчичі, с. Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. (нині Середино-Будського р-ну Сумської обл.) 209

Химо-Рябушине, с. (нині с. Перебудова) Ніжинського р-ну Чернігівської обл. 45, 204, 208, 211–213

Хоробичі, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 38, 94, 106, 193, 373

Хорол, м. Хорольського р-ну Полтавської обл. 148

Хороше Озеро, с. Борзнянського р-ну Чернігівської обл. 206

- Хотівля, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 105, 283, 285–287, 355
- Хотіївка, с. Корюківського р-ну Чернігівської обл. 270
- Хотіївка, с. Семенівського р-ну Чернігівської обл. 421
- Хотунічі, с. Городнянського (нині Щорського) р-ну Чернігівської обл. 100, 292
- Хрещатик, с. Недригалівського (нині Роменського) р-ну Сумської обл. 393
- Хрипівка, с. Городнянського р-ну Чернігівської обл. 284, 354, 425
- Хрінівка, с. Щорського р-ну Чернігівської обл. 190, 287
- Церковище, с. (нині с. Новоукраїнське) Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. 300
- Церковище, с. Олишівського р-ну (нині с. Підлісне Козелецького р-ну) Чернігівської обл. 199, 220
- ЦЧО, Центрально-Чорноземна область, регіон 254, 293, 294
- Чемер, с. Олишівського (нині Козелецького) р-ну Чернігівської обл. 199, 220
- Ченський р-н (можливо Ічнянський р-н Чернігівської обл.) 252
- Чепівка, с. (нині с. Новоукраїнське) Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. 300
- Червоне, смт Глухівського р-ну Сумської обл. 316
- Червоні Партизани, с. (у тексті с. Красные Партизаны – рос.) Ніжинського (нині Носівського) р-ну Чернігівської обл. 380, 424
- Черкаси, м. 67
- Чернігів, м. 31, 58, 66, 88–90, 102, 105, 112, 123, 124, 188, 231, 246, 254, 259–261, 263, 264, 280, 285, 286, 290, 299–301, 344, 388, 391, 392, 406, 409, 418
- Чернігівська губ., кол. 190, 288, 302, 408
- Чернігівська обл. 12, 14, 19, 43, 54, 56, 64, 230–233, 246–249, 253, 255–257, 293, 298, 302, 303, 310, 313, 317, 322, 335, 337, 339, 345, 353, 390–392, 395, 408, 410, 411, 413, 420, 423, 425
- Чернігівська округа, кол. 33, 43, 85, 92, 122, 123, 135, 136, 138, 144, 149, 156, 160, 173, 408
- Чернігівський р-н Чернігівської обл. 234, 259–264, 286, 299, 300, 305, 308, 337, 384, 397, 406, 408–410, 425
- Чернігівщина, регіон 10, 11, 21, 25–30, 32, 34, 35, 39, 42, 47, 49, 64, 123, 190, 193, 229, 248, 253, 254, 256, 298, 300–302, 310, 313, 344, 346, 353, 381, 391, 408, 409
- Чернявський р-н, кол. 411
- Черняхівка, с. Ковалівського (нині Яготинського) р-ну Київської обл. 130, 140, 155, 156
- Черняхівка, с. Ніжинського р-ну Чернігівської обл. 177
- Чехословаччина, кол. 137
- Чорнотичі, с. Менського (нині Сосницького) р-ну Чернігівської обл. 270
- Шалигине, с. Глухівського р-ну Сумської обл. 266, 267
- Шаповалівка, с. Борзнянського р-ну Чернігівської обл. 396, 404
- Шатура, с. Лосинівського (нині Ніжинського) р-ну Чернігівської обл. 60
- Шахтинський р-н, кол., Донбас 84
- Шевченка, с. Чернігівського р-ну Чернігівської обл. 264, 300
- Шевченківська округа, кол. 92
- Шепетівська округа, кол. 93
- Шептаки, с. Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. 63
- Шилівичі, с. Ічнянського р-ну Чернігівської обл. 224

Шокодько, с. (можливо с. Шокотькове – нині с. Скороходове) Талалаївського р-ну Чернігівської обл. 253

Шостка, м. Сумської обл. 266, 267, 399

Шосткинський р-н Сумської обл. 259, 260, 266, 267, 408–410

Шумани, с. Любецького (нині Ріпкинського) р-ну Чернігівської обл. 34, 121

Щаснівка, с. Бобровицького р-ну Чернігівської обл. 368

Щорський р-н Чернігівської обл. 409, 411

Щурівка, с. Іваницького (нині Ічнянського) р-ну Чернігівської обл. 398

Яблунівка, с. Яблунівського (нині Прилуцького) р-ну Чернігівської обл. 52, 142, 163, 233, 321

Яблунівський р-н, кол. Чернігівської обл. 142, 423

Яготин, м. Яготинського р-ну Київської обл. 155

Яготинський р-н Київської обл. 155

Ядлівка, с. (нині с. Перемога) Баришівського р-ну Київської обл. 366, 389

Ямпільський р-н Сумської обл. 410

Янівка, с. Олишівського р-ну (нині с. Іванівка Чернігівського р-ну) Чернігівської обл. 300

Ясинувата, слобода Бахмутського повіту Катеринославської губ., (нині м. Ясинувата Донецької обл.) 354

Яцево, с. (нині с. Новоселівка) Чернігівського р-ну Чернігівської обл. 112

Список основних скорочень

арт. – артиль	губ. – губернія
АОУ ВНК – адміністративно-організаційне управління Всеросійської надзвичайної комісії	губ НК – губернська надзвичайна комісія
АОУ ДПУ – адміністративно-організаційне управління Державного політичного управління	ГУТАБ – головне управління виправно-трудо- вих таборів, трудових поселень і місць ув'язнення
АПВ ЦК КП(б)У – агітаційно-пропагандист- ський відділ ЦК КП(б)У	дес. – десятина
БВО – Білоруський військовий округ	ДПУ – Державне політичне управління
ВКСГШ – Вища комуністична сільськогоспо- дарська школа	ЕКВ – економічний відділ
ВМСЗ – вища міра соціального захисту	ЕКУ – економічне управління
ВНК – Всеросійська надзвичайна комісія	ІНВ ВНК – інформаційний відділ ВНК
ВО – військовий округ	ІНО – інститут народної освіти
ВРНГ – Вища Рада Народного Господарства	ін. – інші
ВУАН – Всеукраїнська академія наук	ІНФВ ДПУ – інформаційний відділ ДПУ
ВУЗ – вищий учбовий заклад	карб. – карбованці
ВУНК – Всеукраїнська надзвичайна комісія	КВД – комітет взаємодопомоги
ВУЦВК – Всеукраїнський Центральний Ви- конавчий Комітет	КК – Кримінальний кодекс
ВЦВК – Всеросійський Центральний вико- навчий Комітет	КНС – комітет незаможних селян
ВТТ – виправно-трудо- вий табір	коп. – копійка
ВЦ РПС – Всесоюзна центральна рада про- фесійних спілок	КП(б)У – Комуністична Партія (більшовиків) України
гр. – громадянин	КПК – Карно-процесуальний кодекс
	КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу
	КРВ – контррозвідувальний відділ
	КСМ – комуністична спілка молоді

Кустпромосередок – кущовий промисловий осередок	окр. – округ
ЛКСМУ – Ленінська Комуністична спілка молоді України	ОПК – окружний партійний комітет
м. – місто	Окрспілка – окружна спілка
МВС – міністерство внутрішніх справ	п. – пункт
МПК – міський партійний комітет	ПБ – політбюро
МТС – машинно-тракторна станція	пред. – председатель
м-ц – місяць	прим. – примірник
млн. – мільйон	повпред – повноважний представник
нар. – народився	р. – рік
НК – надзвичайна комісія	робфак – робітничий факультет
НКВС – народний комісаріат внутрішніх справ	Рай КНС – районний комітет незаможних селян
НКЗ – народний комісаріат землеробства	Райфінвідділ – районний фінансовий відділ
НКШС – народний комісаріат шляхів сполучення	РВК – районний виконавчий комітет
ОВ ГУДБ НКВС – особливий відділ головного управління державної безпеки народного комісаріату внутрішніх справ	Реввійськрада – Революційна військова рада
ОВК – обласний виконавчий комітет	РЗВ – районний земельний відділ
ОВ ВНК – особливий відділ Всеросійської надзвичайної комісії	РЗЛ – спілка робітників землі і лісу
ОВ НКВС ЛВО – особливий відділ народного комісаріату внутрішніх справ Ленінградського військового округу	РК КП(б)У – районний комітет Комуністичної партії більшовиків України
ОДПУ – Об'єднане державне політичне управління	РК ЛКСМУ – районний комітет Ленінської Комуністичної спілки молоді України
ОКК – обласна контрольна комісія	РНК – Рада Народних Комісарів
Окрпарком – окружний партійний комітет	РПК – районний партійний комітет
	РПО – Рада праці та оборони
	РСДРП – Російська соціал-демократична робітничая партія
	РСДРП (б) – Російська соціал-демократична робітничая партія більшовиків

РСДРП (і) – Російська соціал-демократична робітничая партія інтернаціоналістів	УПСР – Українська партія соціалістів-революціонерів
РСІ – Робітничо-селянська інспекція	УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка
руб. – рублі	ЦВК – Центральний виконавчий комітет
РУП – Революційна українська партія	ЦККП(б)У – Центральний комітет Комуністичної Партії (більшовиків) України
РФВ – районний фінансовий відділ	ЦКК КП(б)У – Центральна контрольна комісія Комуністичної Партії (більшовиків) України
с. – село	ЦК УПСР – Центральний комітет Української партії соціалістів-революціонерів
СВБ – Спілка войовничих безвірників	ц. р. – цього року
СВУ – Спілка визволення України	ч., чол. – чоловік
СОУ – секретно-оперативне управління	ЮП – юні піонери
СПВ – секретно-політичний відділ	
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік	* * *
СТВ – сільське товариство взаємодопомоги	ВКВС – Военная коллегия Верховного Суда
т., тов., тт. – товариш, товариші	ВКП(б) – Всесоюзная Коммунистическая партия (большевиков)
т. в. о. – тимчасово виконуючий обов'язки	ВЛКСМ – Всесоюзный Ленинский Коммунистический союз молодежи
т. д. – так далі	ВРК – военно-революционный комитет
т. і. – таке інше	ВЧК – Всероссийская чрезвычайная комиссия
т-во – товариство	г. – год
Тсоавіахім – Товариство сприяння обороні, авіації і хімії	гект. – гектар
т. ч. – тому числі	ГОЭЛРО – Государственная комиссия по электрификации России
УДБ – управління державної безпеки	горпартком – городской партийный комитет
УВО – Українська військова організація	ГОРПО – городское потребительское общество
УНДО – Українське націонал-демократичне об'єднання	губ ЧК – губернская чрезвычайная комиссия
УНКВС – управління народного комісаріату внутрішніх справ	
УНР – Українська Народна Республіка	

ГУГБ – главное управление государственной безопасности	ОКТО – окружной транспортный отдел
ГУПВО – главное управление пограничной и внутренней охраны	ОСО – Особое совещание
ГПУ – Государственное политическое управление	пр. – прочее
Допр – Дом принудительных работ	райЗО – районный земельный отдел
зам. пред. – заместитель председателя	РайЗУ – районное земельное управление
ИНО – институт народного образования	Рай партактив – районный партийный актив
КРПП – Коммунистическая рабочая партия Польши	Райнаобраз – районный отдел народного образования
Культпроп – отдел культуры и пропаганды	райком – районный комитет
мес. – месяц	РИК – районный исполнительный комитет
НКЮ, наркомюст – народный комиссариат юстиции	РКК, РайКК – районная контрольная комиссия
НКВД – народный комиссариат внутренних дел	РКИ – Рабоче-крестьянская инспекция
НКГБ – народный комиссариат государственной безопасности	РКП(б) – Российская Коммунистическая партия (большевиков)
ЛВО – Ленинградский военный округ	РО ГПУ – районный отдел Государственного политического управления
ОблКК – областная контрольная комиссия	РО НКВД – районный отдел народного комиссариата внутренних дел
Облоргбюро – областное организационное бюро	РПК – районный партийный комитет
ОблОНО – областной отдел народного образования	с. г. – сего года
обком – областной комитет	СНК, Совнарком – Совет народных комиссаров
облисполком – областной исполнительный комитет	СОЗ – товарищество совместной обработки земли
ОГПУ – Объединенное государственное политическое управление	«СОК» – Союз освобождения крестьян
ОИК – окружной исполнительный комитет	СОЧ ВО – секретно-оперативная часть военного округа
	СПС – Совет профессиональных союзов
	СПО – секретно-политический отдел

СТО – Совет труда и обороны

с/х – сельское хозяйство

т. е. – то есть

т. к. – так как

тов., т. – товарищ

т. пр. – такое прочее

УГБ – управление государственной безопасности

УК УССР – Уголовный кодекс Украинской Советской Социалистической Республики

УКГБ – управление Комитета государственной безопасности

УПК – уголовно процессуальный кодекс

УЧОСО – учетно-статистический отдел

ф. – фунт

ФЗС – фабрично-заводская семилетка

ХОЗО – хозяйственный отдел

ЦИК – Центральный Исполнительный Комитет

ЦК – Центральный комитет

ЦКК ВКП(б) – Центральная контрольная комиссия Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков)

ЦК ВЛКСМ – Центральный Комитет Всесоюзного Ленинского Коммунистического союза молодежи

ЦК ВКП(б) – Центральный Комитет Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков)

ЦК КПСС – Центральный Комитет Коммунистической партии Советского Союза

ЦРК – Центральная ревизионная комиссия

ЧК – чрезвычайная комиссия

ШКМ – школа крестьянской молодежи

шт. – штук

Довідкові матеріали: Т. В. Донченко,
Т. А. Афанасьєва, І. К. Чаус

Зміст

<i>Валерій Васильєв. Чому потрібно вивчати соціальні настрої суспільства доби сталінізму. (Замість передмови) .....</i>	3
<i>Олександр Коваленко, Роман Подкур. Джерела дослідження настроїв та поведінки населення Чернігівщини у 1920–1930-х рр. ....</i>	10
<i>Валерій Васильєв. Настрої та поведінка населення Чернігівщини доби «великого переламу» та початку суцільної колективізації сільського господарства .....</i>	28
<i>Олена Лисенко. Сільські активісти: формування соціальної групи, типи поведінки та методи роботи .....</i>	40
<i>Археографічна передмова .....</i>	63

РОЗДІЛ І

ПОЧАТОК ДРУГОГО «ВОЕННО-КОМУНІСТИЧНОГО ШТУРМУ»: ДЕРЖАВНЕ НАСИЛЬСТВО ТА ПРОТИДІЯ СУСПІЛЬСТВА. 1928–1931

№ 1. Довідка начальника Економічного управління ДПУ УСРР Й. Блата про кількість заарештованих приватних торгівців через проведення хлібозаготівлі в Україні станом на 26 січня 1928 р. 4 лютого 1928 р.	66
№ 2. Витяги з протоколів засідання загальних зборів Ніжинської районної партійної організації КП(б)У. 11 березня 1928 р.	67
№ 3. Витяг із звіту Чернігівського окружкому КП(б)У про настрої населення за період з жовтня 1927 року по жовтень 1928 року. [Не раніше 1 листопада 1928 р.]	85
№ 4. Статистична довідка Інформвідділу ДПУ УСРР про терористичні прояви в УСРР. [Не раніше 29 листопада 1928 р.]	92
№ 5. Витяг із доповідної записки секретаря Городнянського райкому КП(б)У секретарю Чернігівського окружкому КП(б)У про типові виступи під час обрання делегатів на жіночі з'їзди. [Не раніше 1 грудня 1928 р.]	94
№ 6. Витяг із зведення редакції «Крестьянской газеты», підготовленого на основі селянських листів, отриманих у грудні 1928 року – січні 1929 року. [Не раніше лютого 1929 р.]	94
№ 7. Доповідна записка завідуючого оргвідділом Ніжинського окружкому КП(б)У Ганжи про настрої селянства в умовах посівної кампанії. 11 квітня 1929 р.	95

№ 8. Витяг з інформаційного листа секретаря Чернігівського окружного КП(б)У П. Масленка ЦК КП(б)У про настрої населення округу. <i>18 червня 1929 р.</i>	100
№ 9. Запитання червоноармійців Ніжинського гарнізону після лекції про рішення XI Всеукраїнського та V Всесоюзного з'їздів рад. <i>21 червня 1929 р.</i>	107
№ 10. Вирок Чернігівського окружного суду у кримінальній справі про обвинувачення жителя с. Савин Остерського району К. Сизоненка у контрреволюційній агітації. <i>5 серпня 1929 р.</i>	110
№ 11. Вирок Чернігівського окружного суду у кримінальній справі про обвинувачення жителя с. Бобровиця Чернігівського району Н. Пузан у контрреволюційній агітації. <i>21 серпня 1929 р.</i>	112
№ 12. Вирок Чернігівського окружного суду у кримінальній справі про обвинувачення жителя с. Кучинівка Сновського району М. Демиденка у контрреволюційній агітації. [<i>Серпень 1929 р.</i>]	113
№ 13. Із доповідної записки секретаря Бахмацького райкому КП(б)У Дрейзенштока секретарю Конотопського окружного КП(б)У про політичні настрої селян в умовах хлібозаготівлі. <i>10 вересня 1929 р.</i>	116
№ 14. Витяг з інформаційного листа секретаря Чернігівського окружного КП(б)У П. Масленка ЦК КП(б)У про настрої населення округу. <i>16 жовтня 1929 р.</i>	117
№ 15. Витяг із звіту Чернігівського окружної прокуратури про політико-економічну ситуацію в окрузі. <i>[Грудень 1929 р.]</i>	122
№ 16. Витяг зі спецзведення № 422637 начальника Прилуцького окрввідділу ДПУ УСРР Миронова секретарю Прилуцького окружного КП(б)У Стецюрі про ставлення селянства до колективізації. <i>4 січня 1930 р.</i>	125
№ 17. Витяг із спецзведення начальника Прилуцького окрввідділу ДПУ УСРР Миронова секретарю Прилуцького окружного КП(б)У Стецюрі про ставлення селянства до колективізації. <i>7 січня 1930 р.</i>	127
№ 18. Список населених пунктів «уражених антирадянським елементом». <i>18 січня 1930 р.</i>	129
№ 19. Витяг із додатку до бюлетеню ІНФВ ДПУ УСРР про виявлені листівки за період 20 вересня 1929 – 1 січня 1930 років. <i>24 січня 1930 р.</i>	132
№ 20. Витяг зі спецзведення начальника Прилуцького окрввідділу ДПУ Миронова секретарю Прилуцького окружного КП(б)У Стецюрі про негативне ставлення селянства до колективізації та репресивних акцій стосовно куркулів. <i>24 січня 1930 р.</i>	132

№ 21. Витяг із бюлетеня ІНФВ ДПУ УСРР про факти терору за період 1–10 січня 1930 року. <i>28 січня 1930 р.</i>	134
№ 22. Витяг із бюлетеня ІНФВ ДПУ УСРР про факти терору станом на 23 січня 1930 року. <i>30 січня 1930 р.</i>	135
№ 23. Витяг із довідки Інформаційного відділу ОДПУ СРСР про спротив колективізації в Україні станом на 20 січня 1930 року. <i>31 січня 1930 р.</i>	136
№ 24. Доповідна записка начальника Ніжинської районної міліції про спробу створення «куркульського» колгоспу у с. Кропивне. <i>12 лютого 1930 р.</i>	137
№ 25. Витяг із бюлетеня ІНФВ ДПУ УСРР про терористичні прояви в Україні у період 20 січня – 1 лютого 1930 року. <i>12 лютого 1930 р.</i>	138
№ 26. Циркулярний лист секретаря фракції Ніжинського окружного «Колгоспсоюзу» секретарям райкомів КП(б)У Ніжинського округу про настрої селян під час створення колгоспів. <i>16 лютого 1930 р.</i>	139
№ 27. Витяг із бюлетеня ІНФВ ДПУ УСРР про факти терору станом на 15 лютого 1930 року. <i>25 лютого 1930 р.</i>	141
№ 28. Витяг зі спецзведення № 423493 начальника Прилуцького окрвідділу ДПУ УСРР Миронова секретарю Прилуцького окружкому КП(б)У Стецюрі про опір розкуркуленню. <i>27 лютого 1930 р.</i>	141
№ 29. Витяг із бюлетеня ІНФВ ДПУ УСРР про виявлені анонімки за період 1 січня – 1 березня 1930 року. <i>6 березня 1930 р.</i>	144
№ 30. Витяг із спецзведення начальника Прилуцького окрвідділу ДПУ УСРР Миронова секретарю Прилуцького окружкому КП(б)У Стецюрі про протидію колективізації та розкуркуленню. <i>7 березня 1930 р.</i>	145
№ 31. Спецзведення № 5/11 голови ДПУ УСРР В. Балицького генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору про антирадянські прояви у селах Конотопської округи. <i>12 березня 1930 р.</i>	148
№ 32. Витяг із бюлетеня ІНФВ ДПУ УСРР про виявлені листівки станом на 7 березня 1930 року. <i>15 березня 1930 р.</i>	149
№ 33. Доповідна записка начальника Ніжинського окрвідділу ДПУ УСРР С. Самовського голові Ніжинської контрольної комісії РСІ про роботу районного активу щодо колективізації с. Сираї Козелецького району та реакцію селян на створення колгоспу. <i>18 березня 1930 р.</i>	149

№ 34. Доповідна записка начальника Ніжинського окружного відділу ДПУ УСРР С. Самовського голові Ніжинської контрольної комісії РСІ про висловлювання уповноваженого Мірошніченка під час створення колгоспу в с. Переяслівка. 19 березня 1930 р.	150
№ 35. Поштотелеграма начальника Ніжинського окрвідділу ДПУ УСРР С. Самовського Інформвідділу ДПУ УСРР про діяльність районних уповноважених під час колективізації. 20 березня 1930 р.	151
№ 36. Спецзведення № 14/20 заступника голови ДПУ УСРР К. Карлсона генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору про волинки у селах Прилуцької округи. 22 березня 1930 р.	155
№ 37. Спецзведення № 16/22 заступника голови ДПУ УСРР К. Карлсона генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору про волинки у селах Прилуцької округи. 24 березня 1930 р.	155
№ 38. Спецзведення № 18/24 заступника голови ДПУ УСРР К. Карлсона генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору про волинки у селах Прилуцької та Чернігівської округи. 26 березня 1930 р.	156
№ 39. Витяг із бюлетня ІНФВ ДПУ УСРР про виявлені листівки станом на 22 березня 1930 року. 27 березня 1930 р.	157
№ 40. Спецзведення № 19/25 заступника голови ДПУ УСРР К. Карлсона генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору про волинки у селах Прилуцької округи. 27 березня 1930 р.	158
№ 41. Спецзведення № 21/27 голови ДПУ УСРР В.Балицького генеральному секретарю ЦК КП(б)У С.Косіору про припинення волинок у селах Прилуцької округи. 1 квітня 1930 р.	158
№ 42. Спецзведення № 24/30 заступника голови ДПУ УСРР К. Карлсона генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору про волинки у селах Конотопської округи. 16 квітня 1930 р.	159
№ 43. Витяг із бюлетня ІНФВ ДПУ УСРР про виявлені антирадянські анонімки, плакати та вірши за період 17 березня – 7 квітня 1930 року. 16 квітня 1930 р.	159
№ 44 Витяг із бюлетня ІНФВ ДПУ УСРР про виявлені антирадянські листівки станом на 10 квітня 1930 року. 17 квітня 1930 р.	160
№ 45. Витяг зі спецзведення № 425403 начальника Прилуцького окрвідділу ДПУ УСРР Миронова секретарю Прилуцького окружкому КП(б)У Стецюрі про настрої сільської інтелігенції. 28 травня 1930 р.	161

№ 46. Спецповідомлення № 425397 начальника Прилуцького окрвідділу ДПУ УСРР Миронова начальнику Інформаційного відділу ДПУ УСРР про селянський бунт у с. Боршна Прилуцького району. <i>31 травня 1930 р.</i>	165
№ 47. Витяг зі спецзведення № 425553 начальника Прилуцького окрвідділу ДПУ УСРР Миронова секретарю Прилуцького окружкому КП(б)У Стецюрі про настрої населення через нестачу продовольства. <i>7 червня 1930 р.</i>	168
№ 48. Витяг із інформаційно-політичного зведення секретаря Ніжинського райкому КП(б)У Шуляка про контрреволюційні настрої селян Ніжинського району. <i>20 жовтня 1930 р.</i>	171
№ 49. Витяг із звіту начальника агітаційного пункту Ніжинського району Прошуніна секретарю Ніжинського райкому КП(б)У про настрої військовозобов'язаних. <i>10 січня 1931 р.</i>	174
№ 50. Спецзведення № 25 начальника Ніжинського районного відділення ДПУ УСРР Шумова секретарю Ніжинського райкому КП(б)У про реагування селянства на децентралізовану заготівлю хліба. <i>10 березня 1931 р.</i>	178
№ 51. Вірші жителя с. Данівка Козелецького району Юхима Гридька. <i>[31 березня 1931 р.]</i>	180
№ 52. Інформація секретаря Городнянського райкому КП(б)У І. Федорченка ЦК КП(б)У про повстанські настрої селян. <i>22 квітня 1931 р.</i>	186
№ 53. Витяг із інформаційного листа Олишівського райкому КП(б)У інформаційному сектору ЦК КП(б)У про настрої окремих соціальних груп. <i>[Травень 1931 р.]</i>	190
№ 54. Постанова бюро Олишівського райкому КП(б)У про діяльність Олишівського райвідділу ДПУ УСРР та міліції в умовах «ліквідації куркульства як класу». <i>18 червня 1931 р.</i>	192
№ 55. Політично-інформаційне зведення секретаря Городнянського райкому КП(б)У І. Федорченка ЦК КП(б)У про настрої населення через виселення куркулів. <i>27 червня 1931 р.</i>	193
№ 56. Витяг із спецзведення начальника Ніжинського районного відділення ДПУ УСРР Богословського секретарю Ніжинського райкому КП(б)У про настрої населення в умовах проведення господарсько-політичних кампаній станом на 10–16 серпня 1931 року. <i>16 серпня 1931 р.</i>	194
№ 57. Витяг із протоколу закритого засідання бюро Олишівського райкому КП(б)У про наявність у районі озброєних селянських груп. <i>22 вересня 1931 р.</i>	199

№ 58. Директива генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора секретарям райкомів та міськкомів КП(б)У, директорам МТС, уповноваженим по хлібозаготівлі про безумовне виконання планів хлібозаготівлі. 20 жовтня 1931 р.	201
№ 59. Спецзведення № 70 начальника Ніжинського районного відділення ДПУ УСРР Шумова секретарю Ніжинського райкому КП(б)У про поведінку селян в умовах проведення хлібозаготівлі. 21 жовтня 1931 р.	204
№ 60. Доповідна записка начальника Новгород-Сіверського районного відділення ДПУ УСРР Новікова голові Новгород-Сіверської контрольної комісії РСІ про настрої селян через проведення кампанії м'ясозаготівлі. 6 листопада 1931 р.	208
№ 61. Спецзведення № 77 начальника Ніжинського районного відділення ДПУ УСРР Шумова секретарю Ніжинського райкому КП(б)У про поведінку селян в умовах проведення хлібозаготівлі. 24 листопада 1931 р.	210
№ 62. Постанова бюро Олишівського райкому КП(б)У про збройний виступ селян с. Горбове. 25 грудня 1931 р.	215

РОЗДІЛ II

ГОЛОДОМОР: ЛЮДИНА НА МЕЖІ ЖИТТЯ Й СМЕРТІ. 1932–1933

№ 63. Циркулярний лист завідуючого організаційно-інструкторським відділом Олишевського райкому КП(б)У Капленка секретарям партійних осередків колгоспів про антирадянську агітацію куркульства. 10 квітня 1932 р.	220
№ 64. Доповідна записка начальника Бахмацького районного відділення ДПУ УСРР Британа голові Бахмацької контрольної комісії РСІ та голові Бахмацького райвиконкому про «політично неблагонадійних» вчителів. 27 квітня 1932 р.	.....
№ 65. Лист секретаря Ічнянського райкому КП(б)У І. Криворучка Київському обкому КП(б)У про настрої селян через голодування. 5 травня 1932 р.	224
№ 66. Спецповідомлення Прилуцького районного відділення ДПУ УСРР секретарю Прилуцького райкому КП(б)У про демонстративне невідвідування занять студентами технікуму механізації через голод. 19 травня 1932 р.	225
№ 67. Доповідна записка начальника Олишівського районного відділення ДПУ УСРР Осипенка секретарю Олишівського райкому КП(б)У про невихід колгоспників с. Орлівка на роботу. [3 липня 1932 р.].....	226

№ 68. Витяг із інформації Іваницького райкому КП(б)У до Київського обкому КП(б)У про «голодні настрої» селян. 10 липня 1932 р.	226
№ 69. Витяг з матеріалів Чернігівського облвідділу ДПУ УСРР про «волинки». [Не раніше жовтня 1932 р.]	229
№ 70. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про ліквідацію контрреволюційних гнізд та розгром куркульських груп». 18 листопада 1932 р.	230
№ 71. Витяг із зведення голови ДПУ УСРР С. Реденса генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Ко сіору про настрої і протидію партійців та комсомольців під час хлібозаготівлі. 20 листопада 1932 р.	232
№ 72. Витяг із доповідної записки начальника Бахмацького районного відділення ДПУ УСРР Британа про арешти куркулів та твердоздатчиків. [Листопад 1932 р.]	238
№ 73. Лист секретаря ЦК КП(б)У Ф. Зайцева секретарю Роменського райкому КП(б)У про ставлення низового партійно-радянського апарату до виконання хлібозаготівлі. 3 грудня 1932 р.	240
№ 74. Лист секретаря ЦК КП(б)У Ф. Зайцева генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору про економічну ситуацію в Чернігівській області та ставлення селян до виконання хлібозаготівлі. 6 грудня 1932 р.	246
№ 75. Витяг із щоденника поїздки Л. Кагановича в Україну. 20 грудня 1932 р.	256
№ 76. Витяг із огляду тимчасово виконуючого обов'язки начальника політвідділу 7-ї стрілецької дивізії Отдиркіна секретарю Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітану про участь особового складу дивізії у хлібозаготівлі. [Грудень 1932 р.]	256
№ 77. Витяг із доповідної записки Чернігівського обласного відділу ДПУ УСРР про повстанські настрої населення у 1932 році. [Не раніше 5 січня 1933 р.]	258
№ 78. Витяг із доповідної записки секретаря Городнянського райкому КП(б)У Нікітенка про політичний стан району. 10 січня 1933 р.	281
№ 79. Витяг із протоколу допиту заступника керуючого Київської обласної контори «Укрплодоцентра» О. Пашенка. 13 січня 1933 р.	290

№ 80. Витяг із доповідної записки завідуючого агітаційно-масовим відділом Городнянського райкому КП(б)У Уса про питання, що були задані колгоспниками під час проведення «єдиного полідня». <i>19 січня 1933 р.</i>	291
№ 81. Директива Чернігівського обкому КП(б)У райкомам КП(б)У про вжиття заходів щодо запобігання масового від'їзду одноосібників та колгоспників за межі області. <i>24 січня 1933 р.</i>	293
№ 82. Доповідна записка Чернігівського облвідділу ДПУ УСРР секретарю Чернігівського обкому КП(б)У про перебіг хлібозаготівлі. <i>[Січень 1933 р.]</i>	295
№ 83. Витяг із доповідної записки голови ДПУ УСРР С. Реденса генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору про оперативні заходи органів ДПУ УСРР щодо «контрреволюційного підпілля» на Чернігівщині. <i>1 лютого 1933 р.</i>	298
№ 84. Витяг із доповідної записки Чернігівського облвідділу ДПУ УСРР секретарю Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітану про настрої голодуючих селян. <i>[Березень 1933 р.]</i>	312
№ 85. Витяг з інформаційного огляду організаційного бюро Чернігівського обкому КП(б) про проведення колективізації. <i>6 квітня 1933 р.</i>	313
№ 86. Із доповідної записки секретаря Городнянського райкому КП(б)У Нікітенка секретарю Чернігівського обкому КП(б)У про появу провокаційних чуток. <i>15 квітня 1933 р.</i>	317
№ 87. Витяг із доповідної записки завідуючого оргвідділом Ніжинського райкому КП(б)У Марченка завідуючому оргвідділом Чернігівського обкому КП(б)У про роботу з позапартійним колгоспним активом. <i>[Червень 1933 р.]</i>	318
№ 88. Витяг із доповіді секретаря Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітана на II обласному з'їзді колгоспників-ударників про ситуацію у сільському господарстві області. <i>5 липня 1933 р.</i>	321
№ 89. Політдонесення № 1 начальника політичного сектора Чернігівського обласного земельного управління Кудрявцева до політуправління НКЗ СРСР про прояви класової боротьби. <i>15 липня 1933 р.</i>	323
№ 90. Вірші про використання службового становища активістами с. Пролетарське Ічнянського району Чернігівської області. <i>[Серпень 1933 р.]</i>	324

№ 91. Лист колгоспників с. Вишеньки Коропського району Чернігівської області другому секретарю ЦК КП(б)У П. Постишеву про виселення «соціально-небезпечних елементів» з села. 18 грудня 1933 р.	326
--	-----

РОЗДІЛ III

ПІДГОТОВКА ТА ПРОВЕДЕННЯ НОВОЇ ХВИЛІ ТЕРОРУ: СУСПІЛЬНІ НАСТРОЇ. 1934–1938

№ 92. Директива секретаря Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітана секретарям райкомів КП(б)У про обговорення листа П. Постишева «Про боротьбу з залишками контрреволюційного троцькізму та іншими контрреволюційними елементами». 1 лютого 1934 р.	330
№ 93. Витяг із політичного донесення начальника політвідділу Новгород-Сіверської МТС про реагування представників районного партійно-радянського апарату на факти крадіжок. 21 лютого 1934 р.	333
№ 94. Директива ЦК КП(б)У секретарю Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітану про настрої районного керівництва під час хлібозакупівлі. 9 березня 1934 р.	335
№ 95. Доповідна записка начальника політсектору МТС наркомату землеробства УСРР А. Асаткіна генеральному прокурору УСРР М. Михайлику про випадки самосудів за крадіжки колгоспного та приватного майна. 15 березня 1934 р.	337
№ 96. Постанова бюро Ніжинського райкому КП(б)У про вбивство піонера Комарівської школи. 6 квітня 1934 р.	340
№ 97. Витяг із доповідної записки помічниці начальника політвідділу Шептаківської МТС по роботі із жінками Д. Мазур начальнику політвідділу Шептаківської МТС про реакцію селян на відсутність оплати праці. 10 квітня 1934 р.	342
№ 98. Директива секретаря Городнянського райкому КП(б)У Нікітенка та голови Городнянського райвиконкому Шабойдаша про направлення жебраків на роботу. 22 квітня 1934 р.	343
№ 99. Витяг із доповідної записки секретаря Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітана ЦК КП(б)У про «контрреволюційну засміченість» колгоспів. [Травень 1934 р.]	344
№ 100. Витяг із доповідної записки контролера партійного контролю Чернігівського обкому КП(б)У М. Лінецького секретарю Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітану про проведення колективізації у селах Козелецького району. 1 липня 1934 р.	355

№ 101. Лист голови Бобровицької районної комісії по партійній чистці Фогеля голові Чернігівської обласної комісії по партійній чистці Ройзенману про виключення антирадянських елементів у колгоспних партійних осередках. <i>[Липень 1934 р.]</i>	363
№ 102. Із доповідної записки секретаря Городнянського райкому КП(б)У Нікітенка секретарю Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітану та голові обласної комісії по чистці Ройзенману про типові причини виключення з партії під час чистки. <i>1 серпня 1934 р.</i>	372
№ 103. Обвинувальний висновок у справі мешканців с. Данине Є. Є. Кошма, П. Л. Глушка, І. Є. Хлебника, П. Д. Дворського та мешканця с. Вертіївка М. В. Крутька. <i>29 серпня 1934 р.</i>	377
№ 104. Директива секретаря Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітана секретарям райкомів КП(б)У та начальникам політвідділів МТС про проведення хлібозакупівлі. <i>19 вересня 1934 р.</i>	384
№ 105. Інформаційний лист секретаря Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітана до обласному прокурору Чернігівської області Бондареву про факти самосудів. <i>23 жовтня 1934 р.</i>	388
№ 106. Доповідна записка наркома юстиції та генерального прокурора УСРР Михайлика секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору про факти самосудів у Чернігівській області. <i>[29 жовтня 1934 р.]</i>	390
№ 107. Доповідна записка секретаря Чернігівського обкому КП(б)У П. Маркітана завідувачу Особливого сектору ЦК ВКП (б) О. Поскребишеву про політико-економічний стан німецьких сіл. <i>13 грудня 1934 р.</i>	392
№ 108. Витяг із доповідної записки секретаря Чернігівського обкому КП(б)У ЦК КП(б)У про факти націоналістичних та класово-ворожих проявів у закладах народної освіти. <i>[Грудень 1934 р.]</i>	395
№ 109. Циркулярний лист секретаря Чернігівського обкому КП(б)У В. Тодреса секретарям райкомів КП(б)У, помічникам директорів МТС по політичній частині, секретарям первинних осередків колгоспів про залучення одноосібників у колгоспи. <i>7 березня 1935 р.</i>	399
№ 110. Спецінформація прокурора Корюківського району Шумила до генеральної прокуратури УСРР про волинку у с. Домашлин. <i>22 березня 1935 р.</i>	402

№ 111. Доповідна записка тимчасово виконуючого обов'язки Чернігівського прокурора Горіловського секретарю Чернігівського обкому КП(б)У В. Тодресу про факти контрреволюційної роботи у Борзнянському районі. <i>[22 березня 1935 р.]</i>	404
№ 112. Доповідна записка начальника Любецького районного відділення НКВС Векслера голові райвиконкому про настрої колгоспників. <i>24 березня 1935 р.</i>	405
№ 113. Доповідна записка начальника Любецького районного відділення НКВС Векслера та районного уповноваженого УДБ УНКВС по Чернігівській області Василенка секретарю Любецького райкому КП(б)У про закриття церкви у містечку Радуль. <i>[Не раніше 15 грудня 1935 р.]</i>	407
№ 114. Доповідна записка начальника УНКВС по Чернігівській області М. Тимофєєва секретарю Чернігівського обкому КП(б)У про викриті «контрреволюційні організації». <i>22 грудня 1935 р.</i>	408
№ 115. Спецповідомлення заступника наркома внутрішніх справ України З. Кацнельсона першому секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору та другому секретарю ЦК КП(б)У П. Постишеву про приватновласницькі тенденції серед колгоспників. <i>8 березня 1936 р.</i>	410
№ 116. Витяг із щоденник Т. С. Трегубова. <i>[12 листопада 1936 р. – січень 1937 р.]</i>	413
№ 117. Спецповідомлення майора державної безпеки П. Рахліса наркому внутрішніх справ СРСР М. Єжову про факти відмови колгоспників від роботи та неорганізоване відходництво у Чернігівській області. <i>7 квітня 1937 р.</i>	420
№ 118. Витяг із спецповідомлення майора державної безпеки П. Рахліса наркому внутрішніх справ М. Єжову про недоліки у розгортанні стаханівського руху у бурякосіючих районах Вінницької та Чернігівської області. <i>[Не раніше 15 квітня 1937 р.]</i>	423
№ 119. Витяг із зведення перлюстрованих 12 відділом ГУГБ НКВД СРСР листів, що були направленні військовослужбовцям Київського та Харківського військових округів. <i>29 листопада 1937 р.</i>	424
№ 120. Витяги із зведень 1 Управління НКВД СРСР про терористичні та контрреволюційні прояви 27 червня 1938 р. <i>[Не раніше 15 вересня 1938 р.]</i>	426
Географічний показчик	427
Список основних скорочень	447

Наукове видання

**Настрої та поведінка населення
Чернігівщини
в умовах сталінської революції «згори»
1928–1938**

Упорядники:

Олександр КОВАЛЕНКО
Роман ПОДКУР
Валерій ВАСИЛЬЄВ
Олена ЛИСЕНКО

Відповідальні за випуск:

Олена Лисенко,
Роман ПОДКУР

Технічне редагування, комп'ютерне макетування:

Ірина СТАВНЮК

Підписано до друку 07.12.2012 р.

Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 54,0. Ум. фарб.-відб. 54,0. Обл.-вид. арк. 50,22

Зам. 0117. Тираж 200 прим.

Видавець Лозовий В.М.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 3759 від 14 квітня 2010 року

14005 м. Чернігів, вул. Мстиславська, 56/34; Тел. (0462) 972-661; www.lozovoy-books.cn.ua

Віддруковано ФОП Лозовий В.М.

14027 м. Чернігів, вул. Станіславського, 40